

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XXIII No. I

2024

GASIN JSS

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Archaeology, Art, Business, Economics, International Trade, Communication, Geography, History, Law, Literature, Philosophy, Political Science and International Relations, Sociology and Theology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS

27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

ISSN: 1303-0094

e-ISSN: 2149-5459

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

EBSCOHOST MLA International Bibliography

Directory of Open Access Journals

Gaziantep University
Journal of Social Sciences
GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Dr. Arif ÖZAYDIN

Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Yavuz Sinan ULU

Assistant Editors

PhD. Candidate Cansu YASAV
Res. Asst. Zümrüt BELLUR MÜBAREK

Section Editors

Prof. Dr. Atilla ENGİN
Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ
Prof. Dr. Mehmet EROL
Prof. Dr. Senem KURTAR
Prof. Dr. Atınc OLCA Y
Assoc. Prof. Ayhan ÖZER
Assoc. Prof. Mehmet Akif DESTEK
Assoc. Prof. Mesut ŞÖHRET
Assoc. Prof. Mustafa CAN
Assoc. Prof. Ferihan AYZ
Asst. Prof. Ela İpek GÜNDÜZ
Asst. Prof. Muhyettin İĞDE
Asst. Prof. Ragıp KALELİOĞLU
Asst. Prof. Gülşah Gaye FİDAN
Asst. Prof. Meltem MUŞLU
Asst. Prof. Eray Sinan DEMİRHAN

Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
Prof. Dr. Mehmet ÇELİKEL
Prof. Dr. Nuri YAVAN
Prof. Dr. Mustafa Burak GÜRBÜZ
Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Erol ERKAN
Assoc. Prof. Burhan KILIÇ
Assoc. Prof. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Naile ASKER
Asst. Prof. Dr. İsmail YILMAZ
Asst. Prof. Hamidreza SOHRABIABAD

Vol. 23, Issue 1, January 2024

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Vol. XXIII Issue I, 2024

Reviewers List

Prof. And ALGÜL	Assoc. Prof. Melek SARI GÜVEN
Assoc. Prof. Atila TÜRKER	Assoc. Prof. Meryem OKUMUŞ
Assoc. Prof. Belma SUNA	Prof. Metin KARTAL
Assoc. Prof. Bilal AKKAYNAK	Asst. Prof. Muhammed Miraç ASLAN
Prof. Birol ERKAN	Prof. Mustafa Erkan FİDAN
Prof. Cem CAN	Asst. Prof. Mustafa KÖMÜRCÜOĞLU
Prof. Cengiz GÖKŞEN	Prof. Mustafa METE
Lec. Cenk TAN	Lec. Nermin ALKAN
Assoc. Prof. Derya GÜL ÜNLÜ	Assoc. Prof. Okay PEKŞEN
Assoc. Prof. Emel GELMEZ	Assoc. Prof. Orhan Can YILMAZDOĞAN
Asst. Prof. Enes KAVAK	Asst. Prof. Orkun Hamza KAYCI
Prof. Esmâ ÖZ KİRİŞ	Lec. Ömer KAYHA
Assoc. Prof. Fatma Feyza GÜNDÜZ	Assoc. Prof. Öznur GÜLEN ERTOSUN
Assoc. Prof. Fulya KÖKSOY KAVAK	Prof. Refiye OKUŞLU ŞENESEN
Asst. Prof. Gökçen SEVİM	Assoc. Prof. Serdar Adem SOP
Lec. Gökmen DURMUŞ	Assoc. Prof. Şamil YEŞİLYURT
Asst. Prof. Hakkı ÖZBAŞ	Assoc. Prof. Tuba ALPTEKİN
Prof. Halil Altay GÖDE	Assoc. Prof. Tuba DALAR
Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ	Asst. Prof. Tülay DAĞOĞLU
Prof. Dr. İlknur KEÇİK	Assoc. Prof. Uğur UZUNKAYA
Asst. Prof. İsmail ASOĞLU	Asst. Prof. Umut AYDIN
Assoc. Prof. Mahmut AYDIN	Asst. Prof. Üftade MUŞKARA
Assoc. Prof. Mehmet Emin ERENDOR	Asst. Prof. Yasemin Güniz SERTEL
Prof. Mehmet Naci ÖNAL	Assoc. Prof. Yıldırım KESGİN
Asst. Prof. Mehmet SEYHAN	

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XXIII Issue I

2024

CONTENT

Editör'den / From Editor

Yavuz Sinan ULU

ARCHAEOLOGY

- Metropolis Aşağı Hamam-Palaestra ve Balneum Kazılarına Ait Pencere Camı Örneklerinde Arkeometrik Analizler** 1-14
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ali Akın AKYOL & Emine AKKUŞ KOÇAK
- Tilmen Höyük'te Bulunmuş Olan MÖ 3. Binyıla Ait Bir Grup Açık Renkli Yalın Keramik** 15-37
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Sabahattin EZER
- Orta Anadolu-Sivas'ta Paleolitik Çağ Kalıntıları** 38-69
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ayşen AÇIKKOL & İsmail BAYKARA
Sevgi Tuğçe GÖKKURT & Faruk AY

COMMUNICATION

- Z Kuşağı ile Ebeveynleri Arasındaki İletişim Sorunları** 70-90
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Menekşe TURSUN & Mehmet Ali GÖNGEN

TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

- Kilis Halk Kültüründe Doğum Âdetleri** 91-114
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mehmet ALPTEKİN & Zeynep Dilek ÖZ
- Cumhuriyet Dönemi Şair ve Yazarlarının Okul İsimlerinde Kullanılmasına Yönelik Bir İnceleme** 115-127
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ömer KEMİKSİZ
- Modernleşme Sorunsalı Çerçevesinde Yahya Kemal'in Şiirinde Musiki** 128-141
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Emine Gözde ÖZGÜREL
- Hızır ile Üç Kardeş Masalının Max Lüthi Yöntemine Göre Tahlili** 142-154
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Esra TARHAN

ENGLISH LANGUAGE AND LITERATURE

- National and Personal Traumas in Paul Auster's *Man in the Dark*** 155-164
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Olena BOYLU
- N. V. Gogol'ün "Ölü Canlar" Poemasında Yol Kronotopu** 165-178
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Melda ŞENEL

HISTORY

- Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın Yıkılış Sürecinde Nüfus Baskısı, İklim Değişikliği ve Tahıl Kıtlığı** 179-194
(Compilation Article /Derleme Makalesi)
Ozan Arslan AYTAN
- Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi Genel Sekreteri Fransız Gezgin Vital Cuinet'nin Gözüyle Urfa Sancağı (1890)** 195-220
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mustafa DAĞ

ECONOMICS

- Covid-19 Döneminde Sosyal Devlet Harcamaları: Millî Bir Model Önerisi** 221-240
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Zekayi KAYA
- İnsani Yardım Lojistiğine Ayrıntılı Bir Bakış ve Bibliyometrik Analiz** 241-264
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Funda MERMERTAŞ

BUSINESS & FINANCE

- Organizational Cultures and Internalization of Green Practices:
A Comparative Research in Foreign Subsidiaries** 265-280
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Aysima KURMAN & Mustafa ÖZSEVEN
- Otomobil Tercihlerinin Markov Analizi ile İncelenmesi: Kilis İli Örneği** 281-303
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Yadigar POLAT & Seval SÜZÜLMÜŞ
- Çalışanların Örgütsel Bağlılık ile Örgütsel Özdeşleşme Davranışının
Yeşil Örgütsel Davranış Üzerindeki Etkisinde Çevre Tutkusunun Aracı Rolü** 304-326
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Habibe REŞAT CİCA & Ahu Tuğba KARABULUT
- Unravelling the Nexus Between Export Performance and Business Performance** 327-341
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ahmed Yusuf SARIHAN

POLITICAL SCIENCES AND INTERNATIONAL RELATIONS

- Non-Technical Cyber-Attacks and International Cybersecurity:
The Case of Social Engineering** 342-360
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Nezir AKYEŞİLMEN & Amal ALHOSBAN
- Belediyelerde Vatandaşların Karar Alma Mekanizmalarına Katılımında
Beyaz Masanın Etkinliği: Sakarya Çözüm Masası Örneği** 361-374
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Yeliz KARADENİZ

TOURISM, HOSPITALITY AND SPORTS

**Examining the Relationship Among Leisure Satisfaction,
Emotional Intelligence, Hedonia and Eudaimonia** 375-390
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Selin KAMA & Nurullah Cihan AĞBAY

**Spor Köşe Yazılarında 4 Büyük Kulübün Olumlu-Olumsuz Kavramlarla
Birlikte Anılma Durumları ve Kulüp İmajı** 391-409
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mehmet Fatih KARACA & Ömer Faruk YAZICI

LINGUISTICS

Further Thoughts and Observations About Silent Arguments in Turkish 410-419
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Jaklin KORNFİLT

Cumhuriyetimizin 100., Gaziantep niversitesinin ise 50. yln kutladğmz 2023 yln geride brakrken Sosyal Bilimler Enstitüsü olarak yayımladğmz Cumhuriyet'in 100. Yl zel Sayısı ve Gaziantep Üniversitesi 50. Yıl Armağn ile bu iki özel tarihi akademik faaliyetlerimiz araclğyla anmanın ve kurumsal tarihimize not dşmenin mutluluğ ve kıvancn yaşıyoruz. 2024 yılında da aynı disiplin ve özveriyle çalışmalarımızın sreceğ inancndayz.

Bu saymzda İşletme Finans ve Türk Dili ve Edebiyat'ndan dörder; Arkeoloji'den üç, İktisat, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Turizm Otelcilik, Konaklama ve Spor, Tarih, İngiliz Dili ve Edebiyat alanlarından ikişer, İletşim ve Dilbilim'den birer tane olmak üzere toplam on alandan yirmi üç makale yer almaktadır. Bu yazılardan on yedisi Türkçe, alts ise İngilizce olarak yazılmıştır.

Arkeolojide Ali Akın Akyol ve Emine Akkuş Koçak, çalışmalarında Metropolis Aşağı Hamam-Palaestra ve Balneum kazlarına ait pencere cam neklerine dair arkeometrik analiz gerçekteşirmşlerdir. Ayşen Açıkkol, İsmail Baykara, Sevgi Tuğçe Gökkurt ve Faruk Ay, Orta Anadolu'da konumlanan Sivas iline bağlı Divriğ, Kangal, Gürün ve Altnyayla ilçelerinde 2016-2019 yılları arasında gerçekteştirilen Pleistosen Dönem yüzey araştırmasının sonuçlarını değerlendirmşlerdir. Sabahattin Ezer Tilmen Höyük'te bulunmuş olan M 3. binyla ait bir grup açık renkli yalın keramik üzerine makale yazmıştır.

İletşim alanında Mehmet Ali Gngen ve Menekşe Tursun makalelerinde diğer kuşaklardan farklılık gösteren Z kuşağnn ebeveynleriyle olan iletişim düzeylerini çeşitli başlıklar altında belirlemeye çalışmışlar ve Z kuşağnn ebeveynleriyle en fazla okul başarısı ile bu başarnn başkalarıyla kıyaslanması ve geleneklere bağlılık konularında sorun yaşadıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Türk Dili ve Edebiyat alanında mer Kemiksiz, makalesinde Türkiye'deki okul isimlerinde Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarının kullanım sklğn tespit edip yorumlamıştır. Emine Gözde zgrel Yahya Kemal'in eserlerinden hareketle Türkiye'de modernleşme sürecinin bir boyutunu oluşturan Kültür İnklab çerçevesindeki Türk Musiki İnklabn ve şairin musiki inklabna nazaran konumunu incelemiştir. Mehmet Alptekin ve Zeynep Dilek z Kilis halk kültüründe doğumla ilgili hâlen varlığını devam ettiren inanç ve uygulamaları tespit etmeyi amaçlamışlardır. Esra Tarhan ise Hzır ile üç Kardeş masaln Max Lüthi'nin masal inceleme yöntemine göre değerlendirmştir.

İngiliz Dili ve Edebiyat alanında Olena Boylu'nun çalışması, Çağdaş Amerikan romannn en önemli temsilcilerinden olan Paul Auster'ın Karanlıktaki Adam (2008) romanında; tarih, hafıza ve iyileşme arasındaki karmaşık bağlantıları çözmeye çalışmakta ve Auster'ın insanlığnn içinde bulunduğ çıkmazn anlaşılmasına yaptığı katknn kapsamlı bir incelemesini sunmaktadır. Melda şenel ise Gogol'n "l Canlar" poemasn Bahtin'in "kronotop" kavramıyla analiz etmiştir.

Tarih alanında Ozan Arslan Aytan derleme makalesinde çnc Ur Hanedanlığı'nn yıkılış sürecinde nüfus basks, iklim değişikliği ve tahıl kıtlğnn etkilerini irdelerken Mustafa Dağ ise Düyûn- Umûmiyye İdaresi Genel Sekreteri Fransız Gezgin Vital Cuinet'nin eserinde yer alan Urfa sancağnn idari yapısı, mali durumu, ekonomik yapısı, coğrafi konumu ve demografik yapısı hakkındaki ayrıntılı bilgileri değerlendirmştir.

İktisat alanında Zekayi Kaya, Covid-19 dönemini oluşturan 2020-2021 yıllarında yapılan sosyal devlet harcamalarını diğer yıllar göz önünde tutularak ve Covid-19'un etkili olduğu bazı ülkeler bazında incelemiştir. Funda Mermertaş ise çalışmasında insani yardım lojistiği ile ilgili sistemli bir yazın incelemesi yapmayı amaçlamıştır.

İşletme Finans alanında Yadiğar Polat ve Szlmş çalışmalarında, 2022 yılında Kilis ilinde ikamet eden 571 otomobil kullanıcs ile gerçekteştirilen anket çalışmasından elde edilen anket verilerini markov analizi ile değerlendirilerek kadın ve erkek; düşük, orta ve yüksek geliri; genç, orta ve ileri yaştaki bireyler olarak nitelendirilen otomobil kullanıcılarının gelecekte otomobil markası, yakıt türü ve vites türü tercih olaslıklarn değerlendirmşlerdir. Habibe Reşat Cica ve Ahu Tuğba Karabulut, çalışanların örgütsel bağlılık ile örgütsel özdeşleşme davranşnn yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde çevre tutkusunun aracı rolünü araştırmışlardır. Aysima Kurman ve Mustafa zseven makalelerinde örgüt kültüründen kaynaklanan yapısal uygulamaların, örgüt düzeyinde gelişen çevreci uygulamalara nasıl yansdğn göstermeyi amaçlamışlardır. Ahmet Yusuf Sarıhan ise ihracat performansı ile işletme performansı arasındaki ilişkinin çözümlenmesine odaklanmıştır.

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanında Nezir Akyeşilmen ve Amal Alhosban makalelerinde sosyal mühendislik saldırılarına ve bunların ulusal ve uluslararası güvenlik de dâhil olmak üzere siber güvenlik üzerindeki etkilerine genel bir bakış sunmayı amaçlamış, tespit tekniklerini ve karşı önlem için başlıca yöntemleri ortaya koymuşlardır. Yeliz Karadeniz, belediyelerde vatandaşların karar alma mekanizmalarına katılımında beyaz masanın etkinliğini Sakarya Çözüm Masası örneğinde irdelemiştir.

Turizm Otelcilik, Konaklama ve Spor alanında Mehmet Fatih Karaca ve Ömer Faruk Yazıcı çalışmalarında, 4 büyük kulübün spor köşe yazılarında olumlu ve olumsuz kavramlarla birlikte anılma durumlarını ve bunların kulüp imajına etkilerini ortaya koymuşlardır. Nurullah Cihan Ağbay ve Selin Kama çalışmalarında; boş zaman tatmini, duygusal zekâ, hedonia ve eudaimonia arasındaki ilişkileri incelemeyi ve anlamayı amaçlamışlardır.

Dilbilim alanında ise Jaklin Kornfilt, Türkçedeki sessiz temel üyeler üzerine yazdığı makalesinde Türkçede sessiz adillar ve eksilti üzerine yapılan çalışmalarda öne sürülen bazı iddiaların bazı durumlarda geçersiz kalabileceğini ve sözü geçen çalışmalardaki genellemelerin biraz zayıflatılması gerektiği önerisinde bulunmaktadır.

Bu sayının hazırlanmasında büyük emekleri olan editör yardımcılarımız Arş. Gör. Zümrüt Bellur Mubarek ve Cansu Yasav'a, yayın kurumumuzun muhterem üyelerine, değerli alan editörlerimize, kıymetli yazarlara ve makaleleri objektif olarak değerlendirerek görüş ve yorumlarıyla sayımıza destek olan saygıdeğer hakemlerimize teşekkürü bir borç biliriz. Nisan 2024 sayısında görüşmek ümidiyle...

Doç. Dr. Yavuz Sinan ULU
Baş Editör

From Editor

As we leave behind the year 2023, in which we celebrated the 100th anniversary of our Republic and the 50th anniversary of Gaziantep University, we are happy and proud to commemorate these two special dates through our academic activities and to make a note in our institutional history with the Special Issue of the 100th Year of the Republic and Gaziantep University 50th Anniversary Gift that we published as the Institute of Social Sciences. In 2024, we believe that our work will continue with the same discipline and dedication.

This issue contains twenty-three articles from ten fields, four each from Business Finance and Turkish Language and Literature, three from Archaeology, two each from Economics, Political Science and International Relations, Tourism Hotel Management, Hospitality and Sports, History, English Language and Literature, and one each from Communication and Linguistics. Seventeen of these articles are written in Turkish and six in English.

In archaeology, Ali Akın Akyol and Emine Akkuş Koçak conducted an archaeometric analysis of window glass samples from the excavations of Metropolis Lower Bath-Palaestra and Balneum. Ayşen Açıkkol, İsmail Baykara, Sevgi Tuğçe Gökkurt and Faruk Ay evaluated the results of the Pleistocene Period surveys conducted between 2016-2019 in Divriği, Kangal, Gürün and Altınyayla districts of Sivas province located in Central Anatolia. Sabahattin Ezer wrote an article on a group of light-colored plain pottery from the 3rd millennium BC found at Tilmen Höyük.

In the field of communication, Mehmet Ali Göngen and Menekşe Tursun tried to determine the communication levels of Generation Z, which differs from other generations, with their parents under various headings and concluded that Generation Z has the most problems with their parents in terms of school achievement, comparing this achievement with others and adherence to traditions.

In the field of Turkish Language and Literature, Ömer Kemiksiz, in his article, determined and interpreted the frequency of use of the poets and writers of the Republican period in school names in Turkey. Emine Gözde Özgürel examined the Turkish Musical Revolution within the framework of the Cultural Revolution, which constitutes a dimension of the modernization process in Turkey, and the position of the poet in relation to the musical revolution, based on Yahya Kemal's works. Mehmet Alptekin and Zeynep Dilek Öz aimed to identify the beliefs and practices that still exist in Kilis folk culture about birth. Esra Tarhan evaluated the tale of Hızır and Three Brothers according to Max Lüthi's tale analysis method.

In the field of English Language and Literature, Olena Boylu's study attempts to unravel the complex connections between history, memory and healing in Paul Auster's *The Man in the Dark* (2008), one of the most important representatives of contemporary American fiction, and presents a comprehensive analysis of Auster's contribution to understanding the predicament of humanity. Melda Şenel, on the other hand, analyzed Gogol's poem "Dead Souls" with Bahtin's concept of "chronotope".

In the field of History, Ozan Arslan Aytan examined the effects of population pressure, climate change and grain shortages on the collapse of the Third Ur Dynasty in his review article, while Mustafa Dağ evaluated the detailed information on the administrative structure, financial status, economic structure, geographical location and demographic structure of the Urfa sanjak in the work of the French traveler Vital Cuinet, Secretary General of the Düyûn-ı Umûmiyye Administration.

In the field of economics, Zekayi Kaya analyzed the social state expenditures made in 2020-2021, which constitute the Covid-19 period, taking into account other years and on the basis of some countries where Covid-19 is effective. Funda Mermertaş aimed to conduct a systematic literature review on humanitarian aid logistics.

In their study, Yadigar Polat and Süzülmüş, in the field of Business Finance, evaluated the survey data obtained from the survey study conducted with 571 automobile users residing in Kilis province in 2022 with Markov analysis and evaluated the probability of car brand, fuel type and gear type preferences of automobile users, who are defined as female and male; low, middle and high income; young, middle and old age individuals. Habibe Reşat Cica and Ahu Tuğba Karabulut investigated the mediating role of environmental passion in the effect of employees' organizational commitment and organizational identification behavior on green organizational behavior. In their article, Aysima Kurman and Mustafa Özseven aimed to show how structural practices arising from organizational culture are reflected in environmental practices developed at the

organizational level. Ahmet Yusuf Sarihan focused on analyzing the relationship between export performance and business performance.

In the field of Political Science and International Relations, Nezir Akyeşilmen and Amal Alhosban aimed to provide an overview of social engineering attacks and their impact on cyber security, including national and international security, and presented detection techniques and main methods for countermeasures. Yeliz Karadeniz analyzed the effectiveness of the white desk in the participation of citizens in decision-making mechanisms in municipalities with the example of Sakarya Solution Desk.

In the field of Tourism, Hotel Management, Hospitality and Sports, Mehmet Fatih Karaca and Ömer Faruk Yazıcı revealed in their study that 4 big clubs are mentioned together with positive and negative concepts in sports columns and their effects on club image. Nurullah Cihan Ağbay and Selin Kama aimed to examine and understand the relationships between leisure satisfaction, emotional intelligence, hedonia and eudaimonia.

In the field of linguistics, Jaklin Kornfilt, in her article on voiceless basic members in Turkish, suggests that some of the claims put forward in studies on voiceless nominals and diminutives in Turkish may be invalid in some cases and that the generalizations in these studies should be slightly weakened.

I would like to thank our assistant editors, Research Assistant Zümür Bellur Mübarek and Cansu Yasav, who contributed to the publication process of this issue, the honorable members of our editorial board, our valuable field editors, valuable authors, and our esteemed referees who supported our issue with their opinions and comments by evaluating the articles objectively. Hope to see you in the April 2024 issue...

Assoc. Prof. Yavuz Sinan ULU

Chief Editor

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Metropolis Aşağı Hamam-Palaestra ve Balneum Kazılarında Ait Pencere Camı Örneklerinde Arkeometrik Analizler¹

Archeometric Analyses on Window Glass Samples From Metropolis Lower Bath-Palaestra and Balneum Excavations

Ali Akın AKYOL^{a*} Emine AKKUŞ KOÇAK^b

^a Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4174-575X

^b Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Yozgat / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7365-0029

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Mayıs 2023

Kabul tarihi: 27 Kasım 2023

Anahtar Kelimeler:

Arkeometri,
Antik camlar,
Metropolis kazısı camları,
Kromametrik Analiz,
XRF Analizi.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 30, 2023

Accepted: November 27, 2023

Key Words:

Archaeometry,
Window panes,
Metropolis,
Chromometric Analysis,
XRF Analysis.

ÖZ

Camın üretimi ve kullanımı antik çağlardan itibaren gerçekleşse de yapı malzemesi olarak kullanımı ancak Roma dönemine denk düşmektedir. Dönemin pencere olarak kullanılan açıklıkların cam levhalar kullanılarak kapatılmasına M.S. 1. yüzyılda ilk defa rastlanmaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde pencere camının yoğunlukla hamam yapılarının sıcak odaları olan caldarium'larda ve dönemin konutlarında kullanıldığı bilinmektedir. Bu çalışmada, Metropolis Aşağı Hamam-Palaestra ve balneum kazılarında ele geçen Geç Roma dönemine ait pencere camı örnekleri arkeometrik yönden incelenmiştir. Örnekler öncelikle kataloglanıp fotoğraflanarak belgelendikten sonra mikroskop altında incelenerek fiziksel özellikleri ve üretim teknolojileri belirlenmeye çalışılmıştır. Camların kimyasal yapısı Polarize Enerji Dağılımlı X-Işını Floresans Spektroskopisi (PED-XRF) analizi ile belirlenmiştir. Analiz sonucunda camların, döneminin en fazla örneğini oluşturan soda/kireç camı türünde olduğu anlaşılmıştır. Örneklerin yüksek SiO₂ içerikleri, camların hem mekanik direnç ve dayanıklılığın hem de ergime sıcaklığının yüksek oluşuna işaret etmektedir. Aşağı Hamam-Palaestra yapısının pencere camları silindirik üfleme iken balneum'da tespit edilenler döküm tekniğinde üretilmiştir. Yüksek orandaki K₂O içeriği ile camlara bitki külünün eklenmiş olduğu anlaşılmıştır. Cam örneklerde renk veren elementler Fe, Mn, Cu ve Pb'dir. Ayrıca renksizleştirici olarak Sb'nin de örneklerin çoğunluğunun yapısına eklendiği görülmüştür. Camların yapımında safsızlık olarak camın yapısına taşınan hammaddelerden biri olan Al₂O₃ oranlarının örneklerde benzerliği, kullanılan kum ve/veya kuvarsın (SiO₂) aynı kaynaktan geldiğine işaret etmektedir. Örneklerin Sr ve Zr içeriklerinin ışığında, örnek setine ait camların tümünün üretiminde çoğunlukla denizel kökenli kum kaynağının kullanıldığını söylemek mümkündür.

ABSTRACT

The first use of window glass in buildings can only be found in the 1st century AD during the Roman period. It is known that window glass was mostly used in the caldariums, which are the warm rooms of the baths, and in the residences of the period during the Roman Imperial Period. In this study, window glass samples from the Late Roman period, obtained from the Metropolis Lower Bath-Palaestra and balneum excavations, were examined archeometrically. The samples were cataloged, photographed and documented. Their physical properties and production technologies were tried to be determined by microscopic studies. The chemical structure of the glasses was determined by PED-XRF analysis. As a result of the analysis, it was understood that the glasses were of the soda/lime glass type, which constitutes the most examples of the period. The high SiO₂ contents of the samples indicate that both the mechanical resistance and durability and the melting temperature of the glasses are high. While the window panes of the Lower Bath-Palaestra were cylindrical blown, those found in balneum were produced by casting technique. It was understood that plant ash was added to the glasses with its high K₂O content. Colorants in glass samples are Fe, Mn, Cu and Pb. In addition, it was observed that Sb was added to the structure of most of the samples as a decolorizer. The similarity of Al₂O₃ and/or SiO₂ ratios, one of the main raw materials of glass, indicates that the raw materials comes from the same source(s). In the light of the Sr and Zr contents of the samples, it is possible to say that mostly marine origin sand source was used in the production of all the glasses of the sample set.

¹ Çalışmanın bir kısmı "Metropolis Aşağı Hamam-Palaestra Kazısı Pencere Camları Arkeometrik Analizleri" başlığı ile 39. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nda sunulmuştur (22-26 Mayıs 2017), anılan sempozyumda veya başka bir mecrada yayınlanmamıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Metropolis archaeological site is located on a hill and its slopes between Yeniköy and Özbey villages, within the borders of Torbalı district of İzmir province. The city dominates the Kaystros (Küçük Menderes) plain, 30 km from Ephesos and 40 km from İzmir. These plains irrigated by the ancient Kaystros river and its location on the trade route between İzmir and Ephesos made Metropolis a rich city (Aybek et al., 2009).

Window glass, which is considered one of the most important developments in glass production technology, has been used in three different techniques in its production in ancient and late antiquity, starting from the early dates of the Roman Imperial Period. These are casting, cylinder blowing and crown glass production techniques. The samples that constitute the subject of this study contain window glass pieces produced by casting and cylinder blowing techniques (Özgümüş, 2013, s. 15-17).

Window panes selected for analysis were visually evaluated and window panes produced by cylinder blowing (Figure 2a) and casting techniques were separated from each other (Figure 2b). It is thought that 12 of the samples were produced in the cylinder blowing technique and 9 of them were produced in the casting technique (Table 1). It can be said that the thickness of these two physically different types of glass, made by blown technique, varies between 0.96 mm and 2.61 mm (average 1.86 mm), and both surfaces of the glasses are quite smooth and have approximately the same thickness all over the plates (Table 1). However, traces of rounding can also be observed on the short edges of the plate, which were cut open while being rolled, by being cut open and fired. On the other hand, the wall thicknesses of the window panes in the casting technique vary between 1.95 mm and 5.65 mm (average 3.48 mm) (Table 1). The edges of these glasses, which were shaped by pouring into a table, were either thicker and blunt or shaped as upwards, as they coincided with the corners of the table, unlike those made in the blown technique. As a result of the rapid cooling of the glass, it is also seen that in some examples, a smooth rectangle cannot be formed as a result of the molten glass cooling before it reaches the table edges.

The colors of the window glass samples were recorded digitally (chromametric analysis). Color analysis was performed using the standard CIE L*a*b* (Commission Internationale de L'Eclairage) color system (Ohno, 2007). Due to the light color of the samples, the "L" values are high. The "-a" value indicating green intensity was determined in all samples except MTR-G35 (light brown). The light blue colors of the samples are "-b", and the ones with green and yellow/color tones have a high "+b" value (Table 2 and Figure 2).

The shapes of the air sacs (habbe) resulting from the production in the frit give information about the production technology of the glasses. Habbe shapes were photographed and evaluated by binocular submicroscope imaging of glass samples (Figure 3). Habbe contents of the frits of MTR-G19 (cylinder blowing) and MTR-G39 (casting) samples selected according to the production techniques among the window glass samples are elliptical and shuttle-shaped (Figure 3).

Archaeometric examinations of archaeological glass samples were evaluated with the XRF analysis and their basic and trace element contents. The amount of SiO₂, which is the basic material of glass, is at the level of 60% (less than 65-70%) in the samples, indicates that the mechanical resistance and durability are average in these samples. In the glass sample set, the MTR-G23 sample differs from the other samples with its very low SiO₂ content (48.16%) (Table 3 and Figure 4).

The Na₂O (soda) and CaO (lime) contents of the examined window glass samples are close to the ratios predicted for soda/lime glass (Table 4). On the other hand, the Na₂O and CaO ratios of some samples are very close to each other (especially MTR-G19, MTR-G24 and MTR-G32 produced in cylinder-blowing technique) or an inversely proportional relationship between them (such as MTR-G23). This situation is explained as the release of Na⁺ in the structure of the glass in the soil reservoir into the surrounding soil and the replacement of Ca²⁺ (diagenesis) over time (Freestone, 2001).

The fact that the K₂O content of the samples is generally close to 1% (average 0.74%) increases the possibility that plant ash was used in their production (especially in MTR-G20 and MTR-G38 samples) (Freestone, 2001). In addition, the main element contents of the glasses using plant ash (60-70% SiO₂, 12-14% Na₂O and 6-9% CaO) show compatibility for the sample set examined (Henderson, 2013, s. 28) (Table 3).

Aluminum (Al₂O₃) in the structure of the glass is directly related to the silicon source of the glass. The similarity of the amount of Al₂O₃ suggests that the sand used comes from the same source. (Freestone, 2001). Although it seems possible to address Metropolis window glass samples to the same raw material source with close Al₂O₃ contents, MTR-G24, MTR-G25 and MTR-G31 samples produced by cylinder-blowing technique from different places and MTR-G30, MTR-G31 produced by casting technique. MTR-G36 and MTR-G38 samples differ significantly from each other with their trace element contents such as high copper (Cu), antimony (Sb) and lead (Pb) (Table 3).

In the light of the Sr and Zr contents of the samples, it is possible to say that mostly marine origin sand was used in the production of the glasses belonging to the sample set.

In the light of the archaeometric data obtained from the examination of glass samples obtained from the Metropolis Lower Bath-Palaestra Complex and balneum excavations, the first information about the glass production of the nearby region has been reached, starting from the ancient city. This information obtained will serve to provide information about the production technology of the period about the relevant geography and Anatolian glass production comparatively.

Giriş

Metropolis arkeolojik alanı, İzmir ili Torbalı ilçesi sınırlarında, Yeniköy ve Özbey köyleri arasındaki bir tepe ve yamaçlarında konumlanmaktadır. Kent, Ephesos'a 30 km, İzmir'e ise 40 km uzaklıkta Kaystros (Küçük Menderes) ovasına hâkim konumdadır. Antik Kaystros nehrinin suladığı bu ovalar ve İzmir-Ephesos arasında ticaret yolu üzerindeki konumu Metropolis'in zengin bir kent olmasını sağlamıştır (Aybek vd., 2009). Roma İmparatorluk döneminin getirdiği barış ve refah döneminde belli bir seviyeye ulaşmış olan Metropolis'in en görkemli yapılarından biri Aşağı Hamam-Palaestra kompleksidir (Şekil 1).

2003-2018 yılları arasında yapılan kazılarla ortaya çıkarılan Aşağı Hamam-Palaestra Kompleksi, 6000 m²'lik geniş bir alanı kaplayan düz bir araziye inşa edilmiştir (Şekil 1). Yapı mimari olarak farklı dönemlerde değişimler geçirmiştir. İlk evrede *caldarium*, *tepidarium* ve *frigidarium*'dan oluşan 35 x 12 m ölçülerinde küçük bir yapıdır. Antoninus Pius zamanında (M.S. 138-161) büyük bir değişim geçiren yapıya yeni bir *caldarium*, servis koridorları, taberna, kare planlı 40 x 40 m boyutlarında bir palaestra ve mozaikli portikolar eklenmiştir. Üçüncü ve son evre ise M.S. 4. yüzyıl ve sonrası olarak değerlendirilebilir. Bu evrede mimari birimler çeşitli onarımlar geçirmiş, yapıda işlev değişiklikleri olmuş ve Erken Bizans Dönemi'nde su sistemleriyle desteklenen bir atölye alanına dönüşmüştür (Aybek, 2016, s. 109-124).

Metropolis antik kenti Hamam-Palaestra Kompleksi'nde yapılan çalışmalar sırasında mavi, yeşil, mavimsi, yeşil ve sarımsı renklerde silindir üfleme tekniğinde pencere camı parçalarına (toplamda 4798,5 gram) rastlanmıştır. Bu pencere camlarının kompleksin hangi mekânlarına ait oldukları değerlendirildiğinde; hamamın *caldarium* bölümünün güney ve batı havuzu etrafına, *tepidarium*'un güney havuzu, *frigidarium*'un batı kenarında bulunan havuzun etrafına, kuzey mozaikli salonun batısında bulunan 1,5 x 2 m'lik mekânın içi, güney servis koridorunun ön bölümü ve batı servis koridorunun güney ucuna ait oldukları anlaşılmıştır (Akkuş Koçak, 2021, s. 359-370). *Balneum*'a ait döküm tekniğindeki pencere camı örnekleri ise 2009-2011 yılları arasında kazısı yapılan *caldarium* ve *tepidarium* bölümlerindedir.

Çalışma kapsamında, Aşağı Hamam-Palaestra buluntusu pencere camlarına ek olarak karşılaştırma amaçlı renk, doku, üretim tekniği ve tarihleme açısından farklılık gösteren *balneum*'a ait pencere camları da değerlendirilmiştir. Çalışmanın örnekleme, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Tarihi Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı (MAKLAB) ile Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (YEBİM) Laboratuvarlarında 2017 yılından itibaren analiz edilmeye başlanmıştır. Bu çalışma kapsamında ele geçen pencere camları üzerine elde edilen ilk arkeometrik veriler paylaşılmaktadır. Ülkemizde cam buluntular üzerinde gerçekleşen arkeometrik çalışmaların azlığı da bu çalışmayı değerli kılmaktadır (Akyol vd., 2009; Akyol vd., 2012; Akyol vd., 2014; Akyol ve Kadioğlu, 2015; Akyol ve Erten, 2016; Akyol vd., 2021, Aydın vd., 2015; Beşer vd., 2010; Çolak Büyüksoy vd., 2021; Genç ve Akyol, 2021).

Yöntem ve Analizler

Analiz için seçilmiş örnekler, kazılar sırasında yoğun pencere camı buluntularının tespit edildiği alanlardan, çeşitlilik gösteren gruplar arasından seçilmiş, hamam mimarisi ile ilişkili olabilecek parçaları içermektedir. Gerçekleştirilen arkeometrik analizlerde, Aşağı Hamam-Palaestra ve *balneum*'un farklı bölümlerinden ele geçen pencere camları incelenmiştir (Tablo 1).

Metropolis Aşağı Hamam-Palaestra ve *balneum*'da saptanan kazısı pencere camlarından analiz için değerlendirmeye alınan 21 örnek içinde döküm veya silindir tekniğinde üretilen parçalar öncelikle birbirlerinden ayrılmışlardır. Bunlar başlangıçta görsel olarak değerlendirilmiş, çizimleri yapılmış, dijital kumpas ile ölçüleri alınmış, fotoğrafları çekilerek belgelenmiş ve kodlanmıştır. Kodlamada Metropolis'in kısaltması olan "MTR" ön kod olarak yazılmış ve ardından cam için "G" harfi kullanılmıştır (Tablo 1).

Pencere camı örneklerinin renkleri dijital olarak (kromametrik analiz) kaydedilmiştir. Renk analizi, standart CIE L*a*b* (Commission Internationale de L'Eclairage) renk sistemi kullanılarak yapılmıştır (Ohno, 2007). Bu analizde; rengin açıklık/koyuluk değeri "L", kırmızı renk tonları "+a", yeşil renk tonları "-a", sarı renk tonları "+b" ve mavi renk tonları da "-b" ile belirtilmiştir (Tablo 2 ve Şekil 2).

Cam hamuru içinde üretimden kaynaklanan hava keselerinin (habbe) şekilleri camların üretim teknolojisi hakkında bilgi vermektedir. Cam örneklerin binoküler mikroskop altı görüntülemeleri ile habbe şekilleri fotoğraflanarak değerlendirilmiştir (Şekil 3).

Antik cam örnekler X-ışını Floresan Spektroskopisi (XRF) yöntemi kullanılarak kimyasal yönden karakterize edilmiştir (Shackley, 2011) (Tablo 3 ve Şekil 4). Örnekler Spectro XLab 2000 Model XRF cihazı kullanılarak analiz edilmiştir. Cihazın rezolüsyon değerleri <150 eV Mn K α , 5000 cps'dir.

Antik Pencere Camları

Arkeolojik kazılar ve antik kaynaklar yoluyla elde edilen bilgiler, pencere camlarının yalnızca geç antik çağ cam üretim teknolojisi açısından değil, döneminde mimari bir öge olarak kullanımının da oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Bugün olduğu gibi antik dönemde de pencere açıklıkları, mekânlarda yalıtım ve aydınlanmayı sağlamak için ışığı geçiren aynı zamanda yaşam alanlarının sıcak ve soğuktan da etkilenmesini engelleyen malzemelerle de kapatılmaktaydı. Bu amaçla üz cam plakaların yanı sıra mika ve selenit gibi saydam ve doğal mineral plakalar, metal, ahşap, seramik, arap zamkına batırılmış parşömen, inceltilmiş hayvan derisi ve hatta sığır midesine kadar uzanan çok farklı uygulamaların da dönemin pencere açıklıklarında kullanıldığı da bilinmektedir (Erten, 2015, s. 155; Freestone, 2008, s. 77-100; Stern, 2007; Strabon, 2015, XII.2.10).

M.S. 1. yüzyılın yaşam alanlarında ilk defa pencere açıklıklarının cam levhalar kullanılarak kapatılması uygulamalarına rastlanılmıştır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde pencere camlarının çoğunlukla hamam yapılarının sıcak odalarında (*caldarium*) kullanımı söz konusu olsa da konutlarda da kullanıldığı bilinmektedir. Hamamların camla kaplanmış pencere açıklıkları sadece hamamın iç mekânlarının aydınlatılması için değil, aynı zamanda ısınmaya yardımcı olması açısından da döneminin yapısal malzemeleri arasında düşünülmesine neden olmuştur (Erten, 2011, s. 29-50).

Aşağı Hamam-Palaesta'nın *caldarium*'unda bulunan güney ve batı havuzların etrafından pencere camlarının ele geçmemiş olması Vitruvius'un hamamlar için belirttiği; "*hamamlarda sıcak ve ılık mekânların güneybatıdan ışık alması gerekir, ya da yerin doğası müsait değilse en azından güneyden ışık almalıdır, çünkü yıkanma için en uygun zaman öğle ile akşam arasındır*" akla getirmektedir. (Vitruvius, 2015, V.10.1). En genel anlamda büyük pencerelerin güney ve batıya bakacak şekilde konumlandırılması da güneşin gün içi döngüsünden en üst seviyede yararlanmanın bir yoludur. Ancak asıl amaç aydınlanma ve yalıtım sağlamak olduğu için Roma döneminde pencere camlarının tümüyle saydam olmadığı, modern camlarla karşılaştırıldığında sadece "ışığı geçirgen" nitelikte olduğu söylenebilir (Erten, 2015, s. 158). Çünkü döküm tekniği kullanılarak yapılan pencere camlarının hem bir

yüzünün mat diğer yüzünün de parlak olması hem de renkli üretilmesi ile dışarıdan bakanın görüşü engellenebilmektedir (Whitehouse, 2001, s. 35).

Cam üretim teknolojisinin en önemli gelişmelerinden biri sayılan pencere camı, Roma İmparatorluk Dönemi'nin erken tarihlerinden başlayarak antik ve geç antik dönemlerde üretiminde üç farklı teknik kullanılmaktadır. Bunlar döküm (casting), silindir üfleme (cylinder blowing) ve göbekli (crown) cam üretim teknikleridir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan örnekler döküm ve silindir üfleme tekniklerinde üretilmiş pencere camı parçalarını içinde barındırmaktadır. Döküm pencere camları eriyik camın dikdörtgen kalıplara dökülerek merdane yardımıyla ileri geri ezilmesi sonucu elde edilmektedir. Silindir üfleme tekniğindeki pencere camları ise üfleme çubuğunun ucuna alınmış cam topağının serbestçe üflenmesi, bir alet yardımıyla silindirik biçime sokulması, nobleye geçirilerek makasla yandan uzunlamasına kesilmesi ve ısıtılarak düzleştirilmesiyle elde edilmektedir (Özgümüş, 2013, s. 15-17).

Antik camların kalınlıkları, içerdikleri habbe şekilleri, yoğunlukları ve yönelimleri ile yüzey durumları gibi özelliklerin, döküm veya silindir üfleme arasında bir ayırım yapabilmesine yardımcı olmaktadır (Erten, 2015; Whitehouse, 2001; Harden, 1959, s. 158; Bonn, 1966, s. 42). Buna göre silindir üfleme tekniğinde üretilen pencere camları daha inceyken ve her iki yüzleri de parlakken, döküm pencere camları 6 mm kalınlığa kadar ulaşabilmektedir. Bununla beraber eriyik camın üzerine döküldüğü tablaya değen alt yüzleri mat, üst yüzleri de parlak olmaktadır.

Bulgular ve Değerlendirmeler

Metropolis Aşağı Hamam-Palaestra ve *balneum* kazılarında ele geçen pencere camları arasından seçilen 21 örnek arkeometrik yönden ele alınmıştır. Bu örnekler hamamın batı servis koridoru, *caldarium* (sıcaklık), mozaikli salon (*taberna*), hamam'ın ön bölümü ve palaestra alanından ele geçmiştir. Ayrıca palaestranın hemen kuzey doğu köşesinde yer alan *balneum*'un *caldarium* ve *tepidarium* bölümlerinden ele geçmiş pencere camı buluntuları arasından seçilmiş 6 adet örnek de Aşağı Hamam-Palaestra buluntularıyla renk, doku ve kalınlık açısından farklılık gösterdiği için karşılaştırma amaçlı bu analize dahil edilmiştir (Tablo 1).

Analiz için seçilmiş pencere camları görsel olarak değerlendirilerek silindir üfleme (Şekil 2a) ve döküm tekniğinde üretilmiş pencere camları birbirinden ayrıştırılmıştır (Şekil 2b). İncelenen örnekler içinde 12'sinin silindir üfleme tekniğinde, 9'unun da döküm tekniğinde üretildiği düşünülmektedir (Tablo 1). Fiziksel olarak farklılık gösteren bu iki tip camdan, üfleme tekniğinde yapılmış olanların kalınlıklarının 0,96 mm ile 2,61 mm arasında (ortalama 1,86 mm) değişmekte olduğu ve camların iki yüzeyinin de oldukça düzgün ve plakaların her yerinde yaklaşık aynı kalınlıkta olduğu söylenebilir (Tablo 1). Bununla birlikte levhanın silindirlenirken kesilerek açılmış kısa kenarlarında, kesilerek açılma ile ateşe tutularak yuvarlatma izleri de gözlemlenebilmiştir. Döküm tekniğindeki pencere camlarında ise cidar kalınlıkları 1,95 mm ile 5,65 mm arasında (ortalama 3,48 mm) değişkenlik göstermektedir (Tablo 1). Bir tablaya dökülerek şekillendirilmiş olan bu camların kenar kısımları üfleme tekniğinde yapılanların aksine tablanın köşelerine denk geldiği için ya daha kalın ve küt ya da yukarı bakar şekilde biçimlenmiştir. Camın hızlı soğumasının bir sonucu olarak bazı örneklerde eriyik camın tabla kenarlarına ulaşmadan soğuması sonucu düzgün bir dörtgen oluşturulamadığı da görülmektedir.

Cam örneklerin renk değerleri kromametre kullanılarak belirlenmiştir. Örneklerin açık renkli oluşu nedeniyle "L" değerleri yüksektir. Yeşil yoğunluğunu gösteren "-a" değeri MTR-G35 (açık kahve renkli) dışındaki tüm örneklerde belirlenmiştir. Örneklerin açık mavi renkleri "-b", yeşil ve sarı renkli/renk tonlu olanların da "+b" değeri yüksektir (Tablo 2).

Pencere camı örnekleri arasından üretim tekniklerine göre seçilen MTR-G19 (silindir üfleme) ve MTR-G39 (döküm) örneklerinin cam hamurlarının habbe içerikleri eliptik ve mekik şeklindedir (Şekil 3). Genel anlamda camların üretim teknikleri hakkında fikir veren habbe şekilleri silindir-üfleme tekniği ile üretilmiş örneklerde uzayan elipsler hâlinde mikroskop altı görüntüler sunmaktadırlar.

Arkeolojik cam örneklerinin arkeometrik incelemeleri uygulanan XRF analizi ile temel ve eser element içerikleri ile değerlendirilmiştir. Bu kapsamda camın yapısını oluşturan temel elementlerden silisyum/kum (SiO_2), ergitici olarak kullanılan sodyum/soda (Na_2O) ve daha kararlı hâle getirmek için kullanılan kalsiyum/kireç (CaO) ile renk veren eser elementlerin (Cu, Co, Fe, Mn, Pb, Sn ve Sb gibi) oranlarına (ana elementlerde %, eser elementlerde de ppm olarak) ulaşılmıştır (Tablo 3 ve Şekil 4).

Camı oluşturan temel bileşen SiO_2 ; silindir-üfleme tekniği ile üretilmiş örneklerde %48,16 ile %65,98 arasında (ort. %61,38), döküm tekniği ile üretilmiş örneklerde ise %52,98 ile %67,42 arasında (ort. %59,81) değişmekte, ergitici Na_2O ; silindir-üfleme tekniği ile üretilmiş örneklerde %7,37 ile %15,17 arasında (ort. %10,82), döküm tekniği ile üretilmiş örneklerde ise %8,91 ile %14,36 arasında (ort. %11,42) değişmekte, dayanım veren CaO ; silindir-üfleme tekniği ile üretilmiş örneklerde %5,26 ile %8,68 arasında (ort. %7,04), döküm tekniği ile üretilmiş örneklerde ise %6,04 ile %9,40 arasında (ort. %7,56) değişmektedir (Tablo 3). Örnekler ana element içerikleri ile oldukça homojen bir yapı sergileyen tipik soda-kireç camı kategorisindedirler (Şekil 4).

Camın temel maddesi olan SiO_2 miktarının örneklerde %60'lar seviyesinde (%65-70 seviyesinden düşük) oluşu mekanik direnç ve dayanıklılığın bu örneklerde ortalama değerde olduğunun göstergesidir. Cam örnek seti içinde MTR-G23 örneği oldukça düşük SiO_2 içeriği ile (%48,16) diğer örneklerden farklılaşmaktadır (Tablo 3 ve Şekil 4). Örneklerin SiO_2 içeriğinin nispeten düşük oranda oluşu ergime sıcaklığının da buna bağlı olarak yüksek oluşuna işaret edeceğinden, cam üretim teknolojisinin bu örneklerin ışığında ortalama kalitede standart bir üretimi yansıttığını söylemek mümkündür (Tablo 4).

İncelenen pencere camı örneklerinin Na_2O (soda) ve CaO (kireç) içerikleri soda/kireç camı için öngörülen oranlara yakındır (Tablo 4). Bazı örneklerin ise Na_2O ve CaO oranları birbirine oldukça yakın (özellikle silindir-üfleme tekniğinde üretilmiş MTR-G19, MTR-G24 ve MTR-G32 gibi) ya da aralarında ters orantılı bir ilişki (MTR-G23 gibi) göze çarpmaktadır. Bu durum, zaman içinde toprak rezervuarda bulunan camların yapısındaki Na^+ 'un çevre toprağına salınması ve yerine Ca^{2+} 'un yerleşmesi olarak (diagenesis) açıklanmaktadır (Freestone, 2001).

Örneklerin K_2O içeriklerinin genel olarak %1'e yakın değerlerde (ort. %0,74) oluşu üretimlerinde (özellikle MTR-G20 ve MTR-G38 örneklerinde) bitki külünün kullanılmış olma olasılığını artırmaktadır (Freestone, 2001). Bununla beraber bitki külü kullanılan camların ana element içerikleri de (%60-70 SiO_2 , %12-14 Na_2O ve %6-9 CaO) incelenen örnek seti için uyumluluk göstermektedir (Henderson, 2013, s. 28) (Tablo 3).

Camın yapısında bulunan alüminyum (Al_2O_3) birebir olarak camın silisyum kaynağı ile de ilişkilidir. Al_2O_3 miktarının benzerliği kullanılan kumun aynı kaynaktan geldiğini düşündürmektedir. (Freestone, 2001). Metropolis pencere camı örneklerini, birbirlerine yakın Al_2O_3 içerikleri ile aynı hammadde kaynağına adreslemek mümkün gibi görünse de silindir-üfleme tekniği ile üretilmiş farklı mekânlara ait MTR-G24, MTR-G25 ve MTR-G31 örnekleri ile döküm tekniği ile üretilmiş MTR-G30, MTR-G36 ve MTR-G38 örnekleri yüksek bakır (Cu), antimon (Sb) ve kurşun (Pb) gibi eser element içerikleri ile birbirlerinden belirgin şekilde farklılaşmaktadırlar (Tablo 3).

Cam örneklerinde renk veren ana elementler; bakır (Cu), demir (Fe) ve mangan (Mn) olarak görülmektedir. Ayrıca antimon (Sb) renksizleştirmek (Jackson, 2005), kurşun (Pb) da yüksek Cu içerikli camlarda rengi güçlendirmek adına hammaddenin yanında kullanılan katkılardandır. Örnek seti içinde;

Fe oranı (genel ort. %0,99) yüksek örnekler; MTR-G30, MTR-G31, MTR-G34, MTR-G37, MTR-G38 ve MTR-G41,

Mn oranı (genel ort. %1,04) yüksek örnekler; MTR-G19, MTR-G27, MTR-G30, MTR-G31, MTR-G33, MTR-G34, MTR-G35, MTR-G36 ve MTR-G37,

Cu oranı (genel ort. 58,5 ppm) yüksek örnekler; MTR-G24, MTR-G25, MTR-G30, MTR-G31, MTR-G36 ve MTR-G38,

Sb oranı (genel ort. 695,8 ppm) yüksek örnekler; MTR-G18, MTR-G20, MTR-G22, MTR-G24, MTR-G25, MTR-G34, MTR-G35, MTR-G36, MTR-G38 ve MTR-G41,

Pb oranı (genel ort. 96,2 ppm) yüksek örnekler; MTR-G24, MTR-G25, MTR-G30, MTR-G31, MTR-G36, MTR-G38 ve MTR-G41'dir (Tablo 3).

Camda Fe^{2+} iyonları cama sarı, Fe^{3+} iyonlarının varlığı da sarı ve kırmızı renk vermektedir. Fe^{2+}/Fe^{3+} oranı azaldıkça renk yeşile doğru yönelmektedir. Camda kırmızı renk Fe^{3+} 'ün Fe^{2+} 'ye oranla daha fazla olduğuna da işaret etmektedir. Kahve ve mor renkler manganın (Mn) Fe'den daha fazla miktarda bulunuyor olmasını gerektirmektedir. Bakır (Cu) cama yeşil ve yeşilimsi-mavi tonlarda renk vermektedir (Caley, 1947). Roma camlarında bakıra (Cu) paralel olarak kurşun (Pb) oranı da yüksektir (Tablo 3,4).

Camların hammadde değerlendirmelerinde stronsiyum (Sr) ve zirkonyum (Zr) içerikleri önemli bir gösterge sayılmaktadır. Sr'nin 400 ppm'den fazla olması camın yapımında kullanılan kumun denizel kökene sahip olduğunu düşündürmektedir (Freestone vd., 2003). Bununla beraber kireçtaşı içeren karasal kumlarda ise Sr miktarı genellikle 150 ppm'den azdır. Buna karşın üretimde karasal kumun kullanılması hâlinde Zr'nin 160 ppm'den fazla olması beklenmektedir. Pencere camı örneklerinin Sr içeriği 400 ppm'den büyük (genel ort. 532 ppm), Zr içeriklerinin de 150 pp'den oldukça düşük (genel ort. 88 ppm) olduğu belirlenmiştir (Tablo 3). Diğer örneklerden farklılık gösteren döküm tekniği ile üretilmiş olan MTR-G30 ve MTR-G37 örneklerinin Zr içeriği bir miktar anılan değerlerden fazladır. Bu sonuçların ışığında, örnek setine ait camların üretiminde yoğunlukla denizel kökenli kumun kullanıldığını söylemek mümkündür.

Sonuçlar

Çalışma kapsamında Metropolis Aşağı Hamam-Palaestra Kompleksi ve *balneum* kazılarında ele geçen pencere camları arkeometrik yönden incelenmiştir. Öncelikle örneklerin belgelenmeleri yapılmış; kodlanan örneklerin renkleri ve kalınlıkları belirlenmiştir. Camlar çoğunlukla açık yeşil/yeşilimsi ve açık mavi/mavimsi renktedirler, *balneum* buluntuları arasında bu renklere ek olarak yoğun şekilde sarımsı-kahve tonunda pencere camı parçaları da görülmektedir. Camların üretim teknikleri; buluntu yerleri, örneklerin üzerindeki izler ve mikroskop altı görüntülemeler ile anlaşılmasına çalışılmıştır. Aşağı Hamam-Palaestra'ya ait pencere camları silindir üfleme ve *balneum*'a ait olanlar ise döküm tekniklerinde üretilmiş olmalıdırlar.

Pencere camı örneklerinde, camı oluşturan temel ve eser elementler ile renk veren elementler XRF yöntemi ile belirlenmiştir. Camların antik cam içerikleri ile uyumlu tipik soda-kireç camı olduğu anlaşılmıştır. Cam üretiminde bitki külünün (K_2O içeriği ile) de kullanıldığı düşünülmektedir. Cam örneklerde renk veren elementler Fe, Mn, Cu ve Pb'dir. Ayrıca

renksizleştirici olarak Sb'nin de örneklerin çoğunluğunun yapısına eklendiği görülmektedir. Camların yapımında safsızlık olarak camın yapısına taşınan hammaddelerden Al₂O₃ oranlarının örneklerde benzerliği, kullanılan kum ve/veya kuvarsın aynı kaynaktan geldiğini düşündürmektedir. Bir başka yaklaşımla da, örneklerin Sr ve Zr içeriklerinin ışığında, örnek setine ait camların üretiminde yoğunlukla denizel kökenli kumun kullanıldığını söylemek de mümkündür.

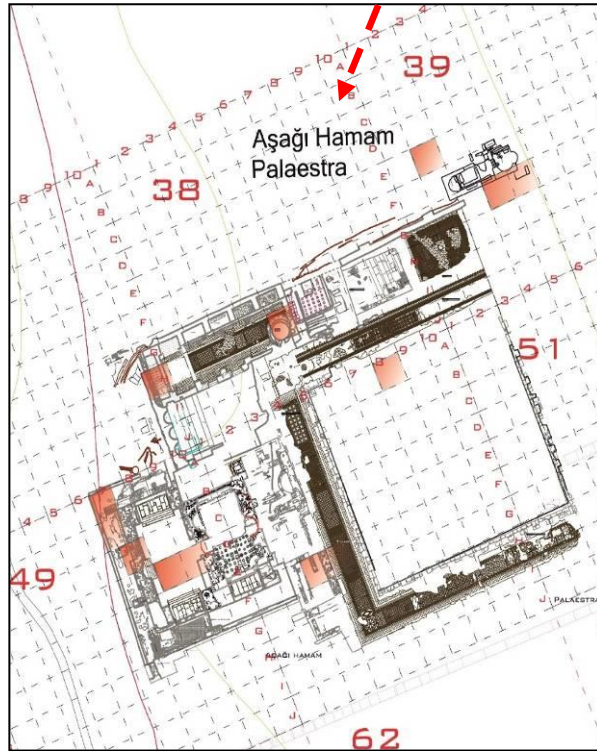
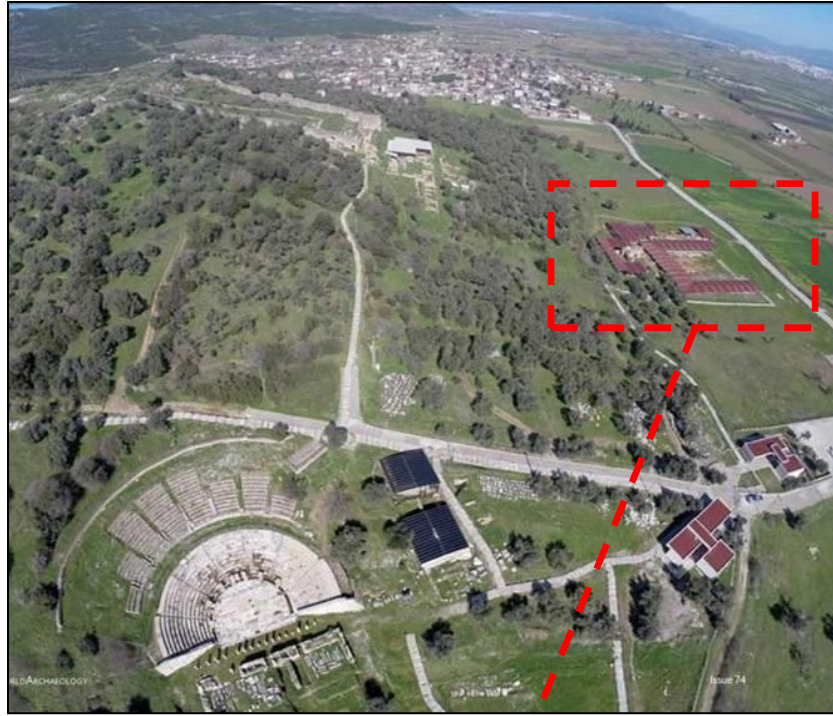
Metropolis Aşağı Hamam-Palaestra Kompleksi ve *balneum* kazılarında ele geçen cam örnekleri incelemeleriyle elde edilen arkeometrik verilerin ışığında antik kentten başlayarak yakın bölgenin cam üretimi hakkında ilk bilgilere ulaşılmıştır. Elde edilen bu bilgiler karşılaştırmalı olarak ilgili coğrafya ve Anadolu cam üretimi hakkında dönemin üretim teknolojisi hakkında bilgi birikiminin sağlanmasına hizmet edecektir.

Kaynakça

- Akkuş Koçak, Emine (2021). *Metropolis Aşağı Hamam-Palaestra yapısında pencere camları ve aydınlatma*, Kıraç, Y., Alagöz, U., Taşkiran, Z.F. ve Alpagut, A. (Ed.), *1921-2021 Asırlık Çınar: Anadolu Medeniyetleri Müzesi 100 Yaşında* (s. 359-370). Ankara.
- Akyol, A.A., Güray, Ç.G., Kadioğlu, Y.K. ve Demirci, Ş. (2009). Elaiussa-Sebaste cam örnekleri arkeometrik çalışmaları. Dönmez, H. ve Özme, A. (Ed.). *24. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, (s. 13-28). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (Yayın No: 3173) / Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (Yayın No: 132) Yayınları. Ankara.
- Akyol, A.A., Kadioğlu, Y.K., Demirci, Ş. ve Özgümüş, Ü. (2012). İstanbul Yeni Cami Hünkar Kasrı camları üzerine arkeometrik çalışmalar, Demirci, Ş., Özer, A.M. ve Ayter, P. (Ed.) *ODTÜ FBE Arkeometri Anabilim Dalı 2. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı – Türkiye Arkeolojisi'nde Cam: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar Bildiri Kitabı* (s. 159-171). Ankara: Elma Teknik Basım Matbaacılık.
- Akyol, A.A., Kadioğlu, Y.K., Özgümüş, Ü. ve Kanyak, S. (2014). İstanbul Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi camları arkeometrik analizleri, *Turkish Studies*, 9 (11), 1-13.
- Akyol, A.A. ve Kadioğlu, Y.K. (2015). Tekfur Sarayı cam buluntuları arkeometrik çalışmaları, *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi - TÜBA-KED*, 13, 27-36.
- Akyol, A.A. ve Erten, A.E. (2016). *Archaeometrical studies of ancient window glass finds from Olba (Silifke, Mersin) Excavation in Turkey*, Stanislawski, B. ve Öniz, H. (Ed.). *SOMA 2014 British Archaeological Reports* (s. 31-39). Archaeopress.
- Akyol, A.A., Kadioğlu, Y.K. ve Erol, A.F. (2021). *Cingirt Kayası (Fatsa, Ordu) Erken Bizans Dönemi camlarında XRF analizi*, Dumankaya, O. (Ed.), *Arkeolojik Küçük Buluntular Pişmiş Toprak, Metal, Kemik, Cam ve Taş Eserler* (s. 404-436). Doruk Yayımcılık.
- Aydın, M., Akyol, A.A. ve Erten, E. (2015). Olba Kazısı camları arkeometrik çalışmaları, *Selevcia Ad Calycadnm*, V, 197-206.
- Aybek, S., Meriç, A.E. ve Öz, A. (2009). *İonia'da bir ana tanrıça kenti: Metropolis*, İstanbul.
- Aybek S. (2016). Metropolis'te bulunan üç hamam: Şehir planlama, mimari özellikler ve sosyal kontekst bakımından kısa bir değerlendirme, *Arkeoloji ve Sanat*, 153, 109-124.
- Beşer, E., Uzun, A., Demirci, Ş., Akyol, A.A. ve Kadioğlu, Y.K. (2010). *Archaeometry of the glass from Alanya*. Laflı, E. (Ed.). *Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean*, 213-233. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Boon, G.C. (1966). Roman window glass from Wales, *Journal of Glass Studies*, VIII, 41-45.
- Brill, R.H. (1962). *What is the chemistry of Roman glass?*. Table From Dr. Brill, 1962, *CMOG*, <https://ancientglass.wordpress.com/2014/05/19/what-is-the-chemistry-of-roman-glass/>. Erişim Tarihi: 05.06.2023.

- Caley, E.R. (1947). Results of a chemical examination of some specimens of Roman glaze from Tarsus. *The Journal of the Archaeological Institute of America Published Quarterly*, 389-393. Menasha & Wis: The Collegiate Press.
- Çolak Büyüksoy, D., Akyol, A.A. ve Özsait Kocabaş, H.I. (2021). Archaeometric studies on the characterization and deteriorations of glass artifacts of Su Terazisi and Kral Kızı regions in Enez (Ainos) Excavation, *Art – Sanat Dergisi*, 16, 87-122.
- Genç, D. ve Akyol, A.A. (2021). *Archaeometric investigations of the Early Byzantine site Side glass finds*, Sevindik, O. (Ed.). *Annales du 21e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre* (s. 375-388). İstanbul.
- Erten A.E. (2011). Erken Bizans camcılığı: Kimliği ve niteliği üzerine düşünceler, *Selevcia ad Calycadnm*, 1, 29-50.
- Erten A.E. (2015). *The use of window glass in the Roman world*, Okan E. ve Atila, C. (Ed.), *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan* (s. 155-161), İstanbul.
- Freestone, I.G. (2001). *Post-depositional changes in archaeological ceramics and glasses*, *Journal of Glass Studies*, Vol. 44, The Corving Museum of Glass, New York.
- Freestone, I.C., Leslie, K. A., Thirlwall, M. ve Gorin-Rosen, Y. (2003). Strontium isotopes in the investigation of early glass production: Byzantine and Early Islamic glass from the Near East, *Archaeometry*, 45, (1), 19-32.
- Freestone, I.C. (2008). *Pliny on Roman glassmaking*, Marcos Martín-Torres, M. ve Rehren, T. (Ed.). *Archaeology, History and Science: Integrating Approaches to Ancient Materials* (s. 77-100). Walnut Creek (CA).
- Harden, D.B. (1959). *New light on Roman medieval window-glass*, *V. Intenationaler Glaskongreß* (s. 158), 32 K (1959), Heft VIII.
- Henderson, J. (2013). *Ancient glass an interdisciplinary exploration* (s. 320-325). Cambridge University Press.
- Jackson, C.M. (2005). Making colourless glass in the Roman Period, *Journal of Archaeometry*, 47 (4), 763-780.
- Ohno, Y. (2007). *Spectral colour measurement, in CIE colorimetry: Understanding the CIE System*, Schanda, J. (Ed.), Ch. 5.. Wiley Publication, New York.
- Özgümüş, Ü.C. (2013). *Çağlar boyu cam tasarımı* (s. 15-17). İstanbul.
- Shackley, M.S. (Ed.) (2011). *X-ray fluorescence spectrometry (XRF) in geoarchaeology*, Springer Publication.
- Stern, E.M. (2007). *Ancient glass in a philological context*, 341-406. Leiden.
- Strabon (2015). *Antik Anadolu coğrafyası (Geographika Kitap: XII-XIII-XIV)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları (8. Baskı).
- Vitruvius (2015). *Mimarlık üzerine on kitap*. Yegül F. ve Artamlı, B. (Ed.). Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.
- Whitehouse, D. (2001). *Window glass between the first and the eight centuries. Colore Nel Medioevo Arte Simbolo Tecnica La Vetrara in Occidente Dal Iv Al'xi Secolo* (s. 31-43). Lucca.

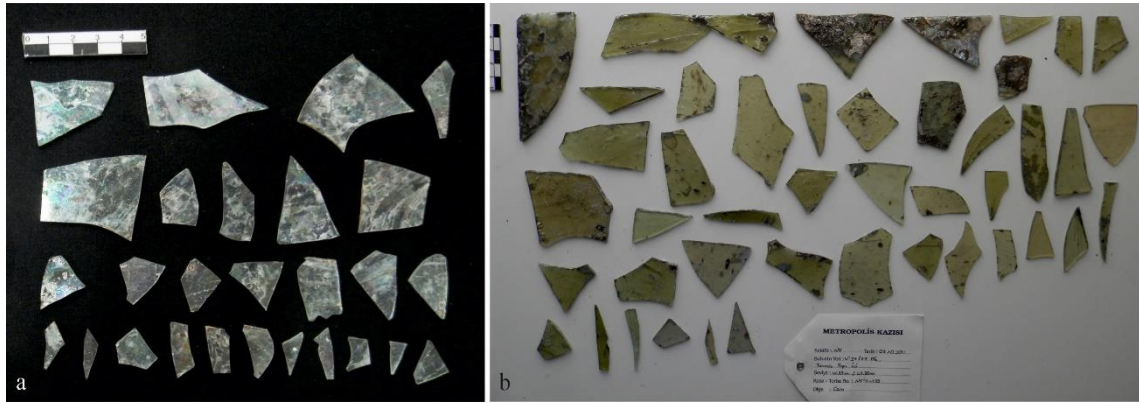
Ekler

Şekil 1: Metropolis arkeolojik alanının havadan görünüşü (üstte) ve Hamam-Palaestra kompleksi yapılarının planı (altta)

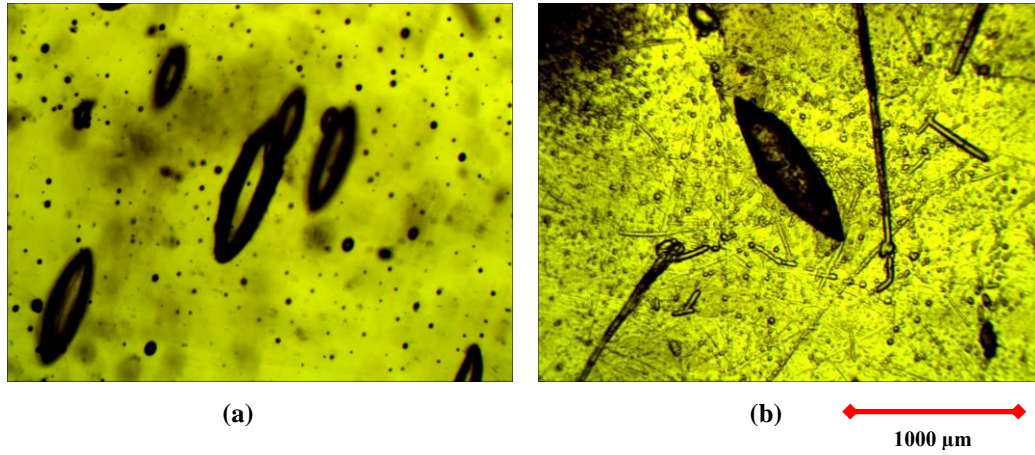
Tablo 1: Metropolis Hamam-Palaestra kompleksine ait pencere camı örnekleri

Örnekler	Lokasyon Bilgileri	Üretim Tekniği	Kalınlık (mm)
MTR-G18	49 (A 6/7) Batı servis koridoru içi	Silindir-Üfleme	2,19
MTR-G19	49 (A 6/7) Batı servis koridoru içi	Silindir-Üfleme	2,54
MTR-G20	49 (A 6/7) Batı servis koridoru içi	Silindir-Üfleme	2,16
MTR-G21	49 (B 6/7) Batı servis koridoru içi	Silindir-Üfleme	2,61
MTR-G22	49 (B 6/7) Batı servis koridoru içi	Silindir-Üfleme	1,43
MTR-G23	Caldarium güney havuz (F17-G17 Plk.)	Silindir-Üfleme	0,96
MTR-G24	E 18 Plk. (kanal içi)	Silindir-Üfleme	1,83
MTR-G25	37 (H 10) Plk. Kuzey mozaikli salon	Silindir-Üfleme	2,55
MTR-G27	Palaestra Hamam önü K-L 15 Plk.	Silindir-Üfleme	1,73
MTR-G30	O 19 Plk.	Döküm	5,65
MTR-G31	P 20 Plk.	Silindir-Üfleme	1,45
MTR-G32	P 20 Plk.	Silindir-Üfleme	1,45
MTR-G33	P 20 Plk.	Silindir-Üfleme	1,40
MTR-G34	Palaestra H 23 Plk. (havuz içi)	Döküm	3,19
MTR-G35	Palaestra ocak içi M 23 Plk.	Döküm	4,50
MTR-G36	Z ve Y 25 Plk. Palaestra nişli duvar	Döküm	2,30
MTR-G37	Z ve Y 25 Plk. Palaestra nişli duvar	Döküm	2,76
MTR-G38	NY U 27/28 Plk. Tonozlu yapı içi	Döküm	1,95
MTR-G39	NY U 27/28 Plk. Tonozlu yapı içi	Döküm	3,15
MTR-G40	NY U 27/28 Plk. Tonozlu yapı içi	Döküm	4,14
MTR-G41	NY U 27/28 Plk. Tonozlu yapı içi	Döküm	3,72
Kalınlık - Genel Ortalama			2,55
Kalınlık - Silindir Üfleme Tekniği Ortalama			1,86
Kalınlık - Döküm Tekniği Ortalama			3,48

Şekil 2: (a) Metropolis Hamam-Palaestra silindir üfleme pencere camı örnekleri ve (b) Balneum döküm pencere camı örnekleri

Tablo 2: Metropolis Hamam-Palaestra kompleksi pencere camı örneklerinin renk kodları (CIE 1*a*b*)

Örnekler	L	a	b	Görünen Renk
MTR-G18	88,31	-11,84	-8,40	açık mavi
MTR-G19	61,68	-12,63	4,77	mavimsi yeşil
MTR-G20	67,68	-9,15	-2,50	açık mavi
MTR-G21	63,99	-12,91	-1,87	açık mavi
MTR-G22	67,56	-5,91	12,46	uçuk yeşil
MTR-G23	67,39	-7,02	-1,23	açık mavi
MTR-G24	63,47	-11,00	8,08	açık yeşil
MTR-G25	68,69	-12,45	3,97	açık mavi
MTR-G27	67,13	-1,28	1,30	uçuk yeşil
MTR-G30	23,26	-12,47	14,63	koyu yeşil
MTR-G31	63,61	-11,08	15,59	açık yeşil
MTR-G32	79,06	-8,07	-0,42	açık mavi
MTR-G33	70,54	-3,71	9,54	uçuk sarı
MTR-G34	53,95	-2,64	22,18	açık sarı
MTR-G35	45,53	5,70	33,45	açık kahve
MTR-G36	71,78	-7,27	-1,33	açık mavi
MTR-G37	48,31	-16,33	36,02	sarımsı yeşil
MTR-G38	50,92	-12,83	36,78	sarımsı yeşil
MTR-G39	64,82	-10,18	-4,58	açık mavi
MTR-G40	55,04	-20,73	16,66	yeşil
MTR-G41	47,16	-5,34	33,46	açık kahve

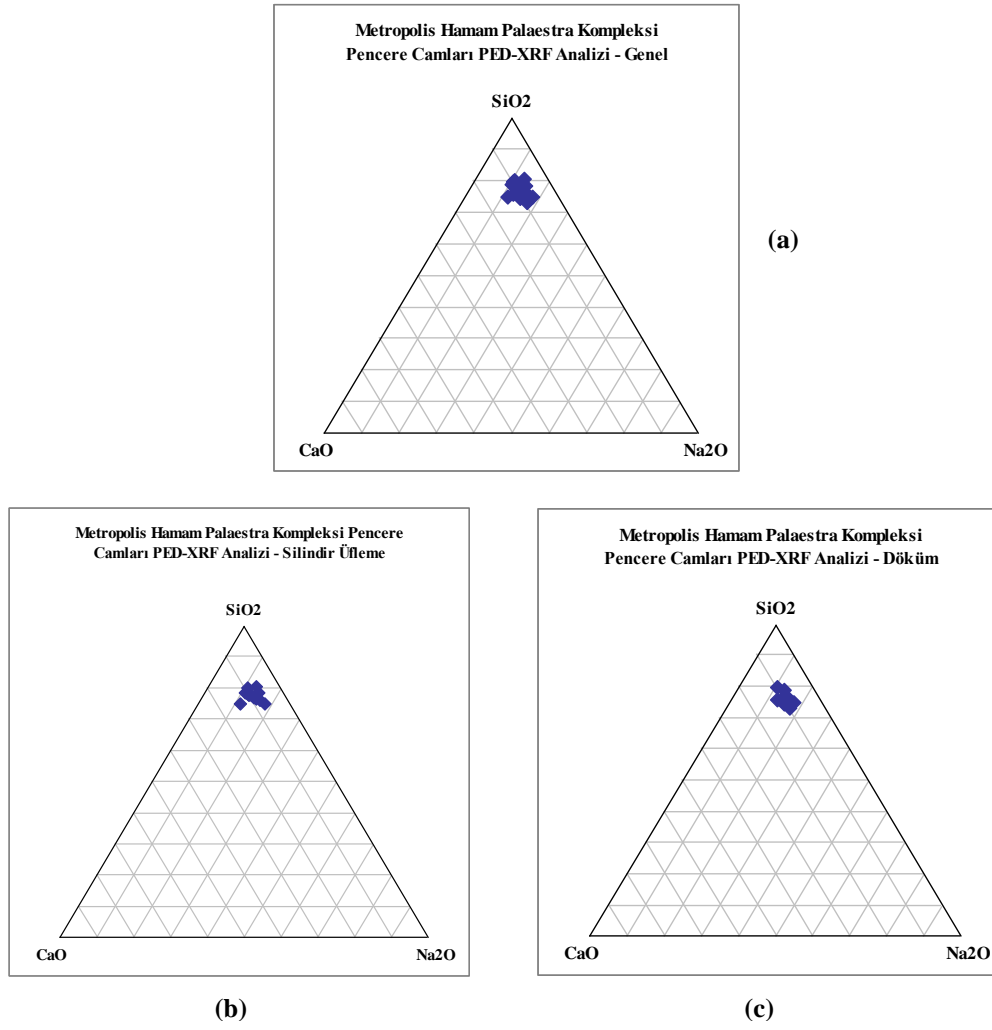
Şekil 3: Metropolis Hamam-Palaestra kompleksi pencere camı örnekleri binoküler mikroskop altı cam hamuru habbe şekilleri (a) (MTR-G19 (silindir üfleme) (b) MTR-G39 (döküm) örnekleri

Tablo 3: Metropolis Hamam-Palaestra kompleksi pencere camı örnekleri PED-XRF analizi

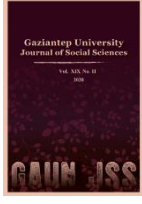
Element Conc.	Al ₂ O ₃	SiO ₂	Na ₂ O	CaO	K ₂ O	MnO	Fe ₂ O ₃	Co	Cu	Sr	Zr	Sb	Pb
	%							ppm					
MTR-G18	0,842	61,59	10,55	7,19	0,900	0,395	0,659	9,3	24,2	473,7	56,6	2031	105,2
MTR-G19	1,29	61,41	8,55	8,23	0,683	1,90	0,808	35,3	9,8	706,8	61	137,2	13,4
MTR-G20	0,793	61,52	11,49	7,03	1,12	0,388	0,908	13,9	25,6	481,8	59,9	2737	98,5
MTR-G21	1,12	64,35	12,79	7,23	0,651	0,805	0,526	8,8	22,5	443,9	69,1	207,8	38,1
MTR-G22	1,72	65,98	10,75	5,26	0,792	0,275	0,492	8,3	17,3	356,9	47,7	4575	75,7
MTR-G23	0,926	48,16	7,37	8,68	0,578	0,518	0,793	19,9	13,8	523,7	38,9	11,3	5,6
MTR-G24	0,830	55,47	8,43	7,09	0,692	0,763	0,701	8,9	119,8	453,2	49,3	1953	134,9
MTR-G25	1,18	64,87	13,94	6,73	0,607	0,646	0,598	13,4	147,1	441,7	49,3	1773	149,7
MTR-G27	0,846	63,31	10,22	8,10	0,770	1,44	0,416	26,2	5,5	550,2	38,2	52,2	11,8
MTR-G30	1,46	60,26	14,31	6,05	0,563	1,98	1,90	38,4	118,9	457,1	260,2	29,5	119,7
MTR-G31	0,919	62,51	15,17	5,89	0,549	1,47	1,17	11,2	191,4	450	171,7	50,8	176,5
MTR-G32	0,938	65,48	8,91	7,49	0,658	0,640	0,498	24,7	3,7	429,7	45,1	41,3	6,3
MTR-G33	0,428	61,90	11,63	5,53	0,479	1,20	0,585	4,7	14,4	450,9	65,3	1,3	7,9
MTR-G34	0,807	59,01	11,24	8,13	0,892	1,59	1,05	18,9	38,8	805,5	104,2	210,2	99,1
MTR-G35	0,958	59,53	14,36	7,68	0,748	1,46	0,903	31	30,5	705,4	106,5	193,9	90,3
MTR-G36	3,02	61,93	10,32	6,62	0,598	1,47	0,980	18,1	195,6	474,3	65,1	309,3	615,1
MTR-G37	0,972	52,98	10,78	6,04	0,504	2,17	1,77	23	77,0	483,8	233,3	1,0	19,4
MTR-G38	1,06	58,41	10,61	7,73	1,06	0,957	3,89	27,9	99,4	703,9	106,7	158,7	82,9
MTR-G39	1,29	67,42	8,91	8,25	0,935	0,022	0,556	22,6	4,5	498,3	57,4	1,3	12,3
MTR-G40	1,42	60,59	10,29	9,40	0,968	0,020	0,544	6,1	5,9	459,6	54,0	1,2	13,6
MTR-G41	0,996	58,20	11,96	8,11	0,841	1,68	1,08	14,8	63,4	821,9	108,5	134,8	144,4
S-Ü Ort.	0,99	61,38	10,82	7,04	0,706	0,87	0,68	15,4	49,6	480,2	62,7	1130,9	68,6
Dök. Ort.	1,33	59,81	11,42	7,56	0,790	1,26	1,41	22,3	70,4	601,1	121,8	115,5	133,0
Genel Ort.	1,13	60,71	11,08	7,26	0,742	1,04	0,991	18,4	58,5	532,0	88,0	695,8	96,2

Tablo 4: Modern ve Roma dönemi soda-kireç camlarının kimyasal bileşimleri (Brill, 1962)

Kimyasal Bileşim	Modern Soda-Kireç Camları (%)	Tipik Roma Soda-Kireç Camları (%)
SiO₂	73,6	67,0
Na₂O	16,0	18,0
K₂O	0,60	1,0
CaO	5,2	8,0
MgO	3,6	1,0
Al₂O₃	1,0	2,5
Fe₂O₃	-	0,5
Sb₂O₅	-	1,5
MnO₂	-	0,5
PbO	-	0,01

Şekil 4: Metropolis Hamam-Palaestra kompleksi pencere camı örnekleri PED-XRF analizi ana element içeriklerine göre (SiO₂ - CaO - Na₂O) gruplandırmalar (Triangle Plotting): **(a)** Tüm cam örnekler, **(b)** silindir-üfleme tekniği ile üretilen örnekler ve **(c)** döküm tekniği ile üretilen örnekler

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Tilmen Höyük'te Bulunmuş Olan MÖ 3. Binyıla Ait Bir Grup Açık Renkli Yalın Keramik

A Group of 3rd Millenium BC Plain Simple Ware Pottery Found at Tilmen Höyük

Sabahattin EZER^{a*}

^a Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Adıyaman /TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9244-5802

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Ekim 2023

Kabul tarihi: 7 Aralık 2023

Anahtar Kelimeler:

Tilmen Höyük,

İlk Tunç Çağı,

Açık Renkli Yalın Keramik.

ÖZ

Tilmen Höyük'teki kazılar 1959-64 ve 1969-72 yılları arasında U. Bahadır Alkım tarafından yürütülmüştür. Söz konusu kazılar sonucunda Tilmen Höyük'te MÖ 4. binden MÖ 2. binyılın sonlarına kadar kesintisiz bir yerleşim saptanmıştır. Bu kazılar sonucu bulunmuş olan İlk Tunç Çağı'na ait çark yapımı, iyi pişmiş bir grup keramik tarafımızdan Açık Renkli Yalın Keramik (ARYK) olarak isimlendirilmiştir. Bu keramik grubu ilk olarak Braidwood tarafından Plain Simple Ware / Simple Ware olarak arkeoloji literatürüne girmiştir. Açık renkli, çark yapımı, hamuru iyi antılmış ve iyi pişmiş olan bu keramik grubu İlk Tunç Çağı'nda Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Kuzey Suriye'de yoğun olarak görülür. Uluslararası terminolojide Orta Fırat Bölgesi, Fırat Nehri'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Kuzey Suriye'de kalan kısmını tanımlamaktadır. Bu bölge ARYK grubunun çekirdek bölgesi olarak kabul edilebilir. Çok geniş bir yayılım alanı bulmuş olan ARYK Doğu ve Orta Anadolu'da ithal malzeme olarak görülmektedir. Söz konusu keramik grubu Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren gelişimini sürdürerek MÖ. 2. binyıl boyunca görülmeye devam eder. Özellikle İTÇ'den itibaren teknolojik gelişmeler gösterir. ARYK, İTÇ başlarında çarkta üretilmeye başlar ve İTÇ'nin sonlarına doğru hızlı çark üretimi bir keramik grubu olarak devam eder. İTÇ'nin sonlarında bu keramik grubunun belli standartlara bağlı, seri olarak üretildiğini söyleyebiliriz. ARYK grubunda görülen bazı formlar tarihlenme açısından önemlidir. *Cyma-recta* olarak bilinen "S" profilli kâseler İTÇ I-II'ye, *caliciform* olarak bilinen çan biçimli bardaklar ise İTÇ'nin sonlarına tarihlenmektedir. Bu makalede incelenmiş olan Tilmen Höyük'e ait keramikler İTÇ I'den başlayarak İTÇ/OTÇ geçiş evresine tarihlenmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 28, 2023

Accepted: December 7, 2023

Key Words:

Tilmen Höyük,

Early Bronze Age,

Plain Simple Ware.

ABSTRACT

The excavations at Tilmen Höyük were carried out by U. Bahadır Alkım between 1959-64 and 1969-72. These excavations revealed an uninterrupted settlement at Tilmen Höyük from the 4th millennium BC to the end of the 2nd millennium BC. A group of wheel-made, well-fired pottery belonging to the Early Bronze Age recovered during these excavations has been named *Açık Renkli Yalın Keramik* (ARYK) by us. This ceramic group was first introduced to the archaeological literature as Plain Simple Ware by Braidwood. This light-colored, wheel-made, well-purified, and well-fired ceramic group is found extensively in Southeastern Anatolia and Northern Syria during the Early Bronze Age. In international terminology, the Middle Euphrates Region is defined as the part of the Euphrates River in Southeastern Anatolia and Northern Syria. This region can be considered as the main region of the ARYK group. ARYK, which has found a very wide distribution area, is seen as an imported material in Eastern and Central Anatolia. The ceramic group in question continued its development from the Late Chalcolithic Age and continued to be seen throughout the 2nd millennium BC. It shows technological developments, especially since the EBA. ARYK begins to be produced on wheels at the beginning of the EBA, and rapid wheel production continues as a ceramic group towards the end of the EBA. We can say that this ceramic group was mass-produced in accordance with certain standards at the end of the EBA. Some forms seen in the ARYK group are important for dating. The "S" shaped bowls known as *cyma-recta* are dated to EBA I-II, while the bell-shaped cups known as *caliciform* are dated to the late EBA. The pottery from Tilmen Höyük analysed in this article dates from EBA I to the EBA/MBA transition phase.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: sezer@adiyaman.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The terms Plain Simple Ware (PSW) and Simple Ware (SW), which are similar in terms of paste properties but differ technically, were first introduced into the archaeological literature as a result of R. Braidwood's studies in the Amik (Amuq) Plain. The light-colored sherds found in the Amik Plain belonging to the early phases of the Early Bronze Age are called Plain Simple Ware, while those belonging to the late phases of the EBA are called Simple Ware (Braidwood ve Braidwood 1960, pp. 264, 352, 406).

The EBA and Middle Bronze Age transition levels of Tilmen Höyük yielded pottery belonging to these two groups. The PSW and SW groups discussed here are named Açık Renkli Yalın Keramik (ARYK) in preference to the Turkish nomenclature. The 81 sherds recovered from Tilmen Höyük, which are included in the ARYK group, were evaluated within the scope of this study. Almost all of the pottery included in the Tilmen Höyük ARYK group consists of small sized vessels.

The ARYK group is a light-colored, wheel-made, well refined, well fired, and high quality pottery. All of the vessels are monochrome, uncoated, and unburnished. The most popular type of decoration is the groove decoration. The surface and paste colors of the vessels are generally the same, with beige predominating. The most typical vessel forms characterising the EBA are the cyma-recta and caliciform bowls and cups (Jamieson 2013b; Welton and Cooper, 2013).

The Tilmen Höyük ARYK group analysed in this article is more similar to the pottery group named Portakal Kırmızısı Hamur by B. Alkım and H. Alkım in terms of form diversity (H. Alkım 1979, pp. 139). Reserved Slip Ware group is another pottery group with which the ARYK group is related. These two ceramic groups are very similar in terms of technical, typological, and paste characteristics. The most important difference between the two pottery groups is the decoration concept observed in the Reserved Slip Ware group (Jamieson 1993, pp. 43; 2013a, pp. 105; Engin 2019, pp. 125; Sconzo 2015, pp. 116-118; Abay 1997, pp. 133, 135).

The ARYK group was widely distributed in Southeastern Anatolia and Northern Syria during the Early Bronze Age. This pottery group can be seen in the depression plain stretching from Amik Plain to Kahramanmaraş (Braidwood and Braidwood 1960, pp. 264, 352, 406; Carter 1995, pp. 334; H. Alkım, 1979, pp. 139-140). The previously mentioned area of Tilmen Höyük is located approximately at the center of this region. However, the Middle Euphrates Region is the most dense and dominant region where this pottery group is found (Thissen, 1985, pp. 99; Ezer, 2002, pp. 94; Engin, 2007, pp. 267-272; Sconzo, 2015; Engin, 2019, pp. 124; Ezer 2022, pp. 644). Especially in all EBA settlements discovered during the rescue excavations in this region, the ARYK group is found without exception (Jamieson, pp. 1993; Porter, 1999, pp. 316; Engin 2007, pp. 267-272; Finkbeiner, 2007). In the north of the Taurus Mountains, the ARYK group is seen as imported material. This ceramic group was encountered in the EBA settlements in the Eastern Anatolia Region which were flooded by the Keban and Karakaya dams (Esin, 1979, pp. 108; 1982, pp. 117; 2000, pp. 126; Duru, 1979, pp. 130-131, Resim 5; Sagona, 1994, pp. 16, fig. 20; Palmieri, 1981, pp. 112, fig. 6: 6-9; Frangipane, 2000, pp. 449-450; fig. 13: 6-14; Piccione et al., 2012, pp. 281, 287, fig. 2: a-b, fig. 8: 1-5; Darga, 2000, pp. 145). In Central Anatolia, Kültepe is the northernmost settlement where this type of material is found (Özgüç, 1986, fig. 3: 11, 20, çiz. 3: 12; Ezer 2014a, pp. 11, fig. 8). To the west of Tilmen Höyük, similar sherds of the ARYK group are known from Tarsus-Gözlükule. Here the pottery in question is labelled as Light Clay Ware (Goldman, 1956, pp. 104, 106-107, fig. 245: 178-187).

Due to its geographical location, the Southeastern Anatolia Region lies within the cultural zones of Northern Syria and Northern Mesopotamia. The Anti-Taurus mountain range forms a natural border between Southeastern Anatolia and Central Anatolia. This natural geographical boundary limited the cultural relations between the two regions and led to the formation of two different cultural zones.

According to the stratigraphy of Tilmen Höyük, the earliest pottery is dated to the EBA I/II transition (IIIi) and the latest to the EBA/MBA transition (IIIb-c). The EBA stratigraphy of Tilmen Höyük is more clearly revealed by some finds which are decisive for dating. A "Syrian bottle" found in Tilmen Höyük Level IIIId and an Akkadian-style seal found in Level IIIe allow the dating of these levels to EBA III (Alkım, 1965, pp. 69; 1969, pp. 288). The chamber graves found in levels IIIc-d were dated to EBA III by comparing them with the examples from Til Barsip (Alkım, 1961, pp. 6-7). Considering these evaluations; figure 2: 6-13, figure 3: 1-18 bowls and figure 4: 2-7 cups are dated to the late EBA and early MBA.

The ARYK group is found in a wider geographical area than the other contemporary pottery groups, especially in the Early Bronze Age. It is possible to say that this pottery group is found without exception in all EBA settlements along the Euphrates Valley, especially in Northern Syria and Southeastern Anatolia, while in Anatolia north of the Taurus Mountains, this pottery group is found in small quantities, and as imported wares. The 19 pottery kilns found in the EBA layers of Lidar Höyük prove that ceramics were produced locally here (Hauptmann, 1983, pp. 255). It is stated that the ARYK group was found in and around the mentioned pottery kilns. The discarded sherds of cyma-recta vessels, a characteristic form within the ARYK group, found in large numbers in the EBA refuse pits of Hayaz Höyük were interpreted as local production by Thissen (Thissen, 1985, pp. 88).

The development of the ARYK group can be traced over a long period starting from the Late Chalcolithic Age until the end of the Late Bronze Age.

Giriş

Tilmen Höyük, Gaziantep İli, İslahiye İlçesi'nin yaklaşık 6 km doğusunda yer alır. Yoğun bazalt yataklarının bulunduğu volkanik bir arazinin içerisinde konumlanmıştır. Aynı zamanda Ölüdeniz fay hattının üzerinde, Levant koridoru olarak bilinen coğrafyanın kuzeyinde, verimli bir çöküntü ovasında bulunur. En önemli su kaynağı Karasu ve ona bağlanan çok sayıda çay ve derelerdir.

Tilmen Höyük'teki kazılar 1959-64 ve 1969-72 yılları arasında U. Bahadır Alkım tarafından yürütülmüştür. Söz konusu kazılar sonucunda Tilmen Höyük'te MÖ 4. binden MÖ 2. binyılın sonlarına kadar kesintisiz bir yerleşim saptanmıştır (Alkım, 1969, s. 283). U. B. Alkım, ayrıca 1958-1960 yıllarında İslahiye-Kırıkhan arasında yapmış olduğu yüzey araştırmalarında çok sayıda arkeolojik sit tespit ederek bölge arkeolojisini çalışmıştır (Alkım, 1960, s. 7-8; 1969, s. 280-281).

Tilmen Höyük'ün MÖ 3. binyıl tabakalarında bulunmuş olan açık renkli, hamuru iyi arıtılmış, iyi pişmiş keramik grubu, tarafımızdan yeni bir öneri ile *Açık Renkli Yalın Keramik* (ARYK) olarak isimlendirilmiştir. Söz konusu keramik grubu ilk olarak R. Braidwood'un Amik Ovası'ndaki çalışmaları sonucunda *Plain Simple Ware (PSW)* ve *Simple Ware (SW)* olarak isimlendirilerek arkeoloji literatürüne girmiştir. Braidwood, Amik Ovası'nda saptamış olduğu açık renkli çanak çömleğin İlk Tunç Çağı'nın erken evrelerine ait olanlarını *Plain Simple Ware*, İTÇ'nin geç evrelerine ait olanlarını ise *Simple Ware* olarak adlandırmıştır. İki çanak çömlek grubu arasındaki ayırım ise, çarkın kullanımından kaynaklanan kalite farkı ile açıklanmıştır (Braidwood ve Braidwood 1960, s. 264, 352, 406).

Tilmen Höyük kazılarında bulunan çanak çömlek üzerinde kapsamlı bir yayın bulunmamaktadır. Söz konusu kazılardan çok sonra Tilmen Höyük keramik grupları ile ilgili yapılmış olan yüksek lisans tezleri yayınlanmamıştır. Burada değerlendirmiş olduğumuz Tilmen Höyük'e ait bir grup çanak çömlek, İTÇ I/II, II, III ve İTÇ'den Orta Tunç Çağı'na geçiş dönemlerine tarihlendirilmiştir. İncelenen çanak çömlek grubu, Braidwood'un tanımladığı şekliyle *Plain Simple Ware* ve *Simple Ware* grubu içerisinde değerlendirilmelidir. Ancak söz konusu buluntu grubu, bu çalışmada Türkçe kullanım tercih edilerek *Açık Renkli Yalın Keramik* (ARYK) olarak isimlendirilmiştir.

Bu makalede, ARYK grubuna dâhil ettiğimiz tam, profil ve dip olmak üzere 81 parça keramik değerlendirilmiştir¹.

ARYK Grubunun Üretim Teknolojisi ve Özellikleri

Burada ele alınan keramik bej ve tonlarında açık renklidir. Bu nedenle söz konusu çanak çömlek tek bir mal grubu altında toplanmıştır. Tilmen Höyük MÖ 3. binyıl tabakalarında bulunan ARYK grubu kısaca açık renkli, çark yapımı, hamuru iyi arıtılmış, iyi pişirilmiş, kaliteli bir çanak çömlek olarak tanımlanabilir. Hamurunun hazırlanmasında daha çok mineral ve kum katkı da kullanılmıştır. Çok düşük oranda taşçık katkılı örnekler de rastlanmıştır. İncelenen çanak çömlek içerisinde bitki katkılı örnekler görülmemiştir. Mineral katkı maddesi bazen kabın yüzeyinde görülemeyecek derecede küçük veya hamurla çok iyi pekişmiş durumdadır.

¹ Bu makalede ele alınan keramiklerin büyük bir kısmı 2002 yılında tamamlanmış olan Yüksek Lisans tezimin bir bölümünü oluşturmaktadır. Söz konusu keramikler 21 yıl sonra güncel bilgilerle tekrar ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çanak çömleği yayınlamama izin veren Prof. Dr. Refik DURU'ya, teşfik ve yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Gülsün UMURTAK'a teşekkürlerimi sunarım.

Söz konusu katkı maddesi bazen beyaz ve parlak tanecikler hâlinde görülmektedir. Daha çok büyük boy kaplarda kullanılan kum katkı, kabın yüzeyinde rahatlıkla görülebilmektedir.

Pişme, kapların tamamına yakınında son derece iyidir. Çanak çömlek sert bir yapıya sahip olduğundan kırıklar oldukça düzgün kenarlıdır. Kapların kırık kenarlarında siyah öze pek rastlanmamıştır. Elimizde bulunan örneklerin çoğu küçük kaplara ait olup ince kenarlı oldukları anlaşılmıştır. Söz konusu kapların kenar kalınlıkları 2-7 mm arasında değişmektedir.

Bu çanak çömlek grubunun en belirgin özelliği çarkta yapılmış, açık renkli ve kaliteli olmasıdır. Özellikle İTÇ III'e ait örneklerde, hızlı çarkın izleri kapların yüzeyinde ve açık formlu kapların iç tarafında rahatlıkla fark edilmektedir. Aynı şekilde özellikle düz dipli kapların tabanlarında da çark izleri görülmektedir.

İncelenen çanak çömlek arasında boya bezekli örnekler rastlanmamıştır. Kapların tamamı tek renkli, astarsız ve açkısızdır. En çok sevilen süsleme çeşidi yiv bezemidir. Yiv bezemenin kapların çark üzerindeyken oluşturulduğu anlaşılmıştır. Söz konusu bezeme kabın bazen tamamına veya sadece gövde kısmına uygulanmıştır. Birbirine paralel ve yatay şekilde olan yivler genellikle çok ince ve sık yapılmıştır (Şek. 1: 8, Şek. 4: 2-7). Bazı örneklerde ise yivler, oluk bezeme olarak değerlendirilebilecek tarzda, geniş ve dalgalı şekilde yapılmıştır (Şek. 2: 1-3). Özellikle, bardak olarak sınıflandırdığımız kaplarda yiv bezemenin çok sık kullanıldığı görülmektedir (Şek. 4: 2-7).

Kaplardaki yüzey ve hamur rengi genellikle aynı olup bej renk egemendir. Bunun dışında pembemsi bej veya grinin tonlarında örnekler de rastlanmıştır (Resim 7-8)².

Tipoloji

Tilmen Höyük *ARYK* grubuna dâhil edilen çanak çömleğin tamamına yakını küçük boyutlu kaplardan oluşmaktadır. Bir adet orta boy çömlek, elimizde bulunan en büyük kaptır. İncelenen kap biçimleri; tabak, kâse, bardak, testi, şişe, vazo ve çömlek olmak üzere 7 ana forma ayrılmıştır.

İncelenen tek bir tabak örneğinin dip kısmı eksik olup dudağı dışta kesik ve kalın kenarlıdır (Şek. 1: 1).

En yoğun görülen kap biçimi ise kâsedir. Kâseler genellikle küresel gövdeli veya dışa açılan düz kenarlıdır (Şek. 1: 2-9, Şek. 2: 1-5). Orta Tunç Çağı'na geçiş olarak tarihlendirilen kâseler ise "S" profillidir (Şek. 2: 6-13, Şek. 3). Dudaklar basit, dışta kalınlaştırılmış, içte kesik veya dışa dönük ve her iki tarafta kalınlaştırılmış şekildedir. Bazı kâselerde, özellikle gövdenin üst yarısının yivlerle bezendiği görülmektedir (Şek. 1: 8-9).

Dar ve uzun gövdeli kap formları ise bardak olarak kabul edilmiştir. Genellikle hafif dışa açılan düz kenarlıdır. Bardakların tamamına yakını yivlerle bezenmiştir. Bu kapların çoğu çok ince kenarlı ve basit düz dudaklıdır. Kenar kalınlıkları ise ağız kısmına doğru incelmektedir (Şek. 4: 1-7).

Dar ve kısa boyunlu, dışa açılan ağızlı, kalın kenarlı, hafif şişkin karınlı olan iki adet kap testi olarak kabul edilmiştir. Bunlardan bir tanesinin gövdesi üzerinde akıtacağı bulunmaktadır. (Şek. 4: 8-9).

² Munsell renk kataloğunda en yakın renk kodları 10YR-7/3 (Very Pale Brown), 10YR-7/2 (Light Gray), 10YR-6/3 (Pale Brown), 10YR-8/2 (Very Pale Brown), 2.5Y-8/2 (Pale Brown) olarak belirlenmiştir.

Özellikle İlk Tunç Çağı'nın sonlarında kullanımı yaygınlaşan diğer bir kap biçimi ise şişelerdir. İncelemiş olduğumuz iki şişeye ait boyun parçalarının çok ince kenarlı oldukları anlaşılmıştır. Bunlar, dışa açılan basit düz dudaklıdır. Bir şişenin boyun kısmında ise dönemin çok sevilen bezeme türü olan yiv bezeme görülmektedir (Şek. 5: 1-2).

Dar veya geniş boyunlu, dışa açılan ağız biçimli kap parçaları vazo olarak kabul edilmiştir. Bu tür kaplar genellikle kısa boyunlu ve küresel gövdelidirler. Dudak kısımları basit, düz veya çok hafif kalınlaştırılmıştır (Şek. 5: 3-4).

İncelenen çanak çömlek grubu içerisinde iki adet profil parçası, çömlek olarak değerlendirilmiştir. Her iki çömlek de düz yükselen boyunludur. Gövde kısımları eksik olan bu çömleklerden bir tanesi içte kesik dudaklıdır. Diğeri ise hafif kalınlaştırılmış ve ağız altı geniş oluklarla süslenmiştir (Şek. 5: 5-6).

Düz, yiv veya oluk şeklinde belirtilmiş, halka ve yükseltilmiş olmak üzere farklı dipler görülür. Bunların büyük bir kısmı bardaklara aittir (Şek. 6).

Çağdaş Diğer Keramik Grupları ile Tipolojik Karşılaştırma

ARYK grubu, hamur özellikleri ve yapım teknikleri bakımından bazı yerel farklılıklar göstermiş olsa da özellikle biçim açısından birçok yerleşmedeki çağdaş başka çanak çömlek grupları ile yakın benzerlikler gösterir. Bu çalışma kapsamında ele alınan ARYK grubu tipolojik açıdan *Brittle Orange Ware (Portakal Kırmızısı Hamur)*, *Reserved Slip Ware (Saklı Astar Bezemeli Mallar)*, *Euphrates Banded Ware (Fırat Bant Boyalı Seramiği)* ve *Metallic Ware (Metalik Seramik)* grupları ile karşılaştırılabilir.

Tilmen Höyük ARYK grubu, tipolojik açıdan özellikle İslahiye ve çevresi ile Amik Ovası'nda görülen ve R. Braidwood'un Amik Ovası için *Brittle Orange Ware* (Braidwood ve Braidwood 1960, s. 368) olarak isimlendirdiği çanak çömlek grubu ile yakın benzerlik göstermektedir (Bell 2014, s. 215). İslahiye bölgesinde yoğunluk gösteren bu keramik grubu B. Alkım ve H. Alkım tarafından *Portakal Kırmızısı Hamur* olarak isimlendirilmiştir (H. Alkım 1979, s. 139). *Brittle Orange Ware* grubunun kökeninin İslahiye Bölgesi ile yakın çevresi olduğu düşünülmektedir (H. Alkım 1979, s. 139; Bell 2014, s. 216). Bu çalışma kapsamında ele alınan Tabak (Şek. 1: 1), Kâse (Şek. 1: 2-9, Şek. 2: 1-3, 7; Şek. 3: 1-10), Bardak (Şek. 4: 2-7) ve Dip (Şek. 6: 19-20) formlarının aynıları *Brittle Orange Ware* grubunda da bulunmaktadır (Duru 2010, Lev. 24: 13, 15-16; Lev.25: 2, 7; Lev. 37: 5-8; Lev. 38: 3).

Reserved Slip Ware (RSW) grubu az miktarda küçük, daha çok orta ve büyük boy kaplarla temsil edilmektedir (Jamieson 2013a, 100; Engin 2007, 272). Söz konusu kap formları arasında vazo ve çömlekler (boyunlu, kısa boyunlu) en çok görülen kap formlarıdır. Tilmen Höyük ARYK grubu içerisinde değerlendirdiğimiz vazo ve çömleklerin sayısı az olduğundan RSW grubunda görülen formlarla yeterli karşılaştırma yapılamamıştır. Tilmen Höyük'te kâse olarak tanımladığımız form (Şek. 2: 8-10) RSW grubunda da görülmektedir (Jamieson 2013a, s.102, fig. 3:1; Sconzo 2015, s. 116, 142-143, Pl. 3: 28-30; Abay, 1997, s. 135, schüsseln Typ. II; s. 136: schalen Typ. II, Töpfe Typ. I). Orta Fırat Bölgesi'nin yerel keramik kültürü içerisinde gösterilen RSW (Jamieson 2013a, s. 100, 108, fig. 1, Table 1; Engin 2007, s. 272; Sconzo 2015, s. 94) ile ARYK birçok yerleşmede beraber bulunmuştur. Söz konusu keramik grubunun ARYK ile birçok yönden benzeştiği belirtilmiştir (Jamieson 1993, s. 43; 2013a, s. 105; Engin 2019, s. 125; Sconzo 2015, s. 116-118; Abay 1997, s. 133, 135).

Orta Fırat Bölgesi'nde yaygın olan bir diğer keramik grubu, Türkçe yayınlarda *Fırat Bant Boyalı Seramiği* olarak bilinen *Euphrates Banded Ware (EBW)* grubudur (Falb v.d. 2013, s. 181; Engin 2019, s. 130). Tilmen Höyük ARYK grubunda bulunan kâse, bardak, vazo ve şişe formlarının bazıları (Şek. 1: 8, Şek. 2: 2, Şek. 5: 1-3, Şek. 6:18) EBW grubunda da görülür (Falb

vd., 2013, s. 179, fig. 7: 7-8, s. 181, fig. 9: 14; Engin 2019, s. 148, fig. 16: a-c, 5). Ayrıca bu keramik grubunun ARYK ile ilişkili olduğu da belirtilmektedir (Falb vd., 2013, s. 180).

Tilmen Höyük ARYK grubunu biçim yönünden karşılaştırabileceğimiz bir diğer çanak çömlek grubu *Metallic Ware*'dir. *Metallic Ware* grubu özellikle Habur Bölgesi ile Orta Fırat Havzası içinde yoğun olmakla birlikte Doğu Akdeniz ve Anti-Toros dağ silsilesinin kuzeyinde, özellikle Malatya-Elazığ bölgelerine kadar geniş bir coğrafyada görülür (Pruß 2000, s. 196-197, fig. 1; Falb v.d. 2013, s. 171, fig. 1). Söz konusu çanak çömlek grubu, ilk olarak Max Mallowan'ın Habur Bölgesi kazılarında bulunmuştur (Mallowan 1947, s. 29). Daha sonra Kühne tarafından *Metallic Ware* olarak isimlendirilmiştir (Kühne 1976, s. 33). *Metallic Ware* bazen *Stone Ware*, *Grey Ware*, *Euphrates Banded Ware* veya Almanca'da *Schwarze Ware* olarak da adlandırılmış veya birbirleri ile ilişkili seramik olarak gösterilmiştir³. Gedikli Karahöyük kremasyon alanında ele geçen *Metallic Ware* grubu, ufak testi ve Suriye şişelerinden oluşmaktadır. Bunların yerli hamurla yapıldığı belirtilmiştir (H. Alkım 1979, s. 140). Suriye şişelerine Tilmen Höyük III'd tabakasında da rastlanmıştır. Kültepe'nin 14. tabakasında ve Tarsus Gözlükule İTÇ III'te ise, Suriye şişelerinin ithal olduğu belirtilmektedir. İncelediğimiz çanak çömlek grubu içinde özellikle bardak (Şek. 4: 2-7) olarak kabul ettiğimiz ve *caliciform* veya Hama gobletleri olarak bilinen formlara *Metallic Ware* grubunda oldukça sık rastlanmaktadır.

Yayımlı Alanı ve Köken

Amik Ovası'ndan başlayarak İslahiye ve Kahramanmaraş'ın güneyine kadar uzanan, kabaca batıdan Amanos Dağları, doğudan ise Sof ve Kurt Dağları ile sınırlanmış olan yaklaşık 120 km'lik bir hat üzerinde ve aynı çöküntü ovasında yer alan birçok yerleşmede ARYK görülür⁴. Carter tarafından, Kahramanmaraş il sınırları içerisinde yapılan yüzey araştırmalarında 34 adet İTÇ yerleşmesinin tespit edildiği ve buralarda, İTÇ'nin tipik formları olan *cyma-recta* (Jamieson 2013b) ve *caliciform* (Welton ve Cooper, 2013) biçiminde kap parçalarına rastlandığı belirtilmiştir (Carter 1995, s. 334). Söz konusu kap türleri *plain simple ware* ve *simple ware* keramik grupları içerisinde görülen en karakteristik kap biçimleridir. Tilmen Höyük'ün yaklaşık 24 km kuzeyinde, Sakçagözü Ovası'nda bulunan Gedikli-Karahöyük kazılarında çok sayıda ARYK grubu bulunmuştur (H. Alkım, 1979, s. 139-140, Levha 88-89, Resim 16-19). H. Alkım, yapılan arkeometrik ve arkeolojik çalışmalara dayanarak söz konusu keramik grubunun yerel hamurla üretildiğini belirtmektedir (H. Alkım, 1979, s. 137, 139-140). Son yıllarda İslahiye Bölgesi'nde yapılan yüzey araştırmaları ve kurtarma kazılarında ARYK bulunmuştur⁵.

İslahiye ve Fırat Nehri arasında kalan bölgede, Gaziantep platosunda yer alan Oylum Höyük (Özgen, 1989, s. 97, Resim 3, 9; 1990, s. 23, fig. 1, Özgen vd., 1991, s. 263) ve Tilbeşar (Kepinski ve Ergeç, 1998, s. 160, Pl. V:1-3, 2000, s. 222, fig. 7) kazılarında ARYK saptanmıştır. Ayrıca Gaziantep çevresinde yapılmış olan kaçak kazılar sonucunda ele geçirilen ve müze müdürlüğü tarafından incelenmiş olan bazı mezarlarda ARYK tespit edilmiştir. Söz konusu mezarların bulunduğu höyükler, Kazıklı Höyük (Ezer, 2014b, s. 230, Resim 6), Tünp Höyük

³ Bu konudaki çalışmalardan bazıları için bkz. Jamieson 1993; Pruß 2000; Engin 2007; Falb vd. 2013.

⁴ Amik Ovası için bkz. Braidwood ve Braidwood 1960; İslahiye ve Nurdağı için bkz. H. Alkım, 1979, 139-140.

⁵ Atilla Engin başkanlığında 2019 yılında başlatılan İslahiye-Nurdağı Yüzey Araştırmalarında çok sayıda İTÇ yerleşmesi saptanmıştır. Bkz. Engin v.d. 2023c, Tablo. 1-2. Ayrıca 2021 yılından itibaren Atilla Engin'in bilimsel danışmanlığında yürütülen Taşlıgeçit Höyük ve Hamaç Höyük'teki İTÇ tabakalarında ARYK saptanmıştır. Vermiş olduğu bilgiler için Atilla Engin'e teşekkür ederim. Ayrıca bkz. Engin v.d. 2023a-b.

(Duru, 2006, s. 62-63), Ayyıldız Höyük (Duru, 2006, s. 62-63) ve Göbek Höyük (Ezer, 2014b, s. 230, Resim 6) olarak sıralanabilir.

ARYK'nin en yoğun görüldüğü bölge ise, uluslararası terminolojide Orta Fırat Bölgesi olarak tanımlanan Fırat Vadisinin özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Kuzey Suriye'de kalan kısmıdır (Thissen, 1985, s. 99; Ezer, 2002, s. 94; Engin, 2007, s. 267-272; Sconzo, 2015; Engin, 2019, s. 124; Ezer 2022, s. 644). Orta Fırat Bölgesi'ndeki araştırmaların büyük bir kısmı Atatürk, Birecik, Karkamış, Tışrin ve Tapqa barajlarının yapımı öncesi sürdürülmüş olan kurtarma kazılarına dayanmaktadır. Bu çalışmalarda saptanmış olan İTÇ yerleşmelerinin tamamında ARYK grubu bulunmuştur (Jamieson, s. 1993; Porter, 1999, s. 316; Engin 2007, s. 267-272; Finkbeiner, 2007). Aşağı Fırat Projesi kapsamında yapılan yüzey araştırmaları ve kurtarma kazıları, Adıyaman'ın doğusunda ve Fırat'ın batı kenarında yer alan Samsat ve Kahta İlçelerinde ARYK grubunun tespit edilmesine olanak sağlamıştır (Özdoğan, 1977, s. 74-144; Blaylock vd., 1990, s. 103, fig. 16-17). Söz konusu bu araştırmalarda, ARYK grubu ile eşleştirebileceğimiz çanak çömlek grupları mal.2.2 ve 3.2 olarak kodlanmıştır (Özdoğan, 1977, s. 8-9). Atatürk Baraj suları altında kalmış olan Samsat (Özgüç, 2009, Lev. 160: 361; Abay, 1997, s. 90), Hassek Höyük (Hoh, 1981, s. 67, Abb.9: 10-12; Gerber, 2005, s. 150, Taf. 37: 532-550), Hayaz Höyük (Thissen, 1985, s. 85-87, fig. 4: 4-6, fig. 5: 6-7), Lidar Höyük (Hauptmann, 1981, s. 198), Kurban Höyük (Algaze, 1990, s. 311, Pl. 77: A-J, Pl. 97: G-O, Pl. 146: D) ve Titiş'te (Algaze, 1997, s. 133, fig. 8; Algaze ve Mısır 1995, s. 120, fig. 12) ARYK grubu tespit edilmiştir. Lidar Höyük İTÇ tabakalarında bulunmuş olan 19 adet keramik fırını ve bu fırınların etrafında bulunmuş olan ARYK grubu, bu keramiğin burada yerel olarak üretildiği kanıtlamıştır (Hauptmann, 1983, s. 255). Hayaz Höyük İTÇ çöp çukurlarında çok sayıda bulunan ve ARYK grubu içerisinde karakteristik bir form olan *cyma-recta* kaplara ait iskarta parçalar Thissen tarafından yerel üretim olarak yorumlanmıştır (Thissen, 1985, s. 88).

2013-2016 ve 2020-21 yılları arasında Adıyaman'da gerçekleştirilen yüzey araştırmaları daha çok Adıyaman'ın orta ve batı bölümlerinde sürdürülmüştür. Söz konusu araştırmalar neticesinde bu bölgelerde de ARYK grubunun yoğun olarak kullanıldığı anlaşılmıştır (Ezer vd., 2014c, s. 182; Ezer, 2022, s. 642-643).

Birecik ve Karkamış barajları yapımı sırasında gerçekleştirilen kurtarma kazılarında ARYK'nin bulunduğu yerleşmeleri ise şu şekilde sıralayabiliriz; Horum Höyük (Marro vd., 1998, s. 355, Pl. XII-XIII; Tibet vd., 1999, s. 225, 235, çizim 13; Tibet vd., 2001, s. 139-140), Birecik/Mezarlık (Sertok ve Ergeç 1999, s. 91), Gre Virike (Ökse, 1999, s. 122; 2002, s. 245-247, Şek. 24; Engin, 2007, s. 268, 270, fig. 18.3: 1-4), Harabebezikan (Bilgen, 2001, s. 414, Şek. 3, 27: 1-2), Zeytinlibahçe (Frangipane ve Bucak, 2001, s. 71, Şek. 10, 11: 9-10; Frangipane vd., 2011, s. 6, Şek.13: d-e), Mezraa Höyük (Yalçıklı ve Tekinalp, 2004, s. 115, Şekil 6-7; 2011, s. 124, Şek. 9c; Ökse vd., 2001, s. 199-200, Şek. 12: 11-17) ve Şaraga Höyük (Sertok ve Kulakoğlu, 2001, s. 456, Şekil 6-7). Bunun yanında, Karkamış'ta yapılmış olan eski dönem kazılarında da ARYK saptanmıştır (Woolley, 1952, s. 218-220, Plate 56-59). Orta Fırat Bölgesi'nin Suriye kısmında bulunan yerleşmelerden bazıları için Jerablus Tahtani (Peltenburg, 1995, s. 14, fig. 20, 28), Til Barsip (Thureau ve Dunand, 1936, Pl. XX-XXI), Tell Hadidi (Dornemann, 1979, s. 122; fig.17; 1988: s. 27, fig. 15: 20-25), Tell es Sweyhat (Holland, 2006a-b, s. 112, fig. 182, 233, 217; Wilkinson, 2004, s. 89-91), Selenkahiye (Schwartz, 2001, s. 229, Plate 5A.5), Tell Banat (Porter, 1995, s. 16-17; 1999, s. 312), Halawa (Orthmann, 1989, s. 46, Abb. 24: 7-9) ve Tawi/Mezarlık (Kampshulte ve Orthmann, 1984, Tafel 12, 39) örnek olarak verilebilir.

Fırat Vadisi'nden Doğu Akdeniz kıyılarına kadar Kuzey Suriye'nin bütün İTÇ yerleşmelerinde bu grup çanak çömlek çok yoğun şekilde görülür. Buradaki yerleşmelerden bazılarını Ras Şamra (Schaeffer, 1969, s. 54), Tell Mardik (Matthiae, 1980, s. 96, fig. 15;

Mazzoni, 2013, s. 101, Fig. 5.11), Hama (Fugmann, 1958, fig. 74), Tell Mishrifeh (Bonacossi, 2008, s. 131; Besena vd., 2008, s. 134, fig. 3: 6-14) olarak sıralamak mümkündür.

ARYK'nin Fırat Vadisi'nin doğusunda yoğunluğu azalsa da görülmeye devam eder. Balık Vadisi ve yakın çevresinde yer alan Harran (Prag, 1970, s. 63-94), Tell Hamam et Turkmann (Curvers, 1988; Thissen, 1989, s. 197-199, fig. 2) ve Tell Chuera'da (Kühne, 1976, s. 73)⁶ söz konusu keramik görülür.

Habur Bölgesi'nde ise, biçimsel açıdan benzerlik, ancak hamur özellikleri bakımından farklılık gösteren ve daha çok *metallic ware* veya *stone ware* olarak tanıtılan keramik grupları görülür. Söz konusu yerleşmelere, Tell Brak (Oates, 1981, s. 206, Plate XVII: d.), Mozan (Buccellati ve Buccellati, 1988, fig. 27/M1-101, fig. 28/M1-115-17, fig. 31/M1-147) ve Tell Leilan (Schwartz, 1988, s. 40, Pl. 7/a-i)⁷ örnek olarak gösterilebilir.

Toros'ların kuzeyinde, ARYK ithal malzeme olarak görülür. Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğusunda Elazığ'da Tepecik (Esin, 1979, s. 108; 1982, s. 117; 2000, s. 126), Değirmentepe (Duru, 1979, 130-131, Resim 5), Avşan Kale (Sagona, 1994, s. 16, Fig. 20), Malatya'da Arslantepe (Palmieri, 1981, s. 112, fig. 6: 6-9; Frangipane, 2000, s. 449-450; fig. 13: 6-14; Piccione v.d., 2012, s. 281, 287, fig. 2: a-b, fig. 8: 1-5) ve Şemsiyetepe'de (Darga, 2000, s. 145) az da olsa bu çanak çömlek grubuna rastlanır. Tilmen Höyük'ün batısında ARYK grubunun benzerleri Tarsus Gözlükule'den bilinir. Burada *Light Clay Ware* olarak isimlendirilen keramik grubunun ithal olduğu belirtilmektedir (Goldman, 1956, s. 104, 106-107, fig. 245: 178-187).

Orta Anadolu'da ise bu tür malzemenin görüldüğü tek yerleşme şu an için Kültepe'dir (Özgüç, 1986, fig. 3: 11, 20, çiz. 3: 12; Ezer 2014a, s. 11, Fig. 8).

Kronoloji

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, coğrafi konumu nedeniyle daha çok Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya kültür bölgeleri içerisinde yer alır. Toros sıra dağları ise, Güneydoğu Anadolu ile Orta Anadolu arasında doğal bir sınır oluşturmaktadır. Bu doğal coğrafi sınır söz konusu iki bölge arasındaki kültürel ilişkileri sınırlamış ve farklı iki kültür bölgesinin oluşmasına etken olmuştur. Bundan dolayı, burada incelenen çanak çömlek Suriye kronolojisine göre değerlendirilmiştir⁸. Kuzey Suriye kronolojisine göre İTÇ dört ana evreye ayrılmaktadır. İTÇ'nin IV. evresi, çanak çömlek yapım tekniğinde görülen belirgin değişiklikler göz önünde bulundurularak önceki evrelerden ayrılmıştır. Bu dönemde hızlı çark yapımı çanak çömlek artmakta, önceki dönemlerde kullanılan bitki katkılı mallar ortadan kalkmaktadır. Bunların yerine daha ince mineral katkı kullanılmıştır. Çanak çömlek daha iyi pişirilmiştir. *Caliciform* olarak isimlendirilen *goblet* türü kaplar bu dönemde tipik kap formları içerisinde yer almıştır (Jamieson, 1993, s. 37; Porter, 1999, s. 315; Mazzoni, 2013, s. 95; Welton ve Cooper, 2013). Benzer bir gelişim, Tilmen Höyük İTÇ I-İTÇ III arasındaki süreçte de görülür.

⁶ Buradaki benzer malzeme *Einface Ware* olarak isimlendirilmiştir.

⁷ Buradaki malzeme *Fine Clinky Ware* olarak isimlendirilmiş ve söz konusu bölgede bulunan *Metallic Ware* ve *Stone Ware* ile eşleştirilmiştir. Schwartz, 1988, s. 42. Bu konu hakkında yapılmış güncel çalışmalar için bk. Falb v.d., 2013.

⁸ Söz konusu kronoloji için, P. Matthiae'nin Ebla kazılarında elde ettiği sonuçlar dikkate alınmıştır. Matthiae, Suriye kronolojisini Amuk kronolojisi ile şu şekilde eşleştirmiştir: Amuk G = İTÇ I-II (MÖ 3100-2700), Amuk H = İTÇ III (MÖ 2700-2400), Amuk I = İTÇ IVA (MÖ 2400-2300), Amuk J = İTÇ IVB (MÖ 2300-2000). Matthiae, 1980, s. 66, fig: 10.

Tilmen Höyük İTÇ stratigrafisi, tarihlendirme açısından belirleyici olan bazı buluntular sayesinde daha net bir şekilde ortaya konmuştur. Tilmen Höyük III'd tabakasında bulunan bir "Suriye şişesi"⁹ ve III'e tabakasında ele geçen Akad stilinde bir mühür baskısına sahip *bullā* söz konusu tabakaları İTÇ III'e tarihlendirmeye olanak sağlamıştır (Alkım, 1965, s. 69; 1969, s. 288). IIIc-d tabakalarında tespit edilen oda mezarlar ve buluntuları ise, Til Barsip'teki örneklerle karşılaştırılarak İTÇ III'ün sonlarına tarihlendirilmiştir (Alkım, 1961, s. 6-7).

Tilmen Höyük stratigrafisine göre, burada ele alınan çanak çömlek en erken İTÇ I/II geçiş (Tilmen Höyük IIIi), en geç olanlar ise İTÇ/OTÇ geçiş (Tilmen Höyük IIIb-c) evrelerine tarihlenmektedir (Duru, 2013, s. 12). Yukarıda yapılan değerlendirmeler dikkate alındığında, Şek. 2: 6-13, Şek.3: 1-18 nolu kâseler ve Şek.4: 2-7 nolu bardaklar İTÇ'den OTÇ'ye geçiş evresine tarihlenmektedir¹⁰. Bu tip kapların dışında kalan diğer kaplar, buldukları tabakalar göz önüne alındığında İTÇ I/II ve III'e ait olmaları gerekmektedir¹¹.

Terminoloji Sorunu

Braidwood tarafından *PSW* ve *SW* grubu olarak adlandırılan keramikler, birçok yerleşmede farklı şekilde isimlendirilmiştir. Örneğin söz konusu keramik grupları Mezraa Höyük'te *standart seramik* (Ökse vd., 2001, s. 199), Oylum Höyük'te *beige-green ware* (Özgen, 1990, s. 23), Gözlükule'de ise *light clay ware* (Goldmann, 1956, 144) olarak adlandırılmıştır. Bazı Almanca yayınlarda ise, *SW* keramik grubu *einfache ware* olarak geçmektedir (Abay, 1997, s. 27). Fakat bazı durumlarda, Braidwood'un bu iki keramik grubu için yapmış olduğu *PSW* ve *SW* ayırımı dikkate alınmadan değerlendirmeler yapılmıştır (Thissen, 1985, s. 85-87; 1989, s.198; Algaze, 1990, s. 369; Jamieson, 1993, s. 68; Porter, 1999, s. 315; Bilgen, 2001, s. 414).

Çok geniş bir yayılım alanı bulmuş olan ve özellikle Kuzey Suriye ile komşu bölgelerde bir döneme damgasını vuran *PSW* ve *SW* grubu keramikler, hamur özellikleri ve tipolojik açıdan bazı benzerlikler gösterir. Ancak söz konusu bu iki keramik grubu, kronolojik ve teknik açıdan bazı farklılıklar göstermektedir. Braidwood, *SW* keramik grubunun *PSW*'den türediğini belirtmektedir (Braidwood ve Braidwood, 1960, s. 406). *PSW*'de çark yapımı keramiklerin yanında el yapımı üretim de görülür (Braidwood ve Braidwood, 1960, s. 263, 270). Bunların bazı formları, *SW* örneklerine oranla daha kalın kenarlıdır. *PSW*'de mineral ve kum katkının yanında az da olsa bitki katkılı örnekler de görülür. İlk kez, *cyma-recta* olarak isimlendirilen "S" profilli, açık formlu, ince kenarlı kâseler ortaya çıkar (Braidwood ve Braidwood, 1960, s. 352). *PSW*, Braidwood tarafından Amuk G ve H evrelerine, yani İTÇ I, II ve III'ün başlarına tarihlenmiştir (Braidwood ve Braidwood, 1960, s. 264, 352).

SW grubunun en önemli özelliği, hızlı çark yapımı olması ve bu kullanımdan dolayı keramik üretiminde meydana gelen standart ve seri üretim malları olarak karşımıza çıkmasıdır.

⁹ Alkım, 1964, s. 7; 1969, s. 288. Suriye şişeleri tarihlendirme ve karşılaştırma açısından oldukça önemlidir. Tell Chuera'da *metalik mallar* arasında bulunan bu şişe formu H. Kühne tarafından İTÇ III'e tarihlenmiştir. T. Özgüç, Kültepe'de bulunan Suriye şişelerini, Kühne ve Mellink'in bu konudaki çalışmalarına (Mellink, 1962, s. 5-6) dayanarak aynı şekilde İTÇ III dönemine yerleştirmektedir. J. Mellaart ise, Orta Anadolu'nun İTÇ sonunu belirlerken, Amarna mezarlarında bulunan ve Tarsus ile Kültepe'de de görülen Suriye şişelerini ölçüt almıştır (Mellaart, 1957, s. 64). Benzer şekilde Tarsus- Gözlükule örnekleri de aynı döneme tarihlendirilmiştir (Goldman 1956, fig. 245, no. 155, 178. Tarihlendirme için ayrıca bkz. Sconzo, 2013, s. 207-208.

¹⁰ Levha 3:1-18 nolu kâseler B-sondajının 2.50-3.00 m. derinliğinde ele geçmiştir. B-sondajına göre 3.10-2.75 cm. arası yangın, 2.75-1.20 cm arası OTÇ ve STÇ tabakalarına aittir. Levha 4:1-7 nolu bardaklar ise IIIb-c tabakasına aittir.

¹¹ III'd ve IIIi tabakaları arasında bulunmuş olanlar.

İlk kez İTÇ III'ün sonlarına doğru ortaya çıkan ve *caliciform* olarak isimlendirilen yivli bezekli bardak ve goblet yeni kap formları olarak *SW* grubu içerisinde yer alırlar (Braidwood ve Braidwood, 1960, s. 398, 520; Porter, 1999, s. 315). *SW* grubunda kaplar çark üstüneyken birtakım işlemlere tabi tutulmuştur. Bunlar, genellikle kabın tüm gövdesine uygulanan yatay yiv bezemelerdir. Çoğu kez kapların diplerinde ip kesit izleri veya düzgün çark izleri mevcuttur. Bu çanak çömlek grubu, Amuk I ve J evrelerine yani İTÇ III'ün sonlarına tarihlenmektedir (Braidwood ve Braidwood, 1960, s. 406). Kısacası, *SW* çanak çömlek grubunu *PSW*'den ayıran en önemli özellikler, *SW*'in daha kaliteli yapılmış, belirli bir standarda bağlı olarak seri bir şekilde üretilmiş, yeni kap formlarının görüldüğü ve bir sonraki döneme, yani İTÇ III'ün sonlarına tarihlenmiş olmasıdır. Braidwood'un önermiş olduğu terminolojinin kullanılması durumunda, söz konusu ayırımlara dikkat edilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Tilmen Höyük'te kazılmış olan MÖ 3. binyıl tabakaları daha çok sondaj niteliğinde sınırlı alanlardır. Bundan dolayı bulunmuş olan *ARYK* grubunun repertuar çeşitliliği ve konteksleri çok iyi saptanabilmiş değildir. Buna rağmen, Geç Kalkolitik Çağ'dan Orta Tunç Çağı'nın başına kadar saptanan kesintisiz stratigrafi sayesinde söz konusu keramik grubunun kronolojik gelişimi hakkında fikir yürütebilmekteyiz. Aynı kültür bölgesinde yer alan Gedikli Karahöyük'ün İTÇ nekropolünde belgelenen *ARYK* grubu da değerlendirmelerimize katkı sunmaktadır. Buna göre, GKÇ'den itibaren görülen *ARYK* grubu, özellikle İTÇ'den itibaren teknolojik gelişmeler gösterir. Söz konusu çanak çömlek grubu İTÇ başlarında çarkta üretilmeye başlar ve İTÇ'nin sonlarına doğru hızlı çark üretimi bir keramik grubu olarak devam eder. İTÇ'nin sonlarında bu keramik grubunun belli standartlara bağlı, seri olarak üretildiğini söyleyebiliriz. İTÇ'nin başlarında ağır çarkta üretilmiş, daha çok hafif küresel gövdeli formlar görülürken İTÇ II'den sonra "S" profilli keramikler de görülmeye başlar. Kabın tamamına uygulanan yatay yiv bezemeli bardaklar ise İTÇ III'ün karakteristik formları içerisinde yer alır. İTÇ-OTÇ geçiş evresinde ise açık bej/krem renkli, dudak altı "S" profilli kâselerin yaygınlaştığı görülür.

İslahiye Bölgesi'nde görülen *ARYK* grubunun yoğunluğu ve Gedikli-Karahöyük İTÇ keramiği üzerinde yapılan arkeometrik çalışmalar, Tilmen Höyük İTÇ tabakalarında görülen *ARYK*'nin yerel olarak üretildiğini göstermektedir. Ancak söz konusu seramik geleneği Orta Fırat Bölgesi'nden alınmış olmalıdır. İslahiye Bölgesi'nde devam eden çalışmalar bu konuda daha kesin bilgilere ulaşmamızı sağlayacaktır.

Doğu Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki coğrafi koşullar, *ARYK* grubunun bölgeler arası yayılım ve etkileşiminde doğrudan rol oynamıştır. Anti Toros dağ silsilesi, Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi arasındaki ilişkileri, Amanos Dağları ise Amik ve İslahiye ovaları ile Kilikya arasındaki ilişkileri sınırlamıştır. Bundan dolayı coğrafi etkenlerin *ARYK* grubunun yayılım alanı üzerinde önemli bir rol oynadığı rahatlıkla söylenebilir.

ARYK grubu, özellikle İTÇ'de diğer çağdaş keramik gruplarına oranla daha geniş bir coğrafyada görülür. Fırat Vadisi'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Kuzey Suriye'de kalan kısımları, *ARYK* (*Plain Simple Ware* / *Simple Ware*) grubunun en yoğun görüldüğü ve baskın olduğu coğrafyadır. Bu çanak çömlek grubunun, özellikle Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da Fırat Vadisi boyunca uzanan tüm İTÇ yerleşmelerinde istisnasız bulunduğunu ve Anadolu'da Toros'ların kuzeyinde ise az miktarda ve ithal olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Orta Fırat Bölgesi'nin doğu (Balık ve Habur Bölgesi) ve batı (Doğu Akdeniz kıyılarına kadar olan bölge) tarafında kalan bölgeler kıyaslandığında ise *ARYK* grubunun batıda daha yoğun görüldüğü söylenebilir. Söz konusu keramik grubu, Orta Fırat Bölgesi'nin doğusunda, Balık'ten Habur'a doğru yoğunluğu azalarak görülür.

ARYK, hamur özellikleri bakımından bölgeler arası bazı yerel farklılıklar gösterse de tipolojik açıdan değerlendirildiğinde benzer formların çok geniş bir coğrafyada kullanıldığı görülür. Kuzeyde Kültepe ve Keban bölgesi, doğuda Habur, batıda Tarsus, güneyde ise Tell Mishrifeh, söz konusu çanak çömlek grubunun yayılım alanı için genel bir coğrafi sınır oluşturabilir.

Kuzey Suriye kültür bölgesi içerisinde ARYK grubunun gelişimini, Geç Kalkolitik Çağ'dan başlayarak Son Tunç Çağı'nın sonlarına kadar olan uzun bir süreçte izlemek mümkündür.

Kaynakça

- Abay, E. (1997). *Die keramik der frühbronzezeit in Anatolien*. Münster: Ugarit-Verlag.
- Algaze, G. (1990). *Town and country in Southeastern Anatolia Vol. II: The stratigraphic sequence at Kurban Höyük text and plates*. Chicago: Oriental Institute Publications.
- Algaze, G. (1997) Excavations at Titriş Höyük: The 1995 season. *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 121-135.
- Algaze, G. ve Mısır, A. (1995) Titriş Höyük: An early bronze age urban center in Southeastern Anatolia, 1993. *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 107-120.
- Alkım, H. (1979). Gedikli (Karahöyük) çanak-çömleğine toplu bir bakış. *VIII. Türk Tarih Kongresi*, 135-142.
- Alkım, U. B. (1960). 1959 İslahiye bölgesi çalışmaları, Yesemek çalışmaları ve Tilmen Höyük sondajı. *Türk Arkeoloji Dergisi X-I*, 7-9.
- Alkım, U. B. (1961) 1961 dönemi Tilmen Höyük ve Yesemek kazıları. *Türk Arkeoloji Dergisi XI-II*, 5-7.
- Alkım, U. B. (1964) Dördüncü dönem Tilmen Höyük kazısı (1962). *Türk Arkeoloji Dergisi XII-1*, 5-7.
- Alkım, U. B. (1965). İslahiye bölgesi araştırmaları: Tilmen ve Gedikli Hüyük kazıları (1964). *Türk Arkeoloji Dergisi XIV-1*, 69-78.
- Alkım, U. B. (1969). The Amanus region in Turkey. New light on the historical geography and archaeology. *Archaeology* 22/4, 280-289.
- Bell, A. M. (2014). Tilmen Höyük'te Bahadır Alkım kazıları döneminde ortaya çıkartılan Anadolu'nun en erken yerli çark yapımı mal gruplarından biri: Brittle Orange Ware, Özfırat, A. ve Uygun, Ç. (Ed.), *Uluslararası çağlar boyunca Hatay ve çevresi arkeolojisi sempozyumu bildirileri*, (s. 211-226). Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları.
- Besena, R., Da Ros, M. ve Iamoni, M. (2008) Excavations on the acropolis of Mishrifeh, operation J. A new early bronze age III-iron age III sequence for central inner Syria. part 2: the pottery. *Akkadica* 129, 129-180.
- Bilgen, N. (2001). Harabebezikan Höyüğü'nde bulunan erken tunç çağı (mezar?) kapları, Tuna, N., Öztürk, J. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.). *Ilisu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak Aarkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 1999 yılı çalışmaları*, (s. 413-452). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Blaylock, S. R., French, D. ve Summers, G. D. (1990). The Adiyaman survey: An interim report. *Anatolian Studies*, Vol. 40, 81-135.
- Bonacossi, B. M. (2008). The EB/MB transition at Tell Mishrifeh: stratigraphy, ceramics and absolute chronology. A preliminary review, Bietak, M. ve Czerny, E. (Ed.). *The bronze age in the Lebanon. Studies in the archaeology and chronology of Lebanon, Syria and Egypt. Contributions to the chronology of the Eastern Mediterranean*, (s. 127-152). Vienna: Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften

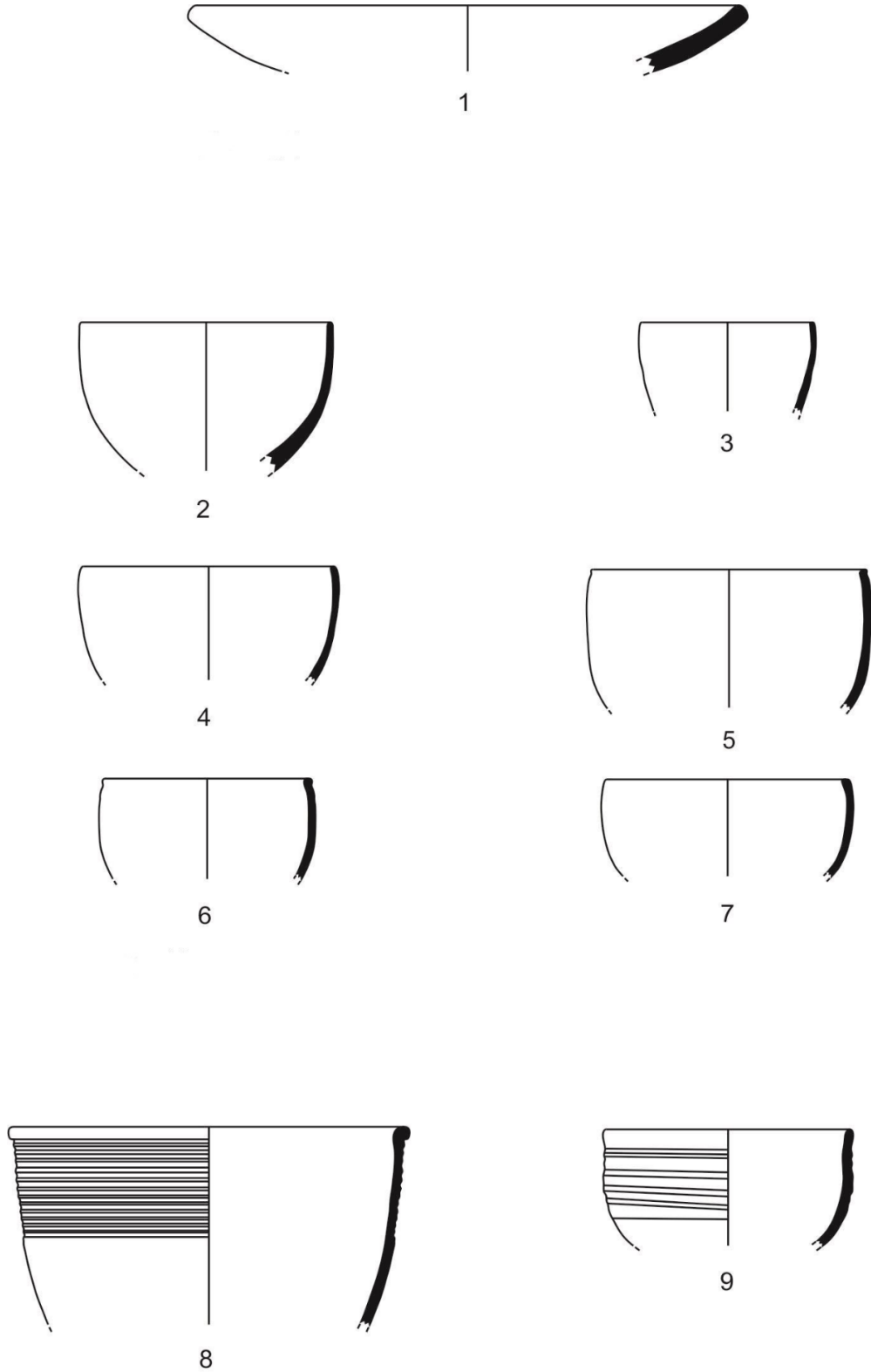
- Braidwood, R. J. ve Braidwood, L. (1960). *Excavations in the plain of Antioch -I*, Chicago: Oriental Institute Publications.
- Buccellati, G. ve Buccellati, M.K. (1988) *Mozan I. The soundings of the first two seasons bibliotheca mesopotamica. Vol. 20*. Malibu: Undena Publications.
- Carter, E. (1995). Report on the Kahramanmaraş archaeological survey project from 24.09.93 to 1.1.93. *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 331-341.
- Curvers, H. H. (1988). The period VI pottery, Van Loon, M. N. (Ed.), *Hammam et-Turkman I, Vol. II*, (s. 351-396). Leiden: İstanbul Hollanda Arkeoloji Enstitüsü Yayını.
- Darga, M. (2000). Aşağı Fırat Havzası Şemsiyetepe kazıları 1978- 989. Belli, O. (Ed.) *Türkiye arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, (s. 140-146). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Dornemann, R. H. (1979). Tell Hadidi: A millennium of bronze age city occupation, archeological reports from the Tabqa dam project: Euphrates Valley, Syria, Freedman, D. N. ve Lundquist, J. M. (Ed.). *The annual of the American schools of oriental research (AASOR), Vol. 44*. (113-151).
- Dornemann, R. H. (1988). Tell Hadidi. One bronze age site among many in the Tabqa dam salvage area. *BASOR, No. 270*, 13-42.
- Duru, R. (1979). Değirmen-tepe kazısı ve ‘Kuzey Suriye-Kuzey Mezopotamya kökenli’ denilen bazı çanak çömlek türlerinin yayılışı. *VIII. Türk Tarih Kongresi*, 129-133.
- Duru, R. (2006). *Gedikli Karahöyük I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Duru, R. (2010). *Gedikli Karahöyük II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Duru, R. (2013). *Tilmen Höyük I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Engin, A. (2007). The Carchemish region as a ceramic province in the early bronze age: analysis of the ceramics from the Carchemish dam focusing on the material of Gre Virike, Peltenburg, E. (Ed.). *Euphrates River Valley Settlement, Levant Supplementary Series 5*, (s. 267-285). Oxford: Oxbow Books.
- Engin, A. (2019). MÖ 3. binyılda malzeme kültürü açısından Harran ve çevresi (Önal, M., Mutlu, S. İ. ve Mutlu, S. (Ed.). *Harran ve çevresi arkeoloji*, (s. 121-150). Şanlıurfa: Şurkav Yayınları.
- Engin, A., Çomak, Ö. ve Kişniş, D. B. (2023a). Hamaç Höyük kurtarma kazıları 2021. *42. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1*, s. 195-214.
- Engin, A., Çomak, Ö. ve Özdemir, E. (2023b). Taşlıgeçit Höyük kurtarma kazıları 2021. *42. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1*, s. 233-252.
- Engin, A., Özdemir, E., Engin Doruk, Ş., Kişniş, D. B. (2023c). Yesemek heykel atölyesi ve İslahiye-Nurdağı yüzey araştırması 2021. *38. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1*, s. 127-147.
- Esin, U. (1979) Tepecik excavations, 1973. *METU Keban Project 1973 Activities*, 97- 112.
- Esin, U. (1982). Tepecik excavations, 1974. *METU Keban Project 1974-1975 Activities*, 95-118.
- Esin, U. (2000). Tepecik kurtarma kazıları, Belli, O. (Ed.), *Türkiye arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, (s. 123-129). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Ezer, S. (2002). *Gaziantep bölgesi’nden çark yapımı bir çanak çömlek grubu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ezer, S. (2014a). Kültepe-Kanesh in the early bronze age, Atici, L., Kulakoglu, K., Barjamoviç, G. ve Fairbairn, A. (Ed.), *Current research at Kültepe-Kanesh: An interdisciplinary and integrative approach to trade networks, internationalism, and identity*, (s. 5-23). Atlanta, GA: Lockwood Press.
- Ezer, S. (2014b). Gedikli Karahöyük ve Tilmen Höyük plain simple ware / simple ware grupları ve isimlendirilmesi üzerine düşünceler, Özfirat, A. ve Uygun, Ç. (Ed.). *Uluslararası*

- çağlar boyunca Hatay ve çevresi arkeolojisi sempozyumu bildirileri*, (s. 227-238). Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi
- Ezer, S., Yağız, K., Demirtaş, F. I. ve Özçiriş, M. (2014c). Adıyaman ili prehistorik ve protohistorik çağ 2013 yılı arkeolojik yüzey araştırmaları, 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt*, 175-192.
- Ezer, S. (2022). The place of the 3rd millennium BC in the cultural development of Adıyaman in the protohistoric period, Işıklı, M., Fidan, M., Türker, A. ve Yılmaz M. A. (Eds.). *MÖ III. binyılda Anadolu*. (s. 631-658). İstanbul: Ege Yayınları.
- Falb, C., Porter, A. ve Pruß, A. (2013), North Mesopotamian metallic ware, Jezirah stone ware, North-Mesopotamian grey ware and Euphrates banded wares, Lebeau, M. (Ed.), *ARCANE-IR 1. Ceramic*, (s.167-185). Turnhout: Brepols Publishers.
- Finkbeiner, U. (2007) Towards a better understanding of the ceramic traditions in the middle Euphrates region. *Varia Anatolica 19*. 117-138.
- Frangipane, M. (2000). The late chalcolithic/EB I sequence at Arslantepe. Chronological and cultural remarks from a frontier site, chronologies des pays du caucase et de L'Euphrate aux IV-III millenaires. *Varia Anatolica XI*, 439-471.
- Frangipane, M. ve Bucak, E. (2001). 1999 yılı Zeytinlibahçe Höyük araştırmaları, Tuna, N., Öztürk, J. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), *Ilisu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 1999 yılı çalışmaları*, (s. 65-131). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Frangipane, M., Di Nocera, G. M. ve Siracusano, G. (2011) Zeytinlibahçe (Urfa) Höyük'teki araştırmalar: 2002 kazı sezonu, Tuna, N., ve O. Doonan (Ed.) *Ilisu ve karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2002 yılı çalışmaları, cilt I*, (s.1 – 34). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Fugmann, E. (1958). *Hama, fouilles et recherches 1931-1938*. Copenhagen: Carlsberg
- Gerber, C. J. (2005) *Hassek Höyük III. Die frühbronzezeitliche keramik istanbuler forschungen band 47*. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.
- Goldman, H. (1956). *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus Vol. II-text-plate. from the neolithic through the bronze age*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Hauptmann, H. (1981). Lidar Höyük 1980. *Anatolian Studies. Vol. 31*, 197-198.
- Hauptmann, H. (1983). Lidar Höyük, 1982. *Anatolian Studies Vol. 33*, 254-256.
- Hoh, M. R. (1981) Die keramik von Hassek Höyük. *İstanbul Mitteilungen 31*, 31-82.
- Holland, T. A. (2006a). *Excavations at Tell es-Sweyhat, Syria volume 2, part 1: text. Archaeology of the bronze age, Hellenistic and Roman remains at an ancient town on the Euphrates river*. Chicago: Oriental Institute Publications.
- Holland, T. A. (2006b). *Excavations at Tell es-Sweyhat, Syria volume 2, part 1: figures and plates. Archaeology of the bronze age, Hellenistic and Roman remains at an ancient town on the Euphrates river*. Chicago: Oriental Institute Publications.
- Jamieson, A. S. (1993) The euphrates valley and early bronze age ceramic traditions. *Abr-Nabrain 31*, 36-92.
- Jamieson, A. S. (2013a). Late reserved slip ware, Lebeau, M. (Ed.). *ARCANE-IR 1. Ceramic*, (s. 99-113). Turnhout: Brepols Publishers.
- Jamieson, A. S (2013b). Cyma-recta cups, Lebeau, M. (Ed.) *ARCANE-IR 1. Ceramic*, (s.115-126). Turnhout: Brepols Publishers.
- Kampshulte, I. ve Orthmann, W. (1984). *Graber des 3. Jahrtausends V. Chr. im Syrischen Euphrattal I. Ausgrabungen bei Tawi 1975 und 1978*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Kepinski, C. ve Ergeç, R. (1998). Les ceramiques de la prospection de Tilbeshar. *Anatolia Antiqua VI*, 155-172.

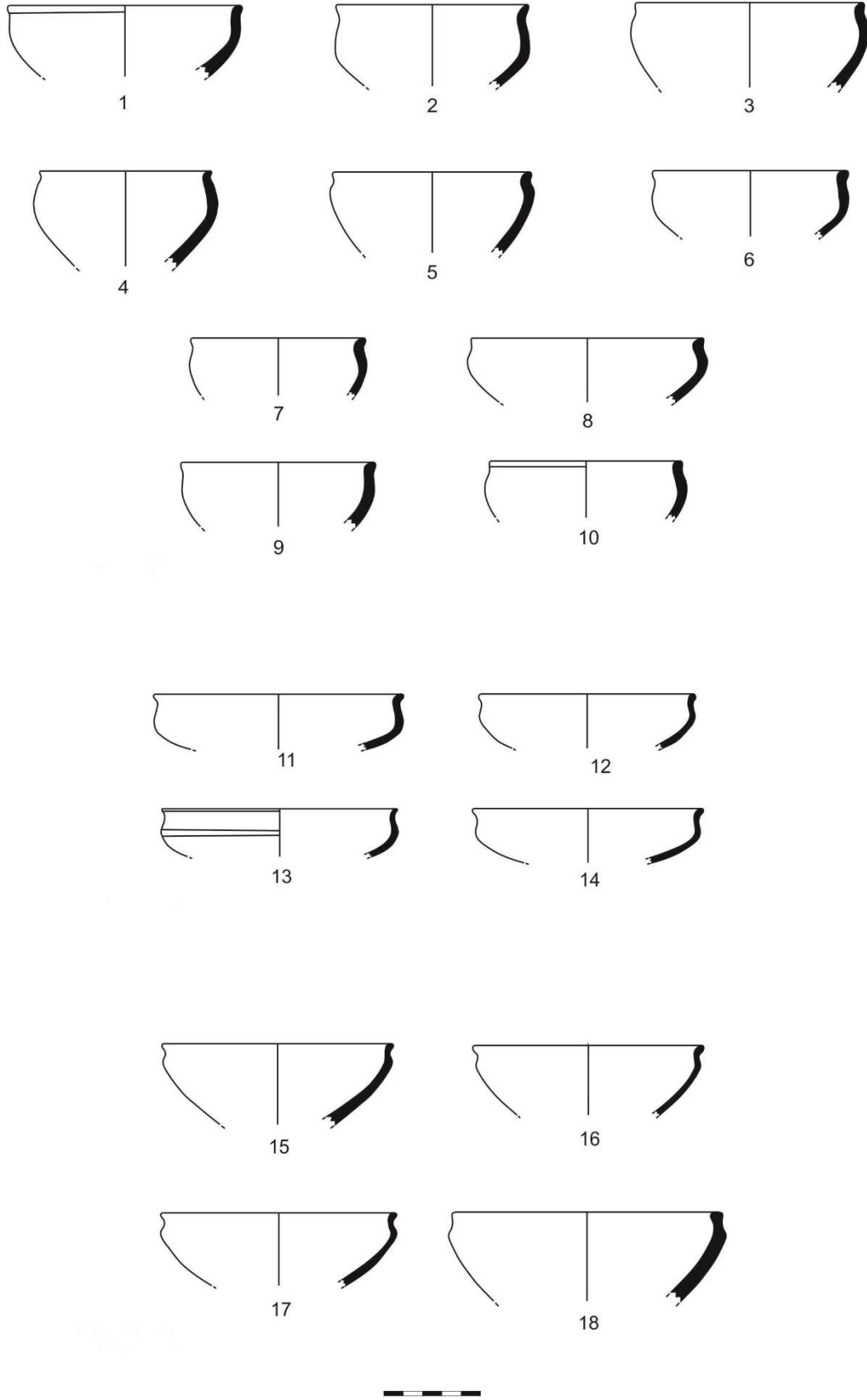
- Kepinski, C ve Ergeç, R. (2000). Tilbeshar 1999, occupations de la vallée du sajour de la fin du chalcolithique au bronze moyen. *Anatolia Antiqua VIII*, 215-225.
- Kühne, H. (1976). *Die keramik von Tell Chuera*. Berlin: Gebr. Mann Verlag.
- Marro, C., Tibet, A. ve Ergeç, R. (1998). Fouilles de sauvetage de Horum Höyük (province de Gaziantep): deuxième rapport preliminaire. *Anatolia Antiqua VI*, 349-378.
- Matthiae, P. (1980). *Ebla. An empire rediscovered*. New York: Doubleday & Company
- Mallowan, M. E. L. (1947) Excavations at Brak and Chagar Bazar, 1938, *Iraq IX*, 1-89.
- Mazzoni, S. (2013). Centralization and redistribution. The pottery assemblage of royal palace G, Matthiae, P. Ve Marchetti, N. (Ed.). *Ebla and its landscape. Early state formation in the ancient Near East*, (s. 89-110). Walnut Creek: Left Coast Press, Inc.
- Mellart, J. (1957). Anatolian chronology in the early and middle bronze age. *Anatolia Studies VII*, 55-88.
- Mellink, M. J. (1962). The prehistory of Syro-Cilica. *Bibliotheca Orientalis 19*, 5-6.
- Munsell (1975) *Munsell, munsell soil color charts*.
- Oates, J. (1981) Some late early dynastic III pottery from Tell Brak. *Iraq XLIV*, 205-220.
- Orthmann, W. (1989). *Halawa 1980 – 1986*. Bonn: Habelt.
- Ökse, A. T. (1999). Gre Virike 1998 araştırması, Tuna, N., ve Öztürk, J. (Ed.). *Ilisu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik kültür varlıklarını kurtarma projesi 1998 yılı çalışmaları*, (s. 119-155). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Ökse, A. T. (2002). Gre Virike 2000 kazısı, Tuna, N. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.). *Ilisu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2000 yılı çalışmaları*, (s. 241-285). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Ökse, A. T., Engin, A., Tekinalp, V. M., Dağ, H. U. ve Görmüş, A. (2001). Mezraa Höyük 1999 araştırması, Tuna, N. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.). *Ilisu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 1999 yılı çalışmaları*, (s. 187-232). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Özdoğan, M. (1977). *Aşağı Fırat havzası 1977 yüzey araştırmaları*. İstanbul: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Özgen, E. (1989). Oylum Höyük-1987. *X. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 95-102.
- Özgen, E. (1990). Oylum Höyük. A brief account of investigations conducted in 1987 and 1998. *Anatolica XVI*, 21-27.
- Özgen, E. ve Carter, E. (1991). Oylum Höyük, 1989, *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 259-268.
- Özgüç, N. (2009). *Samsat, Sümeysat, Samosata, Kumaha, Hahha, Hahhum*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özgüç, T. (1986). New observations on the relationship of Kültepe with Southeast Anatolia and North Syria during the third millennium B.C., Canby, J. V. ve Paroda, E. (Ed). *Ancient Anatolia. Aspects of change and cultural development. (Essays in Honor of Machteld J. Mellink)*, (s. 31-47). Madison: University of Wisconsin Press.
- Palmieri, A. (1981). Excavations at Arslantepe (Malatya), *Anatolian Studies XXXI*, 111-119.
- Peltenburg, E., Campbell, S. ve Croft, R. (1995). Jerablus- Tahtani, Syria 1992-94; preliminary report. *Levant XXVII*, 1-2.
- Piccione, P. ve Lemorini, C. (2012). Vessels, tools and space use at Arslantepe in period VI B2. Everyday life in an EB I village. *Origini XXXIV*, 279-299.
- Porter, A. (1995). Tell Banat-tomb I. *Damaszener Mitteilungen. Band 8*, 1-50.
- Porter, A. (1999). The ceramic horizon of the early bronze age in the upper Euphrates, G del Olmo, J. ve Montero, F. L. (Ed.), *Archeology of the upper Syrian Euphrates the Tishrin dam area*, (s. 311-320). Barcelona: AUSA
- Prag, K. (1970). The 1959 deep sounding at Harran in Turkey. *Levant 2*, 63-94

- Pruß, A. (2000). The metallic ware of upper Mesopotamia: definition, chronology and distribution, *chronologies des pays du caucase et de L'Euphrate aux IV-III millenaires, Varia Anatolica XI*, 193-204.
- Sagona, A. (1994). *East central Anatolia in the early bronze age, The Avşan Sites 3 Keban rescue excavations, Eastern Anatolia*. Ankara: British Institute of Archaeology at Ankara.
- Sconzo, P. (2013). Syrian bottles, Lebeau, M. (Ed.). *ARCANE-IR 1. Ceramic*, (s. 199-216). Turnhout, Belgium: Brepols.
- Sconzo, P. (2015). Ceramics, Finkbeiner, U., Novák, M., Sakal, F. ve Sconzo, P. (Ed.). *ARCANE IV. Middle Euphrates*, (s. 85-201). Turnhout, Belgium: Brepols.
- Schaeffer, C. A. F. (1969). *Ugaritica VI*. Paris: Geuthner.
- Schwartz, M. G. (1988). *A ceramic choronolgy from Tell Leilan Operation 1*. London: Yale University Press.
- Schwartz, M. G. (2001). The pottery from Selenkahiye 1972, 1974 and 1975, Van Loon, M. N. (Ed.). *Selenkahiye. Final report on the university of Chicago and university of Amsterdam excavations in the Tabqa reservoir, Northern Syria. 1967-1975*, (s. 223-341). İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul.
- Sertok, M. K. ve Ergeç, R. (1999). A new early bronze age cemetery: Excavations near the Birecik dam, Southeastern Turkey. Preliminary report (1997-98). *Anatolica XXV*, 87-107.
- Sertok, M. K. ve Kulakoğlu, F. (2001). Şaraga Höyük 1999 yılı kazısı sonuçları, Tuna, N., Greenhalgh, J. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.). *Ilisu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2001 yılı çalışmaları*, (s. 453-486). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Thissen, L. C. (1985). The late chalcolithic and early bronze age pottery from Hayaz Höyük. *Anatolica XII*, 75-130.
- Thissen, L. C. (1989). An EB III pottery region between the Middle Euphrates and Khabur: New evidence from Tell Hammam et-Turkman, Haex, O. M. C., Curvers, H. H. ve Akkermans, P. M. M. G. (Ed.). *To the Euphrates and beyond: Archaeological studies in honour of Maurits N. Van Loon*, (s. 195-211). Rotterdam: A. A. Balkema.
- Thureau, D. F. ve Dunand, M. (1936). *Til Barsib*. Paris: Libriaire Orientalist, Paul Geuthner.
- Tibet, A., Marro, C. ve Ergeç, R. (1999). Horum Höyük 1997 çalışmaları. *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 219-239.
- Tibet, A. ve Marro, C. (2001). Horum Höyük 1999 çalışmaları. *22. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 137-154.
- Welton, L. ve Cooper, L. (2013) Caliciform ware, Lebeau, M. (Ed.). *ARCANE-IR 1. Ceramic*, (s. 295-323). Turnhout, Belgium: Brepols.
- Wilkinson, T. J. (2004). *Excavations at Tell es-Sweyhat. Syria. Volume 1: On the margin of the Euphrates: Settlement and land use at Tell es-Sweyhat and in the upper lake Assad area, Syria*. Chicago: Oriental Institute Publications.
- Woolley, C. L. (1952). *Carchemish III*. London: The Trustees of the British Museum
- Yalçıklı, D. ve Tekinalp, V. M. (2004). Mezraa Höyük 2001 yılı kazıları, Tuna, N., Greenhalgh, J., Velibeyoğlu, J. (Ed.). *Ilisu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2001 yılı çalışmaları*, (s. 107-160). Ankara: Orta Doğu Üniversitesi.
- Yalçıklı, D. ve Tekinalp, V. M. (2011). Mezraa Höyük 2002 yılı kazısı, Tuna, N., ve Doonan, O. (Ed.). *Ilisu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2002 yılı çalışmaları, cilt I*, (s. 119-156). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

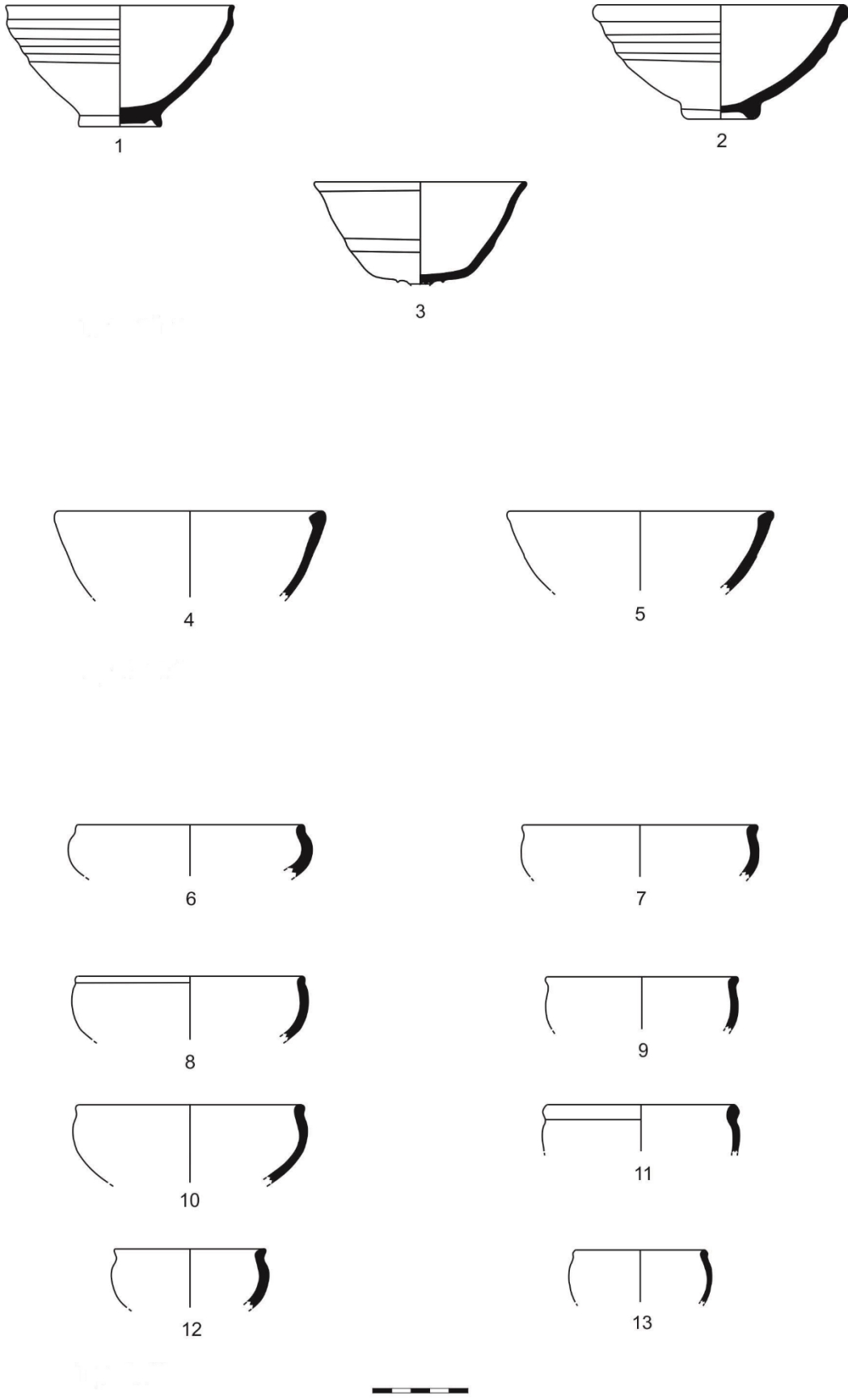
Ekler

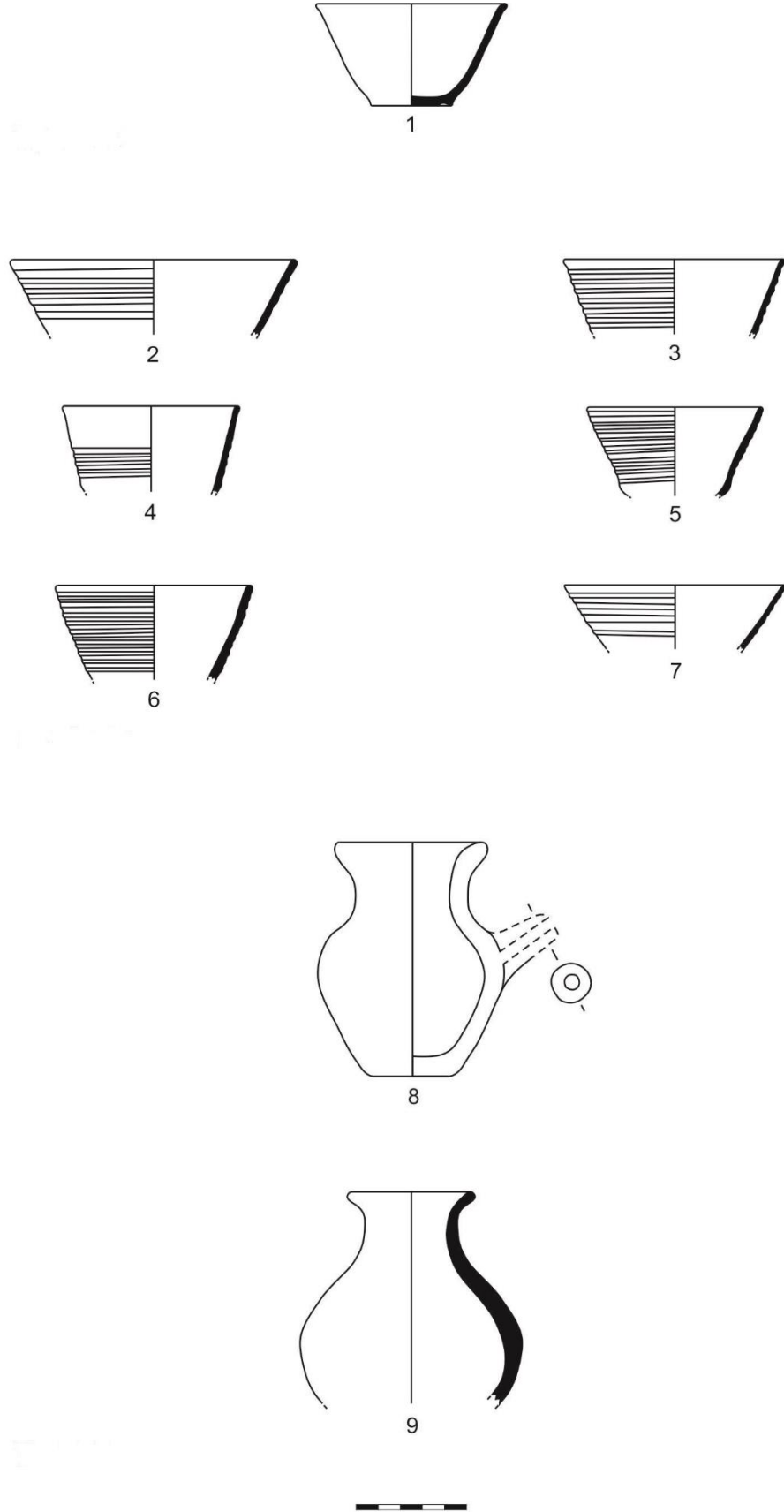
Şekil 1: Tabak (1), Kâse (2-9)

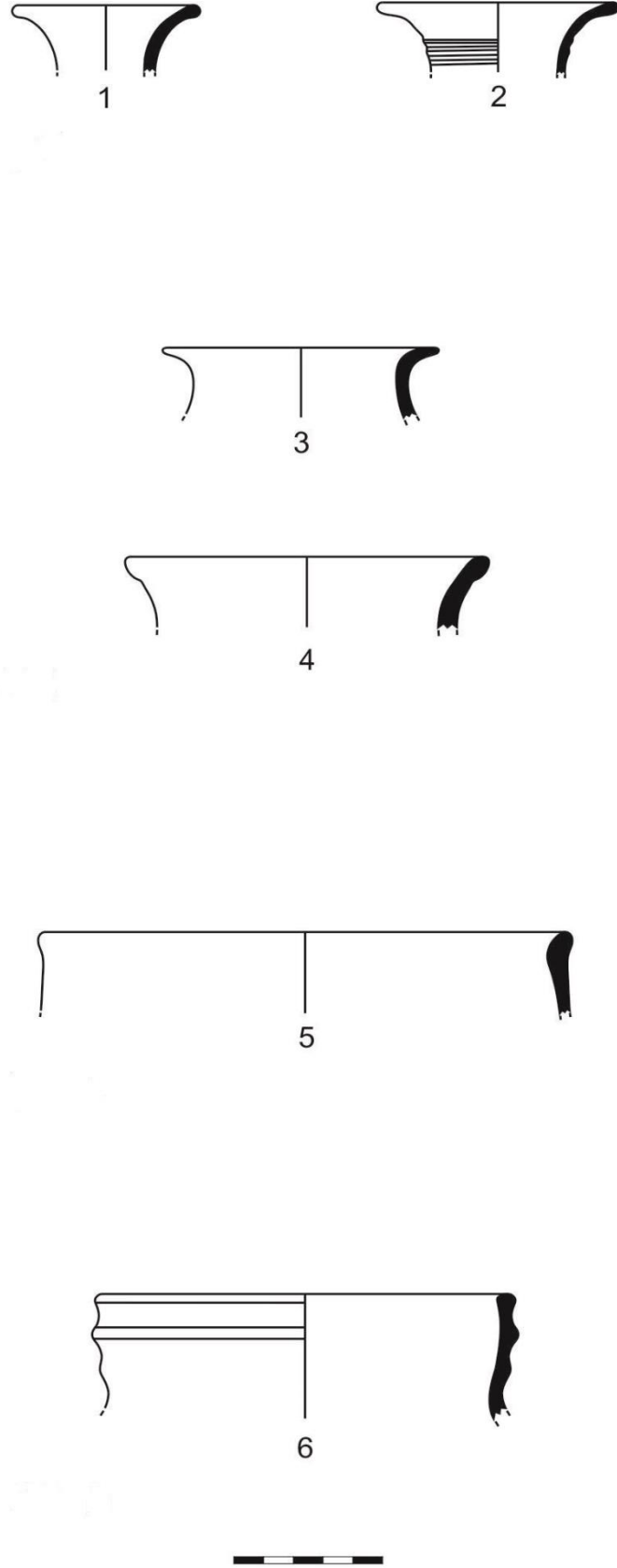
Şekil 2: Kâse (1-18)

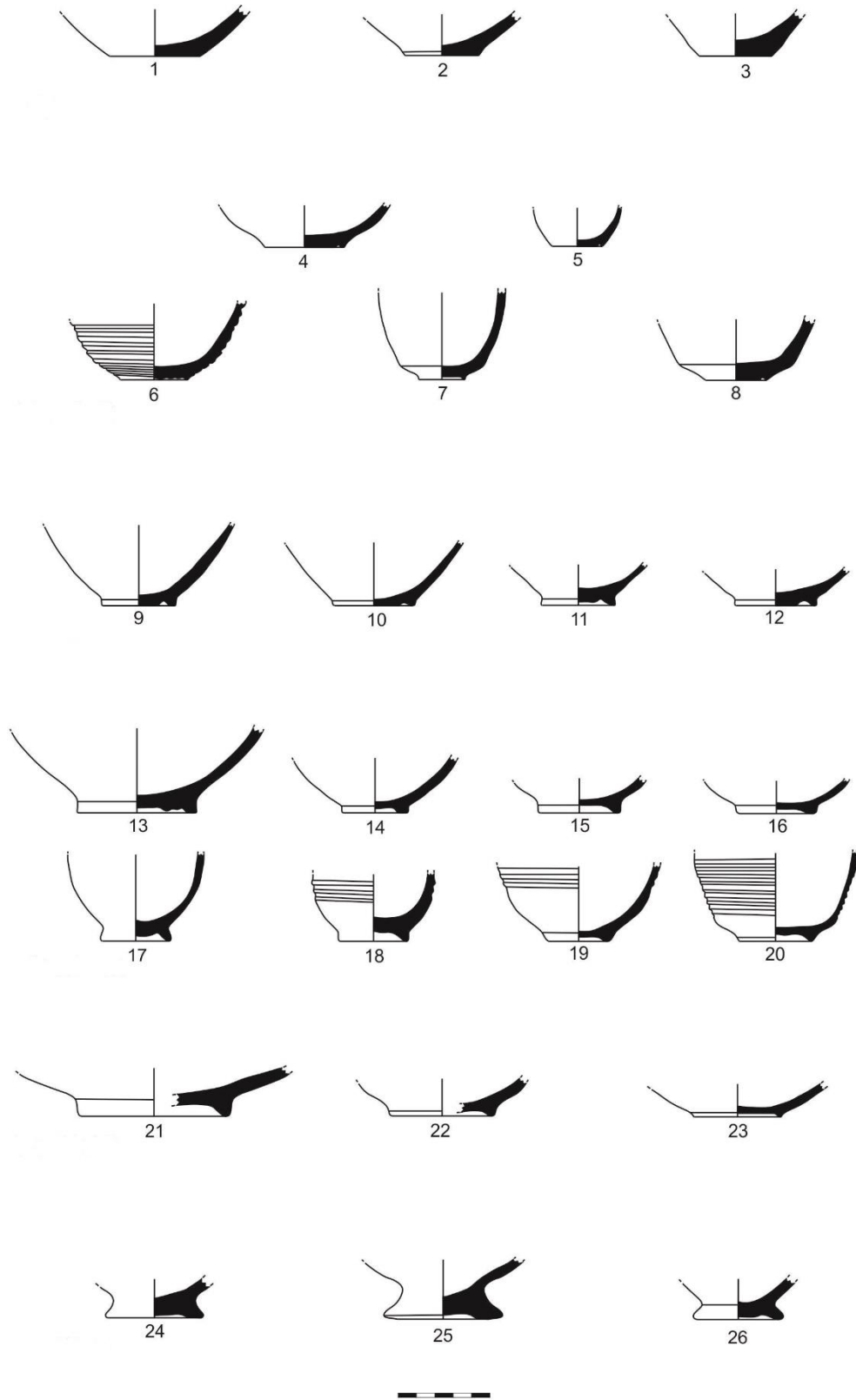
Şekil 3: Kâse (1-13)

Şekil 4: Bardak (1-7), Testi (8-9)

Şekil 5: Şişe (1-2), Vazo (3-4), Çömlek (5-6)

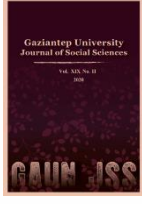
Şekil 6: Dipler (1-26)

Şekil 7: Tilmen Höyük ARYK grubu örnekler.

Şekil 8: Tilmen Höyük ARYK grubu örnekler.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Orta Anadolu-Sivas'ta Paleolitik Çağ Kalıntıları¹

Paleolithic Age Remains in Central Anatolia-Sivas

Ayşen AÇIKKOL^a İsmail BAYKARA^b Sevgi Tuğçe GÖKKURT^{c*} Faruk AY^d

^a Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sivas / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1086-9749

^b Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3778-0261

^c Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Paleoantropoloji Ana Bilim Dalı, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8085-3342

^d Öğr.Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sivas / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4201-4422

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Temmuz 2023

Kabul tarihi: 28 Kasım 2023

Anahtar Kelimeler:

Pleistosen,
Alt Paleolitik,
Orta Paleolitik,
Sivas.

ÖZ

Bu çalışmanın konusu, 2016-2019 yılları arasında Orta Anadolu'da konumlanan Sivas iline bağlı Divriği, Kangal, Gürün ve Altınyayla ilçelerinde gerçekleştirilen Pleistosen Dönem yüzey araştırmasının sonuçlarını değerlendirmektir. Çalışmanın amacı, yontmataş buluntular, mağaralar, kaya altı sığınakları ve hammadde kaynaklarını tespit etmek ve bulguları Türkiye Paleolitik stratigrafisine eklemektir. Araştırmada "yaya yüzey araştırması yöntemi" kullanılmıştır. Paleolitik dolguların belirlendiği alanlarda yontmataş buluntular toplamı ve tanımlamalar yapılmıştır. Yontmataş buluntular öncelikle Paleolitik dönemlere göre ayrılmıştır ve yontmataş buluntuların teknolojik-tipolojik tanımlamaları yapılmıştır. Araştırmada 16 paleolitik alan tespit edilmiş ve 236 yontmataş tanımlanmıştır. Paleolitik dolgu içeren mağara ya da kaya altı sığınakları bulunamamış ancak Divriği, Kangal ve Gürün'ün volkanik kayalar ve çakmaktaşı açısından çok zengin olduğu kaydedilmiştir. Taş aletlerin teknolojik ve tipolojik analizleri, Divriği'de volkanik kayaların kullanıldığı, Mod 1 endüstrisine benzerlik gösteren bir Alt Paleolitik kültürünün varlığını; Kangal, Gürün ve Altınyayla'da hammadde olarak çakmaktaşının tercih edildiği Orta Paleolitik ve Geç Üst Paleolitik (belki Epipaleolitik) kültürlerinin mevcut olduğunu göstermiştir. Sivas Orta Paleolitik kültürü, Hatay'dan çok Karain Mağarası'nın Orta Paleolitik buluntuları ile benzerlik göstermektedir. Buluntular in-situ olmadığı için radyometrik tarihlendirme yapılamamıştır. Bu çalışma bölgede yürütülen nadir Paleolitik arkeoloji araştırmalarından biridir ve Pleistosen Dönem'de yüksek rakımlı bölgelerde insanların yaşayabildiğini, Sivas'ın Pleistosen'de de önemli bir geçiş bölgesi olduğunu, bölgede en azından iki farklı insan türünün yaşamış olması gerektiğini ortaya koymuştur.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 27, 2023

Accepted: November 28, 2023

Key Words:

Pleistocene,
Lower Paleolithic,
Middle Paleolithic,
Sivas.

ABSTRACT

This study presents the results of the Pleistocene Period survey conducted in Divriği, Kangal, Gürün and Altınyayla Districts of Sivas Province between 2016-2019. The aim of the study was to identify chipped stone tools, caves, rock shelters and raw material resources indicating the presence of Paleolithic humans in Sivas and to add the findings to the Paleolithic stratigraphy of Turkey. "Pedestrian survey method" was used in the research. The chipped stone remains were firstly divided according to Paleolithic ages and technological-typological descriptions of the chipped stone remains were made. During the survey, 16 Paleolithic sites were identified and 236 lithics were identified. No caves or rock shelters containing Paleolithic deposits were found, but Divriği, Kangal and Gürün are rich in volcanic rocks and flint. Technological and typological analyses of the stone tools revealed the presence of a Lower Palaeolithic culture in Divriği using volcanic rocks, similar to the Mode 1 industry, and Middle Palaeolithic and Late Upper Palaeolithic (perhaps Epipaleolithic) cultures in Kangal, Gürün and Altınyayla, where flint was the preferred raw material. The Middle Palaeolithic culture of Sivas is more similar to the Middle Palaeolithic finds from Karain Cave than Hatay. Since the finds were not in situ, radiometric dating was not possible. This study is one of the rare Palaeolithic archaeological investigations conducted in the region and demonstrates that humans were able to live at high altitudes during the Pleistocene, that Sivas was an important transition zone during the Pleistocene, and that at least two different human species must have lived in the region.

¹ Bu araştırma 2017-2019 yılları arasında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi CÜBAP Başkanlığı tarafından (EDB-33 numaralı proje) ve 2017 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Paleolithic archaeology is relatively limited in Turkey, a geographically and climatically important transition zone between the Middle East, Caucasus, and Balkans. During the Pleistocene period, it is not possible to think that members of the genus *Homo*, which originated in Africa and moved northward, did not use the Anatolian peninsula as they crossed the Caucasus and the Balkans. Human fossil and anthropogenic evidence, especially in Georgia and Armenia, dating back to 1.8 million years, supports an earlier migration from Africa. However, how early hominins arrived in the Caucasus is still controversial. This is because there are only a limited number of absolute dated finds from this period in the Levant. Modern human fossils and cultural remains found in Turkey suggest that hominins in Turkey date back to at least 1.1 million years ago. In addition, large-scale archaeological surveys have identified important sites in Turkey. Despite all these findings, it is still difficult to predict the migration routes used by humans in the past in the light of archaeological evidence. During the Pleistocene, a period of harsh glacial conditions, there were glacial masses in the high mountains of Anatolia, but the Anatolian peninsula was a shelter for Eurasian fauna and possibly for humans.

In general, there should be many more prehistoric sites in Turkey than those identified so far. At this point, in order to understand the human mobility of Sivas during the Paleolithic period, an archaeological survey was conducted in Sivas province between 2016-2019 years. Sivas is one of the largest provinces in Turkey in terms of area. Sivas, which was shaped by the depression of the Tethys Sea, has two important volcanic mountains, Yıldız and Yama Mountains. This region, which forms the Upper Euphrates basin, is rich in flint and volcanic rocks used by Paleolithic people. As a result of its location between the mountainous Eastern Anatolia-Central Anatolia and Black Sea-Mediterranean regions, it has been an important crossroads both in archaeological periods and today. This province, where the Kızılırmak, the largest river source in our country, is born, constitutes the Upper Kızılırmak basin.

During the survey, Kangal-Ulaş, Divriği, Gürün and Altınyayla districts were studied. During the survey conducted in Sivas between 2016-2019, the "pedestrian survey" technique was used. Lithic remains were collected and identified in the areas where Paleolithic deposits were identified. The Lithic remains were first divided according to Paleolithic ages and the technological-typological characteristics of the lithic remains were examined. Paleolithic remains were identified from 16 finds in 4 districts, namely Kangal/Ulaş, Divriği, Gürün and Altınyayla. Since almost all the chipped stone remains were recovered from single sites, it is very difficult to make a regional comparison. However, when compared to the Anatolian Middle Paleolithic assemblages, the Sivas Middle Paleolithic assemblages characterize with the presence of Levallois cores and discoid shaped cores as well as a flake-dominated industry. As a result of the descriptions, an early Lower Palaeolithic tradition using volcanic rocks was observed, while some lithic assemblages representing a later period in which flint was preferred were also observed. Divriği, Kangal and other districts have at least two, possibly three, techno-typologically distinct cultural patterns. The Lower Paleolithic remains found in Divriği, which are similar to the Mode 1 industry (Oldovan) known from Africa, where volcanic rocks are preferred, are thought to belong to one of the oldest cultures not only in Sivas but also in Turkey. In order to better understand this culture in Divriği, the region between Arapgir (Malatya)-Elazığ should be carefully investigated. The Divriği finds provide clues that *H. erectus* people of Oldovan tradition, who migrated northward from the eastern Mediterranean in the Early Pleistocene, moved not only westward through the Mediterranean region but also northward through southern Anatolia. Although there are plenty of volcanic rocks in Kangal and Gürün, where most of the finds belong to the Middle Palaeolithic, characterized with flake-based industry, the people here preferred flint to produce tools. For a better understanding of the Middle Palaeolithic culture in the region, the transition zones between Darende-Malatya and Elbistan-Kahramanmaraş and Adıyaman should also be investigated. The choice of different raw materials in the Middle Palaeolithic of Sivas suggests the presence of different human behaviors such as *Homo heidelbergensis*, *Homo sapiens neanderthalensis* and *Homo sapiens*. Although one of the aims of this study was to find fossils belonging to these people, no cave or rock shelter with fossiliferous sediments was identified. With the deepening of Paleolithic research in Malatya and Kahramanmaraş provinces, the route of the Paleolithic people and cultures of Sivas will be much better understood.

Giriş

Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar arasında coğrafik ve iklimsel açıdan önemli bir geçiş bölgesi olan Türkiye’de Paleolitik arkeoloji çalışmaları görece sınırlı sayıdadır. Pleistosen Dönem’de Afrika’dan çıkarak kuzeye doğru ilerleyen *Homo* cinsi üyelerinin Kafkaslar ve Balkanlar’a geçerken Anadolu yarımadasını kullanmadıklarını düşünmek olası değildir. Üstelik Afrika’dan yaklaşık olarak 2-1,8 milyon yıl önce gerçekleştiği düşünülen ilk homininin göçünün izleri ülkemize komşu diğer ülkelerde keşfedilmiştir. Gürcistan Dmanisi’deki 1,8 milyon yıla tarihlenen *Homo erectus* fosilleri, Mod 1 endüstrisine ait taş aletler ve diğer antropojenik buluntular (de Lumley ve diğ., 2005), Ermenistan Karakhach’ın 1,81 milyon yıla tarihlenen taş aletleri (Presnyakov ve diğ., 2012) Afrika’dan düşünülenden daha erken bir göçün gerçekleştiğinin işaretlerini verir. Ancak erken homininlerin Kafkasya’ya nasıl geldikleri hâlâ tartışmalıdır. Çünkü Levant Bölgesi’nde bu döneme ait mutlak tarihlendirmesi yapılmış buluntu yeri sayısı çok azdır. İsrail’de Sina Yarımadası’nın kuzeyindeki Erk-el-Ahmar’da yapılan çalışmalar 2-1,7 milyon yıl önce homininlerin bu bölgede bulunduğunu göstermiştir (Ron ve Levi, 2001). Dünyaca ünlü İsrail-Ubeidiya’da önce *Homo sp.* daha sonra *H.ergaster*’e atfedilen insan fosilleri, çok sayıda hayvan fosili ve taş alet bulunmuştur ama Ubeidiya’nın en erken tabakası 1,6-1,4 milyon yıl öncesine tarihlendirilmiştir (Bar-Yosef ve Goren-Inbar, 1993; Belmaker ve diğ., 2002; Shea, 1999; Tobias, 1966). Yaklaşık 1 milyon yıl öncesine ait olduğu düşünülen Suriye Latamne (Clark, 1966), Suriye Hummal-el Kowm (Le Tensorer ve diğ., 2011) ve İsrail Evron (Porat ve Ronen, 2002) Ubeidiya’nın hemen ardından gelir. İsrail’de 800-700 bine tarihlenen Gesher Benot Ya’aqov’da (Goren-Inbar ve diğ., 2000) aynı zamanda Afrika dışındaki en eski kontrollü ateş izlerinden biri keşfedilmiştir (Alperson-Afil, 2008). Ülkemizin güneydoğusunda yer alan ve Kafkaslar ile Mezopotamya arasında önemli bir geçiş bölgesi olan İran’da da keşfedilen Alt Paleolitik Dönem’e ait buluntu yeri sayısı son yıllarda artmıştır. Gürcistan ve Anadolu ile Batı Avrasya insan göç yolları için anahtar bölgelerden biri olan İran’da Aşölyen öncesi ve Dmanisi aletlerine yakınlık sergileyen Oldovan benzeri buluntu toplulukları ile Aşölyen aletler keşfedilmiştir. Mutlak tarihlendirmeleri olmasa da bu erken topluluklar Erken Pleistosen Dönem’de bölgedeki insan varlığını kanıtlamaktadır ve İran’ın Kafkaslar’a uzanan önemli bir rota üzerinde yer aldığını da işaret etmektedir (Ariai ve Thibault, 1975; Bigliari ve diğ., 2004; Bigliari ve Shidrang, 2006; Davoudi ve diğ., 2015). Irak’ta Şanidar Mağarası (Solecki, 1963) nedeniyle oldukça iyi bilinen Orta Paleolitik ve daha sonraki dönemlere ait veriler olmasına rağmen Alt Paleolitik Dönem’e ait sadece Barda Balka sitesi kayda geçmiştir (Braidwood ve Howe, 1960). Ancak Türkiye sınırı ile yakınlığı düşünüldüğünde, en azından Kuzey Irak’ta daha çok sayıda sitenin bulunması gerektiği şüphesizdir. Ortadoğu’nun Orta, Üst ve Epipaleolitik dönemlerine ait sitelerin sayısı ve bu dönemlere ait insan fosilleri, Alt Paleolitik Dönem’e göre daha fazla sayıda ve zengindir (Bar-Yosef, 1980; Gilead, 1991; Shea, 2001). Son yıllarda sayısı hızla artan prehistorik kazı ve yüzey araştırmaları sayesinde Türkiye’nin Alt, Orta ve Üst Paleolitik kültürleri hakkında daha çok bilgi sağlanmıştır. Türkiye’de bulunan *H. erectus*, Neandertal ve erken modern insan fosillerinin yanı sıra Konya-Dursunlu, Niğde-Kaletepe Deresi-3, İstanbul-Yarımburgaz, Antalya-Karain, Van-Gürgürbaba, Uşak-Sürmecik ve Hatay’da yer alan Merdivenli, Tıkalı, Kanal ve Üçağzılı mağaralarında gerçekleştirilen kazılar, Türkiye’deki homininlerin en azından 1,1 milyon yıl öncesinden günümüze kadar uzanan insan varlığı hakkında önemli veriler sunmaktadır (Baykara vd., 2016, 2017, 2022; Chevalier vd., 2015; Güleç vd., 1999; Kappelman vd., 2008; Kuhn vd., 1996, 2009; Lebatard vd., 2014; Otte vd., 1998; Slimak vd., 2008; Şenyürek 1959; Şenyürek ve Bostancı 1958, Taşkıran vd., 2021). Geniş çaplı yüzey araştırmalarında Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Dicle ve Fırat nehirleri arası taranmış, ayrıca Marmara ve Trakya Bölgesi’nde, Ege Bölgesi’nde, İç Batı Anadolu’da önemli siteler saptanmıştır (Çilingiroğlu vd., 2016; Dinçer ve Slimak 2007; Minzoni-Deroche ve Sanlaville,

1988; Ocakoğlu vd., 2018; Ozherelyev vd., 2019; Maddy vd., 2015; Runnels ve Özdoğan 2001; Taşkıran ve Kartal 2004). Tüm bu bulgulara rağmen, insanların geçmişte kullandıkları göç rotalarını arkeolojik kanıtlar ışığında tahmin etmek hâlâ çok zordur. Sert buzul koşullarının yaşandığı Pleistosen Dönem’de, Anadolu’nun yüksek dağlarında buzul kütleleri bulunmakla birlikte (Turoğlu, 2011), Anadolu Yarımadası Avrasya faunası ve muhtemelen insanlar için bir sığınak olmuştur. Buzularası dönemlerde su, besin ve hammadde kaynaklarına yakın alanlar avcı-toplayıcıların yaşamlarını sürdürebilmeleri için uygun iklim koşulları sunmuştur. Bütün olarak bakıldığında, Türkiye’de, şimdiye kadar belirlenen tarihöncesi sitelerden çok daha fazlasının var olması gerektiği çok açıktır.

28.488 km²’lik yüzölçümüne sahip (<http://www.sivas.gov.tr/>), yüksek rakımlı ve Türkiye’nin en büyük illerinden biri olan Sivas, dağlık Doğu Anadolu-Orta Anadolu ve Karadeniz -Akdeniz bölgeleri arasında yer alan konumu ile hem arkeolojik dönemlerde hem de günümüzde önemli bir kavşak noktasıdır. Sivas topografyası dağlık alanlardan (%46,2), vadiler ve platolardan (%47,6), ovalardan (%6,2) ve havzalardan oluşur (Akbulut Özpay, 2020). Sivas’ın Doğu-Güneydoğu bölgesi Yukarı Fırat Havzası ile ilişkilidir. Kuzeyindeki Kelkit Vadisi Yeşilirmak Havzası içinde yer alır. Ülkemizin en büyük akarsuyu olan Kızılırmak’ın doğduğu bu il, Yukarı Kızılırmak Havzası’nı oluşturur. Seyhan ve Ceyhan su havzalarının en kuzey ucu da il sınırları içerisindedir (Akbulut Özpay, 2020). Yüksek dağ silsileleri coğrafik ve iklimsel açıdan birbirinden çok farklı karakterlere sahip habitatların oluşmasını sağlamıştır.

Sivas’ın jeolojisi Tetis Denizi’nin çekilmesi ile şekillenmeye başlamıştır. Maestrihtiyen-Eosen yaşlı Sivas Havzası’nı, Oligo-Miyosen yaşlı tuz ve bindirme kuşağı ile Pliyosen yaşlı (5,3-2,5 myö) Kızılırmak ön ülke havzası izler (Kavak, 2020). Bölgede Yıldız Dağı ve Yama Dağı olmak üzere iki tane volkanik dağ vardır. Tecer Dağları Kızılırmak ve Fırat havzalarını birbirinden ayırır. Divriği, Kangal ve Gürün’ü kapsayan Yukarı Fırat Havzası, Fırat Nehri’ne karışan Çaltı Çayı ve Tohma Çayı ile şekillenmiştir. Bu iki önemli akarsuyu volkanik Yama Dağı (2693 m) ayırır (Akbulut Özpay, 2020). Akbulut (2004) Yama volkanik dağ kompleksinin Pliyosen sonu-Kuvaterner arasında farklı zamanlarda gerçekleşen lav yayılımı ile meydana geldiğini belirtir. Beklendiği gibi Yukarı Fırat Havzası’nı oluşturan bu geniş bölge, Paleolitik insanlar tarafından kullanılan çakmaktaşı ve volkanik kayalar açısından çok zengindir.

Sivas’ta ve ülkemiz genelinde Pleistosen Dönem boyunca meydana gelen iklim değişimlerine ait ayrıntılı bir çalışma bulunmamaktadır. Türkiye’de Kaçkarlar (Doğu Karadeniz Dağları) ve Toroslar gibi dağ sıralarında ve Ağrı, Süphan, Erciyes gibi yüksek volkanlarda bulunan buzulların büyük ölçüde son buzul dönemine (Würm) ait olduğu ve hem Würm buzullarının hem de Holosen buzullarının daha eski buzul dolgularını aşındırdığı belirtilmektedir (Doğu, 2019). Pleistosen Dönem iklimi hakkında çok az veri olmakla birlikte, yakın zamanda Sivas Kızıldağ’da keşfedilen yeni buzul alanı Geç Pleistosen Döneme tarihlendirilmiştir (Çılgın ve Bayrakdar, 2017). Bu veri, Üst Paleolitik Dönem ile çağdaş olan bu dönemde Sivas’ta sert iklim koşullarının hüküm sürdüğünü işaret etmektedir.

Geçmişte ve günümüzde önemli bir geçiş bölgesi olan Sivas’ın Paleolitik Çağ’daki insan hareketliliğini anlayabilmek amacıyla 2016-2019 yıllarında Sivas il sınırları içerisinde bir yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu süre zarfında Kangal-Ulaş, Divriği, Gürün ve Altınyayla ilçeleri araştırılabilmiştir (Harita 1). Bu makalede bahsi geçen alanlardan tespit edilen Paleolitik kalıntılar tartışılmıştır.

Metot

2016-2019 yılları arasında Sivas’ta yapılan yüzey araştırmasında “yaya yüzey araştırması” tekniği uygulanmıştır. Yaya yüzey araştırmasında ekip üyeleri Paleolitik

dolguların belirlendiği alanlarda yontmataş kalıntıları toplamış ve tanımlamalarını yapmıştır. Yontmataş buluntular öncelikle Paleolitik dönemlere göre ayrılmıştır ve yontmataş buluntuların teknolojik-tipolojik (Bordes 1961; Hours 1974; Inizan vd., 1999; Debénath ve Dibble, 1994; Dibble ve Holdaway, 1993) özelliklerine bakılmıştır. Kangal/Ulaş, Divriği, Gürün ve Altınyayla olmak üzere 4 ilçede 16 buluntu alanında yontmataş buluntu tanımlanmıştır. Buluntu alanlarının GPS (ED50, UTM 6 derece) koordinatları Tablo 1’de verilmiştir.

Bulgular

Kangal ilçesi buluntuları

Sivas il sınırlarında Pleistosen dönem buluntu yerlerine ilişkin hemen hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Bu sebeple, yüzey araştırması ilk olarak Pleistosen Dönem çökellerinin yoğun bulunduğu Kangal-Ulaş ilçeleri arasında araştırma yapılmıştır. Kangal ve Ulaş ilçeleri arasında doğal bir sınır oluşturan Tecer Dağları ve Yılanlı Dağ, Kangal ilçesinin Tecer Dağları’na uzanan tüm kuzeydoğu bölgesi ile Kangal’ın doğusu ve batısı incelenmiştir (Açikkol Yıldırım vd., 2017). Yapılan incelemeler sonucunda Kangal ilçesinde 6 buluntu alanı, 99 adet yontmataş kalıntısı tanımlanmıştır. Kangal’da sürdürülen araştırmaya ait görseller Fotoğraf 1’de sunulmuştur.

Kangal-1 Buluntu Alanı (Lok 001- Mürsel Köyü)

Kangal ilçesindeki ilk buluntu alanı Kangal-Divriği karayolunun 8. kilometresinde, Mürsel Köyü’nün güneyindeki teraslarda yer almaktadır. Lokalite tarla olarak kullanıldığı için tarlayı işleme faaliyetlerine bağlı olarak yüzeyde çok zengin çakmaktaşı parçaları bulunmuştur. Paleolitik Çağ buluntularını Orta Paleolitik Döneme ait çakmaktaşı alet, çekirdek ve yongalar oluşturmaktadır (Levha 1). Tarım faaliyetlerinden dolayı yamaçta *in-situ* aletlerle karşılaşılammıştır (Açikkol Yıldırım vd., 2017).

Kangal-1 buluntu alanında 53 adet yontmataş kalıntı tanımlanmıştır. Yontmataş kalıntılarının tamamı gri-kahverengi, yarısaydam, benekli ve bulanık görümlü çakmaktaşıdır. Buluntuların 20 tanesi çekirdek, 33 tanesi taşmalıdır. Çekirdekler, çakıltaşı üzerine tek yüzlü (*unifacial*) tek vurma platformlu (n:5) ve merkezci Levallois çekirdeği (n:2), Levallois çift platformlu (n:7), düzensiz parça (n:1), discoïd (n: 5) tiptedir. Kabuk tipleri arasında çakıltaşı kabuklu (*pebble cortex*) (n:15) ve yumuşak kabuklu (*rolled nodüle cortex*) (n:5) bulunmaktadır. Tek vurma platformlu çekirdekler çakıltaşı kabuk tiplerine sahiptir ve uzunlukları 53-96 mm, genişlikleri 37-92 mm, kalınlıkları 26-58 mm arasında değişiklik göstermektedir. Merkezci Levallois çekirdeklere ek olarak Levallois tek platformlu (n:4) ve çift platformlu (n:3) olanları tespit edilmiştir. Maksimum ve minimum ölçüleri; uzunlukları 55-114 mm, genişlikleri 41-105 mm ve kalınlık 18-57 mm’dir. Levallois çekirdekler genel olarak tükenene kadar kullanılmışlardır ve çıkarımlar sonucunda çekirdekler yassılaştırmıştır. Düzensiz çekirdeklerin kabuk tipi yumuşaktır ve tek platforma sahiptir. Uzunluk ölçüsü 86 mm, genişlik 62 mm ve kalınlık 44 mm’dir. Discoïd çekirdeklerin kabuk tipi ise çakıl taşıdır. Platform sayıları bir (n:2) ve iki (n:2) olarak kaydedilmiştir. Yalnızca tek bir çekirdeğin platformları farklı yüzlerde zıt yönlerde konumlanmıştır. Çekirdeklerin maksimum ve minimum uzunluk ölçüleri 61-95 mm, genişlik 47-68 mm ve kalınlık 17-62 mm olarak belirlenmiştir.

Tanımlanan 33 adet taşmalık içerisinde kabuklu yongalar (n:11), basit yongalar (n:20), basit dilgiler (n:1) ve Levallois dilgi (n:1) bulunmaktadır. Kabuklu yongalar tam (n:7), proximal (n:1), distal (n:2) ve medial (n:1) parçalar olarak yer almaktadır. Tam ve distal parçalarda düz kırılma gözlenmiştir. Bu taşmalıkların topuk tipleri arasında kabuklu (n:3) ve düz (n:5) topuklar belirlenmiştir. Kabuklu yongaların 10 tanesinde çakıl tipi kabuk 1 tanesinde ise yumuşak kabuk yer almaktadır. Bu durum yontmataş kalıntılarının farklı hammadde

kaynaklarından kullanıldığını özellikle yumuşak kabuk içeren parçanın birincil bir kaynak olabileceğini göstermektedir. Tanımlanan 20 tane basit yonga, tam (n:14), proximal (n:1) ve distal (n:5) parça olarak karşımıza çıkmaktadır. Topuk tipleri arasında kabuklu (n:4), düz (n:8), çatı biçimli (n:2) ve façetalı (n:1) örnekleri görülmektedir. Façetalı topuk dışında topuklarda herhangi bir düzeltme yapılmamıştır. Dorsal izlerin büyük bir kısmı (n:14) proksimalden ve tek yönlü paralel çıkarımlardır. Geri kalanı ise merkezci çıkarımlardan oluşmaktadır. Basit yongaların büyük bir kısmı (n:15) düz kırılmaya sahiptir, menteşe (n:2) ve dalgalı (n:2) kırılma örnekleri az sayıdadır.

Kangaldaki 1 numaralı buluntu alanından 1 tane basit dilgi, 1 tane Levallois dilgi tespit edilmiştir. Düz dilgi tamdır ve façetalı topuğa sahiptir. Dorsal izleri proksimalden tek yönlü çıkarımlıdır ve menteşe kırığa sahiptir. Levallois dilgi ise tam parçadır ve çatı biçimli ve façetalı bir topuğa sahiptir. Dorsal izleri ise yalnızca proksimaldendir ve yakınsaktır. Levallois dilginin sağında düzelti olduğundan tek kenarı dışbükey kenar kazıyıcı olarak tanımlanmıştır. Yontmataş alet kalıntıları bu alanın Orta Paleolitik Dönem'e ait olduğunu göstermektedir.

Bu alandan belirlenen düzeltili aletler arasında düz kenar kazıyıcı (*straight side scraper*) (n:1), tek kenarı dışbükey kenar kazıyıcılar (*single convex side scraper*) (n:2), yakınsak düz kenar kazıyıcı (*convergent convex straight side scraper*) (n:1) ve bir adet çentikli alet (n:1) yer almaktadır.

Burada tespit edilen çakmaktaşı kaynakları yüksek platolardaki zorlu topografyada bulunur ve büyük bir kısmı Eosen yaşlı kireç kayalar içerisinde yer alır. Buradan bildiğimiz çakmaktaşıların bazıları kireç kayalar içerisinde, etrafları beyaz yumuşak kireç ile çevrili olarak bulunur, diğerleri yumrular hâlinde, elips şekilli ve düz biçimlidir. Bir diğer birincil kaynak ise göl çökelleri içerisinde oluşmuş, yumrular hâlinde ve elips şeklindedir. Bu çakmaktaşıların dış kabuğu 1-3 mm arasında değişen sert kireçle kaplıdır ve göl çökelleri içerisinde oldukları için gözenekli bir kabuğa sahiptir. Buradaki çakmaktaşıların boyutları 5-50 cm arasında değişmektedir. Çakmaktaşı genellikle kahverengi ve açık gri renklerde olmakla birlikte, kayaların büyük bir kısmı yarı saydam yapıdadır. İkincil çakmaktaşı kaynakları ise çeşitli bölgelerden nehir gibi dış etmenlerle depolanmış çakmaktaşılarından oluşmaktadır. Bu materyallerin kabukları dış etkenler nedeniyle oldukça aşınmıştır ve çakıl taşı kabuğu biçimindedir. Bu ikincil kabuk genellikle çakmaktaşının rengini de gösterir. İkincil kaynaklar saydam, yarı saydam ve mat yapıdadır (Baykara, 2013).

Kangal-2 Buluntu Alanı (Lok 004 – Deliktaş Bucağı)

Gürpınar Köyü'nden Deliktaş Bucağı'na uzanan yol üzerinde, Deliktaş Bucağı'nın hemen girişinde, yerleşimin kuzeydoğusunda yer almaktadır (Tablo1). Kangal-2 buluntu alanı geçmişte döven taşı ocağı olarak kullanılmıştır. Ancak açılan çukurlarda Orta Paleolitik buluntuları ile yakın geçmişte çıkarılan çakmaktaşı yongalar karışık olarak bulunmuştur (Açikkol Yıldırım vd., 2017).

Bu buluntu alanında 4 adet yontmataş kalıntı (n:2 çekirdek, n:2 taşımalık) tanımlanmıştır. Yontmataş kalıntılarının hammaddesi açık kahverengi, yarısaydam çakmaktaşıdır. Çekirdeklerin bir tanesi merkezci Levallois çekirdeği ve bir tanesi ise Levallois uzun uç çekirdeği olarak tanımlanmıştır. Her iki çekirdek de tam parçadır. Merkezci Levallois çekirdeğinin ortogonal olarak konumlanmış iki vurma platformu vardır. Ölçüleri, uzunluk 83 mm, genişlik 73 mm, kalınlık 45 mm'dir. Levallois uzun uç çekirdeği tek yönlü vurma platformuna sahiptir. Ölçüleri, uzunluk 115 mm, genişlik 93 mm, kalınlık 62 mm'dir. Taşımalıkların her ikisi de basit yongadır. Bir tanesi distal bir tanesi ise medial parçadır. Distal yonga merkezci, medial yonga ise proksimal çıkarımlı dorsal yüzeye sahiptir. Her ikisinde de düzelti gözlenmemiştir. Distal parça düz kırılmaya sahiptir. Ölçüleri sırayla; uzunluk 76, 71

mm, genişlik 56, 56 mm, kalınlık 21, 19 mm'dir. Levallois çekirdeklerden dolayı bu alanın Orta Paleolitik Dönem'e ait olduğu düşünülmektedir.

Kangal-3 Buluntu Alanı (Lok 005 – Çakmaklı Mevkii)

Kangal ilçesindeki 3 numaralı buluntu alanı, Deliktaş Bucağı'nın güneydoğusundaki "Çakmaklı" Mevkii'nde yer almaktadır. Sürülmüş tarlalarda çok zengin çakmaktaşı ve Orta Paleolitik Dönem'e ait yonga ve çekirdekler saptanmıştır (Açikkol Yıldırım vd., 2017). Bu alandan 16 adet yontmataş kalıntı (n:10 çekirdek, n:6 taşımalık) tanımlanmıştır. Yontmataş aletlerin hammaddesi açık kahverengi, yarısaydam çakmaktaşlarından oluşmaktadır. Çekirdekler arasında tek yüzlü (n:5), Levallois uzun uç çekirdeği (n:2) ve Levallois tek kutuplu (n:3) tipte olanlar yer almaktadır. Kabukları çakıl taşı tiptedir ve ikincil çakmaktaşlarından yapılmışlardır. Çekirdeklerin vurma platformları, tek (n:2), iki (n:3) ve üç (n:2) olmak üzere farklılık göstermektedir. Yalnızca üç platformlu olan bir tane çekirdek ortogonal olarak konumlanmıştır; diğerleri yalnızca tek yönlü platforma sahiptir. Çekirdek ölçüleri, uzunluk 50-135 mm, genişlik 46-106 mm, kalınlık 6-41 mm, arasında değişiklik göstermektedir.

Tanımlanan 6 adet taşımaliğin hepsi basit yongadır. Basit yongalar, tam (n:3), distal (n:2) ve medial (n:1) olmak üzere farklı durumlarda karşımıza çıkmaktadır. Topuğu olan yongalar düz (n:2) ve kabuklu (n:1) topuk tiplerine sahiptir. Dorsal çıkarımların ise merkezci (n:4) ve proksimalden tek yönlü paralel (n:2) çıkarımlara sahiptir. Yongalar içerisinde herhangi bir düzelti gözlenmemiştir. Yongaların ölçüleri; uzunluk 52-122 mm, genişlik 32-88 mm, kalınlık 11-34 mm, arasındadır. Yontmataş kalıntıları bu alanın Orta Paleolitik Dönem'e ait olduğunu göstermektedir.

Kangal-4 Buluntu Alanı (AB 8 – Abdalboğan Geçidi)

Alacahan'ın doğusunda, Abdalboğan geçidinde, orta yoğunlukta çakıltaşı formunda çekirdek ve çakmaktaşı yongalar bulunmuştur (Açikkol Yıldırım vd., 2020). Çakmaktaşları genellikle koyu renkli, kahverengi, yeşil, sarı renklindedir.

Kangal-4 buluntu alanında 14 adet yontmataş alet (n:3 çekirdek, n:11 taşımalık) tanımlanmıştır (Levha 1). Çekirdekler arasında tek vurma düzlemlili (n:2) ve denenmiş (n:1) olanları yer alır. Tek vurma düzlemlili çekirdeğin yongalanan yüzeylerinin taşımaliği yonga, yonga/dilgidir. Denenmiş tipteki çekirdeğin yongalanan yüzeyi ise yongadır. Çekirdeklerin tamamı tam parçadır ve hepsinin hammaddesi çakmaktaşıdır. Çakmaktaşları açık yeşil, gri-kahverengi renklerde benekli ve damarlı yapıdadır. Tek vurma düzlemlili çekirdeğin bir tanesi yüksek derecede patinalı olduğu için çakmaktaşının özelliği belirlenmemiştir. Tek vurma düzlemlili çekirdeklerin ölçüleri uzunluk 73, 81 mm, genişlik 68, 65 mm, kalınlık 48, 53 mm'dir. Yongalanan en uzun taşımalık ölçüsü ise 57 ve 48 mm'dir. Denenmiş çekirdeğin ölçüleri ise uzunluk 67 mm, genişlik 65 mm, kalınlık 28 mm'dir. Denenmiş çekirdeğin yongalanan en uzun taşımalık ölçüsü ise 5 mm'dir.

Taşımalıklar arasında kabuklu yonga (n:7) ve basit yonga (n:4) bulunmaktadır. Kabuklu yongaların bir tanesi proksimaldir, geri kalanları tam parçadır. Hammaddeleri oldukça çeşitli renk ve özellikteki çakmaktaşlarıdır (açık kahverengi, açık yeşil, krem, açık sarı, sütlü kahve benekli, mat, saydam, damarlı). Kabuklu yongaların yalnızca bir tanesinin topuğu kabuklu geri kalanının düzdür ve herhangi bir düzeltme gözlenmemektedir. Kabuklu yongaların kabuk türü yumuşaktır ve birincil bir kaynağı işaret etmektedir. Proksimal parça hariç tüm kabuklu yongaların distal kırılmaları düzdür. Kabuklu yongaların metrik ölçümleri, uzunluk 28-102 mm, genişlik 32-97 mm, kalınlık 11-37 mm arasındadır.

Basit yongalar medial (n:1) ve tam (n:3) parça olarak sınıflandırılmıştır. Hammaddeleri çeşitli renk ve özelliktedir ve kabuklu yongalara benzer çakmaktaşlarıdır. Basit yongalarda düz

(n:2) ve kabuklu (n:1) topuk tipleri tespit edilmiştir. Basit yongalarda yumuşak kabuk tipi gözlenmiştir (n:3) ve olasılıkla birincil bir kaynakla ilişkilidir. Dorsal çıkarım izleri arasında yalnızca proksimalden asimetrik/yakınsak (n:1), ortogonal (n:1), lateral (1-2 çıkarım) paralel yönlü (n:2) çıkarımlar gözlenmiştir. Medial parça hariç yongaların kırılma tipi düzdür. Metrik ölçümleri, uzunluk 29-71 mm, genişlik 31-64 mm, kalınlık 10-20 mm arasında değişiklik göstermektedir. Yontmataş parçalar, bu alanın Orta Paleolitik Dönem’de kullanıldığını düşündürmektedir.

Kangal-5 Buluntu Alanı (Irmaç Köyü)

Irmaç Köyü’nde hepsi tam parça olan çekirdek (n:5), kabuklu yonga (n:1) ve basit yonga (medial (n:1) ve distal (n:1) parça tanımlanmıştır. Tanımlanan çekirdek parçalar arasında düzensiz parça üzerine mikro çekirdek (n:3), tabular parça üzerine (n:1) ve düzensiz parça üzerine Levallois bidirectional (n:1) tipte çekirdek bulunmaktadır. Çekirdeklerinin hepsinin hammaddesi çakmaktaşıdır. Tamamının dorsal ve ventral yüzeylerinde az oranda patina gözlenmiştir. Mikro çekirdek (n:1) ve Levallois bidirectional çekirdek (n:1) dorsalde çakıl tipi kabuğa sahiptir. Çekirdeklerin büyük bir kısmı (n:4) tek vurma platformuna sahiptir. Yalnızca düzensiz parça üzerine Levallois bidirectional çekirdeğin iki vurma platformu vardır ve dorsal izleri ortogondur. Metrik ölçümleri ise uzunlukları 41-50 mm, genişlik 31-45 mm, kalınlık 21-30 mm arısından değişiklik göstermektedir. Bu bölgedeki çekirdeklerden çıkarılan en uzun parçanın ölçüsü 16-34 mm arasında değişkenlik göstermektedir. Yongalanan yüzeyin taşımılığı bir mikro çekirdekte dilgi, diğerlerinde ise yonga olarak gözlenmiştir.

Medial parça olan basit yonga çift taraflı dışbükey kenar kazıyıcı (*double convex side scraper*) olarak tanımlanmıştır. Sağ kısmında basit pulcuk düzelti bulunur, soldaki düzelti ise iri (*invasive*) çıkarımlardır. Hepsinin hammaddesi çakmaktaşıdır. Kabuklu yonganın topuğu düzdür. Kabuk türü çakıl tiptedir ve birincil hammadde kaynağından olduğunu göstermektedir. Dorsal çıkarım izleri yalnızca bir tane basit yongada gözlenebilmiş ve merkezci olarak tanımlanmıştır. Distal kısmı gözlenen kabuklu yonga ve bir basit yonganın distal bitimi düzdür. Kabuklu yongaların ölçüleri; uzunluk 45 mm, genişlik 30 mm, kalınlık 19 mm; basit yongaların uzunluk 30-41 mm, genişlik 19-43 mm, kalınlık 8-11 mm’dir.

Kangal-6 Buluntu Alanı (Kuşkayası Köyü)

Kangal-6 numaralı buluntu alanında 2 adet çekirdek ve 5 adet taşımalık olmak üzere toplam 7 adet yontmataş buluntu tespit edilmiştir. Çekirdeklerin bir tanesi düzensiz parça, bir tanesi de tabular parça üzerine Levallois bidirectional tiptedir. İkisi de tam parçadır. Dorsal ve ventralde ikisinde de az oranlarda patina gözlenmiştir. İkisi de tek platformludur. Metrik ölçümleri uzunluk 45 mm ve 78 mm, genişlik 41 mm ve 75 mm, kalınlık 20 mm ve 46 mm’dir. Çekirdek üzerinden yongalanan en uzun parçaların uzunlukları ise 41 mm ve 57 mm’dir. Yongalanan yüzeyin taşımılığı her ikisinde de dilgidir. Taşımalıkların ise bir tanesi medial, bir tanesi tam parça olmak üzere iki tane Levallois yonga, tam parça ve proksimal parça olmak üzere iki tanesi kabuklu yonga, bir tanesi de medial parça olan *tranchet edged*dir. Kabuklu yonganın platformu düzdür ve herhangi bir düzeltisi yoktur. İkisinin de dorsal yüzeyinde çakıl tipte kabuk bulunmaktadır. Dorsal çıkarım izleri gözlenememiştir. Her ikisinin de distal bitimi düzdür. Ölçümleri uzunluk 51 mm ve 40 mm, genişlik 61 mm ve 30 mm, kalınlık 17 mm ve 14 mm’dir. Tam parça olan Levallois yonganın topuğu façetalıdır. Dorsal yüzeyinde çakıl tipte kabuk bulunmaktadır. Dorsal çıkarım izleri proksimalden paralel yönlüdür. Distal bitimi düzdür. Medial parçanın dorsal yüzeyinde çakıl tipte kabuk bulunmaktadır. Dorsal çıkarım izleri merkezciidir. Ölçümleri uzunluk 32 ve 47 mm, genişlik 39 ve 28 mm, kalınlık 13 ve 13 mm’dir. *Tranchet edge* medial parçadır. Uç kısmı kırıktır, tüm kenarlar birbirine paralel olacak

şekilde düzeltilmiştir. Dorsal çıkarım izleri merkezlidir. Ölçüsü, uzunluk 66 mm, genişlik 28 mm, kalınlık 9 mm'dir.

Divriği Buluntu Alanları

Divriği ilçesinde 2017 ve 2018 yıllarında sürdürülen yüzey araştırmasında Alt ve Orta Paleolitik dönemlere ait yontmataş buluntular elde edilmiştir. Yüzey araştırmasına ait görseller Fotoğraf 2'de verilmiştir. Volkanik Yama Dağı'nın kayaçlarının hammadde olarak kullanılma olasılığının yüksek olması nedeniyle, Yama Dağı ve çevresinin araştırılmasına özellikle önem verilmiştir.

Divriği-1 Buluntu Alanı (Lok 011 – Kavaklısu Köyü)

Divriği'deki 1 numaralı buluntu alanı Kavaklısu Köyü terasındaki tarlalarda yer almaktadır ve Alt Paleolitik Dönem'e ait yontmataş aletler tanımlanmıştır (Levha 2). Arazi volkanik kökenli hammadde kaynaklarına sahiptir. Şu ana kadar yapılan araştırmalara göre hammadde kaynağı olarak trakit, andezit, bazalt ve riyolit kullanılmıştır. Düzeltili aletlerin tamamı birincil kökenli hammaddelerden üretilmiştir. Hammaddelerin yapısal özelliklerinde heterojen bir yapı gözlenir ve içlerinde iri tanecikler mevcuttur. Hammadde kaynaklarının içerisinde sucul kökenli olduğunu düşünülen fosil kavrılar yer almaktadır.

Divriği-1 numaralı buluntu alanında 28 adet yontmataş alet (n:10 çekirdek, n:18 taşımalık) tanımlanmıştır. Yontmataş kalıntılarının tamamı volkanik kökenli, iri taneli, kırmızı ve gri renklerde riyolit ve bazalt kaynaklardan oluşmaktadır. Buluntular yüzeyden toplandığı için birçoğunda orta düzeyde patina yer almaktadır. Çekirdekler arasında tek vurma platformlu (n:7), denenmiş (n:1), yonga üzerine çekirdek (n:1) ve çok yüzlü (n:1) tipte örnekler bulunmaktadır. Çekirdeklerin büyük bir kısmı köşeli taşımalık üzerine yapılmış, sadece iki tanesi yongadan oluşmaktadır. Korunma durumları iyi olan bu parçaların tamamı tam parçadır. Çekirdeklerin tamamında tek bir platform yer alır, sadece çok yüzlü (*polihedron*) tipte olan çekirdekte farklı yüzeylerde yan yana üç farklı platform bulunur. Çekirdeklerin boyutları oldukça değişkendir (n:10, uzunluk 94-121 mm, genişlik 69-84 mm kalınlık ise 35-90 mm). Çekirdeklerin yongalama yüzeylerindeki son ürünleri çoğunlukla yongalar oluştururken, çok yüzlü çekirdekten son ürün olarak yonga ve dilgi çıkarılmıştır.

18 adet taşımalık içerisinde basit yongalar (n:10), iri yongalar (n:2), yumru parçalar (n:2), tanımsız parçalar (n:3) ve Clacton yonga (n:1) yer almaktadır. Düzeltili alet olarak 8 tane satır tanımlanmıştır. Satırların 3 tanesi basit yonga üzerine yapılmıştır. Basit yongalar tam (n:4), distal (n:5), medial (n:1) parçalardan oluşmaktadır. Yongaların tamamı kalındır ve tam parçalarda düz topuk (n:4) gözlenmiştir. Düz topukların tamamı geniş bir platforma sahiptir ve 2 tanesinde darbeleme veya aşındırmaya bağlı izler gözlenmiştir. Yongaların dorsal izleri arasında merkezci (n:5), ortogonal (n:2) ve proksimalden paralel (n:3) çıkarımlar gözlenmiştir. Satırların bir tanesinde dorsal yüzeyin sol kenarında üç tane iri çıkarım yapılmış, bir diğerinin distal ucun sol kenarında iri çıkarımlar yapılmış, sonuncusunda ise dorsal yüzeyin sol kenarında iri çıkarımlar yapılarak işlenmiştir. Yongalarda distal kırılmaların çoğu (n:8) düzdür ancak bir tane menteşe kırık yer almaktadır. Ölçüler (n:10) uzunluk 62-94 mm, genişlik 52-78 mm, kalınlık 24-65 mm arasında değişiklik göstermektedir.

İri yongalar, distal (n:1) ve proksimal (n:1) parçalardır. Proksimal parçanın topuk kısmının yonga çıkarılırken kırıldığı düşünülmektedir. Topuğu olan proksimal iri yonga ise düz topuğa sahiptir ve herhangi bir düzeltisi yoktur. İç yüzde sert vurgaç tekniğini gösteren iri dalgalar mevcuttur. Distal ve proksimal iri yongaların dorsal çıkarım izleri merkezlidir. Distal olan parçanın bitimi düzdür. Distal ve proksimal iri yongaların ölçüleri sırasıyla; uzunlukları 129 ve 92 mm, genişlikleri 88 ve 96 mm ve kalınlıkları 60 ve 57 mm'dir. Satırlar 2 tane yumru,

2 düzensiz ve bir tane yassı parça üzerine yapılmışlardır. Satır olan 2 yumru parçanın dorsal yüzeyinde iki, ventral yüzeyde ise tek bir iri çıkarım bulunmaktadır. Her iki satırdan da iri çıkarım yapılarak sivri bir keskin yüzey oluşturulmuştur. Bu satırların ölçüleri: uzunluk 64 ve 100 mm, genişlik 65 ve 97 mm, kalınlık 33 ve 53mm'dir. İki düzensiz parçanın sadece tek bir yüzeyinde belirgin çıkarımlar yapılmıştır. Ölçüleri; uzunluk 70 ve 53 mm, genişlik 49 ve 50 mm, kalınlık 31 ve 23 mm'dir. Yassı parça ise medialdir. Hammaddesi bazalttır. Yassı parçanın tek bir yüzeyinden yan yana iki iri çıkarım yapılmıştır. Ölçüsü: uzunluk 213 mm, genişlik 141 mm, kalınlık 49 mm'dir. Clacton yonganın hammaddesi trakittir. Düz ve düzeltilmiş bir topuğa sahiptir. Dorsal çıkarım izleri tek yönlü paraleldir ve distalin kırılması düzdür. Uzunluğu 45 mm, genişliği 43 mm, kalınlığı 26 mm'dir. Divriği-1 buluntu alanındaki yontmataş kalıntıları bu alanın Alt Paleolitik Dönem'e ait olduğunu göstermektedir. Parçaların genel özellikleri, bu topluluğun Mod-1 endüstrisi içerisinde değerlendirilebileceğini düşündürmektedir.

Divriği-2 Buluntu Alanı

Divriği-İliç Karayolu üzerinde, Demirdağ, Demirtepe, Çakırtarla, Gedikbaşı, Adatepe (Pingen) ve Madenli köylerine ait sürülmüş tarlalar araştırılmıştır (Açikkol Yıldırım vd., 2019). Tanımlanan yontmataş kalıntılar, çekirdek (n:1), basit dilgi (n:1), kabuklu yonga (n:1), basit yonga (n:1) ve yumru parçadan (n:1) oluşmaktadır. Çekirdek tamdır ve kırmızı çakmaktaşıdan üretilmiş prizmatik-mikro dilgi çekirdeğidir. Dorsal ve ventralde az oranlarda patina gözlenmiştir. Kabuk kalıntısı çakıltaşı tipte olup ikincil bir çakmaktaşı kaynağını içermektedir. Tek bir vurma platformu vardır ve yongalanan yüzeyin taşımaliği yonga ve dilgidir. Ölçüleri uzunluk 46 mm, genişlik 27 mm, kalınlık 26 mm'dir. Çekirdek üzerinden çıkarılan en uzun parçanın ölçüsü ise 18 mm olarak ölçülmüştür.

Basit dilgi aynı zamanda iki kenarı dışbükey kenar kazıyıcıdır, patinalı olduğu için hammaddesi belirlenmemiştir. Dorsal çıkarım izleri proksimal yönden paralel çıkarımlıdır. Kenar kazıyıcının sağ ve sol tarafında düzeltmeler mevcuttur. Kırılma tipi ise düzdür. Ölçüleri ise uzunluk 51 mm, genişlik 20 mm, kalınlık 8 mm'dir. Kabuklu yonga façetalı topuğa sahiptir. Kabuk tipi birincil kökenli olarak belirlenmiştir. Ölçüleri uzunluk, 53 mm, genişlik 50 mm, kalınlık 11 mm'dir. Basit yonga dişlemeli alet olarak sınıflandırılmıştır. Aletin solunda invasive düzeltmeler gözlenmiştir. Alet distal parça olduğu için topuğu gözlenmemiştir. Dorsalde birincil kökenli kabuk bulundurur. Dorsal çıkarım izleri gözlenmemiştir. Ölçüleri uzunluk 76 mm, genişlik 45 mm, kalınlık 25 mm'dir. Yumru parça satır olarak tanımlanmıştır. Nodüler bir çakmaktaşının ön kısmı düzeltilmiştir; düzeltme yumrunun önünde ve tamamını kapsamaktadır. Açılan keskin kenarın orta kısmında tek iri bir çıkarım yapılmış, daha sonra bu iri çıkarımın sağ ve sol kenarında küçük ve tüm kenarı kaplayan çıkarımlar yapılmıştır. Ölçüleri uzunluk 118 mm, genişlik 88 mm, kalınlık 32 mm'dir.

Altınyayla İlçesi Buluntu Alanları

Çevresi dağlarla çevrili bir ova özelliği gösteren Altınyayla, Paleolitik aktivite açısından diğer ilçeler kadar zengin değildir. Burada tespit edilen yontmataşların tamamı çakmaktaşıdan üretilmiştir. 2019 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmasına ait görseller Fotoğraf 3'te sunulmuştur.

Altınyayla-1 Buluntu Alanı (Tahtayurt Köyü)

Tahtayurt Köyü çıkışındaki tarlalarda, tanımlanan yontmataş aletler arasında oldukça küçük boyutlu aletlere de rastlanmıştır. Bu bölgede toplam 3 tane tam parça, 1 tane distal ve 1 tane medial olmak üzere toplam 5 adet basit yonga ve 1 tane medial parça olan doğal sırtlı yonga tanımlanmıştır. Doğal sırtlı yonganın sol ve ön kısmında düzeltmeler tespit edilmiş ve yakınsak dışbükey kenar kazıyıcı (*Convergent convex side scraper*) olarak tanımlanmıştır. Tam

parça olan basit yongaların ikisinin de sol kısmında düzelti tespit edilmiş birisi tek kenarı dışbükey kenar kazıyıcı olarak, bir diğeri ise tek kenarı içbükey kenar kazıyıcı (*Single concave side scraper*) olarak tanımlanmıştır. Medial parça olan basit yonganın ise sağ ve sol kısmında düzelti tespit edilmiş ve tipik ön kazıyıcı (*typical end scraper*) olarak tanımlanmıştır. Topuk kısmı olan yongaların düz topuk tipinde olduğu gözlenmiştir ve hiçbirinde topuk düzeltisi yoktur. Basit yongaların 4'ünde dorsal kabuk gözlenmiştir. Kabuk tipleri çakıl (n:3) ve sert kireçimsi kabuktur (n:1). Dorsal çıkarım izleri doğal sırtlı yongada gözlenememiş; basit yongaların da bir tanesinde gözlenememiştir. Bunun dışında 1 basit yonga merkezci; 1 tanesi proksimal ve distalden paralel; kalan 2 tanesi ise proksimalden paralel yönlü çıkarımlardır. Distali gözlenen 4 tane basit yonganın distal bitimi düzdür. Doğal sırtlı yonganın ölçüleri, uzunluk 23 mm, genişlik 16 mm, kalınlık 5 mm'dir. Basit yongaların ise uzunluk 28-42 mm, genişlik 17-37 mm, kalınlık 5-17 mm arasında değişiklik göstermektedir.

Altınyayla-2 Buluntu Alanı (AB 18 – Samankaya Köyü)

Her ne kadar Altınyayla yüzey araştırması sırasında ziyaret edilse de Samankaya idari olarak Şarkışla ilçesi sınırlarına aittir. Sürülmüş tarla yüzeyinde sarı renkli çakmaktaşılarından üretilmiş yonga, kenar kazıyıcı gibi Orta Paleolitik çakmaktaşı buluntular (n:10), 1 tane tek kutuplu Levallois çekirdek ve 1 tane discoïd çekirdek olmak üzere toplam 2 adet çekirdek tanımlanmıştır. Çekirdeklerin bir tanesi tabular parça üzerine discoïd çekirdektir. Her iki çekirdeğin hammaddesi çakmaktaşıdır. Dorsal yüzeyinde çakıl tipi kabuk bulunmaktadır. Dolayısıyla hammaddesinin birincil hammadde kaynağından toplandığı bilinmektedir. Vurma platformu 3'ten daha fazladır ve ortogonal konumlanmıştır. Milimetrik ölçüleri, uzunluk 51 mm, genişlik 48 mm, kalınlık 22 mm'dir. Çekirdek üzerinden çıkarılan en uzun parçanın uzunluğu 20 mm'dir ve yongalanan yüzeyin taşımaliği yongadır. Diğer çekirdek tabular parça üzerine Levallois bidirectional tiptedir. Dorsal yüzeyde birincil hammadde kaynağına işaret eden çakıl tipte kabuk bulunmaktadır. Tek bir vurma platformu vardır. Ölçüleri uzunluk 65 mm, genişlik 48 mm, kalınlık 38 mm'dir. Çekirdek üzerinden yongalanan en uzun parçanın ölçüsü 54 mm'dir ve yongalanan yüzeyin taşımaliği yonga ve dilgidir.

Taşımaliıklar, kabuklu yonga (n:3), Levallois yonga (n:4), basit dilgi (n:1), yanılıcı Levallois uç (n:1), Eclat debordant'tır (n:1). Tüm taşımaliıkların hammaddesi çakmaktaşıdır. Eclat debordant tam parçadır. Düz topuğa sahiptir. Dorsal yüzeyde çakıl tipte kabuk mevcuttur. Dorsal çıkarım izleri proksimalden paraleldir ve distalin bitimi düzdür. Ölçüleri uzunluk 45 mm, genişlik 16 mm, kalınlık 7 mm'dir. Kabuklu yongaların hepsi tam parçadır. Hepsinin topuğu düzdür ve platform düzeltileri yoktur. Dorsal yüzeyde çakıl tipte kabuk bulunmaktadır. Dorsal çıkarım izleri belirlenememiştir. Distal bitimleri düzdür. Ölçüleri uzunluk 34-67 mm, genişlik 24-58 mm, kalınlık 5-20 mm arasında değişlik göstermektedir. Levallois yongaların 2 tanesi düzelti alettir. Düzeltili aletlerden bir tanesinin sağında ve solunda düzeltiler vardır ve iki tarafı düz dışbükey kenar kazıyıcı (*double straight/convex side scraper*) olarak tanımlanmıştır. Proksimal parçadır. Façetalı topuğa sahiptir ve topuk üzerinde düzeltiler mevcuttur. Dorsal çıkarım izleri proksimalden paraleldir. Proksimal parça olduğu için distalin bitimi gözlenememiştir. Ölçüleri uzunluk 43 mm, genişlik 32 mm, kalınlık 7 mm'dir. Diğeri ise kompozit alet olarak tanımlanmıştır. Tam parça olan alet façetalı topuğa sahiptir ve topuk kısmında düzeltiler mevcuttur. Dorsal çıkarım izleri merkezci'dir. Sağ kenarda çentik düzelti ve sol ventral yüzeyde sıralı iri pulcuk düzelti vardır. Distalin bitimi düzdür. Ölçüleri uzunluk 53 mm, genişlik 39 mm, kalınlık 9 mm'dir. Diğeri iki Levallois yonga tam parçadır, façetalı topuğa sahiptir. Bir tanesinin dorsal yüzeyde çakıl tipte kabuk bulunmaktadır. Dorsal çıkarım izleri ise bir tanesinde tanımlanamamıştır; diğeri ise paralel ve lateral çıkarımlardır. İkisinde de distalin bitimi düzdür. Ölçüleri uzunluk 38 mm ve 30 mm, genişlik 43 mm ve 26 mm, kalınlık 14 mm ve 6 mm'dir. Basit dilgi tam parçadır. Dilginin dorsal yüzeyinde çakıl tipte

kabuk bulunmaktadır. Dorsal çıkarım izleri proksimalden paralel çıkarımlardır. Distalin bitimi düzdür. Ölçüsü, uzunluk 58 mm, genişlik 21 mm, kalınlık 10 mm'dir. Yanıltıcı Levallois uç tam parçadır. Düz topuğa sahiptir. Dorsal çıkarım izleri proksimalden paraleldir. Distalin bitimi menteşe tiptedir. Ölçüleri uzunluk 26 mm, genişlik 27 mm, kalınlık 7 mm'dir. Eclat debordant tam parçadır. Topuğu düzdür. Dorsal çıkarım izleri proksimalden paraleldir. Distalin bitimi düzdür. Ölçüleri uzunluk 45 mm, genişlik 16 mm, kalınlık 7 mm'dir.

Gürün İlçesi Buluntu Alanları

Gürün ilçesindeki yüzey araştırması 2019 yılında gerçekleştirilmiştir. Gürün, hammadde kaynağı olarak çakmaktaşı ve volkanik kökenli bazalt açısından Kangal kadar zengin bir ilçedir. Ancak büyük bazalt kütlelerini kapsayan Kangal-Gürün karayolu üzerindeki alanlarda herhangi bir Paleolitik aktiviteye rastlanmamıştır. Gürün-Darende karayolunun kuzeyindeki geniş bir alan ve Elbistan sınır bölgesi ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Bu bölgede Çevirme Mezrası, Mahkenli (Ağaçlı), Ayvalı, Yuva ve Bahçeici köylerine gidilmiştir. Bölgede kötü kalitede çakmaktaşı ve bazalt bulunmasına rağmen insan aktivitesine ilişkin herhangi bir iz rastlanmamıştır. Gürün ilçesinde 11 tane buluntu yeri (Külahlı, Çayboyu, Kavakköy 1-AB 12, Kavakköy 1-AB 13, Kızılburun, Karakuyu, Başören, Güldede, Karapınar, Beypınarı, Akpınar) belirlenmiştir. Gürün yüzey araştırmasına ait görseller Fotoğraf 4'te sunulmuştur.

Gürün-1 Buluntu Alanı (Lokalite 012 – Eskibektaşlı Köyü)

Kangal ilçesinde, Sivas-Gürün karayolu, Eskibektaşlı Köyü yol ayrımından hemen sonra, yolun güneyindeki tarlalarda yerde çok yoğun miktarda çakmaktaşı ve yontma taşlar ile karşılaşmıştır. Paleolitik malzeme açısından oldukça zengin bir alan bu yerde 9 adet taşımalık tespit edilmiştir. Bunlar arasında kabuklu dilgi (n:1), basit dilgi (n:1), basit yongalar (n:7) yer almaktadır. Basit yongaların yalnızca bir tanesi medial parçadır, geriye kalan taşımalıkları hepsi tam parçadır. Kabuklu dilginin hammaddesi krem renkli, beyaz benekli mat ve damarsız çakmaktaşıdır. Kabuk tipi yumuşak olan bu parça, birincil bir kaynaktan toplanmıştır. Topuk tipi kabukludur ve menteşe kırığa sahiptir. Ölçüsü, uzunluk 52 mm, genişlik 23 mm, kalınlık 11 mm'dir. Tam parça olan basit dilginin hammaddesi grimsi kırmızı-yeşil, donuk içinde beyaz benekleri olan çakmaktaşıdır. Topuk tipi düzdür. Dorsal yüzeyi sert kireçimsi kabuk tipindedir. Dorsal çıkarım izleri proksimalden paralel yönlüdür ve distalin bitimi düzdür. Ölçüsü, uzunluk 49 mm, genişlik 25 mm, kalınlık 10 mm'dir. Basit yongaların hammaddesi krem-beyaz, yeşil kahverengi renklerde, beyaz benekli, damarlı, mat çakmaktaşılarıdır. Basit yongaların topukları kabuklu (n:2) ve çatı biçimli (n:4) tiptedir. Dorsal yüzeyinde kabuk bulunduran (n:5) yongalar yumuşak çakmaktaşı kaynaklarından elde edilmişlerdir. Dorsal çıkarım izleri arasında proksimalden paralel yönlü olanlar (n:4), merkezci (n:1) ve orthogonal (n:1) parçalar yer almaktadır. Bir tane basit yonganın ise dorsal çıkarım izi gözlenememiştir. Kırılma örnekleri arasında basamaklı (n:1) ve düz (n:5) tipte olanlar yer alır. Ölçüm ortalamaları, uzunluk 31-42 mm, genişlik 18-50 mm, kalınlık 8-21 mm arasında değişiklik göstermektedir. Yontmataş kalıntıları Gürün-1 buluntu alanının Orta Paleolitik Dönem'e ait olduğu göstermektedir.

Gürün-2 Buluntu Alanı (Külahlı Köyü)

Külahlı Köyü, Gürün ilçesindeki 2 numaralı lokaliteyi oluşturmaktadır. Bu bölgeden 1 tane basit yonga, 1 tane basit dilgi, 1 tane yonga parçası olmak üzere toplam 3 taşımalık ve 1 adet çekirdek tanımlanmıştır. Hepsinin hammaddesi çakmaktaşıdır. Çekirdek tabular parça üzerine discoid tiptedir ve tam parçadır. Dorsal ve ventral yüzeylerde az oranda patina gözlenmiştir. Dorsal yüzeyde çakıl tipte kabuk bulunmaktadır. Karşit, zıt yüzlerde (opposed, opposite face) konumlanmış iki vurma yüzeyi vardır. Ölçüsü uzunluk 37 mm, genişlik 32 mm,

kalınlık 21 mm'dir. Çekirdek üzerinden yongalanan en uzun parçanın uzunluğu 30 mm'dir ve yongalanan yüzeyin taşımaliğı yonga ve dilgidir.

Basit yonga tam parçadır ve topuğu düzdür. Dorsal çıkarım izleri proksimalden paraleldir. Distalin bitimi düzdür. Ölçüleri uzunluk 17 mm, genişlik 25 mm, kalınlık 5 mm'dir. Basit dilgi proksimal parçadır. Topuğu düzdür. Dorsal çıkarım izleri proksimalden paraleldir. Proksimal parça olduğu için distal bitimi gözlenememiştir. Ölçüleri uzunluk 28 mm, genişlik 17 mm, kalınlık 7 mm'dir. Yonga parçası medial parçadır. Dolayısıyla topuğu, dorsal çıkarım izleri ve distal bitimi gözlenememiştir. Taşımaliğın sağ kenarında düzelti gözlenmiş ancak düzeltili alet tipleri arasındaki sınıflandırması yapılamamıştır. Ölçüsü uzunluk 39 mm, genişlik 22 mm, kalınlık 16 mm'dir.

Gürün-3 Buluntu Alanı (Çayboyu/Gökpınar Gölü Yolu)

Gürün 3 numaralı buluntu alanı, Çayboyu/Gökpınar Gölü yolu üzerinde bulunmaktadır. Bu bölgeden 34 adet yontmataş buluntu (n:6 çekirdek, n:28 taşımaliğ) tanımlanmıştır. Çekirdeklerin 2 tanesi tabular parça üzerine Levallois unidirectional tiptedir. Dorsalde orta, ventralde ise az oranlarda patina tespit edilmiştir. Dorsal yüzeyinde çakıl tipte kabuk bulunmaktadır. Çekirdeklerin bir tanesinin tek platformu, diğeri ise karşıt ve zıt yüzde konumlanmış iki platformu vardır. Çekirdeklerin bir tanesi tükenmiş diğeri ise oldukça yassılaştığı için başka bir parça çıkarılamayacak durumdadır. Levallois unidirectional çekirdeklerin uzunlukları 70 ve 91 mm, genişlikleri 61 ve 86 mm, kalınlıkları 20 ve 25 mm'dir. Çekirdek üzerinden yongalanan en uzun parça sırasıyla 55 ve 77 mm'dir ve yongalanan yüzeyin taşımaliğı ikisinin de yongadır.

Çekirdeklerin iki tanesi amorf taşımaliğlara yapılmış mikro çekirdektir. Dorsalde ve ventral yüzeylerde az oranda patina gözlenmiştir. Dorsal yüzeyi çakıl tipte kabuktur. İkisinin de tek vurma platformu vardır. Ölçüleri uzunluk 76 ve 84 mm, genişlik 65 ve 56 mm, kalınlık 43 ve 33 mm'dir. Çekirdekler üzerinden çıkarılan son parçaların ölçüsü 34 ve 33 mm'dir. Yongalanan yüzeyin taşımaliğı dilgi ve yongadır.

Çekirdeklerin bir tanesi çakıltaşı üzerine, bir diğeri düzensiz parça üzerine discoid tiptedir. Dorsal ve ventral yüzeylerde az oranda patina gözlenmiştir. Dorsal yüzeyleri çakıl tipte kabuktur. Çekirdeğin bir tanesi, karşıt ve zıt yüzlerde (*opposed, opposite face*) iki vurma platformuna sahiptir. Diğeri tek vurma platformludur. Ölçüleri uzunluk 67 ve 79 mm, genişlik 62 ve 55 mm, kalınlık 36 ve 45 mm'dir. Çekirdekten çıkarılan son parçaların ölçüsü 54 ve 59 mm'dir ve bir tanesinden yonga, bir diğeri ise dilgi elde edilmiştir.

Taşımaliğlar arasında 1 adet distal parça olan kabuklu yonga, 1 tane tam parça hâlde kabuklu dilgi, 17 tane basit yonga (tam n:4, proksimal n:1, distal n:4, medial n:8), 1 tane tam parça basit dilgi, 3 tane Levallois yonga (tam n:2, medial n:1), 1 tane tam parça Levallois dilgi, 1 tane distal éclat debordant, 1 tane medial doğal parça, 1 tane tam ve 1 tane distal Clacton yonga yer alır. Taşımaliğların dorsalinde kabuk bulunanların tamamında çakıl tipi kabuk gözlenmiştir. Kabuklu yonganın distal bitişi düzdür ve uzunluğu 41 mm, genişliği 50 mm, kalınlığı 9 mm'dir. Kabuklu dilginin ise distal bitişi dalmalıdır ve uzunluğu 91 mm, genişliği 39 mm ve kalınlığı 15 mm'dir. Basit yongaların topuk tipleri kabuklu (n:1), düz (n:2), façetalı (n:1), çizgi (n:1) tiptedir, 9 tanesinde dorsal kabuk vardır, dorsal çıkarım izleri merkezci (n:5), proksimalden paralel yönlü (n:7), proksimal ve distalden paralel yönlü (n:1), lateralden paralel yönlü (n:1) ve ortogonaldır (n:1), 2 tanesinin topuk tipi belirlenememiştir. Distal bitişi hepsinde (n:8) düzdür. Ölçüleri uzunluk 25-59 mm, genişlik 26-62 mm, kalınlık 4-27 mm arasında değişiklik göstermektedir. Basit dilgi düz topuğa sahiptir. Dorsal çıkarım izleri merkezci ve distal bitişi düzdür. Ölçüsü uzunluk 43 mm, genişlik 26 mm, kalınlık 9 mm'dir. Levallois yongaların bir tanesi düz topuğa, diğeri ise façetalı topuğa sahiptir. Dorsal çıkarım izleri

merkezcil (n:2) ve proksimalden paralel yönlü (n:1) olarak belirlenmiştir. Distal bitişleri düz ve menteşe tipindedir. Ölçüleri uzunluk 35-54 mm, genişlik 32-47 mm, kalınlık 8-18 mm'dir. Levallois dilgi, düz topuğa sahiptir ve dorsal çıkarım izleri merkezcildir. Distal bitiş düzdür. Ölçüsü uzunluk 50 mm, genişlik 27 mm, kalınlık 7 mm'dir. Eclat debordant'ın dorsal çıkarım izleri proksimalden paralel yönlüdür. Distal bitiş menteşe tipindedir. Ölçüsü uzunluk 22 mm, genişlik 35 mm, kalınlık 8 mm'dir. Doğal parçanın sağ kenarda dişleme formunda düzelti mevcuttur; ölçüsü uzunluk 32 mm, genişlik 25 mm, kalınlık 8mm'dir. Clacton yonga düz topuğa sahiptir. Dorsal çıkarım izleri lateralden paralel yönlüdür. Distal bitiş düzdür. Ölçüsü uzunluk 32 mm, genişlik 40 mm, kalınlık 12 mm'dir. Diğer clacton yonganın ise dorsal çıkarım izleri belirlenememiştir. Distal bitiş düzdür. Ölçüsü 92 mm, genişlik 63 mm, kalınlık 26 mm'dir. Basit yongaların 6 tanesi düzeltili yontmataş alet olarak tanımlanmıştır. Bunlar arasında iki tane tek-dışbükey kenar kazıyıcı, 1 tane tek-düz kenar kazıyıcı, 3 tane iri pulcuk düzeltili ön kazıyıcı yer alır.

Gürün-4 Buluntu Alanı (Akpınar Köyü)

Gürün ilçesinin Akpınar köyünde 17 adet yontmataş alet tanımlanmıştır (n:2 çekirdek, n:15 taşımalık) tanımlanmıştır. Çekirdeklerin bir tanesi çakıltaşı üzerine protoprizmatik tipte çekirdektir ve tam parçadır. Dorsal ve ventral yüzeylerde az derecede patina gözlenmiştir. Dorsal yüzeyi çakıl tipte kabuktur. Çekirdeğin platformu, aynı yüzeyde zıt yönlü olarak konumlanmıştır. Çekirdeğin yongalama yüzeyinin düzlüğü sebebiyle kullanımına devam edilmemiştir. Ölçüleri uzunluk 54 mm, genişlik 44 mm, kalınlık 22 mm'dir. Çekirdek üzerinden çıkarılan en uzun parçanın ölçüsü 30 mm'dir. Yongalanan yüzeyin taşımılığı ise yongadır. Diğer çekirdek çakıltaşı üzerine discoid tiptedir ve tam parçadır. Dorsal ve ventral yüzeylerde orta derecede patina gözlenmiştir. Dorsal yüzeyi çakıl tipte kabuktur. Tek vurma platformu vardır. Ölçüsü uzunluk 114 mm, genişlik 110 mm, kalınlık 68 mm'dir. Çekirdek üzerinden çıkarılan en uzun parçanın ölçüsü 47 mm'dir. Yongalanan yüzeyin taşımılığı yongadır.

Taşımалıklar kabuklu yonga (n:2), basit yonga (n:7), basit dilgi (n:1), Levallois yonga (n:3), düzeltili doğal parça (n:1) ve Nahr Ibrahim (*Truncated faceted pieces*) (n:1) olarak tanımlanmıştır. Kabuklu yongaların ikisi de distal parçadır. Dolayısıyla topukları gözlenememiştir. Dorsal yüzeyleri çakıl tipte kabuktur. Dorsal çıkarım izleri yalnızca tek bir kabuklu yongada proksimalden paralel yönlü olarak kaydedilmiştir. Distalin bitimi ikisinin de düzdür. Ölçüleri uzunluk 60 mm ve 43 mm, genişlik 35 mm ve 42 mm, kalınlık 18 mm ve 10 mm'dir. Basit yongaların topuk kısmı gözlenebilenlerin (n:3) tamamı düz topuğa sahiptir. Dorsal yüzeyleri çakıl tiptedir. Dorsal çıkarım izleri bir tanesinin proksimalden paralel, diğerinin lateralden paralel, sonuncusunun ise merkezcildir. Distalin bitimi hepsinde düzdür. Ölçüleri uzunluk 39-42 mm, genişlik 30-38 mm, kalınlık 9-12 mm'dir. Distal parçaların (n:3) dorsal yüzeyinde çakıl tipte kabuk bulunmaktadır. Dorsal çıkarım izleri merkezcil (n:1), proksimalden paralel (n:2) ve ortogonal (n:1) olarak sınıflandırılmıştır. Distalin bitimi menteşe tiptedir (n:2). Ölçüler uzunluk 34-55 mm, genişlik 21-33 mm, kalınlık 7-15 mm'dir. Basit dilgi medial parçadır. Dolayısıyla topuğu ve distal bitimi gözlenememiştir. Dorsal yüzeyinde çakıl tipte kabuk bulunmaktadır. Dorsalde kabuk bulundurması ve medial parça olması sebebiyle dorsal çıkarım izleri gözlenememiştir. Ölçüleri 41 mm, genişlik 21 mm, kalınlık 11 mm'dir. Levallois yongalar tam (n:2) ve distal (n:1) parçadır. Tam parçaların ikisinin de topuğu façetalıdır. Tam parçaların da bir tanesinin dorsal yüzeyinde çakıl tipte kabuk bulunmaktadır. Dorsal çıkarım izleri proksimalden paralel (n:2), proksimal ve distalden paraleldir (n:1). Distal bitimleri menteşe (n:1), ve düzdür (n:2). Ölçüleri uzunluk 38-61 mm, genişlik 25-34 mm, kalınlık 9-17 mm'dir. Düzeltili doğal parçanın proksimal ve distali olmadığı için topuk ve distal bitimi gözlenememiştir. Dorsal yüzeyinde çakıl tipte kabuk bulunmaktadır. Dorsal çıkarım izleri belirlenememiştir. Ölçüsü, uzunluk 49 mm, genişlik 24 mm, kalınlık 22 mm'dir. Nar

İbrahim medial parçadır. Sol kenarında iri pulcuk düzelti gözlenmiş ve tek kenarı dışbükey kenar kazıyıcı olarak tanımlanmıştır. Dorsal yüzeyi çakıl tipte kabuktur. Ölçüsü, uzunluk 64 mm, genişlik 36 mm, kalınlık 13 mm'dir.

Gürün-5 Buluntu Alanı (Beypınar Köyü)

Gürün-5 numaralı buluntu alanı Beypınar köyünde bulunmaktadır. 14 adet yontmataş alet (n:6 çekirdek, n:8 taşmalık) tanımlanmıştır. Çekirdekler bir kısmı (n:3) çakıltaşı üzerine Levallois bidirectional tiptedir. Hepsisi tam parçadır. Dorsal ve ventral yüzeylerde az derecede patina mevcuttur. Dorsal yüzeyinde çakıl tipte kabuk bulunmaktadır. Hepsinin tek vurma platformu vardır. Çekirdeklerin iki tanesinin yüzeyi yongalama için yeterince düz olduğu için kullanımına devam edilmemiştir. Ölçüleri (n:3) uzunluk 56-77 mm, genişlik 38-73 mm, kalınlık 30-44 mm arasında değişiklik göstermektedir. Çekirdekler üzerinden çıkarılan en uzun parçanın uzunluğu 30-44 mm arasındadır. Yongalanan yüzeyin taşımaliği yonga (n:2) ve yonga/dilgidir (n:1). Bir diğer Levallois bidirectional tipteki çekirdek düzensiz parça üzerine yapılmıştır ve tam parçadır. Dorsal ve ventral yüzeylerde az derecede patina gözlenmiştir. Dorsal yüzeyinde çakıl tipte kabuk bulunmaktadır. Tek vurma platformu vardır. Tükenmiş çekirdektir. Ölçüleri uzunluk 41 mm, genişlik 33 mm, kalınlık 13 mm'dir. Çekirdek üzerinden çıkarılan en uzun parçanın uzunluğu 23 mm'dir. Yongalanan yüzeyin taşımaliği yongadır. Bir diğer çekirdek düzensiz parça üzerine discoid tiptedir. Tam parçadır ve dorsal ve ventral yüzeylerde az derecelerde patina mevcuttur. Tek vurma platformu vardır. Ölçüsü uzunluk 76 mm, genişlik 66 mm, kalınlık 45 mm'dir. Çekirdek üzerinden çıkarılan en uzun parçanın ölçüsü 45 mm'dir. Yongalanan yüzeyin taşımaliği dilgidir. Sonuncu çekirdek ise çakıltaşı üzerine mikro çekirdektir. Tam parçadır. Dorsal ve ventral yüzeylerde orta dereceli patina mevcuttur. Dorsal yüzeyi pebble kabuk tiptedir. Tek vurma platformu vardır. Ölçüsü uzunluk 59 mm, genişlik 30 mm, kalınlık 21 mm'dir. Çekirdek üzerinden yongalanan en uzun parçanın ölçüsü 21 mm'dir. Yongalanan yüzeyin taşımaliği yongadır.

Taşmalıklar tepeli (*crested*) dilgi (n:1) ve basit yonga (n:7)dir. Tepeli dilgi tam parçadır. Topuğu façetalıdır. Dorsal çıkarım izleri merkezciidir. Distalin bitimi düzdür. Ölçüleri, uzunluk 84 mm, genişlik 33 mm, kalınlık 31 mm'dir. Basit yongalar tam (n:4), distal (n:2) ve medial (n:1) parçadır. Tam parça olan basit yongaların bir tanesinin solunda düzelti vardır ve tek kenarı dışbükey kenar kazıyıcı olarak tanımlanmıştır. Topuğu kabukludur ve düzeltisi yoktur. Dorsal yüzeyinde çakıl tipte kabuk bulunmaktadır. Dorsal çıkarım izleri ortogonaldır ve distalin bitimi düzdür. Ölçüsü, uzunluk 36 mm, genişlik 19 mm, kalınlık 11 mm'dir. Bir diğer düzeltili alet formu ise yine yonganın sağ kenarında iri pulcuk düzelti olarak görülmektedir ve tek kenarı düz kenar kazıyıcı olarak tanımlanmıştır. Bu aletin topuğu düzdür ve herhangi bir düzeltisi yoktur. Dorsal yüzeyi çakıl tiptedir ve dorsal çıkarım izleri proksimal yönlü paralel çıkarımlardır. Distalin bitimi düzdür. Ölçüsü uzunluk 37 mm, genişlik 20 mm, kalınlık 10 mm'dir.

Kalan basit yongalar ise façetalı (n:2) ve düz (n:1) topuğa sahiptir. Yalnızca basit yongaların bir tanesinin dorsal yüzeyinde çakıl tipte kabuk bulunmaktadır. Dorsal çıkarım izleri merkezciil (n:3), proksimal yönlü paralel çıkarım (n:2) ve lateral (yanal) yönlü paralel çıkarım (n:1) olarak belirlenmiştir. Distalin bitimi menteşe (n:2) ve düzdür (n:3). Ölçüleri, uzunluk 24-85 mm, genişlik 19-33 mm, kalınlık 8-31 mm'dir.

Gürün-6 Buluntu Alanı (Gürpınar-Kavakköy 1)

Gürün ilçesindeki Gürpınar-Kavakköy bölgesinde 5 adet yontmataş buluntu (n:1 çekirdek, n:4 çekirdek) tanımlanmıştır. Çekirdek çakıltaşı üzerine *El-kowm* tipte dilgi çekirdeğidir. Tam parçadır. Dorsal ve ventral yüzeyler az derecede patina gözlenmiştir. Dorsal yüzeyi pebble kabuk tiptedir. Tek vurma platformu vardır. Ölçüleri uzunluk 65 mm, genişlik

52 mm, kalınlık 37 mm'dir. Yongalanan yüzeyin taşımaliği yonga ve dilgidir. Çekirdek üzerinden yongalanan en uzun parçanın ölçüsü 52 mm'dir.

Taşımaliıklar, kabuklu yonga (n:1), yonga parçası (n:2) ve iri yonga (n:1) olarak tanımlanmıştır. Taşımaliıkların hepsinin hammaddesi çakmaktaşıdır. Tam parça olan kabuklu yonga, düz topuğa sahiptir ve dorsal yüzeyinde çakıl tipte kabuk bulunmaktadır. Çok büyük bir kısmı kabuk barındırdığı için dorsal çıkarım izleri gözlenememiştir. Distalin bitimi düzdür. Ölçüsü uzunluk 46 mm, genişlik 65 mm, kalınlık 11 mm'dir.

Yonga parçalarının bir tanesi medial bir tanesi ise tam parçadır. Tam parça düz topuğa sahiptir ve distalin bitimi düzdür. İkisinin de dorsal çıkarım izleri gözlenememiştir. Ölçüleri uzunluk 64 ve 47 mm, genişlik 34 ve 29 mm, kalınlık 24 ve 27 mm'dir. İri yonga distal parça olduğu için topuğu gözlenememiştir. Dorsal çıkarım izleri lateral yönlü paralel çıkarımlardır. Distalin bitimi düzdür. Ölçüsü uzunluk 66 mm, genişlik 79 mm, kalınlık 27 mm'dir.

Tartışma

Sivas İli, Üst Kretase'de Tetis Denizi'nin yok olduğu ve kuzey-güney kıtalarının çarpışma sürecinin geliştiği bir alanda bulunmaktadır. Burada çarpışma ve sonrasında tektonik hareketlere bağlı olarak temel kayalarının metamorfizmaya uğradığı, asidik ve bazik magmatitlerin oluştuğu bilinmektedir (Ayaz, 2013). Bu magmatitlerin örnekleri Yıldız Dağı, Karaçayır, Köseadağı ve Divriği yöresinde bulunmaktadır. Yöredeki en genç magmatik kayalar Üst Pliyosen döneme ait andezit ve bazalt litolojisindeki volkanitlerdir (Ayaz, 2013). Aynı zamanda Sivas illinin güneydoğusunda geniş alanlarda bulunan Üst Miyosen-Pliyosen yaşlı volkanitler, sınırları batıda Kuruçay vadisine, güneydoğuda ise Fırat vadisine kadar uzanan Yama Dağı'ndan bilinen riyolit, andezit, bazalt, anglomera ve tüflerdir (Atabey vd., 1994; Sunkar vd., 2008).

2016 yılında başlayan Sivas ili Pliyosen ve Pleistosen dönem yüzey araştırması volkanik kayaçların bulunduğu bu bölgelerde yoğunlaştırılmıştır. Andezit ve bazalt gibi volkanik kökenli kayaçlar, Pleistosen dönemde yaşayan insanlar tarafından hammadde olarak kullanılmıştır. Bu bilgi ışığında araştırma, Yama Dağı'nda ve dağın etkili olduğu geniş coğrafik alanda, volkanik kökenli hammadde kaynaklarını, çakmaktaşı kaynaklarını, işlikleri, kaya sığınaklarını ve mağaraları tespit etmek amacıyla Kangal (kısmen Ulaş), Divriği, Gürün ve Altınyayla (kısmen Şarkışla) ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. Buluntular Kangal'da Neojen yaşlı karasal çökellerde, Divriği'de ise Pliyosen yaşlı volkanik alanlarda yoğunlaşmaktadır. Divriği'de volkanik kayaçlar daha çok tercih edilmişken, Kangal, Gürün ve Altınyayla ilçelerinde ise çakmaktaşıdan yontmataş aletlere rastlanmıştır. Bunun nedeni, Yama Dağı'nın sebep olduğu coğrafi farklılık ve farklı insan türlerinin farklı hammadde kaynaklarını tercih etmesi olabilir (Açikkol Yıldırım vd., 2017; 2019; 2020).

Yapılan yüzey araştırmasında ne yazık ki fosil insan ve hayvan kalıntıları tespit edilememiştir. Tecer Dağları'nda ve Divriği'de doğal kireçtaşı mağaralar belirlenmesine rağmen bunların içerisinde Paleolitik Çağ dolgularına rastlanmamıştır. Ancak incelenen tüm bölgelerde bol miktarda çakmaktaşı kaynakları tespit edilmiştir. Yerel halktan, bu kaynakların günümüze yakın dönemlerde bile döven taşı ocağı olarak kullanıldığı öğrenilmiştir. Özellikle Kangal'da derin çukurlar içeren ocaklar yer almaktadır ve bu ocaklardan iyi kalitede büyük boyutlarda yumrular hâlindeki çakmaktaşıları çıkarılarak ocakların hemen kenarında işlenmiştir (Fotoğraf 5). İşlenen parçalar küre biçimli çekirdekler ve yonga artıklarıyla karakterizedir. Bu tip alanlarda Paleolitik Çağ'a ait kalıntılar toplanmamıştır.

2016-2019 yılları arasında Paleolitik Çağ'a ait 236 adet yontmataş buluntu tanımlanmıştır. Tablo 1'de Sivas yüzey araştırmasında bulunmuş yontmataş buluntuların

koordinatları ve olası dönemleri sunulmuştur. Yüzey araştırması kapsamında radyometrik yaşlandırma yapılabilecek dolgu içeren bir buluntu alanı tespit edilememiştir. Bu nedenle yontmataş buluntuları Paleolitik stratigrafiye oturtmak oldukça güç olmuştur. Yontmataş buluntular değerlendirilirken teknolojik ve tipolojik özellikleri esas alınmıştır. Tablo 2’de tespit edilen yontmataşların teknolojik ve tipolojik özellikleri verilmiştir.

Divriği-1 buluntu alanı Alt Paleolitik kültürle ilişkilendirilmiştir. Buradan tespit edilen 28 adet yontmataşın tamamı volkanik kökenli, iri taneli, kırmızı ve gri renklerdeki riyolit ve bazalt kaynaklardan oluşmaktadır. Bu buluntu alanındaki çekirdeklerin neredeyse tamamı tek vurma platformludur ve çekirdekten çıkarılan son ürünler yonga olarak tanımlanmıştır. Sadece küre tipli çekirdekten hem yonga hem de dilgi çıkarılmıştır. Çekirdeklerde çoğunlukla platformlar açılmadan, gelişigüzel vurularak parçalar çıkarılmıştır. Çekirdekten yonga çıkarmadan önce herhangi bir hazırlık yapılmamıştır. Düzeltile aletler arasında yer alan satırların tamamı düzensiz ve yassı taşımallıklardan yapılmıştır. İri çıkarımlarla satırların kenarları düzeltilmiş ve keskin kenar elde edilmiştir. Taşımallıkların neredeyse tamamı yonga parçalarıdır. Taşımallıklar seçilirken herhangi bir düzeltme, şekillendirme, biçimlendirme yapılmamış, sadece keskin kenar elde etmek için yontulmuştur. Dorsal izlerinde merkezci olanlar yoğunluktadır. Divriği-1 buluntu alanındaki yontmataş topluluğu, düz yongalar, satır aletler ve çekirdek kalıntılarında oluşmaktadır. Yontmataşlar doğrudan vurma tekniği kullanılarak üretilmişlerdir. Endüstri içerisinde düzeltile aletler olarak sadece satırlar mevcuttur ve Aşölyen gibi iki yüzeylileri içeren bir endüstri yoktur. Divriği’de tespit edilen söz konusu endüstrinin, bu özelliğiyle Alt Paleolitik Dönem içerisindeki Mod 1 endüstrisine benzer olduğu düşünülmektedir. Divriği-1 buluntu alanından tespit ettiğimiz yontmataşlar Anadolu’da iyi bilinen Alt Paleolitik Dönem kültürleriyle karşılaştırılmıştır. Kaletepe Deresi-3 (V-XII seviyeleri, iki yüzeyli el baltaları, nacak-yonga endüstrisi, kıyıcı ve kıyıcı aletler ve küre biçimliler, Slimak vd., 2008), Karain E (geniş açılı iri yongalar ve hazırlanmamış çekirdekler, Otte vd., 1998) ve Gürgürbaba Tepesi (İki yüzeyli el baltaları ve iri yongalar, Baykara vd. 2022) gibi Alt Paleolitik Dönem kültürlerinin hiçbirine benzememektedir. Bunların yerine Dursunlu (Güleç vd., 1999) Mod 1 kültürü içerisinde yer alan kuvars aletler ve küre biçimliler ile karakterize endüstriye benzer olabileceği düşünülmektedir. Ancak örneklem sayısının azlığı bu çıkarımı güçleştirmektedir. Buna ek olarak Levant’tan bilinen ve Aşölyen endüstrisinin yanı sıra nacaklar, kıyıcı ve kıyıcı aletler ile karakterize olan Latamne (Clark, 1967) ve Ubeidiya (Bar-Yosef ve Goren-Inbar, 1993; Shea, 1999) topluluklarına benzer olabilir.

Sivas’ta Orta Paleolitik Dönem ile ilişkilendirilen (Tablo 1 ve 2) yerlerden 205 adet yontmataş tanımlanmıştır. Yontmataşların yapımında hammadde olarak çakmaktaşı kullanılmıştır. Orta Paleolitik olarak tanımlanan buluntu alanlarının büyük bir kısmı tarla olarak kullanıldığı için *in-situ* kalıntılarla karşılaşılmamıştır. Buluntular dağınık olarak ele geçmiştir. Genel olarak çekirdekler daha çok sayıda yer alır ve bunların içerisinde discoid, Levallois tek kutuplu ve tek vurma platformlu çekirdekler yaygındır. Çekirdeklerin vurma platformları tek platformdan üç platforma kadar farklılık göstermektedir. Taşımallıklar içerisinde basit yongalar hâkimdir. Düzeltile aletlerle çok sık karşılaşılmamıştır ama genel olarak kenar kazıyıcıların baskın olduğu görülmektedir. Sivas-Orta Paleolitik topluluğu kazıyıcılar, Levallois tek kutuplu ve discoid çekirdeklerin gözlendiği, düzeltile aletlerin nispeten az olduğu ve teknolojik olarak paralel ve merkezci çıkarımların yoğun olarak bulunduğu bir endüstridir. Yontmataş üretim tekniği bakımından doğrudan vurma yöntemi kullanılmıştır.

Sivas yüzey araştırmasında ele geçen yontmataş kalıntılarının neredeyse tamamı tekil buluntu alanlarından ele geçtiği için bölgesel bir karşılaştırma yapmak oldukça zordur. Ancak Sivas Orta Paleolitik buluntuları, Anadolu Orta Paleolitik topluluklarıyla karşılaştırıldığında, Karain Mağarası (Otte vd., 1998; Yalçınkaya vd., 1993), yonga ağırlıklı bir endüstrinin yanı

sıra Levallois çekirdekler ve discoïd biçimli çekirdeklerin varlığıyla da Sivas'a benzer görünmektedir. Hatay'ın Orta Paleolitik endüstrisini içeren Merdivenli ve Üçağzlı II mağaralarının (Baykara vd. 2015; 2016; 2021) yontmataşları, taşmalıklarında ve çekirdeklerinde yüksek oranda paralel çıkarımların varlığı ve düşük oranda ortogonal/merkezcil çıkarımların olmasıyla karakterizedir. Örneklem sayısı az olmasına rağmen, Sivas'taki birbirine yakın oranlardaki paralel ve merkezcil üretim, Hatay'dan farklı bir yontmataş endüstri geleneği olarak yorumlanabilir.

Sonuç

Sonuç olarak, Divriği daha çok volkanik kayaların kullanıldığı erken bir Alt Paleolitik geleneği yansıtırken, Kangal, Gürün ve Altınyayla çakmaktaşının tercih edildiği daha geç bir dönemi temsil etmektedir. Antropolojik ve arkeolojik açıdan Divriği ile Kangal ve diğer ilçeler en az iki, muhtemelen üç farklı kültürel örüntüye sahiptir. Divriği'de bulunan ve Afrika'nın Mod 1 endüstrisine (Oldovan) benzerlik gösteren, volkanik kayaların tercih edildiği Alt Paleolitik buluntular sadece Sivas'ın değil, Türkiye'nin de en eski kültürlerinden birine aittir. Divriği'deki bu kültürün daha iyi anlaşılabilmesi için Arapgir (Malatya)-Elâzığ arasındaki bölgenin dikkatle araştırılması gerekmektedir. Çünkü Yama Dağı'nın volkanik kayaları Malatya sınırları içerisinde de bulunmaktadır ve Divriği'nin kuzeyinde yer alan Zara ve İmranlı bölgelerine yapılan kısa süreli ziyaretlerde herhangi bir Paleolitik bulguya rastlanmamıştır. Divriği buluntuları, Erken Pleistosen'de Doğu Akdeniz'den kuzeye doğru göç eden Oldovan gelenekli *H. erectus* insanların, sadece Akdeniz Bölgesi üzerinden batıya doğru değil, Güney Anadolu'dan kuzeye doğru da hareket ettiklerinin ipuçlarını sağlamaktadır. Buluntuların çoğunun Orta Paleolitik'e ait olduğu Kangal ve Gürün'de, bol miktarda volkanik kayaç bulunmasına rağmen, buradaki insanlar alet üretmek için çakmaktaşını tercih etmiştir. Bölgedeki Orta Paleolitik kültürünün daha iyi anlaşılabilmesi için Darende-Malatya ve Elbistan-Kahramanmaraş ile Adıyaman arasındaki geçiş bölgelerinin araştırılması gerekmektedir. Sivas Orta Paleolitik'inde farklı hammaddelerin seçimi farklı insan türlerinin varlığını (*Homo heidelbergensis?* *Homo sapiens neanderthalensis?* *Homo sapiens?*) düşündürmektedir. Bu araştırmanın amaçlarından biri bu insanlara ait fosillere ulaşmaksa da fosil bulunabilecek çökellere sahip mağara ya da kaya altı sığınağı tespit edilememiştir. Sivas yüzey araştırması bulguları, yüksek rakımlı ve soğuk bölgelerde Paleolitik buluntuların olabileceğini göstermesi açısından da önemlidir. Sivas, günümüzde olduğu gibi, Pleistosen Dönem'de de kuzey-güney ve doğu-batı arasında önemli bir geçiş bölgesi olma özelliğine sahiptir. Malatya ve Kahramanmaraş illerindeki Paleolitik araştırmaların derinleştirilmesiyle birlikte, Sivas'ın Paleolitik insanların ve kültürlerinin rotası çok daha iyi anlaşılacaktır.

Teşekkür

Sivas İli Yüzey Araştırmasına izin veren TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne çok teşekkür ederiz. Bu araştırma 2017-2019 yılları arasında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi CÜBAP Başkanlığı tarafından (EDB-33 numaralı proje) ve 2017 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmiştir. Araştırmaya bakanlık temsilcisi olarak katılan Sayın Ömer Kalın, Sema Sözcü, Mehtap Ateş ve Yasin Karagöz'e uyumlu ve destekleyici katılımları için minnettarız. Özverili çalışmaları ve katkıları için Sayın Olcay Zengin Koşan, Serkan Şahin, Sercan Acar, Mahir Yıldırım, Birkan Gülseven, Onur Soydan ve Özge Birol'a çok teşekkür ederiz.

Kaynakça

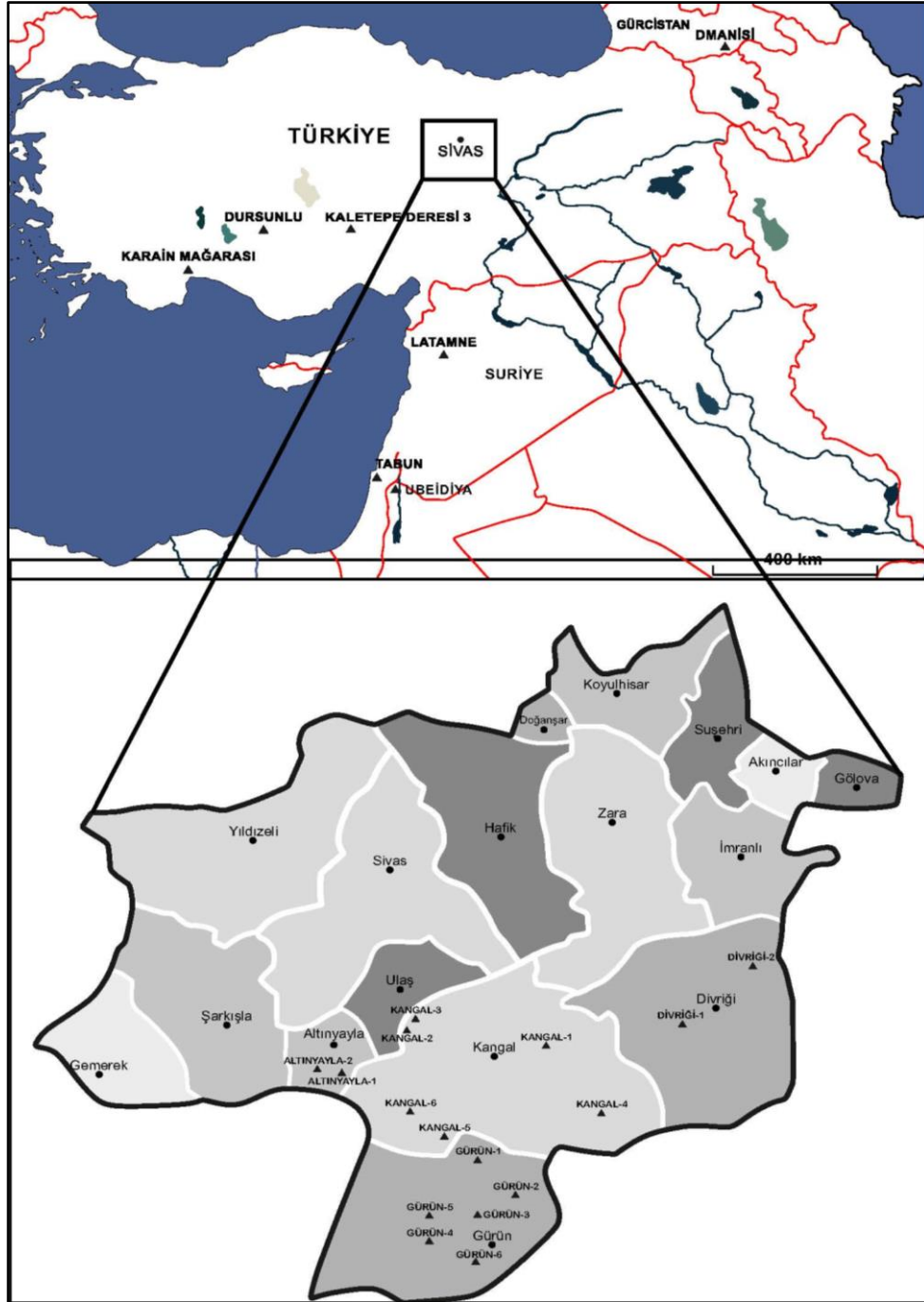
- Açikkol Yıldırım, A., Baykara, İ., Engin, A., Ay, F. ve Kalın, Ö. (2017). 2016 yılı Sivas il ve ilçelerinde Pliyosen ve Pleyistosen Dönem yüzey araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 35(1), 189-202.
- Açikkol Yıldırım, A., Baykara, İ., Zengin Koşan, O., Şahin S., Acar, S., Ay, F. ve Sözcü, S. (2019). 2017 yılı Sivas ili ve ilçelerinde Pliyosen ve Pleyistosen Dönem yüzey araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 36 (1), 267-274.
- Açikkol Yıldırım, A., Baykara, İ., Zengin Koşan, O., Yıldırım, M., Acar, S., Gülseven, B. ve Ateş, M. (2020). 2018 yılı Sivas ili ve ilçelerinde Pliyosen ve Pleyistosen Dönem yüzey araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 37 (1), 249-256.
- Akbulut, G. (2004). *Divriği ilçesinin coğrafyası*. Basılmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı. Erzurum.
- Akbulut Özpay, G. (2020). Fiziki coğrafya. Kavak K.Ş (Ed) içinde, *Sivas Atlası* (s.43-50). Sivas: SVS Yayıncılık.
- Alperson-Afil, N. (2008). Continual fire-making by hominins at Gesher Benot Ya‘aqov, Israel. *Quaternary Science Reviews*, 27(1),733-1739. <https://doi.org/10.1016/j.quascirev.2008.06.009>
- Ariai, A. ve C. Thibault. (1975). Nouvelles précisions à propos de l'outillage Paléolithique ancien sur Galets du Khorassan (Iran). *Paléorient*, 3, 101-108.
- Atabey, E., Bağırsakçı, S., Canpolat, M., Gökkaya, K.Y., Günel, S. ve Kılıç, N. (1994). Gürün Kangal (Sivas) Darende-Hasançelebi arasının jeolojisi. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Rapor No: 9760, Ankara (yayımlanmamış).
- Ayaz, E. (2013). Sivas yöresinin karmaşık jeolojik yapısına bağlı olarak gelişen önemli maden yatakları ve MTA'nın Sivas yöresindeki yeni bulguları. *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, 16, 65-87.
- Bar-Yosef, O. (1980). Prehistory of Levant. *Annual Review of Anthropology*, 9, 101-133.
- Bar-Yosef, O. ve N. Goren-Inbar. (1993). The lithic assemblages of ‘Ubeidiya, a Lower Paleolithic site in the Jordan Valley. *Qedem*, 34. Monographs of the Institute of Archaeology, Hebrew University, Jerusalem.
- Baykara, İ. (2013). Hatay Orta Paleolitik Dönem topluluklarında mobilite ve yerleşim sistemleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53 (2), 181-199.
- Baykara, İ., Mentzer, S.M., Stiner, M.C., Asmerom, Y., Savaş Güleç, E. ve Kuhn, S.L., (2015). The Middle Paleolithic occupations of Üçağızlı II Cave (Hatay, Turkey): Geoarcheological and archeological perspectives. *Journal of Archaeological Science: Reports* 4, 409–426.
- Baykara, İ., Kuhn, S.L. ve Silibolatlaz Baykara, D. (2016). Mousterien lithic assemblages of Merdivenli Cave. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 16(1), 101-115. [10.5281/zenodo.35524](https://doi.org/10.5281/zenodo.35524)
- Baykara, İ., Dinçer, B., Şahin, S., Baykara D. ve Bolkan, İ.H. (2017). 2015 yılı Van ili Pleistosen Dönem yüzey araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 34 (1), 295-314.
- Baykara, İ., Eren Kural, E., Açikkol, A. ve Agras, M.K. (2021). Kuzey Levant'tan bir Orta Paleolitik Dönem yerleşimi: Üçağızlı II Mağarası buluntuları. *Anadolu Araştırmaları*, 24, 1-31. <https://doi.org/10.26650/anar.2021.24.972358>
- Baykara İ., Sarıkaya M., Şahin S., Dinçer B. ve Ünal E. (2022). Late Acheulean lithic assemblages from locality 010 at Gürgürbaba Hill (Eastern Anatolia), *European Journal of Archaeology*, 1-20. <https://doi.org/10.1017/eea.2021.50>
- Belmaker, M., Tchernov, E., Condemi, S. ve Bar-Yosef, O. (2002). New evidence for hominid presence in the Lower Pleistocene of the southern Levant. *Journal of Human Evolution* 43, 43-56.

- Bigliari, F., Heydari S. ve Shidrang, S. (2004). Ganj Par: The first evidence for Lower Paleolithic occupation in the southern Caspian Basin, Iran. *Antiquity*, 78 (302).
- Bigliari, F. ve Shidrang, S. (2006). The Lower Paleolithic occupation of Iran. *Near Eastern Archaeology*, 69, 160-168.
- Bordes, F. (1961). *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*. Paris.
- Braidwood, R.J. ve Howe, B. (1960). *Prehistoric investigations in Iraqi Kurdistan*. The Oriental Institute of the University of Chicago. Studies in Ancient Oriental Civilization No. 31. Chicago, Illinois: The University of Chicago Press.
- Chevalier, T., Özçelik, K., De Lumley, M., Kösem, B., De Lumley, H., Yalçinkaya, I. ve Taşkıran, H. (2015). The endostructural pattern of a Middle Pleistocene human femoral diaphysis from the Karain E site (Southern Anatolia, Turkey). *American Journal of Physical Anthropology*, 157, 648-658. [10.1002/ajpa.22762](https://doi.org/10.1002/ajpa.22762)
- Clark, J.D. (1966). Acheulian occupation sites in the Middle East and Africa: A study in cultural variability. *American Anthropologist* 68 (2), 202-229.
- Clark, J.D. (1967). The middle Acheulian occupation site at Latamne, northern Syria, I. *Quaternaria* 9, 1-68.
- Çılğın, Z. ve Bayrakdar, C. (2017). Kızıladağ'da (Sivas) buzullaşma izleri. *Türk Coğrafya Dergisi* 69, 101-107.
- Çilingiroğlu, Ç., Dinçer, B., Uhri, A., Gürbıyık, C., Baykara, İ. ve Çakırlar, C. (2016). New Palaeolithic and Mesolithic sites in the Eastern Aegean: the Karaburun archaeological survey project. *Antiquity* 90 (353), 1-6. <https://doi.org/10.15184/aqy.2016.168>
- Davoudi, D., Bazgir, B., Abbasnejad, R., Barsky, D., Olle, A. ve Otte, M. (2015). The Lower Paleolithic of Iran: Probing new finds from Mar Gwergalan Cave (Holeylan, Central Zagros). *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia* 43 (1), 3-15. <https://doi.org/10.1016/j.aeae.2015.07.002>
- Debénath, A. ve Dibble, H., L. (1994). *Handbook of Paleolithic typology, vol 1: Lower and Middle Paleolithic of Europe*, Philadelphia University of Pennsylvania Press.
- Dibble, H.L. ve Holdaway, J.S. (1993). The Middle Paleolithic industries of Warwasi. H.L. Dibble ve D.I. Olszewski (Eds), *The Paleolithic Prehistory of The Zagros-Taurus* içinde (s.75-101), Philadelphia.
- Dinçer, B. ve Slimak, L. (2007). The Paleolithic of Turkish thrace: synthesis and recent results. *Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology (TÜBA-Ar)* 10, 49-61.
- Doğu, A.F. (2019). Pleistocene glacier heritage and present-day glaciers in the southeastern Taurus (İhtiyar Şahap Mountains). C. Kuzucuoğlu, A. Çiner ve N. Kazancı (Eds), *Landscapes and Landforms of Turkey* içinde (s.413-422). World Geomorphological Landscapes. Springer, Cham. [10.1007/978-3-030-03515-0_21](https://doi.org/10.1007/978-3-030-03515-0_21)
- Gilead, I. (1991). The Upper Paleolithic Period in the Levant. *Journal of World Prehistory*, 5, 105-154.
- Goren-Inbar, N., Feibel, C.S., Verosub, K.L., Melamed, Y., Kislev, M.E., Tchernov, E. ve Saragusti, I. (2000). Pleistocene milestones on the out-of-Africa Corridor at Gesher Benot Ya'aqov, Israel. *Science* 289, 944-947.
- Güleç, E., Howell, F.C. ve White, T.D. (1999). Dursunlu a new Lower Pleistocene artifact bearing locality in Southern Anatolia. Ullrich, H. (Ed) içinde, *Hominid Evolution: Lifestyles and Survival Strategies* (s.349-364), Berlin: Edition Archae.
- Hours, F. (1974) Remarques sur l'utilisation de listes-types pour l'étude de Paléolithique supérieur et de l'Épipaléolithique du Levant. *Paléorient* 2, 3-18.
- Inizan, M.L., Reduron-Ballenger, M., Roche, H., Tixier, J. (1999). *Technology and terminology of knapped stone*. Nanterre: CREP.

- Kappelman, J., Alçiçek, M.C., Kazancı, N., Schultz, M., Özkul, M. ve Şen, Ş. (2008). Brief communication: First Homo Erectus from Turkey and implications for migrations into temperate Eurasia. *American Journal of Physical Anthropology* 135, 110-116. [10.1002/ajpa.20739](https://doi.org/10.1002/ajpa.20739)
- Kavak, K.Ş. (2020). Jeoloji. Kavak K.Ş (Ed) içinde, *Sivas Atlası* (s.37-41), Sivas: SVS Yayıncılık.
- Kuhn, S.L., Arsebük, G. ve Howell, F.C. (1996). The Middle Pleistocene lithic assemblage from Yarımburgaz Cave, Turkey. *Paléorient* 22 (1), 31-49.
- Kuhn, S.L., Stiner, M.C., Güleç, E., Özer, İ., Yılmaz, H., Baykara, İ., Açikkol, A., Goldberg, P., Molina, K.M., Ünay, E. ve Suata Alpaslan, F. (2009). The early Upper Paleolithic occupations at Üçağızlı Cave (Hatay, Turkey). *Journal of Human Evolution* 56, 87-113. <https://doi.org/10.1016/j.jhevol.2008.07.014>
- Lebatard, A.E., Alçiçek, M.C., Rochette, P., Khatib, S., Vialet, A., Boulbes, N., Bourles, D.L., Demory, F., Guipert, G., Mayda, S., Titov, V.V., Vidal, L., ve de Lumley, H. (2014). Dating the Homo erectus bearing travertine from Kocabaş (Denizli, Turkey) at least 1.1 ma. *Earth and Planetary Science Letters* 390, 8-18. <https://doi.org/10.1016/j.epsl.2013.12.031>
- De Lumley, H., Nioradze, M., Barsky, D., Cauche, D., Celiberti, V., Nioradze, G., Notter, O., Zvania, D. ve Lordkipanidze, D. (2005). The Pre-Oldowayan lithic industry from the beginning of the Lower Pleistocene at the Dmanissi site in Georgia. *L'anthropologie* 109, 1-182. [10.1016/j.anthro.2005.02.011](https://doi.org/10.1016/j.anthro.2005.02.011)
- Maddy, D., Schreve, D., Demir, T., Veldkamo, A., Wijbrans, J.R., Van Gorp, W., Van Hinsbergen, D.J.J., Dekkers, M.J., Scaife, R., Schoorl, J.M., Stemerink, C. ve Van der Schriek, T. (2015). The earliest securely-dated hominin artefact in Anatolia? *Quaternary Science Reviews*, 109, 68-75. <https://doi.org/10.1016/j.quascirev.2014.11.021>
- Minzoni-Deroche, A ve Sanlaville, P. (1988). Le Paléolithique inférieur de la région de Gaziantep. *Paléorient*, 14 (2), 87-98
- Ocakoğlu, F., Dinçer, B., Akkiraz, M.S., Şahiner, E., ve Brook, G.A. (2018). Palaeolithic occupation of the Anatolian high plateau during a cold period: an MIS 6 aged artifact from the Avlamış Valley, Eskişehir, NW Turkey. *Geoarchaeology*, 33, 605-619. <https://doi.org/10.1002/gea.21679>
- Otte, M., Yalçinkaya, I., Kozłowski, J.K., Bar-Yosef, O., Bayon, I.L. ve Taşkıran, H. (1998). Long-term technical evolution and human remains in the Anatolian palaeolithic. *Journal of Human Evolution*, 34, 413-431.
- Ozherelyev, D.V., Trifonov, V.G., Çelik, H., Trikhunkov, Y.I., Frolov, P.D. ve Simakova, A.N. (2019). Early Palaeolithic evidence from the Euphrates River Basin, eastern Turkey. *Quaternary International*, 509, 73-86. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2018.02.035>
- Porat, N. ve Ronen, A. (2002). Luminescence and ESR age determinations of the Lower Paleolithic site Evron Quarry, Israel. *Advances in ESR Applications*, 18, 123-130.
- Presnyakov, S.L., Belyaeva, E.V., Lyubin, V.P., Rodionov, N.V., Antonov, A.V., Saltykova, A.K., Berezhnaya, N.G. ve Sergeev, S.A. (2012). Age of the earliest Paleolithic sites in the northern part of the Armenian highland by SHRIMP-II U–Pb geochronology of zircons from volcanic ashes. *Gondwana Research*, 21, 928-938. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2011.11.009>
- Ron, H. ve Levi, S. (2001). When did hominids first leave Africa? New high-resolution magnetostratigraphy from the Erk-el-Ahmar formation, Israel. *Geology*, 29 (10), 887-890. [10.1130/0091-7613\(2001\)029<0887:WDHFLA>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1130/0091-7613(2001)029<0887:WDHFLA>2.0.CO;2)

- Runnels, C. ve Özdoğan, M. (2001). The Palaeolithic of the Bosphorus region, NW Turkey. *Journal of Field Archaeology*, 28 (1/2), 69-92.
- Shea, J.J. 1999. Artifact abrasion, fluvial processes, and “living floors” from the early Paleolithic site of Ubeidiya (Jordan Valley, Israel). *Geoarchaeology*, 14, 191-207.
- Shea, J.J. 2001. The Middle Paleolithic: Early modern humans and Neandertals in the Levant. *Near Eastern Archaeology*, 64, 38-64.
- Slimak, L., Kuhn, S.L., Roche, H., Mouralis, D., Buitenhuis, H., Balkan-Atlı, N., Binder, D., Kuzucuoğlu, C. ve Guillou, H. (2008). Kaletpe Deresi 3 (Turkey): Archaeological evidence for early human settlement in central Anatolia. *Journal of Human Evolution*, 54, 99-111. <https://doi.org/10.1016/j.jhevol.2007.07.004>
- Solecki, R.S. (1963). Prehistory in Shanidar Valley, Northern Iraq. *Science* 139: 179-193.
- Sunkar, M., Tonbul, S. ve Özdemir, M.A. (2008). Çaltı Çayı yukarı Havzası'nın (Kangal doğusu) jeomorfolojisi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6(2), 141-158. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000086
- Şenyürek, M.S. (1959). Tıkalı Mağara'nın Paleolitik endüstrisine dair bir not. *Belleten XXIII* (89), 9-26.
- Şenyürek, M.S. ve Bostancı, E. (1958). Hatay vilayetinde prehistorya araştırmaları. *Belleten XXII* (86), 147-166.
- Taşkıran, H. ve Kartal, M. (2004). 2001 Ilısu Baraj Gölü alanı Paleolitik Dönem yüzey araştırması. N. Tuna, J. Greenhalgh, J. Velibeyoğlu, (Eds), *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları* içinde (s.695-724), Ankara: TAÇDAM.
- Taşkıran, H., Aydın, Y., Özçelik, K. ve Erbil, E. (2021). A new discovery of Neanderthal settlements in Turkey: Sürmecik open-air campsite in western Anatolia. *L'anthropologie*, 125 (1), 102838. <https://doi.org/10.1016/j.anthro.2021.102838>
- Le Tensorer, J.-M., Von Falkenstein, V., Le Tensorer, H., Schmid, P., ve Muhesen, S. (2011). Preliminary study of archaic lithic industry (Oldowan), site of Hummal (El Kowm, Central Syria). *L'anthropologie*, 115, 247-266. [10.1016/j.anthro.2011.02.006](https://doi.org/10.1016/j.anthro.2011.02.006)
- Tobias, P.V. (1966). Fossil hominid remains from Ubeidiya, Israel. *Nature*, 211, 130-133.
- Turoğlu, H. (2011). *Buzullar ve buzul jeomorfolojisi*. Çantay Kitap, İstanbul.
- Yalçinkaya, I., One, M., Bar-Yosef, O., Kozłowski J., Leotard, J.M. ve Taşkıran, H. (1993). The excavations at Karain Cave, south-western Turkey: an interim report. D.L. Olszewski ve H.L. Dibble, (Eds), *The Paleolithic Prehistory of the Zagros-Taurus* içinde (s.101-117). University Museum Monograph 83.

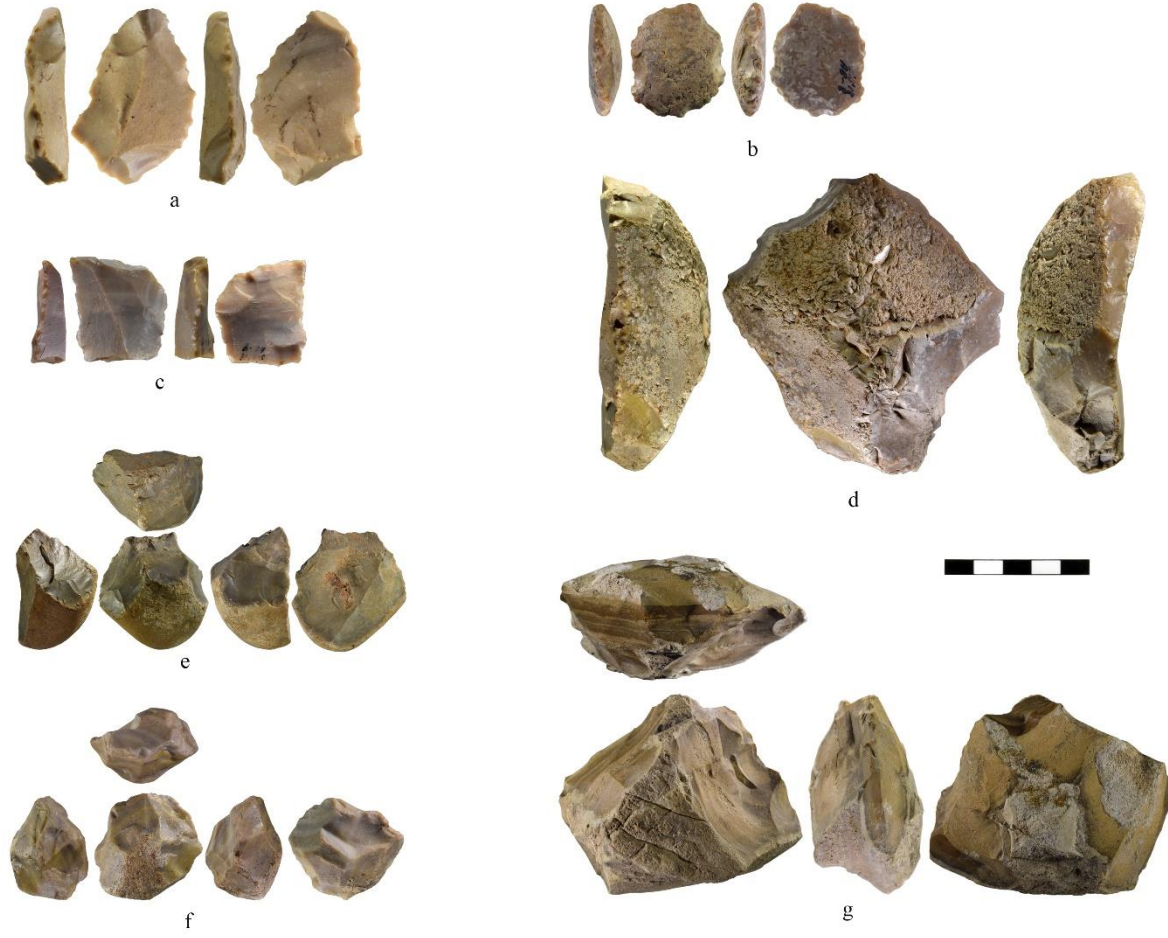
Ekler

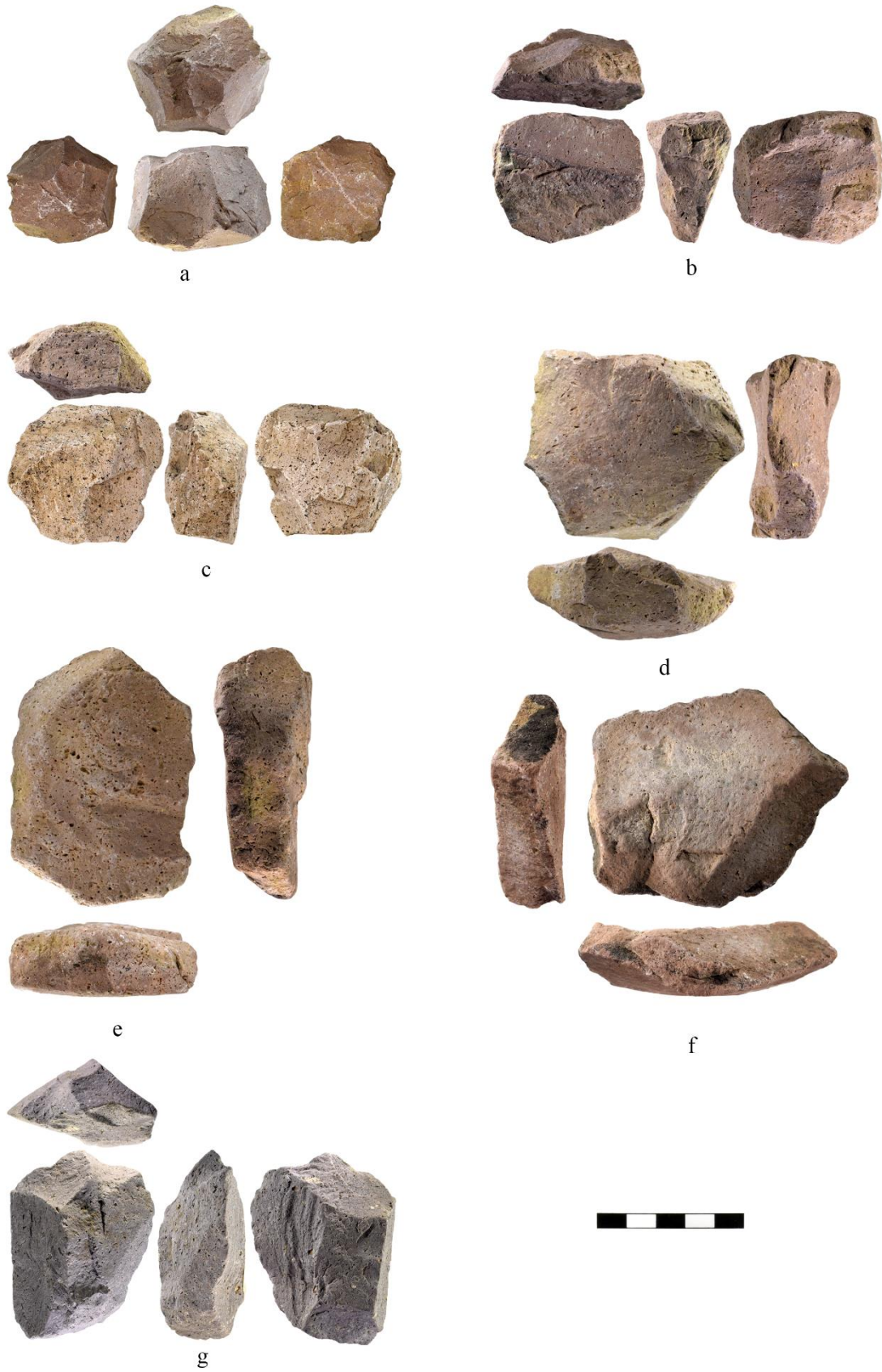
Harita 1: Sivas ilçelerinde tespit edilen Paleolitik buluntu alanlarının yerleri

Tablo 1: Sivas ilçelerinde tespit edilen Paleolitik buluntu alanlarının yerleri (GPS: ED50, UTM 6 derece. Geç Üst Paleolitik olarak belirtilen alanlarda teknolojik göstergeler yetersiz olduğundan geniş bir aralığı içeri alacak şekilde tanımlanmıştır. Bu nedenle “Geç Üst Paleolitik” terimi Üst Paleolitik ve Epipaleolitik döneme ait olabilecek kalıntıları kapsamaktadır.

Buluntu Alanı	Dönem	Konum (GPS) K	Konum (GPS) D	Rakım
Kangal-1 Buluntu Alanı	Orta Paleolitik	39° 15' 00,63"	7° 29' 18,93"	1480
Kangal-2 Buluntu Alanı	Orta Paleolitik	39° 21' 11,41"	37° 12' 08,11"	1854
Kangal-3 Buluntu Alanı	Orta Paleolitik	39° 20' 12,85"	37° 12' 26,93"	1785
Kangal-4 Buluntu Alanı	Orta Paleolitik	39° 05' 21"	37° 39' 32"	1670
Kangal-5 Buluntu Alanı	Orta Paleolitik-Geç Üst Paleolitik	38° 59' 39"	37° 9' 28"	1690
Kangal-6 Buluntu Alanı	Orta Paleolitik-Neolitik	39° 3' 54"	37° 6' 25"	1570
Divriği-1 Buluntu Alanı	Alt Paleolitik	39° 14' 31"	38° 2' 16"	1430
Divriği-2 Buluntu Alanı	Orta Paleolitik	39° 29' 02"	38° 14' 29"	1270
Altınyayla-1 Buluntu Alanı	Geç Üst Paleolitik	39° 10' 34"	36° 42' 6"	1810
Altınyayla-2 Buluntu Alanı	Orta Paleolitik	39° 11' 49"	36° 38' 13"	1600
Gürün-1 Buluntu Alanı	Orta Paleolitik	38° 55' 35,8"	37° 17' 48,3"	1772
Gürün-2 Buluntu Alanı	Paleolitik	38° 48' 46"	37° 25' 37"	1630
Gürün-3 Buluntu Alanı	Orta Paleolitik-Geç Üst Paleolitik	38° 41' 37"	37° 17' 48"	1610
Gürün-4 Buluntu Alanı	Orta Paleolitik	38° 42' 20"	36° 52' 58"	1800
Gürün-5 Buluntu Alanı	Orta Paleolitik-Geç Üst Paleolitik	38° 44' 17"	36° 53' 45"	1820
Gürün-6 Buluntu Alanı	Orta Paleolitik	38° 38' 50"	37° 14' 38"	1830

Levha 1: Kangal-1 (a) ve Kangal-4 (b-g) buluntu alanına ait taş aletler (a: düzeltili yonga; b: yuvarlak kazıyıcı; c: kenar kazıyıcı; d: iri kazıyıcı; e-g: kıyıcı).

Levha 2: Divriği-1 buluntu alanına ait taş aletler (a-c: çekirdek; d-f: yonga; g: kıyıcı)

Resim 1: Kangal Yüzey Araştırması

Çakmak

Çukurözü

Kavaklısu

Kavaklısu

Sincan

Gedikbaşı

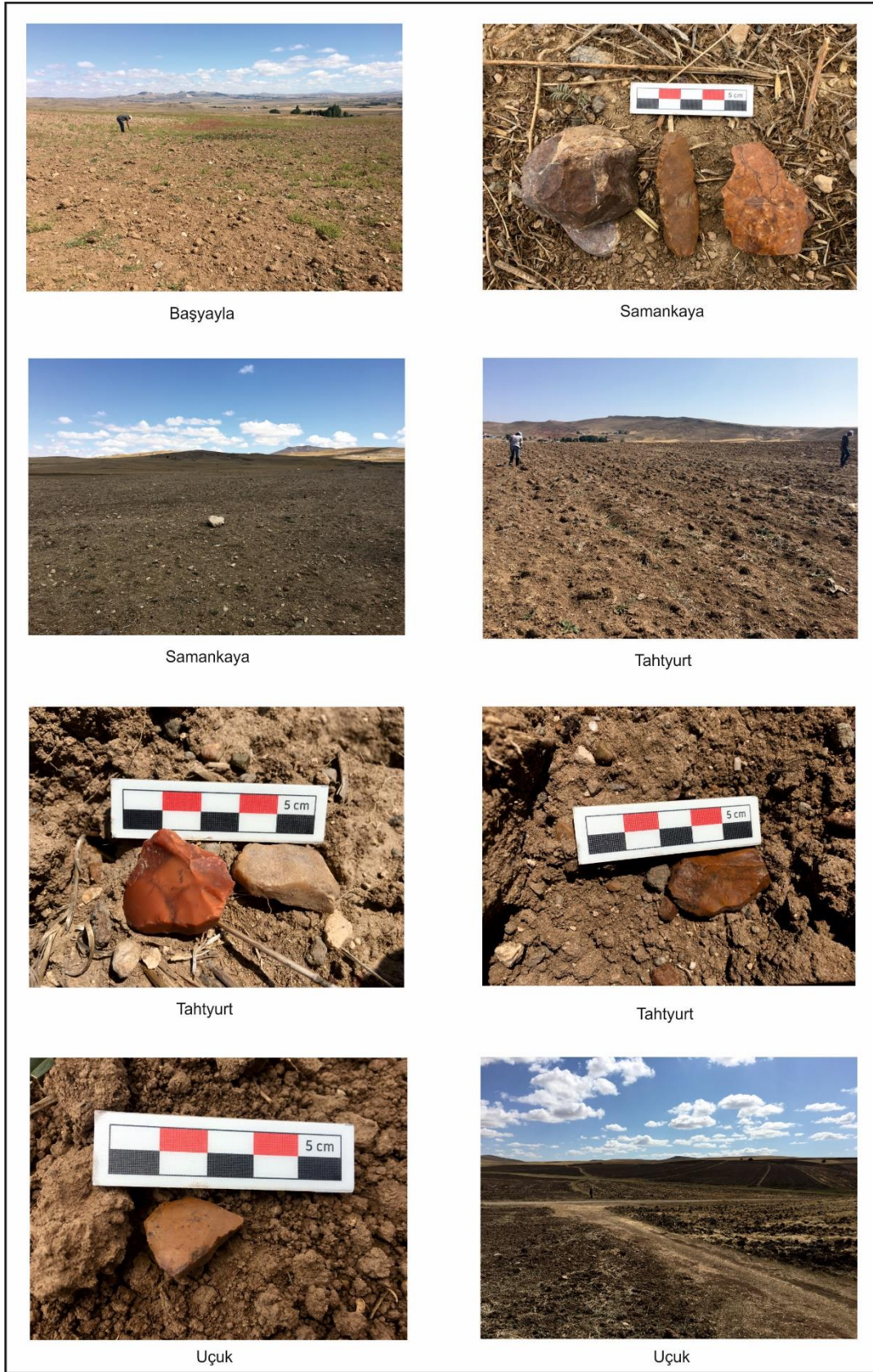

Madenli

Ortaköy

Resim 2: Divriği Yüzey Araştırması

Resim 3: Altınyayla Yüzey Araştırması

Resim 4: Gürün Yüzey Araştırması

Resim 5: Temur Köyü Çakmaktaşı Ocağı

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Z Kuşağı ile Ebeveynleri Arasındaki İletişim Sorunları¹

Communication Problems Between Generation Z and Their Parents

Menekşe TURSUN^a Mehmet Ali GÖNGEN^{b*}

^a Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Kayseri / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-8683-0758

^b Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-2931-2967

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Aralık 2023

Kabul tarihi: 10 Ocak 2024

Anahtar Kelimeler:

Z kuşağı,

Aile,

İletişim problemleri,

İletişim düzeyi,

Aile içi iletişim.

ÖZ

Bu çalışmada, diğer kuşaklardan farklılık gösteren Z kuşağının ebeveynleriyle olan iletişim düzeyleri çeşitli başlıklar altında belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda nicel ve nitel araştırma yöntemleri birlikte kullanılarak veriler elde edilmiştir. Z kuşağının ebeveynleriyle olan; ailevi ilişkiler, okul ve arkadaş çevresi ve bireysel özgürlükler faktörlerinden oluşan iletişim düzeylerini belirlemek için Adıyaman Üniversitesi Kâhta Meslek Yüksekokulu'nda eğitim gören 267 öğrenciye nicel araştırma yöntemi olan anket uygulanmıştır. Ayrıca, aynı örneklem grubundan yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle yedisi kadın, yedisi erkek olmak üzere toplam 14 öğrenci ile görüşme yapılarak Z kuşağının ebeveynleriyle yaşadıkları iletişim sorunları belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen nicel verilerin analizinde SPSS 22 paket programı kullanılmış, nitel verilerin analizinde ise betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, Z kuşağının ebeveynleriyle iletişim düzeylerinin güçlü olduğu belirlenmiştir. Çalışmaya dâhil edilen Z kuşağı bireylerinin ebeveynleriyle olan iletişim düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Kadınların ebeveynleriyle olan iletişim düzeyinin erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca, düzenli bir gelire sahip olmayan ebeveynlerin çocuklarıyla olan iletişim düzeylerinin, düzenli bir gelire sahip olan ebeveynlerin çocuklarıyla olan iletişimlerinden daha düşük olduğu belirlenmiştir. Çalışmada Z kuşağının ebeveynleriyle olan iletişim problemlerini belirlemek ve araştırmayı detaylandırmak amacıyla yapılan betimsel analiz sonucunda, Z kuşağının ebeveynleriyle en fazla okul başarısı ile bu başarının başkalarıyla kıyaslanması ve geleneklere bağlılık konularında sorun yaşadıkları belirlenmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: December 11, 2023

Accepted: January 10, 2024

Key Words:

Generation Z,

Family,

Communication problems,

Communication level,

Family communication.

ABSTRACT

In this study, the communication levels of Generation Z, which differs from other generations, with their parents were tried to be determined under various headings. For this purpose, data was obtained by using quantitative and qualitative research methods together. A questionnaire, a quantitative research method, was applied to 267 students studying at Adıyaman University Kâhta Vocational School to determine the communication levels of Generation Z with their parents, consisting of family relations, school and friend environment and individual freedoms factors. Additionally, a total of 14 students from the same sample group, seven female and seven male, were interviewed using semi-structured interview technique, and it was tried to determine the Generation Z's communication problems with parents. The study revealed the communication levels of Generation Z with their parents to be strong. The communication levels of Generation Z individuals included in the study with their parents differ according to the gender. It is seen that the level of communication between women and their parents is higher than that of men. In addition, the communication levels of parents without a regular income with their children were determined to be lower than those with a regular income. As a result of the descriptive analysis conducted to determine the communication problems of Generation Z with their parents and to elaborate the research, it was determined that Generation Z experienced the most problems with their parents in terms of school achievement, comparison of achievement with others and adherence to traditions.

¹ Bu araştırma; Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim ve Toplumsal Dönüşüm Ana Bilim Dalında, Menekşe TURSUN tarafından tamamlanan "Z Kuşağı ile Ebeveynleri Arasındaki İletişim Sorunları" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: maligongen@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Significant changes and transformations in the world globalized with the rapid development of technology have made the structure of societies more dynamic. It is possible to see the effect of this mobility in the sociological, economic, political and psychological fields. The family, which is described as the cornerstone of societies, stands out as one of the institutions most affected by this change. This rapid change significantly affects intra-family relations and communication. This situation may cause communication problems between children and their parents in the family. Although the level of impact of this worldwide rapid change is different from society to society, this change has influenced all societies and has made the difference between generations explicit. Parents want to leave their cultural heritage such as traditions and customs to the next generations. However, the rapid change between generations makes this transfer difficult.

The aim of this study is to determine the communication levels of Generation Z individuals with their parents. For this purpose, determining the level of communication between Generation Z individuals studying at Adıyaman University Kâhta Vocational School and their parents was determined as the research topic. Within the framework of the research topic, the question "What are the communication levels of Generation Z individuals with their parents?" was determined as the problem of the research. In the study, quantitative and qualitative research methods were used together. For this purpose, a questionnaire, which is a quantitative measurement tool, was developed and semi-structured interview technique, which is a qualitative measurement tool, was used to go into the details of the study. According to the results from the research, the fact that 52% of the participants are from Adıyaman province and the majority of the rest are from neighbouring provinces is an indication that most of the participants are culturally similar. The fact that the average age of the participants is 20.8 reveals that they are the first representatives of Generation Z. When the educational status of the participants' mothers is analysed, it is demonstrated that the mother is in a traditional position in the family and therefore fulfils the roles determined by the sexist division of labour. It is seen that the number of siblings of the participants is well above the average of Turkey, and they are families with many children. This situation corresponds to the characteristics of the traditional family structure. In the modern family, the number of members is idealised as mother, father and two children. Based on this information, the families of the participants are structurally like the traditional family model, but not to the modern family model.

Considering the socio-economic structure of the participants' hometowns, it can be said that seasonal work comes to the fore in the profession of mothers in the self-employment category. It is thought that the challenging living conditions brought by seasonal work negatively affect the communication between the mother and child. In the "Family Relationships" factor, a significant difference was found between those whose father's occupation is "Self-Employment" and those whose father's occupation is "Retired". It can be said that seasonal work, daily construction work, portage, and bazaar work come into prominence in the fathers' occupation in the self-employment category. Therefore, it is thought that the irregular and stressful living conditions that arise in the father's occupation negatively affect the communication between the father and child.

In general terms, it is seen that the relationship between the factor of "Familial Relations" and the factor of "Individual Freedoms" is at a moderate level and the level of intra-family communication of Generation Z with their parents affects the attitudes of the parents towards the child's individual freedoms. In terms of familial relations, it was observed that most of the participants' communication with their parents is positively strong. The parents' sacrifices towards their children are reciprocated by them. Children don't isolate themselves from their parents and they apply to them for solving their problems. This situation positively affects the communication between parents and children. Patriarchal family rules are thought to have an impact on the communication problems of the few participants who stated to have problems in familial relations. It was determined that some of the young people think differently from their families about "adherence to traditions", which emerges as a separate theme under the factor of family relations. The reason is understood to be the fact that they are bored of such activities and feel lonely in such environments.

It is observed that most of the participants have problems with their families in terms of Generation Z parents putting pressure on their children to study and comparing their school success with that of others. Children's study time is considered inadequate by their parents and compared with others. It was determined that the participants whose choice of friends is approved by their family do not have problems with their parents, while those whose choice is not approved, have problems. It is seen that the participants' clothing preferences are mostly respected by their parents. Most of the participants stated that they were not subjected to pressure by their families on religious issues and their preferences on this matter were respected. Prayer was observed to be the most problematic issue for the participants experiencing problems in this regard.

Evaluating the results of the study, it was seen that the participants' communication with their families is positive. It was determined that the level of communication in familial relations has a positive effect on individual freedoms. When considered from this point of view, it can be said that individuals who don't have problems regarding individual freedoms will have stronger familial relationships with their parents. Hence, it is seen that communication levels in familial relations and individual freedoms factors have a dynamic structure that feeds each other.

Giriş

Teknolojinin hızlı gelişimiyle birlikte küreselleşen dünyada yaşanan önemli değişim ve dönüşümler toplumların yapısını daha dinamik hâle getirmiştir. Bu hareketliliğin etkisini sosyolojik, ekonomik, politik ve psikolojik alanların tümünde görmek mümkündür. Toplumların temel taşı olarak tabir edilen aile de bu değişimden en çok etkilenen kurumlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailedeki bu hızlı değişim aile içi ilişkileri ve iletişimi önemli ölçüde etkilemektedir. Bu durum aile içerisinde çocuklarla ebeveynleri arasında iletişim problemlerine sebep olabilmektedir. Dünya çapındaki bu hızlı değişimin etki düzeyi toplumdan topluma farklı olsa da bu değişim tüm toplumları etkisi altına alarak kuşaklar arasındaki farkı belirginleştirmiştir. Ebeveynler sahip oldukları gelenek görenek gibi kültürel miraslarını sonraki kuşaklara bırakmak isterler. Ancak, kuşaklar arasındaki hızlı değişim bu aktarımı zorlaştırmaktadır (Kırık, 2013, s. 66).

Bu çalışmanın ana amacı; yaş aralığı itibariyle Z kuşağında yer alan bireylerin ebeveynleriyle olan iletişim düzeylerini belirlemektir. Çalışmada, nicel ve nitel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Bu amaçla, konu ile ilgili nicel bir ölçüm aracı olan anket geliştirilmiş ve çalışmanın detayına inmek için ise nitel bir ölçüm aracı olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Z Kuşağının ebeveynleriyle olan iletişim düzeylerini ve varsa iletişim problemlerini belirleyerek bu problemlere yönelik çözümler sunmak sağlıklı bir aile ve sağlıklı bir toplum için son derece önemlidir. Dolayısıyla çalışma konusu, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı gibi konuyla ilgili kurumların sosyal politikalar geliştirmelerine yardımcı olabilir. Bu yönüyle düşünöldüğünde çalışma aile sosyolojisi literatürüne katkı sunma potansiyeline sahiptir.

Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde, aile, aile yapısı ve kuşak kavramları ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ayrıca, Z kuşağının aile yapısı, Z kuşağının kişilik özellikleri ve kuşak çatışması bu bölümde incelenen diğer kavramlardır.

Aile

Bütün toplumlar için varlığın temel unsuru kabul edilen aile, sosyal bilimlerde üzerinde çalışılan önemli konulardan biri olmuştur. Aile evlilik bağıyla birbirine bağlanmış, ortak bir mekân ve geliri paylaşan iki ya da daha fazla bireyi içeren, çeşitli görev ve sorumlulukların üstlenildiği, duygusal bağların kurulduğu ve ait olduğu toplumun kültürünü kuşaktan kuşağa aktaran toplumsal bir birimdir (Güler ve Ulutak, 1992, s. 52). Literatürde aile kavramına birçok farklı tanım yapılmıştır. Ortak bir aile tanımında buluşamayan kuramcıların ailenin önemi konusunda hemfikir oldukları görölmektedir.

Ailenin Yapısal ve Kurumsal Dönüşümü

Sanayi devrimleriyle hız kazanan sosyo-ekonomik ve kültürel alanlardaki değişim ve dönüşüm, toplumun en küçük yapı birimi olarak tanımlanan aileyi de önemli ölçüde etkilemiştir. Bu değişim, toplumsallaşmanın bir biçimi olarak görev yapan aile kurumunun özellikle evlilik, geleneksellik, çocuk ve yaşlı bakımı, akrabalık ilişkileri, toplumsal cinsiyet rolleri gibi aileyi doğrudan ilgilendiren tüm alanlarını etkilemiş ve bu değerleri kökten sarsmıştır (Duman, 2021, s. 21). Gittins (2011) ve Bauman (2014) gibi sosyal bilim kuramcılarının da toplumun geleceği açısından endişe verici bulduğu aile kurumuna zarar veren birçok konunun günümüzde olağan şekilde gerçekteşiği görölmektedir. Özellikle kitle iletişim araçları bu olağanlığı daha da görünür kılarak süreçte başat rol oynamaktadır.

Ailede meydana gelen tüm bu değişim ve dönüşümler, kimi çevreler tarafından geri dönüşü olmayan bir sürecin başlangıcı olarak değerlendirilmekte ve geleneksel sosyal düzenin garantisi olarak görülen ailenin çöküşünün başladığı dile getirilmektedir. Öte taraftan bazı çevrelere göre ise “ailenin çöküşü” tezi gerçek dışı olarak grlmekte ve yaşananlar ataerkil ailenin kendini kimlik temelli yeniden üretmesi şeklinde yorumlanmaktadır.

Kuşak

İnsanlar tarih boyunca hayatlarını idame ettirmek için birbirleriyle ve çevreleriyle etkileşim hâlinde olmuşlardır. Bu süreçte içinde buldukları topluma hem yn vermişler hem de oluşan toplumsal olaylardan etkilenmişlerdir. Tanık oldukları toplumsal olaylar insanların yaşam biçimlerini değiştirmiş ve yaşanan bu olaylara aynı dönemde yaşayan insanların benzer tepki verdikleri gözlenmiştir. Bu tespitten hareketle yapılan çalışmalar dâhilinde kuşak kavramı ortaya çıkmıştır (Taş ve Kaçar, 2019, s. 646). Sosyolojik perspektiften bakıldığında kuşak, yaklaşık 25-30 yıllık yaş gruplarını oluşturan bireyler topluluğu olarak ifade edilmektedir. Bir başka tanıma göre ise kuşak; belirli bir zaman aralığında doğmuş, bu zaman aralığında gerçekleşen toplumsal olaylardan etkilenmiş ve bu etkileşime bağlı olarak benzer özelliklere ve dünya görüşüne sahip bireyler topluluğu olarak ifade edilebilir (Zemke, Raines ve Filipczak, 2013, s. 78).

Her kuşağın kendine özgü ortak karakteristik özellikleri, tutum ve davranışları, değer yargıları, güçlü ve zayıf yönleri bulunmakla birlikte, her bir kuşak üyesinin o kuşağın tüm özelliklerini taşıdığını söylemek doğru olmaz (Lower, 2008). Konu ile ilgili literatür incelendiğinde en çok kullanılan kuşak sınıflandırmasının; Sessiz Kuşak (Gelenekseller), Bebek Patlaması Kuşağı, X Kuşağı, Y Kuşağı ve Z Kuşağı şeklinde yapıldığı görülmektedir.

Sessiz Kuşak: Gelenekseller (1925-1945)

Sessiz Kuşak 1925 ile 1945 yılları arasında dünyaya gelenleri kapsar. Literatürde savaş kuşağı olarak da geçmektedir. Bunun sebebi bu dönemin insanların tüm dünyayı etkileyen İkinici Dünya Savaşı’na tanıklık etmiş olmalarıdır. Bu dönem başta savaş sebebiyle milyonlarca insanın hayatını kaybettiği ya da yaşamak için başkasına muhtaç hâle geldiği felaket yılları olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine 1929-1939 yılları arasında tüm dünyayı ekonomik olarak etkileyen büyük buhran hadisesi, insanların yoksullukla ve kıtlıkla mücadele ettiği bir diğer olaydır (Yalçın, Sökmen ve Kulak, 2013, s. 140).

Bebek Patlaması Kuşağı (1946-1964)

İkinici Dünya Savaşı’ndan sonra tüm dünyada nüfus artışının çok hızlı olduğu yıllarda doğan bu nesil, “Bebek Patlaması Kuşağı” olarak isimlendirilmiştir. Literatürde Soğuk Savaş Kuşağı olarak da nitelendirilmektedir. Doğu-Batı kutuplaşmasının yarattığı ikili dünya içerisinde yaşanan olaylara tanıklık etmişlerdir. Bu dönem olumlu ekonomik gelişmelerle birlikte refahın yükseldiği bir dönemdir. Artan refah bu kuşağın düşünce yapısını ve yaşam şeklini de etkilediği için bebek patlaması kuşağı eğlenme ve harcama odaklı bir yaşam sürmüştür. Toplumsal alandaki mücadeleleri daha çok sosyal haklar konusunda olmuştur (Senbir, 2004).

X Kuşağı (1965-1979)

X Kuşağı terimi bugünkü anlamını 1991 yılında Kanadalı yazar Douglas Coupland ‘ın “Generation X: T Tales for an Accelerated Culture” kitabının yayınlanmasından sonra almış ve popülerlik kazanmaya başlamıştır. X Kuşağı Coupland’ın kitabında ebeveynlerinin aksine erken yaşta hayata atılmak zorunda kalan, eğitimi önemseyen, muhafazakr ve sosyal kişilikler olarak tanıtılmıştır (Tulgan, 1997).

Y Kuşığı (1980-2000)

Literatürde Y kuşığının hangi yılları kapsadığı konusunda araştırmacılar arasında farklı görüşler vardır. Bu görüşler incelendiğinde Y kuşığının sınırlarının 1977 ile 2001 yılları arasında değiştiği görülmektedir. Ancak genel olarak Y kuşığının birçok çalışmada 1980 ile 2000 yılları arasında kapsadığı belirtilmiştir. Y kuşığının en önemli özelliklerinden biri olayları sorgulayan bir yapılarının olmasıdır. Y kuşığının sahip olduğu teknolojik imkânlar onların araştırmacı kimliklerinin gelişmesine olanak sağlamıştır (Acılıoğlu, 2015, s. 34-46).

Z Kuşığı (2000-2020)

Literatürde Z kuşığı zaman aralığıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Latif ve Serbest'e (2014) göre, Z kuşığı 2000 yılı ve sonrasında doğanları kapsamaktadır. Benzer şekilde Altuntuğ da (2012) Z kuşığını 2000 yılı ve sonrasında doğanlar olarak tanımlamıştır. Feiertag ve Berge (2008) ise, Z kuşığını 1995 yılı ve sonrasında doğan bireyleri kapsadığını belirtmiş ve bu kuşığı dijital kuşak olarak tarif etmiştir. Literatürde Yeni Sessiz Kuşak, Kristal Kuşak, İnternet Kuşığı, Next Generation gibi tanımlamalarının da Z Nesli için kullanıldığı görülmektedir (Tandoğan, 2013, s. 26).

Gelişen teknoloji Z kuşığı bireylerinin bilgiye erişimini kolaylaştırarak çok küçük yaşlarda eğitime başlamalarını sağlamıştır. Bu sebeple Z kuşığının zihinsel gelişimi daha hızlı olmuştur. Diğer taraftan erken yaşlarda teknolojiyle iç içe olmak bu kuşığın üyelerinde bireyciliğin daha güçlü olmasına sebep olmuştur. Bundan hareketle Igel ve Urquat (2015, s. 16), bu neslin önceki nesillere göre özgüveni yüksek, daha akıllı, daha hızlı öğrenen, kendi kendini yönlendirebilen, özgür düşünüp bağımsız hareket edebilen bireyler olmalarına karşın, aşırı bireysel davranışlarının onları bir takım oyuncusu olmaktan alıkoyacağını ifade etmektedir.

Z Kuşığının Aile Yapısı

Z kuşığının ebeveynleri incelendiğinde, çoğunluğu X kuşığından olmak üzere bebek patlaması ve Y kuşığından da oldukları görülmektedir. Çoğunluğu çalışan annelere sahip ve geleneksel değerlere bağlı çekirdek ailelerin çocuklarıdır (Rothman, 2016). Z kuşığının X kuşığından olan ebeveynleri çocuklarını yetiştirirken iyi olduğuna inandıkları şeyin peşinden gitmeleri gerektiğini öğretme çabası içerisindeyler. Bu da Z kuşığının rekabet odaklı davranış göstermelerini tetiklemiştir (Stein, 2007).

Z Kuşığının Kişilik Özellikleri

Teknolojinin içine doğan Z kuşığı, teknolojik aletleri oldukça iyi kullanabilmektedir. Bu durum onlarda duyu organları, beyin ve kasların uyumlu çalışması sonucu ortaya çıkan psiko-motor becerilerin gelişmesini sağlamıştır. Böylece Z kuşığının çoklu dikkat becerileri gelişmiş ve aynı anda birçok konu üzerinde düşünüp karar verebilen bir duruma gelmişlerdir (Ünlü ve Çiçek, 2019, s. 449). İletişim, okuma, sosyalleşme de dâhil olmak üzere birçok işini çevrimiçi olarak yürüten Z kuşığı bireyleri fiziksel aktivitelerden uzak yaşamaktadırlar. Bu da onlarda üşengeç davranışların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. (İnce, 2018, s. 107).

Z Nesli ve Kuşak Çatışması

Günümüzde aile kurumunun dinamiklerinde meydana gelen değişim ve dönüşüm aile bireyleri arasındaki ilişkileri önemli ölçüde etkilemiştir. Aile üyeleri arasında görülen kuşak farklılıkları aile içi iletişimde sorunlara neden olmaktadır. Son yıllarda bu konuyla ilgili yapılan araştırmalarda ebeveynlerle çocuklar arasında kırılğan bir ilişkinin olduğu, ev içindeki birlikteliğin fiziki olmaktan öteye gitmediği görülmektedir. Duygusal anlamda ortak bir paydada buluşamayan ve çeşitli iletişim sorunlarının yaşandığı aile ortamları oldukça fazladır.

Kuşak çatışması olarak nitelendirilen bu durumun ilerde aile içi ilişkilerde çok ciddi sorunlara yol açacağı yine aynı çalışmalarda dile getirilmektedir.

Eski kuşakla yeni kuşak arasındaki uyuzmazlık insanlık tarihi boyunca süregelen bir olgudur. Ancak günümüzde yaşanan kuşak çatışması tarihin hiçbir döneminde bu kadar önemli olmamiş ve aile içi ilişkileri bu denli etkilememiştir. Bunun sebebi dünyamızın son yüz elli yılda yaşadığı hızlı değişimdir. Yaşanan bilimsel ve teknolojik devrimler aile yeleri arasında duygu ve düşünce farklılıklarına, bu farklılıklar da aile içinde çatışmalara neden olmuştur (Duman, 2021, s. 25). Kuşaklar arası çatışma; konuşma tarzı, içeriği, moda, giyim-kuşam gibi davranışlarla ilgili durumlarla olabildiği gibi dünya görüşü, siyasi görüş, yaşam felsefesi ve din inançlar gibi konularla da ortaya çıkabilmektedir (Tezcan, 1981, s. 119).

Araştırmanın Yöntemi

Bu alışmada; Adıyaman Üniversitesi Kâhta Meslek Yüksekokulu'nda eğitim gören ve yaş aralığı itibariyle Z kuşağında yer alan bireylerin ebeveynleriyle olan iletişim düzeylerinin belirlenmesi araştırma konusu olarak belirlenmiştir. Araştırma konusu çerçevesinde "Z kuşağı bireylerinin ebeveynleri ile olan iletişim düzeyleri nedir?" sorusu araştırmanın problemi olarak belirlenmiştir. Bu problem cümlesi çerçevesinde, araştırmanın soruları aşağıda sıralanmiştir.

1- İletişim düzeyi faktörlerinden (ailevi ilişkiler, okul ve arkadaş çevresi ve bireysel özgürlükler) hangileri daha yüksek seviyededir? Bu faktörlerden hangileri demografik özelliklere göre farklılık göstermektedir?

2- İletişim düzeyi faktörlerinin (ailevi ilişkiler, okul ve arkadaş çevresi ve bireysel özgürlükler) aralarında bir ilişki var mıdır?

3- Z kuşağı bireylerinin ebeveynleriyle olan iletişim sorunları (ailevi ilişkiler, okul ve arkadaş çevresi ve bireysel özgürlükler) nelerdir?

Çalışmada oluşturulan araştırma soruları doğrultusunda hazırlanan anketin uygulanabilmesi için Gaziantep Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 21.07.2022 tarih ve 211463 sayılı Etik Kurul İzin Belgesi alınmiştir. Ayrıca, anketin uygulanacağı Adıyaman Üniversitesi Kâhta Meslek Yüksekokulu'ndan 15.08.2022 tarih ve 71499 sayılı yazı ile izin alınmiştir. Z kuşağının ebeveynleriyle olan iletişim düzeyini ve iletişim sorunlarını belirlemek amacıyla nitel ve nicel veri toplama araçlarından faydalanılmıştır. Dolayısıyla araştırma verileri karma yöntem kullanılarak elde edilmiştir. Karma yöntem, "araştırmacının tek bir çalışma ya da araştırma programında hem nitel hem de nicel yaklaşımlar kullanarak verileri topladığı, analiz ettiği, bulguları bütünleştirdiği ve çıkarımda bulunduğu araştırma" şeklinde tanımlanmaktadır (Tashakkori ve Creswell, 2007, s. 4). Bu çalışmada, karma yöntem çalışmalarında yaygın olarak kullanılan "Sıralı Nicel-Nitel Teknik" kullanılmıştır (Baki ve Gökçek, 2012, s. 7; Kemper, Stringfield, ve Teddlie, 2003).

Adıyaman Üniversitesi Kâhta Meslek Yüksekokulu bünyesinde 2021-2022 eğitim ğretim yılında okula devam eden 450 ğrenci bulunmaktadır. Bu ğrenciler arasından gönüllülük esasına göre 310 kişiye anket uygulanmiştir. Ankete katılım gösterenler arasında Z kuşağında olmayan ve anketi eksik dolduran öğrencilerin anketleri araştırmaya dâhil edilmemiş ve 267 anket çalışma için kabul edilmiştir.

Nicel veriler oluşturulan anket ile toplandıktan sonra nitel verilerin toplanması için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmiştir. Bu kapsamda Adıyaman Üniversitesi Kâhta Meslek Yüksekokulu bünyesinde 2022-2023 eğitim ğretim yılında öğrenim gören öğrencilerden 7 kadın, 7 erkek ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ulaşmada "Kartopu rneklem Tekniği" kullanılmıştır.

Bu çalışmada ilk olarak nicel veri toplama araçlarından olan anket kullanılarak veriler toplanmıştır. Bunun için, Hoffman, Marquis, Poston, Summers ve Turnbull (2006) ve Karaman İl Milli Eğitim Müdürlüğü (2017) tarafından uygulanan anketlerden ve Duman (2021) tarafından yapılan nitel araştırmadan faydalanılarak bir anket (Ek-1) geliştirilmiştir (Hoffman vd., 2006; Karaman İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2017; Duman, 2021). 5’li Likert leği ’ne göre hazırlanan anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tanımlayıcı istatistiklere ilişkin 9 genel ifade, ikinci bölümde ise ‘‘Aile İçi İletişim leğini’’ oluşturan 24 yargı ifadesi kullanılmıştır. 5’li Likert leğinin kullanıldığı anket ifadeleri ‘‘Kesinlikle Katılmıyorum’’, ‘‘Katılmıyorum’’, ‘‘Kararsızım’’, ‘‘Katılıyorum’’ ve ‘‘Kesinlikle Katılıyorum’’ şeklinde ve sırasıyla 1, 2, 3, 4, 5 olarak derecelendirilmiştir.

Örneklem seçiminde kolayda örneklem yöntemine başvurulmuştur. Bu tekniğin en belirgin özelliği ankete cevap veren herkesin örneğe dâhil edilmesidir (Altunışık vd., 2007, s. 132). Araştırmanın ana kütlesinden hareketle örneklem sayısının en az 201 olması gerektiği hesaplanmıştır. Çalışmada, anket uygulanacak örneklem sayısının belirlenmesinde aşağıdaki formülden yararlanılmıştır (Salant ve Dillman, 1994).

$$n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N - 1) + t^2pq} \quad (1)$$

Bu formülde;

N: ana kütle büyüklüğünü,

p: olayın gerçekleşme olasılığını (p= 0,5),

q: olayın gerçekleşmeme olasılığını (q= 0,5),

t: güven aralığını (% 95),

d: hata payını (0,05) göstermektedir.

Çalışmada uygulanan 267 anket ile en az 201 olarak belirlenen örneklem sayısının oldukça üzerinde bir sayıya ulaşılmıştır. Bu durum çalışmada kullanılan nicel verilerin uygun örneklem sayısı ile yapıldığının göstergesidir. Daha sonra araştırma sorularının açıklanması amacıyla ankette yer alan ‘‘Ailevi İlişkiler’’, ‘‘Okul ve Arkadaş evresi’’ ve ‘‘Bireysel zgrlkler’’ faktörlerini ölçen yargı ifadelerinden hareketle yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak veriler elde edilmiştir. Yedisi kadın yedisi erkek olmak üzere toplam 14 kişiyle görüşme yapılmış ve elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

Nicel Verilerin Analizi

Nicel verilerin analizinde genel olarak kullanılan istatistiki hipotez testleri parametrik testler ve parametrik olmayan testler olmak üzere iki şekilde sınıflandırılır. Parametrik testler; belirli bir hipotetik evren dağılımına ve bu dağılımı belirleyen ortalama, standart sapma gibi parametrelere dayalı algoritmalar içeren esnek olmayan yöntem ve tekniklerin ortak adıdır. Parametrik testler arasında t-testi, F-testi, ANOVA, one-way ANOVA, korelasyon analizi, regresyon analizi ve diğer ileri seviyedeki analiz tekniklerinin birçoğu sayılabilir. Çalışmada anket yöntemi kullanılarak elde edilen veriler öncelikle normallik analizine, sonrasında faktör analizi ve güvenirlik analizine tabi tutulmuştur.

Normallik Analizi

Betimsel istatistiksel yöntemler verilerin dağılımlarının, çarpıklık katsayıları, basıklık katsayıları, mod, aritmetik ortalama ve medyan gibi istatistikler üzerinden incelenmesi şeklinde açıklanabilir (Abbott, 2011). Verileri normal dağılım olarak değerlendirebilmek için normallik analizi sonucunda; aritmetik ortalama, mod ve medyanın eşit ya da yakın olması, çarpıklık ve basıklık katsayılarının ± 1 sınırları içinde ve 0'a yakın olması gerekmektedir. Ayrıca, çarpıklık ve basıklık katsayılarının kendi standart hatalarına bölünmesi ile hesaplanan çarpıklık ve basıklık indekslerinin ± 2 sınırları içinde 0'a yakın olması normal dağılım şeklinde ifade edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Araştırmadan elde edilen verilerin analizi sonucunda ankette yer alan bir yargı ifadesi dışında tüm yargı ifadelerinin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Normallik sınırları dışındaki değerlerin bertaraf edilmesinde farklı yöntemler bulunmakla beraber (Tabachnick ve Fidell, 2015) bu araştırmada normal dağılım göstermeyen yargı ifadesi veri setinden çıkarılmıştır. Bu kapsamda "Aile İçi İletişim Ölçeği"nde bulunan sekizinci yargı ifadesi analizlere dâhil edilmemiştir.

Faktör Analizi

Literatürden faydalanılarak oluşturulan anket formu ile elde edilen veriler faktör analizine tabi tutulmuştur. SPSS 22 yazılım programının kullanıldığı faktör analizinde anketteki yargı ifadelerinin üç faktörde toplandığı görülmüştür. Faktör yük değeri 0,50'nin altında kalan ifadelerin araştırmadan çıkarılması gerekmektedir (Hair vd., 2010, s. 95-104). Buna göre anketteki yargı ifadelerinden dört tanesinin (11, 20, 21 ve 23) faktör yükleri 0,50'den küçük olduğundan çalışmadan çıkarılmıştır.

Tablo 1'de gösterilen faktör analizi sonuçları, faktör yükleri 0,50'den küçük olan yargı ifadelerinin analizden çıkarıldıktan sonra kalan 19 yargı ifadesinin üç faktör altında toplandığı görülmüştür. Yapılan faktör analizinin KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) örneklem yeterliliği testinin 0,6'nın üzerinde olması (0,872) ile yeterli olarak nitelendirildiği görülmektedir (Hair vd., 2010, s. 95-104). Bartlett testinin anlamlı olduğu ($p < 0,05$) ve Faktör Analizi ile açıklanan varyansın % 50,24 olarak gerçekleştiği görülmüştür.

Tablo 1: Aile İçi İletişim Ölçeğindeki Yargı İfadelerinin Faktör Yükleri

Faktör 1 (Ailevi İlişkiler)		Faktör 2 (Okul ve Arkadaş Çevresi)		Faktör 3 (Bireysel Özgürlükler)	
Yargı İfadesi No	Faktör Yük Değeri	Yargı İfadesi No	Faktör Yük Değeri	Yargı İfadesi No	Faktör Yük Değeri
1	0,675	4	0,672	9	0,764
2	0,677	5	0,614	10	0,611
3	0,583	6	0,794	22	0,626
12	0,771	7	0,613		
13	0,809				
14	0,702				
15	0,689				
16	0,641				
17	0,733				
18	0,739				
19	0,678				
24	0,527				
Açıklanan Varyans (%)	33,078		10,084		7,075
Toplam Açıklanan Varyans (%)					50,237

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)	0,872
Bartlett's Test of Sphericity (Sig.)	0,000

Güvenirlik Analizi

Bir ölçeğin güvenirliği Cronbach Alpha katsayısıyla tespit edilmektedir. Hesaplanan bu katsayı için genel kabul en az 0,70 olmasıdır (Ercan ve Kan, 2004, s. 213).

Tablo 2’de gösterildiği gibi SPSS paket programı aracılığıyla yapılan güvenirlik analizleri sonucunda, ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,805 olarak tespit edilmiştir. Ulaşılan bu sonuç 0,70’ten büyük olduğu için ölçeğin güvenirliği sağlanmıştır.

Tablo 2: Aile İçi İletişim leği Güvenirlik Katsayısı

Güvenirlik	
Cronbach's Alpha	Yargı İfadesi Sayısı
0,805	19

Yukarıdaki analizlerden sonra araştırma verileri, araştırmanın soruları göz önünde bulundurularak betimsel istatistik, bağımsız gruplar arası t testi ve ANOVA, One-Way ANOVA testi ve korelasyon analizine tabi tutulmuştur. Araştırmada kullanılan istatistik teknikleri şu şekilde açıklanabilir (Altunışık vd., 2007, s. 170, 203)

Nitel Verilerin Elde Edilmesi ve Analizi

Nitel verilerin elde edilmesinde katılımcılara kartopu örneklem yöntemi ile ulaşılmıştır. Ulaşılan 14 katılımcıya yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analiz tekniğinde genellikle veriler önceden belirlenmiş konulara göre ayrıştırılır, sonrasında bu veriler özetlenir ve araştırmacının birikimi ile yorumlanır (Baltacı, 2019, s. 379).

Bulgular

Bu bölümde ‘‘Betimsel İstatistiki Bulgular’’ ve ‘‘Araştırma Sorularına İlişkin Bulgular’’ başlıkları altında araştırmaya ilişkin bulgular yer almaktadır.

Betimsel İstatistiki Bulgular

Araştırmadan elde edilen verilere göre katılımcıların memleketleri incelendiğinde çoğunluğunun Adıyaman ilinden olduğu görülmektedir. Sonrasında sırasıyla şanlıurfa ve Gaziantep gelmektedir. Katılımcıların %52’sinin anketin uygulandığı ilden olduğu ve kalanların büyük çoğunluğunun da komşu illerden olduğu görülmektedir. Bu durum araştırma evreninin benzer kültüre sahip bireylerden oluştuğunu göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen verilere göre katılımcıların yaşları incelendiğinde %36 (n:92) ile 22 yaşın çoğunlukta olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş ortalamasının 20,8 olduğu belirlenmiştir. Bu durum katılımcıların büyük kısmının Z kuşağının ilk temsilcileri olduğunun göstergesidir.

Tablo 3: Katılımcıların Cinsiyeti

Cinsiyet	Kişi Sayısı	Oran (%)
Kadın	129	48,3
Erkek	138	51,7
Toplam	267	100

Katılımcıların cinsiyetleri incelendiğinde (Tablo 3) erkeklerin %51,7 (n:138), kadınların %48,3 (n:129) ile oransal olarak birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Anne eğitim durumu incelendiğinde, büyük çoğunluğunun okuma yazma bilmeyen ve ilkökul mezunu olduğu görülmektedir. Üniversite mezunlarının çok düşük bir oranda kaldığı görülmektedir. Genel anlamda incelendiğinde annelerin eğitim düzeyinin düşük olduğu söylenebilir.

Baba eğitim durumu incelendiğinde %36'sının (n:97) ilkökul, %27'sinin (n:73) ortaokul ve %23'ünün (n:61) lise mezunu olduğu görülmektedir. Okuma yazma bilmeyen babaların oranının okuma yazma bilmeyen annelerin oranına göre daha düşük olduğu görülmektedir.

Anne mesleğine ilişkin bulgular incelendiğinde annelerin %95,1 (n:254) gibi yüksek bir oranda ev hanımı olduğu belirlenmiştir. Bu durum annelerin çoğunun iş hayatında olmadığını göstermektedir.

Baba mesleğine ilişkin veriler incelendiğinde en fazla serbest meslek (%33,7) sonrasında ise esnaf (%21,7) gelmektedir. Bulgulara göre memur oranının (%10,0) oldukça düşük seviyede olduğu gözle çarpılmaktadır.

Katılımcıların kardeş sayısına ilişkin veriler incelendiğinde az çocuklu ailelerin oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Buna karşın katılımcıların büyük bir kısmının üç ve üzeri kardeş sayısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Araştırma bulgularına göre katılımcıların kardeş sayısının ortalaması 4,9 olarak belirlenmiştir. Bu durum katılımcıların aile içi sosyal iletişim ortamlarının varlığını göstermektedir.

Katılımcıların anne yaşı incelendiğinde yarısının yaşının 40-50 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Anne yaşının ortalamasının 47,5 olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların baba yaşına ilişkin veriler incelendiğinde yarısından fazlasının 45-55 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Baba yaşının ortalaması 51,7 olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma Sorularına İlişkin Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde "Aile İçi İletişim Anketi" ile elde edilen verilerin araştırma soruları kapsamında SPSS 22 analiz programı vasıtasıyla analiz edilerek yorumlanmasına yer verilmiştir.

İletişim Düzeyi Faktörlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci sorusu "İletişim düzeyi faktörlerinden (ailevi ilişkiler, okul ve arkadaş çevresi ve bireysel özgürlükler) hangileri daha yüksek seviyededir? Bu faktörlerden hangileri demografik özelliklere göre farklılık göstermektedir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu kapsamda yapılan istatistikî analizler ve bulgular aşağıda açıklanmıştır.

Tablo 4: Cinsiyete göre İletişim Faktörlerinin Bağımsız T Testi Sonuçları

İletişim Faktörleri	Grup	N	Ortalama	Standart Sapma	t	df	p																												
Ailevi İlişkiler	Kadın	129	3,9593	0,60175	2,028	254,230	0,044																												
	Erkek	138	3,7850	0,79471				Okul ve Arkadaş Çevresi	Kadın	129	3,3295	0,93749	1,834	265,000	0,068	Erkek	138	3,1087	1,02387	Bireysel Özgürlükler	Kadın	129	3,7416	0,89679	3,044	265	0,003	Erkek	138	3,3720	1,07245	Genel İletişim Düzeyi	Kadın	129	3,6768
Okul ve Arkadaş Çevresi	Kadın	129	3,3295	0,93749	1,834	265,000	0,068																												
	Erkek	138	3,1087	1,02387				Bireysel Özgürlükler	Kadın	129	3,7416	0,89679	3,044	265	0,003	Erkek	138	3,3720	1,07245	Genel İletişim Düzeyi	Kadın	129	3,6768	0,57013	3,374	265	0,001								
Bireysel Özgürlükler	Kadın	129	3,7416	0,89679	3,044	265	0,003																												
	Erkek	138	3,3720	1,07245				Genel İletişim Düzeyi	Kadın	129	3,6768	0,57013	3,374	265	0,001																				
Genel İletişim Düzeyi	Kadın	129	3,6768	0,57013	3,374	265	0,001																												

Erkek 138 3,4219 0,65736

“Aile İçi İletişim Ölçeği” ile toplanan verilerin analizi neticesinde ortaya çıkan genel iletişim düzeyi ve oluşturulan alt iletişim faktörlerinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla “Genel İletişim Düzeyi” ve alt faktörleri olan “Ailevi İlişkiler”, “Okul ve Arkadaş evresi” ve “Bireysel zgrlkler” faktörlerine ilişkin bağımsız gruplar arası t Testi analizleri yapılmıştır.

Bağımsız gruplar arası t Testi sonuçlarının yer aldığı Tablo 4 incelendiğinde “Ailevi İlişkiler” alt faktörü, cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t=2,028$; $p<0,05$). Bu durum, kadınların “Ailevi İlişkiler” faktöründe erkeklere göre ebeveynleriyle daha yüksek bir iletişim düzeyine sahip olduklarını göstermektedir. Nitekim, kadınların ebeveynleriyle olan iletişim düzeylerinin ortalaması 3,96 iken, erkeklerin ortalaması 3,79’dur.

Tablo 4’e göre “Okul ve Arkadaş evresi” alt faktörünün cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir ($t=1,834$; $p>0,05$). Dolayısıyla “Okul ve Arkadaş evresi” faktöründe kadınlar ile erkeklerin ebeveynleriyle olan iletişim düzeyleri arasında bir fark yoktur.

Tablo 4’ten anlaşılabileceği gibi “Bireysel zgrlkler” alt faktörü cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t=3,044$; $p<0,05$). Bu faktörde kadınların ebeveynleriyle olan iletişim düzeylerinin ortalaması 3,74 iken erkeklerin ortalaması 3,37’dir. “Bireysel zgrlkler” faktöründe kadınların ebeveynleriyle olan iletişim düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

“Genel İletişim Düzeyi” ana faktörü cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermektedir ($t=3,374$; $p<0,05$). Kadınların ebeveynleriyle olan genel iletişim düzeyi ortalama 3,68 iken, erkeklerin ortalaması 3,42’dir. Genel olarak değerlendirildiğinde araştırmaya katılan kadınların ebeveynleriyle olan iletişim düzeyleri erkeklere göre daha güçlüdür.

Tablo 5: Anne Mesleğine göre Ailevi İlişkiler Faktörü Anova Testi Sonuçları

Faktör	Anne Mesleği	N	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Ailevi İlişkiler	Ev Hanımı	253	3,8890	0,68915	5,095	0,000
	Esnaf	2	4,0833	0,82496		
	Memur	3	4,0556	0,17347		
	İşçi	3	4,0556	0,84300		
	Emekli	3	3,6389	0,69389		
	Serbest Meslek	3	1,9167	0,22048		

“Aile İçi İletişim Ölçeği” ile elde edilen verilerin analizi sonucunda ortaya çıkan genel iletişim düzeyi ve oluşturulan alt iletişim faktörlerinin katılımcıların anne mesleğine göre farklılık gösterip göstermediği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla “Genel İletişim Düzeyi” ve alt faktörleri olan “Ailevi İlişkiler”, “Okul ve Arkadaş evresi” ve “Bireysel zgrlkler” faktörlerinin analizleri ANOVA testi ile yapılmıştır.

Tablo 6’da “Ailevi İlişkiler” faktörüne ilişkin ANOVA testi analizi yer almaktadır. Buna göre “Ailevi İlişkiler” faktörü katılımcıların anne mesleğine göre istatistiki olarak anlamlı bir fark göstermektedir ($p<0,05$). Bu durumda, karşılaştırma yapılan gruplar arasında farklılığa sebep olan alt grubun hangisi veya hangileri olduğunu belirlemek için One-Way ANOVA testi yapılmıştır.

Tablo 6: Anne mesleğine göre Ailevi İlişkiler Faktörü One-Way ANOVA Testi Sonuçları

Faktör	Anne Mesleği	Anne Mesleği	p
Ailevi İlişkiler	Serbest Meslek	Ev Hanımı	0,000
		Esnaf	0,009
		Memur	0,003
		İşçi	0,003
		Emekli	0,034

Tablo 6’da “Ailevi İlişkiler” faktörüne ilişkin One-Way ANOVA testi analiz sonuçları yer almaktadır. Buna göre “Ailevi İlişkiler” faktöründe katılımcıların anne mesleği; “Serbest Meslek” olanlar ile “Ev Hanımı” olanlar arasında, “Serbest Meslek” olanlar ile “Esnaf” olanlar arasında, “Serbest Meslek” olanlar ile “Memur” olanlar arasında, “Serbest Meslek” olanlar ile “İşçi” olanlar arasında ve “Serbest Meslek” olanlar ile “Emekli” olanlar arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p < 0,05$).

“Ailevi İlişkiler” faktöründe anne mesleğinin katılımcıların iletişim düzeyi üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Anne mesleği “Ev Hanımı” olanlar 3,89, “Esnaf” olanlar 4,08, “Memur” olanlar 4,06, “İşçi” olanlar 4,05, “Emekli” olanlar 3,64 ve “Serbest Meslek” olanlar 1,92 iletişim düzeyine sahiptir. Anne mesleği “Serbest Meslek” olanların diğer mesleklere göre oldukça düşük iletişim düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların memleketleri göz önüne alındığında serbest meslek faaliyetinin çoğunlukla mevsimlik işçilik olduğu bilinmektedir. Anne, mevsimlik işçi olarak çalışmaya gittiği yere genellikle çocuğunu götürmemektedir. Götürse bile, zorlu çalışma koşulları altında çocuğuna yeterli zaman ayıramamaktadır. Bu durumun da anne-çocuk iletişimini olumsuz yönde etkilediği düşünülmektedir.

Tablo 7: Baba Mesleğine göre Ailevi İlişkiler Faktörü ANOVA Testi Sonuçları

Faktör	Baba Mesleği	N	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Ailevi İlişkiler	Esnaf	58	3,9971	0,57776	3,084	0,010
	Memur	27	3,9630	0,76143		
	İşçi	39	3,9594	0,74139		
	Emekli	32	4,1146	0,57023		
	Serbest Meslek	90	3,6759	0,72330		
	İşsiz	21	3,6825	0,88726		

“Aile İçi İletişim Ölçeği” ile elde edilen verilerin analizi sonucunda ortaya çıkan genel iletişim düzeyi ve oluşturulan alt iletişim faktörlerinin katılımcıların baba mesleğine göre farklılık gösterip göstermediği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla “Genel İletişim Düzeyi” ve alt faktörleri olan “Ailevi İlişkiler”, “Okul ve Arkadaş Çevresi” ve “Bireysel Özgürlükler” faktörlerinin analizleri ANOVA testi ile yapılmıştır.

Tablo 7’de “Ailevi İlişkiler” faktörüne ilişkin ANOVA testi analizi yer almaktadır. Buna göre “Ailevi İlişkiler” faktörü katılımcıların baba mesleğine göre istatistiki olarak anlamlı bir fark göstermektedir ($p < 0,05$). Bu durumda, karşılaştırma yapılan gruplar arasında farklılığa sebep olan alt grubun hangisi veya hangileri olduğunu belirlemek için One-Way ANOVA testi yapılmıştır.

Tablo 8: Baba Mesleğine göre Ailevi İlişkiler Faktörü One-Way ANOVA Testi Sonuçları

Faktör	Baba Mesleği	Baba Mesleği	p
Ailevi İlişkiler	Serbest Meslek	Esnaf	0,092
		Memur	0,547
		İşçi	0,378
		Emekli	0,027
		İşsiz	1,000

Tablo 8’de ‘‘Ailevi İlişkiler’’ faktörüne ilişkin One-Way ANOVA testi analiz sonuçları yer almaktadır. Buna göre ‘‘Ailevi İlişkiler’’ faktöründe katılımcıların baba mesleği; ‘‘Serbest Meslek’’ olanlar ile ‘‘Emekli’’ olanlar arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<0,05$).

Bu durum düzensiz bir meslek olan ‘‘Serbest Meslek’’ ile daha düzenli bir yaşam standardı olan ‘‘Emekli’’ arasındaki farkı yansıtılmaktadır. Zira, baba mesleği ‘‘Serbest Meslek’’ olan katılımcıların iletişim düzeyi 3,68 iken baba mesleği ‘‘Emekli’’ olan katılımcıların iletişim düzeyi 4,11’dir.

İletişim Düzeyi Faktörleri Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular

Araştırmanın ikinci sorusu ‘‘İletişim düzeyi faktörlerinin (ailevi ilişkiler, okul ve arkadaş çevresi ve bireysel özgürlükler) arasında bir ilişki var mıdır?’’ şeklinde belirlenmiştir. Bu kapsamda genel iletişim düzeyi alt faktörlerinden ‘‘Ailevi İlişkiler’’, ‘‘Okul ve Arkadaş evresi’’ ve ‘‘Bireysel zgrlkler’’ faktörleri arasındaki ilişki korelasyon analizi ile belirlenmiştir.

Tablo 9: İletişim Düzeyi Faktörleri Arasındaki Korelasyon

İlişkili Faktörler	N	Pearson Korelasyon	Sig.
Ailevi İlişkiler-Okul ve Arkadaş evresi	267	0,172*	0,005
Ailevi İlişkiler- Bireysel zgrlkler	267	0,341*	0,000
Okul ve Arkadaş evresi- Bireysel zgrlkler	267	0,166*	0,007

* Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 9’da gösterildiği gibi ‘‘Ailevi İlişkiler’’ faktörü ile ‘‘Okul ve Arkadaş evresi’’ faktörü arasında zayıf düzeyde (0.17) pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Ayrıca, ‘‘Ailevi İlişkiler’’ faktörü ile ‘‘Bireysel zgrlkler’’ faktörü arasında orta düzeyde (0,34) pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğu belirlenmiştir. Korelasyon analizinde ortaya çıkan bir diğer durum ise; ‘‘Okul ve Arkadaş evresi’’ faktörü ile ‘‘Bireysel zgrlkler’’ faktörü arasında zayıf düzede (0.17) pozitif yönlü bir ilişkinin bulunmasıdır.

Genel olarak değerlendirildiğinde ‘‘Ailevi İlişkiler’’ faktörü ile ‘‘Bireysel zgrlkler’’ faktörü arasındaki ilişkinin orta düzeyde olduğu ve Z kuşağının ebeveynleriyle olan aile içi iletişim düzeyinin, anne ve babanın ocuk üzerindeki bireysel özgürlükler konusundaki tutumlarını etkilediği görülmektedir.

Z Kuşağı Bireylerinin Ebeveynleriyle İletişim Sorunlarına İlişkin Bulgular

Araştırmanın nc sorusu ‘‘Z kuşağı bireylerinin ebeveynleriyle olan iletişim sorunları (ailevi ilişkiler, okul ve arkadaş çevresi ve bireysel özgürlükler) nelerdir?’’ şeklinde belirlenmiştir. Araştırmanın nc sorusunda nitel araştırma tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle veriler elde edilmiş ve elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle yorumlanmıştır.

Tablo 10: Nitel Analize İlişkin Demografik zellikler

Kod	Cinsiyet	Yaş	Memleket	Kod	Cinsiyet	Yaş	Memleket
K1	Kadın	20	Gaziantep	E1	Erkek	20	Adıyaman
K2	Kadın	18	Kahramanmaraş	E2	Erkek	21	Adıyaman
K3	Kadın	19	Diyarbakır	E3	Erkek	21	Malatya
K4	Kadın	21	Mardin	E4	Erkek	18	Gaziantep
K5	Kadın	22	şanlıurfa	E5	Erkek	21	Adıyaman
K6	Kadın	20	şanlıurfa	E6	Erkek	20	Elazığ
K7	Kadın	22	Adıyaman	E7	Erkek	22	Malatya

Nitel araştırma tekniği kullanılarak yapılan görüşmede yaşları 18-22 arasında değişen yedi erkek, yedi kadın olmak üzere toplam 14 katılımcıyla telefonla görüşülmüştür. Görüşmelerin ses kaydı alınmış ve sonrasında yazılı hâle getirilmiştir. Tablo 10'da belirtildiği gibi kadın katılımcılar “K” harfi ile, erkek katılımcılar ise “E” harfi ile kodlanmıştır.

Ailevi İlişkiler Faktörüne İlişkin Bulgular

Z kuşağının ebeveynleriyle olan “Ailevi İlişkiler” faktörüne ilişkin betimsel analiz bulguları aşağıda verilmiştir.

Ailevi ilişkiler başlığı altında katılımcıların düşünceleri sorulmuş ve bu konuda 12 katılımcı genel olarak olumlu görüş bildirirken 2 katılımcı olumsuz görüş bildirmiştir. Ailevi ilişkiler konusunda olumlu görüş bildiren bazı katılımcıların ifadeleri aşağıda verilmiştir.

K7 (22): *Ailem ilkokuldan beri eğitimime çok önem verdi. Mesela bu bölüme gelmek benim fikrimdi. Onlar bana hiç baskı uygulamadılar. “İstediyim bölüme git sonuçta senin seveceğin bir mesleği yapman gerekiyor” dediler. Maddi manevi her zaman yanımda oldular. Sınav günlerimde sınav çıkışı beni anında ararlar. Bütün notlarımı bilirler. Böyle bir ailem olduğu için çok şanslıyım. Annemle babamla ayrı olarak arkadaş gibiyim. Yeri geldiğinde dost gibi konuşabiliriz. Onlardan hiçbir sır saklamam. Benim için aileden daha önemli hiçbir şey yok. Bir sorunum olunca ilk aileme giderim ailemin düşünceleri benim için çok önemli. Ailemizde birliktelik vardır. Mesela sofraya hep birlikte otururuz. Yemek yemesek de o sofraya oturmak zorundayız.*

E2 (21): *Ailem benim okul hayatımla yakından ilgilenir. Mesele beni dershaneye gönderdiler. Özel öğretmen tuttular. Şimdi ise sınav notlarımla yakından ilgileniyorlar. Onlar beni harita bölümüne yönlendirdi. İş imkânı olduğunu düşündükleri için. Çünkü akrabalarımın harita kadastro işiyle uğraşanlar var. Ben de üniversiteyi bitirince bir iş bulacağıma inanıyorum. Başka bir bölüm okusaydım işsiz kalabilirdim. Ailem benim düşüncelerime önem verir. Bir konuda fikir alınacağı zaman en küçüğümüze dahi sorarlar. Yaş gözetmeksizin herkesi dinlerler. Sorunlarımı genellikle kendim çözmeye çalışırım. Çözemezsem aileme giderim. Onlar benim için ellerinden geleni yaparlar.*

Ailevi ilişkiler konusunda genel olarak olumlu görüş bildiren bazı katılımcılardan elde edilen veriler analiz edildiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır. Ebeveynlerin kendileri genel olarak okuyamadıklarından, çocuklarının okumaları için ellerinden geleni yaptıkları görülmektedir. Bu nedenle çocuklarının eğitim hayatını, onlarla iletişimi güçlü tutarak takip etmektedirler. Çocukları için yaptıkları eğitim planlamasının sonucunda, onların daha çok memur olmaları yönünde telkinlerde buldukları belirlenmiştir. Çocukların ebeveynleriyle çok özel konular dışında paylaşımlarının güçlü olduğu görülmektedir. Bu nedenle gençlerin, sorunlarının çözümünde ilk olarak ailelerini tercih ettikleri ve aileleriyle zaman geçirmekten hoşnut oldukları görülmektedir. Tüm bu sonuçlar, ailevi ilişkiler konusunda olumlu görüş bildiren katılımcıların aile içi iletişimlerinin güçlü olduğunun göstergesidir.

Ailevi ilişkiler konusunda olumsuz görüş bildiren 2 katılımcının ifadeleri aşağıda verilmiştir.

K6 (20) *“Benim ailem benimle de okuluma da ilgilenmez. Tek sordukları soru, okuluna vardın mı, yurduna vardın mı?” şeklindedir. Okul ve derslerle ilgili hiçbir şey sormazlar. Belki bilmediklerindedir, bilselerdi sorarlardı. Ailemle ortak yaptığım hiçbir şey yok. Ailemle asla aram yok. Bu yüzden onlarla bir şey yapmak istemiyorum. Onlar cahil olduğu için beraber bir şey yapamıyoruz. Zaten annemle babam hiç anlaşamaz. Aile içi şiddet, aile içi hakaret ve daha birçok şey... Bir pikniğe gidelim ya da alışverişe gidelim gibi bir şey asla yok. Benim giyimimden, arkadaşlarımla bir kafede oturmamdan ya da gezmemden ailemin asla haberi yoktur. Ben neden saklamak zorunda kalıyorum ki? Benim ailem yanımda olsun ki ben onlara her şeyi söyleyeyim. Söyleyemiyorum, saklıyorum, saklamak zorundayım. Çünkü onlar benim yanımda değil. Fikirlerimi önemsemezler. “Sen kızsın” yapamazsın düşüncesi var onlarda. Yani sırf kız olduğum için fikirlerime saygı duymuyorlar. Erkek kardeşlerime daha fazla önem veriyorlar. Onlarla hiçbir şey paylaşmıyorum. Kendi sorunlarımı kendim çözüyorum. Bir sorunum olsa anlatsam beni haksız bulacaklarını biliyorum. O yüzden anlatma gereğinde bulunmuyorum.*

K4 (21) Ben aileme düşüncelerimi özgürce ifade edemiyorum maalesef. Bizim oralarda kız olduğum için düşüncelerimiz önemsenmez. Erkekler bu konuda çok daha rahat. Zaten ailem kızlar ile erkekler arasında ayırım yapıyorlar. Onlar özgürce konuşabiliyorlar. Ben niversite okuyorum yine de benim fikirlerime önem vermiyorlar. Ailem bu konuda geri kafalı. Kendilerinin tecrübeli olduklarını söyleyip, doğruyu biz biliriz diyorlar.

Ailevi ilişkiler konusunda olumsuz görüş bildiren 2 katılımcının ifadeleri analiz edildiğinde; her iki katılımcının da baskıcı, geleneksel, ataerkil aile yapısına sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle ailede, kadınlar ikinci plana itilerek ötekileştirilmiştir. Katılımcılar, sadece kadın oldukları için düşüncelerine önem verilmediğini ifade etmektedirler. Düşüncelerine önem verilmediği için aileleriyle güvenli bir iletişim kuramamaktadırlar. Bu durum, onların aileleriyle olan iletişimlerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Ailevi ilişkiler faktöründe genel durumdan ayrılan ‘‘geleneklere bağlılık’’ konusunda ebeveynleriyle aynı düşüncede olan 6 katılımcı, ebeveynleriyle zıt düşüncede olan 6 katılımcı ve ebeveynleriyle kısmen aynı düşüncede olan 2 katılımcı bulunmaktadır. Aynı fikirde olan bazı katılımcıların görüşleri aşağıdaki gibidir.

E6 (20) Gelenek göreneklere ailem gibi önem veririm. Mesela benim annemin dayısı, babamın amcası var. Onlara da dayı, amca derim. Adamla aramda 60 yaş var. Ama benim öz dayım gibidir. Akrabalarımın bağları kuvvetlidir. Hepsini sevip sayarım. Onları ziyaret ederim.

E3 (21) Biz geniş bir aileyiz. Aile apartmanında oturuyoruz. Gelenek görenekleri büyüklerimizden görüyoruz ve uyguluyoruz. Bayram ziyaretleri olsun, düğünlere katılma olsun, akraba ziyaretleri olsun, bizim için önemlidir. Ben de bu tarz faaliyetleri seviyorum.

Geleneklere bağlılıkta ebeveynleriyle kısmen aynı düşüncede olan 2 katılımcının görüşleri aşağıdaki gibidir.

K7 (22) Elimden geldiğince geleneksel faaliyetlere katılmaya çalışıyorum çünkü biz de geleneklerimizi devam ettirmezsek bizden sonrakiler unutacak. Bu şekilde düşünüyorum. Ailem geleneklere değer verir unutmamak adına. Ailemin geleneklere uymam konusunda bazı şeyleri yapmak istemezsem de onlara ayak uyduruyorum.

E1 (20) Gelenekler konusunda çoğunlukla ailemlle birlikte hareket ediyorum diyebilirim. Konuya göre değişiyor aslında. Örneğin, düğünlere katılmayı sevmiyorum. Fakat ailem bir düğüne katılmamın gerekli olduğunu syleirse de onları kırmıyorum. Onları zor durumda bırakmamak için istemesem de onlara uyum sağlıyorum.

Geleneklere bağlılık konusunda ebeveynleriyle tamamen ve kısmen aynı düşüncede olan katılımcıların görüşleri analiz edildiğinde: ailelerinin bu konudaki tutumlarını tamamen destekleyen katılımcıların, geniş aile yapısında oldukları veya akrabalık ilişkilerinin güçlü olduğu görülmektedir. Bu konuda ebeveynleriyle kısmen aynı düşüncede olan katılımcıların, ailelerine saygı duydukları ve onları kırmamak adına bu tür etkinliklere katıldıkları görülmektedir.

Geleneklere bağlılıkta ebeveynleriyle zıt düşüncede olan katılımcılardan bazılarının görüşleri aşağıdaki gibidir.

K5 (22) Gelenek görenek konusunda ailemlle ayrılıyor. Onlar bu tarz konuları çok nemliyorlar, ama ben nemsemiyorum. Mesela onlar akraba ziyaretlerine giderler, ben gitmem. Bu tarz konular benim ilgimi çekmiyor. Onlar geçmişle bağlarını devam ettirmek istiyorlar. Ama ben onlar gibi düşünmüyorum. Bu yüzden ailemlle bu konuda fikir ayrılığı oluyor. Farklıyız yani.

E7 (22) Geleneklere bağlılık konusunda ailemden ayrı düşünüyorum. Onların gittiği yerlere gitmek istemiyorum. Mesela akraba ziyaretlerinden çok sıkılıyorum. Gittikleri yerlerdeki kişilerin çoğunu tanımıyorum. O tarz ortamlarda kendimi yalnız hissediyorum. Sevmiyorum. Sıkılıyorum.

Geleneklere bağlılıkta ebeveynleriyle zıt düşüncede olan katılımcıların görüşleri incelendiğinde; katılımcıların geleneksel faaliyetleri önemsiz gördükleri, bu tür etkinliklerden

sıkıldıkları ve bu tür faaliyetlerde kendilerini yalnız hissettikleri görülmektedir. Bu nedenle geleneklere bağlılık konusunda aileleriyle aynı fikirde olmadıkları görülmektedir.

Okul ve Arkadaş evresi Faktörüne İlişkin Bulgular

Z kuşağının ‘‘Okul ve Arkadaş evresi’’ faktörüne ilişkin betimsel analiz bulguları aşağıda verilmiştir.

Z kuşağı ebeveynlerinin çocuklarına ders çalışma konusunda baskı uygulama ve okul başarisının başkalarıyla kıyaslanması konusunda katılımcıların düşünceleri sorulmuş ve bu konuda 2 katılımcı genel olarak olumlu görüş bildirirken 12 katılımcı olumsuz görüş bildirmiştir. Okul ve ders başarısı konusunda olumlu görüş bildiren katılımcılardan birinin ifadesi aşağıda verilmiştir.

***K7 (22)** Ailem ders çalışma konusunda bana baskı uygulamaz. Hatta tam tersi, ben biraz geç anlayan biriyim. Bu yüzden çok çalışırım. Onlar bana derse biraz ara ver der. Hayatım boyunca hep böyle oldu. Beni başkalarıyla kıyaslamazlar. Herkesin anlama şekli aynı değil. Mesela benim ikizim, bir şey okur ve ondan çok şey öğrenir. Ama benim okuduğum şeyin üstüne çok çalışmam gerekir. Yoksa anlamıyorum. Herkesin anlama kapasitesi aynı değil. Benim ailem bunun farkında ve ikizim dahil hiç kimseyle kıyaslamaz.*

Z kuşağı ebeveynlerinin çocuklarına ders çalışma konusunda baskı uygulama ve okul başarisının başkalarıyla kıyaslanması konusunda olumsuz görüş bildiren katılımcılardan bazılarının ifadeleri aşağıda verilmiştir.

***E4 (18)** Ailem ders çalışma konusunda sürekli baskı uyguluyor. Mesela, bir saat çalışıp bitirdiğim bir ders için ‘‘git bir saat daha alış’’ gibi saçma bir baskı... Bunu lisedeyken daha da çok yapıyorlardı. şimdi, biraz daha azaldı.*

***E2 (21)** Sürekli beni ders çalışmam konusunda uyarıyorlar. ‘‘Telefonu bırak dersine bak’’ gibi cümleler. Bunlar lisede çok daha fazlaydı. Beni evremde iyi bir bölümü kazanan birileri varsa onlarla karşılaştırırlar. O nasıl iyi bir bölümü kazanabiliyor, alışsaydın sen de yapabilirdin, alışmadığın için böyle oluyor.*

***K6 (20)** Ailem sürekli bana alttan dersin olmasın, derslerine alış, kafanı kaldırma, bir yerlerde boşa vakit geçirme, daha fazla ders alabiliyorsan al, alış, alış, alış sürekli aynı... Okul başarımı haddinden fazla beni başkalarıyla kıyaslarlar. Özellikle kuzenlerimle ve kardeşlerimle.*

***K4 (21)** Her akşam arayıp ders çalışmamı söylüyorlar. Benim blmm iki yıllık. Okul bitince KPSS’ye girmemi istiyorlar. Bu yüzden çok ders çalışmam gerektiğini söylüyorlar. Hâlbuki ben eğitimimi dört yıla tamamlamak istiyorum. KPSS’ye girmek istemiyorum. Ama onlar bu konuda hep ısrar ediyorlar.*

Z kuşağı ebeveynlerinin çocuklarına ders çalışma konusunda baskı uygulama ve okul başarisının başkalarıyla kıyaslanması konusunda katılımcıların çoğunluğunun aileleriyle sorun yaşadığı görülmektedir. Bu sorunların başında ders çalışma süresi gelmektedir. Çocukların alışması ebeveynleri tarafından daima yetersiz grlmekte ve başkalarıyla kıyaslanmaktadır.

Z kuşağı ebeveynlerinin çocuklarına arkadaş seçimi konusunda müdahale edip etmedikleri sorulmuş ve bu konuda 8 katılımcı olumlu görüş bildirirken 6 katılımcı olumsuz görüş bildirmiştir. Arkadaş seçimi konusunda olumlu görüş bildiren katılımcılardan bazılarının ifadeleri aşağıda verilmiştir.

***K7 (22)** Ailem arkadaş seimime karışmaz. Hatta samimi olduğum tüm arkadaşlarımı tanır. Ben bir arkadaşımın istemediğim bir davranışını görürsem, en yakın arkadaşım dahi olsa o kişiyi hayatımdan uzaklaştırırım. Benim böyle bir insan olduğumu bildikleri için arkadaş seimime karışmazlar.*

***K1 (20)** Ben arkadaşlarımı seçerken çok titiz davranıyorum. Yanlış insanlarla arkadaş olmayacağımı bilirler. Bugüne kadar yanlış seçimler yapmadım. Ailem benim bu zelliğimi biliyor. Çünkü bana bu konuda güveniyorlar. Bu yüzden arkadaş seimime karışmıyorlar.*

Arkadaş seçimi konusunda olumsuz görüş bildiren katılımcılardan bazılarının ifadeleri aşağıda verilmiştir.

E6 (20) *Ailem arkadaş seçimimde bana karışır. Benim esrar kullanan arkadaşlarım vardı. Çok baskı uyguladılar. Onlardan ayrıldım. Şimdiki arkadaşlarım ise çok iyiler. Ben sigara içiyorum onlarda o bile yok. 20 yaşındayım ve onlarda uzaktayım. Ailem benim burada nereye gittiğimi bilmiyor. Haliyle üzüyorlar ve merak ediyorlar. Her zaman kendime iyi arkadaş seçmem konusunda beni uyarıyorlar. Çünkü kötü arkadaş yüzünden başıma kötü bir şey geleceğinden korkuyorlar.*

E3 (21) *Özellikle annem, arkadaş tercihlerime çok karışıyor. Herkesle arkadaş olma. Herkese birden tanımadan bağlanma, samimi olma diyor. Güvenebileceğin kimselerle arkadaş ol diye uyarıyor. Arkadaşlarımı eve yemeğe çağırıp, onları tanımak istiyor.*

Z kuşağı ebeveynlerinin çocuklarına arkadaş seçimi konusunda müdahale edip etmedikleri ile ilgili elde edilen veriler analiz edilmiştir. Bu konuda katılımcıların önceki deneyimlerinin etkili olduğu görülmektedir. Arkadaş seçimi ailesi tarafından kabul gören katılımcıların ebeveynleriyle sorun yaşamadıkları, kabul görmeyenlerin ise sorun yaşadıkları belirlenmiştir.

Bireysel Özgürlükler Faktörüne İlişkin Bulgular

Z kuşağının “Bireysel Özgürlükler” faktörüne ilişkin betimsel analiz bulguları aşağıda verilmiştir.

Z kuşağı ebeveynlerinin kıyafet tercihi konusundaki tutumları ile ilgili katılımcıların düşünceleri sorulmuş ve bu konuda 11 katılımcı ailesinin kıyafet tercihine karışmadığını ifade ederken, 3 katılımcı ise ailesinin kıyafet tercihine karıştığı yönünde görüş bildirmiştir. Kıyafet tercihi konusunda ailelerinin kendilerine karışmadığı yönünde görüş bildiren katılımcılardan bazılarının görüşleri aşağıda verilmiştir.

K4 (21) *Ben zaten kültürümüze uygun giyiniyorum. O yüzden bu konuda ailemle sorun yaşamıyorum.*

E3 (21) *Ailem kıyafet tercihlerime karışmaz. Bence erkek çocuğu olduğum için.*

K7 (22) *Ailemle kıyafet seçimim konusunda bir sorun yaşamıyorum. Onlar bana dinimize göre nasıl giyinmem gerektiğini anlattılar. Ben kapanmayı tercih ettim. Kesinlikle ailem bu konuda beni zorlamadı. Mesela, benim ablam açık. Ona da karışmıyorlar. Herkesin kendi seçimi, kendi hayatı...*

Kıyafet tercihi konusunda ailelerinin kendilerine karıştığı yönünde görüş bildiren katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir.

K6 (20) *Ailem benim başımı zorla kapattı. Kendi isteğimle kapanmadım. Başımı kapattım, daha sonra ferace giymem konusunda beni zorladılar. Kısa giyme, onu giyme, bunu giyme, gibi cümlelerle sürekli beni uyarıyorlar. Sürekli bana baskı yapıyorlar.*

K1 (22) *Ben normalde tesettürlü biriyim. Yine de giydiğim kıyafetlere ailem karışır. Kıyafetlerimin dar olmamasını kısa olmamasını isterler.*

Z kuşağı ebeveynlerinin kıyafet tercihi konusundaki tutumları ile ilgili katılımcıların düşünceleri incelendiğinde, katılımcıların çoğunluğu, ebeveynlerinin kıyafet tercihlerine karışmadığını ifade etmişlerdir. Erkek katılımcıların hiçbirinin bu konuda ailesiyle sorun yaşamadığı görülmüştür. Sorun yaşayanların bu konuda ailesinden baskı gördükleri ve bir zorlamayla karşılaştıkları görülmektedir.

Z kuşağı ebeveynlerinin dinî konularda baskı uygulayıp uygulamadıklarıyla ilgili katılımcıların düşünceleri sorulmuş ve bu konuda 10 katılımcı ailesinin dinî konularda kendilerine karışmadığını ifade ederken, 4 katılımcı ise ailesinin dinî konularda kendilerine karıştığını ifade etmiştir. Dinî konularda ailelerinin kendilerine karışmadığı yönünde görüş bildiren katılımcılardan bazılarının görüşleri aşağıda verilmiştir.

K3 (19) *Ailem dinine bağlı olduğu için beni yönlendirir. Dinen olması gerekenleri bana anlatır. Beni teşvik eder, fakat beni zorlamaz.*

K4 (21) *Ailemle dini konularda sorun yaşamıyorum. Namaz kılmama, Kuran okumama hiç karışmazlar. Zaten ailem fazla dindar değil.*

Dinî konularda ailelerinin kendilerine karıştığı yönünde görüş bildiren katılımcılardan bazılarının görüşleri aşığıda verilmiştir.

E6 (20) *Ailem dini konularda bana çok karışır. Normalde namazlarımı kıliyordum. Sonra biraz aksattım. Annem de babam da bana her gün namazını kıl, namazını kıl diye baskı yapıyor. Televizyon izliyorum, gelip televizyonun fişini çekiyorlar. Bu televizyon mu seni cennete götürececek kalk abdest al namazını kıl diyorlar. Her şeye zaman ayırıyorsun da namaza mı zaman bulamıyorsun? diyorlar.*

E2 (21) *Ben ramazan da orucumu tutuyorum. Ama namaz konusunda biraz gevşek davranıyorum. Ailem özellikle namaz kılmam konusunda beni sürekli uyarıyor.*

Z kuşaağı ebeveynlerinin dinî konularda baskı uygulayıp uygulamadıklarıyla ilgili katılımcıların düşünceleri analiz edildiğinde, olumlu görüş bildiren katılımcıların ailelerinin dinen kendilerini bilgilendirdiğini ancak tercihi kendilerine bıraktıkları görülmüştür. Bu konuda sorun yaşayanların ise en çok namaz kılma konusunda baskı gördükleri saptanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Toplumlar bireylerden oluşur. Toplumların geleceğinin teminatı sağlıklı bireylerin yetişmesine bağlıdır. Sağlam bir zeminde gerçekleşen ebeveyn çocuk ilişkisi toplumları ileriye taşıyacak bireylerin yetişmesi için oldukça önemlidir. Çalışma; anne, baba ve çocuklar arasındaki iletişimi inceleyen ve alanda yapılan nadir çalışmalardan biri olarak önem arz etmektedir. Dolayısıyla çalışmanın ilgili kişi ve kurumlarla birlikte literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada sonuçlarına göre katılımcıların %52'sinin Adıyaman ilinden, kalanların büyük çoğunluğunun ise komşu illerden olması, katılımcıların çoğunun kültürel olarak benzeştiğinin bir göstergesidir. Yaş ortalamasının 20,8 olması, katılımcıların Z kuşaağının ilk temsilcileri olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcıların anne eğitim durumu incelendiğinde annenin aile içinde geleneksel bir konumda olduğunun ve bu nedenle cinsiyetçi iş bölümü ile belirlenen rollerini yerine getirdiğinin bir göstergesidir. Anne kamusal alanda çalışmadığı için sorumluluğunun ve iş yükünün daha az olduğu düşünülmektedir (Duygulu, 2018, s. 647). Bu durum, annelerin çocuk bakımlarını kendilerinin üstlenmesini sağlamış ve anne çocuk arasında sağlıklı bir iletişim kurulmasına zemin oluşturmuştur.

Katılımcıların kardeş sayısının Türkiye ortalamasının oldukça üstünde ve çok çocuklu aileler olduğu görülmektedir (<https://data.tuik.gov.tr>). Bu durum geleneksel aile yapısının özellikleriyle örtüşmektedir. Modern ailede üye sayısı anne, baba ve iki çocuk olarak idealize edilmiştir (Demir, 2021, s. 778). Bu bilgiden hareketle, katılımcıların aileleri yapısal olarak modern aile modeli ile değil, geleneksel aile modeli ile benzerlik göstermektedir.

Araştırma soruları kapsamında yapılan istatistiki analizler incelendiğinde; katılımcılardan anne mesleği “Serbest Meslek” olanların ebeveynleriyle olan iletişim düzeyleri, diğer mesleklere göre daha düşük çıkmıştır. Katılımcıların memleketlerinin sosyo-ekonomik yapısı dikkate alındığında, serbest meslek kategorisindeki anne mesleğinde daha çok mevsimlik işçiliğın ön plana çıktığı söylenebilir. Mevsimlik işçiliğın getirdiğı zorlu hayat şartlarının anne ile çocuk arasındaki iletişimi olumsuz yönde etkilediğı düşünülmektedir.

Analiz sonuçlarına göre “Ailevi İlişkiler” faktöründe, baba mesleği “Serbest Meslek” olanlar ile baba mesleği “Emekli” olanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Katılımcıların memleketlerinin sosyo-ekonomik yapısı dikkate alındığında,

serbest meslek kategorisindeki baba mesleğinde daha çok mevsimlik işçiliğın, gündelik inşaat işçiliğının, hamallığın, pazarcılığın ön plana çıktığı söylenebilir. Dolayısıyla, baba mesleğinde ortaya çıkan düzensiz ve stresli hayat şartlarının baba ile çocuk arasındaki iletişimi olumsuz yönde etkilediğı düşünölmektedir. Diğler taraftan serbest mesleğe göre emekliliğın getirdiğı daha düzenli hayat şartlarının baba ile çocuk arasındaki iletişimi olumlu yönde etkilediğı düşünölmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre; “Ailevi İlişkiler” faktörü ile “Okul ve Arkadaş Çevresi” faktörü arasında zayıf düzeyde (0.17) pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğu, “Ailevi İlişkiler” faktörü ile “Bireysel Özgürlükler” faktörü arasında orta düzeyde (0,34) pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğu ve “Okul ve Arkadaş Çevresi” faktörü ile “Bireysel Özgürlükler” faktörü arasında zayıf düzede (0.17) pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğu görölmektedir.

Genel olarak değeriendirildiğinde “Ailevi İlişkiler” faktörü ile “Bireysel Özgürlükler” faktörü arasındaki ilişkinin orta düzeyde olduğı ve Z kuşağının ebeveynleriyle olan aile içi iletişim düzeyinin, anne ve babanın çocuk üzerindeki bireysel özgürlükler konusundaki tutumlarını etkilediğı görölmektedir.

Ailevi ilişkiler konusunda katılımcıların çoğunun ebeveynleriyle olan iletişimlerinin pozitif anlamda güçlü olduğı görölmüştür. Ebeveynlerinin çocuklarına olan fedakârlıkları onların nezdinde karşılık bulmuştur. Çocuklar kendilerini ailelerinden soyutlamayarak sorunlarının çözümünde onlara başvurmaktadır. Bu durum, ebeveyn çocuk arasındaki iletişimi olumlu yönde etkilemiştir. Ailevi ilişkiler konusunda sorun yaşadığını belirten az sayıdaki katılımcının iletişim problemlerinin temelinde, ataerkil aile kurallarının etkili olduğı düşünölmektedir. Ailevi ilişkiler faktörü altında ayrı bir tema olarak ortaya çıkan “geleneklere bağlılık” konusunda gençlerin bir kısmının ailelerinden farklı düşündükleri belirlenmiştir. Bunun sebebi olarak bu tür faaliyetlerden sıkıldıkları ve böyle ortamlarda kendilerini yalnız hissettikleri anlaşılmaktadır.

Z kuşağı ebeveynlerinin çocuklarına ders çalışma konusunda baskı uygulama ve okul başarısının başkalarıyla kıyaslanması konusunda katılımcıların çoğunluğunun aileleriyle sorun yaşadığı görölmektedir. Çocukların çalışması ebeveynleri tarafından daima yetersiz görölmekte ve başkalarıyla kıyaslanmaktadır. Z kuşağı ebeveynlerinin çocuklarının arkadaş seçimi konusundaki düşüncelerinde çocuklarının önceki arkadaşlık deneyimlerinin belirleyici olduğı görölmektedir. Arkadaş seçimi ailesi tarafından kabul gören katılımcıların ebeveynleriyle sorun yaşamadıkları, kabul görmeyenlerin ise sorun yaşadıkları belirlenmiştir.

Katılımcıların kıyafet tercihlerine çoğunlukla ebeveynlerince saygı duyulduğı görölmektedir. Sorun yaşayan az sayıdaki katılımcının ailelerinden baskı gördükleri ve bir zorlamayla karşılaştıkları görölmektedir. Katılımcıların çoğı dinî konularda aileleri tarafından herhangi bir baskıya maruz kalmadıklarını, bu konudaki tercihlerine saygı duyulduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda sorun yaşayan katılımcıların en çok sorun yaşadığı konunun ise, namaz olduğı görölmüştür.

Çalışma sonuçları genel olarak değeriendirildiğinde, katılımcıların aileleriyle iletişimlerinin olumlu olduğı görölmüştür. Ailevi ilişkilerdeki iletişim düzeyinin bireysel özgürlüklere olumlu yönde etki ettiğı belirlenmiştir. Bu yönüyle düşünöldüğünde bireysel özgürlükler konusunda sorun yaşamayan bireylerin ebeveynleriyle ailevi ilişkilerinin daha da güçleneceğı söylenebilir. Dolayısıyla, ailevi ilişkiler ve bireysel özgürlükler faktörlerindeki iletişim düzeylerinin birbirini besleyen dinamik bir yapıda olduğı görölmektedir. Nitel verilerin analiziyle katılımcıların aileleriyle en fazla “okul başarısı” konusunda sorun yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Bu konuda çocuklara yapılan baskının ana nedeni olarak okul başarısını onların yaşayacağı rahat bir hayatın teminatı olarak görmelerinden ileri geldiğı düşünölmektedir.

Araştırma bulgularına göre Adıyaman Üniversitesi Kâhta Meslek Yüksekokulu ğrencileri ile ebeveynleri arasındaki iletişimin pozitif anlamda gcl olduğu görülmüştür. Aynı araştırma ülkenin kültürel olarak farklı özellikler gösteren başka bölgelerinde uygulanıp sonuçlar karşılaştırılabilir. Bu Şekilde, araştırma konusuyla ilgili bölgeler arası kapsamlı değerlendirmeler yapılabilir.

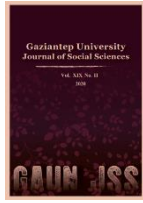
Araştırma yaş ortalaması daha düşük olan lise öğrencileri üzerine uygulanabilir. Böylece, Z kuşağının ilk temsilcileriyle daha sonraki temsilcilerinin ebeveynleriyle olan iletişim düzeyleri ölçülerek karşılaştırılabilir. Böylelikle, Z kuşağının ebeveynleriyle olan iletişim düzeylerinin zamanla nasıl bir değişime uğradığı ve değişimin boyutu belirlenebilir.

Bu araştırmada, elde edilen bulgulara göre katılımcıların annelerinin %95'inin ev hanımı olduğu görülmektedir. Aynı alışma kamusal alanda çalışan annelerin çocuklarına uygulanarak çalışan annelerin ve ev hanımı annelerin çocuklarıyla olan iletişim düzeylerindeki farklılık tespit edilebilir. Çalışma konusuyla ilgili daha kapsamlı ve derinlemesine görüşmeler yapılabilir. Böylelikle, Z kuşağı bireylerinin ebeveynleriyle olan sorunlarının tespiti ve bu sorunların çözümüne yönelik öneriler getirilebilir.

Kaynakça

- Abbott, M. L. (2011). *Understanding educational statistics using Microsoft Excel and SPSS*. United States: John Wiley & Sons.
- Acılıoğlu, İ. (2015). *İş"te Y kuşağı* (1. Baskı). Ankara: Elma Yayınevi.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan kuşağa tüketim olgusu ve geleceğin tüketici profili. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 204.
- Baki, A. ve Gökçek, T. (2012). Karma yöntem araştırmalarına genel bir bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 1-21.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Bauman, Z. (2014). *Siyaset arayışı*. Tuncay Birkan (ev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Demir, Z. (2021). Değişen toplumlarda ailenin değişmeyen özellikleri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 21(2), 770-791.
- Duman, M. Z. (2021). Üniversitede okuyan Z kuşağının değişen aile algısı ve aile içi ilişkilerde yaşanan sorunlar, *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 2(1), 20-36. <https://doi.org/10.52108/2757-5942.2.1.2>
- Duygulu, S. (2018). Yeni medya teknolojilerinin K-kuşağının ebeveynleri ile olan iletişimine etkisi. *TRT Akademi*, 3(6), 632-652.
- Ercan, İ. ve Kan, İ. (2004). leklerde güvenirlik ve geçerlik. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(3), 211-216.
- Feiertag, J., & Berge, Z. L. (2008). Training generation N: How educators should approach the Net Generation. *Education Training*, 50(6), 457-464.
- Gittins, D. (2011). *Aile sorgulanıyor*. Tuna Erdem (ev.). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Güler, D. ve Ulutak, N. (1993). Aile kavramının tarihsel gelişimi ve Türk toplum yaşantısında aile. *Kurgu*, 11(1), 50-75.
- Hair, J. J., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis Seventh Edition*. Prentice Hall.
- Hoffman, L., Marquis, J., Poston, D., Summers, J. A., & Turnbull, A. (2006). Assessing family outcomes: Psychometric evaluation of the beach center family quality of life scale. *Journal of marriage and family*, 68(4), 1069-1083.

- Igel, C., & Urquhart, V. (2012). Generation Z, meet cooperative learning: Properly implemented cooperative learning strategies can increase student engagement and achievement. *Middle School Journal*, 43(4), 16-21.
- İnce, F. (2018). Z kuşağının girişimcilik eğilimi: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 105-113.
- Karaman İl Milli Eğitimi Müdürlüğü. (2017). *Karaman ili aile içi iletişim sorunları envanter çalışması*. Karaman: Karaman İl Milli Eğitimi Müdürlüğü.
- Kemper, E. A., Stringfield, S., & Teddlie, C. (2003). Mixed methods sampling strategies in social science research. *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research*, 12(2), 273-296.
- Kırık, A. M. (2013). Kişisel bir dünya modeli: interaktif televizyon yayıncılığı. *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, 2(3), 66-75.
- Latif, H. ve Serbest, S. (2014). Türkiye’de 2000 kuşağı ve 2000 kuşağının iş ve çalışma anlayışı. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 134-163.
- Lower, J. (2008). Brace yourself here comes generation Y. *Critical Care Nurse*, 28(5), 80-85.
- Rothman, D. (2016). A tsunami of learners called generation Z “Public safety: A state of mind” *Online Journal*. https://www.hsc.wvu.edu/media/15624/needs-different_learning_styles.pdf adresinden edinilmiştir.
- Salant, P., & Dillman, D.A. (1994). *How to Conduct Your Own Survey*. Newyork: JohnWiley and Sons.
- Senbir, H. (2004). *Z son insan mı?* İstanbul: O Kitaplar.
- Stein, S. J. (2007). *Make your workplace great: The 7 keys to an emotionally intelligent organization*. Canada: John Wiley & Sons.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (Sixth edition). United States: Pearson Education.
- Tandoğan, A. (2013). 2000 yılı sonrası doğmuş internet çağı çocukları Z kuşağı çocukları. *Genç Haber Dergisi*, 1(1), 26-34.
- Tashakkori, A., & Creswell, J. W. (2007). The new era of mixed methods. *Journal of Mixed Methods Research*, 1(1), 3-7.
- Taş, H. Y. ve Kaçar, S. (2019). X, Y ve Z kuşağı çalışanlarının yönetim tarzları ve bir işletme örneği. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 643-675. Doi: 10.26466/opus.554751
- Tezcan, M. (1981). *Kuşaklar çatışması*. Ankara: Kadioğlu.
- Tulgan, B. (1997). *The manager's pocket guide to generation X*. Amherst: HRD Press.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). Doğum istatistikleri, 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2021-45547> adresinden edinilmiştir.
- Ünlü, G., Çiçek, H. (2019). Z kuşağının kariyer beklentileri: lise öğrencileri üzerinde bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 447-458.
- Yalçın, O., Sökmen, A.B. ve Kulak, H. (2013) Kuşakların temel özellikleri ve hava harp okulu uygulamaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 12(24), 133-179.
- Zemke, R., Raines, C., & Filipczak, B. (2013). *Generations at work: Managing the clash of veterans, boomers*. Amacom, USA: Xers and Nexters in Your Workplace, 2nd Ed.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Kilis Halk Kültüründe Doğum Âdetleri

Birth Customs in Kilis Folk Culture

Mehmet ALPTEKİN^{a*} Zeynep Dilek ÖZ^b

^a Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kilis / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-2387-2576

^b Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Kilis / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-8595-1440

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Ekim 2023

Kabul tarihi: 15 Ocak 2024

Anahtar Kelimeler:

Geçiş dönemi,

Doğum,

Kilis halk kültürü.

ÖZ

Geçiş dönemlerinin ilkinin oluşturduğu doğum, Türk toplumunda birlik ve beraberliği pekiştiren ana unsurlardan olup neslin devamı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle doğumun sağlıklı şekilde yürütülmesi amacıyla doğum etrafında farklı âdet ve pratikler gerçekleştirilmektedir. Nitekim ailenin büyümesinin, soyun genişlemesinin ve güçlü olmasının sembolü olan doğum, toplumsal hayatta kutsal bir olgu olarak sayılmıştır. Türkmen yerleşim bölgesi olan Kilis'te de Türk dünyasının tamamında olduğu gibi doğumla ilgili birçok ritüel gerçekleştirilmektedir. Doğumla ilgili bu uygulamalarda İslamiyet öncesi döneme ait inançların ve İslamiyet'in izleri görülmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte geleneksel uygulama ve pratiklerin yerini modern tıbbın alması bu uygulama ve pratiklerin bazılarının değişime uğramasına veya yok olmasına neden olmaktadır. Kilis kültür hayatında canlılığını koruyan doğumla ilgili uygulama ve pratiklerin derlenip kayıt altına alınması, kültürel belleğin gelecek nesillere aktarılması konusunda önem arz etmektedir. Bu çalışmada Kilis halk kültüründe doğumla ilgili hâlen varlığını devam ettiren inanç ve uygulamaları tespit etmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda konuyla ilgili bilgi sahibi olan kişilerle görüşme yapılmış ve elde edilen veriler içerik analiziyle incelenmiştir. Veriler "doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası uygulamalar" olmak üzere üç başlıkta değerlendirilmiştir. Sonuç olarak yöredeki doğumla ilgili âdetlerin gelişen teknoloji ve değişen yaşam şartlarına rağmen varlığını devam ettirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 22, 2023

Accepted: January 15, 2024

Key Words:

Transition period,

Birth,

Kilis folk culture.

ABSTRACT

Birth, which is the first of the transition periods, is one of the main elements that reinforce unity and solidarity in Turkish society and is accepted as the continuation of the generation. For this reason, different customs and practices are implemented around birth in order to ensure a healthy birth. As a matter of fact, birth, which is a symbol of the growth of the family, the expansion of the lineage and its strength, has been considered a sacred phenomenon in social life. Many birth-related rituals are performed in Kilis, a Turkmen settlement, as in the rest of the Turkish world. Traces of pre-Islamic beliefs and Islam can be seen in these birth-related practices. With technological developments, traditional practices and practices have been replaced by modern medicine, causing some of these practices to change or disappear. Compiling and recording the birth-related practices and practices that remain alive in Kilis cultural life is important in transferring the cultural memory to future generations. In this study, it is aimed to identify the beliefs and practices regarding birth that still exist in Kilis folk culture. In this regard, interviews were held with people knowledgeable about the subject and the obtained data were examined through content analysis. The data were evaluated under three headings: "prenatal, perinatal and postnatal practices". As a result, it has been concluded that birth-related customs in the region continue to exist despite developing technology and changing living conditions.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: mehmetalptekin@kilis.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Located at the junction of Southeastern Anatolia and the Mediterranean Region, Kilis is on the Syrian border. Due to its geographical location, it has hosted many cultures and civilizations throughout history. In the Antiquity, Kilis came under the domination of the Hittite, Assyrian Kingdom, Persian, Seleucid and Roman Empires. In later periods, it came under Ayyubid and Mamluk rule. During the Ottoman Period, it was a sanjak of Aleppo. Turkmens were settled in the region with the beginning of the Celali rebellions in the 17th century. During the Republic period, it was a district of Gaziantep until 1995, but later became a province with the decree law (Tuncel, 2002, p. 5-8). In the region where different Turkmen tribes continue to exist, beliefs and practices related to old Turkish belief systems still exist in a rich way.

With the acceptance of Islam, the Turks began to embrace their new religion, but did not completely remove the belief system they believed in until then from their lives, but blended it with the new religion they believed in (Şimşek and Dinç, 2018, p. 403). Currently, in most parts of Anatolia, in addition to traditional practices associated with pre-Islamic belief systems, there are also some practices that are intertwined with Islamic beliefs. However, depending on the development and change of society, many traditional treatment methods have begun to be replaced by modern medicine. In some cases, traditional treatment methods are used together with modern medicine. This similar situation, seen in many parts of Anatolia, is also valid for Kilis folk culture.

In the study, birth customs and practices from the transition period practices in the Kilis region; It was evaluated under three main headings and subheadings: prenatal, intranatal and postnatal practices. Traditional practices that stand out in every period have been tried to be presented in their old and new forms. In the study; Document analysis and compilation methods, which are among the qualitative research methods, were used.

While birth expresses the continuity of the generation, it also ensures unity and solidarity in social life. Because during this period, especially family members, relatives, neighbors and other relatives support both the mother and the baby. During this process, some practices are carried out to protect the baby and mother from various negativities. There are similar practices in Kilis and its surroundings.

Practices and practices that begin before pregnancy continue to be enriched during and after birth. These practices show themselves from the moment couples in the region start deciding to have a baby. The occurrence of pregnancy and the practices related to this process are similar in the Turkish world and many parts of Anatolia. These practices are mostly carried out around shrine and tomb visits (Kaplan, 2022; Doğaner, 2006). The same situation is among the religious practices carried out for the treatment of childlessness in Kilis and its surroundings.

Applications and practices during birth are carried out to ensure that the mother gives birth easily, does not encounter any dangerous situations during birth, and the baby is born healthy. In this context, while modern medical practices are primarily used, traditional methods are used in places such as villages and neighborhoods far from the center.

Although modern medicine is used in postpartum practices in Kilis and its surroundings, flushing, moulting, salting, naming, umbilical cord, etc. Traditional methods predominate in applications. Postnatal practices carried out in the Turkish world and many parts of our country (Şimşek, 2017) are similar to postnatal practices and beliefs in Kilis and its surroundings. The situation of the mother's shearing in the bath is not specific to Kilis and its surroundings, but is also seen in different parts of Anatolia (Başçetinçelik, 2009). Rituals such as naming and teeth cleaning are also similar to many parts of Anatolia. Apart from this, the practice of breaking shackles, which is carried out in cases where the child's walking is difficult, is not only in Kilis; It is carried out in a similar way in the Turkish world and Anatolian geography (Karakaş, 2012).

As a result, birth-related practices in Kilis folk culture begin to be carried out when couples decide to have children. Families who want to have children follow various practices and beliefs in order to eliminate childlessness or infertility in the first stage. In this case, modern medical practices are primarily used; In cases that modern medicine cannot solve, religious-magical practices and folk identity practices are also included. Different practices and practices performed during the preparation process for birth, at the moment of birth and after birth are still alive in Kilis folk culture and these practices are transferred from generation to generation.

Giriş

Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz Bölgesi'nin birleşim noktasında yer alan Kilis, Suriye sınırında bulunmaktadır. Sahip olduğu coğrafi konum itibariyle tarihî süreçte pek çok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Kilis; İlkçağ'da Hitit, Asur Krallığı, Pers, Selefki ve Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyet alanı altına girmiştir. 8. yüzyıldan itibaren Türk boylarının gelip yerleştiği Kilis'te uzun yıllar Suriye Selçukluları adı verilen devletçiklerin hâkimiyeti söz konusu olup 1250'den sonra Mısır Türk Kölemen Devleti'nin egemenliği başlamıştır (Arslan Erol 2015, s. 2). Osmanlı döneminde ise Halep'e bağlı bir sancaktır. 17. yüzyılda Celali isyanlarının başlamasıyla bölgeye Türkmenler yerleştirilmiştir. Yörenin kültürel dokusunun oluşmasında daha sonraki dönemlerde ayrıca Avşar, Bayat, Bozcalu, Beydili, Harbendeli, İnallı, İzzeddinli, Alayuntlu, Yüreğir, Bayındır gibi Türk boylarının etkisi de olmuştur. Cumhuriyet döneminde ise 1995 yılına kadar Gaziantep'e bağlı bir ilçeyken sonrasında çıkan Kanun Hükmünde Kararnameyle il olmuştur (Tuncel, 2002, s. 5-8). Farklı Türkmen boylarının varlığını sürdürdüğü yörede eski Türk inanç sistemleriyle ilgili birçok inanç ve uygulama hâlen zengin bir şekilde varlığını devam ettirmektedir.

İnsan yaşamı üç temel evre etrafında şekillenmektedir. Geçiş dönemi olarak adlandırılan evreler doğum, evlenme ve ölümdür. Bu dönemlerle ilgili olarak her kültür ve inanç dairesinde çeşitli tören, âyin, dinî ve sihrî uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Öyle ki söz konusu dönemler bağlı oldukları kültürün beklentilerine göre şekillenmektedir. "Bu inanç, uygulama ve pratikler çocuğun anne karnına düşmesinden doğumuna, büyüüp evlenmesine ve ölümüne kadar sürmektedir." (Bakırcı ve Katı, 2019, s. 3). Geçiş dönemlerindeki uygulamaların amacı kişiyi yeni geçtiği döneme hazırlamak ve bu dönemdeki tehlike ve zararlı etkilerden korumaktır (Örnek, 1995, s. 131). Çünkü geçiş dönemlerinde insanın zararlı etkilere karşı güçsüz, zayıf ve korumasız olduğuna inanılmaktadır.

Toplumun en küçük birimini oluşturan aile, toplumsal hayatımızda önem taşıyan bir role sahiptir. Ailenin varlığını sürdürmesi ve gelişmesine katkı sağlayan olaylardan başlıcası doğumdur. Doğum, ailenin devamlılığını sağlarken aynı zamanda aileyi de bir arada tutan önemli bir durumdur (Saygı, 2017, s. 265). Doğum her ne kadar biyolojik bir olay olarak görülse de doğumla ilgili olarak kültür hayatımızda pek çok ritüelin olması dikkat çekici bir durumdur. Bu uygulamalar bebeğin anne rahmine düştüğünün anlaşılmasıyla gerçekleştirilmeye başlar. Çünkü gerek gebelik sırasında gerekse de doğumdan sonra yeni doğan bebek ve annenin bu süreçte dış etkilere karşı savunmasız olduğu düşünülür. Bebeğin anne karnına düştüğünün anlaşılmasıyla başlayan süreç doğum sonrasına kadar devam etmektedir. Bu süreçte gerçekleştirilen uygulamalarda amaç kadın ve çocuğun sağlıklı bir şekilde hayatta kalması, kötü ruhlardan korunması ve sağlıklı bir şekilde hayatını sürdürmesidir (Bozdağ ve Göde, 2022, s. 82). Bu nedenle anne ve bebek çeşitli dinsel/büyüsel uygulama ve işlemlerle koruma altına alınmaya çalışılır. Nitekim bu dönemde oluşabilecek bazı olumsuzlukların önüne geçmek amacıyla uyulması gereken çeşitli kurallar ve yasaklar bulunmaktadır (Başal, 2006, s. 47). Anne ve bebeği korumaya yönelik gerçekleştirilen doğum öncesi ve sonrasıyla ilgili uygulamalar ülkemizin hâlen birçok yerinde devam etmektedir (Bulut, 2017, s. 121).

İslamiyet'in kabul edilmesiyle beraber Türkler yeni dinlerini benimsemeye başlarken o zamana kadar inandıkları inanç sistemini tamamen hayatlarından çıkarmayıp onu da yeni inandıkları dinle harmanlamışlardır (Şimşek ve Dinç, 2018, s. 403). Hâlen Anadolu'nun çoğu yerinde İslamiyet öncesi inanç sistemleriyle ilişkilendirilen geleneksel uygulamaların yanında İslami inançlarla da iç içe girmiş bazı uygulamaların varlığı görülmektedir. Ancak toplumun gelişimine ve değişimine bağlı olarak birçok geleneksel sağaltım yöntemi yerini modern tıba bırakmaya başlamıştır. Bazı durumlarda geleneksel sağaltım yöntemlerinin modern tıpla

birlikte kullanıldığı durumlar da söz konusudur. Anadolu'nun birçok yerinde görülen bu benzer durum Kilis halk kültürü için de geçerlidir. Öyle ki Kilis'in tarihi, binlerce yıl ötesine dayanan farklı kültürel demografik yapıları birleştirmesi ve çeşitli kültürlerin kesişim noktasında bulunması hasebiyle burada zengin bir kültürel yapı vardır (Doğramacıoğlu, 2022, s. 207).

Çalışmada Kilis yöresinde yer alan geçiş dönemi uygulamalarından doğum âdetleri ve uygulamaları; doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası uygulamaları şeklinde üç ana başlık ve alt başlıklar dâhilinde değerlendirilmiştir. Her dönemde öne çıkan geleneksel uygulamalar eski ve yeni şekilleriyle verilmeye çalışılmıştır. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği çalışmada veriler yarı yapılandırılmış görüşme sorularıyla elde edilmiştir.

Kilis Halk Kültüründe Doğum Âdetleri ve Uygulamaları

Toplumun temel taşı oluşturan ailenin oluşmasının ilk adımını evlilik oluşturmaktadır. İki insanın evlenmesindeki temel amaç, toplumun en küçük yapıtaşı kabul edilen aile kurumunu inşa etmektir. Ailenin tam olabilmesi için ise toplumun ve neslin devamlılığını sağlayan çocuk gereklidir. Çocuk sahibi olmak için yapılan uygulamalar, toplumsal hayat içinde farklı şekillerde kendisine yer bulmaktadır.

Toplumsal hayatta evli olan bireylerin çocuk sahibi olması önem taşıyan bir durumdur. Öyle ki çocuk sahibi olmayan aileler eksik kabul edilir. Bu eksiklik çocuk sahibi olunca tamamlanır. Bu bağlamda toplum, özellikle kadına çocuk sahibi olup olmamasıyla ilgili bir değer yükler. Çocuk sahibi olamayan kadınlar kısır, tutuk, zürriyetsiz, sonsuz, meyvesiz ağaç, eremik gibi olumsuz sıfatlara lâyık görülür (Acıpayamlı, 1974, s. 13). Kilis'te bu olumsuz duruma düşmemek adına, çocuk sahibi olabilmek için ailelerce üç alanda çeşitli uygulamalara başvurulmaktadır: Dinî içerikli uygulamalar, halk hekimliği uygulamaları ve modern tıp uygulamaları. Bu çerçevede en çok başvurulan yöntem, türbe ve yatır ziyaretleri gibi yerlerde gerçekleştirilen dinî içerikli uygulamalar ve halk hekimliği uygulamalarıdır.

Doğum Öncesi Uygulamalar

Ailenin genişlemesi, soyun devamlılığı ve aile bağlarının kuvvetlenmesi gibi pek çok unsuru barındıran doğum olayı, toplumsal hayat için önemli bir olgudur. Doğum öncesi dönem ve bu dönemle ilgili uygulamalar evli çiftlerin çocuk sahibi olmaya karar vermesiyle başlar. Dokuz aylık bu süreç, doğumun gerçekleşmesiyle tamamlanır (Şenesen, 2011, s. 68). Bu dönemde çocuk sahibi olmak isteyip de çeşitli sıkıntılarla karşılaşan aileler sıkıntıyı gidermek için çeşitli çözüm yollarına başvururlar. Farklı uygulama ve yöntemlerle olumsuz durum ortadan kaldırılarak çocuksuzluk sorununun çözüme kavuşmasıyla toplumsal hayat içerisinde, hamileliğin anlaşıldığı ilk andan itibaren kadının çevresindeki sosyal statüsü olumlu yönde değişir.

Çocuksuzlukla İlgili Uygulamalar

Dinî uygulamalar

Kilis'te bulunan pek çok türbe, çocuğu olmayanlar tarafından genellikle cuma ve diğer kutsal günlerde ziyaret edilerek, orada yatan ve Allah'ın sevgili kulu olduğuna inanılan kişinin yüzü suyu hürmetine Allah'a dua edilip çocuk niyaz edilir. Duadan başka bu ziyaret edilen türbeler etrafındaki bazı nesnelere dokunulmakta, oradaki ağaçlara ipten veya bezden yapılmış beşik şekilleri ve üzerinde dileklerin yazılı olduğu kâğıtlar asılmaktadır.

✓ Kilis'teki Kartal Bey Parkı bu uygulamaların gerçekleştirildiği önemli yerlerden biridir. Kartal Bey Parkı içinde türbesi olan mübarek zatın tıp alanında çalışmalarının olduğunu bilen çocuksuz aileler, perşembeyi cumaya bağlayan gece görevliden türbenin anahtarını alarak

bir gece sabahlamaktadır. Allah'ın izniyle birçok kişinin bu şekilde hastalıklarına şifa bulunduğu ve çocuğu olduğu ifade edilmektedir (Doğramacıoğlu, 2021, s. 751; KK.6).

✓ Kilis'te Şıh Efendi Tekkesi çocuksuz aileler tarafından ziyaret edilen yerlerdendir. Özellikle Hıdırellez günü tekkenin bahçesindeki mezarlara dua edilmekte ve bahçedeki gül fidanlarına çocuk sahibi olmak isteyen aileler tarafından beşik maketleri asılmaktadır (Erol, 2018, s. 122).

✓ Dinî uygulamaların gerçekleştirildiği diğer bir yer de Karataş Parkı'dır. Burada herhangi bir din büyüğüne ait mezar, makam vb. olmamasına rağmen Hıdırellez günü çocuk sahibi olmak isteyen ailelerin uğrak yerleri arasında yer almaktadır. Mayıs ayının ilk cuma günü çocuk sahibi olmak isteyen aileler özel olarak Karataş Parkı'na gitmekte ve çocuğu olmayan anneler taşlarla beşik ve bebek yapmaktadır. Bir hafta boyunca bu taşların bozulmadığı görülürse dileğin kabul olacağına inanılmaktadır (KK.4).

✓ Polateli'ndeki Ali Ocağı da çocuk sahibi olmak isteyen ailelerin ziyaret yerlerindedir. Burada bir zamanlar yaşadığı kabul edilen zatin gebe kalmak isteyen kadınları çeşitli afsunlarla tedavi ettiğiyle ilgili rivayetler söz konusudur. Hâlen çocuk sahibi olamayan aileler bu ocağı ziyaret etmekte; burada dualar edip dilekler dilemekte ve adaklar adamaktadır (Bayındır, 2022, s. 52).

✓ Kilis merkezde bulunan Zadeli Şeyh Hüseyin Uğurlu türbesinde çocuğu olmayan kadınlar için kuşak bağlama işlemi gerçekleştirilmektedir. Çocuğu olmayan kadın farklı üç renkte ipi yanında türbeye götürmektedir. Bu ipler zikir ve dualarla türbedar tarafından birbirine bağlanmaktadır. Çocuğu olmayan kadın cuma günü cuma selasından önce abdestli bir şekilde tekrar türbeye gitmekte ve kadının beline kuşak sarılmaktadır. Bu kuşak, anne adayları tarafından hamilelik gerçekleşinceye kadar belinde taşınmaktadır (Bayındır, 2022, s. 81).

✓ Çocuğu olmayan aileler Musabeyli'nin Bovuk köyündeki Hatice Hatun yatırını ziyaret ederek orada tavuk, keçi, koyun vb. keserek kan akıtmaktadır. Burada dualar edildikten sonra çocuğu olmayan ailenin çocuk sahibi olacağına inanılmaktadır (KK.11).

✓ Oylum köyündeki Azdin Dede türbesinde çocuğu olmayanlar için nisanın son cuması lebeniye ve bulgur pilavı yapılmaktadır. Buraya gelip çocuk sahibi olmak isteyen aileler kan akıtmakta ve okunmuş kesme şeker dağıtıp dualar etmektedir (KK.11).

✓ Hamilelik sürecinde düşük riski olan kadınlar, nefesinin keskin olduğu düşünülen hocalara götürülmektedir. Müracaat edilen hoca, hamile kadın için dua ederek beline okunmuş bir kuşak bağlamakta, kadın bu kuşağı doğum gerçekleşinceye belinde taşımaktadır. Bu uygulama yapıldıktan kadının düşük yapmayacağına inanılmaktadır (KK.12).

Halk hekimliği uygulamaları

Halkın tecrübelerinin birikimi olan halk hekimliği uygulamaları zengin bir kültürel yapıya sahiptir. Yaşayan folklor malzemelerinden olan halk hekimliği uygulamalarının kökeni insanlık tarihi kadar eskidir. Bu uygulamalarda ilkel yaşamdan modern hayata birçok kültürel değer iç içe geçmiş durumdadır (Alptekin, 2021a, s. 757). Tıbbın gelişmediği zamanlardan başlayarak günümüze kadar gelen, halkın hastalıklara karşı geliştirdiği yöntemlere halk hekimliği denmektedir. Halk arasında kocakarı işi-ilaçları da denilen bu geleneksel yöntemler Kilis'te çocuksuzluğa çare olarak denenmektedir. Bu halk ilaçlarından bazıları şunlardır:

✓ **Soğan:** Pişmiş soğan veya sarımsak havanda dövüldükten sonra şekerle karıştırılıp anne adayları tarafından tüketilmektedir (Erol, 2012, s. 366). Bunun yanında kırmızı soğan kabuğu soyulmadan kaynatılarak suyu çocuğu olmayan, adet göremeyen ve rahim kisti olan kadınlara içirilmektedir (KK.10). Ayrıca rahatsızlığı olan kadın, haşlanmış soğan buharının

üzerinde birkaç saat oturtulmaktadır. Bu uygulama sonunda kadının rahminin temizlenip kapalı olan rahim tüplerinin açılacağı düşünülmektedir. Bu uygulama sayesinde kadının hamile kalacağına inanılmaktadır (KK.11).

✓ **Çörek otu:** Çocuğu olmayan anne adayına kırk gün boyunca düzenli olarak günlük bir kaşık çörek otu yedirilmektedir. Kırk günün sonunda kadının gebe kalacağına inanılır (KK.3). Ayrıca adet olmayan kadına şifa olması için çörek otu ile bal karıştırılarak yedirilmektedir (KK.10).

✓ **İğde çiçeği:** İğde çiçeği havanda dövülerek çocuğu olmayan kadına yedirilmektedir (Erol, 2012, s. 366). Bu uygulamadan farklı olarak çocuğu olmayan annenin evinde iğde çiçeği vazoda bir müddet bekletilmektedir. İğde çiçeğinin kokusunun anne adayına faydalı geleceğine inanılmaktadır (KK.5).

✓ **Üzerlik otu:** Balla üzerlik otunun karışımından elde edilen macun, çocuğu olmayan kadına kırk gün boyunca düzenli olarak yedirilir. Kırk günün sonunda kadının gebe kalacağına inanılır (KK.4).

✓ **Sünger duzu:** Attarlardan alınan bu ilaç suya katılarak çocuğu olmayan kadına şifa olması için içirilmektedir (Erol, 2012, s. 366).

✓ **Nergis çiçeği:** Nergis çiçeği sütle kaynatılarak çocuğu olmayan kadına içirilir (Erol, 2012, s. 366).

✓ **Leska (yakı):** Çocuğu olmayan kadının rahmi üzerine çeşitli şifalı otlardan elde edilmiş yakılar konulmaktadır (Erol, 2012, s. 366).

✓ **Keber çiçeği:** Dağlarda yetişen bu bitkinin çiçeği ezilerek bazen sade şekilde çocuğu olmayan kadına yedirilmektedir. Bazen de bu çiçek; kirveni, kemmü, polat şekeri, sarı mentir çiçeği gibi şifalı otların hepsi havanda dövüldükten sonra şeker yağıyla karıştırılıp elde edilen macun kırk gün boyunca çocuğu olmayan kadına yedirilmektedir (Erol, 2012, s. 366).

✓ **Yumurta:** Çocuğu olmayan kadın akrabaları tarafından hamama götürülmektedir. Kadın dualar eşliğinde yıkandırdıktan sonra hamam taşı üzerine kırılan yumurtaların üzerine oturtulmaktadır. Kadın yaklaşık bir saat yumurtaların üzerinde bekletildikten sonra bu yumurtaların kadına şifalı geleceğine ve kadının hareketsiz olan yumurtalıklarını canlandıracağına inanılmaktadır (KK.9; Erol, 2012, s. 366).

✓ **Sülük:** Gebe kalamayan kadının karın bölgesine sülük konulmaktadır. Sülüğün kadının karın ve rahim bölgesindeki mikropları emerek kadını gebeliğe hazır duruma getirdiğine inanılmaktadır (KK.6; Kılıç, 2021, s. 23).

✓ **Saman:** Çocuğu olmayan kadının saman dumanıyla tütsülenmesi de diğer bir yöntemdir. Bunun için saman dumanının olduğu yere kadın oturtulur. Kadının üzerine bir çarşaf örtülür, kadın bir müddet bu dumanı soluduktan sonra örtü açılır. Annenin sağlığına kavuştuğuna ve artık çocuk sahibi olabileceğine inanılır (KK.5).

✓ **Macun:** 41 çeşit baharat ve bal yoğrularak macun kıvamına getirilir. Elde edilen macun hem anne hem de baba adayına yedirilir. Bu macunun fitil gibi de kullanımı mevcuttur (KK.5).

Modern tıp uygulamaları

Günümüzde insanların eğitim seviyesinin artmasıyla birlikte halk hekimliği uygulamalarına ilişkin bakış açılarında birtakım değişiklikler görülmektedir. Bu tür uygulamaların çocuk tedavisinde işe yaramayacağı düşüncesiyle aileler modern tıba başvurmaktadır. Anne ve baba adayları, yapılan tetkiklere göre çeşitli ilaç veya uygulamalarla

çocuk sahibi olma arayışına girmektedir. Ancak Kilis'te ekonomik durumu yeterli olmayan aileler modern tıp uygulamalarının pahalı olmasından dolayı halk hekimliği uygulamalarını tercih etmek zorunda kalmaktadır. Diğer taraftan hem modern tıptan hem de halk hekimliği uygulamalarından aynı anda faydalanan çiftler de mevcuttur.

Aşerme/Aş verme

Aşerme, hamile kadının canının bir şey yiyip içmek istemesiyle ilgili bir durumdur (Abalı, 2011, s. 15). Her kadında farklı olmakla birlikte hamileliğin belli süresinden sonra kadın bazı yiyecekleri aşırı derecede isteyebilir veya bazılarında da tiksinebilir. Eğer kadın canının istediğini yemezse çocukta bir eksiklik olacağına inanılır. Bu nedenle aşerme (yerikleme, ağız tatsızlığı) döneminde hamile kadının yakın dostları onun arzu ettiği yiyeceği bulup getirirler (Alptekin, 2011, s. 251). Ayrıca bazı bölgelerde aş erilen yiyecek ile dünyaya gelen çocuğun vücudundaki bazı belirtiler arasında ilişki söz edilmektedir (Sümbüllü, 2004, s. 138). Kilis ve yöresinde hamile kadının canının istediği yiyecekler ve bebeğin fiziksel özellikleri ve cinsiyetiyle ilgili birtakım çıkarımlarda bulunmaktadır.

Yörede aşermeyle ilgili olarak yapılan uygulamalar şöyledir:

✓ Kadın hamilelikte canının istediği şeyi mutlaka yemelidir. Yemediği takdirde çocuğun vücudunda doğum lekesi olacağı düşünülmektedir. Kadının canı isteyip de yiyemediği şey olduğunda doğum lekesinin olmaması için hamile kadın avuç içlerini yalayarak göğüslerine sürmektedir (KK.10).

✓ Kadının hamileliği süresinde yaptıklarının çocuğa yansıtacağına inanılmaktadır. Örneğin çocuğun herhangi bir yerinde leke olmaması için hamile kadının ciğer, şamu dut, çilek gibi şeylere temas etmesi engellenir (Erol, 2012, s. 366; KK.6).

✓ Hamile kadın bir şeyden tiksirse el ve yüzüne peryavşanı otu sürülür. Böylelikle tiksintinin geçeceğine inanılır (KK.14).

✓ Hamile kadının tiksindiği şeyler eve getirilmez (KK.10).

✓ Annenin hamilelikte tiksindiği şeylerden ileride bebeğin de tiksineceğine inanılır. Bu nedenle anne adayına tiksinebileceği şeyler gösterilmez, o şeylerin adından bahsedilmez (KK.10).

✓ Annenin hamilelikte tiksindiği şeylerden ileriki hayatında çocuğun da tiksineceğine inanılır (KK.9).

Cinsiyetle İlgili Tahmin

Günümüzde hamileliğin üçüncü ayından itibaren aileler bebeğin cinsiyetini ultrasondan öğrenebilmektedir. Ancak geleneksel yöntemlerle bir dönem bebeğin cinsiyetini tahmin etmek için birtakım uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Kilis halk kültüründeki uygulamalardan bazıları şunlardır:

✓ Büyük bir minderin bir köşesine bıçak, bir köşesine de makas konulmaktadır. Anne adayı eğer makasın olduğu tarafa oturursa kızı olacağı, bıçağın üzerine oturursa oğlu olacağı düşünülür (KK.14).

✓ Hamile kadının canı tatlı isterse erkek çocuğu, ekşi isterse kız çocuğu olacağına inanılır (Erol, 2012, s. 366).

✓ Bebeğin cinsiyetini tahmin etmek için kadının karnının şekline bakılır. Hamile kadının karnı sivriyse oğlan; yayvan ise kız evladı olacağına inanılır (KK.14).

- ✓ Kadın, hamilelikte çirkinleşir ve yüzünde lekeler oluşursa kızı olacağına; güzelleşir ve yüzü pürüzsüzleşirse erkek bebeği olacağına inanılır (KK.2, KK.14).
- ✓ Hamilelikte mide bulantısı ve yanması çok olursa bebeğin saçlı (kız), bulantı ve yanma az ise saçsız (erkek) olacağına inanılmaktadır (KK.3).
- ✓ Anne hamileyken nişan yüzüğü çıkarılır, yüzüğe ip bağlanır ve annenin karnına doğru sallanır. Yüzük daire şeklinde gidip gelirse çocuğun kız; doğru gidip gelirse erkek olacağına inanılır (KK.14).
- ✓ Hamilelikte anne karnında bebek, erken oynarsa erkek; geç oynarsa bebeğin kız olacağına inanılır (KK.6).
- ✓ Hamilelikte fark ettirmeden anne adayının başına tuz serpilir. Bu esnada hamile kadın burnunu kaşırsa oğlu, ağzını kaşırsa kızı olacağına inanılır (KK.9).
- ✓ Hamilelikte annenin karnındaki kahverengi çizgi çok belirginse bebeğin erkek, belirgin değilse kız olacağına inanılır (KK.10).
- ✓ Bebek doğduktan sonra burnunun üstünde kaşlarına yakın yerde mavi damar belirgin olursa sonraki çocuğun erkek, belirgin değilse kız olacağına inanılır (KK.15).
- ✓ Hamile kadın rüyasında incir yediğini görürse kızı olacağına inanılır (KK.8).
- ✓ Aile büyüklerinden birisi rüyada ocak görürse bebeğin erkek olacağına inanılır (Erol ve Alptekin, 2023, s. 440).
- ✓ Doğacak bebeğin cinsiyet tahmini için kasaptan kelle alınır. Kelle temizlendikten sonra çeneden ikiye ayrılır. Eğer kellenin çene kemiğinin üzerinde et olursa doğacak bebeğin cinsiyetinin kız, eğer et olmazsa erkek olacağına inanılır (KK.13).
- ✓ Çocuğun eşi yani plasenta üzerindeki sembollerin bir sonraki gebelikteki çocuğun cinsiyeti hakkında bilgi vereceğine inanılır. Plasentadaki şekil mercimek gibi olursa bir sonraki çocuğun erkek, başak gibi olursa kız olacağına inanılır (KK.4).
- ✓ Gebelik sürecinde bebek annenin sağ karın boşluğuna yerleşirse bebeğin erkek, sol karın boşluğuna yerleşirse kız olacağına inanılır (KK.8).
- ✓ Aileden birisi doğacak bebeğin cinsiyetini tahmin etmek amacıyla cennet hurmasının çekirdeğini dişiyle ikiye böler. Çekirdeğin içerisindeki beyaz tabaka kaşığa benziyorsa doğacak bebeğin kız, bıçağa benziyorsa erkek olacağına kanaat getirilir (KK.12).
- ✓ Doğacak bebeğin cinsiyetini öğrenmek amacıyla 1-2 yaşlarındaki bir çocuğu aile bireyinden birisi kucağına alır. Çocuğun ayaklarını avuç içine gelecek şekilde tutar. “Bebek kızsaa sağ; erkeksa sol ayağını salla.” der. Bebek hangi ayağını sallarsa doğacak bebeğin cinsiyetiyle ilgili tahminde bulunulur (KK.11).

Doğum Öncesi Dönemde Diğer Sakınma ve Uygulamalar

Doğum öncesi dönemde gerçekleştirilen sakınma ve diğer uygulamalarda toplumun tecrübelerinin etkisi söz konusudur. Bu sakınma ve uygulamaları yerine getirmek, bir nevi çocuğu ve anneyi doğum sürecinde güvence altına almak anlamına gelmektedir. Doğum öncesiyle ilgili bu uygulamaların doğacak çocuğun fiziki özelliklerine, cinsiyetine, huy, kişilik ve karakterine doğrudan tesir edeceğine inanılır (Başal, 2006, s. 47-48). Yörede tespit edilen doğum öncesi dönemdeki diğer sakınma ve uygulamalar şunlardır:

✓ Anne adayı hamileyken saçını kestirirse bebeğin ömrünün kısa olacağına inanılmaktadır. Bu nedenle doğum gerçekleşinceye kadar anne adayı saçını kestirmez (KK.10, KK.16).

✓ Anne adayı, çocuğunun yüzünde ben olmasını isterse karabiber çekirdeklerini yutar veya çocuğun vücudunda ben olmasını istediği yere renkli kalemle dokunur (KK.2).

✓ Bebeğin fiziksel olarak çirkin, karakter olarak da kötü huylu olmaması için anne adayı çevredeki kötü huylu kişilerden ve uğursuzluk getireceğine inanılan hayvanlardan uzaklaştırılır (KK.16).

✓ Çocuğunun zeki olmasını isteyen anne adayı bol bol ceviz ve balık tüketir (KK.12, KK.16).

✓ Bebeğin gamzeli ve güzel olması için gebe kadına ayva yedirilir (Erol, 2012, s. 366; KK.5, KK.6).

✓ Hamile kadına bamyaya yedirilmez. Çünkü bebeğin ağzından sürekli salya akacağına inanılmaktadır (KK.9).

✓ Hamile kadına tavşan eti yedirilmez. Çünkü bebeğin dudaklarının ayrı olacağına inanılır (KK.3, KK.8).

✓ Anne adayına paça çorbası içirilmez. Aksi takdirde çocuğun vücudunun kıllı olacağına inanılır (KK.1, KK.4).

✓ Çocuğun vücudunda leke olur düşüncesiyle hamile kadına ciğer yedirilmez (KK.5, KK.6).

✓ Doğacak bebeğin gamzeli olması için hamile kadının ayva yedikten sonra yanaklarına ve karnına dokunması gerektiği düşünülür (KK.4).

✓ Çocuğun gözlerinin yeşil olması isteniyorsa anne adayına bol bol yeşillik yemesi önerilir (KK.7).

✓ Doğacak çocuğun vücut ölçülerinin düzgün olması ve giydiklerinin yakışması için hamileliğin son haftalarında anne adayına kırkbayır yedirilir (KK.2).

✓ Anne adayı çocuğunun kime benzemesini isterse hamilelik sırasında en çok o kişiyle görüşür ya da o kişinin fotoğrafına bakar. Anne adayı sevmediği kişilerle görüşmez ve iletişim kurmaz. Bu süreçte anne adayı kimseyi kınamaz ve dedikodusunu yapmaz. Aksi takdirde çocuğunun kınanan durumu yaşayacağına inanır (KK4, KK.6).

✓ Hamilelikte anne karnında bebek hareket etmezse kadının göğsüne elma konulur. Göbeğine ise ya sarımsak ya da kahve telvesi sürüldükten sonra bebeğin hareket edeceğine inanılır (KK.7).

Doğum Sırası Uygulamalar

Doğum, sevinçle karşılanan bir eylemdir. Çünkü çocuk çoğalmayı dolayısıyla gücü temsil eder ve soyun devamını sağlar. Doğum sırasında anne ve çocuğun zarar görmemesi önemlidir. Bu nedenle anne adayının doğum sırasında zorlanmaması, tehlikeli bir durumla karşılaşmaması ve bebeğin sağlıklı şekilde dünyaya gelmesi için Kilis ve yöresinde çeşitli uygulamalar mevcuttur. Uygulamalar şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

✓ Yeni doğmuş bebeğin dinî değerlere bağlı olması için doğar doğmaz ağzına Zemzem suyu damlatılmaktadır (KK.7).

✓ Doğumun kolay gerçekleşmesi için Hacca ya da Umre'ye giden kişilerden Meryemana otu istenir. Annenin doğum suyunun gelmesiyle beraber bu ot, bir bardak suya ıslanır ve anne adayına içirilir. Suyu içen kadının rahminin genişleyip açıldığına inanılır. Doğum gerçekleştikten sonra suyun içindeki Meryemana otu çıkarılır. Aksi takdirde kadının rahminin genişleyeceğine ve iyileşmesinin güçleşeceğine inanılır (KK.15).

✓ Doğumun zor gerçekleştiği durumlarda doğuma yardım eden kadınlardan birisi hamile kadını sırtına alarak silkeler. Bebeğin aşağı inmesi ve doğumun kolay olması için bu uygulama yapılır (KK.3).

✓ Tereyağı ve zeytinyağı karıştırılarak macun hâline getirilip kadının rahim ağzına sürülür. Böylece rahmin açılması ve doğumun kolay olması sağlanır (KK.3, KK.14).

✓ Ağzı dualı bir kişiye yazdırılan muska hamile kadının bacağına asılır. Böylece kadının doğumunun kolay olacağına inanılır (KK.3).

✓ Doğum sırasında evdeki musluklar açık bırakılır. Su sesini duyan kadının kolay doğum yapacağına inanılır (KK.5).

✓ Bebek doğum anında ilk kimi görürse kaderinin ona benzeyeceğine inanılır (KK.11).

✓ Sabaha karşı dünyaya gelen çocukların kısmetinin ve bahtının açık olacağına inanılır. "Güneşin aydınlığını alıp geldi, bahtı da güneş gibi büyük ve aydınlık olacak." denir (KK.8).

Doğum Sonrası Uygulamalar

Kültürümüzde doğum sonrasında anne ve bebek çevresinde pek çok inanç ve pratik geliştirilmiştir. Bu pratikler anne ve bebeği doğum sonrasında meydana gelebilecek sıkıntıları önlemeye ve sağaltmaya yönelik geleneksel uygulamalardır. Modernleşme ile birlikte maddi ve manevi hayatımızda birçok farklılaşma meydana gelmiştir. Bu farklılaşma ve değişim her ne kadar ritüelleri ve bazı törensel etkinlikleri etkilese de çoğunluğunun devam ettirildiği bilinmektedir (Bulut, 2017, s. 130). Çalışmada Kilis ve yöresinde doğum sonrasında anne ve bebek etrafında gerçekleştirilen uygulamalarda geleneksel yöntemlerin devam ettirildiği tespit edilmiştir.

Doğum yapan kadının 40 gün geçene kadarki günlerine lohusalık dönemi denilmektedir. Lohusalık ve yeni doğan çocuklarla ilgili yöreden tespit edilen çeşitli uygulamalar şöyledir:

Lohusa Kadın ve Çocukla İlgili Sakınma ve Uygulamalar

Lohusalık, doğumdan sonra kadınların fizyolojik ve psikolojik değişimler yaşadığı dönemdir. Bu dönemde kadın, doğumun etkisiyle psikolojik olarak yıpranmış ve fiziki olarak da yorgun durumdadır. Anne aynı zamanda bebeğin bakımıyla da ilgilenmek zorundadır. Bütün bunlar anne üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu süreci sağlıklı bir şekilde tamamlayan anne ve bebek birbirlerine uyum sağlamakta zorlanmamaktadır. Bu dönemde annenin çevresinden alacağı sosyal destek sonraki dönemlerin de güvenli devam etmesine olanak sağlamaktadır (Çevik ve Alan, 2020, s. 16).

Anadolu halk inanışları arasında, özellikle lohusalara musallat olarak anne ve çocuğuna zarar vereceğine inanılan alkarısı denilen kötü bir ruh tasavvuru vardır. Bu ruh; canlı bir varlık gibi uzun boylu, uzun parmakları ve tırnakları olan, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, memelerini omuzlarından geriye atabilen, dişlek vs. bir kadın olarak tasvir edilir (Elçin, 1965, s. 3811-3812). Nitekim lohusalık dönemindeki bıçak, makas gibi metallere ve sarımsak, ekmekek gibi gıda maddeleriyle ilgili uygulamaların pek çoğu bu kötü ruhtan korunma amaçlıdır. Kilis'te bu kötü ruh için kırk basması tabiri de kullanılır.

Kırk /Al basması

Doğumdan sonraki kırk gün hem anne hem de bebek için önemlidir. Bu zaman diliminde annenin ve bebeğin hastalanmasına kırk basması denir (Artun, 1998, s. 85-107). Lohusa kadın doğum sırasında kan kaybettiği için kan kaybına bağlı olarak çeşitli halüsinasyonlar görmektedir. Bu sanrılar içerisinde en yaygını anne ve bebeğe yalnız kaldıklarında “al karısı ve karabasan”ın musallat olacağıyla ilgili inanıştır. Bu durumu bertaraf etmek için Kilis halk kültüründe tespit edilen uygulamalar şöyledir:

✓ Loğusa, çocuğunun bulunduğu evin damına çıkarılmaz. Çıkarsa lohusayı kırk basacağına inanılır (Erol, 2012, s. 367).

✓ Lohusalık sürecinde kadın ve bebek odada yalnız bırakılmaz. Taze kan kokusunu hisseden alkarısının evin dışında onları beklediğine ve ilk fırsatta basacağına inanılır (KK.11).

✓ Kötü ruhun anneye ve bebeğe zarar vermemesi için annenin ve bebeğin başucuna Kur'an-ı Kerim; yastığının altına makas, bıçak, çatal iğne veya toplu iğne gibi metal eşyalar konulur (KK7, KK.14)

✓ Anne ve çocuğun başucuna çalı süpürgesi konulur. Bu süpürge'nin kötü ruhları anne ve çocuktan uzaklaştıracağına inanılır (KK.2, KK.4).

✓ Al basmasından korunmak için lohusanın üzerine kırmızı renkli yorgan örtülür. Eğer mevsim yaz ise annenin ve çocuğun üzerine al (kırmızı) renkli yazma örtülür (KK.2, KK.4).

✓ Lohusa kadın kötü rüya görürse kırk basmaması için uykudan uyanınca sokağa bir soğan fırlatır ve attığı soğana bakmadan içeri girer (KK.3).

✓ Lohusa kadın kırk gün boyunca aynaya baktırılmaz. Çünkü kırklı kadının mezarının açık olduğuna inanılır (KK.16).

✓ Kırklı kadınla yeni doğum yapmış başka bir kadın karşılaştırılmamaya, bir araya getirilmemeye çalışılır. Çünkü kırklarının birbirini basacağı ve kadınlara zarar vereceğine inanılır. Lohusa kadınlar bir araya gelmek zorunda olduklarında ise kırk basmaması için iğne değiştirirler (KK.2, KK.5, KK.6).

✓ Eğer çocuğa ve anneye kırk basarsa sembolik olarak şu eylemler gerçekleştirilir. Bunun için öncelikle dört yol ağzına bir ocak kurulur. Kırklı çocuğun üzerindeki elbiseler çıkarılır ve çocuk su dolu bir kazana konur. Kazanın altına her gelen geçen komşu bir odun bırakır, bu esnada ateş yakılmaz. Çocuk bir süre bekletilir ve bu eylemden sonra kırk basmasının geçeceğine inanılır (KK.6, KK.7).

Eş/ plasenta

Plasenta, hamilelik sürecinde rahimde gelişen bir dokudur. Rahimde bebek için oksijen ve besin sağlarken, bebeğin kanındaki işe yaramayan maddelerin dışarı atılmasına yardımcı olur (acibademobil.com.tr, 2023). Kültürümüzde plasenta (eş) bebeğin bir parçası olarak kabul edildiği için plasentanın akıbeti çocuğun akıbetiyle ilişkilendirilir (Bozkuş Eğri ve Konak, 2011, s. 152). Kilis halk kültüründe eş/plasentayla ilgili inanış ve uygulamalar şunlardır:

✓ Halk arasında eş denilen ve çocuktan hemen sonra gelen plasenta çocuğun bir parçası olarak kabul edilir. Eşin çığnenmeyecek bir yere gömülmesi çocuğun kaderi üzerinde etkili olacağına inanılır (Erol, 2012, s. 367; KK.3).

✓ Anne adayına hamilelikte sakız çiğnetilmez. Eğer çiğnerse eş/plasentanın büyük olacağına inanılır (KK.16).

✓ Doğumdan sonra plasenta genellikle kimsenin geçmeyeceği uzak bir yere götürülür ve gömülür. Köpek, çakal, sırtlan gibi hayvanların yememesi için gömülen yerin de üzerine büyük bir kaya parçası konur. Plasentayı eğer bir hayvan buradan çıkarıp yerse, bebeğin öleceğine inanılır (KK.5, KK.6).

✓ Doğan bebeğin eşi ters yüz edilerek bir sonraki çocuğun cinsiyeti tayin edilmeye çalışılır. Çocuğun eşi ters yüz edildikten sonra bir sonraki doğacak kardeşinin farklı cinsiyette olacağına inanılır. Bu uygulamayı genellikle ardı ardına kız veya erkek çocuğu olan aileler gerçekleştirir (KK.5).

Anne sütü

Bebeğin doğduğu andan itibaren beslenmesini sağlayan en önemli besin, anne sütüdür. Zira anne sütü içerisinde bebeğin bağışıklık sistemini güçlendirecek etken maddeler bulunmaktadır. Anne sütüyle beslenmeyen bebeklerin fiziksel gelişimlerinde birtakım sıkıntıların olacağı ve bebeğin çabuk hastalanacağıyla ilgili inanışlar söz konusudur. Öyle ki anne sütü; bebeğin gelişim sürecindeki en ideal sıvı, besin ve enerji kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır (Hancıoğlu Aytaç ve Yazıcı, 2020, s. 22). Anne sütü bebeğin ilk aylardaki gelişimi için önem arz ettiğinden Kilis ve yöresinde anne sütünün çok olması ve azalmamasıyla ilgili şu uygulama ve inanışlar mevcuttur:

✓ Annenin sütünün azalmaması ve kesilmemesi için anneyi korkutacak herhangi bir eylem yapılmaz, anneye kötü haberler söylenmez ve kızılmaz (KK.10).

✓ Lohusa kadının misafir uğurlamasına izin verilmez. Misafirle birlikte sütünün de gideceğine inanılır (KK.15).

✓ Sütün bol olması için anneye simit aşısı, bulgur pilavı ve yeşil soğan yedirilir (KK.14).

✓ Pekmez, irmik ve tereyağı pişirilip bulamaç yapılır. Doğum yapan kadına 40 gün boyunca yemekten önce veya sonra bu bulamaç yedirilir. Özellikle yatmadan önce yedirilirse annenin sütünün çok olacağına inanılır (KK.14).

✓ Yeni doğum yapan kadına bol tereyağlı yumurta ve baş soğanla simit aşısı yapılır. Bu sayede annenin sütünün bol olacağına inanılır (KK.11).

✓ Yeni doğum yapan kadının sütü çok olsun diye bir sofraya çeşitli yeşillikler konur ve annenin koyun gibi meleyerek yeşillikleri yemesi sağlanır (KK.10).

Nefse hamamı

Nefse¹ hamamı daha çok yörede Gaziantep ve Kilis'in şehir merkezinde oturan aileler tarafından gerçekleştirilmektedir. Doğum yapan kadının rahmi yaralı olduğu için bir süre banyo yapmasına izin verilmez. Banyo yaptığı takdirde rahmin iltihaplanacağı düşünülür. Doğumu takip eden kırk günün sonunda lohusa olan kadın ve yakın akrabaları hamama giderek birtakım uygulamalar gerçekleştirmektedir. Yörede buna nefse hamamı adı verilmektedir. Hamamda lohusa kadına gelinlik veya beyaz bir sabahlık giydirilmektedir. Hamama gelen misafirlere önceden hazırlanmış dolma, lahmacun, köfte gibi yemekler; cennet çamuru, baklava gibi tatlılar ve türlü meyveler ikram edilir. Daha sonra şüdü² sürme işlemi yapılır. Belli bir süre beklenerek

¹ Yeni doğum yapmış kadına yörede verilen isimdir.

² Birçok baharatın balla birleşmesinden meydana gelen bir çeşit macun.

vücuttaki şüdüttün ter ile akması sağlanır. Lohusa kadının yıkanmasıyla birlikte nefse hamamı sona erer (Erol, 2012, s. 367).

✓ Nefseye gelinlik veya beyaz sabahlık giydirilir. Hamam kapısı kapatılır. Başka kadının kırkı nefseye basmasını diye hamama en son nefseye bebek girer. Şüdüttürüldükten sonra verdiği acıdan lohusa kadın şikâyet etmesin diye etrafında türküler söylenilir. Defler, ziller çalınarak eğlenceler düzenlenir (KK.2).

✓ Nefse hamamı için ayrıca önceden bir hayvanın karnı temin edilir. Karnın içindeki pislikler boşaltıldıktan sonra bebek içine konulur. Bir müddet bebek karnın içinde kaldıktan sonra çıkarılır. Bu işlem yapıldıktan sonra çocuğun bağışıklık sisteminin güçlü olacağına inanılır (KK.2).

✓ Nefse hamamı lohusanın kırkının bittiği anlamına gelmektedir. Artık anneliğin başlangıcına, kırkılık bitimine ve annenin temizlendiğine işaret sayılır. Ayrıca önceden lohusa şerbeti hazırlanarak hamamda dağıtılır (KK.15).

Göbek bağı

Kilis ve yöresinde yeni doğan bebeğin göbek bağı ile bebeğin geleceği arasında bir ilişkinin olduğu inancı söz konusudur. Bu nedenle yeni doğan bebeğin göbek bağı, anne hastanede doğum yapmış olsa bile temin edilerek çeşitli uygulamalar yapılır.

✓ Yeni doğan bebeğin dinî duygularının bütün olması isteniyorsa, göbek bağı cami avlusuna bırakılır veya Kur'an-ı Kerim içerisinde saklanır (KK.5).

✓ Aile, çocuğunun ileride eğitilmiş bir birey olmasını istiyorsa aile büyüklerinden birisi göbek bağını okul bahçesine gömer (KK.3).

✓ Çocuğun büyüyünce evine bağlı olması için göbek bağı ya evin bahçesine gömülür ya da evde sandık içerisinde saklanır (KK.13).

Kırklama

Bebek ve annenin sıkıntılı süreci olarak adlandırılan kırk günü tamamlamasıyla birlikte, başta alkarısı olmak üzere birçok tehlikeden kurtulduğu düşünülmektedir. Bahse konu olan gün bir kutlama edasıyla geçmektedir. "Kırklama törenlerinin lohusaya ve yeni doğana bir zararı olmadığı, aksine aileye psikolojik rahatlık sağladığı bilinmektedir." (Demirel Bozkurt vd., 2014, s. 111). Yöredeki uygulama ve inanışlar şöyledir:

✓ Bebek doğduktan kırk gün sonra kırklama veya kırk uçurma adı verilen uygulama gerçekleştirilir (KK.11).

✓ Bir kazanın içerisine su konulur. Daha sonra leğenin içerisine bir beze sarılmış kırk taş ve kazandaki sudan bir miktar ilave edilir. Leğendeki suyla çocuk yıkandırıılırken üzerine maşrapayla kırk kez bu sudan dökülür. Böylece bebeğin tüm kirlerinden arınacağına inanılır (KK.3). Yine Kilis'in bazı yerlerinde kırklama, bebeğin bir eleğin altına konulması ve eleğin üzerinden suyun dökülmesiyle de gerçekleştirilmektedir (KK.4, KK.8).

✓ Kırklama için hazırlanan suyun içerisine bazen kırk taş haricinde yumurta kırılır. Bu suda yıkanan çocuğun hastalıklara karşı güçlü olacağına inanılır (KK.7).

✓ Bebeğin kırklaması bittikten sonra kazanda artan su ile evin içerisindeki yatak, yorgan yüzü, kilim vb. yıkanarak ev de kırklanır (KK.5, KK.11).

✓ Kırklama esnasında kırk suyunun içerisine yüzük, nazar boncuğu gibi nesnelere de konulur (KK.2).

✓ Kırklamadan sonra leğenin içerisindeki kırk suyu genellikle dualar edilerek insan ayağının basmayacağı bir yere dökülür. Kesinlikle lavaboya dökülmez, döktürülmez (KK.9).

Tuzlama

Tuzlama, yörede bebeğin büyüdüğünde terleyince kötü kokmasını engellemek için genellikle kırkı çıktığı gün yapılan işlemdir. Anne için nefse hamamını uygulaması yapılırken bebek de tuzlanmaktadır. “Tuzlama, yeni doğan bebeğin tuzlu su ile yıkanması ya da bedeninin doğrudan tuzla ovulmasıdır.” (Aça, 2001, s. 94). Modern tıp uygulamalarına karşın Türk dünyasının genelinde olduğu gibi Kilis ve yöresinde hemen hemen kırkı çıkan her bebek için bu uygulama yapılmaktadır. Tuzlamayla ilgili tespitler şöyledir:

✓ Yörede bu uygulama iki farklı şekilde yapılmaktadır. İlki su dolu kovanın içerisine belli bir miktar su konulması ve çocuğun bu suyla yıkanmasıdır. Diğeri ise vücudu nemlendirilen bebeğin tuzla ovulmasıdır (KK.5).

✓ Tuzlamayı genellikle aile büyüklerinden bir kadın yapar. Tuzlama esnasında bebek için dualar edilmekle beraber “İlerideki hayatında gelin ol, doktor ol, zengin ol vb.” temennilerde de bulunulur (KK.13).

✓ Tuzlamadan beş gün önce tuz ve zeytinyağı karıştırılıp krem hâline getirilir. Annenin kırkılması yapıldıktan sonra evde bebeğin de kırkılması ve tuzlaması yapılır (KK.14).

✓ Bebek doğduktan belli bir süre geçtikten sonra kırklama ile birlikte tuzlama da yapılır. Yani bebek doğar doğmaz tuzlanmaz çünkü yeni doğmuş bebeğin cildi çok hassastır (KK.2, KK.7).

✓ Emziren anne çok salçalı yemekler yerse bebeğin pişik olacağına inanılır (KK.9). Tuzlama yapıldıktan sonra bebeğin hem pişik olmayacağına hem de terinin kokmayacağına inanılır (KK.3). Bebeğin pişik olmaması için yapılan diğer uygulama da bebeğin bezine höllük adı verilen toprak konulmasıdır (KK.11).

✓ Bebeğin ağız içi ve dili üzerinde yara oluşmaması için de bebeğin ağzına bir yudum tuzlama suyundan verilmektedir (KK.1).

✓ Yeni doğan bebeğin büyüyünce kokmaması için yörede yapılan diğer bir uygulama da murtlama adı verilen işlemdir. Bu uygulama şöyledir: Baharatçıdan murt bitkisi³ alınır. Havanda dövülerek içine tuz ve zeytinyağı eklenerek karıştırılır ve iki saat bekletilir. Elde edilen karışım bebeğin kulağına, burun deliğine, koltuk altına, parmak arasına, ağız içine kadar her yerine sürülür. Böylece bebeğin büyüdüğünde kokmayacağına inanılır (Erol, 2012, s. 367; KK.16).

Ad verme

Türk kültüründe ad verme önemli hadisedir. Sahip olunan adın; kişinin karakterini, toplum içindeki konumunu, geleceğini etkileyeceğine inanıldığı için ad verme eylemi bir tören havasında gerçekleştirilmektedir (Kızıloğlu, 2021, s. 54). Bu nedenle bebelere ad verilirken dikkat edilmekte ve ad verme eylemi belirli kriterlere göre yapılmaktadır. Bununla birlikte çocuğa verilen bazı adların doğum yeri ve zamanıyla ilgisi söz konusudur (Dilek, 1996, s. 52). Kilis ve yöresinde ad vermeye ilgili bazı uygulamalar şu şekildedir:

✓ Çocuklara genellikle saygıdan ötürü aile büyüklerinin ismi verilir (KK.15).

³ Mersin bitkisi.

- ✓ Erkek çocuklara soyu temsil eden atanın adı verilir (KK.12).
- ✓ Doğum sırasında veya sonrasında sürekli çocukları vefat eden aileler tarafından çocuklarına Durmuş, Dursun, Yaşar gibi adlar verilir (KK.8).
- ✓ Doğan bebeğin son çocukları olmasını isteyen aileler çocuklarına Dursun, Durmuş, Songül, Soner gibi isimler verir (KK.9, KK.11).
- ✓ Aile bir sonraki çocuklarının cinsiyetinin farklı olmasını istiyorsa son doğan bebeklerine Döndü, Döne gibi isimler verir (KK.12).
- ✓ Doğumdan önce anne veya babanın rüyasına giren bir zatın çocuğa verilecek adı söylenmesi üzerine bu ad verilir (KK.7, KK.12).
- ✓ Çocuğu olmayan aileler türbe, yatır ve ziyaret yerindeki şahsın adını bebekleri dünyaya gelince verirler (KK.3).
- ✓ Yeni doğan bebeğe, gerçek hayatta bahtının ve şansının açık olduğu düşünülen kişilerin adları verilerek bebeğin de bahtının açık olması istenir (KK.9).

Saç-tırnak kesme

Kilis halk kültüründe saç ve tırnakların kesildikten sonra canlılığını koruduğuna inanılır. Ayrıca kesildikten sonra canlılığını devam ettirdiği düşünüldüğü için saç ve tırnağın bireyin geleceğini etkileyeceğiyle ilgili düşünceler mevcuttur. Bu nedenle tırnak ve saçla ilgili olarak yörede çeşitli uygulamalar karşımıza çıkmaktadır.

- ✓ Bebeğin tırnağının ilk altı ayda kesildiği takdirde ömrünün kısa olacağına inanılır. Bu nedenle bebeğin tırnağı altı ay dolmadan kesilmemektedir (KK.11).
- ✓ Bebeğin ileride zengin olması isteniyorsa tırnakları ilk kez kesildikten sonra elleri para dolu bir cüzdana sokturulur (KK.12, KK.15).
- ✓ Altı ayını doldurmadan önce çocukların saçı kesilmez, kesilirse çocuğun kısmetinin kesileceğine ya da çocuğun ömrünün kısa olacağına inanılır (KK.3).
- ✓ Çocuğun ileride kel olmaması için ilk tıraştan sonra, saçı usturayla kazınır (KK.11).
- ✓ Bebeğin kesilen ilk saç ve tırnakları çöpe ya da ateşe atılmaz. Bebeğin yaşamıyla ilişkilendirildiği için bir beze sarılarak saklanır veya toprağa gömülür (KK.14).
- ✓ Bebeğin ilk tıraşında kesilen saçları alınarak kuyumcudada tarttırılır. Saçın ağırlığı karşılığında altın alınıp fakirlere dağıtılır (KK.4, KK.13).
- ✓ Saç ve tırnak kesimi bebek sağlıklı ise üç ay sonra yapılır. Bu sırada kadınlar kendi aralarında toplanarak bir yemek yapar, Kur'an okutulur. Aile büyüklerinden bebek için bahşiş toplanır (KK.14).
- ✓ Kadın hamileyken saçını kestirmez. Çünkü doğacak bebeğin ömrünün kısa olacağına inanılır (KK.16).
- ✓ Bebeğin kesilen saçı ve tırnağı kesinlikle ateşe atılmaz. Genellikle bir beze sarılarak saklanır (KK.9).

Köstek kesme/kırma

Köstek kırma, yürüme evresine gelen çocukların yürümesinin gecikmesi ya da yürüme bozukluğu yaşaması durumunda gerçekleştirilen bir uygulamadır. "Kötü cinler tarafından vurduğuna inanılan köstek, genellikle 'köstek kesme' diye adlandırılan bir işlemle giderilmektedir." (Karakaş 2012, s. 80). Köstek kırma eylemi gerçekleşmeyen çocukların ileriki

yaşlarda sık sık düşeceklerine ve bu düşmelerden zarar göreceklarine inanılmaktadır. Kilis ve yöresinde köstek kesme/kırma ritüelinde şu uygulamalar yer almaktadır:

✓ Çocuk dışarıda bir yere oturtulur, ayak parmaklarına ince, kolay kırılacak bir ip bağlanır. Yanına yürümeye başlamış akranlarından birkaç çocuk daha getirilir. Çocukların karşısına şeker, çikolata vb. şeyler konulur. Akranlarının yürüdüğünü gören çocuk da yürümek için çabalarken ayağındaki köstek kırılır. İpin kırılmasıyla çocuğun ayaklarındaki bağın koptuğuna ve rahat şekilde yürüyeceğine inanılır. Bu uygulama çocuk düşmesin, yıkılmasın ve kuvvetli olsun diye yapılır (KK.13).

✓ Vakti geldiği hâlde bir çocuk hâlâ yürüyemiyorsa, cuma günü sela verilirken kıble tarafta bulunan bir çörtenin altından geçirilir. Çocuğun iki kolunun altından tutulur ve “Ayaksıza ayak ver, iki eline dayak ver, destur destur.” denerek karşı tarafa kadar üç kere götürülür. Bu işlem üç cuma tekrarlanır (Erol, 2012, s. 368).

✓ Yürümesi geciken çocuk için köstek kesme yapılır. Bunun için çocuğun iki bacağı ipe bağlanır. Cuma namazından ilk çıkan kişiye bacadaki ipler kestirilir (KK.2).

✓ Köstek kesme herkese yaptırılmaz. Özellikle yürümesinde veya ayaklarında bir sıkıntı olmayan kişiye yaptırılır (KK.4, KK.7).

✓ Yörede yürürken, oturup kalkarken sık sık düşen kişilere “kösteği kırılmamış” denir (KK.5).

Diş hediği

Bebeğin ilk dişi görüldükten sonra yakın akraba ve komşuların bir araya gelerek tören havasında çocuğun çıkan dişini kutladıkları bir uygulamadır. Bu gelenekteki amaç çocuğun dişlerinin sağlıklı olması ve düzgün çıkmasıdır. Diş hediği için bir araya gelen kişiler; dualar edip, maniler söyleyip iyi temennilerde bulunarak diş hediğinden yerler (Alptekin, 2021b, s. 165-166).

✓ Diş hediğinin diğer adı “diş bulguru”dur. Hediğin ana malzemesi buğdaydır. Ancak yörede buğdayın içerisine nohut ve mısır eklenerek de yapılmaktadır (KK.6).

✓ Pişirilen buğday bazen tercihe göre tuzla bazen de şekerle tüketilmektedir. Hedik tabağı genellikle cevizle süslenmektedir (KK.9, KK.14).

✓ Diş hediğine gelen misafirler dişi yeni çıkan çocuğa hediyeler getirmektedir (KK.15).

✓ Diş hediği bol miktarda hazırlanarak davete gelemeyen komşulara da gönderilir. Komşular da hediğin gönderildiği tabağın içerisine çocuk için çeşitli hediyeler göndermektedir (KK.13).

✓ Diş hediğinde çocuk, bir kalburun içine oturtulur. Kalburun içine çeşitli aletler konur, çocuk hangi aleti eline alırsa ileride o işle (meslekle) uğraşacağına inanılır (Gökşen ve Burkay, 2020, s. 218).

✓ Diş hediği cuma selasından önce yapılır. Hazırlanan hedikten çocuğun başına serpilir. Bu arada evdeki kalburun içine tarak, makas, kalem gibi nesnelere konulur. Çocuğa kalbur uzatılır, çocuk hangi nesneyi alırsa o mesleği yapacağına inanılır (KK.11).

Konuşma güçlüğü

Çocuklar genellikle bir, bir buçuk yaşında ilk kelimeleri söylemeye yani konuşmaya başlar. Konuşmanın gecikmesi ya da bozuk olması yörede bazı uygulamaları da beraberinde getirmektedir. Konuşma güçlüğü ve bozukluğunun sebepleri arasında işitme problemleri, damak yarıkları, dilin küçük ya da büyük olması, çene yapısı, çarpık dişler, dil bağının aşırı

uzun olması, dil ucunda kütlük, küçük dilin olması gerekenden küçük olması ya da yarılması, düz veya yüksek damak yapısı gibi ağız içi problemleri ve dil kaslarıyla sinirlerdeki bozukluk gibi yapısal problemler bulunmaktadır (centralhospital.com, 2023). Konuşma zorluğu çeken çocuklarla ilgili olarak Kilis ve yöresindeki pratikler şunlardır:

✓ Konuşamayan ya da geç konuşan çocuklar Şurhabil Bin Hasene türbesine götürülür. Burada bir tasın içine o ziyarette bulunan yedi kapının anahtarı konulur. Türbenin bahçesinde bulunan kuyudan alınan su türbedeki tasa doldurulur. Bu sudan çocuğa içirilir ve anahtarlar çocuğun ağzında kilit açıyormuş gibi çevrilir. Bu işlem üç cuma tekrarlanır (Bayındır, 2022, s. 51; KK.11).

✓ Konuşma çağına gelip konuşamayan çocuğa çiğ bıldırcın yumurtası içirilir (KK.8).

✓ Geç konuşan çocuğun konuşması için güvercinlerin içtiği sudan içirilir. Bu âdet ise çocuğun hem çabuk hem de güzel konuşması içindir (KK.4).

✓ Üç, dört yaşına gelmesine rağmen çocuk konuşmakta zorluk çekiyorsa bülbül eti yedirilir (KK.6).

✓ Konuşmakta güçlük çeken çocuklara kellenin dili yedirilir (KK.13, KK.16).

✓ Şih Efendi tekkesine cuma selasından evvel gidilir. Tekkede dağıtılan ekmekten ve tekkedeki sudan alınır. Dualar edildikten sonra çocuğa ekmekten yedirilir, sudan içirilir. Bu sayede çocuğun konuşmasının düzeleceğine inanılır (KK.13).

Doğum Sonrası Diğer Sakınma ve Uygulamalar

Lohusa kadın ve yeni doğan çocukla ilgili birtakım sakınmalar, inanışlar ve halk hekimliği uygulamaları görülür. Bunlardan bazıları şöyledir:

✓ Huysuz ve sürekli ağlayan çocuklar Hulk Dede türbesine götürülür. Anne veya baba bir gece çocukla türbede sabahlar. Hulk Dede'nin burada bulunan şapkası çocuğun başına geçirilip dua edilir. Böylece çocuk sakinleşip uyumlu olacağına inanılır (Bayındır, 2022, s. 58).

✓ Yeni doğan bebek annesini tanımaya başladığında annenin saçları dökülür (KK.9).

✓ Bebeğin vücudunda tüylü olan yerler anne sütüyle silinirse bu tüyler dökülür (KK.9).

✓ Bebeğin kıyafetlerinin yıldız yüzü görmemesi gerektiği inancı vardır. Yani akşam ezanı okunmadan önce bebeğin kıyafetleri asılı olduğu yerden toplanmalıdır. Böylece çocuğun huysuzlaşması ve gece boyu ağlaması engellenmiş olunur (KK.7).

✓ Yeni doğan bebeğin üzerinden geçilirse çocuğun boyunun kısa olacağına inanılmaktadır (KK.9).

✓ Yeni doğan bebeğin büyüyünce ayağı kaşınmasın diye topukları jiletlenir (KK.6).

✓ İştahsız olan çocukların tiksineye düştüğüne inanılır. Çocuğun iştahının açılması için bir bardak suya peryavşanı otu ıslanır. Bu sudan çocuğa bir tatlı kaşığı içirilir. Böylece tiksineğin geçeceğine ve iştahını açılacağına inanılır (KK.6).

✓ Çocuk sağlıklı şekilde dünyaya gelmişse akika kurbanı kesilir. Allah'a şükretmek amacıyla zengin-fakir ayırt etmeden kesilen kurbanın eti çevredekilere dağıtılır (KK.4).

✓ İsilik olan bebeğe inci takılırsa isiliğin hemen geçeceğine inanılır (KK.9). Bunun yanında diğer bir uygulama da şöyledir: Bebek isilik olursa bir tutam susam dalı suya ıslanır ve hazırlanan suyla bebek yıkanır (KK.7).

✓ Çocuğun gözünde kütüt (arpacık) çıkarsa kapıya 41 tane kahke yapıp asılır. İnsanlar kapının altından geçtikçe çocuğun gözündeki kütütün geçeceğine inanılır (KK.3).

✓ Kız çocukların iki yaşına kadar, erkek çocukların ise iki yaş iki aya kadar emzirilmesi gerektiğine inanılır (Erol, 2012, s. 367).

✓ Bir bebek eğer çok ağlıyorsa bebek bir çarşafa yatırılır. İki kişi sallamaya başlar. Sallarken üç kere “Benim elim değil, Fatime Anamızın eli” diyerek çocuk havada üç kere çevrilir. Böylece çocuğun susacağına inanılır (Erol, 2012, s. 367).

✓ Yeni doğum yapmış bir kadın ölü yıkanan suya basarsa, çocuğunun yüzünde mürebbe adı verilen çıbanlar çıkar. Bu çıbanları iyileştirmek için ya o ölünün suyu ya da suyun ısıtıldığı ocağın kömüründen alınıp bebeğin yüzüne sürülür. Böylece o yaraların geçeceğine inanılır (Erol, 2012, s. 367).

✓ Bebek doğduktan üç gün sonra topukları yorgan iğnesiyle dağlanır. Bu uygulama çocuğun büyüyünce topuklarının yarılmasını engellemek için yapılır (Erol, 2012, s. 367; KK.7).

✓ Yeni doğmuş bebeğin sancısı çoksa kepek ve tuz kavru olarak bir bezin arasına konur, bebeğin karnına zeytinyağı sürülür ve o bez ılıkken bebeğin karnına sarılır (Gökşen ve Bur kay, 2020, s. 214).

✓ Süt ve pirincin pişirilmesiyle elde edilen karışım bebeğin karnına sürülür. Bastık (üzüm pestili) ısıtılır ve bebeğin zeytinyağı sürülmüş karnının üzerine konur (Gökşen ve Bur kay, 2020, s. 214; KK.1).

✓ Bebeğin vücut gelişimi tam olması için halis zeytinyağı ılıtılarak içine tuz konulur. Çocuğun vücuduna sürülür. Özel dikilmiş bebek köyneği (gömleği) giydirilir (KK.2, KK.4, KK.7).

✓ Dişi çıkan ve ağrısı olan bebeğe taze soğan ya da sarımsak verilir. Bunların bebeğinin ağrısını keseceğine inanılır (KK.8).

✓ Diş çıkartan çocuğun salyasını durdurmak için bir Fatiha üç İhlas okunarak makasla sembolik olarak salyası kesilir. Böylece salyanın bir daha akmayacağı düşünülür (KK.8).

✓ Yeni doğan bebeğin ağzında pamukçuk çıktığında karbonatlı suyla ağzı yıkanır (KK.9).

✓ Yeni doğmuş bir bebek sarılık ise yedi tür ipek ipliğe çeşitli dualar okunarak bunlar sarılık tasının içindeki suya atılarak bu su bebeğe içirilir. Ayrıca bebeğin yüzüne mavi renk tülbent örtülür, mavi rengin sarı rengi ittiğine böylece sarılığın geçeceğine inanılır (Erol, 2012, s. 367; KK.8).

✓ Yeni doğan bebek sarılık olmasın diye bir diş sarımsak ipten geçirilerek bebeğin boynuna takılır (KK.10). Yeni doğmuş bebek sarılık olmuşsa anneye balık, bol meyve veya pekmez yedirilir. Bir hafta içinde bebeğin hastalıktan kurtulacağına inanılır (KK.2, KK.4). Bebek sarılık olmuşsa bebeğin yüzüne annenin çeyizinde getirdiği sarı tülbent örtülür (KK.5, KK.6). Sarılık olan bebeği sağaltma yöntemlerinden bir diğeri de bebeğin vücudunun dağlanmasıdır. Kısık yerlerinden (koltuk arası) tılsım olması için ufak çizikler yapılır, buradan kan akması sağlanır. Böylece sarılığın tedavi olacağına inanılır (KK.5).

✓ Kızamık olan çocuk kaynatılmış pirpirim (semizotu) suyuyla ile yıkanır. Bebeğin gömleği de o suya batırılarak kurutulur ve giydirilir. Çocuğa yuvarlak olan hiçbir şey yedirilmez ve çocuğun eline verilmez. Eğer bu sakımlar yapılmazsa çocuğun vücudundaki yaraların büyüyeceğine inanılır (Erol, 2012, s. 368).

✓ Kızamık geçiren çocukla ilgi olarak gerçekleştirilen diğ er bir uygulama da şöyledir: Kızamık olan çocuğun vücuduna banyo yaptırılırken haşlanmış pirinç sürülür. Çocuğa dokuz gün boyunca bal, yoğurt ve mercimek yedirilmez. Eğer yedirilirse çocuğun sesinin kısılacağına

inanılır. Sünnet olan ve kızamığa yakalanan çocuk kırk gün dışarı çıkarılmaz, çıkarılırsa kırk basacağına inanılır (Erol, 2012, s. 368).

✓ Yeni doğan bebek, kucakta çok gezdirilip beli incinmişse bebek mestiklenir⁴. Bunun için ilk önce bebek ağız üstü yatırılır, çapraz şekilde kol ve bacak üç kez birleştirilir, sonra kol ve bacaklar tekrar birleştirilir. Son olarak bebek iki bacağından tutularak ters şekilde kaldırılır. Bu işleme mestikleme denir (KK.16).

✓ Bebeğin bulunduğu odaya sıcak ekmek konulmaz. Konulursa bebeğin ağzında pamukçuk çıkaracağına inanılır (KK.16).

✓ Anne bebeğini emzirdiği sırada su içmez. Aksi hâlde bebeğin ağzında pamukçuk çıkacağına inanılır (KK.16).

✓ Yeni doğum yapan kadın bakla ya da makarna yerse bebeğin kabız olup çatlayacağına inanılır (KK.10). Çocuk kabız olmuşsa hıyarcembe suyu veya zeytinyağı içirilir (Erol, 2012, s. 368; KK.8, KK.12). Eğer bebek mama ile besleniyorsa mamasına zeytinyağı katılır (KK.5). Bebek kabız olmuşsa bezine bir yumurta kırılır ve altına bağlanır. Bu işlemin kabızlığı gidereceğine inanılır (KK.1).

✓ Çocuk çok fazla ağlıyorsa, cuma günü sela verilirken kible tarafta bulunan bir çörtenin altından geçirilir. Çocuğun ağzına babasının ayakkabısının altıyla üç kere yavaşça vurulur. "Akıllı dur. Akıllı dur. Akıllı dur." denir. Bu vesileyle çocuğun ağlamasının duracağına inanılır (KK.5).

✓ Bebeklerin bir yaşına kadar aynaya bakmasına izin verilmez, oğlancık isminde bir hastalığa yakalanacağına inanılır (KK.3).

✓ Bebeğin vücudu tüylü olmasın diye anne hamileyken şeftali yedirilmez (KK.6).

✓ Yeni doğum yapan kadına kırk gün boyunca mercimek, fasulye, lahmacun, keşkek ve pişmiş soğan yedirilmez. Bu yiyeceklerin de bebeğe degeceğine (gaz vb. rahatsızlıklara neden olacağına) inanılır (KK.2, KK.5, KK.6).

✓ Sünnet olan çocuğun cinsel organına zeytinyağı sürülür, zeytinyağının yarayı çabuk iyileştireceğine inanılır (Gökşen ve Burak, 2020, s. 218).

✓ Sancı çeken bebeğe kimyon kaynatılıp içirilir. Yine sancı çeken bebeğe anason çayı demlenir ve içirilir (KK.11).

✓ Lohusa kadının erken iyileşmesi için bol tereyağlı ve karabiberli yumurta yapılır. Yumurta yiyen annenin içinin pişeceğine ve daha hızlı iyileşeceğine inanılır (KK.16).

✓ Bebeğin gözünün mikrobi kırılınsın diye göze anne sütü damlatılır (KK.16).

✓ Bebeğin gözü güzel olsun diye sarımsak ile sürme çekilir (KK.16).

Sonuç

Geçmişten günümüze kadar insanoğlunun hayatındaki önemli olay ve durumlarla ilgili birtakım inanç ve uygulamalar karşımıza çıkmaktadır. Özellikle insan hayatında geçiş dönemleri olarak adlandırılan doğum, evlenme ve ölüm hayatın önemli safhaları olup hayat bu üç ana döneme göre şekillenmektedir. Bu dönemlerde yapılan uygulamalar genellikle bir tören havasında gerçekleştirilmektedir. Kültür hayatımızda gerçekleştirilen bu ritüeller sadece

⁴ Mestiklemek: Masaj yapmak.

İslamiyet etkisinde oluşan uygulamalar olmayıp İslamiyet öncesi inanç sisteminin getirmiş olduğu uygulamaları da içermektedir.

Doğum, neslin devamlılığını ifade ederken aynı zamanda toplumsal hayatta birlik ve beraberliği de sağlamaktadır. Zira bu dönemde başta aile bireyleri olmak üzere akrabalar, komşular ve diğer yakınlar hem anneye hem de bebeğe destek olmaktadır. Bu süreçte bebek ile anneyi çeşitli olumsuzluklardan korumak adına birtakım uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Kilis ve yöresinde de benzer uygulamaların varlığı söz konusudur.

Hamilelik öncesinden başlayan uygulama ve pratikler, doğum aşamasında ve doğum sonrasında zenginleşerek devam etmektedir. Yörede çiftlerin bebek sahibi olmaya karar vermeye başladıkları andan itibaren bu uygulamalar kendini göstermektedir. Gebeliğin oluşması ve bu süreçte yapılan ilgili uygulamalar Türk dünyasında ve Anadolu'nun pek çok yerinde benzerlik göstermektedir. Bu uygulamalar daha çok türbe ve yatır ziyaretleri çevresinde yapılmaktadır (Kaplan, 2022; Aday, 2018; Kayabaşı, 2013; Kalafat, 2009; Doğaner, 2006). Aynı durum Kilis ve çevresinde çocuksuzluğun tedavisi amacıyla yapılan dinsel uygulamalar arasındadır. Bunun yanında yörede çocuksuzluğun tedavisinde soğan, çörek otu, iğde çiçeği gibi bitki; sülük gibi hayvanlar ve çeşitli macunlar yoluyla yapılan halk hekimliği uygulamaları da bulunmaktadır.

Dünyaya gelen çocuğun cinsiyetinin tahminiyle ilgili Kilis ve çevresinde yapılan uygulamalardan birisi anne adayının haberi olmadan makas ya da bıçağının üzerine oturtulmasıyla cinsiyetin tahminidir. Benzer uygulamalar Anadolu'nun pek çok yerinde yapılan uygulamalarla benzerdir (Sancak ve Alver, 2011). Yine aşerme de doğum öncesinde anne adayı için önemli bir süreçtir. Aşerme ile ilgili yapılan uygulama ve inanışlar da Anadolu sahasında ve Kilis'te benzerlik göstermektedir. Aşeren annenin yediği şeyi vücuduna değdirmesi sonucu bebekte o yiyeceğin şeklinin çıkacağı düşüncesi ya da o dönemde bebeğin sevilmeyen, zıtlaşılan kişiye çekeceğiyle ilgili inanç ülkemizin genelinde de benzerdir (Şişman, 2002).

Kilis ve çevresinde doğum sırasında annenin kolay doğum yapması için yapılan uygulamalar dikkat çekmektedir. Doğum sırasındaki uygulama ve pratikler annenin kolay doğum yapması, doğum sırasında tehlikeli bir durumla karşılaşmaması ve bebeğin sağlıklı şekilde dünyaya gelmesi için gerçekleştirilmektedir. Bu çerçevede öncelikli olarak modern tıp uygulamalarına başvurulurken, merkezden uzak köy ve mahalle gibi yerlerde ise geleneksel yöntemlerden yararlanılmaktadır.

Kilis ve yöresinde doğum sonrası uygulamalarda her ne kadar modern tıptan faydalanılsa da al basması, kırklama, tuzlama, ad verme, göbek bağı vb. uygulamalarda geleneksel yöntemler ağır basmaktadır. Türk dünyasında ve ülkemizin birçok yerinde gerçekleştirilen doğum sonrası uygulamalar (Şimşek, 2017) ile Kilis ve çevresinde doğum sonrası yapılan uygulama ve inanışlar benzerlik göstermektedir. Annenin hamamda kırklanması durumu sadece Kilis ve çevresine has olmayıp Anadolu'nun farklı yerlerinde de görülmektedir (Başçetinçelik, 2009). Yine ad verme ve diş hediği gibi ritüeller de Anadolu'nun pek çok yeriyle benzerlik taşımaktadır. Bunun dışında çocuğun yürümesinin sıkıntılı olduğu durumlarda gerçekleştirilen köstek kırma uygulaması sadece Kilis'te değil; Türk dünyası ve Anadolu coğrafyasında da benzer şekilde gerçekleştirilmektedir (Gökşen, 2011; Karakaş, 2012).

Sonuç olarak Kilis halk kültüründe doğumla ilgili uygulamalar çiftlerin çocuk sahibi olmaya karar vermesiyle gerçekleştirilmeye başlamaktadır. Çocuk sahibi olmak isteyen aileler, ilk aşamada çocuksuzluk ya da kısırlık durumunun giderilmesi amacıyla çeşitli uygulama ve inanışları yapmaktadırlar. Bu durumda öncelikli olarak modern tıp uygulamalarına başvurulmakta; modern tıbbın çözemediği durumlarda ise dinsel-büyüsel uygulamalar ve halk

kimliği uygulamalarına da yer verilmektedir. Doğuma hazırlık süreci, doğum anı ve doğum sonrasında yapılan yine farklı uygulama ve pratikler Kilis halk kültüründe hâlen canlılığını sürdürmekte olup bu uygulamalar kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

Kilis kültür hayatında canlılığını koruyan doğumla ilgili uygulama ve pratiklerin derlenip kayıt altına alınması, kültürel belleğin gelecek nesillere aktarılması konusunda önem arz etmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte geleneksel uygulama ve pratiklerin yerini modern tıbbın alması bu uygulama ve pratiklerin bazılarının değişime uğramasına veya yok olmasına neden olmaktadır. Özellikle halk hekimliği uygulamalarının derlenmesi yeni tedaviler ve ilaçlar keşfetme noktasında modern tıp çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Yazılı Kaynaklar

- Abalı, İ. (2011). *Koçarlı halk kültürü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Acıpayamlı, O. (1974). *Türkiye’de doğumla ilgili âdet ve inanmaların etnolojik etüdü*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Aça, M. (2001). Türk halk geleneğindeki doğum sonrası uygulamalara bir örnek: Tuzlama. *Milli Folklor*, 13(52), 93-100.
- Aday, E. (2018). Kütahya ili türbe ve yatırları etrafındaki inanış ve uygulamaların halk bilimi açısından incelemesi II. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 137-151.
- Alptekin, A. B. (2011). *Halk bilimi araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alptekin, Z. D. (2021a). Özbek masallarında halk hekimliği uygulamaları. *Asia Minor Studies*, 9(2), 757-767. <https://doi.org/10.17067/asm.946662>
- Alptekin, Z. D. (2021b). Kilis manilerinde yöresel mutfak. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(77), 163-174.
- Arslan-Erol, H. (2015). Kilis ili ağızları şekil bilgisi (isim ve fiil çekimi) özellikleri ve ağız bölgeleri üzerine. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 1-30. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilissbd/issue/45249/566807>.
- Artun, E. (1998). Tekirdağ halk kültüründe geçiş dönemleri doğum evlenme ölüm. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9(10), 85-107.
- Bakırcı, N. ve Katı, Y. (2019). Malatya halk kültüründe geçiş dönemleri inanış ve uygulamaları. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 7(18), 1-21. <http://dx.doi.org/10.12992/TURUK801>.
- Başal, H. A. (2006). Türkiye’de doğum öncesi, doğum ve doğum sonrası çocuk gelişimi ve eğitimine ilişkin gelenek, görenek ve inançlar. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 45-70.
- Başçetinçelik, A. (2009). *Adana halk kültüründe albasması–alkarası*. Adana Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-Ölüm, Adana: Altın Koza Yayınları.
- Bayındır, H. K. (2022). *Kilis halk kültüründe türbe, yatır ve ziyaret yerleri etrafında oluşan inanç ve uygulamalar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kilis.
- Bozdağ, T. ve Göde, H. A. (2022). Muğla Yerkesik yöresinde doğumla ilgili inanç ve uygulamaları. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 82-96. <https://www.doi.org/10.55580/oguzhan.1062937>.
- Bozkuş Eğri, G. ve Konak, A. (2011). Doğum sonu dönem ile ilgili geleneksel inanç ve uygulamalara dünyadan ve Türkiye’den örnekler. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 3(1), 143-155.
- Bulut, M. (2017). Geçiş ritüellerinden doğum: Sağaltım yolları. *Turkish Studies*, 12(21), 121-132. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies>.

- Çevik, A. ve Alan, S. (2020). Doğum sonu dönemde yapılan geleneksel uygulamalar. *Lokman Hekim Dergisi*, 10(1), 14-22. DOI: 10.31020/mutfd.624508.
- Demirel Bozkurt, Ö. vd. (2014). Günümüzde lohusalıkta devam eden albasması ve kırklama uygulamaları. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 30 (1), 111-126.
- Dilek, İ. (1996). Altay Türklerinde çocuğun doğması ve doğum günü kutlamalarına dair bazı inanışlar. *Bilig*, 1, 51-54.
- Doğaner, A. 2006. *Osmaniye yöresinde yaşayan Ulaşlı Türkmenlerinin geçiş törenleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doğramacıoğlu, H. (2021). Interesting beliefs and events in Kilis according to folk narratives. *Asia Minor Studies*, 9(2), 750-756.
- Doğramacıoğlu, H. (2022), Çift dillilik bağlamında Suriyeli mülteci öğrenciler ve Kilis ili örneği. *Asia Minor Studies*, 10(2), 207-213
- Elçin, Ş. (1965). Al-Karı. *Türk Folklor Araştırmaları*, 9(193), 3811-3812.
- Erol, M. (2012). *Kilis halk kültürü*. Elif Özmen. (Ed.) *Belgelerle Kilis* (s. 317-377). Kilis: Kilis Valiliği Yayınları.
- Erol, M. (2018). Kilis ve çevresinde zeyrat günleri geleneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(1), 113-122. DOI: 10.21547/jss.376618.
- Erol, M. ve Alptekin, M. (2023). *Kilis halk kültürü (bayramlar, törenler, kutlamalar ve inanışlar)*. Mehmet Ali Yıldırım. (Ed.) *Geçmişten günümüze bilge şehir Kilis* (s. 430-466). Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Yayınları.
- Gökşen, C. (2011). Toplumsal uygulamalar, ritüeller. *Kars ilinin somut olmayan kültürel mirasının haritalandırılması projesi* (s. 114-151). Ankara.
- Gökşen, C. ve Burkay, A. O. (2020). Kilis halk kültüründe zeytin. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(1), 205-224.
- Hancıoğlu Aytaç, S. ve Yazıcı, S. (2020). Doğum sonu dönemde emzirmenin önemi ve geleneksel uygulamalar. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(1), 21-26.
- Kalafat, Y. (2009). *Balkanlardan uluğ Türkistan'a Türk halk inanışları*. Ankara: Berki Yayınları.
- Kaplan, H. (2022). Bolu ve Düzce illeri bağlamında kutsal ziyaretgâhlar etrafında yapılan ritüeller. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 56-71.
- Kaplan, T. (2020). Kilis masallarında yeraltı dünyası hakkında tespitler. *Çukurova Araştırmaları*, 6(1), 191-199. DOI : 10.29228/cukar.43293.
- Karakaş, R. (2012). Diyarbakır'da bebeğin ilkleri: Hedik, köstek kesme törenleri ve çocuklara yönelik halk hekimliği uygulamaları". *Karadeniz (Black Sea)*, 4(16), 74-88.
- Kılıç, A. C. (2021). *Kilis-Musabeyli folkloru ve halk edebiyatı (derleme-inceleme-tasnif)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Kızıloğlu, M. (2021). Türklerin ad verme kültüründe ad verici profili. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (7), 45-64.
- Örnek, S. V. (1995). *Türk halk bilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sancak, Ş. ve Alver, M. (2011). Cinsiyet tahminine dayalı inanış ve uygulamalara yönelik bir değerlendirme: Alman kültürü ve Türk kültüründe Karadeniz örneği. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 30, 43-155.
- Saygı, E. (2017). İnebolu halk kültüründe doğum âdetleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 10 (20), 263-276.
- Sümbüllü, Y. Z. (2004). Tıbbi ve mistik folklor açısından aş erme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23, 133-143.

- Şenesen, R. (2011). *Çukurova bölgesi Girit göçmenleri halk kültürü araştırması*. Adana: Karahan.
- Şimşek, E. (2017). Türk kültüründe “alkarısı” inancı ve bu inanca bağlı olarak anlatılan efsaneler. *Akra Uluslararası Kültür Sanat Edebiyat ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(12), 99-115.
- Şimşek, S. ve Dinç, A. A. (2018). Öskemen şehrinde (Kazakistan) doğum öncesi ve sonrası âdetler. *Sosyal Bilgiler Dergisi*, 5(30), 402-419. <http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.4573>
- Şişman, B. (2002). Samsun yöresinde geçiş dönemleriyle ilgili yaşayan halk inanışları ve bunlara ait uygulamalar. *Erdem Dergisi (Türk Halk Kültürü Özel Sayısı III)*, 13(39), 445-469.
- Tuncel, M. (2002). Kilis. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (26), 5-8, Ankara.

Sözlü Kaynaklar

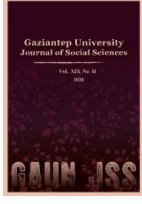
- K.1) Karamanlıoğlu, Kevser, 1997, Kilis/Merkez, üniversite mezunu, yüksek lisans öğrencisi, Kilis'te ikâmet ediyor. (Görüşme tarihi: 15.09.2022, Kilis).
- K.2) Gençtürk Şık, Şenel, 1961, Kilis/Merkez, lise mezunu, evhanımı, Kilis'te ikâmet ediyor (Görüşme tarihi:10.10.2022, Kilis).
- K.3) Elmalı, Ayşe, 1976, Kilis /Merkez, lise mezunu, ev hanımı, Kilis'te ikâmet ediyor (Görüşme tarihi:18.10.2022, Kilis).
- K.4) Karamanlıoğlu, Ayşe Özlem, 1981, Kilis /Merkez, lise mezunu, ev hanımı, Kilis'te ikâmet ediyor (Görüşme tarihi:18.10.2022, Kilis).
- K.5) Patır, Fikriye, 1954, Hatay/Kırıkhan, lise mezunu, ev hanımı, Kilis'te ikâmet ediyor (Görüşme tarihi:10.10.2022, Kilis).
- K.6) Karamanlıoğlu, Durdu, 1958, Kilis/Merkez, ilkokul mezunu, evhanımı, Kilis'te ikâmet ediyor (Görüşme tarihi:18.10.2022, Kilis).
- K.7) Köseismailoğlu, Kifayet, 1938, Kilis /Merkez, ilkokul mezunu, evhanımı, Kilis'te ikâmet ediyor (Görüşme tarihi:10.10.2022, Kilis).
- K.8) Bayındır, Dilek, 1971, Hatay /İskenderun, ilkokul mezunu, ev hanımı, Kilis'te ikâmet ediyor (Görüşme tarihi:18.10.2022, Kilis).
- K.9) Ekşi, Zeynep, 1973, Kilis/ Merkez, ilkokul mezunu, ev hanımı, Kilis'te ikâmet ediyor (Görüşme tarihi:18.10.2022, Kilis).
- K.10) Bayındır, Hatice Kübra, 1992, Kilis/Merkez, üniversite mezunu, Yüksek lisans öğrencisi, Kilis'te ikâmet ediyor (Görüşme tarihi:18.10.2022, Kilis)
- K.11) Zorlu, Deniz, 1982, Kilis/Oylum Köyü, lise mezunu, ev hanımı, Kilis'te ikâmet ediyor (Görüşme tarihi:25.10.2022, Kilis).
- K.12) Korkut, Gülümser, 1972, Kilis/ Saatli Köyü, ortaokul mezunu, ev hanımı, Kilis'te ikâmet ediyor (Görüşme tarihi:25.10.2022, Kilis).
- K.13) Baştürk, Öznur, 1961, Oylum Köyü, ilkokul terk, ev hanımı, Kilis'te ikâmet ediyor (Görüşme tarihi:25.10.2022, Kilis).
- K.14) Culhaoğlu, Nazmiye, 1986, Kilis/Merkez, lise mezunu, güvenlik görevlisi, Kilis'te ikâmet ediyor (Görüşme tarihi:25.10.2022, Kilis).
- K.15) Kılıç, Songül, 1972, Kilis /Dölek Köyü, lise mezunu, ev hanımı, Kilis'te ikâmet ediyor (Görüşme tarihi:25.10.2022, Kilis).
- K.16) İçer, Sevgi, 1982, Kilis /Merkez, ilkokul mezunu, kuaför, Kilis'te ikâmet ediyor (Görüşme tarihi:16.11.2022, Kilis).

Elektronik Kaynaklar

- URL.1:(acibademmobil.com.tr, 2023). <https://acibademmobil.com.tr/plasenta/#:~:text=Plasenta%2C%20hamilelik%20s%C3%BCrecinde%20rahminizde%20geli%>

C5%9Fen, ve%20bebek%20kordonu%20buradan%20olu%20C5%9Fmaktad%C4%B1r. adresinden 20.08.2023 tarihinde alınmıştır.

URL.2: (centralhospital.com, 2023). <http://centralhospital.com/haberler/cocuklarda-konusmabozuklugunadikkat/#:~:text=A%C4%9F%C4%B1z%20i%C3%A7i%20problemleri%20damak%20yar%C4%B1klar%C4%B1,gibi%20yap%C4%B1sal%20problemler%20de%20%C3%A7ocuklarda> adresinden 25.07.2023 tarihinde alınmıştır.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet Dönemi Şair ve Yazarlarının Okul İsimlerinde Kullanılmasına Yönelik Bir İnceleme

A Review on the Use of Republican Period Poets and Authors in School Names

Ömer KEMİKSİZ^{a*}

^a Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Bartın / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-8628-6203

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 7 Eylül 2023

Kabul tarihi: 15 Kasım 2023

Anahtar Kelimeler:

Cumhuriyet dönemi,

Şair,

Yazar,

Okul isimleri.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı Türkiye'deki okul isimlerinde Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarının kullanım sıklığını tespit etmektir. Betimsel tarama modeliyle gerçekleştirilen araştırmanın veri setini 81 ilde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı resmî kurum statüsündeki ilkokullar, ortaokullar ve liseler oluşturmaktadır. Bu eğitim kurumlarından Cumhuriyet döneminde yaşamış/eser vermiş 69 farklı şair ve/veya yazarın isimlerini taşıyan 957 okul, içerik analizi tekniğiyle incelenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre şair ve yazar adı taşıyan okul sayılarının coğrafi bölgelere göre dağılımında "Marmara Bölgesi" (f=255), "İç Anadolu Bölgesi" (f=155), "Güneydoğu Anadolu Bölgesi" (f=137) ve "Doğu Anadolu Bölgesi" (f=132) ilk sıralarda yer alırken şehirlere göre dağılımda İstanbul (f=148), Ankara (f=52), Diyarbakır (f=32), Van (f=30), Konya (f=27), Kocaeli (f=26), Bursa (f=25) ve İzmir (f=25) öne çıkmıştır. Şair ve yazar ismine sahip okulların öğrenim kademesine göre sıralaması ise ortaokul (f=379), ilkokul (f=359) ve lise (f=219) şeklinde gerçekleşmiştir. Edebiyatçıların ölüm tarihleri ölçüt alınarak yapılan dört ayrı dönem değerlendirmesine göre 1950-1974, 1975-1999 ve 2000-2023 dönemlerindeki on sekizer; 1923-1949 dönemindeki 15 yazarın okul isimlerinde tercih edildiği belirlenmiştir. Mehmet Akif Ersoy (f=459), Necip Fazıl Kısakürek (f=96), Ziya Gökalp (f=48), Yahya Kemal Beyatlı (f=41), Mehmet Akif İnan (f=36), Cahit Zarifoğlu (f=33), Cemil Meriç (f=30), Arif Nihat Asya (f=24) ve Sezai Karakoç (f=22) da okullara isimleri en çok verilen edebiyatçıları olarak tespit edilmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 7, 2023

Accepted: November 15, 2023

Key Words:

Republic period,

Poet,

Author,

School names.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the frequency of the use of Republican period poets and authors in school names in Turkey. The data set of the research, which was conducted with the descriptive survey model, consists of "primary", "secondary" and "high schools" affiliated to the "Ministry of National Education" in 81 provinces. Among these educational institutions, 957 schools bearing the names of 69 different poets and/or authors who lived/performed in the Republican period were analyzed by content analysis technique. According to the findings obtained in the research, the distribution of the number of schools bearing the names of poets and authors according to geographical regions is "Marmara Region" (f=255), "Central Anatolia Region" (f=155), "The Southeastern Anatolia Region" (f=137) and "Eastern Anatolia Region" (f=132) ranked first, while İstanbul (f=148), Ankara (f=52), Diyarbakır (f=32), Van (f=30), Konya (f=27), Kocaeli (f=26), Bursa (f=25) and İzmir (f=25) stood out in the distribution by city. The ranking of the schools with the names of poets and authors according to their educational level was secondary school (f=379), primary school (f=359) and high school (f=219). According to the evaluation of four different periods based on the death dates of the authors, eighteen each in the 1950-1974, 1975-1999 and 2000-2023 periods; It was determined that 15 authors in the 1923-1949 period were preferred in school names. Mehmet Akif Ersoy (f=459), Necip Fazıl Kısakürek (f=96), Ziya Gökalp (f=48), Yahya Kemal Beyatlı (f=41), Mehmet Akif İnan (f=36), Cahit Zarifoğlu (f=33), Cemil Meriç (f=30), Arif Nihat Asya (f=24) and Sezai Karakoç (f=22) were identified as the authors whose names were most frequently given to schools.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: okemiksiz@bartin.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Literature is defined as "a type of art that aims to express feelings and thoughts, human and social life effectively through words and writing" (Uğurlu, 1992, p. 189), "the art of shaping events, thoughts, feelings and dreams orally or in writing through language; literature" (TDK, 2011, p. 754), "the whole of the literary products of a geography or nation, a period, a school of art or literature" (Okay, 1994, p. 395). "Literature, which is the product of language and the carrier of language together with culture, has an important place as it is the mirror of the history and character of nations" (Mutlu, 2016, p. 37). The historical background of Turkish literature (Elbir, 2020), which is one of the unique literatures in the world in terms of literary diversity and has found a wide geographical spread in a very wide geographical area, goes back to the days when the Turkish nation was seen on the stage of history and has been developing in different languages and dialects in different geographies for centuries and extends to the time period we live in. (Çalışkan, 2018, p. 369). In the classification made by Köprülü (1980, p. 5), Turkish literature is divided into three main periods: "Turkish literature before Islam", "Turkish literature during the Islamic period" and "Turkish literature under the influence of Western civilization". Following the "Tanzimat", "Servet-i Fünûn", "Fecr-i Âti" and "National Literature" periods of "Turkish literature that developed under the influence of Western civilization" and covering the period from the establishment of the Republic of Turkey to 1939 and from there to the present day, the last and most traceable phase of Turkish literature is the Republican period Turkish literature (Çalışkan, 2018, p. 371). Turkish literature is full of personalities who are open to many social, political and religious influences in Turkish history and who have written countless works in both prose and verse. While the works of art and literature that connect the past and the present in Turkish literature take their place as a historical heritage, these works and the personalities who wrote them have been the subject of various studies by literary historians and experts (Çalışkan, 2018, p. 369). According to Kurtoğlu (2018), societies aim to establish a connection with their past and keep this connection alive by naming different institutions and places after important people in their history. The status of such practices is revealed by various studies in the literature.

In this study, which aims to examine all official "primary", "secondary" and "high schools" in 81 provinces of Turkey in terms of including the names of the poets and authors of the Republican period, answers to the following sub-problems were sought based on the problem statement "How is the situation of including the poets and authors of the Republican period in school names in Turkey?".

- 1) What is the distribution of schools named after poets and authors of the Republican era according to geographical regions?
- 2) Which provinces have the most schools named after poets and authors of the Republican era?
- 3) What is the distribution of schools named after poets and authors of the Republican period according to educational levels?
- 4) What is the distribution of poets and authors named after schools according to periods?
- 5) Which of the poets and authors of the Republican period are the ones whose names are most frequently given to schools?

The data set of this research, which was conducted with the descriptive survey model, consists of "primary schools", "secondary schools" and "high schools" with the status of "official institutions" affiliated to the "Ministry of National Education" in 81 provinces of Turkey. A total of 957 schools named after poets and authors were included in the study. The research data was collected via <https://mebbis.meb.gov.tr/KurumListesi.aspx> in July 2023.

According to the research findings, the highest number of schools named after one of the poets and authors of the Republican period was in the "Marmara Region" (f=255), followed by the "Central Anatolia Region" (f=155), the "Southeastern Anatolia Region" (f=137) and the "Eastern Anatolia Region" (f=132). The number of schools on the subject was 102 in the "Mediterranean Region", 98 in the "Black Sea Region" and 78 in the "Aegean Region". Istanbul (f=148) and Ankara (f=52) took the first two places in the list of cities with the highest number of schools named after poets and authors. Diyarbakır (f=32), Van (f=30), Konya (f=27), Kocaeli (f=26), Bursa (f=25), İzmir (f=25), Erzurum (f=23), Hatay (f=23), Şanlıurfa (f=23), Kahramanmaraş (f=21) and Batman (f=20). Secondary schools (f=379), primary schools (f=359), high schools (f=219) and high schools (f=359) were ranked second and third, respectively, in the official educational institutions where the names of the poets and authors of the Republican period were used. In the period distinction based on the death dates of 69 different poets and authors whose names were given to the schools, it was determined that 18 names were included in the period 1950-1974, 18 names in the period 1975-1999 and 18 names in the period 2000-2023. The number of literary figures included in the 1923-1949 period was 15. Among the poets and authors of the Republican period, Mehmet Akif Ersoy (f=459) was the most preferred person for school names. Necip Fazıl Kısakürek (f=96), Ziya Gökalp (f=48), Yahya Kemal Beyatlı (f=41), Mehmet Akif İnan (f=36), Cahit Zarifoğlu (f=33) and Cemil Meriç (f=30) are other most preferred names in this list, as are Arif Nihat Asya (f=24) and Sezai Karakoç (f=22), Halide Edip Adivar (f=15), Erdem Bayazıt (f=13), Abdurrahim Karakoç (f=10), Âşık Veysel (f=10), Nuri Pakdil (f=9), Fatma Aliye (f=8), Peyami Safa (f=7), Rasim Özdenören (f=6) and Ahmet Hamdi Tanpınar (f=5).

Giriş

Bir toplumun meydana gelmesinde ve millet olma bilincini kazanmasında kültür, dil ve edebiyat gibi değerler son derece önemlidir. Milleti oluşturmanın yanında onu bir arada tutan, geçmişini geleceğe aktaran bu değerlerin birbirinden bağımsız düşünülüp ele alınması mümkün değildir. Bu ögeler içerisinde dilin ürünü, bunun yanında kültürle beraber dilin taşıyıcısı konumunda olan edebiyat, milletlerin tarihinin ve karakterinin aynası olması yönüyle de önemli bir yere sahiptir (Mutlu, 2016, s. 372).

Edebiyat kavramı üzerine yapılan tanımlarda bu sanat dalının farklı yönlerine dikkat çekilmiştir. “Duygu ve düşüncelerin, insan ve toplum yaşantısının söz ve yazıyla etkili biçimde anlatımını amaç edinen bir sanat türü” (Uğurlu, 1992, s. 189), “olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatı; yazın” (Türk Dil Kurumu, 2011, s. 754), “bir coğrafya veya milletin, bir devrin, bir sanat veya edebiyat mektebinin edebî mahsullerinin bütünü” (Okay, 1994, s. 395) biçiminde tanımlanan ve estetik değere sahip bir sanat olmakla birlikte sosyal olayları da konu edinen edebiyat, mazi ile istikbal arasında bir köprü görevi üstlenerek, ulusların deneyimlerini ve sahip oldukları bilgileri gelecek kuşaklara ulaştırarak hem bireylerin fikir dünyalarının daha da zenginleşmesine hem de toplumların daha iyi bir gelecek inşa etmesine katkı sunar (Güneş, 2007, s. 69). Uğurlu’ya (1992, s. 191) göre bu yönüyle edebiyat, toplumlara duygu ve düşünceleri aşılamanın en etkili yoludur. Edebî yapıtlar, toplum hayatında duygu ve fikir, inanç ve beğeni, ülkü ve coşku beraberliği meydana getirerek toplumun ortak ölçülerde buluşmasına ve kaynaşmasına aracı olur. Bunu gerçekleştirmek amacıyla yazarlar yaşadıkları devirlerin toplumsal sorunlarını, deneyimlerini ve birikimlerini farklı bir şekilde işleyerek okura aktarırlar. Okuyucu ise edebî yapıtlardaki sorunlara doğrudan cevap bulabileceği gibi bu sorunların çözümü okuyucuya sanatsal ve estetik olarak ima da edilebilir (Güneş, 2007, s. 76).

Edebiyatın sosyal yönünün yanında bir milletin tarihindeki yerine de dikkat çeken Türkeli Sanlı’ya (2011, s. 163) göre mevcut geleneklerin ve milletlerin tarih sahnesinden yok olmayıp hayatta kalabilmeleri için geçmişini muhafaza edecek bir belleğe ve bu geleneği her dönemde kesintisiz bir şekilde kuşaktan kuşağa aktaracak edebiyat ürünlerine ihtiyaç vardır. Milletlerin tarihî süreç içerisinde tuttıkları yolu, yakın iletişim/etkileşim içinde buldukları ulusları, iletişimde buldukları dilleri; sıkıntılarını, üzüntülerini, mutluluklarını, başarılarını, mağlubiyetlerini, dinî inançlarını ve bunlar gibi daha pek çok yaşantısını analiz etmenin ve belirlemenin yolu da o milletlerin edebî ürünlerinin incelenmesinden geçmektedir (Mutlu, 2016, s. 373). Bu nedenle milletlerin inşasında edebiyat her zaman hayati bir konumda olduğundan bir ulusun ne olduğunu veya ne olmadığını anlayabilmek için o ulusun edebiyatı incelemeye alınır. Zira edebiyatı olmayan bir toplum, toplumsallaşma sürecini tamama erdirememiş bir toplum demektir (Türkeli Sanlı, 2011, s. 152). Türk toplumu, tarih sahnesinde bu süreci en başarılı şekilde yürüten ve gerek sözlü gerek yazılı edebiyat ürünleri bakımından öne çıkan toplumlardan biridir.

Edebî çeşitlilik bakımından dünya üzerinde eşine ender rastlanan edebiyatlardan biri olan ve oldukça geniş bir coğrafi alanda yayılma imkânı bulmuş Türk edebiyatının (Elbir, 2020) tarihsel geçmişi Türklerin tarih sahnesinde görüldüğü zamanlara dek uzanır ve asırlardır çeşitli coğrafyalarda farklı dillerde ve lehçelerde gelişme göstererek içinde bulunduğumuz zaman dilimine kadar gelir (Çalışkan, 2018, s. 369). Türk edebiyatının 27 asır sürmüş bir hayatının bilindiğine dikkat çeken Banarlı’ya (2016) göre bu edebiyat tek bir vatanı değil öncelikle Kore’den başlayarak Avrupa’ya kadar uzanan Orta Asya coğrafyasında, İran, Horasan, Azerbaycan, Hindistan, Balkanlar ve Anadolu Türkiye’sinde, Irak, Suriye, Mısır gibi coğrafyanın çeşitli bölgelerinde farklı devletler kurmuş Türklerin değişik vatanlarında işlenmiştir. Bundan dolayı Türk edebiyatı dünya üzerinde büyük edebiyat ve sanat hareketlerine

öncülük etmiş milletlerin edebiyatıyla kıyaslandığında incelenmesi hem zor olan hem de bunun için geniş zamana ihtiyaç duyulan bir edebiyattır. Eski olma bakımından Avrupa edebiyatlarının çoğundan önce gelen, kapladığı alanın genişliği açısından politik ve medeni ayrılıklara uğrayarak lehçe farklarına maruz kalan, aradaki edebî ve medeni bağları yitirmemekle birlikte çoğunlukla birbirinden bağımsız bir hayat tekamülü takip eden Türk edebiyatının günümüze kadar layık olduğu şekilde incelenemediğini belirten Köprülü (1980, s. 5) tarafından bu edebiyat “İslamiyet öncesi Türk edebiyatı”, “İslamiyet dönemi Türk edebiyatı” ve “Batı medeniyeti etkisinde gelişen Türk edebiyatı” şeklinde üç ana devre ayrılmaktadır. “Batı medeniyeti etkisinde gelişen Türk edebiyatı”nın “Tanzimat” dönemi, “Servet-i Fünûn” dönemi, “Fecr-i Âtî” dönemi ve “Millî Edebiyat” dönemlerinin ardından gelen, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşundan 1939’a ve oradan günümüze değin uzanan dönemi içine alan Türk edebiyatının en son ve her yönüyle takip edilebilen evresi ise Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatıdır (Çalışkan, 2018, s. 371).

Edebiyat tarihinde sınıflandırmalar yapılırken kimi zaman edebiyatın kendi iç dinamiklerinden kimi zaman da siyasal ve toplumsal dönüşümlerden yararlandığını belirten Yivli’ye (2017, s. 244) göre Cumhuriyet edebiyatı terimi de Tanzimat edebiyatı ile Meşrutiyet edebiyatı terimleri gibi siyasal gelişmelerin edebiyat tarihine yansımış olduğunu kabul eder. Emiroğlu’na (2000, s. 1) göre 20. yüzyıl tüm dünyada olduğu gibi Türklerin siyasi, sosyal ve kültürel hayatlarında önemli değişikliklerin yaşandığı bir çağdır. Bu dönemin Türk tarihi açısından en önemli olayı da kuşkusuz Osmanlı Devleti’nin yıkılarak Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıdır. Bundan dolayı cumhuriyet kavramı, her ne kadar edebiyat harici bir ölçüt olsa da edebiyat incelemecileri ve edebiyat tarihçileri tarafından bu dönem edebiyatını ayırmada tercih edilen bir ölçüt olarak kabul görmüştür (Çalışkan, 2018, s. 369). 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet’in ilanı edilmesiyle, aslında fiili olarak 23 Nisan 1920 günü kurulmuş ve varlığını kabul ettirmiş devletin ismi konmuş (Enginün, 2010, s. 11) ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti hemen hemen her sahada ve tüm kurumlarıyla hızlı bir millileşme ve Batılılaşma yönünde yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Devletin resmî kurumları, sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel hayatta yapılan inkılaplarla yeniden düzenlenmiş, bununla birlikte Türk milliyetçiliğini esas alan tarih, dil, sanat ve edebiyat çalışmaları da başlamıştır (Çetin, 2013, s. 393).

Cumhuriyet’in kurulmasının ardından başlayan yeni dönem Türk edebiyatının, kaynağını Kurtuluş Savaşı’ndan alan bir coşkuyla millî edebiyat anlayışı niteliğinde yoluna devam ettiği görülmektedir. Bu anlayışta millî edebiyat geleneğinden istifade edilmesi, konuşma dilinin doğallığı ve canlılığı ile tarihimizin ve halkımızın gerçeklerinin yansıtılması, edebiyatın İstanbul dışına çıkarılması gibi temel ilkeler benimsenmiştir. Çıracılık dönemi eserlerini Millî Edebiyat Dönemi’nde veren birçok şair ve yazar olgunluk dönemi eserlerini Cumhuriyet Dönemi’nde kaleme almışlar ve edebiyat dünyasındaki yerlerine bu dönemde yerleşmişlerdir (Kıbrıs, 2014, s. 18; Saylan ve Çelikbağ, 2016, s. 5). II. Meşrutiyet sonrası oluşan hürriyet ortamında edebiyat dünyasına adım atan yazarların bir kısmının Cumhuriyet sonrası Türk edebiyatının oluşmasında da etkili olduklarına vurgu yapan Çelik’e (2013, s. 448) göre Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halit Karay, Reşat Nuri Güntekin, Halide Edip Adıvar gibi yazarlar Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı’nın eksenini oluşturan bu isimlerden bazılarıdır. Emiroğlu’na (2000, s. 9) göre ise II. Meşrutiyet sonrası yazı hayatına başlayan Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Haşım, Nazım Hikmet gibi isimler Cumhuriyet’ten sonraki edebiyatın gelişmesinde ve yeni yetişen nesiller üzerindeki etkileri bakımından ayrı bir yere sahiptir. Burada bahsi geçenlerle birlikte daha pek çok yazarın Cumhuriyet dönemi edebiyatına sağladıkları katkılardan biri de edebiyat türleri noktasında kendini göstermektedir.

Cumhuriyet dönemi edebiyatının diğer alanlarda olduğu gibi kendisinden önceki dönemlere göre daha farklı bir perspektifle geliştiğine dikkat çeken Emre (2021, s. 48), 1923

sonrası Türk edebiyatının edebî türler dağılımında şiir, roman, hikâye gibi temel edebiyat sanatı öğelerinin yazma tarzlarının ve tematik kurgularının Batılı bir anlayışa göre şekillendiğini belirtir. Ayrıca bu dönem edebî türlerin çeşitlendiği, pratik hayatın edebî metinde kendine daha yoğun temsil imkânı bulduğu bir süreç olarak dikkat çekmektedir. Enginün'e (2010, s. 13) göre Cumhuriyet devrinde öykü, roman, şiir, tiyatro, deneme gibi edebî türlerin yanında edebiyat tarihinin, dil araştırmalarının ve gazeteciliğin de geliştiği görülür. Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı'nın dünya edebiyatında etkili olan fikir akımlarının ve edebî akımların etkisiyle önceki dönemlerle kıyaslandığında daha hareketli bir edebiyat olarak dikkati çektiğini belirten Çalışkan'a (2018, s. 372) göre bu dönemde değişik oranlarda bu etkilere açık olmakla beraber büyük oranda öz kimliği kollamaya çalışan hikâye, roman, şiir, tiyatro, makale, deneme, fıkra, anı, röportaj, gezi, eleştiri, inceleme ve edebiyat tarihi alanlarında eserler verilmiştir. Buradan hareketle Cumhuriyet dönemi edebiyatının edebî türler bakımından zengin bir görünüm sergilediği söylenebilir. Bunun yanında bu dönem edebiyatı ilgili türlerde eser kaleme alan yazar kadrosu bakımından da oldukça zengindir.

Türk edebiyatı, Türk tarihi içindeki sosyal, politik, dinî birçok etkiye açık ve bu etkilerle hemhâl bir şekilde hem şiir hem de düzyazı türlerinde sayısız eserlere imza atan isimlerle doludur. Geçmişle şimdiki birbirine bağlayan edebiyat ve sanat yapıtları bir taraftan Türk edebiyatında tarihî bir miras olarak yerlerini alırken diğer taraftan bu yapıtlar ve onları meydana getiren isimler edebiyat tarihçileri ve uzmanlar tarafından çeşitli araştırmalara konu edilmektedir (Çalışkan, 2018, s. 369). Hayatları, edebî kişilikleri, eserleri gibi konular üzerine yapılan farklı araştırmalarla topluma ve gelecek nesillere tanıtılmaya çalışılan, yazdıkları eserlerle edebiyat dünyasında iz bırakmış olan şair ve yazarların adları çeşitli yerlere ve kurumlara verilerek de yaşatılmaya çalışılmaktadır. Kurtoğlu'na (2018) göre toplumlar, tarihlerindeki önemli kişileri farklı kurumlara ve mekânlara isim olarak vermek suretiyle geçmişleriyle bağ kurmayı ve kurdukları bu bağı canlı tutmayı amaçlarlar. Bu tür uygulamaların durumu ise alanyazındaki çeşitli araştırmalarla ortaya konmaktadır. Çeliktöpus (2015), Adana ilindeki yer adları üzerine yürüttüğü çalışmada "toplumun ileri gelenlerinin adlarının tercih edildiği yerleşim yerleri" kategorisinde 15 farklı ismin bulunduğu "edebiyatçılar" alt başlığına yer vermiştir. Aynı kategoriden hareketle Kırşehir ve yöresi yer adlarını inceleyen Köksal (2019) dokuz ismi, Yozgat yer adlarını inceleyen Durna (2013) da yine dokuz ismi "edebiyatçılar" başlığı altında toplamıştır. Sivas'taki cadde adları üzerine yapılan başka bir araştırmada (Çelik, 2021) "kişi adına dayanan adlar" kategorisinde yer verilen "sanatçılar" başlığındaki 11 ismin 10 tanesinin edebiyatçılar olduğu ifade edilmiştir. Bu araştırmaların dışında çeşitli şehirlerdeki mahalle, bulvar, cadde, sokak gibi yer adlarında şair ve yazarları ayrı başlıklar altında inceleyen başka çalışmalar da (Ceylan, 2018; Önül, 2021) mevcuttur. Okul isimleri üzerine Toprak (2021) tarafından gerçekleştirilen ve Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden birer ilin örnekleme alındığı araştırmadaki 7181 okulda en çok kişi isimlerinin (%40,9) kullanıldığı, bu kişi isimlerinde ise yazar, şair ve edebiyatçıların oranının %4,9 olduğu belirtilmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi örnekleminde okul adlarını inceleyen Polat'ın (2013) çalışmasının ise bu araştırmaya en yakın çalışma olduğu söylenebilir. 6073 okul adının değerlendirildiği bahsi geçen araştırmada Cumhuriyet dönemi edebiyatçı ve gazetecilerinin adını taşıyan okul sayısı 41 olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin 81 ilindeki bütün resmî ilkökul, ortaokul ve liseleri şair ve yazar adları bakımından incelemeyi amaçlayan bu çalışmanın ise geniş bir veri setine sahip güncel bir araştırma olması bakımından alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada "Türkiye'deki okul isimlerinde Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarına yer verilme durumu nasıldır?" şeklindeki problem sorusundan yola çıkarak aşağıda yer alan alt problemlerin cevabı aranmıştır.

- 1) Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarının ismini taşıyan okulların coğrafi bölgelere göre dağılımı nasıldır?
- 2) Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarının ismini taşıyan okulların en çok bulunduğu iller hangileridir?
- 3) Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarının ismini taşıyan okulların öğrenim kademelerine göre dağılımı nasıldır?
- 4) Okullara isimleri verilen şair ve yazarların dönemlere göre dağılımı nasıldır?
- 5) Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarından okullara ismi en çok verilenler hangileridir?

Yöntem

Bu bölüm altında araştırmanın modeline, veri setine ve verilerin toplanması ile analizine değinilmiştir.

Araştırma Modeli

Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarının Türkiye'deki okul isimlerinde kullanılma durumunu ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışma betimsel tarama modeliyle gerçekleştirilmiştir. Büyüköztürk vd.na (2020, s. 25) göre araştırmacıların kişilerin, grupların veya fiziki mekânların özelliklerini özetledikleri tarama modeli, eğitim alanındaki çalışmalarda en yaygın kullanılan betimsel yöntemdir. Koşullar, uygulamalar, inançlar, süreçler, ilişkiler veya eğilimler açısından mevcut olgularla ilgilenen betimsel tarama modeline, kaynak materyallerin eleştirel bir şekilde analiz edilip incelenmesi, analiz edilip yorumlanan verilerden genelleme ve tahminlere ulaşılması amacıyla başvurulur (Salaria, 2012, s. 8). Genel olarak betimsel tarama çalışmalarında araştırmacılar, gözlenen veri dağılımının neden öyle olduğundan ziyade dağılımın nasıl olduğu ile ilgilenirler (Sezgin Selçuk, 2021, s. 141).

Veri Seti

Türkiye'nin 81 ilinde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı "resmî kurum" statüsündeki ilkokullar, ortaokullar ve liseler bu araştırmanın veri setini oluşturmaktadır. <https://mebbis.meb.gov.tr/KurumListesi.aspx> web sayfası aracılığıyla ulaşılan bu eğitim kurumlarından Cumhuriyet döneminde yaşamış/eser vermiş şair ve/veya yazarlardan herhangi birinin adını taşıyan 957 okul araştırma kapsamında değerlendirmeye alınmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verilerinin toplanması 2023 senesinin temmuz ayı içerisinde <https://mebbis.meb.gov.tr/KurumListesi.aspx> adresi üzerinden gerçekleştirilmiştir. İlgili sayfadaki yönlendirmelere ait ekran görüntüsü örneğine Şekil 1'de yer verilmiştir.

Kurum Listesi

Özel/Resmi Kurum : Resmi Kurumlar

İl : GAZİANTEP

İlçe : Tüm İlçeler

Kurum Türü : Seçiniz

Kurum Listele Excel'e Aktar XML Aktar

Şekil 1: Veri toplama sayfası

Şekil 1'de yer alan web sayfası örneğinde görüldüğü üzere açılan ekranda sırasıyla "resmî kurumlar", "il", "tüm ilçeler" seçenekleri işaretlendikten sonra araştırmaya dâhil edilen kurum türleri ("ilkokul", "ortaokul", "imam hatip ortaokulu", "yatılı bölge ortaokulu",

“Anadolu imam hatip lisesi”, “Anadolu lisesi”, “Anadolu meslek programı”, “çok programlı Anadolu lisesi”, “fen lisesi”, “güzel sanatlar lisesi”, “sosyal bilimler lisesi”, “spor lisesi”) ayrı ayrı seçilerek o şehirde bulunan okulların incelemesi yapılmıştır. Cumhuriyet dönemi şair veya yazarlarının isimleri verilmiş eğitim kurumları bilgisayar ortamında oluşturulan “Okul İsimleri Tablosu”na her il ve okul türü için aktarılmıştır. Bu işlem esnasında aynı binada eğitim öğretim faaliyeti gösteren, türü farklı ancak adı aynı olan kurumlar birbirinden bağımsız olarak ele alınmıştır. Örneğin aynı binada yer alan “Mehmet Akif Ersoy İlkokulu” ile “Mehmet Akif Ersoy Ortaokulu” fişleme esnasında hem ilkokul hem de ortaokul kategorisinde değerlendirilmiştir. Veri toplama sürecinde hangi şair ve yazarların çalışmaya dâhil edileceği noktasında yeni Türk edebiyatı alanında uzman iki öğretim üyesinin görüşüne başvurulmuş, bu doğrultuda araştırmanın sınırlılıkları belirlenmiştir. Buna göre doğum tarihleri çok daha önceye dayansa bile Cumhuriyet döneminde (1923-2023) yaşamış/eser vermiş veya hâlâ hayatta olan yazarların isimlerini taşıyan okullar çalışmaya dâhil edilmiş, yerel özellik gösterdiği düşünülen yazarlar değerlendirmeye alınmamıştır. Bu ölçütlerden hareketle elde edilen bütün verilerin ilgili tablolara eklenmesinden sonra araştırmanın veri analizi aşamasına geçilmiştir.

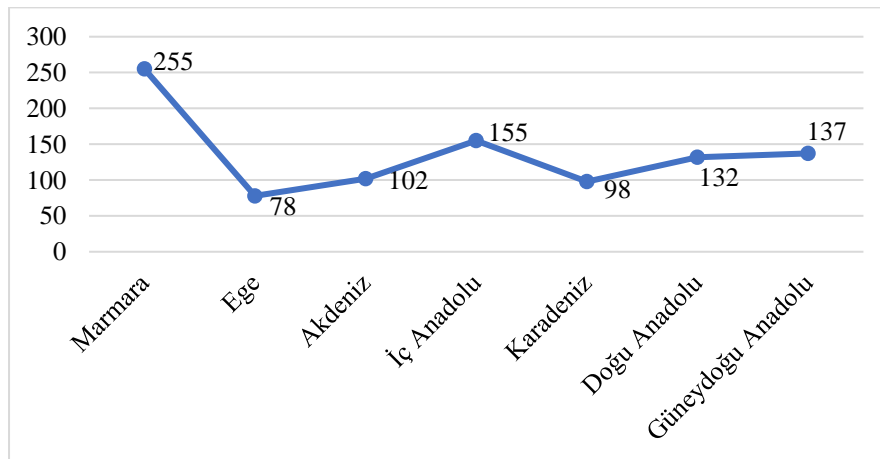
Araştırma verilerinin analizinde içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Metinler, görüntüler, semboller veya ses verileri gibi genellikle yapılandırılmamış mesajların içeriğini anlamlandırmak için kullanılan bir araştırma metodolojisi (Gheyle ve Jacobs, 2017) olan içerik analizi, metinsel veriler, fotoğraf ve video gibi görsel uyaranlar ve ses verileri dâhil olmak üzere çok çeşitli veri kaynaklarıyla kullanılabilir (Stemler, 2015, s. 1). Çalışma kapsamında toplanan verilerin analizi, araştırmanın alt problemlerine uygun olarak içerik analizi ile gerçekleştirilmiştir. Okullara isimleri verilen şair ve yazarların dönemlere göre dağılımına yönelik alt problem sorusunda yine yeni Türk edebiyatı alan uzmanının görüşüne başvurulmuş, yazarların ölüm tarihleri ya da hâlen hayatta olmaları ölçüt alınarak Cumhuriyet’in 100 yıllık dönemini dört ayrı devre (1923-1949, 1950-1974, 1975-1999, 2000-2023) ayırmak suretiyle bir tasnif gerçekleştirilmiştir. Verilerin analiz edilmesi neticesinde ulaşılan bulgular çalışmanın ilgili bölümünde grafik ve şekil gibi görseller aracılığıyla ve sıklık (f) değerleriyle aktararak açıklanmıştır.

Bulgular

Araştırmada ulaşılan bulgulara alt problemler doğrultusunda bu başlık altında değinilmiştir.

Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarının ismini taşıyan okulların coğrafi bölgelere göre dağılımına ilişkin bulgular Grafik 1’de gösterilmiştir.

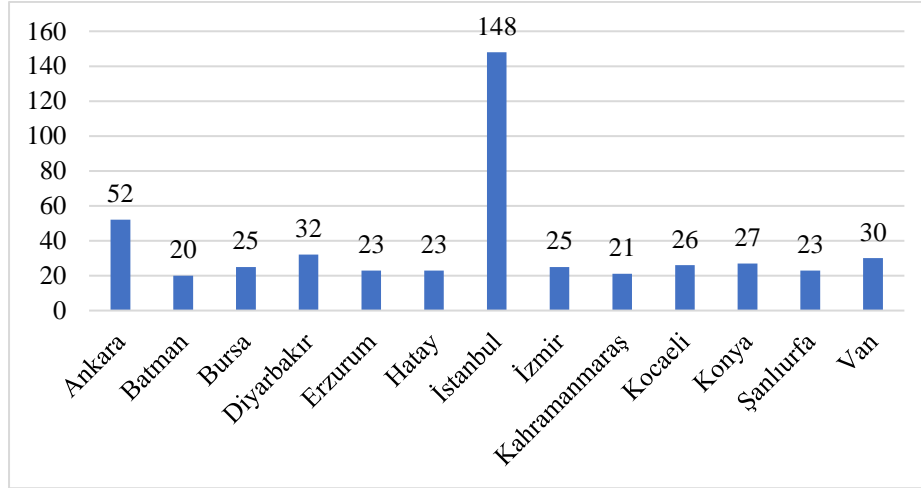

Grafik 1: Şair ve yazar ismi taşıyan okulların coğrafi bölgelere göre dağılımı

Grafik 1’de görüldüğü üzere Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarından birinin ismi verilen okul sayısı en fazla “Marmara Bölgesi”ndeyken (f=255) bunu “İç Anadolu Bölgesi” (f=155), “Güneydoğu Anadolu Bölgesi” (f=137) ve “Doğu Anadolu Bölgesi” (f=132) izlemiştir. Konuyla ilgili okul sayısı “Akdeniz Bölgesi”nde 102, “Karadeniz Bölgesi”nde 98 ve “Ege Bölgesi”nde de 78 şeklinde ortaya çıkmıştır.

İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

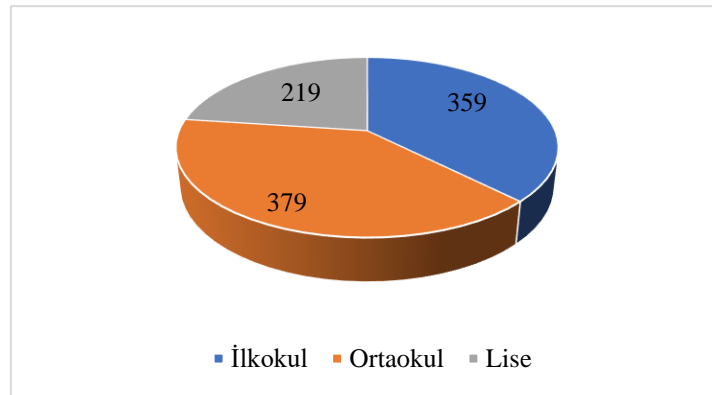
Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarının ismini taşıyan okulların en çok bulunduğu illere ilişkin bulgulara Grafik 2’de yer verilmiştir.

Grafik 2: Şair ve yazar ismi taşıyan okulların en çok bulunduğu iller

Grafik 2’ye göre şair ve yazar ismi taşıyan okulların en çok bulunduğu illerde ilk iki sırayı İstanbul (f=148) ve Ankara (f=52) almıştır. Diyarbakır’ın 32, Van’ın 30, Konya’nın 27, Kocaeli’nin 26 okulla yer aldığı listede öne çıkan diğer şehirler ise Bursa (f=25), İzmir (f=25), Erzurum (f=23), Hatay (f=23), Şanlıurfa (f=23), Kahramanmaraş (f=21) ve Batman (f=20) şeklinde sıralanmıştır.

Üçüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

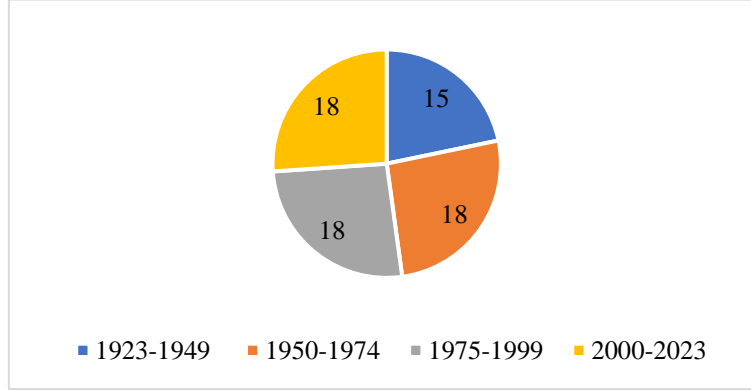
Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarının ismini taşıyan okulların öğrenim kademelerine göre dağılımına ilişkin bulgular Grafik 3’te gösterilmiştir.

Grafik 3: Şair ve yazar ismi taşıyan okulların öğrenim kademesine göre dağılımı

Grafik 3'e göre Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarının isimlerinin kullanıldığı resmî eğitim kurumlarında ilk sırada ortaokullar (f=379) yer alırken ilkokullar (f=359) ikinci, liseler (f=219) de üçüncü sırada yer almıştır.

Dördüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Okullara isimleri verilen şair ve yazarların dönemlere göre dağılımına ilişkin bulgulara Grafik 4'te yer verilmiştir.

Grafik 4: Şair ve yazarların dönemlere göre dağılımı

Grafik 4'te görüldüğü üzere okullara isimleri verilen 69 farklı şair ve yazarın ölüm tarihlerinden hareketle oluşturulan dönem ayırımında 18 ismin 1950-1974, 18 ismin 1975-1999 ve yine 18 ismin 2000-2023 döneminde yer aldığı tespit edilmiştir. 1923-1949 dönemine dâhil edilen edebiyatçı sayısı ise 15 olarak gerçekleşmiştir.

Beşinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarından okullara ismi en çok verilenlere ilişkin bulgular Şekil 2'de aktarılmıştır.

Şekil 2: Okullara isimleri en çok verilen şair ve yazarlar

Şekil 2'ye göre Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarından okul isimlerinde en çok tercih edilen kişi Mehmet Akif Ersoy (f=459) olmuştur. Necip Fazıl Kısakürek (f=96), Ziya Gökalp (f=48), Yahya Kemal Beyatlı (f=41), Mehmet Akif İnan (f=36), Cahit Zarifoğlu (f=33) ve Cemil Meriç'in (f=30) de ön sıralarda bulunduğu listede en fazla tercih edilen diğer isimler Arif Nihat Asya (f=24), Sezai Karakoç (f=22), Halide Edip Adıvar (f=15), Erdem Bayazıt (f=13),

Abdurrahim Karakoç (f=10), Âşık Veysel (f=10), Nuri Pakdil (f=9), Fatma Aliye (f=8), Peyami Safa (f=7), Rasim Özdenören (f=6) ve Ahmet Hamdi Tanpınar (f=5) olarak belirlenmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Milletlerin yetiştirmiş olduğu önemli isimlerin içerisinde o milletin ana diliyle eserler vermiş olan edebiyatçılar önemli bir yere sahiptir. Yazdıklarıyla hem içinde yaşadıkları toplumu yansıtan hem de o toplumu aydınlatan bu kişiler, öldükten sonra dahi geride bıraktıkları yapıtlarla yaşamaya devam etmektedirler. Eserleri dışında bu kişileri geleceğe taşıyan ve isimlerini yaşatan uygulamalardan biri de çeşitli kurum ve kuruluşlara yapılan adlandırmalarda bu isimlerden istifade etmektir. Bu kurumlardan biri de eğitim öğretim faaliyetlerinin planlı ve programlı bir şekilde yürütüldüğü okullardır. Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarının ülkemizdeki ilkokul, ortaokul ve lise kademesindeki okul isimlerinde kullanılma sıklığını ortaya koymayı amaçlayan bu araştırmada elde edilen sonuçlar bu bölümde özetlenerek yorumlanmıştır.

Şair ve yazar ismi taşıyan okul sayılarının coğrafi bölgelere göre dağılımında Marmara Bölgesi ile İç Anadolu Bölgesi'nin öne çıktığı görülmektedir. Bu iki bölge "İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü" tarafından "Adres Kayıt Sistemi" verilerine dayanarak gerçekleştirilen nüfus haritası çalışmasına göre (<https://www.icisleri.gov.tr/turkiyenin-nufus-haritasi-10072021>) ülkemizde nüfus yoğunluğu en fazla olan bölgeler sıralamasında da ilk ikide yer almaktadır. İlgili araştırmada Marmara Bölgesi'nin 24 milyon 899 bin 126, İç Anadolu Bölgesi'nin de 12 milyon 896 bin 255 nüfusa sahip olduğu ifade edilmiştir. Mevcut nüfus yoğunluğunun okul ve öğrenci sayılarını etkileyebileceği tahmin edildiğinden Marmara ve İç Anadolu bölgelerinin öne çıkmasında bu durumun etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca ülkemizin en kalabalık şehri İstanbul'un Marmara Bölgesi'nde, en kalabalık ikinci şehri başkent Ankara'nın da İç Anadolu Bölgesi'nde bulunmasının yine bu sonuçlara yansıdığı tahmin edilmektedir.

Ülkemizdeki iller bazında şair ve yazar adlarının kullanıldığı okul sayılarında dikkat çeken şehirler İstanbul, Ankara, Diyarbakır, Van, Konya, Kocaeli, Bursa, İzmir, Erzurum, Hatay, Şanlıurfa, Kahramanmaraş ve Batman şeklinde sıralanmaktadır. Bu illerden Batman hariç tamamının büyükşehir belediyesi statüsündeki iller olması dikkate değer bir bulgudur. "Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)" tarafından 6 Şubat 2023'te yayımlanan "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi" sonuçlarına göre (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685>) bu şehirlerden İstanbul 15 milyon 907 bin 951, Ankara 5 milyon 782 bin 285, İzmir 4 milyon 462 bin 56, Bursa 3 milyon 194 bin 720, Konya 2 milyon 296 bin 347, Şanlıurfa 2 milyon 170 bin 110, Kocaeli 2 milyon 79 bin 72, Diyarbakır 1 milyon 804 bin 880, Hatay 1 milyon 686 bin 43, Kahramanmaraş 1 milyon 177 bin 436 ve Van 1 milyon 128 bin 749 nüfusla, nüfusu bir milyonun üzerinde olan 24 şehir arasında bulunmaktadır. Buna göre coğrafi bölge dağılımında olduğu gibi nüfus yoğunluğunun okul sayılarına etki ettiği şeklinde bir yorum yapılabilir. Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2021-2022 akademik yılı verileri doğrultusunda hazırlanan "Örgün Eğitim İstatistikleri Raporu"nda (MEB, 2022, s. 46-57) eğitim düzeyine ve istatistiki bölge birimleri sınıflaması 1, 2, 3. seviyeye göre resmî ve özel okul (ilkokul, ortaokul, lise) sayılarında da listedeki illerden İstanbul 5150, Ankara 2648, Şanlıurfa 2349, İzmir 2060, Konya 1658, Diyarbakır 1624, Van 1450, Bursa 1449, Hatay 1298, Erzurum 1121, Kocaeli 1021 ve Kahramanmaraş da 975 kurum ile örgün eğitimde en fazla okulun bulunduğu şehirler arasında yer almışlardır. Bu tablonun da şair ve yazar ismi taşıyan okul sayılarının en fazla olduğu iller tablosuyla benzer bir görünüm sergilediği söylenebilir.

Öğrenim kademelerine göre şair ve yazar ismine sahip okulların dağılımına bakıldığında ilk sırayı ortaokulların aldığı, bunu ilkokullar ile liselerin takip ettiği ortaya

çıkmiştir. Eğitim kurumlarının kademelere göre okul sayılarını gösteren ve Millî Eğitim Bakanlığınca hazırlanan raporda (MEB, 2022, s. 58), resmî ve özel okullar dikkate alındığında ülkemizdeki ilkokul sayısının 24519, ortaokul sayısının 18936 ve lise sayısının 12804 olduğu görülmektedir. Toprak (2021), Türkiye’deki okullara verilen adları çeşitli yönlerden ele aldığı çalışmada veri setindeki okul türleri değişkenine göre ilkokul düzeyindeki okul sayısının 2956, ortaokul düzeyindeki okul sayısının 2221 ve lise düzeyindeki okul sayısının da 1387 olduğunu ifade etmiştir. Buna göre ülkemizde ilkokul sayısı her ne kadar ortaokul sayısından fazla olsa da bu araştırma Cumhuriyet dönemi şair ve yazar adlarıyla sınırlandırıldığından ortaokul seviyesindeki eğitim kurumlarının bu alanda öne çıktığı tespit edilmiştir. Bu sonuçta faaliyete geçen/gececek olan okulların isimlendirilmesindeki idari/bürokratik süreçlerin etkisinin olabileceği düşünülmektedir.

Cumhuriyet döneminde yaşamış/eser ortaya koymuş ve isimleri çeşitli okullara verilmiş şair ve yazarların vefat tarihleri dikkate alınarak oluşturulan dönem sınıflandırmasında dengeli bir dağılımın olduğu belirlenmiştir. Bu durum okul isimlerinde kullanılan edebiyatçı tercihlerinde belirli dönemlere yığılma olmaması, doğum tarihi 19. yüzyıla rastlayan isimlerden günümüzde hâlen hayatta olan isimlere kadar geniş bir yelpazenin sunulması açısından önemli görülmektedir. Şairlerin ve yazarların adlarının eğitim kurumlarında yaşatılmasının edebiyat öğretimine katkısına dair Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin görüşünü alan Kurtoğlu’nun (2018) çalışmasında katılımcılar okullarda şair ve yazar adlarını kullanmaya dayalı uygulamanın sürmesi gerektiğini, bu sayede öğrencilerde okula adı verilen yazara ve şaire karşı farkındalık oluştuğunu ifade etmişlerdir. Bu farkındalığın sürdürülebilir olması adına hem farklı isimlerin hem de farklı dönemleri yansıtan isimlerin okul adlarında kullanılması uygun olacaktır.

Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarından okul isimlerinde en çok tercih edilenlerde Mehmet Akif Ersoy belirgin şekilde öne çıkmıştır. Yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin millî marşını kaleme almış bir edebiyatçının okul adlarında yaşatılması düşüncesi gayet doğal olduğu gibi aynı zamanda bir vefa ve saygı göstergesidir. Bu açıdan okul adlandırmalarında bu yönde atılan adımların memnuniyet verici olduğu söylenebilir. Polat’ın (2013) Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki okul adlandırmalarını ele aldığı araştırma da bu yargıyı destekler niteliktedir. İlgili çalışmada Cumhuriyet dönemi yazarı veya gazetecisi ismi verilmiş olan 41 okuldan 26’sının Mehmet Akif Ersoy’un ismini taşıdığı tespit edilmiştir. İstiklal Marşı Şairi’ne gösterilen bu teveccühün yalnızca yurt içiyle sınırlı olmadığı da ifade edilebilir. Hürriyet gazetesinin 9 Mart 2007 tarihli haberine göre Kosova’nın İpek Şehri yakınlarındaki bir ilkokula Mehmet Akif Ersoy’un ismi verilmiştir. Bununla birlikte Türkiye’deki çeşitli illerde yer alan mahalle, cadde, sokak vb. adları inceleyen araştırmaların (Çelik, 2021; Köksal, 2019) sonuçları Mehmet Akif Ersoy adının bu gibi yerlerde de sıkça kullanıldığını göstermektedir. Bütün bu veriler, ülkemiz ve milletimiz nezdinde Mehmet Akif’in yerini ve önemini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Nitekim Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından şairin ölümünün 75. senesi, İstiklâl Marşı’nın kabul edilmesinin de 90. senesi olması sebebiyle 2011 yılı “Mehmet Akif Ersoy Yılı” olarak kabul edilmiştir. Sonuç olarak atılan bu adımların “Millî Şair”in genç kuşaklara anlatılması ve tanıtılmasında önemli ve yararlı girişimler olduğu düşünülmektedir. Mehmet Akif Ersoy dışında eğitim öğretim kurumlarına isimleri sıklıkla verilen diğer edebiyatçıların ise Necip Fazıl Kısakürek, Ziya Gökalp, Yahya Kemal Beyatlı, Mehmet Akif İnan, Cahit Zarifoğlu, Cemil Meriç, Arif Nihat Asya, Sezai Karakoç, Halide Edip Adıvar, Erdem Bayazıt, Abdurrahim Karakoç, Âşık Veysel, Nuri Pakdil, Fatma Aliye, Peyami Safa, Rasim Özdenören ve Ahmet Hamdi Tanpınar olduğu belirlenmiştir. Buna göre hem Cumhuriyet’in farklı dönemlerinde yaşamış hem de farklı

türlerde eserler üretmiş yazarlara okul adlandırmalarında yer verilmesi de olumlu bir gelişme şeklinde değerlendirilmektedir.

Araştırma sonuçlarından hareketle uygulayıcılara ve araştırmacılara yönelik hazırlanan önerilere aşağıda yer verilmiştir.

Cumhuriyet dönemi edebiyatı içerisinde yer almış ancak isimleri şimdiye dek herhangi bir eğitim kurumunda kullanılmamış şair ve yazarların isimleri yeni açılacak okullara verilerek bu kişilere yönelik farkındalık oluşması sağlanabilir.

Şair ve yazar adı taşıyan okulların açılış tarihlerine yönelik yapılacak çalışmalarla hangi dönemlerde hangi isimlerin daha fazla tercih edildiği belirlenebilir.

Eğitim öğretim kurumlarına isimleri en fazla verilen edebiyatçıların adlarını taşıyan okulların adlandırma süreçlerine yönelik yapılacak araştırmalarla isim tercihlerinin nedenleri ortaya konabilir.

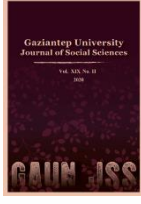
Bu araştırma Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarıyla sınırlandırılmıştır. Herhangi bir dönem sınırlandırmasına gitmeden yapılacak çalışmalarla okul isimlerinde yaşatılan edebiyatçıların daha geniş bir listesi ortaya çıkarılabilir.

Başta Cumhuriyet dönemi yazarları olmak üzere Türk edebiyatında eserleriyle önemli bir yerde olan şahsiyetlerin eğitim kurumları dışındaki yerlere/mekânlara adlarının verilme durumunu ortaya koyacak benzer çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Banarlı, N. S. (2016). *Resimli Türk edebiyatı tarihi*. Ankara: MEB.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem.
- Ceylan, U. (2018). *Osmaniye ili yer adları üzerine bir dil incelemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde.
- Çalışkan, A. (2018). Ana çizgileriyle Cumhuriyet devri Türk hikâye ve romanına teorik bir yaklaşım (1923-1939). *Turkish Studies*, 13 (18), 365-485.
- Çelik, A. (2021). Kent belleğinin yansıma alanı olarak cadde adları: Sivas örneği. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 45 (2), 117-132.
- Çelik, Y. (2013). *Atatürk devri Türk hikâye ve romanı (1923-1940)*. Özgül, M. H. (Ed.). *Türk edebiyatı tarihine bir bakış*. (1. Baskı, s. 447-498). Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Çeliktöpez, M. (2015). *Adana ili yer adları üzerine bir dil incelemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Çetin, N. (2013). *Atatürk devri Türk şiiri*. (Özgül, M. H. Ed.). *Türk edebiyatı tarihine bir bakış*. (1. Baskı, s. 393-445). Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Durna, M. (2013). *Yozgat yer adları üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Elbir, B. (2020). *Edebiyat bilgi ve kuramları*. Ankara: Pegem.
- Emiroğlu, Ö. (2000). *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında Hisar topluluğu ve edebî faaliyetleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Emre, İ. (2021). *Cumhuriyet dönemi edebiyatında teori arayışları*. (Emiroğlu, Ö. Ed.). *Türk edebiyatı tarihi-1* (1. Baskı, s. 48-58). İstanbul: İdeal Kültür.
- Enginün, İ. (2010). *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gheyle, N. and Jacobs, T. (2017). *Content analysis: A short overview*. Internal research note.
- Güneş, A. (2007). Edebiyat ve toplum. *Muhafazakâr Düşünce/Edebiyat*, 4 (13-14), 69-94.
- Kıbrıs, İ. (2004). *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı*. Ankara: Anı.

- Köksal, M. C. (2019). *Kırşehir ili ve yöresi yer adları üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Kurtoğlu, F. S. (2018). Şair ve yazar isimlerinin okullara ad olarak verilmesinin edebiyat öğretimine katkısına dair öğretmen görüşlerinin incelenmesi: Ankara örneği. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (3), 520-530.
- MEB. (2022). *Millî eğitim istatistikleri-Örgün eğitim*. Ankara: MEB.
- Mutlu, H. H. (2016). Ulus karakteri ve edebiyat: Ulus karakterinin edebi ürünlerine yansması. *Ana Dili Eğitimi*, 4 (3), 372-389.
- Okay, O. (1994). Edebiyat. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 10, 395-397.
- Polat, H. (2013). Kültürün yansması olarak okul isimleri (Güneydoğu Anadolu Bölgesi örneği). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 207, 139-168.
- Salara, N. (2012). Meaning of the term-descriptive survey research method. *International Journal of Transformations in Business Management*, 2 (2), 8-14.
- Saylan, M. ve Çelikkbağ, F. (2016). *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı el kitabı*. Ankara: Limit.
- Sezgin Selçuk, G. (2019). *Tarama yöntemi*. (Özmen, H. ve Karamustafaoğlu, O. Ed.). *Eğitimde araştırma yöntemleri* (2. Baskı, s. 139-162). Ankara: Pegem.
- Stemler, S. E. (2015). *Content analysis*. (Scott, R. and Kosslyn, S. Ed.). *Emerging trends in the social and behavioral sciences* (First published, p. 1-14). New Jersey: John Wiley & Sons.
- Toprak, K. K. (2021). *Türkiye’de okullara verilen isimlerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK.
- Türkeli Sanlı, Y. (2011). Edebiyat; toplumsal hafızanın, geleneğin kaybında, inşasında ne kadar etkilidir? *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, 2 (2), 151-164.
- Uğurlu, F. (1992). Bir edebiyat bakışı. *Kurgu*, 10, 189-212.
- Önül, H. (2021). Adıyaman ili yer adları üzerine bir inceleme. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Siirt Üniversitesi, Siirt.
- Yivli, O. (2017). *Cumhuriyet dönemi Türk şiiri*. (Yivli, O. Ed.). *Modern Türk edebiyatı* (1. Baskı, s. 244-295). İzmir: Günce.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Modernleşme Sorunsalı Çerçevesinde Yahya Kemal'in Şiirinde Musiki¹

In the Context of the Modernization Problem: Ottoman/Turkish Music in Yahya Kemal's Poetry

Emine Gözde ÖZGÜREL^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6075-1517

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Ekim 2023

Kabul tarihi: 23 Aralık 2023

Anahtar Kelimeler:

Türkiye,
Modernleşme,
Musiki İnkılabı,
Edebiyat,
Şiir.

ÖZ

Modern Türk şiirinin kurucu kalemlerinden olan Yahya Kemal (1884-1958)'in eser verdiği 1908-1958 yılları arasındaki dönem, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet ilkesi temelinde kurulduğu ve gelişimini sürdürdüğü; modernleşme atılımı çerçevesinde önemli sosyal, siyasal değişimlerin yaşandığı; Türk Devleti'nin, Batı medeniyeti örneklemindeki modernleşme sürecinde önemli aşamalar kaydettiği bir dönemi işaret etmektedir. Bu makalede, Türkiye'de modernleşme sürecinin bir boyutunu oluşturan Kültür İnkılabı çerçevesindeki Türk Musiki İnkılabı ve şairin musiki inkılabına nazaran konumu, eserleri odağında incelenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle kültür, sanat, edebiyat dünyası üzerinde önemli etkileri olan "modernleşme" üzerinde durulmuş ve Yahya Kemal'in "modern" kavramıyla kurduğu ilişki, dönemin hâkim anlayışıyla karşılıklı olarak incelenip tartışılmıştır. Türk Musiki İnkılabını hazırlayan tarihsel koşullar ve 1930'lu yıllarda alaturka musikinin yerine Batı tarzı müziğin ve enstrümanlarının Türk müzik kültüründe benimsetilmeye çalışılması ele alınmış; halk müziğinin Batı'nın çok sesli müzik kültürüne uyarlanması gibi uygulamalar yoluyla inkılabın hayata geçirilişinin panoraması ortaya konulmuştur. Ardından Yahya Kemal'in şiirlerinde musiki, metin merkezli okuma yoluyla ele alınmış; şairin musikiye değiniler içeren düz yazılarından ve yayımlanmış sohbetlerinden şiirlerin çözümlenmesinde gereklikçe yararlanılmıştır. Yahya Kemal, modernin -çağa uygun, çağcıl, asri olanın- inşasında milletin geçmişinden damıtılan sanatsal, estetik birikimin değerlendirilmesi, bu birikimin/belleğin, belli bir siyasete özgü kılınp yadsınmaması gereğini, bir hatip olarak değil; bir şair olarak eseri üzerinden savunur. Bunu, şiirinde eski Türk musikisini konu ederek, ona gönderimlerde bulunarak, içinde bulunduğu psikolojiyi musiki terimleri üzerinden kavrayarak ve yansıtarak gerçekleştirir. Yahya Kemal'in şiirlerini musiki perspektifinden değerlendiren bu çalışmada, şairin eski Türk musikisini bir "şark musikisi" olarak görmediği; Türk vatani ve milletine temsiliyet yetkisiyle bağlı, millî bir değer olarak benimsediği, şiirleri üzerinden tespit edilmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 14, 2023

Accepted: December 23, 2023

Key Words:

Turkey,
Modernization,
Music Revolution,
Literature,
Poetry.

ABSTRACT

Yahya Kemal (1884-1958), one of the founding figures of Modern Turkish poetry, played a significant role as a poet and intellectual in the establishment of the Republic of Turkey. In addition to his contributions to literature, he wrote articles during the years of the Turkish War of Independence and later held active positions in the state structure. The period spanning from 1908 to 1958, during which he produced his own works, represents a period in which the newly established Republic of Turkey continued its efforts for development while looking to Western civilization as a model. This article will examine Yahya Kemal's position within the context of the Turkish Music Revolution, which is one aspect of the modernization process in Turkey. Firstly, it will address Yahya Kemal's perspective on the concept of 'modernity' and its relationship with the prevalent understanding of the era. Subsequently, it will discuss the ideas that paved the way for the Turkish Music Revolution and how this revolution was implemented. Furthermore, it will employ a text-focused analysis method to explore the theme of 'music' in Yahya Kemal's poetry. Additionally, reference will be made to his writings related to music and transcribed speeches. The article will demonstrate that Yahya Kemal did not view Classical Turkish music as "Eastern music" but rather embraced it as a national music closely connected to the Turkish homeland and nation. His belief in the necessity of preserving traditional Turkish music within the modernization process will be elucidated through his poetry.

¹ Bu makale, künyesi verilen şu doktora tezinden üretilmiştir: Özgürel, E. G. (2021). *Yahya Kemal: Hayatı, Sanatı, Eserleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

Yahya Kemal (1884-1958), one of the foundational figures of modern Turkish poetry, produced his works during the period spanning 1908 to 1958, a pivotal time characterized by significant political, economic, and societal transformations. This epoch bore witness to the evolution of the Ottoman Empire into the Republic of Turkey, grounded in the principles of nation-state, and the ongoing development and transformation of the newly-formed Turkish Republic within the ambit of Western civilization. In this article, the position of Yahya Kemal's works is scrutinized within the framework of the Turkish Music Revolution, which constitutes one facet of the modernization process in Turkey, under the purview of the Cultural Revolution. First and foremost, it is imperative to investigate the association that Yahya Kemal established between the term 'modern' and the prevailing understanding of the era. Before delving into Yahya Kemal's perspective on Turkish music during this dynamic period, it is vital to contemplate how he construed the notion of 'modern' in the context of his roles as a poet and thinker. This contemplation is indispensable owing to the transformative and formative influence of modernization practices on the cultural and artistic milieu. Consequently, this discourse should be approached as an 'intellectual endeavor' rather than merely a reflex for preserving the state's existence. Nevertheless, the incongruity between the results arising from the application of this practice in the form of an ontological reflex and its intellectual essence cannot be disregarded. Peter L. Berger, renowned for his significant theoretical contributions to sociological theory and modernization studies, critiques the "assumption of modern superiority," which presupposes that modernity is inherently superior. Similar to Berger, Yahya Kemal does not affirm the assumption that 'advanced' equates to 'modern.' If advanced/superior is aligned with 'modern,' then correspondingly, the past/history is equated with 'primitive,' and its primitiveness/insignificance is negated to a significant degree, resulting in "memory loss." However, according to Yahya Kemal, the past serves as a cultural, historical, and literary memory that cannot be disavowed. The article proceeds to present an overview of the historical conditions that paved the way for the Turkish Music Revolution and the panorama of its implementation. In a broad sense, the intellectual underpinnings of the Turkish Music Revolution, which sought to propagate Western-style music and instruments in Turkish music culture through education, experimentation, and popularization, trace back to the 1920s. This concept emerged as a reflection of Ziya Gökalp's Turkism idea. The objective was to purge and nationalize Turkish music by eliminating Ottoman remnants. With the onset of Western influence, particularly during the early years of the Republic, Alaturka music, though initially presented as a music exclusive to the closed circles of the palace, was, in fact, a form of "urban music" and an integral part of everyday life in Turkey. Consequently, Turkish society embraced this music, which gained power and identity under the patronage of the palace, despite its origins. This musical tradition evolved to the point where it no longer required the sponsorship of the ruling class. Due to its connection to society, even after the disappearance of the palace and the closure of significant patrons like the dervish lodges, this music continued to be a prominent part of social life, with its performance persisting on the radio and maintaining its place at the "core of urban culture." Yahya Kemal not only incorporated classical Turkish music, or Alaturka music, into his poetry but also delved into discussions about the structure of music in our culture, especially in his conversations with his friends, and its position in comparison to polyphonic Western classical music. According to him, Turkish music and classical Western music should not be compared based on their aesthetic values; instead, their methods should be the subject of comparison. These two types of music are a reflection of the structure, lifestyle, and needs of the societies they belong to, and, in this regard, they are shaped in a manner suitable for their respective cultural backgrounds. The article then delves into Yahya Kemal's perspective on Classical Turkish Music and how he frequently incorporated it into his poetry. Yahya Kemal did not merely consider Classical Turkish music as "Eastern music" but as a national music representing the Turkish homeland and people, which he ardently advocated for in his poetry. Yahya Kemal did not overtly oppose the musical revolution, nor did he write any explicitly critical essays against it. This can be attributed to his desire not to appear as if he were in opposition to the reforms, as he genuinely embraced the newly established Republic of Turkey. He did not wish to be seen as defending the Ottoman Empire against the modern Republic. Therefore, he conveyed his veiled criticisms of the musical revolution through his poetry. By frequently incorporating classical Turkish music into his poems, he made his position on the matter evident. Yahya Kemal took a stance against the loss of cultural memory. In the volatile and dynamic landscape of modernization, civilization, and the politicization of cultural and artistic patterns, he positioned classical Turkish music in an apolitical, sheltered, and intellectual realm. He maintained that classical Turkish music was an integral part of Turkish national identity. In conclusion, Yahya Kemal, without wholeheartedly embracing it, aspired to preserve and revere the artistic aesthetics of Classical Turkish Music, which had evolved over the centuries of Ottoman rule. He did so from two angles: firstly, tradition served as the groundwork for modernity, and secondly, he acknowledged the distinct characteristics of traditional Turkish music, including its scales, intervals, tones, and instruments, which are specific to the Orient. However, he viewed these aspects as contributing to the national character rather than constraining it, considering this music an integral facet of Turkish identity.

Giriş

Modern Türk şiirinin kurucu kalemlerinden olan Yahya Kemal (1884-1958)'in eser verdiği 1908-1958 yılları arasındaki dönem, Osmanlı Devleti'nin ulus-devlet ilkesi temelindeki Türkiye Cumhuriyeti'ne evrildiği; önemli siyasal, iktisadi, toplumsal değişimlerin yaşandığı; yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı medeniyeti dairesinde şekillenip gelişim ve dönüşümünü sürdürdüğü bir süreçtir. Bu dinamik dönem içerisinde Yahya Kemal'in Türk musikisine bakışımı incelemeyi önce onun, "modern" ile diğer deyişle "yaşanılan dönemin zevkini aksettiren", "yeni" ve "asrı" olan ile kurduğu ilişkiyi hem şair hem de düşünür kimliği üzerinden tartışmak gereklidir. Bunun kaçınılmaz gerekliliği modernleşme pratiğinin bir edim olarak kültür-sanat dünyası üzerinde dönüştürücü/biçimlendirici etkiye sahip olmasındandır. Böyle bir yazınsal tartışma, modernleşmeyi "devletin varlığını korumaya dönük bir refleksi" olarak ele almaktan ziyade "entelektüel bir edim" olarak ele almalıdır. Bununla birlikte bu pratiğin ontolojik bir refleksi biçiminde uygulanışından doğan sonuçlar ile onun entelektüel özü arasındaki bağdaşmazlık göz ardı edilemez.

Sosyolojik teori ve modernleşme çalışmalarına değerli teorik katkılarıyla bilinen Peter L. Berger *Modernleşme ve Bilinç* adlı eserde şöyle demektedir:

Aydınların ve pek muhtemelen de geniş halk kitlelerinin zihninde modernliğin kendisine özgü bir yer edinmesini sağlayan önemli özellik, modernliğin kendinden önce gelenlerden sadece farklı değil; ama aynı zamanda üstün olduğu varsayımdır. Modern üstünlük varsayımının kökü, Batı'yı en azından on sekizinci yüzyıldan beri diğerlerine üstün kılan gelişme fikrinde yatmaktadır. Bunun için ne söylenirse söylesin bu tür bir görüşün bir sosyal bilimcinin veya tarih de dâhil olmak üzere herhangi bir deneysel bilimin referans çerçevesi içinde yeri yoktur. Gelişme deneysel olarak kanıtlanamaz (Berger, Berger ve Kellner, 2000, s. 13-14).

Yahya Kemal de gelişmiş olanı, modern olanla eş tutan yukarıda bahsi geçen "modern üstünlük varsayımını" onaylamaz. Gelişmiş/üstün olan "modern" ile eş kabul ediliyorsa; geçmiş/mazi "ilkel" ile denk tutulup ilkelliği/değersizliği nispetinde yok sayılacak; bu dolayında "bellek yitimi" makul hâle gelecektir. Oysa şaire göre mazi, toplumsal, tarihsel, edebî bir bellek olarak yadsınamayacak bir "sanatsal faaliyet çeperi" oluşturur. Yahya Kemal'e göre modernin benimsenmesini sağlayan "gelişmişlik" ve bundan doğan üstünlük, tarihin merhaleleri içinden kavranabilir; üstün olanın kronolojik olarak sonda konumlanması gerekmez.

Fikrî ve edebî sahada Türk modernleşmesinin önemli isimlerinden biri olan Yahya Kemal'in yeni Türk devletinde modernleşmenin kültürel, sanatsal, yazınsal sahada nasıl uygulanması gerektiği yolundaki yaklaşımları incelendiğinde, onun şair kimliğiyle -diğer deyişle sözü geçen sahanın şekillenmesine katkı sunan edebî kimliğiyle- gerçekte "modern"i amaçlayıp amaçlamadığı bu bağlamda bir soru olarak belirmektedir. Bir estet olarak o, şüphesiz üstün veya gelişmiş bir metnin, şiirsel estetiğin, peşindedir. Bu nedenle:

Geçmişin safhaları içinde edebî bağlamda üstün kabul edilebilecek evreler ve şairler; onun için bir inceleme sahası haline gelmiştir. [O], üstün ve gelişmiş şiirsel estetik üretim kabiliyeti, ister antik Yunan'da; isterse de Divan şiiri sahasında olsun ya da böyle bir şiiri kurup çatabilmiş; ancak zaman dizimsel olarak ötelenmiş, eski dönem şairleri arasında olsun, bu üretme kabiliyetini kendi olanaklarıyla işlemek, ondan yararlanmak, çağının olanaklarını onun üzerinde işletmek gayesindedir (Özgürel, 2021, s. 159).

Buna göre Yahya Kemal'in modern bir şiirsel söylemin değil; "üstün" bir şiirin/şiir estetiğinin peşinde olduğunu söylemek gerekir. O, asri Türk şiirinin kurucuları arasında yer alır; bununla birlikte gelenek ile bağını korur.

Osmanlı Devleti'nin ikliminde gelişen edebiyat-kültür-sanat evreni, kapanmış bir devrin "mecazi" olarak görülürken Yahya Kemal'in geçmişle kurduğu bağ, asri ve üstünün

karşısında, köhne ve ilkelin yüceltilmesi olarak yorumlanmıştı. Ziya Gökalp'ın şaire: "Harâbîsin harâbâtî değilsin! /Gözün mâzîdedir âti değilsin!" deyişini ve Yahya Kemal'in: "Ne harâbî ne harâbâtîyim, /Kökü mâzîde olan âtiyim." (Beyatlı, 1968, s. 11-16) mısralarıyla verdiği cevabı bu bağlam içinde okumak doğru olur. Yahya Kemal'in yaklaşımının entelektüel bir perspektifin sonucu olduğunu dile getirmek gerekir: O, kültür sahasını siyasetin değer ölçütleriyle tartmaktan yana değildir; sanatsal, kültürel değerler bütünü ideolojisizleştirmek, o bütünü, estetik değeri üzerinden kavramak ve değerlendirmek ister. Şaire göre Batı örnekleminde gerçekleşecek bir modernleşmeyi, kültür sanat birikiminin önemli bir kısmını yok sayma üzerine temellendirmeye çalışmak Avrupa'nın kültürel dokusunu ve Batı'da modernitenin yapılanışını, entelektüel bir genişlikle kavrayamamaktan doğan zaafı taşımaktadır, zira Avrupa'da modernleşme yerli kültürel-sanatsal hafızadan beslenir. Şair bu düşüncesini: "Shakespeare'in tiyatrosunun topu birden, diğerlerinin de ya bir kısmı ya yarısı ya hepsi birden"; "Racine'in beher [her bir] eseri", "Alexandre Dumas'nın [On üçüncü Louis devrini konu alan] 'Les Trois Mousquetaires'i" "mâzî zemîni" üzerindedir (Beyatlı, 2008a, s. 311), diyerek destekler. Nitekim, Modernlik/modernite diğer deyişle asrılık/çağa uygunluk olgusunda "belirleyici husus, 'gelenele irtibatının kopması' değil aksine 'geleneği dönüştürmüş' olmasıdır." (Özay, 2022, s. 111) Modernleşmenin ise toplumların modernlik/modernite düzeyine ulaşmalarını sağlayan bir süreci işaret ettiğini; diğer deyişle "modernliğe ulaşmayı sağlayan süreci, Alan Touraine'in deyişle 'eylem hâlindeki modernliği' nitele[diğini]" (Altun, 2022, s.113) belirtmek gerekir. Buna göre mazi, doğası gereği modernliğin -ve modernliğin olduğu nispete de modernleşmenin- belleğiyken belli bir tarihsel süreçte bizde mazinin reddi ve "anımsamanın ertelenmesi" (Güçbilmez, 2016, s. 102), geçmişin köhneliğini savmada bir modernleşme stratejisi olarak belirmektedir. Bu yaklaşım bir izlek olarak sonraki yıllarda da sürmüştür. Bu bağlamda Nurullah Ataç, 1953 yılında şöyle der:

Devrimci miyiz? Gerçekten devrimci miyiz? Kapatacağız geçmiş. Yeni benliği edininceye kadar olsun, eski divanları okumayacak, eski musikiyi çalıp dinlemeyeceğiz. Gün gelir yeni benliğimiz kurulur, gelişir, yerleşir, Fuzuli'yi, Baki'yi bir İngiliz'in, bir Alman'ın okuduğu gibi, yani duygularımızla değil, düşüncelerimizle okur beğeniriz, o gün gene bakabiliriz geçmişe (Güçbilmez, 2016, s. 102).

Yahya Kemal için ise İslam etkisinde gelişmiş; fakat "İslamcılık" ideolojisi ile ilgisi olmayan söz konusu sanatsal birikimi ertelemek, anlamsızdır, zira Yahya Kemal için Osmanlı asırları dâhilinde sanatsal estetik bağlamında kemali görülen Türk-İslam terkihi, şarklılığın değil millîliğin görkemli bir yönünü oluşturmaktadır. Bu anlamda Fuad Bayramoğlu'ndan aktarılan bir anı önemlidir: "Yahya Kemal bir sohbet sırasında Mehmet Emin Yurdakul'un: 'Ben bir Türküm dinim cinsim uludur' mısrasına sözü getirir ve: 'Şiirde ben Türküm böyle denmez!' dedikten sonra Nedim'in: 'Eyvâh o üç çifte kayık aldı karârım/Şarkı okuyup geçti bir âfet var içinde' beytini okuyup 'Ben Türküm böyle denir işte!' diye ekler." (Ayvazoğlu, 2013, s. 354; Özgürel, 2021, s. 264) Millîleşme, modernleşme, medenileşme denklemine şiirde Nedim'in konumu neyse musikide İtrî'nin, Zekâi Dede'nin, Hâfız Post'un ve benzerlerinin konumu da şüphesiz odur. Beyatlı'nın "Mazi yoktur, bir imtidat var. Devamlılığı koruyalım. Kesilmeyelim. Kesilirsek biz olmayız." (Hisar, 1979, s. 179) deyişini bu bağlam içerisinde okumak gereklidir.

Beyatlı, modernleşme temelinde Batı modelini incelemek, onu süzmek, ondan yöntem bilgisi damıtmak ister; fakat "mektepten memlekete dönmek" kaydıyla. Şaire göre bu tip bir modernleşme "milliyetçi müddeâsi" değildir. Bu yolda, Rus edebiyatçıların da -ki Yahya Kemal'e göre "O kadar sol bir millet yoktur" (Beyatlı, 2008a, s. 143) ve bu dolayında mazi, seküler dünya görüşü temelli rejimlerin de harcıdır- yaptığı gibi bütün bir millî kültür-sanat geçmişinden yararlanmak mümkündür. Yahya Kemal'in Rus pratiğini örneklemesi dikkate değerdir, zira Ayas'ın dile getirdiği gibi Türk modernleşmesi, Batılılaşma deneyimleri temelindeki benzer olaylar nedeniyle, Rus modernleşmesinin "gecikmiş bir tekrarı" olarak

görülmüş ve başta müzik alanı olmak üzere Rusya örnek alınmıştır. Rus müzisyenlerinin milli özelliklerini koruyarak evrensel bir müzik vücuda getirebilmeleri, Türk aydınları ve idarecileri için ilham kaynağı olmuş; Rusya'nın bu başarısı, müziğin sembolize ettiği kimlik problemlerine çözüm getirmesi bakımından ele alınmıştır. Başta Ziya Gökalp olmak üzere Musiki İnkılabı'nı şekillendiren aydınlar "Rus Beşleri"ni model almış ve bu doğrultuda çaba veren müzisyenler "Türk Beşleri" olarak anılmıştır; ancak Ruslar müziklerini evrensel bir saygınlığa taşıyabilirken Türkiye evrensel ya da yerel bir başarı sağlayamadığı gibi eski musiki geleneğinin yerine pek de bir şey koyamamaktan gelen bunalımlarla baş başa kalmıştır (Ayas, 2016, s. 132, 133).

François Georgeon, *Osmanlı- Türk Modernleşmesi*'nde, geçmişte duyulan tutkunun "önceki tarih" ve "sonraki tarih" arasındaki kırılmanın "reddini" ifade ettiğini ve tarihin ideolojisizleştirilmesine katkı sunduğunu dile getirir. (Georgeon, 2016, önsöz) Yahya Kemal'in maziye değil; fakat yukarıda bahsi geçen terkibe duyduğu "tutku" François Georgeon'un saptamasını haklı çıkarır biçimde "şimdi" ile "mazi" arasında sanatsal/kültürel alanda yaşanan kırılmanın reddini dile getirir.

Türk Musiki İnkılabı Karşısında Şair Kimliğiyle Yahya Kemal

İnkılabın Genel Görünümü

Genel anlamıyla 1930'larda alaturka musikinın yasaklanması ve Batı tarzı müziğin ve enstrümanların Türk müzik kültüründe eğitim, deneme ve halka arz etme yoluyla sevdirmeye çalışılması, halk müziğine ait unsurların Batılı tarzda işlenmesi olarak hayata geçirilen Türk Musiki İnkılabı'nın fikrî temelleri 1920'li yıllara dayanmakta; Ziya Gökalp'ın Türkçülük fikrinin müzik alanındaki bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. İlk baskısı 1923 yılında yapılan *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında yer alan makalesinde Gökalp: "Avrupa mûsikîsi girmeden evvel memleketimizde iki tür mûsikî vardı: Bunlardan biri Farabi tarafından Bizans'tan alınan Şark mûsikîsi, diğeri ise Türk mûsikîsinin devamı olan halk melodilerinden ibaret idi." (Gökalp, 1968, s. 129) der. Gökalp, Şark ve Garp musikilerinin eski Yunan musikisinden doğduğunu; aynı melodiyi tekrar eden üzücü yeknesaklığına ilaveten tabii olmayan çeyrek seslere istinat eden sun'î bir mûsikî olduğunu söyler. Ona göre, Avrupa'da gelişen Opera kurumu, Yunan musikisinden bu iki nakısayı gidirmiştir. Şark müziği ise tamamen eski hâlinde kalmış, çeyrek sesleri muhafaza etmiştir; ayrıca armoniden mahrumdur. Gökalp şöyle devam ediyor:

Fârâbî tarafından Arapçaya naklolunduktan sonra, bu hasta mûsikîsi, sarayların rağbetiyle Acemceye ve Osmanlıcaya da naklolunmuştu. Diğeri taraftan Ortodoks ve Ermeni, Keldanî, Süryanî kiliseleriyle Yahudi hahamhanesi de bu mûsikîyi Bizans'tan almışlardı. Osmanlı memleketinde bütün Osmanlı unsurlarını birleştiren yegâne müessese olduğu için, buna Osmanlı ittifad-ı anâsır mûsikîsi namını vermek de gerçekten çok münasipti. Bugün işte şu üç mûsikînin karşısındayız: Şark mûsikîsi, Garp mûsikîsi ve Halk mûsikîsi. Acaba bunlardan hangisi bizim için millidir? Şark mûsikîsinin hem hasta hem de gayr-i millî olduğunu gördük. Halk mûsikîsi harsımızın [millî kültürümüzün], garp mûsikîsi de yeni medeniyetimizin mûsikîleri olduğu için her ikisi de bize yabancı değildir. O halde millî mûsikîmiz memleketimizdeki halk mûsikîsiyle garp mûsikîsinin imtizacından doğacaktır. Halk mûsikîmiz bize birçok melodiler vermiştir. Bunları toplar ve garp mûsikîsi usûlüne göre armonize edersek hem millî hem de Avrupaî bir mûsikîye sahip oluruz (Gökalp, 1968, s. 129-131).

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı medeniyeti dairesindeki gelişimini desteklemek üzere kültür alanında gerçekleştirilen uygulamalar Gökalp'ın bu görüşleri doğrultusunda biçimlenmiş, halk ezgilerinin Batı müziğine özgü enstrümanlarla polifonik tarzda kompoze edilmesi doğrultusunda çalışmalar yapılmış, Batı müziği eğitimi için Avrupa'ya öğrenci gönderilmiş; alaturka musiki okul müfredatlarından çıkarılmış, "Batı mûsikîsi eğitimi veren Mûsikî Muallim Mektebi kurulmuş, Darü'l-Elhan'ın Şark Mûsikîsi Şubesi kapatılmıştır" (Uz, 2023, s. 16; Özyıldırım, 2013, s. 46-47).

Türk musikisi bestekârı ve hocası Mûsâ Süreyyâ Bey'in *Darülelhan Mecmuası*'nın dördüncü sayısında yer alan "Okul Müziğinde Teceddüd İhtiyâcî" başlıklı yazısı bu anlamda dikkat çekicidir:

Gerçekte bugün Batı'da ve dünyanın diğer gelişmiş memleketlerinde münhasıran tek sesli müziğe rastlanmaz. Asrımızda yalnız geri kalmış milletlerdir ki tek sesle icra edilen müziğin bir düziye ahengiyle yetinmeye devam etmektedirler. Memleketimizin her sahada inkılabı ihtiyacı var. İlim tezahürleriyle sanat telakkileri arasındaki tevazunun şuura dayanan teceddütlerle temin edilmesi lazımdır. Hayatımızdaki muâşeret şartları birçok vasfıyla da değişiyor. Zevklerimizde daha yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Artık eski alışkanlıkların muhafazasıyla yaşayamayız. Genç müzik öğretmenleri, öğrencilerine iki, üç sesli şarkılar öğretmek kulakların inceleyen tekâmül ihtiyacına çalışıyorlar. Bu yoldaki mesaiye ciddi muvaffakiyet gösterenlere tesadüf edilmektedir. İlim ve sanat heyecanı artık sınırlı kişilerin bir imtiyazı olamaz (Deniz, 2017, s. 31; Kolukırcık, 2014, s. 267).

Millî Türk müziğinin neliği üzerine tartışmaların sürdüğü yıllarda eski musikinin Türk milletini ifade etmeyen, gayr-i millî bir musiki olduğu fikri çeşitli şekillerde uygulama sahasına yansır:

"1931 yılında yapılan CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) Üçüncü Büyük Kongresi'nde müzik reformu kültürel devrimin en önemli boyutu olarak gündeme getirilmiş"; "1932'de Mısır'da düzenlenen Beynelmîlel Şark Mûsikîsi Kongresi'ne davet edilen Türk konservatuarı 'Biz Şark mûsikîsiyle meşgul değiliz' diyerek çağırına duyarsız kal[mış]"; "Atatürk, Cumhuriyetin 10. Yılı münasebetiyle 29 Ekim 1933 tarihinde yaptığı konuşmada güzel sanatlar konusunun önemini bir kez daha vurgulamış"; bu doğrultuda "1933 yılında bütün yurtta kültür seferberliği ilan edilmiş"tir. "Behçet Kemal [Çağlar], bu seferberliği Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 21 Kasım 1933 tarihli sayısında: 'Şimdiye kadar kısmî seferberlikler ilan edilmişti: İktisat seferberliği, tarih seferberliği ve ilh... Şimdi umumî seferberlik, kültür seferberliği!.. Hazır ol Yurttas! Yurttas, yürü! 'Ne mutlu Türküm diyene'...' (Deniz, 2017, s. 32-33) sözleriyle duyurur.

1934 yılında Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin IV. Dönem, 4. Yasama yılını açış konuşmasında, kültür meselesi ekseninde musikiye değinir. Tutanak kayıtlarına göre konuşmasında sırasıyla: Ülkenin dışişlerindeki ulusal ülkümüze uygun olarak yürütülen kıvanç verici çalışmalar, ülkenin ekonomik durumu, sanayi programı, tasarlanan fabrikaların temellerinin atılmış olması, denk anlaşma koşullarına göre yürütülen ticaret bağılıkları (anlaşmaları), ekonomik sıkıntı, ticaret, tarım ve tarım ürünlerinin ihracı, yurdun bayındırlık programı, demiryolları, borçların kapatılması, ulus çocuklarının ve gençlerinin sağlık, sağlamlık ve gürbüzlükleri için Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın çalışmalarına maddeler hâlinde değindikten sonra kültür meselesini ele alarak şöyle der:

Kültür işlerimiz üzerine, ulusça gönüllerimizin titrediğini bilirsiniz. Bu işlerin başında da Türk tarihini, doğru temeller üstüne kurmak, öz Türk diline, değeri olan genişliği vermektir. Bunun için candan çalışmanın gerekli olduğunu söylemeliyim. Bu çalışmaların göz kamaştırıcı verimlere erişeceğine şimdiden inanabilirsiniz. (Alkışlar) Arkadaşlar, Güzel sanatların tümünde, ulus gençliğinin ne denli ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu, yapılmaktadır, ancak, bunda en çabuk, en önde görülmesi gerekli olan Türk mûsikîsidir. (Alkışlar) Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, mûsikîde değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir. Bugün dinletilmeye çalışılan mûsikî yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. (Bravo sesleri, alkışlar) Ulusal ince duyguları, düşünceleri anlatan, yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları genel son mûsikî kurallarına göre işlemek gerekir. Ancak bu güzeyde Türk ulusal müziği yükselebilir, evrensel mûsikî içinde yerini alabilir. Kültür İşleri Bakanlığının buna, değerince özen vermesini, kamunun da bunda ona yardımcı olmasını dilerim (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 2023).

Görüldüğü gibi Atatürk, bu konuşmasında alaturka müziğin yasaklanmasını salık vermemiştir; bununla birlikte bu konuşmanın ardından 2 Kasım 1934'te radyolarda, Osmanlı müziği olarak görülen alaturka musikinin icrası yasaklanır. Daha sonraki süreçte 25 Haziran 1934 tarih ve 2541 sayılı "Millî Mûsikî ve Temsil Akademisi Kanunu" çıkarılır, "Özsoy" operası ilk Türkçe opera olarak 1934 yılında sahnelenir, Türkiye'ye özgü folklorik özelliklerden beslenen Batı tarzı musikinin yapılandırılması için Avrupa'dan önemli sanatçılar/öğretmenler

yarda getirtilir. Diğer yandan süreli yayınlar yoluyla Batı müziğinin değeri vurgulanırken; eski Türk musikisinin ve geleneksel enstrümanların kıymet ve itibarını zedeleyen, bunları gözden düşüren alaycı haberler ve karikatürler yayınlanır (Deniz, 2017, s. 33-34, 41-42; Özgürel 2021, s.164). Bu yolla Türk müziği, Osmanlı Devleti'nin kalıntılarında temizlenip millileştirilmek istenmiştir.

Yahya Kemal'in Şiirinde Musiki

Eski musikinin Türkiye Cumhuriyeti'nin dinamik, asri, inkılapçı kimliğini yansıtmayı ve lâğvı konusundaki tartışmalar sürerken Faruk Nafiz, elçilik görevi için Varşova'da bulunan Beyatlı'ya, Ankara'dan 6 Teşrinisâni 1926 tarihli bir mektup gönderir ve şu soruyu sorar: "Alaturka mûsikînin lâğvı hakkındaki mütâlaatınızı dinlemek bizim için çok istifâde-bahş olacağını arz edeceğim. Bilen, bilmeyen söyledi, bir de anlayandan dinlesek... Ne dersiniz?" (Pekin, Tevfikoğlu, 1988, s. 210). Elimizde bu mektuba verilen herhangi bir yanıt yoktur; ancak şairin şiirlerindeki eski Türk musikisini benimseyen tutum görülmektedir. Musiki üzerine tartışmalar sürerken şair Varşova elçiliği sırasında 1927'de yazdığı ve yayınlanmasını 1939 yılına ertelediği "Kar Mûsikîleri" adlı şiirinde, Slav ülkelerinin "hüzünlü ve devamlı sesi" ile kişide "bir kuytu manastırda, koro hâlinde söylenen dualar gibi gamlı bir erganun ahengi" (Beyatlı, 2012, s. 25) etkisi bırakan bunaltıcı kar yağışından ve gurbetin hüznünden, Türk musikisi plaklarını dinleyerek kurtulur; gurbetten vatana döner:

Zihnim bu şehirden, bu devirden çok uzakta,

Tanbûri Cemil Bey çalıyor eski plâkta.

Birdenbire mes'ûdum işitmek hevesiyle,

Gönlüm dolu İstanbul'un en özlü sesiyle.

Sandım ki uzaklaştı yağın kar ve karanlık,

Uykumda bütün bir gece körfezdeyim artık! (Beyatlı, 2012, s. 25)

Yahya Kemal bu duygularını ayrıca:

Bilhassa Tanburî Cemil Bey'in Hüseyinî peşrevini plakta dinlerdim. (...) Mûsikîmiz beni gurbetten alır, vatana, hatta vatanımızın muhassalası olan İstanbul'a götürürdü. O gece de öyle yaptım. Plâk başlayınca içimdeki hüznün silindi, sesler beni İstanbul'a götürdü. Kar Mûsikîleri, işte bu gecenin hatırasıdır (Banarlı, 1997, s. 62).

biçiminde de ifade etmiştir. Bu deneyimi ve düşünce zeminine göre Yahya Kemal'in Türk musikisini Türk kültür tarihine ait olmağıyla, doğal olarak yerli ve millî bulduğu anlaşılmaktadır.

Şair, "Türk şiiri ile Türk mûsikîsi arasındaki değer farkları nedir?" sorusuna şu cevabı verir:

Biz mûsikîyi Acem'den almışız. Rum'dan aldıklarımızla mezcetmişiz. Ordular Mora ve Macaristan'a girince havalar almışız. İtrî zamanına gelince bu tamamen Türk olmuş. Sentez tamam olmuş. Mûsikîde yüzde bin; şiirde yüzde elli Türkleşmişiz. (...) Çünkü mûsikînin arkasında [şiirin aksine] Fârisî yok (Ünver, 1980, s. 52).

Bu bağlamda, bir başka yazısında, XX. yüzyılda yetişmiş Türk musikisi bestekârı Münir Nurettin (Selçuk)'i: "Son iki yüzyıl içinde İtrî'den, Zekâî Dede'ye kadar millî musikinin -kâr, beste, semaî, nakış, durak ve sâir şekillerde- bulunan en hâlis eserlerini" ortaya koymuş "millî mûsikî dehamız" sözleriyle anar (Beyatlı, 1990, s. 66).

Yahya Kemal:

Avrupalıların gözleriyle görebildikleri, câmîlerimiz, çeşmelerimiz, halılarımız, cildlerimiz, silâhlarımız, eski kisvelerimiz gibi güzellikleri yaratan bir milletin elbette şiir, nesir ve mûsikî gibi dimağ ve kulakla

anlaşılır eserleri de olur. (...) Avrupa, şekli sanatlarımıza bu kadar âşinâ olmakla berâber, bizi anlayamadı. Çünkü bir millet ancak şiiri ve mûsikîsiyle anlaşılabilir ve bu mebhasadaki anlaşılma masdarı sevimlik mânâsındadır (Beyatlı, 2008a, s. 75).

demektedir. Musiki onun için: “Ruhun içeri taraflarında mühim bir bahis.” (Ünver, 1980, s. 52)’tir. Şair, Avrupa aydınlarının Türk milletini tanıyıp çeşitli yönleriyle övdüklerini; ancak şiirimizi ve musikimizi yeterince tanımadıkları için “ruhumuza kadar nüfuz edeme[diklerini]” söyler. Yahya Kemal’e göre: “ruhumuz şiirimizde ve mûsikîmizde meknûzdur” (Beyatlı, 2008a, s. 76). Bu bağlamda şair, Türk mûsikîsinin millî kimliğin temsilcisi olduğunu düşünmektedir. Şairin bu yöndeki görüşleri eserlerine çeşitli biçimlerde yansır:

“Eski Mûsikî” adlı şiirinde:

Çok insan anlayamaz eski mûsikîmizden

Ve ondan anlamıyan bir şey anlamaz bizden.

Açar bir altın anahtarla rûh ufuklarını,

Hemen yayılmaya başlar sadâ ve nûr akını (Beyatlı, 2012, s. 22)

Klasik Türk musikisinin, Türk-İslam medeniyetinin manevi coğrafyasına kapı açan bir anahtara benzetildiği şiirde, başta İtrî olmak üzere musikimizin büyük bestekârları imtidat hâlinde ele alınmış; ortak bir millî/manevi motifi oluşturan figürler olarak işlenmiştir.

Şiirde, “Mevlevî muhitlerinde yetişen”, “Naat”, “Segâh Mevlevî Âyini” gibi eserleriyle “Türk dinî hayatına mûsikînin zenginliğini getiren ve kâr formunda din dışı sözlü Türk mûsikî eserleri de besteleyen, ancak bugün elimizde kırk bestesi kalan” (Ayvazoğlu, 2013, s. 219) İtrî (ö.1711), “semâyî örten ruh” olarak tanımlanır. Onun dehasıyla yükselen bu manevi zeminde Türk musikisi bestekârı ve hanende Seyyid Nuh ile İtrî’nin çağdaşı ve hocası olan Hâfız Post anılır. Şiirde bu kuşağın icra ettiği musiki, eski Türk musikisinin 19. yy.’daki önemli son temsilcilerinden sayılan, “bu mûsikîyi son kudretiyle parlatan” İsmail Dede Efendi’ye kadar kırılmayan bir hat hâlinde takip edilir.

Evet bu eski nesil bir şerefli âlem açar,

Duyuşta ince zamanlardan inkırâza kadar.

Yüz elli yıl, sıra dağlar birer birer yücelir

Ve âkıbet Dede’nin anlı şanlı devri gelir.

Bu mûsikîyi, o, son kudretiyle parlattı;

Ölünce, ülkede bir muhteşem güneş battı (Beyatlı, 2012, s. 22).

mısralarıyla -“İsmail Dede’nin Kâinatı” (Beyatlı, 2018, s. 49) şiirine de konu olan- İstanbul doğumlu Mevlevî bestekâr İsmail Dede Efendi (1778-1846) anılır. Onun ölümüyle tarihsel akış içindeki bütünselliği bakımından bir güneş kursu görünümü çizen eski Türk musiki güneşi batar.

Yahya Kemal, şiirinde musiki sazlarına da yer verir:

Bu yaz kemeçeyi bir dinledinse Kanlıca’da,

Baharda bir gece tanbûru dinle Çamlıca’da.

Bu sazların duyulur her telinde sâde vatan,

Sihirli rüzgâr eser dâimâ bu topraktan (Beyatlı, 2012, s. 22).

Şiirde konu olan “kemeç”, İstanbul kemeçesi/klasik kemeç olarak bilinen ve kemeçevîler tarafından icra edilen, eski musikiye özgü yaylı klasik sazlar arasındadır ve Kanlıca semtinde yaygın olarak kullanılır. İstanbul’a özgü otantik bir enstrüman olması

önemlidir, zira Yahya Kemal'e göre İstanbul vatanın hülasesi iken; İstanbul'a özgü bu sazlar vatan kavramına temsiliyet ilişkisi ile bağlanır.

Beyatlı, “Eski Mûsikî” şiirinde andığı İtrî için ayrıca “İtrî” adlı bir şiir de kaleme almıştır. Şiirinde bestekâra “şafak vaktinin cihangiri” der ki bu, bestekârın bayram sabahları camilerde hep bir ağızdan okunması gelenek hâline gelen “Tekbîr” adlı eserine gönderim içerir. Yahya Kemal'in ifadesiyle “öz mûsikîmizin pîri” olan İtrî, her ne kadar 18.yy'ın bestekârlarındansa da eserlerine Osmanlı Devleti'nin sanatsal, estetik birikimi yansımış, “yedi yüz yıl süren hikâyemizi”, “ihtiyar çınarlardan” dinleyip eser hâline getirebilmiştir. Besteleriyle Anadolu'nun doğusundan alarak Balkanlar'a bütün bir Türk coğrafyasına ulaşan bestekârı:

Mûsikîsinde bir taraftan dîn,
Bir taraftan bütün hayât akmış;
Her taraftan, Boğaz, o şehriyân,
Mâvi Tunca'yla gür Fırat akmış.
Nice seslerle, gök ve yerlerimiz,
Hüznümüz, şevkimiz, zaferlerimiz,
Bize benzer o kâinât akmış

mısralarıyla yansıtan Yahya Kemal, bestekârın kayıp eserlerini:

Belki hâlâ o besteler çalınır,

Gemiler geçmiyen bir ummanda (Beyatlı, 2012, s. 9-10).

dizeleriyle yâd eder. Şair İtrî'nin bestelerine şiirlerinde çeşitli bağlamlarıyla değinmiştir. “Süleymaniye'de Bayram Sabahı” adlı şiirinde Osmanlı'nın fetih tarihini yansıtan “Nice bin dalgalı Tekbîr”i, halkı, “varlığı bir yere toplanmış” bir millet (Beyatlı, 2012, s. 4) hâline getirmesi itibarıyla konu eder.

“Mevsimler” (Beyatlı, 2012, s. 24) şiirinde ise:

Güneş doğmadan mâvileşmiş Boğaz'dan,

Nevâ-kâr açılın bütün ses ve sazdan,

Ufuklarda sürsün zafer mûsikîsi (Beyatlı, 2012, s. 24).

mısralarında, musikiye dönük örtülü bir savunu ve sahiplenme söz konusudur. Eski Türk musikisinin “saray mûsikîsi” olarak sunulması ve onun halk tarafından benimsenmiş bir “şehir musikîsi” olma niteliğinin yadsınması söz konusuysa Yahya Kemal şiirinde, İtrî'nin Nevâ-kâr'ını halkın günlük yaşantı ve eğlencesinin bir parçası olarak sunmuştur. Şiirde güneş doğmadan önce Boğaz'da, “ses ve sazdan” duyulan Nevâ-kâr, 17.yy'dan 19.yy'ın sonuna değin, İstanbul'un sosyal yaşamının önemli bir nüansı olarak devam eden mehtap âlemlerine gönderim içerir. Mehtaplı gecelerde, özenli hazırlıkların ardından Boğaz'da kayıklarla seyrana çıkılmakta musikişinasların da katılımıyla sazlı sözlü gezintiler düzenlenmektedir. İstanbul halkının eğlencesi olan bu geceler; sabahın alacakaranlığına, güneşin doğuşuna dek sürer. Şiirde bu tarihsel yaşantıya gönderimde bulunulmakta; böyle bir mehtap âleminin sonunda İtrî'ye ait lâ-dinî bir beste olan “hem geniş hem şûh” (Beyatlı, 2012, s. 10) Nevâ-kâr'ın okunduğu belirtilmekte, musiki ki yüz yılı aşan bir sürede İstanbul halkının gelenekselleştirdiği bu eğlencenin bir parçası olarak sarayın dışına çekilmekte; halka mâl edilmektedir.

Yahya Kemal “Yol Düşüncesi” adlı şiirinde de İtrî'nin bestelerine:

Eğer mezarda, şafak sökmiyen o zindanda,

Cesed çürür ve tahayyül kalırsa insanda,

-Cihan vatandan ibârettir, itikadımca-

(...)

İçimde dalgalı Tekbîr'i en güzel dinin,

Zaman zaman da Nevâ-kâr'ı, doğsun, İtrî'nin.

Ölüm yabancı bir âlemde bir geceyse bile,

Tahayyülümde vatan kalsın eski hâliyle (Beyatlı, 2012, s. 48).

mısralarıyla değinir. Bu şiir Yahya Kemal için eski Türk musikisinin vatan imajıyla perçinlenmiş olduğunu yansıtmaya bakımdan önemlidir. Yahya Kemal'in şiirlerinde İtrî bir şahsiyet olmaktan ziyade musikimizin timsali olarak yer almaktadır. Şaire göre eski Türk musiki büyük bir coğrafyada halkı millî-manevi bir duyarlılıkla bir araya getirir, ortak bir geçmiş ve gelecek tasavvuru oluşturur. Bu nedenle şair, İtrî'yi millî musikimizin kemal zirvesi olarak tanımlar.

Diğer yandan Yahya Kemal için musikinin vazgeçilmezliği, yarattığı çağrışımlar yoluyla duygu dünyasına iyiden iyiye bağlanmasındandır. Bu yönüyle musiki tınısı; bir fikri, hissi, düşünceyi apansız canlandıran sembolik değere haizdir. “Ses” (Beyatlı, 2012, s. 78-79) şiiri bu anlamda dikkate değerdir. Şair, sakin bir akşam vakti Bebek'te günbatımını izlerken Boğaz'dan geçen iki sandaldan duyduğu “bir bestenin engin sesi” (Beyatlı, 2012, s. 78) ile sarsılır ve kapandığını sandığı aşk yarası tazelenir. Tekrar ateşten bir gömlek giymiş gibi yanar ve üzüntüyle nekahet rüyasından uyanır.

Yahya Kemal, “aşağı yukarı bütün plaklarına sahip olduğu”; “Kar Mûsikîleri”nde de andığı ve hakkında: “Mûsikîmizin son devrinde yetişmiş en cezbeli mûsikîşinası” (Ayvazoğlu, 2013, s. 336) dediği Tanbûrî Cemil Bey için de “Tanbûrî Cemil'in Ruhuna Gazel” (Beyatlı, 2018, s. 42) adlı şiirini kaleme almıştır. Şiirde Türk musiki bestelerinin kompozisyonunda geleneksel olarak belirli bir düzen ve akışla kullanılan müzik makamlarına gönderimde bulunur ve bunları musiki literatürünü yansıtır şekilde, “Râst Mâhur ile Uşşak Muhayyerle döner” dizesiyle yansıtır. “Eski mûsikîmizin makam geçişlerinde [de] hakikaten rast mahurla, uşşak muhayyerle döner” (Tanpınar, 2007, s. 139).

Bezm-i Cemşid'de devran ki kadehlerle döner

Şevk şeb-tâ-be-seher raks-ı mükerrerle döner

Tutuşur meş'ale-i dille merâyâ-yı huzûz

Hüsn ü aşk ortada bin mâh bin ahterle döner

Cümle ervâh-ı makâmât açılır arşa kadar

Râst Mâhur ile Uşşak Muhayyerle döner (Beyatlı, 2018, s. 42)

Makamların döngüsü “İslâm edebiyatlarında zevk ve eğlence sembolü olarak adı ve câmı [içki kadehi] efsaneleşen” (Ayvazoğlu, 2013, s. 87) Cemşid'in içki bezminde kadehlerin birbiri ardınca dönüşüne benzetilir. “Bezmdede herkes yere, bir daire oluşturacak şekilde yan yana oturur. Sâkî elindeki ratl-ı girân (büyük kadeh) ile ortada döner ve herkese şarap ikrâm eder. Bezmdede mûsikî ve raks da vardır” (Ayvazoğlu, 2013, s. 71). İçki meclisinde büyük şarap kâsesi ve billur içki kadehlerinin dairesel tarzda dönüşü hem gökte binlerce ay yıldızın dönüşü hem de gece ve gündüzün dönerek birbirini takip edişi imajlarıyla örtüşür. Mısrada “güzellik” ve “aşk”, literal anlamlarının yanı sıra Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk* mesnevisine gönderim içermektedir. Eserde “Hüsn” sevgili; “Aşk” ise Hüsn'e kavuşmak için yolculuğa çıkan âşıktır. Şiirde musiki tınları kâinatın döngüsüne eşlik eder ve aşağıdan yukarıya, parçadan bütüne doğru önce minimal; sonra kozmik/uzaysal; nihayetinde mistik/metafizik bir sahaya açılan idraki mümkün kılar. Musiki makamlarının perdeleri açılırken, arşa doğru ruh perdeleri de

açılmaktadır. Musikinın sağladığı bu psişik atmosfer, maddî düzlemin terkinin öngören bir eşik hâline gelir. Son makamda içki, anlam çerçevesini değiştirerek rintler arasında “Cânib-i rahmete” kavuşmanın bir yolu olarak belirlemektedir.

Yahya Kemal, şarkı formundaki “Mihrâbâd” (Beyatlı, 2018, s. 67) adlı şiirinde ise daha önce açıkladığımız “Mevsimler” şiirinde olduğu gibi mehtap âlemlerinden birini konu eder. Ay yüzlü sevgilinin tanıklığında, Boğaz’da kayık alayından yükselen “fasl-ı Sultânî Yegâh”ın (Beyatlı, 2018, s. 67) yarattığı etkileyici ortam nazmedilir. “Tanbûrî Cemil’in Ruhuna Gazel” şiirinde musiki psişik/kutsî bir boyutta bir genişleme/yolculuk sağlamaktaydı; “Mihrâbâd” şiirinde ise fizik dünyaya aittir. Mâzinin kapılarını açar; hatıraları uyandırır:

Kâinât-ı gaybî tel tel yoklayan mızrâbdan

Vehleten dervâze-î mâzî açılmış âbdan

Sebk eden mehtâblar bir bir uyanmış hâbdan

Şeb nedir Körfez’de Mihrâbâd’dan görmüş o mâh (Beyatlı, 2018, s. 67)

Şiirde musiki, geçmiş ile günceli imtidat hâlinde kavramamızı sağlayan işleviyle belirir.

Her ne kadar Cumhuriyet’in ilk yıllarında “alaturkacılar” ve “alafrangacılar” arasında musiki konusunda amansız tartışmalar başlamışsa da -daha önce dile getirdiğimiz gibi- Yahya Kemal, bu sava karşı bir bildiri kaleme almış değildir; fakat şiirlerinin musiki bağlamındaki genel profili bu sava karşı bir reddiyedir. Onun şiirlerinde musiki, gündelik yaşantıya özgülüştür; musiki, “vatanın hülasası” olarak gördüğü İstanbul’da sosyal yaşamın bir parçasıdır; sıradan adamın duygulanımlarıyla iç içedir, halkın eğlencelerinde bu musiki icra edilir; şehrin semtlerinde onun geleneksel enstrümanları duyulur ya da vatan coğrafyasında sesi; Tunca’nın, Fırat’ın sesleriyle özdeşleşir. Dolayısıyla Beyatlı musikiye bir temsilîyet yetkisi biçilecekse bunun Osmanlı saray çevresi olmayıp toplumsal zemin olduğu görüşünü şiirleriyle savlar. Gerçi, eski musikinın gelişmesi, Osmanlı’ya özgü bir Türk-şark müziği olarak biçimlenmesinin sarayın koruyuculuğunda gerçekleştiği açıktır; fakat bu, bizde musikinın nihai çerçevesi değildir.

Batı medeniyeti etkisine girmemizle birlikte özellikle Cumhuriyet’in ilk zamanlarında alaturka musiki kapalı bir zümreye ait saray müziği olarak sunulsa da o aslında “şehir müziği” hâline gelmiştir ve “Osmanlı toplumunun bütün katmanlarına sunulan vakit geçirme biçimleri arasında, engelleri aş[ır]; gündelik hayatın bütün dokusuna nüfuz eden bir özelliğe sahip”tir (Ayas, 2016, s. 135). Dolayısıyla Türkiye’de toplum, sarayın patronajında güç ve kimlik kazanan, gelişen bu musikiyi benimsemiş, onu kendine özgülemiş ve Ayas’ın belirttiği gibi o artık yönetici zümrenin himayesine ihtiyaç duymayan bir müzik geleneği hâline gelmiştir. Toplumdan kopuk olmadığı içindir ki bu müzik, saray ortadan kalkmasına ve önemli bir hamisi olan tekkeler kapatılmasına rağmen sosyal hayatın içinde belirmiş; radyolarda icrası sürmüştü, “şehir kültürünün merkezinde” yer almaya devam etmiştir (Ayas, 2016, s. 135).

Yahya Kemal, eski Türk musikisine -alaturka musikiye- şiirlerinde yer verdiği gibi özellikle dostlarıyla sohbetlerinde bizde musikinın yapısı ve polifonik klasik Batı müziği karşısındaki konumu üzerine de durmuştur. Ona göre Türk musikisi ve klasik Batı müziği arasında yapılacak kıyas; estetik değer üzerinden değil estetik değer üretme yöntemi üzerinden olmalıdır. Bu ikisi, ürünü oldukları toplumların yapısını, yaşam tarzını, ihtiyaçlarını yansıtır ve o doğrultuda ait oldukları zemine uygun tarzda yapılır. Yahya Kemal Süheyl Ünver’in yazıya döktüğü bir sohbetinde bu iki müziği belli yönlerden yapı çözümlemesine tâbi tutar ve:

Avrupa mûsikisi geniş tabiatla inkişaf etmiş. Aletleri tabiatı göre çok ses çıkarır. Bizimkiler ince. İnce saz. Tanbur ve kemençe azdır. İnce saz, oda içinde icra edilir. Avrupa mûsikisi Allah’ın kubbesi altında [açık alanlarda]; bizimkisi başka kubbe altında, Allah’ın kubbesi içinde kapalı [iç mekânda]. Onun için

ses içindedir. Tanbur açık havuzda kaybolur. İkincisi besteler, şarkılar, kârlar bile küçük eserlerdir. 2-3 dakika söylenir. Batı'daki muhakkak uzun sürer. Bizdeki melodi esasına müesses ve tek ses üzerine. Onlarda [melodi üzerine değil armoni üzerine ve] müteaddit sesler [vardır. Çok seslidir.] (Ünver, 1980, s. 52)

der. Ayrıca bizim musikimiz nesiller arasında asırlarca notayla değil meşk ile aktarılmıştır. 1813-1815 yıllarında, III. Selim devrinin Osmanlı bestekârı, musiki hocası Hamparsum (Limonciyan) (1768-1839)'ın geliştirdiği Hamparsum nota sisteminin (Özcan, 2003, s. 192) kullanılmaya başlamasına ve musiki eserlerinin notaya alınmasına değin; pek çok beste unutulmuş, kaybolmuştur. Beyatlı: “Şeyhülislâm Esad Efendi mûsikîşinaslara dair küçük risalesinde İtrî'den bahsederek: ‘Büyük eserleri vardı, ama Hamparsum [nota sistemine]’a kadar yirmi bestesi gelebilmiş, diğerleri kaybolmuş,’ diyor.” (Ünver, 1980, s. 52) sözleriyle konuya değinir.

Ayrıca şair: “İtrî'ye Mozart ve Bach'dan fazla kıymet veriyorum. Onlar Avrupa âleminde yetişmişler. Bizde mûsikîden anlayanlar nihayet iki bindir. İtrî bir Beethoven ayarında. Dehaları aynı derecededir. O, harmoni; bizimki melodi üzerine müesses.” (Ünver, 1980, s. 52) yorumunda bulunur. Şaire göre: “[Örneğin] İtrî, Zaharya, İsmail Dede ve Arif Efendi [Hacı Arif]'de sentetik bir yapı [içsel bir bütünlük] vardır; Batıda örneğin Sabastian Bach'a benzer biçimde beste vardır. Bunlar parçalardan ibaret olmayıp birer eserdir” (Ünver, 1980, s. 53).

Eski Türk musikisinin icrasının durdurulduğu 1930'larda, musikiye özel hayatında ve sanatında çeşitli bağlarıyla büyük değer veren Beyatlı'nın sessizliğini, Türkiye Cumhuriyeti'nin benimsediği Batı medeniyeti temelindeki Avrupaî kıymetlerin karşısında; fakat Osmanlı ile özdeşleştirilen eski düşünsel evrenin/şark medeniyetinin yanında konumlandırılmak istemeyişinde aramak doğru olur.

Şair, tıpkı şiire olduğu gibi musikiye de bir estet olarak yaklaşmakta; onu doğal gelişiminin sonucu olan incelmış estetik değerleriyle, kendi gerçekliği ve doğal yapısı içerisinde millî bulmaktadır. Modernleşme-millileşme çalışmaları, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin yürüyebileceği modern/seküler/dinamik bir patika açarken, sanat dallarının belli ideolojilerin/dünya görüşlerinin yapılandırılmasında değerlendirilmeleri, toplum üzerindeki etkileri bakımından güçlü birer aktör olmaları açısından anlaşılabilir. Bununla birlikte ilgili sanat dalının değişen siyasal, toplumsal koşullar içerisinde dönüşmesi ile bu uğurda dönüştürülmesi arasında modernleşmenin dayandığı zemin açısından temel bir fark vardır. Yahya Kemal, vefatından sonra *Edebiyata Dair* adlı kitapta yer alan daha önce yayınlanmamış ve tamamlanmamış bir yazısında Türkiye'de “yenileşme ihtiyacının nereden doğduğunu” sorgular ve “modernleşmenin gündemimize bir mesele olarak temelli girdiği” Vak'a-i Hayriyye (1826)'ye, Osmanlı'yı askerî ve siyasî yönden güçlendirmek için yapılmış bir yenileşme hamlesi olarak değinir. “Hulâsa [bizde] yenileşmek bahsi hazırlanmış, rûhlara yayılmış bir felsefeden, bir edebiyattan doğmamıştır.” (Beyatlı, 2008a, s. 304-305) der. Türk-Osmanlı modernleşmesinin entelektüel bir sorgulama ve kavrayıştan değil devletin ontolojik kaygılarından doğması; kültür, sanat, edebiyat, dil sahalarındaki kimi uygulamaların kültür-sanat insanları tarafından tartışılacağı zeminini bir asrı aşan bir süreçte oluşturmuştur.

Sonuç

Yahya Kemal, Osmanlı asırları süresince işlenerek kemâlini bulan sanatsal estetiği, konumuz özelinde musikiyi, iki yönden benimser ve korumak ister: Birincisi modernin inşa zemini gelenektir. İkincisi eski Türk musikisi makam esasına dayanışı, aralıkları, perdeleri, enstrümanları, çeyrek sesleriyle şark medeniyetine özgüdür; ancak bu malzeme üzerinde Osmanlı-Türk yorumu işler. Dolayısıyla o, olduğu hâliyle millîdir. Kültürel anlamda eski Türk musikisi kozmopolit değildir; karakteri Türktür ve şark medeniyeti içinde bu özelliğiyle inkişaf

etmiş, tanınmıştır. Dolayısıyla bu musikinin modernleşme-millileşme amacıyla toplumsal bellekten silinmeye çalışılması gerekli değildir.

Yahya Kemal -tamamen benimseme yükümlülüğünden uzak olarak- yitmesini istemediği bir Türk-İslam hafızasının şairidir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin giriştiği modernleşme-millileşme sürecinde, eserlerinde eski Türk musikisine çok yönlü biçimde yer veren ve gelenekten yararlanmanın önemini çeşitli vesilelerle dile getiren Beyatlı, edebiyat için “yüzde doksan beşi mâzî zemîni üzerinde kurulmuştur” (Beyatlı, 2008a, s. 311) derken bu görüşünü sanatın diğer dalları için de benimser ve: “Milliyet, bizim asırlar zarfındaki birliğimizdir. Vatan çerçevesi içinde biz lisâna, çizgiye, nağmeye ne ayar verdikse onlar bizi ifâde eder.” (Uysal, 2004, s. 156) der. Şüphesiz bu görüş muhatabını, bu dalların geliştiği ve “şimdi”yi aşama aşama devşirdiği geçmişe; kültür-sanat dallarının tarihsel süreçte kazandığı değerleri, entelektüel bir genişlikle anlamaya davet etmektedir. Yahya Kemal, bellek yitiminin karşısında modernleşme, medeniyet, kültür-sanat örüntüsünün siyasallaşmaya fazlaca yatkın, dinamik, kırılğan zemininde estetik değeri tam da ait olduğu yere, eşiğin ötesine, korunaklı, ideolojisizleştirilmiş, entelektüel bir alana koymak ister. Beyatlı, Osmanlı asırlarında, İslamiyet etkisinde biçimlenmiş sanatsal estetiği, bir kimlik belirteci olarak koruyup; modernin kurulup çatılmasında değerlendirmeye yönelir. O, bu tip bir modernleşme pratiğinin, kültürel bağlamda millete özgü; medeniyet bağlamında ise özgün yapılar ortaya koyacağını, bu özgünlüğün ise temelde sanatsal, kültürel, edebî değer üretiminin önemli bir boyutu olduğunu kabul etmektedir.

Kaynakça

- Altun, F. (2022). Modernleşme. (Saraç, Y. Ed.). *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. C.III, 113. (2. Baskı). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları.
- Ayas, O. G. (2014). *Musiki İnkılabı'nın sosyolojisi: Klasik Türk Müziği geleneğinde süreklilik ve değişim*. İstanbul: Doğu Kitapevi.
- Ayas, O. G. (2016). Musiki İnkılabı ve Rus modeli: Karşılaştırmalı müzik sosyolojisi açısından bir tartışma. *Bilig*, 77, 131-155.
- Ayvazoğlu, B. (2013). *Yahya Kemal, Eve dönen adam, Ansiklopedik Biyografi* (2. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1997). *Yahya Kemal yaşarken* (3. Baskı). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları.
- Berger, L., Berger, B., ve Kellner, H. (2000). *Modernleşme ve bilinç*. (Cerit, C. Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (1968). *Siyâsî ve edebî portreler*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Beyatlı, Y. K. (1990). *Mektuplar-Makaleler* (2. Baskı). İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (2008a). *Edebiyata dair* (6. Baskı). İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (2008b). *Çocukluğum, gençliğim, siyâsî ve edebî hatıralarım* (5. Baskı). İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (2009). *Aziz İstanbul* (12. Baskı). İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (2012). *Kendi gök kubbemiz* (36. Baskı). İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (2018). *Eski şiirin rüzgârıyla* (17. Baskı). İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Deniz, Ü. (2017). Türk Müsiki İnkılâbı bağlamında Klasik Türk Müsiki çalgıları. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 3 (1), 51-69.

- Georgeon, F. (2016). *Osmanlı- Türk modernleşmesi (1900- 1930), Seçilmiş Makaleler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökalp, Z. (1968). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Güçbilmez, B. (2016). *Zaman, zemin, zuhur: Gerçekçi Türk tiyatrosunda minyatür kurgusu*. (1. Baskı). Ankara: Dost Kitapevi.
- Hisar, A. Ş. (1979). *Ahmet Hâşim- Yahya Kemâl'e vedâ, Bütün Eserleri 6* (3. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kolukırık, K. (2014). *Türk Müzik tarihinde Dârü'l-Elhân ve Dârü'l-Elhân Mecmuası*. Barış Kitabevi, Ankara.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. IV, 25, 3. 11 Ekim 2023 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/4d4yy.htm adresinden erişildi.
- Özay, M. (2022). Modernite ve Modernizm. (Saraç, Y. Ed.). *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. C.III., 111. Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları.
- Özcan, N. (2003). Limoncuyan, Hamparsum (1768-1839). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, 192-193. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgürel, E. G. (2021). *Yahya Kemal: Hayatı, sanatı, eserleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özyıldırım, M. (2013). *Arap ve Türk Müsikîsinin XX. yüzyıl birlikteliği*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Pekin, S. ve Tefvikoğlu, N. (Ed.) (1988). *Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası III*. (1. Baskı). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Neşriyatı.
- Tanpınar, A. H. (2007). *Yahya Kemal* (6. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uysal, S. S. (2004). *Her yönüyle Yahya Kemal* (1. Baskı). İstanbul: Toroslu Kitaplığı Yayınları.
- Uz, K. (2023). *Müzik terimleri sözlüğü* (1. Baskı). İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları.
- Ünver, S. A. (1980). *Yahya Kemal'in dünyası* (1. Baskı). İstanbul: Tercüman Tarih ve Kültür Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Hızır ile Üç Kardeş Masalının Max Lüthi Yöntemine Göre Tahlili

The Analysis of Hızır and The Three Brothers Folk Tale According to The Max Lüthi Method

Esra TARHAN^{a*}

^a Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8018-9461

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 29 Eylül 2023

Kabul tarihi: 19 Aralık 2023

Anahtar Kelimeler:

Masal,

Tahlil,

Max Lüthi,

Hızır ile Üç Kardeş Masalı.

ÖZ

Masallar günümüzde tüm canlılığıyla anlatılagelen ve başlangıçta yaratıcısı belli olmakla birlikte zamanla anonimleşen halk edebiyatı ürünlerinden biridir. Masalların bir toplumun bilinçaltını, hayal dünyasını yansıtmaları bu anlatıları daha önemli kılmaktadır. Çocukların duyu ve düşünce yapılarının oluşması ve içerisinde doğdukları kültürün hayal dünyasını anlamaları açısından da masallar son derece işlevseldir. Masallardaki olağanüstü olaylar ve bu anlatı tarzının kendine has yapısı evrensel düzeyde bir etkiye sahiptir. Söz konusu anlatıların kültürler arası aktarımları aynı masalın başka kültür coğrafyalarında eş veya benzer metnine rastlamayı sağlamaktadır. Masalların kökeni, kaynakları ve derlenen masal metinlerinin inceleme yöntemleri üzerine yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından bugüne kadar çok sayıda çalışma yapılmıştır. Masal metinlerini incelemeye yönelik yapılan çalışmalardan birisi Max Lüthi'ye aittir. Vladimir Propp'un yapısal masal inceleme yönteminin yanında Max Lüthi kendi yöntemini ortaya koymakta ve ciddi anlamda ses getiren bir çalışmaya imza atmaktadır. Max Lüthi'nin hazırlamış olduğu çalışmadaki beş temel ilke metin merkezli bir yaklaşımla oluşturulmuştur. Bu çalışmaya konu edilen Hızır ile Üç Kardeş masalı ise 1983 yılında Saim Sakaoğlu tarafından yayımlanan "Kıbrıs Türk Masalları" adlı kitap çalışmasında yer almaktadır. *Hızır ile Üç Kardeş* masalı Max Lüthi'nin masal inceleme yöntemine göre değerlendirilmiştir. Buna göre Max Lüthi'nin Avrupa masalları için hazırladığı çalışma esas alınarak tek boyutluluk, yüzeysellik, soyut biçim, tecrit/ayırışma ve her şeye bağlılık, yüceltme ve geniş kapsamlılık ilkelerine göre çözümlenip incelenmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 29, 2023

Accepted: December 19, 2023

Key Words:

Fairy tale,

Analysis,

Max Lüthi,

Hızır and Three Brothers.

ABSTRACT

Fairy tales are one of the folk literature products narrated in modern times. The creator of fairy tales is initially known, but they gradually become anonymous. Fairy tales reflect the subconscious and imagination of a society. They are influential in the formation of children's emotional and thought structures. The extraordinary events in fairy tales are what set this narrative apart from others. This narrative style, with its unique structure, has a universal impact. Similar or equivalent texts to fairy tales can be found in other cultures. A considerable amount of research has been conducted on the origins and sources of fairy tales. One of the studies focused on examining fairy tale texts belongs to Max Lüthi. In contrast to Vladimir Propp's structural fairy tale analysis method, Max Lüthi developed his own approach. Max Lüthi's work has generated significant interest. The five basic principles in Max Lüthi's study were formulated with a text-centered approach. The tale of Hızır and Three Brothers is included in Saim Sakaoğlu's work titled "Turkish Tales in Cyprus". The tale of *Hızır and Three Brothers* has been evaluated according to Max Lüthi's method of fairy tale analysis. Accordingly, the fairy tale is analyzed according to the principles of one-dimensionality, superficiality, abstract form, isolation/separation and commitment to everything, exaltation and comprehensiveness.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ozkayae@cu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Fairy tales are extremely functional in terms of forming children's emotional ve thinking structures and understanding the dream world of the culture in which they were born. The extraordinary event in fairy tales and the unique structure of this narrative style have a universal impact. The intercultural transfers of the narratives in question enable to decipher the equivalent text of the same tale in other cultural geographies. Fairy tales are created primarily in the oral culture environment and initially there is a creator. However, by becoming anonymous over time, the first narrators can be forgotten. Fairy tales that come to life in the oral environment are transferred to the written cultural environment over time and then to the electronic cultural environment.

Fairy tale studies in the world begin with the fairy tale studies of Jacob Grimm and Wilhelm Grimm. It has been groundbreaking not only in folklore studies in Germany but also in the world. Many studies have been done on fairy tales to date. In the studies, the subject of the tales, their sources and methods of examining the tales were evaluated. The subject of this study is the tale of Hızır and Three Brothers. The tale of Hızır and Three Brothers is included in Sami Sakaoglu's work "Turkish Tales in Cyprus". This fairy tale has been studied according to Max Lüthi's fairy tale examination method. Some studies have been conducted in Turkey that introduce Max Lüthi's fairy tale examination method and are based on the application of this method.

First of all, in 1996, F. Gülay Mirzaoglu has translated two principles into Turkish, which are entitled "One-dimensionality In Folk Tales" and "Superficiality In Folk Tales". The most detailed study conducted using the Max Lüthi method in Turkey is the doctorate thesis of İbrahim Gümüş. The study, which was published in 2017, has been guide in Turkish fairy tale reviews. Talha Çiçek and Celal Aslan have applied Max Lüthi method to five tales based on examination were in accordance with Lüthi's method. Another article study conducted in accordance with Max Lüthi's method belongs to Begüm Kurt. The Orphan Girl fairy tale, which is Malatya variant of the Cinderella fairy tale, was examined and the five items determined by Lüthi were applied to the Orphan Girl fairy tale. In 2022, Kemal Çinko prepared master's thesis with this method.

Max Lüthi is defined the principles of one-dimensionality, superficiality, abstract form, isolation/separation and commitment to everything, exaltation and comprehensiveness for European fairy tales. In addition to Vladimir Propp's method of studying structural fairy tales, Max Lüthi uses his own method. Max Lüthi has studied fairy tales with a text-centered approach. It is observed that there are few analyses using Max Lüthi method in fairy tale studies in Turkey. However, Max Lüthi is an extremely important researcher in fairy tale studies in Turkey. It is aimed to contribute to fairy tale studies in accordance with the principles of Max Lüthi in Turkey.

As a result of the study, it was found that the fairy tales of Hızır and Three Brothers are in accordance with the Max Lüthi method. Accordingly, it has been seen that the principles set out by Max Lüthi for European fairy tales are applicable in Turkish fairy tales. The fact that ordinary life and extraordinary life are intertwined shows that the principle of one-dimensionality is in this fairy tale. The events are not told in depth in the fairy tale of Hızır and Three Brothers. Everything is described more briefly and no details are given. Also the perception of time in the fairy tale is very different from ordinary world. Therefore, it has been understood that the fairy tale is in accordance with the principle of superficiality. There is not enough information about the emotional states of the fairy tale heroes. In addition, the spiritual and physical depictions of the heroes were not found in the fairy tale. The names of the fairy tale heroes are not included. Big brother, middle brother, little brother, old man, white-bearded old man etc. the names have been included. This situation coincides with Max Lüthi's principle of abstract form. The only metallic substance that can be shown as an example of composition in the fairy tale is the golden chair. It is a gift that Hızır prepared for the younger brother and made him different from other brothers by rewarding him. Hızır glorified his idea of helping the poor and revealed this advice through his younger brother. It has been observed that there is no magic done specifically in the fairy tale in question. However, the fact that Hızır suddenly existed and suddenly disappeared, that he had the ability to realize wishes instantly, was instrumental in reinforcing the extraordinary in the fairy tale.

Giriş

Masallar, ait olduğu toplumun kültürel değerlerini bünyesinde barındıran ve çocukların büyüme sürecinde son derece önemli rol oynayan bir anlatı türüdür. Masallar sadece çocukların değil büyüklerin de hayal dünyalarını ve kültürel kodlarını yansıtmaktadır. Farklı kültürlerde benzer masal metinlerine ve motiflerine rastlamak mümkündür. Bu nedenle masalların evrensel bir yönü de mevcuttur. Masallar öncelikle sözlü kültür ortamında yaratılırlar ve başlangıçta bir yaratıcısı bulunmaktadır. Ancak zamanla anonimleşerek ilk anlatıcıları unutulabilmektedir. Sözlü ortamda vücuda gelen masallar zamanla yazılı kültür ortamına ve daha sonra da elektronik kültür ortamına aktarılmaktadır.

Masal kelimesinin Arapça “mesel” sözcüğünden türemiş olduğu düşünülmektedir. Masallar olağanüstü kahramanların ve olayların bir arada bulunduğu klişe sözlerle başlayıp biten, inandırma iddiası taşımayan mensur hayal ürünü bir türdür (Şimşek, 1990, s. 3). Masallar, içerisinde doğduğu kültürün izlerini taşımaktadır. Toplum belli konularda eğitmek amacıyla araştırmacılar, sanatçılar, medya ve politikacılar tarafından erdemli ve ahlaklı olma, toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesi gibi amaçlarla kullanılan bir araç görevi üstlenmiştir (Özünel, 2011, s. 60).

Masal konusunda bilgiler içeren çok eski kaynaklar bulunmaktadır. Yazılı belgeler incelendiğinde tespit edilen ilk edebî verimlerde ruhsal ve yapısal özellikleri açısından sözlü masalların etkisi görülmektedir. Bu tespit daha eski verimlerin masallardan kaynaklanmış olabileceğini göstermektedir (Günay, 1975, s. 4). Masal anlatıcılarının kimliğiyle ilgili çalışmalar anlatıcıların mitolojik köklere sahip olduğunu göstermektedir. Masal anlatıcılarının ilk temsilcilerinin Erlik tarafından eğitilmiş olabileceği düşünülmektedir (Ergun, 2014, s. 33). Masal anlatıcılarının profesyonel bir anlatıcı kimliği bulunmamasıyla birlikte içinde doğdukları kültürün birer taşıyıcısı konumundadırlar. Anlatıcı kültürel kimliğini şekillendiren toplumun geleneklerine sahip bir kişidir (Ekici-Sarpkaya, 2021, s. 60).

Masallar geçmişten günümüze uzanan süreçte dinleyicinin veya okuyucunun hayal gücü üzerinde son derece etkilidir. Masallar dinleyicilerin hayal gücünü olumlu yönde etkileme gücüne sahiptir. Bir yönüyle hayatın gerçekliğiyle bağlantılı olan masallar, ayrıntıya yer vermeyen, olayların anlatılarak yaşatıldığı mensur bir anlatı türü biçimindedir (Önal-Dursun, 2009, s. 230). Masallar insanların hayata dair beklentilerini, hayallerini içermesi yönüyle dikkat çekmektedir. Bu durum gerçek ve sıradan olayların olağanüstülüklerle birlikte yer almasını sağlamıştır (Çıblak, 2005, s. 127).

Masallar çok uzun yıllardır araştırmacılar tarafından incelenen konulardan biri olma özelliğini korumaktadır. Masalla ilgili olarak 19. yüzyılda yapılan çalışmalar metinlerin derlenip yayına dönüştürülmesi biçimindedir. 20. yüzyıldan itibaren ise masal metinlerinin tasnif edilmesi, motiflerinin tespit edilmesi ve masal tiplerinin incelenmesi gerçekleştirilerek bu konuda yapılan çalışmalar ciddi bir ivme kazanmıştır. Masal araştırmaları günümüzde pek çok ülkede gerçekleştirilmektedir (Sakaoğlu, 2009, s. 13). Masal halkbilimi ile ilgili çalışmalar içerisinde pek çok araştırmaya konu olan türler içerisinde yer almaktadır. Masal çalışmaları öncelikle metin merkezli halkbilimi kuramlarına göre incelenmiştir. Daha sonra bağlam merkezli yöntemlerin de masallar için uygulanabilir olduğu anlaşılmıştır. Bu sayede masalların oldukça zengin bir yapısının olduğu anlaşılacak bu türle ilgili önemli tespitlere ulaşılmıştır (Kurt, 2021, s. 438).

Masallar günümüzde tüm canlılığıyla anlatılagelen ve başlangıçta yaratıcısı belli olmakla birlikte zamanla anonimleşen halk edebiyatı ürünlerinden biridir. Masalların bir toplumun bilinçaltını, hayal dünyasını yansıtmaları bu anlatıları daha önemli kılmaktadır. Çocukların duygu ve düşünce yapılarının oluşması ve içerisinde doğdukları kültürün hayal

dünyasını anlamaları açısından da masallar son derece işlevseldir. Masallardaki olağanüstü olaylar ve bu anlatı tarzının kendine has yapısı evrensel düzeyde bir etkiye sahiptir. Söz konusu anlatıların kültürler arası aktarımları aynı masalın başka kültür coğrafyalarında eş veya benzer metnine rastlamayı sağlamaktadır. Masalların kökeni, kaynakları ve derlenen masal metinlerinin inceleme yöntemleri üzerine yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından bugüne kadar çok sayıda çalışma yapılmıştır. Masal metinlerini incelemeye yönelik yapılan çalışmalardan birisi de Max Lüthi'ye aittir. Vladimir Propp'un biçimsel masal inceleme yönteminin yanında Max Lüthi kendi yöntemini ortaya koymakta ve ciddi anlamda ses getiren bir çalışmaya imza atmaktadır. Max Lüthi'nin hazırlamış olduğu çalışmadaki beş temel ilke metin merkezli bir yaklaşımla oluşturulmuştur. Bu çalışmaya konu edilen *Hızır ile Üç Kardeş* masalı ise 1983 yılında Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından yayımlanan "*Kıbrıs Türk Masalları*" adlı kitap çalışmasında yer almaktadır. Masal rastgele yöntemiyle seçilmiştir. *Hızır ile Üç Kardeş* masalı Max Lüthi'nin masal inceleme yöntemine göre değerlendirilmiştir. Buna göre Max Lüthi'nin Avrupa masalları için hazırladığı çalışma esas alınarak tek boyutluluk, yüzeysellik, soyut biçim, tecrit/ayırışma ve her şeye bağlılık, yüceltme ve geniş kapsamlılık ilkelerine göre çözümlenip incelenmiştir.

Max Lüthi'nin Masal İnceleme Yöntemi

Dünyadaki masal çalışmalarına bakıldığında Jacob Grimm ve Wilhelm Grimm'in masal derleme çalışmaları neticesinde ortaya çıkan "Kinder- und Hausmärchen" (Ev ve Çocuk Masalları) 1812 yılında yayınlanmıştır. Bu çalışma hem dünyadaki halkbilimi çalışmaları hem de masal derlemeleri için çığır açıcı olmuştur. Grimm kardeşlerin Almanya'da başlattıkları derleme çalışmaları başka toplumlardaki masal çalışmalarının başlamasında etkili olmuş ve pek çok masal metni derlenmiştir. Daha sonrasında bu masal metinlerinin nasıl incelenmesi gerektiği sorusu ortaya çıkmıştır. Bu noktada masal metinlerinin nasıl incelenmesi gerektiğine dair önemli görüşler ileri sürülmüştür. Geçmişten bugüne uzanan süreçte masal incelemeleri konusunda özellikle üç araştırmacının daha ön plana çıktığı anlaşılmıştır.

Jacob ve Wilhelm Grim kardeşlerin masal derlemeleri daha sonramasal konusunda çalışanlar için çığır açıcı olmuştur. Derleme faaliyetleri sonucunda pek çok masal metni derlenmiştir. Bunun sonucunda da elde edilen masal metinlerini sınıflandırılması ve incelenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Masal metinlerinin araştırmacılar tarafından incelenmesi neticesinde metin merkezli ve bağlam merkezli yöntemlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Vladimir Propp ve Linda Degh'in masal inceleme metodları bu türle ilgili inceleme yöntemleri için iki temel yöntemi meydana getirmektedir. Masal inceleme yöntemiyle ilgili teori oratay koyan bir diğer önemli isim ise Max Lüthi olmuştur (Gümüş, 2017b, s. 2399).

Max Lüthi masalda anlam ve işlev konusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Masaldaki anlam ve işleve dair soruların ancak diğer bilim dallarıyla yapılacak disiplinlerarası çalışmalarla cevap bulunabileceğini ifade etmektedir (Gümüş, 2015, s. 53). Lüthi'ye göre masallar efsane, menkıbe, mit, fabl ve fıkra gibi türlerle benzerlikler gösterse de aralarında farklar da bulunmaktadır (Lüthi, 1995, s. 66). Max Lüthi'nin masal metinlerine yönelik bakış açısını İbrahim Gümüş şu şekilde açıklar:

Lüthi masalın tarihsel bir kaynak olarak görülmesi gerektiği gerçeğine dikkati çekmiştir. Diğer araştırmacılar masalın bir anlatı türü olması düşüncesi etrafında yoğunlaşmışlardır. Oysa masalın kendine has ayrı bir dünyası vardır. Masalların içerdiği olağanüstülükler çerçevesinde masal kahramanları ayrışarak bu anlatıya özgü yeni bir mecaza ortaya çıkarır. Masallar sahip oldukları özellikleriyle kendi net çizgilerini ve gizemli dünyasını ortaya koyar (Gümüş, 2015, s. 54).

Max Lüthi'nin belirlediği beş ilke masala ait temel hatları biçimlendirmektedir. Masalın toplumsal yapısı yine Lüthi'nin yöntemiyle daha anlamlı hâle gelmektedir (Aslan-Çiçek, 2021, s. 507). Masalın kendi doğası gereği görünür olan ve görünür olmayan, hayalî ve hayalî olmayan dünyanın bir arada yer aldığı görülmektedir (Oruç, 2010, s. 251). Gerçek ile hayalî

dünyanın bir arada sunulması da Lüthi'nin masallardaki tek boyutluluk ilkesinin temelini oluşturmuştur.

Halk masallarında öteki dünyaya ait olduğu düşünülen periler, cadılar, devler, cüceler, büyücüler, troller ve efsanevi hayvanlar gibi pek çok varlık yer almaktadır. Öncesinde sıradan gibi görünen yaratıklar aniden konuşmaya başlamayarak olağanüstü yeteneklerini açığa çıkarmaktadırlar (Lüthi, 1986, s. 6). Öteki dünya ile içinde yaşanılan dünyanın yan yana olması Max Lüthi'nin masallarla ilgili birinci ilkesi olan tek boyutluluğun temelini oluşturmaktadır.

Max Lüthi masalın yüzeysellik ilkesine dikkat çekmektedir. Buna göre masaldaki olaylar tek bir düzlemde ilerlemektedir. Figürlerin ve olayların gerçeklik payının algılanmasını yüzeysellik ilkesi engellemektedir. Yalnızca masal kahramanın yaşadığı olaylar çerçevesinde yer alan düzleme dair bilgiye ulaşılabilmektedir (Oruç, 2010, s. 253). Max Lüthi'nin bir diğer ilkesini soyut biçim oluşturmaktadır. Buna göre Lüthi masallardaki soyut kavramları ve olguları daha somut hâle getirmeye çalışmaktadır. Masal doğası gereği somut olanla soyut olanın iç içe sunulduğu bir yapıya sahiptir. Soyut olanın ifade edildiği masalda daha net bir tablonun oluşturulması esas alınmaktadır (Kurt, 2021, s. 440).

Tecrit, yalnız olma ve tek başlılık düşüncesini karşılayan bir terimdir. Bu terimle masal kahramanlarının hiç kimseye ve hiçbir şeye bağlı olmamaları ifade edilmektedir. Kahramanlar yakın çevrelerinde bulunan kişiler de dâhil olmak üzere hiçbir şeye bağ kurmamaya özen göstermektedirler. Masallarda kahramanlar kendi duygularını yansıtmazlar. Ayrıca zaman kavramının kahramanlar açısından bir belirleyiciliği bulunmamaktadır. Dolayısıyla kahramanlar birbirleriyle çok hızlı bir şekilde iletişime geçebilecekleri gibi birbirleriyle olan iletişimlerini de aniden sona erdirebilmektedirler (Oruç, 2010, s. 254). Max Lüthi'nin masal incelemedeki beşinci ilkesi yüceltme ve geniş kapsamlılıktır. Masallardaki motifler diğer halk edebiyatı ürünlerinden bu türe geçebilmektedir. Dolayısıyla masallarda görülen motifler sadece masal metinlerine ait değildir. Motiflerin bir kısmı gerçek hayattan masallara geçebilmektedir (Gümüş, 2017b, s. 2405).

Max Lüthi'nin *Das Europäische Volksmärchen, Form und Wesen* adıyla Almanca olarak yayınladığı çalışmanın 1982 yılında *The European Folktale: Form and Nature* adıyla İngilizceye çevirisi yapılmıştır. Türkiye'de Max Lüthi'nin masal inceleme yöntemini tanıtan ve bu yöntemin uygulanmasını esas alan bazı çalışmalar yapılmıştır. Öncelikle 1996 yılında F. Gülay Mirzaoğlu *Milli Folklor* dergisinde yer alan ve "Halk Masallarında Tek Boyutluluk" ile "Halk Masallarında Yüzeysellik" başlıklarını taşıyan iki ilkeyi Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Max Lüthi'nin Avrupa masalları için yaptığı incelemede ortaya koyduğu beş ilkeyi kapsayan eser, 2000 yılında *Türk Kültürü Dergisi* 'nde Şerif Oruç tarafından tanıtılmıştır. Mehmet Naci Önal ve Aysun Dursun 2009 yılında yayınladıkları bildiride Muğla'dan derlenen Zümrüdü Anka masalını Max Lüthi'nin belirlediği maddeler doğrultusunda incelemişlerdir. Buna göre söz konusu beş maddenin Zümrüdü Anka masalı için geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Türkiye'de Max Lüthi'nin belirlediği beş maddeyi esas alarak yapılan en detaylı çalışma İbrahim Gümüş tarafından gerçekleştirilmiştir. İbrahim Gümüş "Türk Masallarının Max Lüthi Yöntemiyle Çözülmesi" başlığını taşıyan doktora tezi çalışmasını 2015 yılında tamamlamıştır. Söz konusu çalışmada yetmiş adet masal metninde Max Lüthi'nin masal inceleme yöntemi esas alınmış ve bu konuda Türk masallarıyla yol gösterici bir çalışma ortaya konmuştur. İbrahim Gümüş'ün hazırlamış olduğu çalışma 2017 yılında kitap olarak yayınlanmıştır. Talha Çiçek ve Celal Aslan, Max Lüthi yöntemini 2021 yılında Van'dan derlenmiş olan beş masal metnine uygulamışlardır. İncelemede esas alınan beş masalın Lüthi'nin yöntemine uygun olduğu sonucuna varmışlardır. Max Lüthi'nin yöntemi doğrultusunda yapılan bir diğer makale çalışması Begüm Kurt'a aittir. 2021 yılında yayınlanan

makalede Külkedisi masalının Malatya varyantı olan Öksüz Kız masalı incelenmiş ve Lüthi'nin belirlediği beş madde Öksüz Kız masalına uygulanmıştır.

Kemal Çinko, 2022 yılında tamamladığı yüksek lisans tezinde on dokuz adet Adakale Türk masalını Max Lüthi yöntemiyle incelemiştir. Hazırlanan yüksek lisans tezinde incelenen Adakale Türk masallarının “bu ilkelerin tamamıyla uyum içinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır” (Çinko, 2022, s. 266). Kemal Çinko, 2023 yılında *Ürem Bey ile Bir Padişah Kızı* masalını Max Lüthi yöntemiyle değerlendirmiş ve bu ilkelerin tümüyle masalda bulunduğu sonucunu ortaya koymuştur.

Hızır ile Üç Kardeş Masalının Max Lüthi Yöntemine Göre Değerlendirilmesi

Hızır ile Üç Kardeş masalı Max Lüthi'nin inceleme yöntemi kapsamında tek boyutluluk, yüzeysellik, soyut biçim, tecrit/ayırışma ve her şeye bağlılık, yüceltme ve geniş kapsamlılık ilkeleri çerçevesinde incelenmiştir. İncelenen masalın özeti ekler bölümünde yer almaktadır.

Tek Boyutluluk

Max Lüthi'nin masal inceleme yönteminin ilk maddesini tek boyutluluk oluşturur. Tek boyutluluk ilkesine göre gerçek dünya algısı ile öteki yani hayalî dünya algısı bir aradadır. Başka bir ifadeyle gerçek dünya ile hayalî dünya algısı birleşerek tek boyutluluk ilkesini meydana getirir. Bu yüzden de masal kahramanlarının hayalî dünyaya ait olan canlılarla olan teması olağan karşılanır. Şaşkınlık verecek bir durum olarak algılanmaz. Oysa masal atmosferindeki olağanüstü olaylarla günlük yaşamda bu tür olaylarla karşılaşılrsa bireyler bunun etkisinden çok uzun bir süre kurtulamazlar.

“Masal kahramanı şaşkınlıkla karşılaşması gereken olaylar yaşamasına rağmen bu tür durumlara yönelik herhangi bir tepki vermezler” (Lüthi, 1996a, s. 148). *Hızır ile Üç Kardeş* masalında küçük kardeşin dünyadaki en zengin adamın kızıyla evlenmeyi istemesi üzerine Hızır küçük kardeşi imtihana tabi tutmaya karar verir. Bir anda ortaya çıkan aydınlıkla birlikte Hızır'ın ve küçük kardeşin kıyafetleri değişir. Masaldaki bu gizemli olay hiçbir şekilde korkuya veya paniğe sebep olmadığından masalın tek boyutluluğuna yönelik bir çıkarım yapılmasını sağlar. *Hızır ile Üç Kardeş* masalındaki tek boyutluluk ilkesine şu bölüm örnek verilebilir:

Ertesi gün ile küçük kardeş bir binanın önüne varmışlar. Birdenbire gözleri kamaştıran bir aydınlık ortalığı kaplamış. Bu sırada da ihtiyar ile küçük kardeşin elbiseleri değişivermiş. Her ikisi de birer zengin kıyafetine bürünmüşler. Kapıyı çalmışlar (Sakaoğlu, 1983, s. 73).

Yukarıdaki bölüme göre ihtiyar ve küçük kardeş gündelik hayatta karşılaşılabilir kişilerdir. Ancak ortamı bir anda aydınlığın kaplaması ve aniden kıyafetlerinin değişmesi gündelik hayatta görülebilecek olaylar değildir. Gündelik hayatın akışı içerisinde böyle durumlar yaşandığında da kişiler yaşamlarına hemen kaldıkları yerden devam edemezler. Çünkü bu tür olağanüstülük veya mucize içeren durumlar insanlar için gündelik hayatın olağan sürecinin bir parçası olarak algılanmaz.

Hızır ile Üç Kardeş masalı bir yaşlı adam ile üç oğlunun yaşadıkları üzerine kuruludur. Bu masal tek boyutluluk ilkesi açısından ele alındığında yaşlı adam ile oğulları hakkında detaylı bilgiye yer verilmemesi dikkat çekmektedir. Yaşlı adamın ve oğullarının en belirgin özellikleri fakir olmalarıdır. Bir incir ağacı ve bir ev dışında hiçbir şeyleri bulunmamaktadır. Maddi açıdan biraz daha iyi duruma gelebilmek için sırayla işe gitmektedirler. Ancak yine de refah düzeyi yüksek bir yaşam sürmedikleri anlaşılmaktadır. Hızır onlara yardım etmese kardeşlerin yokluk ve zorluk içinde yaşamaya devam etmeyi kabullendikleri görülür.

Max Lüthi masaldaki kahramanların yaşamları boyunca hiç karşılaşmadıkları bir kişinin aniden çıkıp geldiğini ve onlara armağanlar verdiğini belirtir (Lüthi, 1996a, s. 148). Masaldaki olağan süreç Hızır'ın devreye girmesiyle olağanüstü bir boyuta taşınmaktadır. Yaşlı adamın

vefatının ardından üç oğlu incir ağacının birer dalına razı olarak aynı evde yaşamaya devam ederlerken Hızır bu üç kardeşi sınamak için çıkagelir. Dolayısıyla masalda Hızır olağanüstülüğü ve öteki dünyayı temsil eden bir varlık konumundadır. Hızır masalda “beyaz sakallı ihtiyar” (Sakaoğlu, 1983, s. 68) biçiminde tasvir edilir ve onunla ilgili fiziksel veya ruhsal özelliklerine yönelik başka bir bilgiye yer verilmemektedir. Hızır masalın giriş bölümünde tir tir titreyen beyaz sakallı bir ihtiyar olarak tanıtılır ve masalın sonuna kadar da bu adla bilinir. Masalın sonuç bölümünde beyaz sakallı ihtiyarın Hızır olduğu öğrenilir:

Bir ustanın yanında iş bulmuşlar. İlk gün büyük kardeş nöbetçi kalmış; ortanca ile küçük kardeşler çalışmaya gitmişler. Bunlar çalışmakta olsunlar, büyük kardeş evde beklerken ihtiyar bir adam eve gelmiş. Beyaz sakallı ihtiyar soğuktan tir tir titriyormuş. Selam verip oturmuş (Sakaoğlu, 1983, s. 68).

Hızır masalda sıradan bir varlık olarak dikkat çekerken sahip olduğu güçle olağanüstü yapıya bürünür. Büyük kardeşin evde incir ağacını beklediği sırada gelen Hızır tir tir titreyen, ekmeğe ve aşı muhtaç bir kişi olarak ortaya çıkar. Fakat kardeşlerin iyi niyetinden emin olan Hızır kendisini onlara tanıtır. Hızır her isteği yerine getirebilecek kudrete sahip olduğunu söyleyince sıradan kimliği bırakıp bir anda olağanüstü bir kimliğe bürünür. Hızır’ın ettiği dua ile kardeşlerin dilekleri tek tek gerçekleşir ve kardeşler rahat bir hayat sürmeye başlarlar.

Yüzeysellik

Max Lüthi’nin üzerinde durduğu ikinci ilke yüzeyselliktir. Bu ilkeye göre masallardaki olaylarda derinlik algısı bulunmamaktadır. Söz konusu edilen bütün durumlar olabildiğince az ayrıntıyla açıklanır. Masalda gerektiği ölçüde daha fazla bilgiye yer verilir. Max Lüthi’nin masal inceleme yöntemiyle ilgili kapsamlı bir çalışma ortaya koyan Doç. Dr. İbrahim Gümüş yüzeysellik ilkesini şu şekilde açıklamaktadır:

Masallardaki yüzeysellik özelliğinin en belirgin nedeni olay örgüsünün hayal unsuru niteliklere çok fazla sahip olmasıdır. Masalların başlangıcından günümüze kadar konu olarak gerçek dünyaya tam anlamıyla ayna tutarak yansıtmamıştır. O gerçek dünyayı olay örgüsü içinde farklı formlara dönüştürerek kendi evrenine dahil edip sihirli ve olağanüstü bir dünya yaratır. Masallarda diğer dünya ile gerçek dünya iç içe geçmiş bir biçimde işlenir. İki dünyayı birbirinden kesin çizgilerle ayıran derinlik duygusu çok yüzeysel hissedilir. Kahraman bir anda gerçek dünyada yürürken bir kuyudan veya duvarın arasından geçerek diğer dünyada yürümeye devam eder. Masallardaki bu yüzeysellik sadece iki dünya ayrımında değil diğer her konuda da hissedilir. Masal karakterlerinin iç dünyalarında neler yaşadıkları anlatılmaz, çevreleri bahsedilmez, geçmişleri hakkında bilgi verilmez geçmişe ait bir bağları bulunmaz, gelecekle ilişkileri de olay örgüsü bağlamındadır (Gümüş, 2017a, s. 79).

Hızır ile Üç Kardeş masalında Max Lüthi’nin yüzeysellik ilkesine uygun durumlarla karşılaşılır. Masaldaki zaman algısı bilinenin aksine ve bir anda oluveren olağanüstü durumlara yöneliktir. Küçük kardeşin imtihan edildiği sırada diktiği üzüm sapının beş dakika içinde filizlenip meyve vermesi bilinen zaman algısıyla uyuşmaz. Çünkü normal şartlarda üzüm ağacının büyümesi ve meyve vermesi için uzun bir zaman dilimine ihtiyaç duyulmalıdır. Küçük kardeşin imtihanında zekâyı kullanmayı gerektiren bir durum yoktur. Onun diktiği üzüm ağacının daha önce vermesiyle yani şansının yolunda gitmesiyle imtihanı kazanır.

Masallarda karşılaşılan insanların ve hayvanların fiziksel veya psikolojik açıdan ayrıntılı bilgiler içeren bir yapısı bulunmamaktadır (Lüthi, 1996b, s. 81-82). Masal kahramanlarının ruhsal yönlerine yönelik yeterli bilgiye ulaşılmaz. Masaldaki üç kardeşin babalarının vefat etmesi üzerine yaşadıkları üzüntünün boyutu anlaşılabilir. Bu nedenle masal kahramanlarının duygusal yönleriyle ilgili bilgilerin yüzeysel olduğu anlaşılır:

Bir gün yaşlı adam hastalanmış. Öleceğini anlayan adam oğullarını yanına çağırıp vasiyetini yapmış:

-Oğullarım ben öleceğim. Arkamdan evimiz için, incir ağacı için kavga etmeyin. Ağacın her kolu birinizin olacak. Meyveleri ayrı ayrı toplarsınız, satarsınız. Herkes karına razı olsun. Evde de güle güle oturun.

Bir müddet sonra adam ölmüş. Oğullar babalarını mezarlığa götürüp gömmüşler. Daha sonra eve dönünce incir ağacını aralarında bölüşmüşler (Sakaoğlu, 1983, s. 67).

Masaldaki kahramanların aile bağları hakkında yeterli bilgiye ulaşılmaz. Yalnızca incir ağacının dallarını kendi aralarında bölüşen kardeşler birbirlerinin meyvelerine asla dokunmazlar. Bu durum kardeşler arasındaki güven ve sadakat duygusu hakkında çıkarımda bulunmayı sağlar. Hızır'ın ısrarına rağmen hiçbir kardeş bir diğerine ait olan daldaki incire dokunmaz. Aslında bu da Hızır'ın kardeşlere yönelik gerçekleştirdiği bir imtihanı temsil eder:

Büyük kardeşin yanında bir dilim ekmeği varmış. Yarısını bu ihtiyara vermiş. İhtiyar:

-Nasıl yiyeyim! Katığım yok, yemeğim yok.

-Babacığım bende de yok. İşte maşrapa, biraz su koyup batır. Şu daldan da incir toplayayım yersin.

-Pekala ama öteki incirler daha güzel, niçin ondan vermiyorsun?

-Olmaz sana ortanca kardeşimin hakkından veremem.

-Peki ötekinden olsun.

-O da küçük kardeşimin hakkıdır. Sadece şu kol benim hakkımdır. Bu koldan istediğin kadar vereyim (Sakaoğlu, 1983, s. 68).

Üç kardeşin hedeflediği ve gerçekleştirmek istediği bir amaçları yoktur. Kendi haklarına razı olup hayatlarını sürerlerken Hızır'ın onlara sunduğu armağanlarla yaşamları değişir. Büyük kardeş hiç tükenmeyen bir kuyu ve bir fıçı; ortanca kardeş büyük bir mandıra ile eş ve çocukları; küçük kardeş ise dünyanın en zengin adamının kızıyla evlenmeyi diler. Böylece kendi çabaları olmadan daha refah ve daha rahat bir yaşama kavuşurlar.

Soyut Biçim

Masala ait figürlerde ayrıntılı tasvirlerle yer verilmediği görülmektedir. Masalın kendi doğası gereği kısa bir halk edebiyatı ürünü olması sebebiyle olay örgüsü içerisinde önem arz eden konular yer alabilmektedir. Dolayısıyla bir kahramana, bir olaya ait ayrıntılara yer verme durumu masalarda görülen bir özellik değildir (Oruç, 2010, s. 253)

Max Lüthi'nin masal çözümleme yönteminin üçüncü ilkesini soyut biçim oluşturmaktadır. Masalın kavramsal açıdan soyut bir özelliğe sahip olması nedeniyle kahramanların isimlerine çok az yer verilmektedir. Masal kahramanlarına verilen isimler onların masaldaki durumlarını ortaya koyan bir adlandırma yöntemine göre belirlenmektedir (Çiçek-Aslan, 2021, s. 511). İncelenen masalda kahramanların isimlerine, ruhsal veya fiziksel durumlarına yönelik ayrıntılı bilgiler verilmez. İsimlendirmeler açısından büyük kardeş, ortanca kardeş, küçük kardeş, yaşlı adam, ak sakallı ihtiyar, dünyada eşi bulunmayan zengin bir adam biçimindeki örneklerle karşılaşılır. Çünkü kahramanların isimlerinden ziyade verilmiş istenen mesajlar daha fazla ön plana çıkar. Aynı şekilde kardeşlerin babalarının ölümü de bir anda gerçekleşir ve ölüm sebebine dair bilgiye rastlanmaz. *Hızır ile Üç Kardeş* masalındaki isimlendirmelere aşağıdaki bölüm örnek olarak verilebilir:

İhtiyar dua ederken iki kardeş de "Amin" demişler. Derken ortanca kardeşinde bütün istekleri yerine getirilmiş. O da çok sevinmiş, ihtiyarın elini öpmüş. Onu da orada bırakıp küçük kardeşle ihtiyaryola devam etmişler (1983, s. 72).

Yukarıdaki bölümde sadece ihtiyar, ortanca kardeş ve küçük kardeş isimlendirmelerinin kullanıldığı ve ayrıntılı isim bilgisine yer verilmediği görülür. Ayrıca ortanca kardeş zengin olmasının sevincini ihtiyarın elini öperek gösterir. Bunun dışında zengin olmalarına dair duydukları mutluluğu gösteren ayrıntılı bir bilgiye rastlanmaz.

Masalda üç kardeşe istediklerini veren Hızır onları tekrar bir sınava tabi tutmak ister. Bu nedenle olayların tekrarlandığı görülür. Büyük kardeşin ve ortanca kardeşin yanına giden

Hızır'ı her ikisi de tanıyamazlar ve kapılarından kovarlar. Bunun üzerine küçük kardeşin yanına giden Hızır diğer kardeşlerin aksine iyi bir şekilde karşılanır. Hızır küçük kardeşi ve eşini bir dizi sınavla sınar. En sonunda da kötülerini yani yoksulu kayırmayan büyük ve ortanca kardeşi cezalandırır. Bu iki kardeşi fakir hâllerine geri döndürür ve yine incir ağacının altında kendi nasiplerini beklemeye başlarlar. Küçük kardeşi ise daha zengin kılar. Böylece kötüler cezalandırılırken iyiler ödüllendirilir.

Tecrit/Ayrışma ve Her Şeye Bağlılık

Hızır'ın yaptığı sınav masaldaki aile bağlarıyla ilgili sınırlı da olsa bilgi verir. Hızır'ın isteği üzerine küçük kardeş ve eşi nasılsa başka çocuklarımız da olur düşüncesiyle evlatlarını parçalara ayırıp ondan yemek yapmaktadır. Küçük kardeşin ve eşinin bu tavrı çocuklarıyla olan bağlarının yeterli ölçüde kuvvetli olmadığını gösterir. Aksi takdirde hiçbir annenin ya da babanın evladına bu şekilde muamele etmemesi beklenir. Evlatlarını fırına atmanın yarattığı ruhsal duruma dair bilgiye rastlanmaz.

“Masallardaki ayrışma karakterlerin soyut tarzı üzerinde belirgin bir şekilde görülür. Masal, nadir, kıymetli, diğerinden farklı olan yani tecrit edilmiş karakterleri ve nesnelere sever, ön plana çıkarır. Altın, gümüş, inci, mücevher gibi değerli elementler gerçek dünyada da nadir bulunduğu için masalda da çok sık kullanılır” (Gümüş, 2017a, s. 99-100). *Hızır ile Üç Kardeş* masalında ise metalik özelliğe sahip ve değerli tek madde altın sandalyedir. Hızır'ın isteği üzerine küçük oğlunu parçalara bölüp ondan kebab yapan küçük kardeş ve eşi fırının kapağını açtıklarında şaşırırlar. Çünkü oğulları fırının içinde altın bir sandalyede Kur'an-ı Kerim okumaktadır. Olayın ardından Hızır bir anda kaybolur. Masal boyunca Hızır sık sık kılık değiştirir ve bu durum da olayların akışını hızlandırır:

Küçük oğlanın da üç yaşında bir oğlu varmış. İhtiyar adam ana babaya demiş ki:

-Bu çocuğu benim için keseceksiniz. Parçalara ayırıp patatesin içinde fırın kebabı yapacaksınız. Ben de yiyeceğim. Hastalığım o zaman geçecek.

Oğlan hanımının yüzüne bakmış:

-Ne dersin hanım, keselim mi?

-İhtiyarı kırmayalım. Allah bize daha başka çocuklar da verir.

İhtiyarın istediğini yapmışlar. Çocuğu kesip patatesin içinde fırın kebabı hazırlamışlar. Kebab fırında pişerken ihtiyar titremeye başlamış:

-Aman, barsaklarım bozuldu diye altına da pisleyivermiş. Karı koca bunu bir güzel yıkayıp temizlemişler, yeni elbiseler giydirmişler, tekrar bir yatağa uzandırmışlar.

Bu sırada fırından kebab kokuları gelmeye başlamış:

-Açın bakalım fırını, kebab olmuştur. Yiyelim artık.

Fırını açmışlar ki içindeki oğulları altın bir sandalyede oturmaktadır. Kur'an-ı Kerim okumakta olan oğullarını ihtiyara göstermek istemişler. Ama ihtiyar yokmuş, kaybolmuş (1983, s. 75-76).

Masal kahramanlarının zorlu sınavları birbirlerine benzer özelliktedir. Hızır üç kardeşten sürekli ekmek, aş, kalacak yer ve içecek ister. Kardeşler bu istekleri karşıladıklarında ödüllendirilir. Söz konusu istekleri karşılamayan kardeşler ise cezalandırılır. Yalnızca ikinci sınamada Hızır küçük kardeşi diğerlerinden daha fazla sınavla sınar. Küçük kardeş de onun her isteğini yerine getirdiği için ömür boyu zengin kılınır. Görüldüğü gibi kahramanlara verilen armağanlar gerçekleştirilen sınavlardan sonra verilir.

Masal kahramanları hiçbir şeye kendi iradeleri doğrultusunda karar vermezler. Onları genellikle Hızır yönlendirir. Başlangıçta çok fakir olan üç kardeş kendi durumlarına razı olmuşken Hızır yaptığı sınavlar neticesinde onları zengin kılar ve daha sonraki ikinci sınavla

büyük ve ortanca kardeşin zenginliğine son verir. Dolayısıyla zenginlik de fakirlik de kahramanların kendi istekleriyle gerçekleşmez.

Yüceltme ve Geniş Kapsamlılık

Masallarda karşılaşılan olağanüstülüğe dair unsurlar son derece işlevsel bir yapıya sahiptir. O yüzdende olağanüstü unsurlar rastgele tercih edilmemektedir. Masalı pek çok halk edebiyatı ürününden ayıran en temel özelliklerinden birini de hayalî öğelerin ve olağanüstülüğün çok fazla tercih edilmesi oluşturmaktadır. O yüzden de Max Lüthi yüceltme ve geniş kapsamlılık ilkesini bu düşünce üzerinde temellendirmiştir.

Hızır ile Üç Kardeş masalında pek çok olağanüstü olayla karşılaşılır. Olağanüstülükler Hızır'ın üç kardeşin yanına gelmesiyle başlar. Hızır'ın ettiği dua ile üç kardeşin dileklerinin gerçekleşmesi, üzüm ağacının beş dakika içinde meyve verir hâle gelmesi, fırındaki çocuğun altında sandalyede Kur'an-ı Kerim okuması masaldaki olağanüstülükler örnek verilebilir. Bütün olağanüstü olayların içerisinde Hızır yer alır. Masaldaki olağanüstülükler şu bölümle örneklendirilebilir:

Oradan ayrılan ihtiyar ortanca kardeşin yanına gelmiş. Çok acıktığını, hasta olduğunu, biraz süt verirse iyi olacağını söylemiş. Bu oğlan da gelen ihtiyarın kendilerine iyilik yapan ihtiyar olduğunu anlayamamış.

-Başka işim yok da seninle mi uğraşacağım, git buradan.

Buradan da kovulan ihtiyar buna da bedduada bulunmuş. Bu da her şeyini kaybetmiş. Ne mandıra kalmış, ne de hayvan. Ortanca kardeş de eski günlerine dönmüş (Sakaoğlu, 1983, s. 74-75).

Hızır yoksullara yardım edilmesi gerektiği mesajını masalda sıklıkla verir. Yoksulun hakkını gözetmediğini düşündüğü iki kardeşin zenginliklerini elinden alır. Bu durum Hızır'ın yoksullara yardım edilmesi konusundaki nasihatini yücelttiğini gösterir. Hatta küçük kardeşin tekrar ödüllendirilme sebebi de yine yoksullara yardım etmesi ve bu nasihate uygun bir şekilde davranmasıyla ilgilidir.

Hızır ile Üç Kardeş masalında ihtiyar özel olarak büyü yapmaz. Fakat olayların akışı içerisinde Hızır üç kardeşin yanına aniden gelirken aniden de yok olur. Çocuğun altın sandalye üzerindeki hâlini Hızır'a göstermek isteyen anne ve baba arkalarını döndüklerinde onun yok olduğunu fark ederler. Çünkü bu kahramanlara yardım etme görevi Hızır tarafından gerçekleştirilir.

Sonuç

Masalların incelenmesine yönelik ortaya konan en önemli yöntemlerden birisi Max Lüthi'ye aittir. Max Lüthi, masalları metin merkezli bir yaklaşımla incelerken beş temel ilke ortaya koymuştur. *Hızır ile Üç Kardeş* masalı Max Lüthi'nin inceleme yöntemine göre değerlendirilmiştir. Buna göre incelenen masalın tek boyutluluk ilkesine uygun olduğu görülmüştür. Söz konusu masalda gerçek dünya algısı ile hayalî dünya algısının iç içe geçmesi ve masal kahramanlarının bu durumu olağan karşılamaları tek boyutluluk ilkesinin göstergesidir.

Yüzeysellik ilkesi açısından bakıldığında incelenen masalda anlatımın derinliğe sahip olmadığı anlaşılmıştır. Yüzeysellik ilkesi kapsamında zaman algısı gerçek dünyadan farklıdır. Masal kahramanları arasında kuvvetli ve birbirine sıkı sıkıya bağlı aile ilişkilerine rastlanmamıştır. Kardeşlerin zenginleşmesi veya fakirleşmesi birbirleri için bir sevinç veya üzüntü kaynağı olmamıştır. Masal kahramanlarının ruhsal ve fiziksel tasvirleri derinlik algısından uzaktır. Evlilik ve aşk konusunda ortanca kardeşin güzel ve küçük kardeşin zengin bir kızla evlenmesi örneğine rastlanır. Fakat bu evliliklerin içeriğine dair bilgi verilmemesi yüzeysellik ilkesiyle örtüşmektedir.

Hızır ile Üç Kardeş masalı soyut biçim ilkesi açısından da ele alınabilir. Bu bağlamda masal kahramanlarının isimlendirmelerinin verilmek istenen mesajlara göre olduğu ve bu isimlendirmelerin azlığı dikkat çekmiştir. Masaldaki dünya dışı varlık olan Hızır'ın izole edilmiş bir alanda yaşamasına dair bilgiye ulaşılamamıştır. Belirli renklerin daha ön plana çıktığı bir olay zinciri bulunmamaktadır. Zenci veya Arap figürüne rastlanmamıştır. Masaldaki ayırmaya örnek gösterilebilecek tek metalik madde altın sandalyedir. Hızır'ın küçük kardeş için hazırladığı ve onu ödüllendirerek diğer kardeşlerinden farklı kıldığı bir armağandır. Hızır yoksullara yardım etme konusundaki düşüncesini yücelterek bu nasihatini küçük kardeş vasıtasıyla ortaya koymuştur. Söz konusu masalda özel olarak büyü yapılmadığı görülmüştür. Ancak Hızır'ın aniden var olup aniden de yok olması, dilekleri anında gerçekleştirebilme yeteneğine sahip olması masaldaki olağanüstülüğün pekiştirilmesinde etkili olmuştur.

Kaynakça

- Çıblak, N. (2005). V. Propp'un masal çözümleme metodu, *Türk Dili*, Sayı 638, s. 127- 140.
- Çiçek, T.-Aslan, C. (2021). Van masallarının Max Lüthi yöntemine göre çözümlenmesi. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: Van Özel Sayısı, 503-552.
- Çinko, K. (2022). *Adakale Türk Masalları'nın Max Lüthi yöntemiyle incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)
- Çinko, K. (2023). Ürem Bey İle Bir Padişah Kızı masalının Max Lüthi'nin evrensel masal ilkelerine göre çözümlenmesi. *Folklor Akademi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 445-463.
- Ekici, M.-Sarpkaya, S. (2021). Tebrizli İran Türklerinde masal anlatıcısı tipolojisi ve kültürel kimlik. *Milli Folklor*, Yıl 33, Cilt 17, Sayı 130, 58-69.
- Ergun, P. (2014). Türk masal anlatıcısının kimliği. *Milli Folklor*, Yıl 26, Sayı 104, 33-45.
- Gümüş, İ. (2017a). *Türk masalları ve Max Lüthi yöntemi*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Gümüş, İ. (2017b). Nardaniye Hanım masalının Max Lüthi yöntemine göre çözümlenmesi. *İdil*, Sayı 37, 2397- 2408.
- Günay, U. (1975). *Elazığ masalları (inceleme)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Kurt, B. (2021). Öksüz Kız masalının Max Lüthi'nin stil analizi yöntemine göre değerlendirilmesi. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 24, 434-448.
- Lüthi, M. (1986). *The European folktale form and nature*. (Niles, J, D. Çev.) Bloomington&Indianapolis: Indiana University.
- Lüthi, M. (1995). Masalın; efsane, menkabe, mit, fabl ve fıkra gibi türlerden farkı, (Çev. Sevgül Karasubaşı), *Milli Folklor*, Cilt 4, Sayı 25, s. 66-68.
- Lüthi, M. (1996a). Halk masallarında tek boyutluluk. *Milli Folklor*, (Mirzaoğlu, G. Çev.). 31-32, 147-151.
- Lüthi, M. (1996b). Halk masallarında yüzeysellik. *Milli Folklor*, (Mirzaoğlu, G. Çev.). 29-30: 81-90.
- Oruç, Ş. (2010). Avrupa masallarının üslup özelliklerini inceleyen bir masal araştırmacısı: Max Lüthi. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, 2. Baskı, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Önal, M. N. ve Dursun, A. (2009). Zümrüdüanka masalı üzerine bir inceleme. *CAFT-Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Edebiyat ve Dil Öğretimi Kongresi Bidirileri*, (s. 225-237), Ankara.
- Özünel, E. Ö. (2011). Yazının izinde masal haritalarını okuma denemesi: Masal tarihine yeniden bakmak. *Milli Folklor*, 91, 60-71.
- Sakaoğlu, S. (1983). *Kıbrıs Türk masalları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

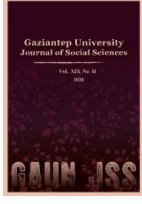
- Sakaoğlu, S. (2009). Masalların oluşumu üzerine bir yaklaşım. *Milli Folklor*, Y. 21, S. 84, 13-17.
- Şimşek, E. (2001). *Yukarıçukurova masallarında motif ve tip araştırması*. C.1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ek

Masalın Özeti

1. Çok fakir bir adam üç oğluyla birlikte çok eski bir evde yaşıyormuş.
2. Bir gün yaşlı adam hastalanmış.
3. Tek mal varlıkları olan incir ağacının her bir dalını bir oğluna teslim etmiş ve bu ağacın meyvesiyle geçinmelerini vasiyet etmiş.
4. Yaşlı adam vefat etmiş.
5. Babalarını defnettikten sonra üç kardeş bir ustanın yanında bulmuş.
6. Her gün bir kardeş incir ağacının başında beklemiş. Diğer kardeşler çalışmaya gitmiş.
7. Büyük kardeş evde beklerken beyaz sakallı bir ihtiyar gelmiş. Bu ihtiyar Hızır'mış.
8. Büyük kardeş karnının aç olduğunu söyleyen ihtiyara ekmek ve incir vermiş.
9. Ertesi gün ihtiyar tekrar gelmiş ve ortanca kardeşten ekmek ile incir istemiş. Ortanca kardeş ihtiyarın istediklerini vermiş.
10. Bir sonraki gün küçük kardeşten ekmek ve incir istemiş. Küçük kardeş de ihtiyarın isteğini yerine getirmiş.
11. Kardeşler ihtiyara incir verirken birbirlerinin hakkı olan incirlere hiç dokunmamışlar.
12. Kardeşlerin yardımseverliğinden ve birbirlerinin haklarına olan saygısından dolayı onları ödüllendirmek istemiş.
13. Pazar günü ihtiyar üç kardeşin bir arada olduğu vakitte evlerine gelmiş. Ne isterlerse gerçekleştireceğini söylemiş.
14. Büyük kardeşe yiyecek kuyuları ve içecek fiçileri; ortanca kardeşe bir mandıra ve eşinin, çocuklarının olduğu bir ev vermiş. Küçük kardeşi de dünyada eşi bulunmayan zengin bir adamın tek kızıyla evlendirerek ödüllendirmiş.
15. Aradan epey zaman geçince ihtiyar yani Hızır bu kardeşleri tekrar sınamak istemiş.
16. İhtiyar kılık değiştirip büyük kardeşin yanına gelmiş ve ondan içecek istemiş. Büyük kardeş ihtiyarı kovmuş. Bunun üzerine ihtiyar beddua etmiş ve büyük kardeş eski günlerine dönmüş.
17. İhtiyar ortanca kardeşin yanına gitmiş. Hasta olduğunu ve biraz süt istediğini söylemiş. Ortanca kardeş de ihtiyarın istediğini yapmamış ve onu evden kovmuş. Bunun üzerine ihtiyar beddua etmiş. Ortanca kardeş de eski günlerine dönmüş.
18. İhtiyar son olarak küçük kardeşin yanına gitmiş. İhtiyar aç ve hasta olduğunu söylemiş. İhtiyarı hemen eve alıp yedirip içirmişler.
19. İhtiyar küçük kardeşten küçük oğullarını doğrayıp kebab yapmalarını istemiş. Küçük kardeş ve eşi ihtiyarın bu isteğini de yerine getirmişler.
20. İhtiyar oturduğu yerde altına pisleyince karı koca ihtiyarı yıkamışlar. İhtiyarı yatağa yatırmışlar.
21. Yemeğin piştiğini söyleyen ihtiyar fırını açmalarını istemiş.
22. Karı koca fırını açtıklarında oğullarının altın sandalyede Kur'an okumakta olduğunu görmüşler. Bu durumu ihtiyara söylemek isteyen karı koca arkalarını döndüklerinde ihtiyar yok olmuş.
23. Küçük kardeş ve eşi bu ihtiyarı tekrar görmek için Allah'a dua etmişler.
24. Çok şiddetli yağmurun yağdığı bir gün ihtiyar küçük kardeşin evine çıkagelmiş. İhtiyarın üstünü başını yıkamışlar. Yeni kıyafet giydirmek istediklerini ihtiyar gerek olmadığını ve kıyafetlerinin hemen yenisinin geleceğini söylemiş.

-
25. Küçük kardeş ile eşinin şaşkınlığını gören ihtiyar onlara kendisinin Hızır olduğunu söylemiş. Küçük kardeşe ve ailesine ömür boyu yoksulluk görmemeleri için dua etmiş.
26. Büyük ve ortanca kardeş ise yoksulu kayırmadıkları için Hızır tarafından cezalandırılarak eski evlerinin önündeki incir ağacının yanına gönderilmiş.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

National and Personal Traumas in Paul Auster's *Man in the Dark*

Paul Auster'in Karanlıktaki Adam Romanında Toplumsal ve Bireysel Travmalar

Olena BOYLU^{a*}

^a Arş. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü, İzmir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0097-7861

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Eylül 2023

Kabul tarihi: 30 Aralık 2023

Anahtar Kelimeler:

Amerikan edebiyatı,

Paul Auster,

Amerikan romanı,

Travma.

ÖZ

Çağdaş Amerikan romanının en önemli temsilcilerinden olan Paul Auster, *Karanlıktaki Adam* (2008) adlı eserini çok katmanlı bir anlatı biçimi içinde oluşturarak okuyucusuna sunmuştur. Yazar, romanında travmatik bir deneyimin etkilerine odaklanmanın yanı sıra, okuyucuyu varoluşumuzun özünü sorgulamaya iten alternatif bir tarih bakış açısı da ortaya koymaktadır. Auster, bireysel ve toplumsal birçok öyküyü iç içe geçirerek oluşturduğu kurgu aracılığıyla karakterlerinin iyileşme sürecini tetiklemekte ve geçmişten beri anlatılan hikâyelerin kuşaklar üzerindeki etkilerini okuyucuya ustalıkla sergilemektedir. Travma çalışmalarına dramatik bir şekilde yeni bir boyut kazandıran 11 Eylül olayları, Auster'in anlatısının merkezinde yer alıyor. Bu bağlamda 11 Eylül saldırıları sonrasında Amerikan edebiyatında ortaya çıkan travma temalı romanların öne çıkması, ulusal travmaların edebî eserler aracılığıyla nasıl ele alındığını ve bireysel deneyimlerle nasıl etkileşime girdiğini incelemektedir. Böylece tarihsel olayların kolektif hafızayı nasıl şekillendirebileceği ve bireysel öykülere nasıl yansıdığını irdeleyerek toplumsal olayların bireysel yaşamlar üzerindeki uzun süreli etkilerini eleştirel bir bakış açısıyla incelenmektedir. Bundan dolayı makalenin ana odak noktasının güncel travma çalışmaları bağlamında karakterlerin iyileşme süreçlerini incelemesi olarak belirlenmiştir. Savaşın yıkıcılığı ve yarattığı travmanın toplumun üzerindeki etkileri ise bireysel ve toplumsal travmaların kesiştiği noktaları ortaya koymak bu makalenin diğer hedefidir. Dolayısıyla bu makale; tarih, hafıza ve iyileşme arasındaki karmaşık bağlantıları çözmeye çalışmakta ve Auster'in insanlığın içinde bulunduğu çıkmazın anlaşılmasına yaptığı katkının kapsamlı bir incelemesini sunmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 22, 2023

Accepted: December 30, 2023

Key Words:

American literature,

Paul Auster,

American novel,

Trauma.

ABSTRACT

Paul Auster, one of the most distinguished contemporary American writers, creates a multi-layered narrative within his novel *Man in the Dark*. Published in 2008, this literary work addresses essential themes and concerns relating to American history as well as social and political agendas of the late twentieth and early twenty-first century. Precisely the events of September 11, which dramatically added a new dimension to the trauma studies, lie in the core of the Auster's narrative. The author besides focusing on the effects of a traumatic experience on a human being, creates an alternative vision of history that pushes the reader to question the essence of existence. By merging countless narratives, both personal and national, the author initiates a journey of healing for his characters, ultimately guiding them toward recovery. Thus, one of the major focuses of this article will be to follow the evolution of traumatized personalities within the frames of current trauma studies. On the other hand, investigating the subtle bond between national and personal traumas will illuminate the reciprocal relationship between collective memory and individual experience, shedding light on the profound ways in which historical events can shape personal narratives. Hence the article seeks to disentangle the intricate connections between history, memory, and healing, offering a comprehensive exploration of Auster's contribution to the understanding of the human predicament.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: lenaboynu@gmail.com

Introduction

*It is during our darkest moments that
we must focus to see the light.*
Aristotle

*Deep into that darkness peering,
long I stood there wondering, fearing,
Doubting, dreaming dreams
no mortal ever dared to dream before;
The Raven, Edgar Allan Poe*

Studies of trauma in fields such as psychology and psychiatry have a long history but the formalization of the concept as an interdisciplinary academic idea is a more recent development. Predominantly, the late 20th century witnessed a significant number of researchers who centralized their studies on the concept of trauma and its aftermath. Furthermore, concentrating on the representation of trauma and how it is processed within literary text brought literary scholars to this circle as well which created an intersection between the fields. Scholars like Cathy Caruth, Shoshana Felman, Dominick LaCapra, and many others came out with in-depth studies and groundbreaking ideas and established the basis for further discussions.

Likewise, postmodern authors, whose desire to demolish the metanarratives and their prolonged ideological supremacy, brought forward a considerable number of narratives that unveiled previously untold traumatic experiences of recent history. The experience of the World Wars, Holocaust, atomic bomb, and traumatic effects of colonization and oppression provided impressive material for the writers of the contemporary period. Novels like *Beloved* (1987) by Toni Morrison, *The Things They Carried* (1990) by Tim O'Brien, or *Schindler's Ark* (1982) by Thomas Keneally are just a few to be mentioned. The perspective of these and other narratives of contemporary literature on the trauma's enduring impact on individuals as well as society significantly contributed to the further literary and philosophic discourse.

As for the American society, the beginning of the 21st century was marked with a tragedy that would transform into a solemn trauma carried by the nation throughout the following decades. According to Dominick LaCapra, the terrorist attack on the Twin Towers on September 11 became a new "myth of origins" for trauma after the Civil War. Analyzing the atmosphere of the period he states, "9/11 provided a new enemy that could unite the country in solidarity against the terrorists or even the more abstract notion of terror itself" (2014, xiii). Hence, numerous American authors focused on the tragedy and how it transformed the American state of mind. Several prominent examples like *Extremely Loud and Incredibly Close* (2005) by Jonathan Safran Foer or *Falling Man* (2007) by Don DeLillo can be mentioned at this point.

Among numerous writers who would focus on traumatic experiences, Paul Auster appears as a remarkable example. With all his postmodern aura embroidered with metafictional, sometimes existential, frequently dark and mysterious details, Auster is a deeply committed and spiritually driven writer, and apparently an optimistic man. In one of his interviews with Mark Irwin, he states:

I'm part of the great human enterprise of trying to make sense of what we're doing here in the world. There are so many moments of questioning why you do it and what the purpose of it is – it's important to remember sometimes that it's not for nothing (2013, p. 47).

Hence, such philosophical perspective vividly resonates in numerous narratives by Auster whose characters frequently find themselves on a quest for meaning and purpose in the world they live in. Moreover, his tendency to reveal the role of simple coincidences and chance in life reveals the intriguing character of the author and his authentic perspective on the world.

Auster prefers to see each of his stories as a living entity with an autonomy of its own that he has to delve into. Precisely that is why the author still would not use a computer, which, according to him, sabotages the process of connection between the writer and the text. Writing, again and again, each paragraph of every story, rewriting and recreating them numerous times generates a specific bond between the author and the text according to Auster. Hence, he still continues to take notes and type on his old companion Olympia, a typewriter he bought from his friend in 1974.

Among the names who inspired Auster and whom he continues to count as his favorite prose writers are Franz Kafka and Samuel Beckett, while the philosophical perspective of Mikhail Bakhtin is “the most brilliant, the one that comes closest to understanding the complexity and the magic of the form [novel]” (McCaffery, 2013, p. 25). Frequently categorized as a postmodern writer, Paul Auster clarifies his perspective as follows:

... it’s a term that doesn’t mean anything to me. People keep using it, but I truly don’t understand what it means. And I don’t put labels on what I do. If other people want to do that, that’s their privilege, but I’m not interested in looking at myself from the outside (Burns, 2013, p. 131).

Despite the claims of the critics Auster prefers to be called a realist and obviously sees himself as such, “In the strictest sense of the word, I consider myself a realist” states the author in another interview with Larry McCaffery and Sinda Gregory (2013, p. 13). Still, among all the theories and approaches that Auster embraces, there is only one source that he unconditionally trusts the most, and it is the oral tradition. Whenever he is asked about the source that has been nourishing him throughout the years, he always points to the stories and fairy tales that travel across the centuries and build up generations. Moreover, the author also stresses the significance of the process itself and its effects on the human psyche, “I believe that stories are the fundamental food for the soul. We can’t live without stories. In one form or another, everybody is living on them from the age of two until their death” (Irwin, 2013, p. 46). Storytelling with its nurturing as well as healing traits remains one of the most ontological and archetypal characteristics of humanity. “These are bare-bones narratives,” assures the author, “narratives largely devoid of details, yet enormous amounts of information are communicated in a very short space, with very few words” (McCaffery, 2013, p. 30). Inspired by this kind of narrative, Auster’s major target is to leave space for the reader to experience the story, read between the lines, and participate in it rather than being squeezed and enframed by the enormous amount of details provided by an author. Christopher Donovan calls this kind of space within the narrative of Auster “white spaces ... in which what is unsaid is more important than what is” (2005, p. 3). Hence, Auster’s readers frequently find themselves mesmerized or even overwhelmed by the mental labyrinths created by the author. Consequently, reading Auster’s novels always evolves into meticulous mental participation rather than a passive observation of events.

One of his novels that provides its reader with a perplexing narrative and which is also heavily dependent on the activity of storytelling is *Man in the Dark*. Published in 2008, this relatively short narrative of August Brill can be divided into two phases; the first one with a delicate touch of alternative history and the second one that is dominated by a personal psychological retrospective journey and eventual healing of the traumatized characters. The reader is following a complex narrative that represents a process of acceptance and personal internal negotiation to overcome a trauma that continues to dominate the characters’ psyche. Jonathan Boulter underlines this tendency in Auster’s novels and states that his “real focus in

all his novels is the specific relations between narrative – story telling – and interiority, how narratives work to shore up a sense of the fading self” (2011, p. 15). In the case of August Brill, the result of this mental archeology takes him out of the darkness to the morning light of a new day but firstly he has to deal with the numerous thoughts to reach that salvation. Hence, the major focus of this article will be to follow this evolution of a traumatized personality as well as to investigate the subtle bond between national and personal traumas.

War and Trauma as the Heart of Darkness

The novel begins with the main character, August Brill, inviting us to his house and his mind simultaneously: “I am alone in the dark, turning the world around in my head as I struggle through another bout of insomnia, another white night in the great American wilderness” (Auster, 2008, p. 1). Somewhere in Vermont, a dark and gloomy geography of New England region, an old man (August Brill) lies in his bed, apparently unable to move freely due to some kind of injury, and tells us that his daughter (Miriam) and granddaughter (Katya) are staying with him. It becomes obvious that all of the characters are mourning and struggling with some kind of trauma and all of them deal with it differently. Miriam, for example, is escaping from her reality by working on a book about Rose Hawthorne, while her father, a successful journalist and a writer, who as we understand in the following pages received a Pulitzer Prize, reads his daughter’s draft and questions her choice, “I’ve often asked myself why Miriam chose to take on this project, but I think I’m beginning to understand now” (pp. 44-45). Brill realizes that “two lives, the first one tormented, failed, the second one remarkable” of the “Rosebud” clearly appealed to the inner world of his daughter whose tormented life story that will eventually be told to the reader will justify her choice (p. 44).

Similarly, Auster’s choice of the setting, as well as the subject of Miriam’s book, is not a simple coincidence since the author is known for his affection for the primary writers of the American Renaissance. He even stated once that the accepted idea that the tradition of the American novel started with Huck Finn is not right for him and that the initial point is actually *The Scarlet Letter* (Morris, 2013, p. 175). “Auster bemoans the loss of a ‘philosophical dimension’ from recent American writing; he sees it in Melville, Hawthorne, Poe, and Thoreau, but finds that it has all but disappeared from contemporary fiction in his century” explains Alike Varvogli (2001, p. 4). In this context, the philosophical backbone of the novel emerges precisely at this point because Miriam’s evaluation of Rose Hawthorn’s poetry brings her to the phrase “The weird world rolls on,” which is a line from one of her poems (Auster, 2008, p. 45). The phrase works on every level of the novel so well that the author would eventually finalize his story with it. Obviously, the world continues to roll but somehow this family’s world is stuck for a moment and they have to deal with a tragedy. The foreshadowing for that part of the story comes immediately at the beginning when August lying in the dark descends into his thoughts and states:

I think about Titus’s death often, the horrifying story of that death, the images of that death, the pulverizing consequences of that death on my grieving granddaughter, but I don’t want to go there now. I can’t go there now, I have to push it as far away from me as possible (Auster, p. 2).

Auster lets his reader see just a vague image of someone’s death the details of which will be explained at the end of the novel but the whole course of the narrative is determined by that unexplained trauma.

At this point, it is significant to underline that besides August and Miriam, the third character that is struggling in this house of grief is Katya, who is trying to punish herself by postponing her life and blaming herself for what happened to “Katya’s Titus” (p. 2). Here Jonathan Boulter’s perspective on melancholy and mourning helps us understand Katya’s inner world. Boulter explains that mourning is “a difficult process – it is “work” – but eventually the

subject accepts that the loved one ... is no longer here to make claims on the subject” which resembles the evolution of Katya’s emotions towards the end of the novel (2011, p.5). While, on the other hand, melancholia according to Boulter “is an abnormal response to loss and situates the subject in a continual position of narcissistic identification with the lost object” (p. 5), which precisely suits Katya who locks herself in her grandfather’s house, believes that she is the reason why this tragedy happened and rejects to move on with her life. Another significant insight on trauma that helps us understand the mental phase of Katya is Dominick LaCapra’s concept of “traumatropism.” LaCapra analyzing the origins of trauma and the way it can transform states:

...in victims themselves, trauma, instead of calling processes of working-over and working-through, may be valorized as a limit experience or as stigmata demanding endless melancholy or grieving, whose mitigation or rendering in narrative is perceived as objectionably consoling or even as sacrilegious (2014, pp. xiv-xv).

Thus, throughout the novel, we see Katya who accepts a traumatic event as a part of her identity that she has to embrace, and instead of “working through” she obviously prefers to punish herself for the death of Titus. However, her healing process would begin with her grandfather’s stories that dominate the second part of the novel where we learn the gravity of the events and see her slow but eventual recuperation.

Nevertheless, Auster before throwing us into personal stories creates an authentic perspective on a national level and takes the reader to a completely different horizon of the story that eventually prepares us for the personal tragedy of the family introduced at the beginning. August Brill, in order to escape the terrorizing memories starts to write his own story in his mind. “Give me my story. That’s all I want now – my little story to keep the ghosts away” (Auster, 2008, p. 48), states the protagonist every time he is swayed into the reality of his darkness. August throws us into a different world, a plausible reality, where Owen Brick, his protagonist, is on a secret mission. Auster, at this point, stretches the boundaries of his novel toward the alternative history genre and provides us with a vision of a completely different America. Alternative history novel, which was born out of counterfactual history writing, usually engages in stories with an escapist character, and “In terms of trauma, the counterfactual history form may also be seen as marking a retreat in its sometimes wistful contemplation of alternative scenarios” (Gibbs, 2014, pp. 202-203). However, what is authentic concerning the genre in Auster’s novel is that it represents an “unsuccessful attempt at escapism” (p. 203) since the alternative America created by August Brill in his mind will not help him escape the realities of his real life. Hence, although the story keeps the “creator” busy throughout the first half of the novel, eventually he terminates it to face the darkness around him. Still, the role of alternative America sheds light on the mental state of the protagonist and becomes a medium “to explore the potentially traumatic effect of domestic and international politics upon family life” (p. 202).

The product of August Brill’s mind, Owen Brick, awakes in the middle of nowhere in a military uniform, and “he has no idea how he has landed in this spot” (Auster, 2008, p. 3). Moreover, besides finding ourselves in Owen’s unknown position, we also learn that there is a third layer of reality where Owen is a man in his thirties, works as a magician and is married to Flora. However, the environment in which he awakens indicates that it is an alternative world so we find ourselves entangled in three different layers of reality following stories within the stories. Furthermore, since the world explored by Owen is the mental creation of August Brill, the reader, through the numerous details, can easily analyze the traumatized subconscious of its creator. Hence, Owen finds himself in the United States of America at the beginning of the 20th century, the year is 2007 and what is more salient is that the 9/11 attack never happened. Still, as it is sarcastically mentioned “One nightmare replaces another” (p. 31), as a result of a

secession crisis two different factions, the Independent States of America and Pacifica, emerge in the following years of the elections and a direful war erupts. The Independent States of America is recognized by numerous foreign powers as well as the European Union. Brill's imagination goes as far as the noninterventionist foreign policy and universal healthcare insurance within the emerging new state. However, the ongoing fight and the growing number of casualties create an apocalyptic environment for Owen who, incidentally, appears to be an assassin on a mission to kill a man who is writing this war in his mind. At this point, besides realizing the suicidal mood of August Brill, we also see the political and historical concerns of the author. Again, Auster refers to Hawthorne and the original Civil War of the United States and makes a general statement that scrutinizes the concept of war in general:

Hawthorne didn't care. If South wanted to secede from the country, he said, let them go and good riddance. The weird world, the battered world, the weird world rolling on as wars flame around us: the chopped-off arms in Africa, the chopped-off heads in Iraq, and in my own head this other war, an imaginary war on home ground, America cracking apart, the noble experiment finally dead (p. 49).

Brill sarcastically refers to the ideological background of the USA to build "a city upon a hill," a noble mission for a tiny nation that after a long time of isolationist politics eventually found itself in numerous military conflicts around the globe, particularly during the last century. Just as Vermont is not a coincidental setting for August 2007 is not a random date as well. Ironically the USA again finds itself in trouble because "America without war. It's hard to digest. You get so used to the fighting, it kind of creeps into your bones, and after a while, you can't imagine a world without it" comes the explanation as if the author of Owen's universe, August Brill, tries to explain his imagination (p. 111).

During his conversation with Frisk, when Owen tries to understand what is happening around him, Frisk tells him about Giordano Bruno, "A sixteenth-century Italian philosopher. He argued that if God is infinite, and if the powers of God are infinite, then there must be an infinite number of worlds" (p. 68). While Brick is struggling to leave the idea of a linear and one-dimensional world, Frisk continues:

There is no single reality, Corporal. There are many realities. There's no single world. There are many worlds, and they all run parallel to one another, worlds and anti-worlds, worlds and shadow-worlds, and each world is dreamed or imagined or written by someone in another world. Each world is the creation of a mind (p. 69).

The author pushes his reader to evaluate quite an existential idea, "whose world are we living in?" Obviously, throughout history, there were leaders who had a vision for the world in which other people had to survive or adopt, the stories, for example, of WWII told throughout the novel prove this point of view. So, do we live in a world imagined by people in power? Or do we have to live in it? The author stresses the power of imagination and how it can lose control under pressure. Recollecting the race riots and violence against black people in Newark, Brill says:

That was my war. Not a real war, perhaps, but once you witness violence on that scale, it isn't difficult to imagine something worse, and once your mind is capable of doing that, you understand that the worst possibilities of the imagination are the country you live in (p. 82).

Thus, drifting back and forth between the real and the surreal brings August to the verge of questioning his own existence, "The story is about a man who must kill the person who created him, and why pretend that I am not that person? Or else I become unreal, yet one more figment of my imagination" (p. 102). Alan Gibbs analyzing this "traumatic metafiction" states:

The complex narrative structure adopted by Auster is compounded when the Brill and Brick layers begin to bleed into each other... In combining a type of inscribed narration – Brill takes decisions about the Brick narrative as it is communicated to us – with counterfactual history, Auster produces a challenging

narrative structure through which the characters' numerous experiences of trauma are explored (2014, p. 210).

Similarly, analyzing the traumatic narrative and debating whether trauma is an event or "structure that affects individuals differently," Altındış counts several significant characteristics that determine this type of narration (2022, p.57). One of the underlined aspects by the author is the fragmented narrative voice and "mixture of fiction and non-fiction" which is used to "mimic the collectivity and impact of trauma" (2022, p. 60) which, at this point, helps us connect the personal and collective or national traumas. Hence, towards the end of the novel, we eventually realize that the core problem of the characters is the tragedy and horror experienced after 9/11 and the war in Iraq. Precisely that is why Auster projects a USA that could have had a completely different destiny had the controversial elections between George W. Bush and Al Gore finalized differently. Frequently remembered as "the stolen election of 2000," this period in American history still remains one of the most controversial and chaotic times, and being followed by the 9/11 attack and the Iraq war turned it into an even greater reason for various presumptions.

From the psychological aspect, it becomes obvious that Brill's subconscious is terrorized by the idea of war. In this context, creating a cataclysmic atmosphere in Owen's layer of reality again shows that war is what bothers him. "My subject tonight is war," thinks Brill, "and now that war has entered this house, I feel I would be insulting Titus and Katya if I softened the blow. Peace on earth, good will toward men. Piss on earth, good will toward none" (Auster, 2008, p. 118). The author bitterly shows how a national trauma turns into a personal one when war enters someone's home. Thematic connections between the layers of the novel skillfully developed by the author eventually unveil common ground for all of them. Therefore, at this point of the novel, although well-developed with numerous details and parallel stories within, the alternative story of Owen Brick is hastily resolved and finalized by the author. Auster shifts his vantage point and starts a retrospective journey of August Brill to resolve the major conflict of the novel.

As if to prove that throughout history people experienced unbelievable events, particularly during World War II or the following Cold War, Auster starts a session of stories that are spinning in the head of his protagonist who is still lying in the dark. August recollects one conversation with a friend who says:

At one time or another, every family lives through extraordinary events – horrendous crimes, floods and earthquakes, bizarre accidents, miraculous strokes of luck, and there isn't a family in the world without secrets and skeletons, trunkfuls of hidden material that would make your jaw drop if the lid were ever opened (p. 122).

This contemplation of Brill is followed by three different stories all of which remind us of tragic times in history. The first one is Jean-Luc's story about a Belgian girl who was "drawn and quartered" (p. 121) in a concentration camp; the second story is told by Alec Foyle to August and his wife Sonia where an SS soldier falls in love with a Jewish girl and helps her escape Nazi Germany in 1933; and the third story that Brill recollects is told by Sonia's nephew Bertrand about Françoise Duclos and her husband who had to hide for fifteen years during the Cold War just to be killed by the Russians, "Death by defenestration. Another classic method, the execution of choice among spies and policemen for hundreds of years" (p. 128). Just as the reader is following several stories, all of which represent national as well as personal tragedies of the 20th century, and questions why Auster lines up all of them in front of us, Katya enters her grandfather's room and the novel proceeds to the final phase.

In a manner of a therapy session, August descends into his past, unveiling the most intimate moments as well as mistakes of his life to his granddaughter. Katya, on the other hand, lies down next to her grandfather in the dark and listens to the stories of her family, and

eventually spills what the reader expected from the beginning. “Why is life so terrible, Grandpa?” she asks, and August gives her the simplest answer, “Because it is, that’s all. It just is” (p. 163). Inspired by her grandfather’s stories about her grandmother and her mother, their failures, and personal struggles, Katya starts questioning her own life:

All the bad times with you and Grandma. All the bad times with my mother and father. But at least you loved each other and had your second chance. At least my mother loved my father enough to marry him. I’ve never loved anyone (p. 163).

She tells August that after she decided to break up with Titus he went to war so she is the reason why he is dead now. August, on the other hand, tries to explain that “He died because he was in the wrong place at the wrong time” (p. 164) and tries to wean her off this idea that had been terrorizing her for months. He asks her to return to her life which she vigorously rejects as if she had no right to do so. So, he decides to tell her funny stories, “We’ve turned into a couple of sad sacks, you and I, and what I’m proposing is a cure, a remedy to ward off the blues” (p. 168). While listening to her grandfather trying to sway the mood with another story Katya falls asleep and August again dives into his memories.

Recollecting his conversation with Titus before he left for Iraq, August projects a typical young man who is looking for meaning in life. However, the situation with Titus appears even denser due to the post-9/11 atmosphere that has dominated American society ever since. LaCapra, analyzing the mood within the USA after the terrorist attack on the Twin Towers, states:

To be a good American or even a good human being, you were in a sense obliged to have been traumatized by 9/11 and to bear the signs of its post-traumatic effects, including support for the war on terror, which could involve violent actions such as war even in the absence or doubtful nature of evidence that might lend support to it (notably, the presence of weapons of mass destruction in Iraq) (2014, xiii).

A similar mood is projected through Titus and August’s conversation when Titus, who was essentially against war and who believed that the war in Iraq was one of the greatest historical mistakes, decides to go there, “I haven’t done anything. That’s why I’m going away. To experience something that isn’t about me. To be out in the big rotten world and discover what it feels like to be a part of history” (Auster, 2008, p. 173). In search of self-worth or to prove that he is a decent human, Titus finds himself in “some unidentified room with cinder-block walls, surrounded by four men with hoods over their heads and rifles in their hands” (p. 174). Twenty-four years old Titus Small, who was just a driver for a company is abducted while going to Baghdad. Despite all the efforts to save him, seventy-two hours later, August, Miriam, and Katya are left with a tape of the assassination that they watch together:

I still don’t understand why the three of us felt driven to watch the tape – as if it were an obligation, a sacred duty. We all knew it would go on haunting us for the rest of our lives, and yet somehow we felt we had to be there with Titus, to keep our eyes open to the horror for his sake, to breathe him into us and hold him there – in us, that lonely, miserable death, in us, the cruelty that visited on him in those last moments, in us and no one else, so as not to abandon him to the pitiless dark that swallowed him up. ... He has become the idea of a person, a person and not a person, a dead bleeding thing: *une nature morte* (pp. 175-176).

August finally completes the missing parts of the story so that the reader realizes the gravity of the tragedy this family experienced. At this point of the narrative, the vivid terror of death and the subconscious of a survivor collide. Professor Cathy Caruth, who is known for her comprehensive analysis of trauma, in her *Unclaimed Experience* focuses on the very core of trauma and questions the essence of such calamity:

Is the trauma the encounter with death, or the ongoing experience of having survived it? ... I would suggest, is thus a kind of double telling, the oscillation between a crisis of death and the correlative crisis of life: between the story of the unbearable nature of an event and the story of the unbearable nature of its survival (1996, p.7).

On the one hand, the reader realizes how terrifying it must be to witness a familiar human being terrorized and eventually brutally killed. On the other hand, s/he senses “survivor guilt” (LaCapra, 2014, xv) that vividly manifests itself through the grief and melancholia of August, Katya, and Miriam.

It appears mandatory at this point to mention that Paul Auster was inspired by the true story of a young man, Uri, whose tragic death in the war between Israel and Lebanon tormented a family. Therefore, the novel is dedicated to David Grossman, Uri’s father and a friend of Auster, and his family. David Grossman, on the other hand, published an incredibly emotional article titled “Writing in the Dark” in 2007 in which he besides displaying the inescapable realities of the political arena also stresses the significance and power of writing, or in other words, storytelling. Grossman refers to Kafka’s *A Little Fable* in which a mouse is entrapped by a cat and when threatened by its magnitude the mouse states “Allas... the World is growing narrower every day” (2007, p.63). Through this connotation, the author develops a tragic parallel between the story and the actual political arena:

Indeed, after many years of living in the extreme and violent reality of a political, military and religious conflict, I can report, sadly, that Kafka’s mouse was right: the world is, indeed, growing increasingly narrow, increasingly diminished, with every day that goes by (p. 63).

Moreover, the writer also stresses the insufficiency of language to describe the pain and horror experienced by people, “Language gradually becomes a sequence of clichés and slogans” (p. 64). However, the only thing that apparently kept this man afloat, besides medications, was writing and telling stories of every kind. “All of a sudden I am not condemned to this absolute, fallacious and suffocating dichotomy – this inhumane choice to ‘be victim or aggressor,’ without having any third, more humane alternative” (p. 67). And when we write “The world is not closing in on us” (p. 68) states the author which precisely suits the position of August Brill, who, by creating an alternative vision, gets through the darkness and eventually awakens in a room bathed with morning sun. Katya is still asleep next to him while August and Miriam decide to arrange a farmer’s breakfast with “scrambled eggs and bacon, French toast, pancakes, the whole works” (Auster, 2008, p. 180). A feast to celebrate a minuscule possibility of Katya’s healing who already thinks about going back to school because tragically “The weird world rolls on” (p. 180). Finally, David Grossman mentions a novel that he started to write when his son Uri joined the army, “A novel that depicts how external violence and the cruelty of the general political and military reality penetrate the tender and vulnerable tissue of a single family, ultimately tearing it asunder” (Grossman, 2007, p. 65). Paul Auster in his *Man in the Dark* manages to reflect a similar tragedy and its effects on August Brill’s family.

Conclusion

To conclude, skillfully reflecting on how a national trauma turns into a personal one and how a traumatized psyche tries to render the new reality, Paul Auster delves into the human condition as well as the collective experience of a nation in distress. Through August Brill’s struggle with his own internal demons within the alternative universe he creates, Auster masterfully depicts the enduring impact of war and the trauma caused by it on individual lives and the wider societal fabric. Particularly after a traumatic experience like 9/11 the thematic landscape of the American novel vividly shifted towards the trauma narrative and triggered new perspectives and approaches within the trauma studies. Hence, Auster also contributed to the extensive catalog of post-9/11 fiction with his *Man in the Dark* and on a microcosmic level succeeded in showing us that we are a part of greater history and that it is just a matter of time before it enters our home. Grappling with loss, regret, and guilt, August projects the intricate web of emotions that trauma casts upon the human psyche. The complexity of experience pushes the reader to develop sympathy and realize the vulnerability of our own selves. Through the imaginative narrative and introspective portrayal, Auster invites us to engage with the

trauma's aftermath and stresses the significance of compassion, resilience, and collective healing.

References

- Altındış, H. (2022). I smell the Ellero river already: Trauma and exile in Roberto G. Fernández's Holy Radishes! *Humanitas – International Journal of Social Sciences*, 10 (19), pp. 49-65.
- Auster, P. (2008). *Man in the dark*. London: Faber and Faber Limited Bloomsbury House.
- Boulter, J. (2011). *Melancholy and the archive: Trauma, history and memory in the contemporary novel*. New York: Continuum International Publishing Group.
- Burns, C., & Auster, P. (2013). *Off the page: Paul Auster*. Interview with C. Burns. In J.M. Hutchisson (Ed.), *Conversations with Paul Auster* (pp. 125-131). Jackson: University Press of Mississippi.
- Caruth, C. (1996). *Experience: Trauma, narrative, and history*. Baltimore: The Johns Hopkins UP.
- Donovan, C. (2005). *Postmodern counternarratives: Irony, and audience in the novels of Paul Auster, Don DeLillo, Charles Johnson, and Tim O'Brien* (W. E. Cain & W. College, Eds.). New York: Routledge.
- Gibbs, A. (2014). *Contemporary American trauma narratives*. UK: Edinburg UP.
- Grossman, D., & Scharf, O. (2007). Writing in the dark. *Irish Pages*, 4(1), 63–68. <http://www.jstor.org/stable/30057366>
- Irwin, M., & Auster, P. (2013). *Memory's escape – inventing the music of chance: An interview with Paul Auster*. Interview with M. Irwin. In J.M. Hutchisson (Ed.), *Conversations with Paul Auster* (pp. 40-49). Jackson: University Press of Mississippi.
- LaCapra, D. (2014). *Writing history, writing trauma*. USA: John Hopkins UP.
- McCaffery, L., Gregory, S., & Auster, P. (2013). *An interview with Paul Auster*. Interview with L. McCaffery and S. Gregory. In J.M. Hutchisson (Ed.), *Conversations with Paul Auster* (pp. 13-39). Jackson: University Press of Mississippi.
- Morris, M., & Auster, P. (2013). *A conversation with Paul Auster*. Interview with M. Morris. In J.M. Hutchisson (Ed.), *Conversations with Paul Auster* (pp. 163-178). Jackson: University Press of Mississippi.
- Varvogli, A. (2001). *The world that is the book: Paul Auster's fiction*. UK: Liverpool UP.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

N. V. Gogol'ün "Ölü Canlar" Poemasında Yol Kronotopu

The Road Chronotope in the Poem "Dead Souls" by N. V. Gogol

Melda ŞENEL^{a*}

^a Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3866-2136

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Ekim 2023

Kabul tarihi: 10 Ocak 2024

Anahtar Kelimeler:

Ölü Canlar,

Kronotop,

Yol kronotopu,

Gogol,

Bakhtin.

ÖZ

19. yüzyıl Rus edebiyatının ve eleştirel gerçekçiliğin en önde gelen temsilcilerinden olan Nikolay Vasilyeviç Gogol (1809-1852); trajik, gülünç, fantastik, grotesk tüm unsurları hiciv sanatıyla birleştirerek muazzam öyküler ve tiyatro yapıtları kaleme almıştır. Bir hiciv ustası olarak; devlet kurumları, bürokratları, toprak beyleri, serfleri ve tüm sınıftan insanlarıyla I.Nikolay dönemi Rusya'sını ağır bir eleştiriye tâbi tutmuş; yapıtlarıyla Rus halkını kendi gerçekliğiyle yüzleştirmek, ona yol göstermek ve onu bu yozlaşmışlıktan kurtarmak istemiştir. Bu bağlamda, konusunu Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in verdiği, gerçekte yaşanmış bir dolandırıcılık hikâyesine dayanan ve Gogol'ün poema olarak adlandırdığı, 1842 yılında yayımlanan Ölü Canlar romanı, Gogol'ün Rusya ile birlikte, ona karşı görevini yerine getirerek, âdeta kendi ruhunu da kurtarmak istediği bir yapıt olarak sanatının zirvesini oluşturmuştur. İlk yayımlandığında "Çiçikov'un Maceraları, ya da Ölü Canlar" başlığıyla okura sunulan roman, büyük oranda pikaresk özellikler taşımaktadır. Başkahraman Pavel İvanoviç Çiçikov romanın başından sonuna kadar yolda görülür; tüm olaylar, Çiçikov'un Rusya'da yaptığı yolculuklarla birbirine eklenerek romanın bütünü oluşturur. Rus edebiyat teorisyeni Mihail Bakhtin'in zaman-uzam birlikteliği olarak edebiyat teorisine kazandırdığı *kronotop* kavramıyla ve bu bağlamda *yol kronotopu* temelinde yapıtın incelenmesinin sebebi; bu kronotopun zaman-uzam birlikteliğiyle, romanın türünden olay örgüsü oluşturmaya, roman karakterlerinin analizinden, yapıtın değerler bütünüyle okura vermek istediği mesaja kadar romanın temel bileşenleriyle analiz edilmesine olanak tanınması ve bu bağlamda *yol kronotopu*'nun yapıttaki önemini ortaya koymaktır. Çiçikov romanda farklı toprak sahiplerine yaptığı yolculuklarla yoldadır; ancak yazar, kahramanının metaforik olarak doğru yolu bulup bulamayacağı sorusuyla da okuru yüzleştirir. Yol artık sadece Çiçikov'un değildir; tüm Rusya'nın yoluna, yazarın da yaşam yoluna dönüşmüştür.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 31, 2023

Accepted: January 10, 2024

Key Words:

Dead Souls,

Chronotope,

The road chronotope,

Gogol,

Bakhtin.

ABSTRACT

Nikolay Vasilyevich Gogol (1809-1852), one of the most prominent representatives of 19th-century Russian literature and critical realism, wrote striking stories and plays by combining all tragic, ridiculous, fantastic, and grotesque elements with the art of satire. As a master of satire, he subjected Russia during the reign of Nicholas I, with its state institutions, bureaucrats, landlords, serfs, and people of all classes, to heavy criticism. Through his works, he wanted to question the Russian people's view of their reality, guide them, and save them from corruption. In this context, the novel *Dead Souls*, which Gogol calls a poem, published in 1842 and based on a real-life fraud story by Aleksandr Sergeyevich Pushkin, constitutes the peak of Gogol's art, in which he wanted to fulfil his duty towards Russia and save his own soul along with Russia. The novel, presented to the reader with the title "The Adventures of Chichikov, or Dead Souls" when it was first published, has largely picaresque features. The protagonist, Pavel Ivanovich Chichikov, is seen on the road from the beginning to the end of the novel. All events are articulated with Chichikov's travels in Russia and form the whole story. The work is examined on the basis of the concept of chronotope, which Russian literary theorist Mikhail Bakhtin introduced to literary theory as the unity of time-space. In this context, it is aimed to reveal the importance of the road chronotope in the novel, with the time-space unity allowing us to analyse the story with its basic components, from the genre of the novel to creating a plot and from the analysis of the characters of the novel to the values of the story and the message it wants to give to the reader. In the novel, Chichikov is on the road with his journeys to different landowners. However, the author also questions whether his hero can metaphorically find the right path. The road is no longer just Chichikov's; it has become the path of all of Russia and the writer's life.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: melda_86tr@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The 19th century, called the golden age of Russian literature, brought brilliant writers to Russian and world literature. Considering his influence on writers such as Dostoyevsky, it can be said that Nikolai Vasilyevich Gogol (1809-1852) is one of the writers who left his mark on the 19th century. He, one of the most prominent representatives of 19th-century Russian literature and critical realism, wrote striking stories and plays by combining all tragic, ridiculous, fantastic, and grotesque elements with the art of satire. The Ukrainian writer includes the Ukrainian people, their beliefs, and traditions in his first published work, *Evenings on a Farm Near Dikanka*, which consists of many stories, and in his work, *Mirgorod*, which also consists of stories. With *Petersburg Tales*, he turned his attention to Russia and the low-ranking officials of the capital with the theme of “little man”; he showed the crushing effect of the capital bureaucracy of the period on the “little man” by satirizing the corrupt order. The play *The Government Inspector* is one of the author’s important works, which also targets the corrupt bureaucracy. The work that had the greatest impact on the author’s life and can be called the pinnacle of his art is *Dead Souls*. In this work, unlike the others, it is all of Russia that is depicted, and the work has become the author’s life purpose, to show Russia the right path and lead it to a bright future. The author, who called his novel a poem, planned to write his work in three volumes, inspired by Dante’s *Divine Comedy*, but could only write the first two. Since he burned the second volume, the work could only be published with the first volume and five accessible draft chapters of the second volume. The first volume, written between 1835 and 1841, was published in 1842; The second volume, which started to be written approximately in 1840, was burned by the author twice, in 1845 and 1852. The few remaining draft chapters were published after the author’s death in 1852. Gogol wrote *Dead Souls* as if at God’s will. He aimed to illuminate Russia’s dark path and lead it to a bright future. It is even said that he did not like the second volume and burned it, thinking that he could not fulfill this duty, and died of a nervous breakdown days after burning the second volume. The work was censored by the oppressive regime of the period, the administration of Nicholas I, and its printing was not allowed; it was allowed to be published by removing some illegal parts from the work and adding “The Adventures of Chichikov” to the title. In the plot created by the protagonist Chichikov’s travels, the “road chronotope” is important, as the road connects all events. Russian literary theorist Mikhail Bakhtin calls the intertwinedness of time-space relations in literature chronotope (*vremyaprostranstvo*), the inseparable unity of time and space. The work is examined within the context of the concept of chronotope because the time-space unity of the road allows analysing the story with all its basic components, from the genre of the novel to the creation of a plot, from the analysis of the characters of the book to the values of the story and the message it wants to give to the reader. In the first pages of the work, it is seen that Chichikov came to the city of N. He intends to take the dead peasants from the rich landowners before the new census, to borrow two hundred rubles per person from the loan fund through these peasants that he owns on paper, to become the owner of two hundred thousand rubles, and to take advantage of the fact that the state gives free lands in the west such as the Kherson region. This is to become a rich landowner by pretending to settle the peasants there. To achieve this goal, Chichikov first visits the governor, then the vice governor, the prosecutor, the judge, the police chief, and many other people to meet the city’s notables. Upon the governor’s invitation at the ball held at his house, he encounters the farm owners Manilov and Sobakevich. The next day, at the police chief’s house, where he goes for dinner, he meets the other farm owner, Nozdriyov. He visits the landlords Manilov, Mrs. N. Korobochka, Nozdriyov, Sobakevich, and Plyushkin in their villages to achieve his goal. The fact that each of these people visited by Chichikov is a party to this deceitful work and bureaucratic work is done with bribes, as well as irregularities, reveal the corrupt state of the country; the roads of the country, sometimes depicted in mud, also emphasize the moral collapse. In the second volume, the protagonist continues his journey with visits to landowners such as Tientietnikov, General Betrishchev, Pyotr Pietukh, Platon Mihalich, Constantin Kostanzhoglo, Colonel Koshkarev, Klobuyev, Plato’s brother Vassili, and Lienitsin. At the end of the novel, it is seen that Chichikov is imprisoned because all his illegal affairs were revealed, and when Chichikov is released from prison, he sets out again. Although it is not known exactly whether Chichikov has achieved spiritual salvation due to the deficiencies of the second volume and the absence of the third volume, it is stated that Chichikov started with brand new emotions he felt at the end of the second volume, and that Chichikov’s self was demolished to make room for new structures. This expression shows the reader the signs of Russia’s spiritual salvation and Chichikov’s soul. The road is no longer just Chichikov’s; it becomes the path of all of Russia and Gogol’s life.

Giriş

Nikolay Vasilyeviç Gogol (1809-1852), 19. yüzyıl Rus edebiyatına damgasını vurmuş yazarlardan biri olurken; *Ölü Canlar* romanı ise Gogol'ün yaşamını ve Rus edebiyatını derinden etkilemiş bir yapıttır. Bu bağlamda, çalışmanın ilk başlığında, Gogol'ün yaşamı ve yapıtın yazar üzerindeki etkisi ortaya konarak yapıt üzerine bilgi verilmiş; ikinci başlıkta, incelemenin temelini oluşturan Mihail Bahtin'in *kronotop* kavramı, türleri ve *yol kronotopu* ele alınmış; üçüncü başlıkta ise *yol kronotopu* bağlamında yapıt incelenmiştir. Gogol'ün, yapıtını poema olarak adlandırması nedeniyle başlıklarda poema sözcüğü kullanılmış; ancak yapıtla ilgili analiz, roman değerlendirmesi üzerinden yapılmıştır.

N. V. Gogol'ün Yaşamı ve “Ölü Canlar” Poeması Üzerine

1809 yılında Ukrayna'da doğan Nikolay Vasilyeviç Gogol (1809-1852), bir güldürü ustası olarak, edebî dehasını, kıvrak zekâ ve dilini özellikle hiciv sanatıyla ortaya koyan; trajik, komik, fantastik, grotesk tüm unsurları hiciv sanatıyla birleştiren yapıtlarıyla, 19. yüzyıl Rus edebiyatında ayrı bir yere sahiptir.

Yazar, birçok öyküden oluşan, kendisine edebiyat dünyasında büyük bir ün kazandıran yapıtı olan “Dikanka Yakınlarındaki Bir Çiftlikte Akşam Toplantısı” ve onun devamı niteliğinde, öykülerden oluşan “Mirgorod” yapıtında, Ukrayna halkına, onun inançları ve geleneklerine yer verirken; “Petersburg Öyküleri” ile yönünü Rusya'ya, başkent küçük rütbedeki memurlarına *küçük insan* temasıyla çevirmiş; dönemin başkent bürokrasisinin *küçük insan* üzerindeki ezici etkisini, yozlaşmış düzeni hicvederek göstermiştir. “Müfettiş” isimli tiyatro eseri ise yozlaşmış bürokrasiyi hedef alan Gogol'ün önemli yapıtlarından biridir.

Yazarın yaşamında ve ölümünde derin bir etkiye sahip olduğu düşünülen, sanatının zirvesi denilebilecek yapıtı ise *Ölü Canlar*'dır. Romanının büyük bir kısmını Roma'da tamamlayan yazarın yapıtı, düzyazı biçiminde olmasına ve güçlü bir şiirsellik taşımamasına rağmen, Gogol'ün onu *poema* olarak adlandırmasında ve cehennem, araf, cennet bölümleriyle üç cilt olarak tasarlamasında, Dante Alighieri'nin “İlahi Komedi” yapıtından etkilendiği (Tomaçinskiy, 2020, s. 254-255) ifade edilmektedir. Yapıtının başkahramanı olarak cehennem, araf ve cennete yaptığı hayalî bir yolculukta görülen Dante'nin, metafizik ve sembolik anlamıyla, yapıtını dikey bir uzama yerleştirdiği belirtilirken; bunun “alçak” ve “yüksek” zıtlığıyla ahlaki bir hiyerarşi taşıdığı (Parlak Temel, 2016, s. 102) söylenmektedir. Bu bağlamda, “‘alçak’, materyalizmin ve günahların yeridir. İlahi ışıktan yoksun bu yer, şeytan Lucifer'in bulunduğu cehennemi işaret eder. ‘Yüksek’ ise kurtuluşun, ... cennetin, Tanrı'nın yeridir.” (s. 102). Nitekim *Ölü Canlar*'da da yapıt analizi bölümünde görüleceği üzere, dikey uzamla karşılaşmakta; “yükselme”nin manevi kurtuluşu çağrıştırdığı, “alçalma”nın ise şeytanî güçleri sembolize ettiği anlaşılmaktadır. Dante dışında Homeros'un da Gogol'ü, “İlyada” ve “Odesa” yapıtlarıyla etkilediği, özellikle Odesa'nın kahramanı Odysseus'un türlü zorluklardan sonra eve dönüşüyle, ahlaki bağlamda kendi evlerine dönen “ölü canlar” fikriyle, yazara kendi “Odysseus yolu”nu yaratmada ilham verdiği (Kelly, 2005, s. 38) dile getirilmektedir.

Gogol'ün ilk cildini 1835-1841 yılları arasında “Ölü Canlar” başlığıyla yazdığı yapıt, I. Nikolay döneminin sansür ortamı nedeniyle bu başlığa “Çiçikov'un Maceraları” kısmının da eklenmesiyle, “Çiçikov'un Maceraları, ya da Ölü Canlar” olarak 1842 yılında (Smirnova-Çikina, 1934, ss. 11-12) yayımlanır. Ancak günümüzde sadece “Ölü Canlar” başlığı kullanılmaktadır. Gogol'ün 1840-1845 yılları arasında yazdığı ikinci cilt, yazar tarafından yakıldığı için günümüze ancak kalan beş taslak bölüm ile ulaşabilmiştir (Smirnova, 1987, s. 193). İkinci cildin yakılmasıyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bunlardan biri de yazarın onu mükemmelliğe ulaşamadığı düşüncesiyle bilerek yaktığı (s. 193) görüşüdür.

Üçüncü cildi ise Gogol, yazamamıştır ve bu cilt ile ilgili sadece taslak olarak birtakım bilgiler mevcuttur ve bunlar yazarın 1852 yılında ölümünden sonra yayımlanır.

Türkçeye “Ölü Canlar” başlığıyla çevrilen romanın Rusça adı “Myortviye Duşi” (Мёртвые Души)’dir. Türkçeye “can” olarak çevrilen “duşa” (душа) sözcüğü Rusça sözlükte “1. İnsanın iç, zihin dünyası, bilinci” açıklamasıyla “ruh” (Ojegov, 1977, s. 168) ve “5. Eskiden: serf” (Ojegov, 1977, s. 169) ifadesiyle “serf” anlamlarıyla görülmektedir. 1861 yılına kadar Rusya’da feodal dönemin temsili olarak toprak köleliği sistemi mevcut olduğu için, toprak beyleri kendilerine ait serf de denilen kölelere sahiptir. Başlıkta kastedilenin ölmüş köleler yerine, canlı gibi görünen ancak ruhen ölmüş insanlar olduğu ise yapılan incelemede ortaya konacaktır.

Romanın olay örgüsüne bakıldığında, başkahraman Pavel İvanoviç Çiçikov; yeni nüfus sayımından önce zengin toprak beylerinden ölmüş kölelerini almayı, kâğıt üzerinde sahip olduğu bu köleler aracılığıyla devletin borç verme sandığından kişi başı iki yüz ruble borç alarak iki yüz bin ruble sahibi olmayı ve devletin Herson bölgesi gibi batıdaki toprakları parasız vermesinden de yararlanarak, olmayan bu köylüleri oraya yerleştirmiş gibi görünerek zengin bir toprak beyi olmayı amaçlamaktadır. Başkahraman bu amacına ulaşabilmek için yaptığı ziyaretlerle roman boyunca sürekli yolda görülür. Yapıtın ilk sayfalarında Çiçikov, N. kentine gelir. Şehrin ileri gelenleriyle tanışmak için ilk önce valiyi, sonra yardımcısını, savcuyu, yargıcı, polis müdürünü ve daha birçok önemli kişiyi ziyaret eder. Valinin daveti üzerine gittiği, evinde düzenlenen baloda ise çiftlik sahibi Manilov ve Sobakeviç ile karşılaşır. Ertesi gün akşam yemeğine gittiği polis müdürünün evindeyse diğer çiftlik sahibi Nozdriyov ile tanışır. Amacına ulaşmak için toprak beylerinden Manilov’u, bayan N.Koroboçka’yı, Nozdriyov’u, Sobakeviç’i ve Plyuşkin’i köylerinde ziyaret eder. Çiçikov’un ziyaret ettiği bu insanların her birinin bu düzenbazca işe ortak olması, bürokratik işlerin rüşvetle yapılması ve yapılan diğer usulsüzlükler, ülkenin içinde bulunduğu yozlaşmış durumu gözler önüne sermekte; ülkenin kimi yerde çamur içinde betimlenen yolları, sembolik olarak ahlaki çöküşü vurgu yapmaktadır. İkinci ciltte başkahraman; Tientietnikov, General Betrişev, Pyotr Pietukh, Platon Mihaliç, Konstantin Kostanzhoglo, Albay Koşkaryov, Hlobuyev, Platon’un kardeşi Vasiliy, Lienitsın gibi toprak beylerine yaptığı ziyaretlerle yolculuğuna devam eder. Romanın sonlarında Çiçikov’un, tüm yasadışı işlerinin ortaya çıkması nedeniyle, hapse atıldığı görülür ve Çiçikov hapisten kurtulduğunda tekrar yola koyulur.

Bu bağlamda *yol kronotopu*, romanın olay örgüsünde önemli bir işlev üstlenmekte; bu *kronotop*’un açıklandığı bölümde görüleceği üzere, yol aynı zamanda “yaşam yolu” metaforunu da içinde barındırmaktadır. Gogol, türlü düzenbazlıklar içindeki Çiçikov’un yaşam yolunu gösterirken, yozlaşmışlıktan kurtulan Rusya’nın Tanrı yoluna dönmesine duyduğu inancı pekiştirmekte ve bununla birlikte yaşam amacı olarak kendi yolunu da ortaya koymaktadır. Rus edebiyat eleştirmeni Yuriy Mann, “Ölü Canlar” üzerine yazdığı kitabında, romanın Gogol’un yaşamı üzerindeki etkisini şu sözlerle ifade eder:

“Ölü Canlar”, Gogol’un en büyük yapıtıdır. Onu, genç bir adam, neredeyse bir delikanlı olarak yazmaya başlamış; onunla olgunluk çağına girmiş, yaşamının sonuna yaklaşmıştır. Gogol, “Ölü Canlar” a sanatsal dehası, düşünce esrimesi, umut dolu tutkusu olmak üzere her şeyini vermiştir. “Ölü Canlar” Gogol’un yaşamı, ölümsüzlüğü ve ölümüdür (Mann, 1987, s. 6).

Yazın dünyasına öyküleriyle giren Gogol’ü “Ölü Canlar” gibi büyük bir roman yazmaya teşvik eden Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, birkaç satırda insanın her şeyini böylesine ortaya koyabilme yeteneğine sahip biri olarak Gogol’e, büyük bir yapıt yazmamanın günah olduğunu söyler; Cervantes’in sadece birkaç muazzam öykü bırakmış, Don Kişot’u yazmamış olması durumunda, yazarlar arasında asla böyle bir yere sahip olamayacağını belirtir ve kendi yazmayı planladığı “Ölü Canlar”ın konusunu başka kimseye vermeyeceğini ifade ederek

Gogol'e verir (Mann, 1987, s. 11). Yapıtı konu olan olayın, Puşkin'in malikânesine yakın bir yerde gerçekten yaşanmış olduğu (Troyat, 2000, s. 118) ifade edilmektedir. Gogol, yapıtın olay örgüsünün roman kahramanı ile tüm Rusya'yı gezme özgürlüğü ve çok çeşitli karakterler yaratma olanağı sağlayacağı için Puşkin tarafından kendisi için uygun bulunduğunu ifade eder (Mann, 1987, s. 12). Nitekim kendisi de roman üzerine çalışmaya başladıktan sonra, şöyle yazar: "Eğer bu yapıtı tamamlamam gerektiği gibi tamamlarsam, o... nasıl da büyük, orijinal bir olay örgüsü! Nasıl da çok insan çeşitliliği var! Tüm Rusya onda olacak!" (Mann, 1987, s. 25). Tanrıyla ve dinle derin bir ilişkisi bulunan yazar, "Tanrı buyruğu olduğunu" (Troyat, 2000, s. 410) söylediği yapıtında, insanları doğru yola sevk etmekte ve onların ruhlarını kurtarma amacı gütmektedir. Yazarın yapıtını ateşe attıktan on gün sonra ölmesi ve ondan geriye kalan şu sözler çok çarpıcıdır:

Eminim ki görevimi yapıp, bana verilen bu çalışmayı bitirdikten sonra öleceğim ve eğer dünyaya yeterince olgunlaşmamış ya da mükemmel olmayan bir eser bırakırsam daha da önce öleceğim; çünkü dünyaya gelmemin nedeni olan görevimi yerine getirmemiş olacağım (Troyat, 2000, s. 410).

Yazarın bu sözleri, "*Ölü Canlar*" romanının, yaşamındaki önemine vurgu yapmakta ve yapıtının onun varoluş amacına dönüştüğünü göstermektedir. Yazarın amacı, Çiçikov'un yaptığı yolculuklar aracılığıyla, dönem Rusya'sını tüm gerçekliğiyle okura sunmak ve Rus insanına Tanrı yolunu göstermektir. Yazarın ölümünden önceki "ölü değil, canlı ruhlar olun. İsa Mesih'in gösterdiğinin dışında başka bir kapı yok" (Voropayev, t.y.) sözleri de romanın manevi anlamına işaret eder niteliktedir.

Kronotop Kavramı, Türleri ve Yol Kronotopu

Yunanca *chronos* (zaman) ve *topos*'tan (yer) türeyen, terim olarak fizyolojik araştırmaları bağlamında Rus fizyolog A.A. Uhtomskiy tarafından ortaya konan *kronotop* sözcüğü, Mihail Bahtin'in öncülüğünde beşerî bilimler alanına geçmiştir ("Hronotop," t.y.). 20. yüzyılın en önemli edebiyat teorisyenlerinden biri olan Mihail Mihayloviç Bahtin (1895-1975), *kronotop* kavramını 1937-1938 yılları arasında yazdığı "*Romanda Kronotop ve Zaman Biçimleri*" (*Formı Vremeni i Hronotopa v Romane*) başlıklı yazısında detaylı biçimde açıklamıştır. Bahtin'in bu çalışmasıyla birlikte, roman ve yazın sanatı üzerine başlıca çalışmaları, 1975 yılında yayımlanan "*Yazın ve Estetik Sorunları*" (*Voprosı Literaturı i Estetiki*) adlı kitapta toplanmıştır.

Edebiyatta zaman-uzam ilişkilerinin iç içe geçmişliğine *kronotop* adını veren Bahtin (1975), bunu tam olarak zaman-uzam "vremyaprostranstvo" (s. 234) olarak adlandırır. Einstein'ın görelilik teorisi temelinde kurulan, matematik biliminde kullanılan bu terimi, kendisinin edebiyat eleştirisi alanında zaman ve uzamın birbirinden ayrılmazlığı anlamında neredeyse metaforik olarak kullanacağını, *kronotop*'un edebiyatta biçim-içerik kategorisi oluşturduğunu (ss. 234-235) belirtir.

Nele Bemong ve Pieter Borghart'a göre (2010), Bahtin'in savı, anlatı metinlerinin, içinde sadece bir dizi olay ve konuşma barındırmadığı, belki de en temel olarak özel bir kurgu dünyası ya da kronotop taşıdığıdır (s. 4). *Kronotop*'un temel olay örgüsü oluşturan önemine dikkat çeken Bahtin'e göre (1975), "Düğümler kronotopta örülür ve onda çözümlenir. Zaman, onda hissedilir-görsel bir nitelik kazanır, olaylar kronotopta somutlaşır" (s. 398). Zamanın uzamda somutlaşmasıyla, *kronotop*'un tüm romanın vücut buluşunun merkezi olduğunu ifade eden Bahtin (1975); felsefi ve toplumsal çıkarımlar gibi romanın tüm soyut unsurlarının da *kronotop*'a doğru çekildiğini, onunla ete kemiğe büründüğünü ve sanatsal imgeleme katıldığını, yazınsal yapıtlarda türsel farklılıklarla birlikte insan imgelerinin de zaman-uzamsal özelliklerle belirlendiğini (ss. 398-399) vurgular. Bu bağlamda *kronotop*'un;

romanın türünden olay örgüsüne, insan imgesinden yapıtın ortaya koyduğu değerler bütününe kadar birçok unsurda kurucu görev üstlendiği görülmektedir.

Bahtin (1975), incelediği romanlardan yola çıkarak çeşitli kronotoplar ortaya koyar ve bunları temel olarak *taşra kasabası* (*provintsialny gorodok*), *şato* (*zamok*), *misafir odası-salon* (*gostinaya-salon*), *eşik* (*porog*) ve *yol-karşılaşma* (*hronotop vstreçi i dorogi*) olarak sınıflandırır. *Taşra kasabası kronotopu*'nu Flaubert'in "Madam Bovary" romanı üzerinden inceleyen Bahtin (1975), "taşra"nın, 19. yüzyıl romanlarının (Flaubert'ten önce ve sonra da) durağan gündelik yaşamının en yaygın yeri olduğunu; bu uzamın tarihsel zamandan kopuk, olaysız, kendini tekrar eden gündelik yaşamsal "oluşlar"dan (s. 396) ibaret olduğunu belirtir. 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'de "gotik" ya da "kara" olarak adlandırılan roman türünde olayların gerçekleştiği yeni bir yer olarak "şato" uzamının ortaya çıktığını ifade eden Bahtin (1975), bu uzamın tarihsel zamanla dolu olduğunu ve "feodal dönem lordlarının yaşam yeri" (s. 394) olarak karşımıza çıktığını ifade eder. Stendhal ve Balzac'ın romanlarında olayların özellikle "misafir odası-salon" uzamında geçtiğini belirten Bahtin (1975), burada karşılaşmaların tesadüfi olmadığını, entrikaların bu uzamda örüldüğünü ve çözümlendiğini, romanda büyük önem taşıyan diyalogların burada gerçekleştiğini, özellikle roman karakterlerinin tüm tutku ve düşünceleriyle burada açıldığını (s. 395) ortaya koyar. Bahtin, *eşik kronotopu*'nun ise yüksek duygusal yoğunluğuyla öne çıktığını, bunun aynı zamanda "yaşamsal bir kırılım ve kriz kronotopu" (s. 397) da olduğunu; edebiyatta "daima metaforik ve sembolik" (s. 397) anlam taşıdığını ifade eder.

Bahtin, çalışmasında, edebiyatın tarihle olan sıkı ilişkisi nedeniyle, tarihsellik ve bununla bağlantılı olarak zamansallığın *kronotop*'ların en temel özelliği olduğunu vurgulayarak belirli dönemlerin belirli *kronotoplarla* kendini gösterdiği sonucuna varır; bir dönem şato uzamıyla anılırken, başka bir dönem salon ya da taşra kasabası uzamıyla ön plana çıkar (Korbek, 2013, s. 28).

Karşılaşma kronotopu'na bakıldığında ise, Bahtin (1975), burada zamanın daha baskın bir tonda olduğunu ve bu kronotop'un yüksek bir duygu-maneviyat yoğunluğuyla kendini gösterdiğini; onunla bağlantılı olan *yol kronotopu*'nun ise daha geniş bir alana yayılsa da duygu-maneviyat açısından daha az yoğunluğa sahip olduğunu (s. 392) söyler. Bahtin (1975), *yol kronotopu* ile ilgili olarak şunları ifade eder:

Romandaki karşılaşmalar genellikle "yolda" meydana gelir. "Yol" tesadüfi karşılaşmaların en önemli yeridir. Yolda (büyük bir yolda), bir zaman-uzamsal noktada, çok çeşitli insanların zaman-uzamsal yolları kesişir. Bu insanlar; farklı inanç, ırk, yaş ve statülerden gelen toplumun tüm sınıflarının temsilcisi konumundadır. Burada toplumsal hiyerarşiyle ve uzamsal uzaklıkla doğal olarak birbirinden ayrılan insanlar tesadüfen karşılaşabilir. Burada her türlü zıtlık oluşabilir, farklı kaderler karşı karşıya gelebilir ve iç içe geçebilir. Bu, olayların başlangıç noktası ve bitme yeridir. Burada zaman, uzamın içine ve onda (yolu oluşturarak) akıyor gibidir. "Yaşam yolu", "yeni bir yola çıkmak" "tarihsel yol" gibi zengin yol metaforlarının kaynağı da buraya dayanır. Yol metaforu çok çeşitli ve çok katmanlıdır ama temelini zamanın akışından alır. (s. 392)

Bahtin'e göre (1975); yol'un roman tarihinde olay örgüsü oluşturan önemli rolünün sebebi, sadece tesadüflerin betimlenmesinde olmasa da tesadüflerin başat rol oynadığı olayların betimlenmesinde özellikle yarar sağlamasıdır ve yol'un aynı zamanda, tarihsel zamanın akışıyla, zamanın ve çağın izleriyle de yoğunlaşmasıdır (s. 392). Bahtin (1975), bu bağlamda yol'un, "*Ölü Canlar*" romanında da önemli bir rol üstlendiğini (s. 393) ifade etmektedir. Edebiyat eleştirmeni Y. M. Lotman'a göre (1992), "yol, 'Ölü Canlar'ı oluşturan temel uzamsal biçimlerden biridir" (s. 445). Eleştirmen Mark Sokolyanskiy'e göre (2007) ise yol, "temel uzamsal biçimdir ve bu temelde Gogol'ün poemasını tür kapsamında 'büyük bir yol romanı'" (s. 349) olarak nitelendirmek mümkündür. Nitekim yapılan incelemede görüleceği üzere, romanın olay örgüsünde yol'un kurucu bir işlevi vardır. Yapıtta yazar, romanın başından

sonuna kadar başkahraman Çiçikov'un Rusya'da yaptığı yolculukları somut ve metaforik yol imgesiyle paralel işleyerek sanatsal bir bütünlük oluşturur. Bahtin'in *kronotop* ve *yol kronotopu* kavramlarının açıklanmasında, ikincil çalışmaların tabii bir şekilde Bahtin'in söylemlerinin tekrarını oluşturması nedeniyle, bu bölümde daha çok Bahtin'in konuyla ilgili kendi temel görüşlerine yer verilmiştir.

“Ölü Canlar”ın *Yol Kronotopu* Bağlamında İncelenmesi

Yapıtta başkahraman Pavel İvanoviç Çiçikov'un, ilk sayfalardan itibaren bir yolculukta olduğu anlaşılmaktadır. Briçka¹ içinde N. kentine geldiği görülen Çiçikov, şehrin ileri gelenleriyle tanışmak için ilk önce valiyi, sonra yardımcısını, savcuyu, yargıcı, polis müdürünü ve daha birçok önemli kişiyi ziyaret eder. Tüm ziyaretlerinde, türlü dalkavukluklarla, yüksek mevkilerdeki kişilerin gönlünü kazanmayı bilir.

Valiyi ziyareti sırasında, “... laf arasında, idare ettiği bu ile girerken sanki cennete giriyormuş gibi bir duyguya kapıldığını, yolların kadife gibi olduğunu, böyle dirayetli memurlar atayan hükümetlerin övülmeye çok layık olduğunu” (Gogol, 1983, s. 16) söyleyerek ona övgülerde bulunur. Aslında Rusya'da yolların durumu pek de öyle değildir. Yolların çoğunlukla çamur ve pislik içinde olduğu, yapıtta Çiçikov'un yolculuklarında sürekli görülür. Bu yolculuklardaki yolların ve ziyaret edilen köylerin görünümü yapıtta çizilen insan imgelerine göre de değişkenlik gösterir.

Çiçikov'un, amacına yönelik olarak toprak beylerinden ilk ziyaret ettiği kişi Manilov'dur. Yapıtta, Manilov'a ait olan “Manilovka” köyünün, çekici ve hoş olmayan, “... her yönden gelecek rüzgârlara açık bir tepenin üzerinde” (Gogol, 1983, s. 27) bulunmasıyla olumsuz biçimde betimlenmesi, Manilov'un karakteriyle de özdeşlik sergilemektedir; kahramanın bukalemun gibi olduğu, ancak Tanrı'nın bileceği bir karakter olarak tanıtıldığı, kendi hayal dünyasında yaşayan, tembel, harekete geçemeyen, köyünün ve yaşadığı evin idaresini üstlenememiş biri (Gogol, 1983, ss. 29-31) olarak betimlendiği görülür. Nitekim karakterin adı Rusça sözlüğe de “Manilovşına” (Manilovluk) olarak “çevreyle kurulan hayalci ve pasif ilişki, temelsiz bir iyilik hali” (Ojegov, 1977, s. 310) anlamıyla geçmiştir. Manilov, Çiçikov'un ondan ölmüş köylü alma teklifini de tam anlamayarak, ancak Çiçikov'un işin yasalara uygun olduğunu söylemesiyle bu teklifi kabul ederek, onları ücretsiz vereceğini söyler. Manilov'dan sonra Sobakeviç'e doğru yola koyulan Çiçikov, bu yolculuk esnasında arabacısı Selifan ile yolda çamura batar ve Çiçikov, dizleri ve elleri üstüne çamura düşer. Bu çamur ve yoldan çıkma durumu, metaforik bağlamda ise yaşamda ahlaki olarak yoldan sapma ve çamura bulanmayı çağrıştırmaktadır. Yapıtta çamura saplanma durumu şu sözlerle ifade edilir:

Tozlu yol çarçabuk çamur içinde kalıverdi. Atlar arabayı zar-zor çekiyorlardı artık. Bu sırada Çiçikov, arabanın içinde iki yana sallandığını, adamakıllı sarsılmaya başladığını görünce, herhalde yoldan çıktık, sürülmüş bir tarladan geçiyoruz, diye düşündü. Böyle söyleyerek arabayı öbür yana çevirmeğe koyuldu. O kadar da çok döndürdü ki, bu sefer araba o yana yattı. Çiçikov dizleri, elleri üstüne çamura düştü (Gogol, 1983, s. 50, 51).

Sobakeviç'e giderken yolunu kaybeden Çiçikov ve arabacısı Selifan, gece karanlıkta han sandıkları toprak sahibesi Nastasya Petrovna Koroboçka'nın evinde geceyi geçirirler. *Yol* ve *karşılaşma kronotopu*'nun iç içe geçtiği düşünüldüğünde, yolun sürprizlerle farklı insan imgeleriyle karşılaşmada başat rol üstlendiği de anlaşılmaktadır. Sobakeviç yerine, N. Koroboçka ile karşılaşılan yolda, Koroboçka'nın da olumlu bir biçimde betimlenmediği görülür; Koroboçka, pinti, kirli çıkı, mahsulün kötülüğünden sürekli dert yanarak boynunu

¹ Hafif tekerlekli, bazen üstü kapalı olan yük ya da yolcu arabası (Ojegov, 1977, s. 57).

bükmeyi huy edinmiş ama dolaplarının çekmecelerinde sürekli para saklayan biridir (Gogol, 1983, s. 54). Rusça “korobka” sözcüğü “küçük kutu” (Ojegov, 1977, s. 272) anlamına gelmekte; yazarın bu ismi karaktere özellikle vermiş olduğu düşünülmektedir. Çiçikov’un ölmüş kölelerini almak için yaptığı düzenbaz teklifini, sonradan gelebileceğini düşündüğü daha iyi fiyatlı teklifleri göz önünde bulundurarak ilk başta kabul etmek istemese de sonrasında onunla ölmüş kölelerle birlikte kendi mahsullerinin ticaretini de yapmaya girişerek anlaşma yapar. Çiçikov ve Selifan’ın Koroboçka’dan çıktıklarında karşılaştıkları yol ise “... yağmurdan pırl pırl parlayan taze tarlalar arasındaki simsiyah yol” (Gogol, 1983, s. 73) olarak betimlenir ve bu simsiyah görünen yolun metaforik olarak ahlaki çöküşü simgelediği söylenebilir.

Çiçikov’un sonraki ziyaretini, meyhanede karşılaşacağı Nozdriyov oluşturacaktır. “Nozdrya” sözcüğü Rusça sözlükte “burun deliği” (Ojegov, 1977, s. 382) anlamına gelmekte, Rusçada da “her işe burnunu sokmak (sovat nos kuda-n.)” (s. 383) deyimiyile kullanılarak kahramanın karakter özelliklerine vurgu yapmaktadır. Nozdriyov karakteri yapıtta; kavgacı, kaba, kumarbaz, yalancı, düzenbaz, içkiye düşkün, bir insana türlü kötülükler yapsa da ona dostça davranan, değişken mizaçlı, her türlü kılığa girebilen, her işe burnunu sokan (Gogol, 1983, s. 85-87), hiçbir ahlaki özellik göstermeyen biri olarak betimlenirken; Nozdriyov’un oturduğu evle birlikte orada sürdürdüğü yaşamın ve sahip olduğu köyün de kahramanın karakter özellikleriyle uyum içinde olduğu gözlenir. Çiçikov’a köyünü ve topraklarını gezdirdiği sırada betimlenen yollar yine çamur içindedir:

... Çiçikov’un bastığı yerden su çıkıverdi. Bu yüzden önce ayaklarını dikkatle basmaya çalıştılar ama, sonra bu önlemin işe yaramadığını anlayınca neresi daha çok çamur, neresi daha az çamur, aldırmadan bata-çıkaya yürüdüler. Oldukça uzun bir yol geçildikten sonra, sınır göründü. Konuklar gene o kötü yoldan eve döndüler (Gogol, 1983, s. 90).

Eve döndüklerinde, Nozdriyov, Çiçikov’un ondan ölmüş köylü alma teklifini, türlü ticari pazarlıklar yaparak kabul eder. Geceyi Nozdriyov’da geçirdikten sonra, elinden dayak yemekten son anda kurtulan Çiçikov’un sonraki ziyareti Sobakeviç’edir. Kahramanın adı Rusçada “köpek” anlamında, “sobaka” sözcüğünden gelmekte, ancak kendisi bir ayağa benzemektedir. Sobakeviç’e ait köyün betimlenmesi ve kahramanın karakter özelliklerinin de birbiriyle uyum içinde olduğu görülür. Doğanın pek özenmeden yarattığı bu karakter, ayağa benzerliğiyle dikkat çekmekte, sağlam yapılı ve kaba saba biri olarak şu şekilde betimlenmektedir:

Baltayla bir vuruşta burun, ikinci seferde dudak ortaya çıkmış, büyük bir matkapla göz çukurları oyulmuş ve bütün bu organlar pek de rendelenmeden, ‘Yaşıyor’ denip dünyaya atılmıştır. İşte Sobakeviç’in surati da böyle sağlam ama, pek özenip bezenmeden yapılmış bir surattı (Gogol, 1983, s. 113-114).

Karakterin fiziksel görünümüyle, evi de benzerlik içindedir; sağlam ve kalın kalaslarla inşa edilen ev, kaba düzeni ve eşyalarıyla incelikten yoksun olarak betimlenir. Çiçikov’un teklifini, pazarlık yaparak, hatta ölmüş köylülerini överek, onları daha yüksek fiyatlara satmaya çalışarak kabul eder.

Çiçikov’un bundan sonraki yolculuğu Plyuşkin’dir. Köylünün, Plyuşkin’e taktığı “yamalı” lakabını düşünürken kendini büyük bir köyde bulan Çiçikov’un geldiği eğri büğrü kalas döşeli köyün sokağında yol, piyano tuşları gibi bir yukarı çıkmakta, bir aşağı inmektedir; dikkatsiz bir yolcunun başını çarparak yaralanmasına sebep olacak kadar bozuk olarak betimlenen köy içindeki yolda, kulübelerin karanlık, bakımsız ve yıkık dökük oluşu da (Gogol, 1983, s. 134) göze çarpmaktadır. Köy betimlemesi, pintiliğiyle ünlenen ev sahibinin yaşam biçimiyle de paralellik göstermektedir. İlk bakışta dilenciye andıran görünümüyle Plyuşkin; eski püskü, büyük küçük demeden, sokakta gördüğü her şeyi, bez parçalarını dahi toplayarak eşya biriktirme alışkanlığıyla, yamalı kıyafetleri, mahzende yıllarca biriktirdiği mahsullerin yenilip içilemeyecek duruma gelmesiyle, âdeta büyük bir döküntünün içinde yaşayan, yaşamdan

kopmuş bir insan portresi çizmektedir. Çiçikov'un teklifini o da kabul eder ve bu düzenbazca işe ölmüş köylülerinin ona getirdiği vergi yükünden muaf olacağını düşünerek büyük bir sevinç içinde katılmış olur.

Çiçikov, tüm bu toprak beylerini ziyaret ettikten ve onlarla ölmüş köylü alma noktasında anlaştıktan sonra, kaldığı hana geri döner. Yapıtta, Çiçikov'un sağa-sola sapmalarıyla genel bağlamda yatay bir uzamda hareket ettiği görülse de yapıtın bazı yerlerinde Çiçikov dikey uzamda hareket eder. Hana girerken, "çukura iniyormuş gibi" (Nakonets briçka, ... opustilas, kak budto v yamu, v vorota gostinitsı, ...) (Gogol, 1983, s. 157) benzetmesinin yapılması, dikey uzamda "alçalma"ya işaret etmektedir. Bazı eleştirmenlerin, Çiçikov'un şeytan olduğunu ya da en azından şeytanı çağrıştırdığını ifade etmesi (Kim, 2001, s. 3), "çukur"un "şeytanın evine dönüşü" bağlamında cehennem sembolize ettiğini düşündürülebilir. Yatay uzamda gerçek anlamıyla ve metaforik olarak yoldan çıkan briçka, dikey uzamda manevi yükseliş ya da ahlaki çöküş gibi çağrışımlar yaratmaktadır. Ancak genel bağlamda, yapıtta Çiçikov'un yolculuklarını gerçekleştirdiği yol, yaşamın olduğu bir yol belirtisi göstermez; yol'un okuru götürdüğü köy ve evlerin içinde yaşayan insanlar da ruhsal açıdan ölmüş, çok az yaşam belirtisi sergileyen varlıklar olarak betimlenir.

Gogol, Çiçikov ile birlikte sunduğu tüm bu insan manzaralarıyla, Rusya'nın yazgısından söz ederken; bir yazar olarak âdeta kendisini bekleyen mutsuz yazgıdan da bahseder. Yaşamın tatsız gerçekliklerinden ve kasvetli kişilerinden uzak, yüksek düşler içindeki yazarı mutlu bir talih beklerken; yaşamı tüm bayağılıklarıyla en küçük ayrıntısına kadar betimleyen Gogol'ü aynı talih beklememektedir. Bu noktada Gogol, kendi yazgısı ve yaşam yolundaki yalnızlığını, kendine bir görev olarak verildiğini düşündüğü yapıtında şu sözlerle dile getirir:

Bu yazar, karşılık bulamadan, anlayış bulamadan, kimsesiz bir yolcu gibi, tek başına yolun ortasında kalacaktır. Yazgısı amansızdır ve yalnızlık ona çok acı gelecektir. Bana gelince... Üstün bir kudret, bana daha uzun zaman şu garip kahramanlarımla elele yürümek, yaşamın azametli akışını, herkesi güldürerek, fakat kimselerin göremeyeceği, sezemeyeceği göz yaşlarıyla incelemek görevini vermiştir (Gogol, 1983, s. 160).

Yazar, bu noktada, "Yola! Yola! Alnımızdaki buruşukları, yüzümüzdeki asıklığı atalım! Birden yaşamın akışı, uğultusu, sesleri içine dalalım; bakalım Çiçikov ne yapıyor?" (Gogol, 1983, s. 160) diyerek konuyu kendi yaşam yolundan, tekrar Çiçikov'a ve onun yolculuğuna getirir.

Çiçikov'un, şehirde toprak beylerinden ölmüş köylülerini satın aldığı ortaya çıktıktan ve valinin kızını kaçırmak istediğine dair ilgisiz dedikodular yayıldıktan sonra, Çiçikov, N. kentinden ayrılmaya karar verir ve yeni bir yola çıkar. Yeni yolculuğunda, briçka'nın yine bozuk yollarda gittiği görülür. Ancak yazar yine ben-anlatıcı konumunda okura sesini duyurarak onunla doğrudan iletişime geçer. "Yol" sözcüğündeki büyülü çağrışımlarının çekiciliğinden, yolun kendisinin ne kadar ilgi çekici olduğundan ve umutsuzluk içindeki kendisini kaç kez kurtarıp iyi ettiğinden bahseder ve bunu şu sözlerle dile getirir: "Ey uzun yol, sen ne güzelsin! Kaç kez umutsuzluk ve yorgunluk içinde iken sen beni kurtardın, iyi ettin, dinlendirdin! Kaç kez, nice olmayacak, nice eşsiz düşüncelerimi ve ozanca düşlerimi sende yaşadım!" (Gogol, 1983, s. 245-246).

Yol'un kendisinin bir umut vaat etmesi durumu, yazarın uçan bir troyka²ya benzettiği Rusya için de geçerlidir. Çiçikov'dan, okurun hoşlanmasa bile, onun varlığıyla yaşamın böylesi alçak ve çirkinlikleriyle, yani acı gerçekleriyle yüzleşmesi gerektiğini düşünen yazar,

² Üç atlı araba: Ojegov, 1977, s. 746.

Rusya'daki yaşamın tüm olumsuzluklarına rağmen, onun geleceğine duyduğu inancı şu sözlerle dile getirir:

Ve sen, benim Rusya'm... sen de kimsenin arkasından yetişemeyeceği hızla uçup giden bir troika değil misin? Yollar senin tekerleklerin altında toza bulanmıyor mu, geçtiğin köprüler titremiyor mu, her şey geride kalmıyor mu, yolcular şaşkınlıkla durup gökyüzünden gelen bir yıldırım mızrağı mıdır bu diye düşünmüyor mu? Senin tılsımlı atlarının içindeki o bilinmez güç nedir? Yelelerini dolduran rüzgârlar ve vücutlarındaki damarlar, demirden göğüsleri ve dörtmala kalktığında toprağı döven nalları ile Tanrısal bir görevi yerine getirmek için göklerden verilecek buyruğa kulak kesilmiş değil mi? Nereye bu gidiş ey benim Rusya'm? Nereye? Söyle bana! Ama anlaşılmaz çingirak seslerinden başka bir yanıt gelmiyor senden. Yardığın havayı binlerce parçaya böl, çünkü sen bütün dünyayı geçiyorsun ve bir gün bütün uluslar, bütün imparatorluklar sana yol vermek için bir yana çekilecekler (Gogol, 1983, s. 272)!

Bu noktada uçan troyka'ya benzetilen Rusya ile dikey uzamda manevi bir yükselişe gönderme yapıldığı söylenebilir. Rus din felsefecisi ve edebiyat eleştirmeni Vasiliy Rozanov (1856-1919) yapıtla ilgili değerlendirmesinde Gogol'un bu ölü gibi görünen insanlardan ve dolayısıyla Rusya'dan hâlâ umudu olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Örneğin, Sobakeviç'in bir ruhu vardır, fakat o kalın bir kabukla saklıdır; Plyuşkin'in yüzünde sıcak bir ışık gezinmektedir. Ölü canlar canlanmalı ve umut hiyerarşisinin değişimiyle sevgiyle birleşen canlı bir bütünlük oluşturmalıdır” (Rakovskaya, 2007, s. 243). Gogol, umudu, Hristiyanlık karşıtı güçlerden arınmış, Tanrı yolunda ilerleyen Rusya'da görmekte; bu bağlamda troyka Tanrı'dan ilham alarak adeta uçmaktadır (s. 244). Gogol'un sanatında şeytan imgesinin önemini ortaya koyan çalışmasında Merejkovskiy (2010); şeytan'ın mistik bir öz ve gerçek bir varlık olarak kendinde Tanrı'nın inkârı ve sonsuz kötülüğü taşıdığını, Gogol'un şeytanla, onu gülünç duruma düşürerek savaştığını (s. 179) ifade eder. Çiçikov ile birlikte betimlenen tüm olumsuz karakterlerin gülünç biçimde ortaya konması, Gogol'un tüm bu insanları şeytanla özdeşleştirdiğini de gösterir. Nitekim Gogol, en büyük gayretinin, yapıtlarıyla, insanın şeytanla fazlasıyla alay etmesini sağlamak (s. 179) olduğunu ifade eder. Gogol'un tüm yaşamı, Tanrı yolundaki iyilik ve erdem dünyası ile Tanrı karşıtı olarak kötülüğü, bayağılığı simgeleyen şeytana ait dünya arasında bir çatışmayla geçer, ancak Gogol, Tanrı yolunda ilerleyen Rusya'ya karşı duyduğu inancı kaybetmez. Gogol'e göre, Rus troykası, yeraltını çağrıştıran Hristiyanlık karşıtı güçleri aşarak kutsallık ideali olarak göğe yükselmelidir (Rakovskaya, s. 244). Yapıtın bu bölümünde gök ve yeraltı çağrışımlarıyla dikey uzamın, manevi yükselişe ve ahlaki çöküşe gönderme yaptığı söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında yol, sadece Çiçikov'un yolculuklarını gerçekleştirdiği somut bir yer değil, uçan troyka imgesi ile Gogol'un Rusya'nın geleceğinde bulmaya çalıştığı manevi kurtuluşun da bir simgesidir. Yapıtın sonunda da buna dair bazı belirtiler görülmektedir.

Yapıtın ikinci cildi incelendiğinde, yazar tarafından yakılması sonucunda, ulaşılabilen birkaç bölümde Çiçikov'un amacına yönelik olarak yeni yolculuklara çıktığı görülür. İkinci cildin başında Gogol, mizacı gereği, yine okuru Rusya'daki yaşamın kötülükleriyle yüzleştireceğini ve onu Rusya'nın uzak diyarlarına götüreceğini (Gogol, 1983, s. 273) ifade eder. Sonrasında ise doğa, tüm güzellikleriyle, âdeta cennetten bir parça gibi betimlenir ve betimlenen bu köyün sahibi de karakter özellikleriyle okurda merak uyandırır. Yazar onu, şu satırlarla okurla buluşturur:

Evet, gerçekten de dünyanın bu parçası hangi talihli adamındı? Burası, Tremalakhan malikânesinin sahibi, otuz yaşlarında bir genç olan Tientietnikov'undu. Yan tutmadan konuşmak gerekirse, Tientietnikov kötü bir adam değildi, sadece boş gezenin boş kalfası idi; dünya kuruldu kurulalı birçok aylak gelmiştir, Tientiennikov neden bunlardan biri olmasın? Ama ben size onun belli bir gününü anlatayim ... okur ... onun, kendisini çevreleyen doğa güzelliklerinden ne denli uzakta olduğunu anlar (Gogol, 1983, s. 275-276).

Tüm günlerini, birbirinden ayırt edilemeyecek kadar aynı geçiren bu toprak sahibinin yaşamın tüm güzelliklerinin dışında oluşunu anlatmak için yazarın böylesi bir doğa peyzajına

ihtiyaç duyduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, olumlu doğa peyzajının karakterin açılmasında önemli bir görev üstlendiği söylenebilir. Tientietnikov'un devletteki memuriyetini bırakarak, çiftlik işleriyle ilgilenmek, daha yararlı işler yapmak için büyük hayallerle geldiği köyü; aldığı eğitimle gerçek yaşam arasındaki uçurumu anladığı, köylüyle birbirlerini hiç anlayamadıklarını kavradığı noktada büyük bir hayal kırıklığına dönüşür. Zamanla her şeyin ona bıkkınlık vermesiyle daha da kabuğuna çekilir, önceden büyük bir özveriyle verimini artırmak için çalıştığı toprak, içinde bulunduğu muazzam güzellikleriyle bile artık ilgisini çekmemeye başlar. Yaşayan bir ölüye dönüşse de yaşayamadığı, hiçbir şey yapamadığı yaşamının yasını tutarak ağladığı zamanlar, içinde bulunduğu uyuşukluktan kurtulduğu anlar olarak okura sunulur.

Tientietnikov'da uzunca bir süre konaklayan Çiçikov, amacıyla ilgili artık daha temkinli olmak adına ona niyetinden bahsetmez ama bu misafirlik sürecinde komşu General Betrişev adını öğrenir ve sonrasında General'e doğru yola koyulur. General'e, niyetinin ondan ölmüş köylü almak olduğunu ama bunun sebebinin amcasının mirasını alabilmek için amcasının buyruğu üzerine üç yüz köylüye sahip olarak kendisini ona kanıtlamak olduğunu ifade eder. Çiçikov'un böyle bir amcası bulunmamakta, Çiçikov niyetini daha masum göstermek için yalan söylemektedir. General Betrişev, bu düzenbazca işi fazlasıyla gülünç bularak kabul eder.

Sonrasında Çiçikov, Albay Koşkaryov'a gittiğini düşünerek Pyotr Petroviç Piyetuh'a doğru yol alır. Göl kenarında balıkçılıkla geçinen bir köy sahibi olan Piyetukh'un da olumlu bir karakter olarak betimlendiği söylenemez. Piyetukh, göl kıyısında Çiçikov'u görür görmez evine yemeğe davet eder ve o akşam komşuları Platon Mihayloviç de yemeğe katılır. Akşam, sohbetleri sırasında Piyetukh her şeyden sıkılmanın modern bir hastalık olduğunu söylerken, açığına tüm gün ve ertesi gün yenilecek yemeklerin emrini vermekten sıkılmaya vakit bulamadığından bahseder. Sadece yemek yemek üzerine kurulu bu yaşamda savurgan biçimde paranın harcandığı alan da mutfaktır, nitekim sahip olunan ev de ipotek edilmiştir. Piyetukh bu anlamsızca ve tembellek içinde geçen yaşamının farkında değildir, hâlimden memnundur, hayat dolu ve neşelidir. Büyük bir can sıkıntısı içindeki Platon Mihayloviç'e "...gerektiği kadar yemediğiniz için böylesiniz" (Gogol, 1983, s. 315) diyerek yaşamdaki zevk ve neşe kaynağının yemek yemek olduğunu söyler. Çiçikov ise böylesi bir can sıkıntısından kurtulmanın kesin çaresinin yolculuk yapmak olduğunu söyleyerek yolculuk masraflarının yarısını ve belki de hepsini ona ödetmenin hesabı içindedir. Bu teklifi kabul eden Platon Mihayloviç, Çiçikov'a öncelikle izin almak için kız kardeşi ve eniştesi Konstantin Fyodoroviç Kostanjoglo'ya gitmeyi teklif eder.

Yapıtın ilk cildinde olumlu betimlenen kahramana rastlanmazken; Kostanjoglo, dürüst yollardan para kazanmayı kendine ilke edinen, çalışkan, yaşamın anlamını doğada bulan, tarımın insanı daha ahlaklı kıldığına inanan ve toprak yönetimini iyi bilen bir eylem insanı olarak ikinci ciltte olumlu betimlenen üç kahramandan biridir. Nitekim Çiçikov ile Platon Mihayloviç, Kostanjoglo'nun malikânesine yaklaştıklarında Çiçikov'un aklından geçen "İşte burada gerçek bir toprak sahibinin oturduğu belli oluyor" (Gogol, 1983, s. 324) sözleridir. Köy evlerinin sağlamlığı, düzenli yollar, bakımlı arabalar, zeki köylüler, hayvanların iyi cinsten oluşu (Gogol, 1983, s. 324) gibi nitelikler de köyün sahibiyle ilgili ipucu vermektedir.

Kostanjoglo, bir köylüyle olan konuşmasında "Karınca gibi çalışırım ben. Adamlarımın da böyle davranmalarını isterim. Bütün kötülüklerin temeli tembelliktir." (Gogol, 1983, s. 327) diyerek çalışkanlığa vurgu yaparken; diğer bir konuşmasında yaşamın anlamına yönelik şu sözleri söyler:

Taşrada yaşamın tatsız olduğunu söyleyerek bezginlik duyanlar vardır. Ama ben onların istediği yaşamı bir gün yaşayıp, kulüplerinde, lokantalarında, tiyatrolarında vakit geçirsem sıkıntıdan ölürüm. Bir toprak sahibi bezginlik nedir bilmez. Her an bir şey yapması gereklidir onun. Bunlar insan ruhunu

yücelten işlerdir üstelik. Toprak sahibi, doğanın ve iklimlerin yürüyüşüne ayak uydurur, ona katılır nerdeyse. Yaradılışın her şeyiyle içli dışlıdır. Daha ilk yaz gelmeden ilkyazın hazırlıkları yapılır. Tohumların hazırlanması, ölçülmesi, Para kazandığı için değil –çünkü para, sonunda paradır-, her şeyi kendi elleriyle yaptığı ve nerdeyse bir büyücü gibi bolluk ve iyilik yarattığı için yüce duygular duyar. Bu çeşit bir kıvancı başka hiçbir şeyde bulamazsınız. Çünkü ancak, bu çeşit çalışmada, insan, biricik mutluluğun yaratma olduğunu göstermiş olan Tanrıya öykünmektedir (Gogol, 1983, s. 342-344).

Yazar; büyük bir tembelliğin, ahlâksızlığın, düzenbazlığın ve anlamsızlığın içindeki karakterleriyle zıtlık oluşturan bu kahramanı, Rusya'nın geleceğine duyduğu inancı da pekiştirmektedir. Bu olumlu insan portresi yapıtın ilerleyen bölümlerinde sadece Platon Mihayloviç'in kardeşi Vasiliy, büyük bir toprak sahibi ve vergi dairesi müdürü olan Murazov'da görülecektir.

Yazarın, Çiçikov'un yolculuklarıyla okuru buluşturduğu diğer kahraman Albay Koşkaryov'dur. Hantal devlet bürokrasisinin küçük bir örneğini kendi malikânesinde kuran Koşkaryov'un köyüne geldiğinde, Çiçikov'un karşılaştığı manzara, üzerinde "Hesap Bürosu", "Maliye İşleri Komitesi" (Gogol, 1983, s. 330) gibi levhaların asılı olduğu, bürolara dönüştürülmek üzere hazırlanan bazı kulübelerdir. Nitekim, Çiçikov ondan ölmüş köylü almak istediğini belirttiğinde de Koşkaryov ona, bir dilekçe yazmasını ifade eder. Koşkaryov, bu dilekçenin, köyü içinde kurduğu bürokratik sistemin içinde, nereden nereye gönderileceğiyle o kadar ilgilidir ki kendisinden istenilen düzenbazca işin farkında değil gibidir. Bu karakterle Gogol; gerçeklikle bağı kopmuş, eğitilmiş biri olmasına rağmen bunu gerçek yaşama doğru biçimde uygulayamayan, bilim ve tekniği Rus köylüsüne Franklin'in "Elektrik Üzerine Notlar"ını okutarak benimsetmeye çalışan karikatürize olumsuz bir tip ortaya koyar.

Çiçikov'un bundan sonraki yolculuğunu arazisini satın almak için Platon Mihayloviç ve Kostanjoglo ile gittiği Hlobuyev adındaki toprak beyi oluşturur. Hlobuyev, borçlar içinde her şeyini kaybetmek üzere olan, toprağını gerektiği biçimde yönetememiş, sahip olduğu köylüye iyi örnek olamamış, savurgan ve tembel biri olarak görülür. Hlobuyev'in evine doğru giden yolda doğa peyzajının yine değiştiği fark edilir. Kostanjoglo'nun toprakları boyunca devam eden orman ve koruluklar, Hlobuyev'in evine yaklaştıkça yerini çalılıklara; sürülmüş tarlalar ise yerini çorak topraklara (Gogol, 1983, s. 349) bırakır. Bu noktada, yine yapıt kahramanlarının yaşam yollarıyla birlikte, somut bağlamdaki yolların ve doğa peyzajının paralel biçimde ilerlediği görülmektedir. Hlobuyev'den sonra Platon Mihayloviç ve Çiçikov, Platon'un kardeşi Vasiliy'e giderler. Vasiliy'e yaklaştıkça doğa peyzajı güzelleşmeye başlar. Çiçikov, "...çorak bir topraktan nasıl olup da bir anda böyle güzel bir toprağa girdiklerini anlayacak vakit bulmadan" (Gogol, 1983, s. 363) bembeyaz bir kiliseyle birlikte, ilerden toprak sahibinin onları karşılamak için geldiğini görür. Çiçikov, Vasiliy'den, toprağını zorla aldığını öğrendiği başka bir toprak beyi olan Lienitsın adını duyar duymaz, ölmüş köylü almak niyetiyle ona gitmeye karar verir ve ölmüş köylü anlaşması Lienitsın ve Çiçikov arasında başarıyla sonuçlanır.

Çiçikov, yaptığı tüm bu ziyaretlerden sonra bir panayır alanında görülür ve burada kumaş aldığı mağazada Hlobuyev, Kostanjoglo'nun bahsettiği zengin bir toprak beyi ve vergi dairesi müdürü olan Murazov ve Lienitsın ile karşılaşır. Hlobuyev'in içinde bulunduğu maddi ve manevi zor durumdan çıkabilmesi için Murazov'un ona çalışması gerektiğini ve bunu Tanrı adına yapması gerektiğini söylemesi; "dua kadar namuslu çalışmanın da önemli olduğunu" ifade etmesi ve ona yeni yapılacak bir kiliseye bağış toplama görevi için hemen yola çıkması gerektiğini (Gogol, 1983, s. 376-377) ifade etmesi, yol'un metaforik anlamına tekrar vurgu yapmaktadır.

Murazov'un yapıtta insanları gittikleri yoldan, başka bir yola döndürme çabası Çiçikov için de geçerlidir. Çiçikov panayır alanında bir terzideyken, tüm düzenbazlıklarının ortaya

çıkması nedeniyle valiye götürüldüğünde, valinin ayaklarına sarılıp ondan bağışlanması için af diler, ancak burnuna yediği yumrukla jandarmalar tarafından odadan dışarı çıkarıldığında korkunç bir hâledir. Bahtin'in "yaşamsal bir kırılma ve kriz kronotopu" olarak da ele aldığı, duygusal yoğunluğuyla dikkat çeken ve edebiyatta daima metaforik olduğunu ifade ettiği *eşik kronotopu* (Bahtin, 1975, s. 397), Çiçikov tam bir ruhsal çöküş hâlindeyken, kapının eşiğinde Murazov ile karşılaştığında (v samih dveryah na lestnitsu navstreçu Murazov) (Gogol, 1983, s. 382) Bahtin'in söylemiyle ete kemiğe bürünür. Bu çöküş hâlinde, Çiçikov'un Murazov'u görmesi, içinde umut filizleri yeşertir. Çiçikov hücreye atıldıktan sonra, Murazov'un hücreye gelmesi, Çiçikov'un içinde bulunduğu durumun korkunçluğundan bahsetmesi ve bu iki kahraman arasında geçen diyalog yapıtın en önemli sahnelerinden birini oluşturur. Doğru yolu bırakıp eğri yollara saptığını itiraf eden Çiçikov (Pokrivil, ne sporyu, pokrivil. Şto j delat? No ved pokrivil tolko togda, kogda uvidel şto pryamoy dorogoy ne vozmyoş i şto kosoy dorogoy bolşe napryamik) (Gogol, 1983, s. 385), bunun nedenlerinin yetiştirilme biçiminde olduğunu şu sözlerle dile getirir:

İyi yetiştirilmediğim için bu duruma düştüm. Babam bana ahlâk dersleri verir, arada sırada dayak atar ve birtakım özdeyişleri defterime yazdırır ama komşuların topraklarını çalmaktan ve kendisine yardım etmemi istemekten de geri kalmazdı. Hatta kendi vesayetine verilmiş bir yetimin mallarını bile mahkeme yoluyla ele geçirdiğini biliyorum. Yaşamım onunkinden farklı olduğu halde, sahtecilikten gerektiği gibi tiksiniş kaçınmadım. İyi şeylere karşı eğilim duymayan ve alışkanlık haline gelerek ikinci bir doğa olan iyilik yapma isteğine ulaşamayan kaba bir ruhum var benim. Servet kazanmak istediğim zaman da namuslu çalışmak aklımın ucundan geçmiyor. Gerçek budur. Onu itiraf etmekten başka ne gelir elimden (Gogol, 1983, s. 387-388).

Tüm bu sözleri duyduğunda büyük bir üzüntü hisseden Murazov, iyilik dolu bir yaşam kurmak için yine de geç olmadığını, Çiçikov'un inatçı ve güçlü kişiliğiyle bunu başaracağını (Gogol, 1983, s. 388) söyler. Murazov'un, başkalarının ele geçireceği serveti için değil, hiç kimsenin kendisinden alamayacağı serveti ziyan ettiğinde üzüleceğini ifade etmesi, Çiçikov'a iyi insanların bulunduğu gösterişsiz bir yerde yaşayarak ve evlenerek kendisine temiz bir yaşam kurmasını öğütlemesi (Gogol, 1983, s. 387), bu konuşmadan sonra Çiçikov'un kalbinde daha önceden hiç hissetmediği duyguları duyması (Gogol, 1983, s. 389), Gogol'un ruhsal kurtuluşa duyduğu inancı gözler önüne sermektedir.

Hapishaneden kurtulduktan sonra yeni bir yola koyulan Çiçikov'un manevi kurtuluşa erip ermediği bilinmemektedir, ancak Gogol okura, yapıtın sonunda, Çiçikov'un hissettiği bu yepyeni duygularla yola çıktığını, Çiçikov'un benliğinin yeni yapılarla yer açmak için yıkıldığını ve kendisinin eski bir yapının kalıntısını anımsattığını (Gogol, 1983, s. 399) ifade eder. Bu da yazarın Çiçikov ile birlikte Rusya'nın ve dolayısıyla kendisinin manevi kurtuluşuna duyduğu inancı okura vurgulamış olur.

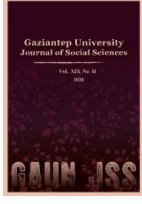
Sonuç

Bu makalede sunulan inceleme ile *yol kronotopu*'nun; yapıtın türünü, olay örgüsünü, insan imgeleriyle birlikte ortaya koyduğu değerler bütününe okura sunma bağlamında romanda önemli bir işlev üstlendiği görülmüştür. Pikaresk roman özellikleri taşıyan poemada, *yol kronotopu*'nun, yapıtın olay örgüsünü oluşturan Çiçikov'un yolculukları ile yazara dönem Rusya'sını tüm insan imgeleriyle ve dolayısıyla tüm olumsuzlukları, yozlaşmışlığıyla gösterme; Rusya'yı kendiyile yüzleştirme ve nihayetinde onu doğru yola sevk etme amaçlarına hizmet ettiği anlaşılmıştır. Başkahraman Çiçikov'un, briçkası ile yaptığı yolculukların, Çiçikov'un kişisel yaşam yolundan, tüm Rusya'nın yaşam yoluna evrildiği görülmüş; briçka'nın somut uzam olan Rusya'da yatay düzlemde yol alırken, çoğu zaman hem gerçek anlamda hem de metaforik olarak yoldan çıktığı; kimi yerde de Rusya'yı temsil eden uçan troyka imgesiyle dikey uzamda yukarı yükselerek manevi kurtuluşu, aşağı inerek de ahlaki

çöküşü çağrıştırdığı saptanmıştır. Çiçikov'un yolu, Rusya'nın yolu ve yazarın yaşam yolu tümüyle *yol kronotopu* ile ete kemiğe bürünmüştür.

Kaynakça

- Bahtin, M. (1975). *Voprosi literaturı i estetiki*. Moskova: Hudojestvennaya Literatura.
- Bemong, N. ve Borghart, P. (2010). *Bakhtin's theory of the literary chronotope: Reflections, applications, perspectives*, Bemong, N., vd. (Ed.). *Bakhtin's theory of the literary chronotope: Reflections, applications, perspectives* (s. 3-17). Gent: Academia Press.
- Gogol, N. V. (1983). *Ölü Canlar*, (2. baskı). (M. C. Anday, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Hronotop, (t.y.). Retrieved from <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/121794>
- Kelly, M. R. (2005). Navigating a landscape of Dead Souls: Gogol and the Odyssean road. *New Zealand Slavonic Journal*, Vol 39, 37-61. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/40922196>
- Kim, J. (2001). The Problem of evil and the importance of movement on the road to salvation in Gogol: Musing on Dante's "Inferno". *Institute for Russian, East European & Eurasian Studies*, Vol 11 (2), 1-24.
- Korbek, K. (2013). *Fyodor Sologub'un romanlarında zaman ve uzam*. (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yök Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)
- Lotman, Y. M. (1992). *Izbrannie stati: V tryoh tomah. Tom I: Stati po semiotike i tipologii kulturi*. Tallin: Aleksandra.
- Mann, Y. (1987). *V poiskah jivoy duşi*, (İzdaniye 2-e), Moskova: Kniga.
- Merejkovskiy, D. (2010). *Gogol i çert*, Makarov, V. (sost.). *Poeti v stihah i proze Dmitriy Merejkovskiy Gogol i çert* (s. 179-274). Moskova: Knijny Klub.
- Ojegov, S. İ. (1977). *Slovar russkogo yazıka*, (İzdaniye odinnadsatoe), Moskova: Russkiy Yazık.
- Parlak Temel, Ö. (2016). İlahi Komediya:XXVIII-XXXIII-XXXIVsayılı kantolarla Dante'nin "Cehennem"inde adalet kavramı ve "contrapasso" yasası, *DTCF Dergisi*, 56.1, 100-123. DOI: 10.1501/Dtcfder_0000001466
- Rakovskaya, N. M. (2007). *Literaturnaya kritika: problemi teorii i istorii*, Odessa: Astroprint.
- Smirnova-Çikina, Ye. S. (1934). *Kommentariy k poeme Gogolya "Myortvie Duşi"*, Moskova: Mir.
- Smirnova, Ye. A. (1987). *Poema Gogolya "Myortviye Duşi"*, Leningrad: Nauka.
- Sokolyanskiy, M. (2007). *Myortviye Duşi kak roman bolşoy dorogi*. Kutuza, N. V. (Ed.). *Spokonviku bulo slovo.: Zbirnik na poşanu prof. O. Aleksandrova z nagodi yogo 60-riççya* (s. 347-356). Odessa: Astroprint.
- Tomaçinskiy, S. (2020). "Myortviye Duşi" Gogolya i "Bojestvennaya Komediya" Dante: toçki soprikosnoveniya. *Bogoslovskiy Vestnik*, 4(39), 252-262. DOI:10.31802/GB.2020.39.4.014
- Troyat, H. (2000). *Gogol*, (Kösemişal, B. Çev.). İstanbul: Multilingual.
- Voropayev, V. A. (t.y.). Nikolay Gogol. Opit duhovnoy biografii. Literaturnaya slava. Retrieved August 21, 2023, from Гоголь Н.В.: Воропаев В. А.: Николай Гоголь. Опыт духовной биографии. Литературная слава (gogol-lit.ru)

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Derleme Makalesi • Compilation Article

Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın Yıkılış Sürecinde Nüfus Baskısı, İklim Değişikliği ve Tahıl Kıtlığı

Population Pressure, Climate Change and Grain Famine in the Process of Destruction of Third Dynasty of Ur

Ozan Arslan AYTAN^{a*}

^a Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0845-8983

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Mayıs 2023

Kabul tarihi: 8 Eylül 2023

Anahtar Kelimeler:

Kıtlık,
4,2 ka İklim Olayı,
Amurrular,
Ud-şu-bala,
İbbi-Sin.

ÖZ

Mezopotamya'da kurulan ilk kent devletlerinden beri tahıllar, siyasi ve ekonomik süreci belirleyen en temel gıda maddeleridir. Doğal ve siyasi faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan tahıl kıtlıkları devletlerin yıkılmasına yol açmıştır. MÖ 2200 dolaylarında başlayan 4,2 ka iklim olayı, Mezopotamya'nın coğrafi ve siyasi yapısını değiştirmiş ve bu durumda tahıl kıtlıkları meydana gelmiştir. Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın kurulduğu dönemde bu kıtlıkların devam ettiği görülmektedir. Kıtlıklara önlem almak amacıyla tarım arazileri nadasa bırakılmış ve drenaj sistemleri geliştirilmiştir. Ancak Amurru göçlerinin devam etmesi nedeniyle kentlerde ortaya çıkan nüfus baskısı, tarım topraklarında sürekli olarak ekim yapılmasını gerektirmiştir. Üçüncü Ur Hanedanlığı'nda yaşanan bu tahıl kıtlıklarıyla vergi sistemi bozulmuş, tayınlar arpa ile ödenememiş ve tapınaklara adak olarak sunular hayvanların sayısı azalmıştır. Bunun yanı sıra arpanın gümüş karşısında aşırı değerlendirilmesi neticesinde, arz-talep dengesi bozulmuş ve krallık ekonomik olarak çöküntüye uğramıştır. Bu gelişmelerin akabinde Elam saldırıları başlamış ve krallığa bağlı bazı kentler bağımsızlığını ilan etmiştir. Tüm bu olayların sonucunda Üçüncü Ur Hanedanlığı yıkılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 19, 2023

Accepted: September 8, 2023

Key Words:

Famine,
4.2 ka Event,
Amorites,
Ud-şu-bala,
İbbi-Sin.

ABSTRACT

Since the first city-states established in Mesopotamia, grains are the most basic comestibles that determine the political and economic process. Grain famine, which emerged due to natural and political factors, led to the collapse of states. B.C. The 4.2 kiloyear event that started around 2200 BC caused the geographical structure of Mesopotamia to change. The migrations that followed this climate event also changed the political structure of Mesopotamia. The settled and nomadic societies in northern Mesopotamia migrated south due to extreme droughts. Although the societies in Southern Mesopotamia continued to use the river resources for a while, agricultural lands became aridity due to salinization as a result of continuous irrigation with river waters and grain famine occurred. It is seen that these famines continued during the establishment of the Third Dynasty of Ur. In order to prevent famines, agricultural lands were fallow and drainage systems were developed. However, the population pressure that emerged in the cities due to the continued Amorites migrations required continuous cultivation on agricultural lands. With these grain famines in the Third Dynasty of Ur, the tax system was broken, the rations could not be paid with barley, and the number of livestock offered as offerings to temples decreased. In addition, as a result of the overvaluation of barley against silver, the supply-demand balance deteriorated and the kingdom collapsed economically. After these developments, Elam attacks started and some cities affiliated to the kingdom declared their independence. As a result of all these events, the Third Dynasty of Ur collapsed.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ozanarslanaytan@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Climate changes, migrations and famines occurring in different geographies around the world have been experienced since ancient times. Natural and political events seen at various times in the history of Mesopotamia caused the cities to lose their importance and the states to collapse. Climate changes and the destructions caused by migrations since the Sumerians have shaped the course of Mesopotamian history. The agricultural lands of Southern Mesopotamia are irrigated by the waters of the Euphrates and Tigris rivers. These two river sources, which are very important in terms of agricultural sustainability, contain abundant alluvium, minerals and salts. Alluviums and minerals help to increase the aridity of the soil, but the salts accumulated in the soil reduce the agricultural yield.

Sumerians were taken some measures as a precaution against the aridity of the soil. One of these measures is the establishment of irrigation systems and the other is to the land fallow. While agricultural lands were cultivated for one year with the fallow practice, one year was left empty. Thus, the salts accumulated on the soil were purified and the fertility of the soil was ensured. Salinisation is generally observed due to poor drainage system, excessive irrigation, insufficient rainfall and evaporation.

Inadequacy of the drainage system causes the water to remain in the fields and to evaporate in dry weather and to fall back into the soil, causing salinisation. As a matter of fact, this practice had to be abandoned after the too migrations to the cities in Southern Mesopotamia. When nomadic communities called Arameans began to settle in Sumerian cities, economic crises occurred. An important factor causing famine in the Third Dynasty of Ur was the change in the weather. The term "ud-šu-bala" in the Lamentation over Ur means weather, weather change or weather change. In the lamentation describing the destruction of Sumer and Ur, the negative effects of weather changes are described. Agricultural lands were constantly cultivated to feed the growing population. For this reason, agricultural lands began to lose their fertility.

It is seen that similar problems were experienced in the Akkadian state, which was established after the Sumerians. The 4.2 kiloyear event in 2200 BC caused droughts in Mesopotamia and accordingly migration movements increased. Communities living in Tell Leilan and its surroundings in Northern Mesopotamia started to migrate to Southern Mesopotamia as a result of the climatic events and the drought of their lands. These migration movements have led to demographic problems in the Southern Mesopotamian region, which is dominated by the Akkadians. In addition, the cities which established in the region began to lose their qualifications because of it did not have the capacity to feed the newly arrived population.

The Third Dynasty of Ur, which was established in Southern Mesopotamia after the collapse of the Akkadian state, had to face the natural and political problems as states established before it. The Aramaic migrations that continued in the years when the Third Dynasty of Ur was established, disrupted the demographic structure of the cities and caused famines. Grain famines and migrations, especially during the Ibbi-Sin period, led to the collapse of the state. The problem of drought and salinization in the soil has led to a decrease in the amount of cultivation of these grains. At the same time, the weather events referred to as Ud-šu-bala in diplomatic correspondence and laments negatively affected agricultural activities.

After the grain famine, social and political problems arose. High inflation emerged economically and the tax system called bala broken. The pulp of the grains was used for animal feed, but due to the resulting grain famine, fodder became unavailable. For this reason, the number of sheep and goats decreased. Due to the decrease in the number of animals, offerings was not be made to the temples. Instead of barley and wheat, date and sesame plants began to be grown. However, these plants did not replace grains. Population pressure arising from the migrations of the Arameans, whom the Sumerians called Martu, led to both social and political conflicts in the country. As a precaution, called the Wall of Mardu a protective wall was built during the Šu-Sin period. However, this measure could not stop the migration. At the end of the Third Dynasty of Ur, during the reign of Ibbi-Sin, the state governors began to revolt. Information about these rebellions comes from the correspondence between Ibbi-Sin and Išbi-Erra, the governor of the city of Isin. The Third Dynasty of Ur collapsed as a result of grain famine, Mardu migrations, civil rebellions and Elamites attacks.

Giriş

Kent kültürü Güney Mezopotamya'da tarımsal üretimin başlamasıyla bağlantılı olarak gelişim göstermiştir. Güney Mezopotamya'da bataklık alanları kurularak tarımı geliştiren insanlar bu bölgede yerleşik yaşamın temellerini atmışlardır. Yerleşik yaşam biçimi insan gruplarının bir arada yaşamasını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk daha sonra birbirinden farklı kent birimlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ortaya çıkan yeni kentler ise dışarıdan gelen topluluklar için cazip birer yerleşim alanı olarak görülmüştür (Yıldırım, 2017, s. 7).

Sumerce'de *İdilgat* olarak adlandırılan Dicle nehri ile *Buranum* olarak adlandırılan Fırat nehirleri Mezopotamya'ya hayat veren en önemli iki su kaynağıdır (Maisels, 1999, s. 83; Zadok, 1981, s. 46). Fırat ve Dicle nehirleri, akış istikameti üzerindeki su kaynaklarıyla beslenmiştir. Bu akış istikametinde, Dicle nehrine Büyük Zap, Küçük Zap ve Diyala nehirleri, Fırat nehrine ise Murat, Karasu, Balık ve Habur nehirleri katılmıştır (Memiş, 2015, s. 23). Mezopotamya'nın su kaynaklarını oluşturan bu nehirler tarımsal üretimin sürekliliği ve ürünlerin gideceği bölgelere ulaştırılması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca toprağın sulanması ve mahsullerin yetiştirilebilmesi için nehir kenarlarında sulama kanalları ve bentler kurulmuş olmalıdır (Tamburrino, 2010, s. 31). Bunun yanı sıra toprağın verimliliğini sağlamak amacıyla fazla suyun topraktan atılmasına yarayan drenaj sistemleri kullanılmıştır (Hunt ve Hunt, 1976, s. 401).

Yapılan karbon analizleri ve ekolojik incelemeler sonucu dördüncü bin yılın ortalarında Mezopotamya'da bir iklim değişikliğinin meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu iklim değişikliği başladığı zamandan önce deniz seviyesinin bugünkünden 3 metre daha yüksek olduğu varsayılmaktadır. Bu iklim değişikliği sonucu yağış miktarında azalma olmuştur. Yağışların azalmasıyla beraber Mezopotamya'ya hayat veren nehirler sularının azalmasından ötürü bölge kuraklık ile karşı karşıya kalmıştır (Nissen, 2004, s. 65-66). Nehirlerin kurumaya başlaması ayrıca tarım arazilerini de etkilemiş olmalıdır. Oluşan bu yeni çevre insan toplulukları için hem bir avantaj hem de bir dezavantaj sunmuş olabilir (Pollock, 2017, s. 56).

Şartlar nasıl gelişim göstermiş olursa olsun Mezopotamya'da tahıl yetiştiriciliğine dayalı uzun erimli bir kültürel ortam doğmuştur. Mezopotamya toplumları için tahılların yetiştirilmesi siyasi yapının sürdürülebilirliği açısından önem arz etmiştir. Tahılların saklanabilir, depolanabilir, korunabilir ve işlenebilir yapıya sahip olmaları ilk defa toplumsal artıyı ortaya çıkarmıştır. Mezopotamya'da kurulan devletler varlıklarını bu toplumsal artı sayesinde sürdürebilmişlerdir (Scout, 2019, s. 184-185). Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın siyasi olarak yıkılmasının arkasında tahıl kıtlığına dayalı ekonomik bir kriz yatmaktadır. Bu kriz temelde iklim değişikliği, kuraklık ve toprakların tuzlanmasına bağlıdır. Daha çok Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın son dönemlerinde etkisini gösteren göçler bu kriz ortamının hem bir sonucu hem de bir nedeni olarak nitelendirilebilir. Çalışmamızda, Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın yıkılışı öncesinde, tahıl kıtlığına bağlı olarak yaşanan ekonomik sorunlar, göçler ve bu olguların doğurduğu sonuçların ele alınması amaçlanmıştır.

Sumer ve Akad Dönemlerinde Yaşanan İklim Değişiklikleri ve Kuraklıklar

İklim değişikliği ve kuraklık, Üçüncü Ur Hanedanlığı'ndan önce Güney Mezopotamya'da kurulmuş olan devletler için temel bir sorundu. Bu bölgedeki kentler genellikle tarımsal üretimin pratik bir yolla yapılabilmesi için bölgeye hayat veren Fırat ve Dicle nehirlerinin kolları üzerinde kurulmuştur. Nehirlerin taşıdığı alüvyonlar ve tuzlar, sulanan toprağın verimliliğini arttırmaya yardımcı mineraller içermektedir. Sumer kent devletleri döneminden itibaren, tarım arazilerinin sürekli olarak nehir sularıyla sulanması sonucunda biriken tuzlar, toprağın verimsizleşmesine yol açmıştır. Bunun yanı sıra sıcak ve nemli bir iklime sahip Güney Mezopotamya bölgesinde, nehir sularının buharlaşıp yağmur yoluyla daha

geniş alanlara taşınması, tarım arazilerini büyük ölçüde çoraklaştırmıştır. Sumer kent devletleri döneminde buna önlem olarak tarım arazileri belirli aralıklarla işlenmeyerek nadasa bırakılmıştır (Westenholz, 2002, s. 24; Tekin, 2014, s. 114).

MÖ 3. bin yılın ortalarında, verimli topraklara sahip olabilmek için Sumer kent devletleri arasında bazı anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Fırat nehri üzerinde kurulmuş iki komşu kent devleti olan Umma ve Lagaş, *Guedana* adı verilen verimli bir bölge için mücadele etmişlerdir. Lagaş kentinden ele geçen belgelerden hareketle, savaşın uzun yıllar sürdüğü anlaşılmaktadır. Kentlerin birbirleriyle uzun bir süre boyunca mücadele hâlinde olmaları, Guedana bölgesinin her iki kent devletinin tarımsal faaliyetlerini sürdürebilmeleri için hayati bir öneme sahip olduğuna işaret etmektedir (Nissen, 2004, s. 154; Van De Mieroop, 2018, s. 44). Güney Mezopotamya'da verimli tarım arazilerin küçülmesiyle, yetiştirilen ürünlerin çeşitliliği ve miktarı arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Yapılan Paleobotanik araştırmalarda, MÖ 3500'lerde Irak'ın güneyinde yer alan tarım arazilerinde yetiştirilen arpa ve buğday miktarının neredeyse birbirine eşit olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 3. bin yılın ortalarına gelindiğinde, tuzlu toprağa daha dayanıklı olan arpanın, buğdaya oranla altı kat daha fazla yetiştirildiği tespit edilmiştir. MÖ 2100'de Lagaş kent devletine bağlı Girsu kentinde yetiştirilen buğday miktarı geriye kalan tahılların yalnızca yüzde ikisine denk gelmektedir. MÖ 1700'lerde ise Güney Mezopotamya topraklarında buğday ekimi tamamıyla bırakılmıştır (Jacobsen ve Adams, 1958, s. 1252; Helbaek, 1960, s. 195).

Tarım ürünlerinin yetiştirildiği topraklarda görülen tuzlanma sorunu, ekonomik ve siyasi açıdan Sumer kent devletlerinin yıkımına zemin hazırlamıştır. Tarımsal üretimde üretici rolünde olmayıp üst yapıyı oluşturan kent yöneticileri, din adamları, askerler, tüccarlar ve zanaatkarlardan oluşan sınıfsal yapı çöküntüye uğramıştır. Bu ise kent vasfının yok olmaya başlamasına yol açmış olmalıdır. Sumer kent devletleri, doğa olayları ve tarım arazilerinin tuzlanmasının etkisiyle büyük bir krizin içine girmiştir (Jacobsen ve Adams, 1958, s. 1252). Göçebe halkların kentlere gelip yerleşmeye başlamalarıyla yaşanan tahıl krizi daha ileri boyutlara taşımış olmalıdır. MÖ 2350'de Akadlılar, Sumer kent devletlerinin hakimiyetine son vererek Güney Mezopotamya'da üstün siyasi güç olmuşlardır (Redmann, 1978, s. 309; Chadwick, 2005, s. 54-55; Reade, 2011, s. 50).

Akadlılar, MÖ 2350'den MÖ 2200 yılına kadar kendisine bağlı olan kentleri başkent Agade'den atadığı valiler aracılığıyla yönetmiştir. Akad devleti ele geçirdiği kentlerden aldığı vergiler sayesinde ekonomik bir zenginliğe sahip olmuştur. 150 yıllık süreçte Mezopotamya'da tek hâkim güç olan Akad devleti, göçebe Gutiler tarafından yıkılmıştır (Pekşen, 2020, s. 251). Ancak siyasi olarak yıkılmasına zemin hazırlayan asıl önemli gelişme ise bu dönemde yaşanan iklim değişiklikleri ve kuraklıklardır (Gibbons, 1993, s. 985). Akad İmparatorluğu'nun güney ve kuzey Mezopotamya'da hakimiyet sağladığı dönem içerisinde, dünyanın farklı coğrafyalarında iklim değişiklikleri ve kuraklıklar meydana gelmiştir. MÖ 2200'lerde başlayan ve *4,2 ka olayı*¹ diye adlandırılan bir iklim olayı, Mezopotamya'nın yanı sıra Mısır, İndus ve Çin'de kurulan medeniyetlerin zayıflamasına veya ortadan kalkmasına yol açmıştır. Bu iklim olayı ile beraber hava sıcaklıkları ani artışlar göstermiş, Mezopotamya'daki Fırat ve Dicle nehirlerinin suları azalmaya başlamıştır. MÖ 2200'lerde ani ısı değişimleriyle birlikte nehirlerin

¹ 4,2 ka iklim olayı, günümüzden 11650 yıl önce başlayan ve dünyayı kaplayan buzulların geri çekilmeye başladığını ifade eden Holosen dönem içerisinde meydana gelmiş bir iklimsel olaydır. Holosen dönemin sonlarında Meghalayan çağı içerisinde gerçekleşen bu iklim olayı, MÖ 22. yüzyıl boyunca dünyanın birçok coğrafyasında etkisini göstermiştir. Peter B. deMenocal, Cultural Responses to Climate Change During the Late Holocene, *Science*, Vol. 292 No. 5517, April 2001, s. 667-673.

suları tarım arazilerini yeteri kadar besleyemeyecek seviyede azalmıştır (Cullen vd., 2000, s. 379-382; Cookson vd., 2019, s. 6).

Bu dönemde, Güney Mezopotamya'da yaşanan kuraklık ve aşırı sıcaklıklar, Kuzey Mezopotamya'da da etkili olmuştur. Yağmur ve kar yağışlarının azalmasıyla birlikte bölgede tarımsal üretim neredeyse yapılamaz hâle gelmiştir. Bu bölgelerde tarım, nehir sularından ziyade yağışlara bağlı olarak yapılmaktaydı. Kuraklıkların yaşanmasıyla birlikte Akad döneminde, Tell Leilan ve çevresindeki yerleşim yerlerindeki nüfusun azalmaya başladığı görülmüştür. MÖ 3. bin yılın sonlarında arpa ve buğday gibi tahılların sürdürülebilir bir şekilde yetiştirilememesiyle Kuzey Mezopotamya'da neredeyse bütün yerleşim yerleri terk edilmiştir. Bu tarihlerde Habur Nehri ve çevresinde kurulmuş yerleşim yerleri hakkında bilgi veren yazılı metinler aniden kesintiye uğramaktadır. Bu durum kuraklığa bağlı kitlesel göçün büyüklüğünü ortaya koymaktadır. (Wilkinson vd., 1994, s. 499-501; Kuzucuoğlu, 2007, s. 469-470; Ur, 2010, s. 404-407; Lawrence vd., 2016, s. 10-13). Weiss, Akad döneminde Kuzey Mezopotamya'da yapılan kazı çalışmalarından elde edilen arkeolojik veriler ile toprak analizlerini bir araya getirerek iklimsel olaylar ve kuraklığa bağlı nüfus hareketliği hakkında bazı görüşler bildirmiştir. Kuraklıkla beraber en temel geçim kaynağı olan arpa ve buğdayın yanı sıra koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanların da sayısında olağandışı bir azalma görülmüştür (Weiss, 2015, s. 42-44). Bu durum karşısında kuzeydeki kentlerde yaşayan on binlerce insanın bir kısmı göçebe ve yarı göçebe bir yaşam biçimine geçiş yapmış olabileceği gibi bir kısım insan grubu da güneydeki kentlere yerleşmeye başlamış olabilir. Ortaya çıkan nüfus baskısı sonucunda, güneydeki kentler belirli sayıdaki arzın talebi karşılayamaması durumunda hızlı bir çöküş sürecine girmiş olabilir. Ayrıca nehir kolları üzerinde kurulan güney kentlerinde toprağın tuzlanmasına önlem olarak tarım arazilerinin nadasa bırakılması gerekmektedir. Ancak göçler nedeniyle artan nüfusu beslemek için sürekli olarak ekim yapılması, tarım arazilerinin daha çok verimsizleşmesine yol açmış olabilir. Akad devleti iklim değişikliği, kuraklık ve kıtlık gibi sorunlarla uğraşırken bir yandan da Guti saldırıları ile iyice zayıflamış ve MÖ 2150'de tarih sahnesinden silinmiştir.

Üçüncü Ur Hanedanlığı'nda Tahıl Kıtlığına Sebep Olan Faktörler

Akad devletinin yıkılmasının ardından siyasi bir boşluk meydana gelmiş ve Mezopotamya'da yaklaşık 40 yıl boyunca birbirinden bağımsız krallıklar ile kent devletleri hüküm sürmüştür. Kısa karanlık çağ olarak adlandırılan bir sürecin ardından MÖ 2112'de Üçüncü Ur Hanedanlığı kurulmuştur. Yeni Sumer Devleti olarak da bilinen bu devletin ilk kralı Ur-Nammu'dur. Ur-Nammu başlarda Uruk kralı Utuhegal'in bir valisiyken (ensi) daha sonra bağımsızlığını ilan ederek Üçüncü Ur Hanedanlığı'nı kurmuştur (Roaf, 1996, s. 100; Crawford, 2015, s. 36; Uhlig, 2019, s. 223-224). Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın siyasi olarak yıkılmasından önce devleti zayıflatan iki faktör vardır. Bunlardan birincisi nüfus faktörüken diğeri ise iklimsel olaylara ve tarım topraklarının verimsizliğine bağlı olan doğa faktörüdür.

Dünya tarihi boyunca toplumlar, yaşadıkları coğrafyaların olumsuzluklarından kurtulmak için yeni coğrafyalara göç etmişlerdir. Bu olumsuzluklar genellikle ekonomik veya siyasi sebeplere bağlı olmuştur. Mezopotamya'nın Eskiçağ tarihi içerisinde muhtelif zamanlarında göçler yaşanmıştır. Bu göçlerin geneli ekonomik sebeplere bağlı zorunlu göçlerdir. Bunun yanında göçebe halkların bereketli topraklara ve yerleşik toplumların zenginliklerine sahip olma arzusu göçleri tetikleyen sebepler arasındadır (Manning, 2005, s. 81-85; Yıldırım ve Pekşen, 2013, s. 31-32). Göçebe kabileler ilk defa Sumer kent devletleri döneminde kentlere gelip yerleşmeye başlamışlardır. Bu halkların isimlerine ilk kez MÖ 2600'de Şuruppak'ta ve daha sonra ise MÖ 2400'lerde Ebla'da ele geçen tabletlerde rastlanmaktadır. Mezopotamya'daki yazılı kayıtlarda farklı isimlerle anılan bu halklar Sumercede *Martu*, Akadcada ise *Amurru* olarak anılmıştır (Archi, 1985, s. 7; Memiş ve Bülbül,

2014, s. 34). Amurrular² kentlerde yaşamayan hayvancılık, avcılık ve ticarete dayalı bir ekonomiye sahip göçebe veya yarı göçebe halklardır. Üçüncü Ur Hanedanlığı döneminden kalan bir tablette Amurrular için “*Tarımdan habersiz dağ Amurruları ona (İnanna’ya) boğaların ve geyiklerin derisinden yapılma hediyeler sundular.*” denilmektedir (Michalowski, 2011, s. 91). Burada görüldüğü üzere dağlarda göçebe olarak yaşayan Amurrular yetiştirdikleri veya avladıkları hayvanlardan çeşitli ürünler imal etmişlerdir.

Üçüncü Ur Hanedanlığı döneminde kentlere yapılan Amurru göçlerini önlemek amacıyla hanedanlık tarafından bazı önlemler alındığı görülmektedir. Bu önlemlerin en dikkat çekenini Ur kralı Şu-Sin (MÖ 2037-2028) zamanında, Fırat ve Dicle Nehirlerinin arasına inşa ettirilen bir savunma duvarıdır. Bu duvara Şu-Sin’in dönemindeki kral listesinde *Martu Duvarı* adı verilmiştir. Kral listesinde Şu-Sin’in dokuz yıllık iktidarının dördüncü yılı “*Ur kralı Şu-Sin’in Tidnum’u ve La’madium’u uzak tutar adlı Martu duvarını inşa ettirdiği yıl*” olarak anılmıştır (Frayne, 1997, s. 290; Michalowski, 2011, s. 114). Martu duvarı, Şu-Sin’in Ur Hanedanlığı’nın topraklarını genişletmek amacıyla yaptığı seferler sırasında inşa ettirilmiş olmalıdır. Fakat daha sonraki süreçte Amurru akınlarının devam etmesinden anlaşılacağı üzere bu önlem başarılı olmamıştır. Amurru akınlarına dair Şu-Sin dönemindeki bir tablette “*Düşman Amurru Tidnum ve La’madium’dan (ona) doğru aşağıya indi ve savaşta onunla karşı karşıya geldi.*” denilmektedir (Frayne, 1997, s. 297). Bu dönemde ele geçen bir başka tablette ise Amurrular için “*O zamandan beri, buğdayı bilmeyen ve tarımı umursamayan kurtlar gibi...bir canavarın içgüdülerine sahip yıkıcı bir halk...*” diye bahsedilmiştir (Frayne, 1997, s. 299; Michalowski, 2011, s. 84).

Şu-Sin’den sonra tahta Ur Hanedanlığı’nın son kralı olan İbbi-Sin (MÖ 2028-2004) geçmiştir. Söz konusu kral 24 yıl tahta kalmıştır. İbbi-Sin dönemindeki kral listesinden ve valilerle olan yazışmalardan anlaşıldığı üzere Amurru göçlerinin sayısının artmış ve bu göçler hanedanlık üzerinde hem siyasi hem ekonomik olumsuzluklara neden olmuştur. İbbi-Sin’in iktidarının on yedinci yılına Amurru kabileleriyle yapılan savaşların ismi verilmiştir. Kral listesinde, “*Eski zamanlardan beri hiçbir kent tanımayan güney sınırındaki Martuların Ur kralı İbbi-Sin’e boyun eğdiği yıl*” diye yazmaktadır (Frayne, 1997, s. 364). İsin kentinin valisi olan İşbi-Erra’nın, İbbi-Sin’e gönderdiği bir mektupta, *Düşman Martuların ovalara indiğini duydum* ifadesinden Amurru kabilelerinin yaşadıkları dağlık bölgelerden kentlere indikleri ve Üçüncü Ur Hanedanlığı’nın himayesindeki bölgeleri tehdit ettikleri anlaşılmaktadır (Jacobsen, 1953, s. 40; Memiş ve Bülbül, 2014, s. 38). Amurru kabileleri kentlerde büyük tahribatlara yol açmış ve bu kentlerdeki zenginlikleri yağmalamışlardır. Üçüncü Ur Hanedanlığı yıkıldıktan sonra siyasi bir merkez olarak kurulan Eşnunna’dan ele geçen bir tablette, Amurru istilası sonrasında kentlerin durumu, “*İbbi-Sin’in toprakları Martular tarafından çöl haline getirildi*” ifadelerinden anlaşılmaktadır (Kinal, 1983, s. 98; Bülbül, 2010, s. 39).

Kuzey Mezopotamya’da yaşanan iklim değişiklikleri ve kuraklıklar Amurru kabilelerinin Güney Mezopotamya’ya göçmelerine yol açmış olmalıdır. Ancak bu göçlerin temel sebebinin iklim değişikliği olmadığı açıktır. Üçüncü Ur Hanedanlığı’ndan önceki dönemlerde de Amurruların Güney Mezopotamya’da varlık gösteriyor olmaları bu duruma kanıt niteliği taşımaktadır. Ayrıca göçler daha sonraki yüzyıllarda da çeşitli sebeplerle devam etmiştir (Burke, 2017, s. 295-296). Göçlerinden doğan nüfus baskısının Üçüncü Ur Hanedanlığı üzerinde oldukça olumsuz bir etki yaratmış olmalıdır. Devletin yıkılmasında önemli bir etken

² Çalışmamız boyunca bu halk Akadca metinlerde geçen adı ile anılacaktır.

olan bu göçlerin yanı sıra iklim değişiklikleri ve kuraklıklar da ülkede ciddi yiyecek kıtlıklarının yaşanmasına sebep olmuş olabilir.

Üçüncü Ur Hanedanlığı'nda yaşanan doğa olayları (sel, kuraklık vb.) atasözlerinde, kral listelerinde ve ağıtlarda doğrudan bir anlatıyla veya dolaylı yoldan metaforik bir şekilde ifade edilmiştir. MÖ 3. bin yılın sonlarında, okuma yazma bilen kâtipleri yetiştirmek için açılmış bir okulda yazdırıldığı düşünülen bir tablette, Ur kentini iki kez yıkılmış olduğu dile getirilmiş ve bu yıkımların sebepleri mecazi olarak aktarılmıştır. Tablette, “*Şehir (ki) yıkıldıktan sonra, (onlar) şehri bir daha yıktılar. Şehir yok edilmeden önce (onlar) bir gedik açtılar. Onun şehri pancarların (saplarından) kesildiği bir yer haline geldi. (Dediler ki); Sen onun hükümlerinin ondan alınmasına izin vermemeliydin. Onun kurumlarının yok edilmesine izin vermemeliydin. Boğanın meydandan kaldırılmasına izin vermemeliydin.*” yazmaktadır (Wilson, 2005, s. 47). Bu tablette Ur şehrinin yıkıldığı anlatılmaktadır. Kenti yok eden ise Şimaşki hanedanlığı veya Elam devletidir. Şehirde açılan gedikten, Ur kentini savunma duvarlarının düşman askerleri tarafından tahrip edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Onun şehri diye atıfta bulunulan kişi ise Ur'un son kralı İbbi-Sin'dir. Pancarın saplarından kesilmesi, kafaları kesilip yere düşmüş askerlere ithafen söylenmiş olabilir. Son olarak boğa ifadesiyle işaret edilen ise Ur şehridir. Burada dikkat çekici olan kentin iki defa yıkılmış olmasıdır. İkinci yıkımından kastedilenin siyasi olarak yok edildiği açık bir şekilde anlaşılabilir. Ancak söz konusu yıkımın öncesinde birinci yıkıma ithafen, İbbi-Sin döneminde yaşanan (özellikle iktidarının altıncı ve yedinci yıllarında) fiyat artışları, enflasyon ve tahıl kıtlığının yarattığı yıkım kast edilmektedir (Wilson, 2005, s. 47-48).

MÖ 3. bin yıl boyunca Güney Mezopotamya'da tuzlanma ve kuraklık sorunu, Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın son dönemlerinde iyice etkisini hissettirir hâle gelmiştir. Tuzlanma sorununun tam olarak ne zaman kritik bir hâl aldığı tespit edilemese bile, Üçüncü Ur Hanedanlığı döneminden kalan zirai içerikli metinlerde, Ur ve çevresindeki tarım arazilerinin veriminin düşük olduğunu açıklamak için “*acı sulara bulunan*”, “*tuzlu alanlara ve tuzlu yerlere yakın olan*”, “*öbek öbek tuzun olduğu*” topraklar gibi ifadeler kullanılmıştır (Nissen ve Heine, 2009, s. 71). Güney Mezopotamya'daki ekilebilir topraklar üzerinde yapılan güncel analizlerde, toprağın tuzlanmaya eğilimli olduğu ve bu sorunun yakın tarihlerde de devam ettiği tespit edilmiştir (Buringh, 1960, s. 60-72). Nippur ve yakınlarında toprağın yapısında ortaya çıkan değişimin ve ekilen tahıl miktarının analizini yapan Adams, Sumer kent devletleri döneminde, Nippur kentinde hektar başına düşen tahıl miktarının 2030 litreden, Üçüncü Ur Hanedanlığı döneminde 1134 litreye düştüğünü tespit etmiştir. Ayrıca Adams, tuzlanmayı toprağın aşırı kullanımına yormuştur. Bu durumu ise Üçüncü Ur Hanedanlığı zamanında ortaya çıkan ani nüfus artışı ile ilişkilendirmektedir (Adams, 1981, s. 141-142, 151; Bulut ve Kurt, 2020, s. 433-434). Bu ani nüfus artışı ise Amurru kabilelerinin kente yaptıkları göçlerle ortaya çıkmış olmalıdır.

Tuzlanma, genellikle drenaj sisteminin zayıflığı, aşırı sulama, yağış yetersizliği ve buharlaşmaya bağlı olarak görülmektedir. Drenaj sisteminin yetersizliği, suyun tarlalarda kalmasına ve kuru havalarda buharlaşıp tekrar toprağa düşmesi sonucu tuzlanmasına sebep olmaktadır. Güney Mezopotamya'da ikliminin sıcak ve kuru olması, buharlaşma hızını arttırarak tuzlanma kat sayısını en yukarıya çıkarmaktadır. Bu sebeple işlenen toprağın nadasa bırakılması ve güçlü drenaj sistemlerinin kurulması gerekmektedir. Buna ek olarak yağış miktarının artışı ile tuzlanma etkisi ters orantılı olduğundan yağmurun yağması tuzların topraktan süzülmesine yardımcı olmaktadır (Altaweel, 2013, s. 3). MÖ 3. bin yılın sonlarında, toprağın aşırı sulanmasından ve buharlaşmadan dolayı ortaya çıkan tuzlanmayı azaltmak ve toprağın verimliliğini arttırmak için drenaj sistemleri kurulmuştur. Bu sistem ekili alanlardaki fazla suyun tahliye edilmesinde kullanılmıştır (Altaweel, 2018, s. 182). Üçüncü Ur Hanedanlığı

döneminde ani göçlerden doğan aşırı nüfusun beslenebilmesi, daha fazla gıda ürününün daha seri bir şekilde üretilmesini gerektirmiş olabilir. Bu durumda toprağın verimliliğini arttırıp daha fazla miktarda mahsul alınmasına yardımcı olan drenaj sisteminin kullanımının, Üçüncü Ur Hanedanlığı'nda yaşanan kıtlığın önüne geçilmesi adına önem arz ettiği söylenebilir.

Üçüncü Ur Hanedanlığı'nda kıtlığa sebep olan önemli bir etken ise hava durumu değişikliğidir. Ur Üzerine Ağıt'ta geçen *ud-šu-bala* terimi hava durumu, hava durumu değişikliği veya hava durumunu değiştirmek gibi anlamlara gelmektedir. Sumer ve Ur için yazılmış olan ağıtın hemen başlarında “*Havayı değiştirmek, (karanın) fiziki yapısını bozmak için, Tufan (zamanındaki) gibi fırtınalar bir araya geldi*” ifadelerinde hava durumu değişikliği birkaç farklı şekilde kullanılmıştır (Wilson, 2005, s. 49). Sumer ve Ur'un yıkılışını anlatan ağıtın içerisinde hava durumu değişikliklerinin ortaya çıkardığı olumsuz etkiler anlatılmaktadır. Ur'a gönderilen bir raporda; “*Denize kıyısı olmayan veya iskelesi olmayan İsin şehrini (sel) suları bastı. Umma ve Sigkurşagga üzerinde şiddetli bir fırtına esti. Aslanbaşları şehri Girsu'yu bir şimşek fırtınası vurdu.*” denilmiştir (Michalowski, 1989, s. 13-14; Wilson, 2005, s. 49). Bu anlatı beklenmedik bir hava durumu değişikliğini gözler önüne sermektedir. Benzer doğa olaylarının İbbi-Sin'in yirmi ikinci yılında da yaşandığını görülmektedir. Bir doğal felakete atıfta bulunulan bu yılda Ur'un sellerle mücadele ettiği, “*Ur kralı İbbi-Sin'in tanrıların emrindeki ve tüm dünyayı sarsan sel ile harap olan Ur ve URUxUD şehirlerini ayakta tuttuğu yıl*” olarak anılan yıl adından öğrenilmektedir (Frayne, 1997, s. 365). Bu anlatının düşman saldırıları karşısında bir metafor olarak kullanılmadığı, ilk anlamıyla gerçekten bir sel felaketine atıfta bulunduğu düşünülmektedir. Olayın yaşanması hanedanlık adına felaketlere neden olmuş olmalıdır. Bu olay aynı zamanda Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın başına gelecek daha büyük felaketlerin habercisi olmuştur.

İbbi-Sin'in iktidarının son yıllarında hava durumuna bağlı yaşanan su kıtlıklarının yol açtığı sıkıntılara dair anlatılar da mevcuttur. Bunları Ur Üzerine Ağıt'ta aktarılanlardan çıkarmak mümkündür. Bu ağıtta 293. ve 295. satılarda ifade edilen olaylar kıtlığın bir sonucu olarak ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Satırlarda, “*Yemekte (veya: yakacak odunda) görev yapanlar yiyecekten veya (yakacak odundan) uzaklaştılar ve bu nedenle gidip geri dönmeyecekler. Su (kaynağında) görev yapanlar su (kaynağından) uzaklaştılar ve böylece onlar gidip geri dönmeyecekler.*” denilmiştir (Michalowski, 1989, s. 93-95). Bu satırlar, kentte yaşanan su kıtlıklarına ve kıtlığın yarattığı sonuçlara atıfta bulunmaktadır. Vanstiphout ise anlatıdaki satırların daha genel bir anlam barındırdığını iddia etmiş ve burada kuraklık, kıtlık ve dış istilalara atıfta bulunulduğuna dair görüşler bildirmiştir (Alster, 1980, s. 86). Üçüncü Ur Hanedanlığı ile ilgili Sumer ve Ur üzerine yazılmış ağıtta geçen bir başka anlatıda ise “*Şehrimin su yollarında toz ve (kum) toplandı. Şehrim tilkiler için bir yuva haline geldi. Sürekli akan sular yok oldu.*” yazmaktadır (Michalowski, 1989, s. 45). Bu satırlarda su kıtlıklarının yaşandığı ve çöl tilkileri için bile suyun kalmadığına vurgu yapılmıştır. Sulama kanallarında biriktirilen sular bile kurumuş ve tilkiler su bulabilmek için şehirlere gelmeye başlamış olmalıdırlar (Wilson, 2005, s. 51-52). Bu ağıtta Ur kentinde yaşanan su kıtlığına dair bir diğer satırda ise “*Ur'da kimse yiyecek aramak için gitmiyor, kimse su getirmiyor; İnsanlar kuyulardan sadece avuçlarıyla alabilecekleri kadar su alıyorlar.*” denilmiştir (Wilson, 2005, s. 52). Bu anlatıda aktarılanlar İbbi-Sin'in muhtemelen yirmi dördüncü yılında meydana gelmiştir. Anlaşılan göre aşırı sıcaklıklar Ur kentinin dışındaki su kanallarını bile kurutmuştur. Bu nedenle kentte yaşayan halk Ur'un dışına su aramak için çıkmamaktadır. Bu anlatılardan yola çıkarak hava durumu değişimine bağlı olarak iklimsel döngünün bozulduğu anlaşılmaktadır. Bazı zamanlar beklenmedik sel felaketleri ile karşılaşılırken bazı zamanlar ise su kıtlıklarının ve kuraklıkların yaşandığı görülmektedir.

Üçüncü Ur Hanedanlığı'nda Yaşanan Tahıl Kıtlığının Yol Açtığı Sonuçlar

Eski Çağ'da, Mezopotamya'da hüküm sürmüş tüm devletlerin sahip olduğu tarıma dayalı ekonomi, Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın da ekonomik temelini oluşturmuştur. Tarıma dayalı bu ekonomik yapıyı ayakta tutan en önemli gıdalar ise tahıllardır. Tahıllar devletin vergilendirme sisteminin önemli parçalarıdır. Devletin bütün ticari denetimi ve emtia varlığı, tahıllar üzerinden sağlanmıştır. Özellikle arpa üretimi, arz-talep dengesinin sağlanabilmesi için büyük bir önem arz etmiştir. Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın sonlarında yaşanan tahıl kıtlıkları bütün ekonomik yapının altüst olmasına yol açmıştır. Tahıl kıtlıkları tapınaklara adanan adaklarda azalmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Ayrıca tahıl kıtlığına bağlı olarak bozulan vergi sistemi ve arz-talep dengesinden ötürü ülke genelinde bir enflasyon ortaya çıkmıştır. (Cripps, 2019, s. 53-54).

Üçüncü Ur Hanedanlığı'nda Şulgi (MÖ 2094-2046) döneminde, takas anlamına gelen ve *Bala* olarak adlandırılan bir vergi sistemi kullanılmaya başlanmıştır. Vergi sisteminin amacı devletin hüküm sürdüğü topraklardan elde edilen kaynakların en iyi şekilde kullanılabilmesine yöneliktir. Bu vergiler, hanedanlık tarafından belirlenen dönemlerde, kentlere atanan valiler aracılığıyla toplatılmıştır. Şulgi döneminde saray memurları, ordu komutanları ve hükümdar adına yapılan bağışlar ve hediyeler toplanmış, bunun karşılığında ise krallık, yeni tapınakların inşasını ve eski tapınakların tadilatını finanse etmiştir. Tahıl, hayvan veya gümüş miktarı karşılığında alınan vergiler, Ur kent merkezinde toplanmıştır. Hanedanlığa bağlı her bir kent farklı vergi kalemleri ile bu sistemin bir parçası olmuştur (Yıldırım ve Aytan, 2023, s. 294).

İbî-Sin'in hükümdarlığının ilk yıllarında *Bala* sisteminde bozulmaların başladığı görülmektedir. Puzriş-Dagan'dan Ur'a gönderilen dönemsel ve yıllık vergilere dair son metinler İbî-Sin'in üçüncü yılına aittir. Bu durumda, Üçüncü Ur Hanedanlığı için tahıl ve hayvan tedariki açısından önemli olan Puzriş-Dagan'dan gelen vergilerin kesilmiş olabileceği anlaşılmalıdır. Puzriş-Dagan'da hayvan sayısında görülen azalma, vergilerin ödenememesindeki en büyük sebeptir. Yalnızca Puzriş-Dagan değil aynı zamanda diğer kentler de vergilerini nakdi veya aynı olarak ödeyememişlerdir (Cripps, 2019, s. 55). Bu dönemde kent valileri, gönderdikleri kentlerin yönetimini kaybetmeye başlamışlardır. Kentlerdeki nüfus baskısı ve doğal sebepler sonucu ortaya çıkan kıtlık sebebiyle *Bala*'nın yükümlülükleri yerine getirilemez hâle gelmiştir (Hallo, 1960, s. 96).

İbî-Sin'in altıncı yılından sonra valilerin Nanna'ya adak için kurbanlık hayvanları sunmadıkları görülmektedir. İbî-Sin'in yedinci yılı ve bunu takiben diğer yıllarda da kurbanlık hayvan sayısında genel bir azalma olduğuna dair işaretler vardır (Jacobsen, 1953, s. 38; Liverani, 2014, s. 173). Ur'da ve Nippur'daki tapınaklarda kült ritüeller çoğu zaman gerçekleştirilememiştir. Bu durumda vergilerden kaynak sağlanamayınca tüccarların elindeki koyun ve keçiler adak olarak tapınaklara sunulmaya başlanmıştır. Tüccarlar sahip oldukları koyun ve keçileri, ay tanrısı Nanna'nın buyruğunu yerine getirmek için Ur tapınağına sunmuşlardır. Ur'daki kazılardan elde edilen yazılı tabletlerin birinde, "*Çeşitli insanlardan satın alınan koyunlar Nanna'ya sunulur. Nanna (onları) sorumlu tuttu.*" yazmaktadır (Cripps, 2019, s. 56). Burada çeşitli insanlar olarak kastedilenler tüccarlar olmalıdır. Anlaşıldığı kadarıyla tüccarlar, Nanna'ya adaklar sunmaları gerektiğine inanmış ve ellerindeki koyunları ona adanmışlardır. Üçüncü Ur Hanedanlığı'nda ekonomik bir buhran yaşanırken, tüccar sınıfı bu buhrandan etkilenmemiş olmalıdır. Bunun başlıca sebebi tüccarların birer aile şirketi gibi

organize olmuş olmalarıdır. Bu sebeple merkezi yönetimin ekonomik yapısı çöktüğünde tüccarlar faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir³ (Liverani, 2014, s. 196).

İbbi-Sin'in iktidarının ilk yıllarında tahıl kıtlığına bağlı olarak hayvan yemleri tahıllardan elde edilemez hâle gelmiştir. Bu nedenle nehir kenarlarında kendiliğinden yetişen kamış bitkisi hayvan yemi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tahılların sıklıkla yetiştirildiği tarım arazilerine sahip olan Umma ve Girsu kentlerinde yoğun bir şekilde ekim yapılmasına rağmen kıtlıklar devam etmiştir. İbbi-Sin'in sekizinci yılından itibaren tahıl ekiminden neredeyse hiç verim alınamamasından dolayı yeni mahsuller yetiştirilmek istenmiştir. Arpa ve buğdayın yerine hurma ve yağı için susam bitkisi yetiştirilmeye başlanmıştır (Sallaberger, 1999, s. 176). Hurma Erken Hanedanlar Döneminden itibaren Güney Mezopotamya'da sıklıkla yetiştirilen bir üründür. Hurma ağaçlarının kökleri sulak bir arazide daha hızlı büyür ve elde edilen verim de bu büyümeyle aynı doğrultudadır. Bu nedenle özellikle su kenarlarında yetiştirildiğinde tahıllara alternatif bir kaynak olma özelliği gösterebilmektedir (Postgate, 1992, s. 171, 176).

İbbi-Sin'in saltanatının ilk yıllarında tahıl miktarının çok az olduğu ve aynı zamanda çok pahalı olduğu varsayılmaktadır. İbbi-Sin'in birinci ila beşinci yılları arasında, sonraki yıllara nispeten daha istikrarlı bir şekilde depo edilen tahıl miktarı, beşinci yıldan sonra azalmaya başlamıştır. Arpa fiyatları yedinci yılın sonunda önceki yıla oranla 15 kat artmıştır. Temel gıda maddelerinin aşırı değerlenmesi tayı sisteminde⁴ bozulmalara yol açmıştır. Ur kentinde söz konusu hükümdarın altıncı ila sekizinci yıllarına ait tayı dağıtımıyla ilgili olarak arpa yerine hurma ve susam yağının verildiği görülmüştür. Daha sonraki yıllarda ise tayı dağıtımıyla ilgili tabletlerden bilgi edinilememesinden ötürü bu uygulamanın ne kadar süre daha devam ettirildiği tespit edilememektedir (Gomi, 1984, s. 211-212). Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın son yıllarında yaşanan Amurru göçleri ve kıtlıkların yanı sıra ortaya çıkan yüksek enflasyon ile devlet iyice zayıflamıştır. Koyun ve keçi fiyatları kademeli olarak artış göstermiş ve İbbi-Sin'in yedinci yılının sonlarında yüzde 2700'lük bir enflasyonun ortaya çıktığı tespit edilmiştir (Gomi, 1980, s. 35-36; Cripps, 2019, s. 68).

Tüm bu gerçekleşen olayların üzerine İbbi-Sin'e bağlı valiler yönettikleri kentlerde bağımsız bir devlet kurmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Ur'da yaşanan tahıl kıtlığından ve göçlerden dolayı kentin sıkıntı içerisinde olduğunu bilen İšbi-Erra, valisi olduğu İsin kentinde kendi devletini kurmak istemiştir. İbbi-Sin'in İsin valisi İšbi-Erra ve Kazallu valisi Puzur-Numuşda ile mektuplaşmaları olayın seyrine dair bilgiler vermektedir. Ur kentinde yaşanan tahıl kıtlığından ötürü İbbi-Sin, İsin valisi İšbi-Erra'dan kendisine tahıl göndermesini istemiştir. Bunun üzerine İšbi-Erra, İbbi-Sin'e bir mektup göndermiş ve mektupta şöyle yazmaktadır;

Hizmetkârı İšbi-Erra'nın (sözlerini) Kralımız İbbi-Sin'e de ki: Tahıl almam için İsin'den Kazallu'ya yola çıkmamı emrettiniz. Tahılın piyasa fiyatı (şekel başına) 1 kor'a çıktığından tahıl almam için bana verilen 20 talant gümüş harcandı. Düşman Martunun topraklarınıza girdiği haberini alınca, tüm tahılı (72.000 kor) İsin'e getirmek için yola koyuldum. Ancak şimdi Martular topraklarımıza girdi ve tüm büyük ambarları birer birer ele geçirdi. Onlar (Martular) yüzünden tahıl veremem, onlar benden daha güçlüler. Bu yüzden kralım, 12 silahlı geminin refakat ettiği 600 adet 120 kor taşıma kapasitesine sahip gemi hazırlatmayı emretmeli ve her birini 20 kılıç ve 30 yay ile silahlandırmalı. Gemiler ... suya indirilebilsinler ve böylece İdkura ve Palistum kanallarından geçerek (tahılları) yığınlar halinde (kuru tutabilmek için) istifleyebilsinler. 72.000 kor tahılın emniyette olması için gemilerin demir attığı yerin

³ Ayrıca bkz. Garfinkle, S. J., Turam-ili and the community of merchants in the Ur III Period s. 31-32.

⁴ Ayrıca bkz. Gelb, I. J., The ancient Mesopotamian ration system s. 230-243.

sorumluluğunu ben alacağım. Tahıl kıtlığı olduğunda, tahılları size ben getireceğim. Kralım, Elamlılarla yapılan savaştan hoşnut değil ancak tahıl tayınları hızla tükeniyor. Bu yüzden gücünüzü koruyun, onu yenmek ve hizmetkârınız yapmak için acele etmeyin. Benim kentimde sarayınıza ve tüm halka yetecek (yeterince) tahıl var. O halde İsin ve Nippur kentlerinin koruma sorumluluğu bana ait olsun! Bunların hepsinden kralım şimdi haberdar oldu! (Frayne, 1997, s. 367; Khurt, 2011, s. 92; Michalowski, 2011, s. 417).

İşbi-Erra, İsin kentinde depoladığı 72.000 kor (14.400.000 litre) tahılı Ur kentine nakletmek için İbbi-Sin'den 600 parçalık bir filo talep etmektedir. Dönemin şartları göz önüne alındığında böyle bir filosunun yola çıkması pek mümkün görünmemektedir. Anlaşılan göre İşbi-Erra ekonomik ve siyasi olarak zor durumda olduğunu bildiği İbbi-Sin'e çeşitli bahaneler sunarak onu oyalamak istemiştir. Bunun neticesinde Ur kentinin düşeceğini düşünmüş olmalıdır (Kinal, 1983, s. 97; Stepien, 2009, s. 47-48; Pekşen, 2020, s. 66).

İbbi-Sin, İşbi-Erra'nın bu isteğine karşılık ona bir mektupla cevap vermiştir. Mektupta İbbi-Sin şöyle demektedir;

Kralınız İbbi-Sin'in sözlerini İşbi-Erra'ya de ki: Enlil'in kalbi (?) şimdi kızgın ... düşman olmasa bile ... (ordusunu) topladı ve tüm düşman topraklarını [birbirine kattı]. Ancak kehanet gerçek oldu. Enlil şimdi oğlu Sin'in yanına geri [döndü]. Sen tahıl satın almak için benden 20 talant gümüş aldın. Şekel başına 2 kor tahıl satın aldın ancak bana (şekel başına) 1 kor tahıl almışsın gibi gönderiyorsun! Düşman Martu sınırına dayanmış, ülkenin ve birliklerimin gücünü öğrenmiş ... nasıl olur da onun sınırlarıma girmesine ve tüm büyük kalelerimi ele geçirmesine izin verirsin? Badigihursaha'nın generali Puzur-Marduk neden Martulara karşı gelmedi? Senin güçlü orduların neden savaşmadı? Senin kendine olan güvenin yüzünden maymun dağından [indi]! Şu anda 120 kor kapasiteye sahip 180 gemi ve her biri 60 kor kapasiteye sahip 600 büyük tekne hazırlıyorum. Kiş valisi Şu-Enlil, Eşnunna valisi Nur-Ea (ve) Borsippa valisi Puzur-Tutu 72.000 kor tahılı sana teslim etti. Sana verilen gümüş miktarını hesap et ve 72.000 kor tahıl için ödenecek miktarı hesapla. Bana (tahıl) göndermeden sakın buraya geri dönmeye cesaret etme! Acele et! (Michalowski, 2011, s.435-437).

Mektupta açıkça belirtildiği gibi İbbi-Sin, İşbi-Erra'ya 20 talant gümüş ile alınan tahıl miktarının sadece yarısının Ur kentine gönderilmiş olmasının hesabını sormaktadır. Düşman Amurrular, Üçüncü Ur Hanedanlığı'na bağlı kentlere gelmiş ve bu kentleri zapt etmeye çalışmışlardır. İbbi-Sin bu nedenle İşbi-Erra'ya olan öfkesini dile getirmiştir. İşbi-Erra, muhtemelen İbbi-Sin'in on dokuzuncu yılında İsin'de bağımsızlığını ilan etmiştir. İşbi-Erra'nın, Kazallu valisi Puzur-Numuşda'ya gönderdiği bir mektuptan bağımsızlığını ilan ettiği anlaşılabilir. Puzur-Numuşda durumu o dönemde hâlâ bağlı olduğu İbbi-Sin'e gönderdiği mektupta anlatmıştır. Mektupta şunlar yazmaktadır;

Hizmetkârı Kazallu valisi Puzur-Numuşda'nın (sözlerini) kralımız İbbi-Sin'e de ki: İşbi-Erra'nın elçisi bana geldi (ve dedi ki): Kralım İşbi-Erra beni sana bir mesajla gönderdi. Meseleyi şöyle takdim etti, efendim Enlil bana ülkeyi yönetme emri verdi. Evet, Enlil'in Dicle ve Fırat nehri kıyılarındaki Abgal ve Me-Enlila kanallarını, Hamazi topraklarından Magan Deniz'ine kadar olan kentlerin, (kent) tanrılarının ve orduların teslim edilmesini emrettiği kişi benim. İsin, Enlil'in ambarı olacak ve tüm bu şehirlere savaş esirleri yerleştirilecek. Neden bana karşı çıkıyorsun? Tanrım Dagan adına yemin ederim ki Kazallu'yu fethedeceğim! Enlil bana sınırdaki kentleri vadettiği için onların (kent tanrılarının) mabetlerini İsin'de inşa ettireceğim ve onlar adına düzenli olarak törenler düzenleteceğim. Kendi rahiplerimin, baş rahiplerimin ve yüksek rütbeli rahiplerimin evlerine heykellerimi ve sancağımı diktireceğim ki böylece tebaam Ekur'da (Nippur) Enlil'den önce ve Ekisnugal'de (Ur) Nanna'dan önce bana dualar edebilsin. İsin'in duvarlarını yeniden inşa ettireceğim (ve) adını İdil-Paşuna koyacağım. Tam da söylediği gibi, İsin'in duvarlarını yeniden inşa ettirdi (ve) adını İdil-Paşuna koydu. Nippur'u ele geçirdi, kendi askerlerini oraya yerleştirdi ve Nippur tapınağının baş tapınak yöneticisini tutuklattı. (Müttefiki) yönetici/vali Zinum'u Subir'de esir aldı (ve) Hamazi'yi yağmaladı. Eşnunna valisi Nur-Ahum, Kiş valisi Şu-Enlil, Borsippa valisi Puzur-Tutu onun tarafına geçti. İşbi-Erra, her yere ordularının başında giderken sınır bölgeleri onun kükremesiyle sazdan yapılmış bir çitin sallanışı gibi sallanıyordu. Tam tahmin ettiğim gibi oldu: Dicle ve Fırat kıyılarının yanı sıra Abgal ve Me-Enlila kıyıları da ele geçirdi. İddi'yi Malgium'a atadı ve Girikal valisi Girbubu (İddi'nin) kalkana direnince (İşbi-Erra) onu esir aldı. Kükremesi yükseldi (ve şimdi) yönünü bana çevirdi. Ona karşı koyabileceğim bir müttefikim yok! Henüz

beni yenilgiye uğratmamış olsa da saldırdığında kaçmak zorunda kalacağım! Bunların hepsinden kralım şimdi haberdar oldu! (Michalowski, 2011, s.440-441).

İşbi-Erra, Puzur-Numuşda'ya göndermiş olduğu mektupta açıkça kendisini kral ilan etmiştir. Bunun yanı sıra tanrı Enlil'in kendisini hükümdar olarak seçtiğini ifade ederek krallığını dinî olarak meşrulaştırmak istemiştir. Bunun üzerine İbbi-Sin, Puzur-Numuşda'ya bir mektupla cevap vermiştir. Mektupta şu ifadeler kullanılmaktadır;

Kralın İbbi-Sin'in sözlerini Kazallu valisi Puzur-Numuşda'ya de ki: Seni seçip Kazallu valisi yaptığımdan beri, askerler arasında benim vekilim olarak onurlandırılmadın mı? Nasıl olur da bana birini gönderirsin ve nihayet o saldırdığında kaçacak zorunda kalacağımı söylersin! Sen ve Girkal valisi Gırbubu, emriniz altındaki birliklerle neden (hâlâ şansız varken) onun karşısına çıkmıyorsunuz? Toprakları önceki durumuna getirmek ikinize de verilen bir görevdir! Geçmişte Enlil Sumer'e kızmış ve dağından (evinden) inen bir maymunu ülkeyi yönetmesi için seçmişti. Mari'nin adamı İşbi-Erra temel atmaya devam edecek ve sonra Sumer (buğday gibi) tekrar ölçülüp paylaşılacak diye konuştu! Ancak eğer sen tüm kentlerin valilerini Enlil'in komutasında bir araya getirirsen, onlar İşbi-Erra'yı tahtından edecekler! Düşmanla müttefik olup şehri teslim etsen bile, İşbi-Erra'nın seni benim güvenilir bir hizmetkârım olarak tanımayacağını mı sanıyorsun? Şimdi, uzlaşmaya geri dönmek ve tüm ihanetlere bir son vermek için ... ve adamlarınızın hasat üzerinde çalışmasını sağlayın. Ancak ikiniz de hasadı kendiniz biçmeyin ve bana gelmeyin. Sizi temin ederim ki o (sizin) şehrinizi fethetmeyecek; Canavar zihinli Mari'nin adamı meşru bir güç kullanmayacak. Enlil şimdiden Amurruları bana yardım etmeleri için uyandırdı. (Onlar) Elamlıları geri püskürtecekler ve ülkeyi geri almam için İşbi-Erra'yı esir edecekler. İkinizde (emirlerimi) sakın ihmal etmeyin! (Frayne, 1997, s. 368-370).

Bu mektupta İbbi-Sin, valisi Puzur-Numuşda'yı azarlamakta ve İşbi-Erra'ya karşı derhal harekete geçmesini emretmektedir. Geçmişe atıfla “*Enlil Sumer'den nefret etmiş ve dağından (evinden) inen bir maymunu ülkeyi yönetmesi için seçmişti*” diyerek, Akad devletinin göçebe Guti'ler tarafından yıkılışını valisine hatırlatmaktadır (Frayne, 1997, s. 370). Ayrıca İşbi-Erra'nın isyanının tanrılar tarafından meşrulaştırılmayacağını ifade etmektedir İbbi-Sin'in son yıllarında meydana gelen bu olaylar esnasında Üçüncü Ur Hanedanlığı Amurru akınları, Elam saldırıları ve kıtlıklarla uğraşmaktaydı. Siyasi ve ekonomik olarak çöküntüye uğrayan hanedanlığa bağlı kentler kontrolden çıkmışken bu kentler arasında İsin siyasi olarak diğer kentlerdeki valilerin de desteğini alarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu kopuş Larsa, Eşnunna, Lagaş ve Babil gibi diğer kentlerle de devam etmiştir. Hanedanlığın başkenti Ur ise Elamlar tarafından ele geçirilmiş ve böylece MÖ 2004 yılında Üçüncü Ur Hanedanlığı yıkılmıştır (Bryce, 2009, s. 221; Sharlach, 2013, s. 433-434).

Sonuç

Geçmişten günümüze Mezopotamya doğal ve siyasi faktörlere bağlı olarak kıtlıklarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Sumer ve Akad gibi devletler tahıl kıtlıklarına bağlı olarak ekonomik zorluklar yaşamışlardır. Üçüncü Ur Hanedanlığı kendisinden önce kurulmuş olan devletlerin yaşadığı ekonomik zorlukları tecrübe etmiştir. Devletin yıkılışındaki en önemli faktörlerden biri olan tahıl kıtlığı, yazılı kaynaklardan edinilen bilgilere göre krallığın son hükümdarı İbbi-Sin'in sekizinci yılında tam anlamıyla etkisini hissettirir hâle gelmiştir. Tahıl kıtlığının sebebi toprağın tuzlanması, nehirlerin kurumaya başlaması, iklim değişikliği ve Amurru akınları gibi faktörlere bağlıdır.

Üçüncü Ur Hanedanlığı ekonomik ve siyasi istikrarını Şu-Sin döneminde kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde Amurru akınlarına karşı koymak için krallığın büyük bir çaba gösterdiği görülmektedir. Nitekim kral listesinde Şu-Sin'in dördüncü yılının Martu duvarının inşa ettirilmesiyle anılması, akınların kentler üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin anlaşılabilmesi açıdan önemlidir. Şu-Sin'den sonra tahta geçen İbbi-Sin'in iktidarında bu akınların sayısının daha fazla arttığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu kralın ilk yıllarından itibaren ülkede görülen tahıl kıtlığı, Üçüncü Ur Hanedanlığı'nı hem ekonomik hem de siyasi

yönden zayıflatan en büyük etken olmuştur. Başkent Ur'da yaşanan bu istikrarsızlık, Puzriş-Dagan ve Lagaş başta olmak üzere hanedanlığa tahıl kaynağı sağlayan diğer kentleri de etkilemiştir. Bu durum krallığın tüm ekonomik yapısını bozmuştur. Krallığa bağlı kentler, tahıl kıtlığının yaşanmasından dolayı bala vergisini ödeyememiş ve törenler için istenilen adakları Ur'a gönderememiştir.

Kıtlıkla beraber hayvan yemi olarak kullanılan tahıl posaları üretilmediği için küçükbaş ve büyükbaş hayvanların sayısında ciddi azalmalar görülmüştür. Bu durum tapınak ritüellerinin aksamasına yol açtığından dolayı krallık adak için kullanılacak hayvanları, tüccarlar yoluyla dışarıdan temin etmeye başlamıştır. Buradan anlaşılacağı üzere tüccarlar devletten bağımsız bir ekonomik güce sahiptir. Tüccarların bu dönemde ekonomik güç haricinde siyasi bir güç elde etmemiş olmaları, hanedanlığın tüccarlar üzerindeki denetiminin ve otoritesinin o dönemde bile ne kadar etkin olduğu ile açıklanabilir. Bu otorite ayrıca kralların tanrılar tarafından kendilerine verilen meşru bir güce sahip olmalarıyla ilişkili olmalıdır.

Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın son dönemlerinde tahıl ekiminden verim alınamaması üzerine tarlalara hurma ağaçları ve susam bitkisi ekilmiştir. Çiftçiler kıtlığa bağlı açlıkların başlamasından dolayı böyle bir yol denemiş olmalıdırlar. Hanedanlığa ait topraklarda ise arpa ve buğdayın yanı sıra, kamu yapılarının inşasında çalışan işçilerin tayınlarını ödeyebilmeye yönelik hurma, kamış ve susam gibi bitkiler yetiştirilmeye başlanmıştır. Ancak işlevsel açıdan tahılların yerini alamayan bu ürünler hanedanlığın ekonomik yapısını düzeltmeye yetmemiştir. İbbi-Sin'in yedinci ila sekizinci yılları arasında tahıllara ek olarak koyun ve keçi fiyatları da artmıştır. Enflasyona sebep olan bu artışlara önlem alınamamış ve bunun neticesinde hanedanlığa bağlı valiler görev yaptıkları kentlerde isyan ederek bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu isyanlarla beraber Üçüncü Ur Hanedanlığı fiilen bağımsızlığını yitirmeye başlamıştır. Bundan sonra Mezopotamya, Eski Babil'in bölgeyi tek başına hakimiyeti altına almasına kadar birbirilerine eşit güçte şehir devletleri tarafından yönetilmiştir.

Kaynakça

- Adams, R. McC. (1981). *Heartland of cities: Survey of Ancient settlement and land use on the central floodplain of the Euphrates*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Alster, B. (1980). Dead in Mesopotamia: Mesopotamia 8. Jerrold, S. C. (Ed.). *Apodotic death and the historicity of historical omens* (1. Baskı, s. 99-105). Copenhagen: Akademisk Forlag.
- Altaweel, M. (2013). Simulating the effects of salinization on irrigation agriculture in Southern Mesopotamia. *Institute of Archeology*, 1-27.
- Altaweel, M. (2018). Water management across time: Dealing with too much or too little water in ancient Mesopotamia, Zhuang Y, Altaweel M. (Ed.). *Water Societies and Technologies from the Past and Present*, (1. Baskı, s. 180-199). London: UCL Press.
- Archi, A. (1985). Mardu in the Ebla texts, *Orientalia*, Vol.54 No. 1/2, 7-13.
- Bryce, T. (2009). *The routledge handbook of the peoples and places of Ancient Western Asia: The Near East from the early Bronze Age to the fall of the Persian Empire*, New York: Routledge.
- Bulut, E. ve Kurt, M. (2020). MÖ 3. ve 2. binyıllarda Mezopotamya'da sulama kanalları ve toplumsal yaşama etkileri, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 30 Sayı 2, 427-442.
- Buringh, P. (1960). Soils and soil conditions in Iraq, *Minister of Agriculture*, Baghdat.
- Burke, A. A. (2017) Amorites, climate change and negotiation of identity at the end of the third millenium B.C., Höflmayer F. (Ed.). *The late third millenium in the Ancient Near East* (1. Baskı, s. 261-307). Chicago: The Oriental Institute of University of Chicago.

- Bülbül, C. (2010). Amurru göçleri ve Amurruların eski Önasya tarihindeki rolleri, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29 (48), 29-49.
- Chadwick, R. (2005). *First civilizations: Ancient Mesopotamia and Ancient Egypt*, London: Equinox Publishing Ltd.
- Cookson, E. Daniel, J. H. Dan, L. (2019). Impacts of long term climate change during the collapse of Akkadian Empire. *Journal of Archaeological Science*, June, 1-9.
- Crawford, H. (2015). *Sümer ve Sümerler*, (Uzun N. Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Cripps, E. L. (2019). The structure of prices in the Ur III economy, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol.71, 53-76.
- Cullen, H. M. DeMenocal, P. B. Hemming S. vd. (2000). Climate change and collapse of the Akkadian Empire: Evidence from the deep sea. *Geology*, April, 379-382.
- DeMenocal, P. B. (2001). Cultural responses to climate change during the late Holocene. *Science*, Vol. 292 No. 5517, April, 667-673.
- Frayne, D. R. (1997). *Ur III period (2112-2004 BC)*. Toronto: University of Toronto Press.
- Garfinkle, S. J. (2002). Turam-ili and the community of merchants in the Ur III Period, *Journal of cuneiform studies*, 54(1), 29-48.
- Gelb, I. J. (1965). The ancient Mesopotamian ration system, *Journal of Near Eastern Studies*, 24(3), 230-243.
- Gibbons, A. (1993). How the Akkadian Empire was hung out to dry. *Science*, Vol. 261, 985.
- Gomi, T. (1980). On dairy productivity at Ur in the late Ur III period, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 23 No. 1/2, 1-42.
- Gomi, T. (1984). On the critical economic situation at Ur early in the reign İbbisin, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 36 No. 2, 211-242.
- Hallo, W. W. (1960). A Sumerian amphictyony, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 14 No. 3, 88-114.
- Helbaek, H. (1960). Ecological effect of irrigation of Ancient Mesopotamia *Iraq*, Vol. 22, 186-196.
- Hunt, R. C. (1976). Canal irrigation and local social organization, *Current Anthropology*, Vol. 17, No. 3, 389-411.
- Jacobsen, T. (1953). Reign of Ibbi Suen, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol.7 No.2, 36-47.
- Jacobsen, T. Robert, M. A. (1958). Salt and silt in Ancient Mesopotamia agriculture, *Science*, New Series Vol. 128 No. 3334, 1251-1258.
- Khurt, A. (2010). *Eskiçağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330) Cilt. I-II* (Şendil D. Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kınal, F. (1983). *Eski Mezopotamya tarihi*. Ankara: A.Ü. Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Kuzucuoğlu, C. (2007). Climate and environment trends during the third millennium B.C. in Upper Mesopotamia, sociétés humaines et changement climatique à la fin du troisième millénaire: une crise a-t-elle eu lieu en haute Mésopotamie?. Kuzucuoğlu, C. Marro, C. (Ed.). *Institute Francais d'Etudes anatoliennes Georges Dumézil* (s. 459-480). İstanbul.
- Lawrence, D. Graham, P. Hannah, H. vd. (2016). Long term population city size and climate trends in the Fertile Cressent: A first approximatton, *Plos One*, 11(3), 1-16.
- Liverani, M. (2014). *The Ancient Near East: History, society and economy*, New York: Routledge.
- Maisels, C. K. (1999). *Uygurluğun doğuşu: Yakındoğu'da avcılık ve toplayıcılıktan tarıma kentlere ve devlete geçiş*. (Şenel A. Çev.). Ankara: İmge Kitapevi.
- Manning, P. (2005), *Migration in world history*, Oxford, Routledge Publishing.
- McIntoch, J. R. (2005). *Ancient Mesopotamia: New perspective (understanding ancient civilizations)*, California: ABC-CLIO.

- Memiş, E. (2015). *Eskiçağ medeniyetleri tarihi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Memiş, E. Bülbul, C. (2014). *Eskiçağda göçler*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Michalowski, P. (1989). *Lamentation over the destruction of Sumer and Ur*, Michigan: Eisenbrauns.
- Michalowski, P. (2011). *The Correspondance of the kings of Ur: An epistolary history of an Ancient Mesopotamian kingdom*, Michigan: Eisenbrauns.
- Nissen, H. J. (2004). *Ana hatlarıyla Mezopotamya: Yakınoğu arkeolojisinin ilk dönemleri*. (İlkgelen Z. Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Nissen, H. J. Heine, P. (2009). *From Mesopotamia to Iraq: A concise history*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Pekşen, O. (2020). Eski Mezopotamya'da Gutiler ve III. Ur Hanedanlığı dönemleri. Lütü, G. G. Yıldırım, E. Pekşen, O. (Ed.). *Eski Mezopotamya'nın siyasi tarihi*. (1. Baskı, s. 51-74). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Pekşen, O. (2020). Eskiçağ Önasya tarihinde Gutiler, *Turkish Studies - Historical Analysis*, C. 15, S. 1, 45-259.
- Pollock, S. (2017). *Antik Mezopotamya: Var olmamış cennet*. (Esen B. Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Postgate, N. J. (1992). *Early Mesopotamia: Society at the dawn of history*, New York: Routledge.
- Reade, J. (2011). *Mesopotamia*. London: British Museum Press.
- Redmann, C. (1978). *The rise of civilization: From eary farmers to urban society in Ancient Near East*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Roaf, M. (1996). *Mezopotamya ve eski Yakınoğu*. (Kılıç Z. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları A. Ş.
- Sallaberger W. (1999). Ur III-Zeit, Sallaberger W., Westenholz A. (Ed.). *Mesopotamien Akkade-Zeit und Ur III-Zeit* .(1. Baskı s. 121-196),Freiburg Schweiz, Unversitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Scout, J. C. (2019). *İlk devletlerin derin tarihi: Tahula karşı*, (Pilgir, A. E. Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sharlach, T. M. (2013). The remembrance of kings past: The persona of king Ibbi-Sin, David, S. V. Abraham W. (Ed.). *Literature as politics, politics as literature: Essays on the Ancient Near East in honor of Peter Machinist*. (1. Baskı, s. 429-439), Michigan: Eisenbrauns.
- Steinkeller, P. (2001). New light on hydrology and topoghrapy of Southern Babylonia in the third millenium. *Zeitschr. F. Assyriologie Bd. 91*, 22-84.
- Stepien, M. (2009). *From the history of state system in Mesopotamia — The kingdom of the third dynasty of Ur*. (Doktora Tezi). Library of Science'den erişildi. (<https://bibliotekanauki.pl/books/1788276>)
- Tamburrino, A. (2010). Water technology in Ancient Mesopotamia. Larry, W. M. (Ed.). *Ancient water technologies* (1. Baskı, 29-51). Arizona: Springer.
- Tekin, M. (2014). Eski Mezopotamya'da coğrafi çevre ve etnik yapı, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, II, 111-125.
- Uhlig, H. (2019). *Sümerler: Mezopotamya'nın sıradışı topluluğu*. (Ersoy N. Çev.). İstanbul: Totem Yayınları.
- Ur, J. A. (2010). Cycles of civilization in Northern Mesopotamia 4400-2000 BC, *Journal of Archaeological Research*, 18, 387-431.
- Van De Mieroop, M. (2018). *Eski Yakınoğu tarihi: MÖ 3000-323*. (Gül S. Çev.). Ankara: İmge Kitapevi.

- Weiss, H. (2015). Megadrought collapse and resilience in the late 3rd millenium BC Mesopotamia, 22 BC. Meller, H. H. Arz, H. W. Jung, R. Risch, R. (Ed.). *Ein klimasturz als ursache für den zerfall der alten welt? 2200 BC — A climatic breakdown as a cause for the collapse of the old world?* (s. 35-52), Halle.
- Westenholz, A. (2002). The Sumerian city-state. Mogens, H. Hansen, D. K. (Ed.). *A comparative study of six city-state cultures. An investigation conducted.* (1. Baskı, 23-42), Copenhagen: Copenhagen Polis Centre.
- Wilkinson, T. J. John, B. Hans, H. C. vd. (1994). The structure and dynamics of dry farming states in Upper Mesopotamia. *Current Anthropology*, Vol. 35 No. 5, 483-520.
- Wilson, J. K. (2005). On the UD-SU-BALA at Ur towards the end of the third millenium BC, *Iraq*, Vol.67 No. 2, 47-60.
- Yıldırım, E. (2017). *Eskiçağ Mezopotamya'sında liderler krallar kahramanlar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Yıldırım, E. ve Aytan, O. A. (2023). Mezopotamya'da tarımsal üretiminin devamlılığının sağlanması için krallığın finanse edilmesi: Vergilendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (1), 289-299.
- Yıldırım, E. ve Pekşen O. (2013). Üçüncü Arami göçünün Anadolu'nun güneydoğusuna yaptığı etnik ve siyasi etkiler, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 4 Sayı 13, 31-35.
- Zadok, R. (1981). The toponymy of the Nippur region during the 1st millennium B.C. within the general framework of the Mesopotamian toponymy, *Die Welt des Orients Bd.*, 139-69.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Düÿün-ı Umûmiyye İdaresi Genel Sekreteri Fransız Gezgin Vital Cuinet'nin Gözüyle Urfa Sancağı (1890)

Urfa Sanjak Through The Eyes of French Traveller Vital Cuinet, Secretary General of The Administration of The Debt Administration (1890)

Mustafa DAĞ^{a*}

^a Arş. Gör. Dr., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Şanlıurfa / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4571-8115

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 16 Ekim 2023

Kabul tarihi: 9 Ocak 2024

Anahtar Kelimeler:

Vital Cuinet,

Urfa Sancağı,

Osmanlı,

Fransa,

Düÿün-ı Umûmiyye İdaresi.

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1854 yılında başlatmış olduğu dış borçlanma serüveni 1881 yılında Düÿün-ı Umûmiyye İdaresi'nin kurulmasına neden olmuştu. Alacaklı devletlerin kurmuş olduğu bu idarenin genel sekreterlik görevi 1880-1892 yılları arasında Vital Cuinet tarafından icra edilmişti. Vital Cuinet, görevi başındayken Anadolu'nun belirli bölgelerini gezerek Osmanlı İmparatorluğu'nun idari, mali, ekonomik, coğrafi ve demografik yapısı hakkında notlar tutmuştu. Bu notlardan hareketle Osmanlı yönetimine verilen borçların tahsil edilip edilemeyeceği sorusuna cevap aranmıştı. Yapmış olduğu araştırma ve izlenimler sonucunda toplamış olduğu verileri görevinin resmî olarak sona ermesinden sonra Paris'e giderek 1892 yılında bir kitap hâline getirmişti. *La Turquie D'Asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée De L'Asie-Mineure* adıyla basılan bu eser dört ciltten oluşmaktadır. 1890 yılında Urfa sancağını ziyaret eden gezginin bölgeyle ilgili izlenimleri ikinci ciltte yer almaktadır. Bu çalışma, Cuinet'nin tutmuş olduğu kayıtlar esas alınarak XIX. yüzyıl sonlarında Urfa'nın idari, mali, ekonomik, coğrafi ve demografik yapısının ortaya çıkarılması amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde ana kaynak olarak Vital Cuinet'nin eserinin yanı sıra vilayet salnameleri, arşiv belgeleri ve araştırma-inceleme eserlerden de istifade edilmiştir. Bu doğrultuda yapılan araştırma neticesinde Vital Cuinet'nin eserinde, Urfa sancağının idari yapısı, mali durumu, ekonomik yapısı, coğrafi konumu ve demografik yapısı hakkında ayrıntılı bilgilere yer verdiği görülmüştür.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 16, 2023

Accepted: January 9, 2024

Key Words:

Vital Cuinet,

Sanjak of Urfa,

Ottoman,

France,

Düÿün-ı Umûmiyye İdaresi.

ABSTRACT

The foreign borrowing adventure that the Ottoman Empire started in 1854 led to the establishment of the Düÿün-ı Umûmiyye Administration in 1881. Between 1880 and 1892, Vital Cuinet served as the general secretary of this administration established by the creditor states. While on duty, Vital Cuinet travelled to certain regions of Anatolia and took notes on the administrative, financial, economic, geographical and demographic structure of the Ottoman Empire. Based on these notes, an answer was sought to the question of whether the debts given to the Ottoman administration could be collected. After the official end of his mission, he travelled to Paris and compiled the data he had collected as a result of his research and impressions into a book in 1892. Published under the title *La Turquie D'Asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée De L'Asie-Mineure*, this work consists of four volumes. In 1890, the traveller visited the Sanjak of Urfa and his impressions of the region are included in the second volume. This study aims to reveal the administrative, financial, economic, geographical and demographic structure of Urfa in the late nineteenth century based on Cuinet's records. Within the framework of this purpose, in addition to Vital Cuinet's work as the main source, provincial salnames, archival documents and research-study works were also used. As a result of the research conducted in this direction, it has been observed that Vital Cuinet's work includes detailed information about the administrative structure, financial status, economic structure, geographical location and demographic structure of Urfa sanjak.

EXTENDED ABSTRACT

Subject and Scope of the Research: The subject of this study is the records kept by Vital Cuinet, the secretary general of the Düyûn-ı Umûmiyye Administration, about the sanjak of Urfa in 1890. The notes kept by the French traveller Vital Cuinet in 1890 on the historical importance, administrative structure, geographical location, climate and natural conditions, demographic structure, economy, industry, trade and education structure of Urfa sanjak are evaluated within the scope of the study.

Purpose and Method of the Study: In 1890, as a result of the research carried out by Vital Cuinet in the sanjak, his notes on the administrative, economic and social structure of the sanjak of Urfa were analysed and the main purpose of this study is to determine the developments in this field in the sanjak. In the introduction, the reader is prepared for the main topic by giving information about the establishment process of the Düyûn-ı Umûmiyye Administration and Vital Cuinet. Under the first heading of the main topic, the historical importance of the Sanjak of Urfa is discussed. The administrative structure of the sanjak of Urfa under the second heading and the demographic structure under the third heading are mentioned. Under the fourth heading, the educational structure of the sanjak, and in the fifth section, the developments in agriculture and animal husbandry in the sanjak of Urfa are mentioned. Finally, the sixth chapter focuses on the industrial structure and commercial activities of the sanjak.

Sources of Research: The main source of the study is *La Turquie d'Asie Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Chaque Province de l'Asie-Mineure* written by Vital Cuinet. In addition, the Ottoman Archive of the Presidency of the Republic of Turkey, research-study works and provincial salnames were also used.

Findings: Launched in 1854, the foreign borrowing adventure led to the establishment of the Düyûn-ı Umûmiyye Administration, which would cause the Ottoman economy to fall under the control of creditor states. The person who would carry out the field research of the administration was the general secretary Vital Cuinet. Between 1880 and 1892, the French traveller travelled to Trabzon, Erzurum, Bitlis, Sivas, Ankara, Adana, Baghdad, Basra, Aleppo, Algeria, Diyarbakir, Van, Mosul, Crete, İzmir, Kastamonu, Bursa and İstanbul.

The information he provides on the history of the region is extremely limited. Namely, although he includes information that the Seleucid Empire dominated the region and that Urfa and its surroundings came under the control of the Osroene Kingdom after the Seleucids, he did not include information about the rule of Urfa and its surroundings by the Roman Empire between 244 and 395, the Byzantine Empire between 395 and 637, and the Muslims between 637 and 1098. In particular, he did not mention the periods of the Umayyads, Abbasids, Hamdanids, Numeyris and Seljuks when the region was under Islamic rule. Although he mentioned the attacks and looting of the Timurid Empire in the region, he did not record data on the looting of the region by the Tatars, who had previously been part of the Mongols in 1244. Although he states the foundation date of the Crusader Count of Urfa as 1092, many sources in the literature indicate that this count was founded on 10 March 1098. Although he provided information about the Crusader Counties, he did not mention the rule of the Zengids between 1144 and 1182 and the Ayyubids between 1182 and 1260. Although he states that Urfa and its surroundings were taken from the Mamluk Empire by the Ottoman Empire in 1517 by Yavuz Sultan Selim, he does not mention the rule of the Karakoyunlu and Akkoyunlu before the region came under Ottoman rule.

The traveller, who also gave information about the settlement area of the sanjak, mentioned that Urfa was founded on two hills located right next to the Halilürrahman spring. Although he did not mention the names of these two hills, they were identified as Telfutur and Damlacık. Another issue Cuinet mentioned was the administrative structure of the sanjak. Giving detailed information about the administrative structure of the sanjak, the traveller stated that Urfa was a sanjak of the Aleppo province and consisted of Birecik, Rumkale and Suruç accidents in addition to the central accident, and that there were 10 sub-districts, 1,239 villages and 17 settlements affiliated to these accidents. Giving information about the demographic structure, Cuinet stated that the total population of the sanjak was 143,485 people, of whom 122,665 were Muslims, 20,453 were Christians and 367 were Israelis. While the Muslim population was predominantly Turkish and Kurdish, he also drew attention to the presence of other nationalities. The Christian population consists of Greeks, Armenians, Chaldeans, Latins, Gregorians, Jacobite Syriacs and Protestants.

When the data on the educational structure of the sanjak is analysed, it is stated that in 1890, a total of 3,084 students were receiving education in 104 educational institutions in the Urfa sanjak. When we look at the distribution of these students, we see that there were 600 students in 25 madrasas, 202 students in 3 Rüştiye Schools and 1,016 students in 53 Sıbyan Schools. Accordingly, he determined that there were a total of 81 educational institutions for Muslims in the sanjak and that the number of Muslim students receiving education here totalled 1,818. When the number of schools for non-Muslims is analysed, it is stated as 23. The number of students studying here was 1,266.

Another subject mentioned by the traveller about the sanjak is agriculture and animal husbandry. Accordingly, he stated that wheat, barley, oats, burchak, millet, sesame, rice, green beans, dry beans, chickpeas, lentils, hemp, yam, cotton, tobacco, liquorice, fig, hazelnut, pistachio, pomegranate, watermelon, melon, apple, pear, apricot, apricot, onion, garlic, olive, grape, sumac and cumin were grown in the sanjak. It was mentioned that animal husbandry is also widely practiced in the region, which has a land structure suitable for agriculture. In this context, it was stated that sheep, goat, ox, cattle, bull, cow, horse, mule, donkey, camel, chicken, turkey, duck and bee are among the animal species. The region is not developed in terms of industry and trade.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyıldan itibaren başlayan ekonomik bunalım 1854 yılında krize dönüşmüştü (Şeker, 2007, s. 122-124). 1853 ile 1856 yılları arasında Osmanlı ile Rusya arasında yaşanan Kırım Savaşı'nın getirmiş olduğu mali yükümlülüklerle birlikte imparatorluk yönetimi dış borç arayışına girişmişti (Anbar, 2009, s. 29-31; Ceyhan Koç, 2010, s. 146). Bu arayışın temel nedeni ise var olan ekonomik kriz sürecinde Kırım Savaşı'nın finansman desteğini sağlamak olmuştur (Eldem, 1994, s. 11-13; Ezer, 2012, s. 37). Bu arayışlar çerçevesinde İngiltere ile yapılan görüşmeler¹ neticesinde 3.000.000 sterlin tutarında borç alınması kararlaştırılmıştır (Arı, 2002, s. 47; BOA. HR. SFR.3. 16/12; Tunçel, Yıldırım, 2014, s. 7). Alınan bu borca karşılık belirlenen faiz oranı ise %6'dır (Can, 1978, s. 13; Ünal, 2012, s. 235; Uğur, Karabulut, 2018, s. 41). Borca karşılık Mısır valisinden alınan vergi gelirleri teminat olarak gösterilmişti (Yıldız, 2007, s. 119; Erdoğan, 2014, s. 194; Belin, 1999, s. 476-477). Böylece Osmanlı İmparatorluğu için dış borçlanma serüveni başlamıştı.

1854² yılında başlayan dış borçlanma serüveninin giderek artış göstermesi, Osmanlı mali disiplinin bozulmasına yol açmıştı (Şahin, 2017, s. 5-6). Bu nedenle 1875 yılına kadar Osmanlı yönetiminin daha önce almış olduğu borç taksitlerini ödemek için sürekli dış borca başvurmak zorunda kalmıştı. Bu doğrultuda on beş kez dış borçlanmaya gidilmişti (Kılınçkaya, 2005, s. 310-311). Yapılan tüm borçlanmalardan Osmanlı yönetiminin elde etmiş olduğu ana para miktarı 127.000.000 Osmanlı lirasıyken, uygulanan faiz oranlarıyla birlikte borçlanmış olduğu tutar ise toplamda 239.500.000 Osmanlı lirasıydı (Dağ, 2023, s. 58). Bu tutarın taksitler şeklinde geri ödenmesi doğrultusunda hazırlanan ödeme planına göre Osmanlı yönetiminin yıllık olarak ödeyeceği taksit tutarı 13.200.000 Osmanlı lirası olarak belirlenmişti (Tokdemir, 1985, s. 41). Buna karşın Osmanlı maliyesinin yıllık tüm gelirleri 18.000.000 Osmanlı lirasıydı (Pamuk, 2019, s. 231; Ünal, 2012, s. 236). Bu bilgilerden hareketle Osmanlı yönetiminin yıllık borç taksitlerini eksiksiz ve düzenli olarak ödeyebilmesi için yıllık mali gelirlerinin neredeyse tamamını vermesi gerektiği çıkarımı yapılabilir. Bu durum ise kamu faaliyetlerinin idamesini sekteye uğratacağından dolayı imkânsız gözükmekteydi. Nitekim 1875 yılında Osmanlı yönetimi moratoryum ilan ederek dış borç taksit ödemelerinin durdurulduğunu ilan etmek zorunda kalmıştı (Kazgan, 2002, s. 26; Öztürk, 2007, s. 108; Birvural, 2019, s. 120). Daha sonra yapılan görüşmeler neticesinde 30 Ekim 1875 tarihinde ilan edilen Ramazan Kararnamesi çerçevesinde iç ve dış borç taksitlerinin sadece yarısının ödenebileceğini açıklamıştı (Yılmaz, 2011, s. 60-64). Alınan bu karara tepki gösteren alacaklı devletlerin itirazlarına rağmen Osmanlı yönetimi 1876 yılının Nisan ayında taksit ödemelerinin tamamının durdurulduğunu ilan etmişti (Güner Sayar, 2021, s. 370).

Ortaya konulan tepkiler ve oluşturulan tüm siyasi baskılara rağmen 1877 yılına kadar dış borç taksit ödemeleri yapılamamıştı. Ancak 1877-1878 yılına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında meydana gelen savaş³ neticesinde gerçekleştirilen Berlin Barış Müzakerelerinde ele alınan konulardan biri de dış borçlar meselesi olmuştur (Çetin, 2018, s. 242-244; Yılmaz, 2003, s. 67; Geyikdağı, 2008, s. 79). Burada alınan kararlar çerçevesinde dış borçların ödenmesi için taraflar arasında müzakereler başlatılmıştı. Yapılan görüşmeler

¹ Bu görüşmeleri Osmanlı Devleti adına Ticaret Nazırı Mehmet Namık Paşa yürütmüştü (Badem, 2009, s. 68).

² 1854 yılında başlanan borçlanma neticesinde ödemesine başlanan borç taksitlerinin sonuncusu 1954 yılında ödenmiştir (Tabakoğlu, 2015, s. 313).

³ Savaş, Rumî 1293 yılında meydana geldiğinden dolayı literatürde 93 Harbi olarak geçmektedir (Şakar, 2018, s. 2).

neticesinde 20 Aralık 1881⁴ tarihinde Muharrem Kararnamesi ilan edilmişti (Müderrişoğlu, 2013, s. 105-107). Bu kararname 21 maddeden oluşmakla birlikte (Ergüder, 2020, s. 475; BOA. Y. A. HUS. 175/62) alacaklı Avrupalı devletlerin alacaklarını tahsil etmesi için uluslararası bir idarenin kurulmasını ön görmekteydi (Kaygalak, 2008, s. 161). Bu uluslararası yapı çok uluslu sermayenin bir araya gelmesiyle birlikte Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi adıyla kurulmuştu (Genç, Özvar, 2021, s. 102-103; Pamuk, 1999, s. 15). İdarenin resmî adı ise *Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniye Varidat-ı Muhassasa İdaresi* olarak belirlenmişti (Adiloğlu, Yücel, 2021, s. 68). Ancak literatürde yaygın olarak Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi olarak tanımlanmıştı (Pamuk, 1984, s. 29-31; Yavuz, 2017, s. 17). İdarede temsilci bulunduran devletler arasında Osmanlı, İngiltere, Fransa, İtalya, Hollanda ve Avusturya-Macaristan yer almaktaydı (Keçelgil, 2019, s. 117-118). İdare Osmanlı yönetimi ve hukukuna bağlı bir müessese olarak teşekkül ettirilmesine rağmen sorumluluğu Osmanlı yöneticilerine karşı değil hissedarlara duymaktaydı (Karaman, Pamuk, 2009, s. 32). Bu durum şirketin uluslararası bir yapı tarafından idare edilmesinden kaynaklandığı gibi (Kopra, Yolun, 2012, s. 347-348) devlet içinde devlet gibi faaliyet yürüten bir kurum hâline dönüşmesine neden olmuştu (Subaşı, 2014, s. 399).

İdare, faaliyetlerine başlamak için kısa süre içerisinde İstanbul merkezli 1 genel müdürlük, 4 merkezi müdürlük (Kartopu, 2012, s. 35) ve 20'ye yakın noktada 720 acentelikle (Taçalan, 1970, s. 92-93) teşkilat yapılanmasını tamamlamıştı (Pamuk, 2018, s. 62-63). Bünyesinde istihdam etmiş olduğu memur sayısı ise 1885 yılında 3.040, 1892 yılında 4.835, 1896 yılında 5.000,⁵ 1909 yılında 5.779 (Quataert, 2000, s. 15), 1912 yılında 9.000'di (Yılmaz, 2007, s. 31). Kalabalık bir kadro yapılanmasıyla faaliyetlerine başlayan idarenin denetimine Rüsûm-ı Sitte İdaresi'nin⁶ yönetimine bırakılan gelir kalemleri devredilmişti (Eroğlu, 2010, 67; Pamuk, 2019, s. 122-124). Bu kalemler; tuz ve tütün tekelinden (Korkmaz, 2020, s. 247), pul, müskirat, öşür ve İstanbul balık vergilerinden, İstanbul, Edirne, Bursa ile Samsun ve çevresindeki harir⁷ gelirlerden oluşmaktaydı (Yılmaz Gündüz, 2012, s. 8). Bu kalemlere ek olarak tömbeki hasılatından yıllık 50.000 lira, Osmanlı'nın Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan'dan alacağı borç parası, Bulgaristan'ın Osmanlı'ya ödeyeceği yıllık vergi miktarı ile Doğu Rumeli ve Kıbrıs vergileri de eklenmişti (Noviçev, 1979, s. 86-87). Böylece alacaklı devletlerin borçlarını bir an önce tahsil etmeleri için gelir kalemleri arttırılmaya çalışılmıştır.

İdarenin yönetiminde tüm alacaklı devletlerin temsilcisi bulunduğundan dolayı Osmanlı maliyesi alacaklı devletlerin denetimine girmişti (Tezel, 2002, 81; Tokgöz, 2018, s. 12). Böylece kurulan idare aracılığı ile alacaklı devletlere, Osmanlı ekonomisinin önemli gelir kalemlerine nezaret etme yetkisi tanınmış olunuyordu (Quataert, 2020, s. 119). Nitekim kısa süre içerisinde idare Batı dünyasının Osmanlı ekonomisi üzerinde oluşturmuş olduğu denetimin simgesi hâline gelmişti (Çetin, 2020, s. 317). İdarenin misyonu bununla sınırlı kalmamış Osmanlı maliyesinin çift başlı olmasının yanı sıra devlet ekonomisinin özellikle Londra ve Paris gibi finansal çevrelerde konuşlanmış olan dış sermayeye bağımlı hâle gelmesine neden olmuştu

⁴ Kararname Rumî 28 Muharrem 1299 tarihinde imzalanmıştır. Muharrem ayında imzalanmış olmasından dolayı tarihe Muharrem Kararnamesi olarak geçmiştir. (Kıray, 2015, s. 34-35).

⁵ Aynı tarihlerde Maliye Nezareti'nde çalışan memur sayısı 9.960 kişidir (Aslanoğlu, 1999, s. 28).

⁶ 1879 Kararnamesi ile kurulan idare 1 Ocak 1880 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır. Bu idareyi Osmanlı yönetimi adına Yaver Paşa denetleyecekti. Her ne kadar idareye on yıl ömür biçilmiş olsa da faaliyetlerine 20 Aralık 1881 tarihinde son verilmiştir (BOA. A.) DVN. MKL. 18/9; BOA. HR. İD. 290/50; BOA. Y. A. RES. 4/70; BOA. Y. A. HUS. 167/5; Dağ, 2022, s. 62).

⁷ Harir kelimesi Arapça kökenli olmakla birlikte ipek anlamına gelmektedir (Güler, 2006, s. 104).

(Toprak, 2016, s. 58). Osmanlı ekonomisini denetimi altına almış olan bu idarede görev icra etmiş olan önemli isimlerden biri de Vital Cuinet olmuştur.

Vital Cuinet, 1833 ile 1896 yılları arasında yaşamıştı (Başkutlu, 2021, s. 270). Yukarıda kuruluş süreci ve görev ile yetki alanları hakkında detaylı bilgi aktarılan Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nde genel sekreter olarak 1880 ile 1892 yılları arasında görev icra etmişti (Sarı Güven, 2020, s. 68; Törel, 2020, s. 765-766). Bu görevi sırasında gezgin olması nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun gelir kaynaklarının envanterini çıkarmakla görevlendirilmişti. Bu çerçevede Trabzon, Erzurum, Bitlis, Sivas, Ankara, Adana, Bağdat, Basra, Halep, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Diyarbakir, Van, Musul, Girit, İzmir, Kastamonu, Bursa ve İstanbul vilayetlerini dolaşmıştı (Toruk, 2009, s. 724). Bu bölgelerin yönetim yapısı, nüfusu, etnik kökenleri, dinî yapısı, coğrafi konumu, sosyo-ekonomik yapısı, sanayi ve ticari faaliyetleri, eğitim faaliyetleri, yeraltı kaynakları, ulaşım olanakları, tarım ve hayvancılık faaliyetleri, orman ve maden rezervleri hakkında araştırmalar yaparak notlar tutmuştu (Toruk, 2009, s. 724).

Yerel halkla yapmış olduğu görüşmeler, doğrudan gerçekleştirmiş olduğu gözlemler ve salnamelerden istifade ederek tutmuş olduğu bu kayıtlar, 1892 yılında Paris'te *La Turquie d'Asie Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Chaque Province de l'Asie-Mineure* adıyla yayınlanmıştı (Uysal, 2020, s. 909). Cuinet'nin bu eseri hazırlaması sadece bir kültürel faaliyet olarak değerlendirilmemelidir. Zira yayınlanma sürecinde aktif olan Fransa'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryollarından madencilığe kadar birçok alanda yatırımları bulunmakla birlikte nüfuz alanını daha fazla genişletme gayretindeydi. Bu nedenle Cuinet aracılığıyla bölge hakkında veri toplamaya çalışılmıştı (Atam, 2020, s. 370). Buna karşın Cuinet tarafından Osmanlı coğrafyasının belirli bölgeleri için tutmuş olduğu kayıtlar özellikle imparatorluğun XIX. yüzyıl sonlarında şehirlerdeki sosyo-ekonomik ve idari yapı hakkında araştırma yapmak isteyen araştırmacılar için önemli kaynak niteliği kazanmıştır (Çakmak, 2020, s. 22-35). Bu çerçevede gezginin uğradığı yerlerde yapmış olduğu araştırmalar neticesinde hakkında ayrıntılı bilgi tuttuğu bölgelerden biri de Halep vilayetine bağlı olan Urfa sancağı olmuştur.

Cuinet'ye Göre Urfa Sancağının Tarihî Önemi

Vital Cuinet, Urfa sancağıyla ilgili tutmuş olduğu notlarda üzerinde durduğu konulardan biri sancağın tarihî önemi olmuştur. Cuinet, öncelikle Urfa isminin köken bilgisini tarihî ve çevresel koşullar bağlamında tartışır. Kent için antik dönemde kullanılan Edessa isminin, şehir surlarının yanından geçen ve günümüzde Karakoyun (Daysan) olarak nitelendirilen dereye geldiğini ifade eder. Bu ismin şehre verilmesinin nedenini dereye suların hızlı akmasına bağlamıştır. Bu dere yaz aylarında kurumaktaydı. Ancak ilkbahar ve kış aylarında bazen kurulan bentleri aşacak kadar güçlü akmaktaydı. Güçlü akıntıların meydana geldiği dönemlerde taşan dere suları ise daha sonra Halilürrahman gölü sularına karışarak şehri su altında bırakmaktaydı (Cuinet, 1891, s. 257-258). Özellikle kış aylarında yaşanan bu doğa olayları şehrin uzun yıllar Edessa ismiyle anılmasına vesile oldu.

Edessa kenti, Seleukoslar İmparatorluğu'nun kurucusu kral Seleucus tarafından kurulmuştu.⁸ Daha sonra Osrhoene Krallığı'nın⁹ başkenti unvanını almıştı. Bu dönemde

⁸ Esasen Makedonya kralı Büyük İskender M.Ö. 332 yılında Urfa bölgesini zapt etmişti. M.Ö. 323 yılında ölmesiyle birlikte Urfa bölgesi M.Ö. 323-281 yılları arasında Seleukoslar Devleti'nin hâkimiyetinde kalmıştı (Sönmez, Akgün, 2013, s. 52).

⁹ Seleukoslar Devleti M.Ö. 132 yılında İranlılar tarafından ortadan kaldırılmıştı. Bu tarihten itibaren bölgeye Osrhoene Krallığı hâkim olmuştu. Bu hâkimiyet M.S. 243 yılına kadar devam etmişti (Güler, 2017, s. 164).

krallığı yöneten idarecilerin Abgarid hanedanından seçilmiş olması bölgenin Abgarlar Devleti olarak da adlandırılmasına neden olmuştu. Bu hâkimiyet döneminde Urfalı Ermenilerin kaynaklarında aktarıldığı üzere cüzzam hastalığına yakalanan Kral Abgar, hastalığına tedavi bulmak için Hz. İsa'ya bir elçi göndermişti. Kral, Hz. İsa'nın sarayını ziyaret etmesini ve kendisini iyileştirmesini istemişti. Hz. İsa ise gelen elçiye “*Efendinizin imanı onu kurtaracaktır*” diyerek yüzünü silmiş olduğu bir mendili vermişti. Elçi şifalı mendili¹⁰ kralına ulaştırmak için bir an önce yola çıkmıştı. Ancak yolda hırsızların saldırısına uğrayarak mendili hırsızlardan korumak amacıyla kuyuya atmıştı. Daha sonra hırsızlardan kurtularak mendili almak için geri geldiğinde ise kuyunun çok derin olduğunu görmüştü. Haliyle krala şifalı mendili ulaştıramamıştı. Bunun üzerine kral şifalı mendilin kuyuda olduğundan dolayı su kuyusunun şifalı olduğunu belirterek “*Mendilim olmadığına göre, kuyudan çıkan mucizevi suyla yıkanacağım*” ifadesini kullanmıştı. Bu dediğini yaparak cüzzam hastalığından kurtulmuştu. Kral Abgar döneminde şifalı su bulunduğu inanılan bu kuyu günümüzde Ulu Camii olarak bilinen camiinin avlusu içerisinde yer almaktadır. Camii avlusunun ortasında bulunan kuyu ise mendilli kuyu olarak anılmaktaydı. Kral Abgar daha sonra sarayından uzak bir mağarada münzevi bir hayat yaşamış ve hayatını bu mağarada sonlandırmıştı. Cuinet'nin belirttiğine göre o günlerde bu mağaraya “*Kral Abgar'ın Mağarası*” adı verilmekteydi. Bu olayın yaşanmasından sonra bölgede bulunan Müslüman ve Hristiyan ahalinin özellikle cüzzam hastalığına yakalanması hâlinde mendil kuyusuna giderek burada abdest almaktaydılar (Cuinet, 1891, s. 257-258). Mendilin, kuyuda bulunan suya şifa verdiği inancı Müslüman ve Hristiyanlar tarafından uzun yıllar kabul görmüştü.

Haçlı Seferlerinden önce Urfa ve çevresindeki bölgelerin çoğu Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ebubekir'in yanı sıra daha sonraları Selçuklular tarafından hâkimiyet altına alınmıştı. Bu gelişmeyle birlikte bölge Müslüman Türk hâkimiyetiyle tanışmıştı.¹¹ Buna karşın Edessa bölgesinde 1092¹² yılında Edessa Kontluğu veya Urfa Kontluğu (Haçlı Kontluğu) olarak isimlendirilecek olan kontluk I. Boudion (Kont Budin) tarafından kurulmuştu. Bu kontluğun kuruluşunda Urfa'nın Hristiyan valisi Toros'un haçlıları bölgeye davet etmesi etkili olmuştu. Bu kontluk haçlılar tarafından kurulmuştu (Cuinet, 1891, s. 258-260). Böylece Urfa Müslüman Türk ve Araplara karşı mücadele yürüten Haçlılar için önemli bir kale konumu kazanmıştı.

Bölge daha sonra Timur İmparatorluğu'nun¹³ saldırılarına maruz kalarak tahrip edilmişti. Bu saldırılar neticesinde şehir yağmalanmıştı.¹⁴ Daha sonra bölge Mısır Memluklerinin hâkimiyetine girmişti. 1517 yılına gelindiğinde ise Yavuz Sultan Selim döneminde tüm Suriye ve Mezopotamya ile birlikte Urfa ve çevresi de Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmişti (Cuinet, 1891, s. 258-260). Bu tarihten sonra Osmanlı

¹⁰ Bu mendilin üzerinde Hz. İsa'nın simasının olduğu da ileri sürülmektedir (Ekinci, 2008, s. 28).

¹¹ 244 ile 637 yılları arasında Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştı. Osrhoen ismiyle adlandırılan bu eyalet Romalı valiler tarafından idare edilmişti. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle birlikte Urfa bölgesi Doğu Roma bir diğer ifadeyle Bizans İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmişti. Urfa 639 yılında Müslümanların hakimiyetine girdikten sonra sırasıyla Emevilerin, Abbasilerin, Hamdanilerin ve Selçukluların hakimiyetine girmişti (Karakas 2011, s. 144; Turan, 2010, s. 336-341)

¹² Literatürde yer alan bilgilerin çoğunda bu tarihi 10 Mart 1098 olarak belirtilmiştir. Bu tarihte Haçlılar bölgeyi Anadolu Selçuklu Devleti'nden almışlardı (Demirkent, 1989, s. 168; Ekinci, Paydaş, 2018, s. 16).

¹³ Cuinet her ne kadar Timur İmparatorluğu'nun Urfa ve çevresine olan saldırılarını ele almış olsa da Timurlulardan önce bölgenin yoğun olarak Moğolların saldırısına maruz kaldığından bahsetmemiştir. Buna göre Urfa, Moğolların öncü birlikleri olan Tatarların saldırısına uğramıştı. 1245 yılında Moğol komutanı Baycu Noyan bölgeyi ele geçirmişti (Tokuş, 2017, s. 182).

¹⁴ Urfa Haçlı Kontluğuna İmadedin Zengi 1144 yılında son vererek Urfa'da Zengiler dönemini başlatmıştır. 1182 yılında Urfa'yı Selehaddin Eyyübi Zengiler'den almıştı (Demirkent, 1987, s. 146-147; Merçil, 1990, s. 420-421).

İmparatorluğu'nun idaresi altında kalmıştı. Urfa'nın tarihine ilişkin daha çok genel geçer bilgiler veren Cuinet, şehir ve çevresinin Müslümanlar tarafından fethi ve idaresine dair pek ayrıntı sunmaz. Hatta Timur İmparatorluğu'ndan önce bölgeye saldırılarda bulunarak Urfa'ya hâkim olan Moğolların bölgedeki faaliyetlerine dair hiç bilgi vermemişti. Yine aynı şekilde Mısırlı Memluklerinin hâkimiyetinden sonra Karakoyunluların ve Akkoyunluların Urfa'daki hâkimiyetlerine dair bilgiler vermediği de tespit edilmiştir.

Gezgin, Urfa sancağının tarihi önemine değindikten sonra sancağın coğrafi konumu ve yerleşim alanı hakkında bilgiler de kaydetmişti. Bu doğrultuda Urfa'nın Halep vilayet merkezine 263, İskenderun'a ise 423 kilometre uzaklıkta olduğunu beyan etmişti. Gerek Osmanlı İmparatorluğu içerisinden gerekse diğer birçok devletten gelen kervanların Halep vilayetine ulaşabilmesi için Urfa kentinin kuzeyinde bulunan kervan yolu üzerinden geçmesi gerekmektedir. Urfa'dan yola çıkan bu kervan beş günlük bir ilerleyişten sonra Halep merkezine ulaşmaktaydı. Bu güzergâhın en önemli özelliği ise dağlık alan olmamakla birlikte düz bir yola sahip olmasıydı. Bu nedenden dolayı ulaşım açısından çok rahat bir yoldu. Cuinet, her iki kent arasında her ne kadar planlı olarak kurulmuş bir yol olmasa da planlanıp kurulacak olan bir demiryolu ağının pek de maliyetli olmayacağı çıkarımında bulunmuştu (Cuinet, 1891, s. 257-258). Gezginin bu çıkarımından hareketle mevcut durumu not etmekle yetinmediği, bölgenin gelişimi adına bazı öneri ve fikirlerde de bulunduğu söylenebilir.

Urfa oldukça geniş bir alanı kapsamaktaydı. Şehirde bulunan evler Halilürrahman kaynağının aktığı vadinin iki kenarında bulunan iki tepe¹⁵ üzerinde kurulmuştu. Halilürrahman kaynağının hemen yanında kutsal olarak kabul edilen balıklarla dolu bir havuz¹⁶ bulunmaktadır. Cuinet, buranın kasabanın en kalabalık yeri olduğuna dikkat çekmiştir. Gölün çevresinde birçok yaşlı çınar ağacı bulunmaktaydı. Urfa'nın evlerine bakıldığında ise taş veya kesme taşlardan tek katlı ve teras çatılı olarak inşa edildiği ifade edilmişti. Sokaklar oldukça geniş ve kullanışlı kaldırımlarla kaplıydı. Bütün caddelerin ortasından metrelerce genişlik ve uzunlukta olan kanallar geçmekteydi. Bu kanallar suların tahliye edilmesi için kullanılmaktaydı. Nitekim çöpler de bu kanallara atılmaktaydı. Yağmurun etkisiyle akan sularla birlikte çöpler de gitmekteydi. Kasabanın çevresi eski bir surla çevriliydi. Bu surlar tahrip edilmiş ve kötü durumdaydı. Cuinet, bu surların Haçlılar tarafından mı Müslümanlar tarafından mı inşa edildiğine dair net bilginin mevcut olmadığını kaydetmiştir. Şehrin yukarı kısmında Topdağı yamacında bir kale inşa edilmiştir. Bu kale Arap yapımıdır. Ancak kalenin inşasında kullanılan çoğu malzeme Seleukoslar Devleti'nden kalmaydı. Ayrıca şehrin batı tarafında bu kalenin yakınında Mısır bölgesinde bulunanlardan daha iyi korunmuş olan kapalı mezar anıtları ve heykelleri içeren antik yeraltı mezarları bulunmaktadır. Bu yeraltı antik mezarlarla kayalar oyularak yapılmıştı. Urfa'da yapılan çalışmalar neticesinde Seleukoslar Devleti'ne ait birçok madalya ve sikkenin yanı sıra geç antik çağ, Haçlılar ve Araplar dönemine ait çok sayıda sikke bulunmuştu (Cuinet, 1891, s. 258-260). Bu kalıntılar ise kentin antik dönemine ait tarihî geçmişi hakkında bilgi edinmek açısından önemli kalıntılar olarak nitelendirilebilir.

Vital Cuinet'nin aktarmış olduğu bilgilerde Urfa sancağında bulunan resmî dairelere dair veriler de işlenmiştir. Bu kayıtlara göre Urfa sancağında 1 askeri depo, 1 müstahkem kale, yukarıda sayılan antik anıtların yanı sıra 20 cami ve medrese, 31 mescit, 4 kilise, 3 çarşı yapısı, 14 Türk hamamı, 11 han (Özme, 2006, s. 100, 105), 4 büyük mağaza, 1.997 dükkân, 221 pamuk

¹⁵ Bu iki tepe Telfutur ve Damlacık tepeleriydi. Bu mahallenin kurumu Neolitik dönemlere kadar dayanmaktadır (Ekinci, 2028, s. 99; Asoğlu, 2018, s. 25).

¹⁶ Bu havuz Balıklıgöl olarak isimlendirilmektedir.

ve diğer kumaş fabrikaları,¹⁷ 12 boya fabrikası, 2 sabun fabrikası ve 55 kahvehane ile 2 otel mevcuttu. İki büyük çarşıdan biri kumaş tüccarları diğeri ise kuyumcu ve diğer esnaflar için inşa edilmişti (Cuinet, 1891, s. 262). Faaliyet gösteren han, mağaza, dükkân çarşı ve işletme sayılarının fazla olması bölgede ticari hayatın canlılığını göstermesi açısından önemli veriler olarak nitelendirilebilir.

Fransız gezgin, Urfa sancağında ilgi çeken yerlerin nereler olduğuna dair bilgiler de aktarmıştır. Buna göre Urfa merkeze bağlı olan Harran kazasının görülmeye değer olduğunu belirtmişti. Urfa merkezinin 39 kilometre güneyinde yer alan kaza bir müdür tarafından idare edilmekteydi. Kazaya bağlı 253 köy bulunmaktadır. Burada yaşayan toplam nüfusun ise 31.625 kişi olduğunu belirtmişti. Tamamı Benî Zeyd aşiretinden oluşan bu nüfus Arap'tı. Burada yaşayan ahalinin tamamı tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Kazada 1 hamam, 1 kale ve 1 kilise mevcuttu. Kale duvarlarından kalan kalıntıların hâlâ varlığını sürdürmekte olduğuna dikkat çekmiştir (Cuinet, 1891, s. 263). Urfa merkez nüfusunun 1890 yılına ait salnamedeki rakamı 29.181 kişi olarak belirtilmişti (HVS, 1307/1890, s. 176). 1889 yılı salnamesinde ise bu rakam 30.000 olarak geçmektedir (HVS, 1306/1889, s. 204). Bu durum ise 1890 yılının nüfusuna dair Cuinet tarafından verilen rakamın 1889 ile 1891 yıllarına ait salnamelerde verilen rakamlarla uyduğunu göstermesi açısından önemlidir. Kaza nüfusunun tamamının Arap olmasına rağmen 1 kilisenin bulunmuş olması daha önceki dönemlerden kalma tarihî bir kilisenin varlığından bahsedilebilir.

Cuinet'ye Göre Urfa Sancağının İdari Yapısı

Urfa sancağıyla ilgili izlenimlerini aktaran Fransız gezgin Vital Cuinet'nin değindiği konular arasında sancağın idari yapısı yerini almıştı. Şöyle ki Urfa sancağının Halep vilayetinin doğusunda yer aldığına dikkat çekmişti. Sancağın kuzey ve doğu sınırı Diyarbakir Vilayeti sınırları ile kaplıdır. Diyarbakir Vilayetine bağlı olan Malatya sancağı ile Urfa sancağının sınırları Fırat Nehri'yle ayrılmıştır. Sancağın güneyinde Halep vilayetine bağlı olan merkez sancağa bağlı olan Rakka ve Menbiç kazaları bulunmaktaydı. Urfa sancağı ile Menbiç kazası arasında doğal nehir olan Fırat Nehri iki bölge arasında hem idari hem de coğrafi açıdan sınır oluşturmaktaydı. Son olarak sancağın batı sınırında Halep merkez sancağına bağlı olan Antep kazası ve Maraş merkez sancağı yer almaktadır (Cuinet, 1891, s. 248). Cuinet'nin vermiş olduğu bilgilerden hareketle Halep vilayetine bağlı olan Urfa sancağının kuzey ve doğu sınırında Diyarbakir Vilayeti, güneyinde Rakka ve Menbiç kazaları, batı tarafında ise Antep kazası ile Maraş sancağının yer aldığı söylenebilir.

Sancağın idari yapılanmasına bakıldığında ise Urfa, Rumkale, Birecik ve Suruç olmak üzere 4 kaza ile bu kazalara bağlı 10 nahiye şeklinde teşkilatlandırıldığı görülmektedir (Kapaklı, 2013, s. 75-79). Bu kaza ile nahiyelere bağlı olan toplam köy mevcudu ise 1.239 olarak belirtilmişti. Bu bağlamda Cuinet, Urfa sancağının idari yapılanmasına dair istatistiki verileri tablo 1'deki haliyle aktarmıştı.

¹⁷ Vital Cuinet'nin aktarmış olduğu bilgilerde her ne kadar bu işletmeler için fabrika tabiri kullanılmış olsa da dönemin salnameleri incelendiğinde, boyahane, tezgâh ve sabunhane gibi tabirler kullanılmıştır Bkz. (HVS, 1306/1889, s. 204).

Tablo 1: Urfa Sancağına Bağlı Kaza, Nahiye, Köy ve Yerleşim Alanları

Kaza	Nahiye	Köy	Yerleşim Alanları
Urfa	Harran	253	17
	Türkmen-Cülap	-	-
	Dügerli-Cülap	13	-
	Kabahaydar	21	-
	Bozâbâd	140	-
	Oyumağaç	71	-
	Çaykuyu	114	-
Rumkale	Barak	180	-
Birecik	Çukur	129	-
Suruç	Merkez	318	-
Toplam	10	1.239	17

Kaynak: Cuinet, 1891, s. 248.

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde Urfa kazasına bağlı olan 7 nahiye'nin mevcut olduğu söylenebilir. Bu nahiyelerden biri olan Harran'a bağlı 253 köy ile 17 yerleşim alanı bulunmaktaydı. Türkmen-Cülap nahiyesine bağlı bulunan köy ve yerleşim alanı mevcut değildi. Dügerli-Cülap nahiyesine ise 13 köy bağlıydı. Kabahaydar nahiyesine 21, Bozâbâd nahiyesine 140, Oyumağaç nahiyesine 71 köy ve son olarak Çaykuyu nahiyesine bağlı 114 köy bulunmaktaydı. Rumkale¹⁸ kazasına bağlı Barak nahiyesinde 180 köy, Birecik kazasına bağlı Çukur nahiyesinde 129 köy ve son olarak Suruç kazası merkez nahiyesine bağlı 318 nahiye mevcuttu. Netice olarak Urfa sancağı 4 kaza, 10 nahiye, 1.239 köy ve 17 yerleşim alanından oluşmaktaydı.

Sancağın yönetim yapısına bakıldığında Urfa sancağı birinci sınıf bir mutasarrıf tarafından idare edilmekteydi. Sancağa bağlı olan merkez kaza dışında diğer Rumkale, Birecik ve Suruç kazaları ise ikinci ile üçüncü sınıf kaymakamlar tarafından yönetilmekteydi. Bu yöneticiler dışında eğitim işlerinin idare edilmesi için ayrıca 10 müderris bulunmaktaydı. Yöneticilerin denetimi altında bulunan dinî mekânlara bakıldığında ise Müslümanlara ait cami ve medreseler imam ve hocalar tarafından idare edilmekteydi. Katolikleri temsilen kendi cemaatlerinden seçmiş oldukları idareciler tarafından temsil edilmekteydi. Yakubî Süryani cemaatine ait bir piskoposluk makamı bulunmaktaydı. Ancak Cuinet, bu makamın o dönemde aktif olmadığını belirtmişti. Urfa'da dinî anlamda temsilci bulunduran bir diğer cemaat de Gregoryen Ermenileri olmuştu. Bölgede Ermenileri temsilen bir piskopos bulunmaktaydı (Cuinet, 1891, s. 249).

Kazaların sınırlarına, idari ve demografik yapısına bakıldığında ise Rumkale kazasının kuzeyinde Malatya, doğusunda Urfa kazası, güneyde Birecik kazası, batıda Antep ve Maraş kazaları yer almaktaydı. Urfa merkez kazası ile Rumkale sınırından Fırat Nehri geçmektedir. Kaza bir kaymakam ve bir müdür tarafından yönetilmekteydi. Yukarıda da belirtildiği gibi kaza bir nahiye ve 180 köy şeklinde taksim edilmişti. Bu köylerin yoğun bir nüfusa sahip olduğu aktarılmıştı. Rumkale kazasının toplam nüfusu 27.696 kişi olup, bunlardan 25.677 kişisi Müslüman (Kürt, Arap, Türk vb.), 2.019 kişisi ise Hristiyanlardan (Süryani vb.) oluşmaktaydı. Hristiyanların geneli ise Süryanilerden oluşmaktaydı. Müslüman nüfusun ağırlığı ise Türk ve Kürtlerden oluşmaktaydı (Cuinet, 1891, s. 264). Kazanın yönetim merkezi Fırat Nehri'nin sağ kıyısında, Maraş kazasına bağlı olan Karadağ kasabasına yakın bir konumda bulunmaktaydı.

¹⁸ Kazanın merkezi Halfeti kasabası olduğundan dolayı bölge Halfeti olarak da isimlendirilmişti (Ekinci, 2006, s. 3).

Rumkale olarak isimlendirilmiş olan bu merkezin nüfusu 2.000 olup 1560'ı Müslüman, 440'ı ise Hristiyanlardan oluşmaktaydı (Cuinet, 1891, s. 265).

Cuinet, Rumkale kazasının merkezinde herhangi bir antik kent, modern anıt veya kamu binasının bulunmadığını aktarmıştır. Yine kazada sanayi ve ticari işletme faaliyetleri son derece zayıftı. Pazar açık havada kurulmaktaydı. Pazarın kurulduğu köyde 400 hane mevcuttu. Bölgenin bir zamanlar Katolikler tarafından ikametgâh olarak kullanıldığını ve kilisenin başında bulunan Katolikos'un¹⁹ yaşamış olduğu bilgisine yer vermiştir. Ancak Katolikos'un ikametgâh olarak kullandığı yapının kalıntılara rastlanılmadığını ifade etmiştir. Bu nedenle bu iddiayı destekler nitelikte bilginin olmadığı belirtilmiştir. Halfeti civarında iki antik kale kalıntısı mevcuttu. Bunlar Rumkale (Roma Kalesi)²⁰ ile Altun-Taş (Altın Taş) kalesiydi. Her iki kale de Roma İmparatorluğu'nun kalıntıları olarak ifade edilmişti (Cuinet, 1891, s. 265). Kazada ticari ve sanayi işletmelerin son derece az olduğu doğrultusunda aktarılan bilgilerden hareketle Rumkale kazasının sanayi ve ticari faaliyetlerinin gelişmediğini göstermektedir.

Birecik kazasına bakıldığında ise kuzeyinde Rumkale kazası, doğusunda Suruç kazası, güneyinde Menbiç kazası ve batısında ise Antep sancağı ile Rumkale kazaları bulunmaktaydı. Kaza bir kaymakam ve müdür tarafından yönetilmekteydi. Toplam nüfusu 26.466 kişiden oluşmaktaydı. Bu nüfusun 23.363 kişisi Müslüman, 3.058 kişisi Hristiyan ve 45 kişisi ise Yahudilerden²¹ oluşmaktaydı (Cuinet, 1891, s. 265-266). Kazanın yönetim merkezi ile kaymakamın ikamet etmiş olduğu yer Birecik kasabasıydı. Birecik kasabası Urfa merkez kazasının 99 kilometre batısında, Halep vilayet merkezinin 152 kilometre kuzeydoğusunda, Fırat Nehri'nin ise sol kıyısında yer almaktaydı (Cuinet, 1891, s. 267). Birecik kazasının yönetim merkezi olan Birecik kasabasının toplam nüfusu 10.162 kişiydi. Bunlardan 8.702 kişisi Müslüman, 978 kişisi Gregoryen Ermeni Hristiyan'ı ve 45 kişisi ise Yahudilerden oluşmaktaydı (Cuinet, 1891, s. 267). Müslüman ve Hristiyan nüfusun yanı sıra az da olsa Yahudilerin kazada ikamet ediyor olması bölgenin kozmopolit yapısını göstermektedir.

Birecik merkezde ikamet eden idarecilere bakıldığında ise sivil, askerî ve dinî yetkililerin yanı sıra bir Asliye Mahkemesi, 4 üye ve bir başkandan oluşan Belediye Dairesi, emrinde hem yaya hem de atlı 45 jandarma neferi bulunan bir jandarma yüzbaşısı ve bir polis memuruydu. Son olarak biri Gregoryen ve diğeri Katolik iki Ermeni rahip ile Ermeni uyruklu bir Protestan misyoner bulunmaktaydı. Birecik'in her ne kadar Timur İmparatorluğu tarafından harap edilmişse de Fırat Nehri'ne kıyısı bulunmasından dolayı canlılığını her zaman koruyabildiğine dikkat çekmişti. Bu nehrin üzerinden hayvan yükleri yapılan tekneler aracılığı ile karşı kıyıya geçirilmekteydi. Bu taşıma işlemleri nehrin taşmadığı hemen hemen senenin her günü sabahın erken saatlerinden hava kararınca kadar devam etmekteydi. Nehrin genişliği normalde 120 metre olsa da kışın yağın yağmurlarla birlikte bu genişlik çoğu zaman 1.000 ile 2.000 metre arasında değişiklik göstermekteydi (Cuinet, 1891, s. 267-268). Kıyıları arasında taşımacılık işleminin yapılmış olması kayıkçılığın bölge ticareti için önemli bir sektör hâline geldiği çıkarımını yapmaya imkân vermektedir.

¹⁹ Doğu Hristiyanlık geleneğinde kilisenin başında bulunan kişiler için kullanılan unvandır. Millet temsilcisi anlamına gelmektedir (Küçük, 1996, s. 129).

²⁰ Kaza ismini bu kaleden almaktadır.

²¹ Yahudilerden oluşan bu topluluğun bölgedeki en eski yerleşimi M.Ö. 722 yılında II. Sargon döneminde gerçekleşmiştir. II. Sargon İsrail Devleti'ni istila ederken burada bulunan İsrailileri sürdüğü yerler arasında Harran da bulunmaktaydı (Ekinci, 2011, s. 71).

Birecik kazasında bulunan kamu binalarına bakıldığında ise 1 Kaymakamlık Dairesi, 1 kaymakam konutu, yönetim merkezi olan 1 konak ve 7 cami bulunmaktaydı. Bu camilerden en ünlüsü ise Ulu Camii'ydi. Kazada bu camiler dışında Gayrimüslimlerin ibadetlerini yerine getirmeleri için 4 kilise bulunmaktaydı. Bu kiliselerden ikisi Gregoryen cemaatine aitti. Kazada bulunan mescitlerin yanı sıra 6 Türk hamamı bulunmaktaydı. 566 dükkân faaliyet göstermekteydi. Yıkık surlara sahip olan bir antik kale bulunmaktaydı. Bu kale kazanın hâkim bir tepesine inşa edilmişti. Kalenin etrafında düzenli olarak inşa edilen 2.162 ev bulunmaktaydı. Bu evlerin çatıları teraslıydı. Birecik kazasında ayrıca 2 sabun fabrikası ile 4 zeytinyağı fabrikası, susam değirmeni, birkaç ipek, pamuk ve yünlü kumaş fabrikaları mevcuttu. Son olarak kazada iki boya imalathanesi faaliyet göstermekteydi (Cuinet, 1891, s. 268). Daha önce de dikkat çektiğimiz gibi Cuinet her ne kadar bu işletmeler için fabrika kavramını kullanmış olsa da dönemin salnamesi incelendiğinde bu işletmelerin imalathane, tezgâh, sabunhane ve boyahane gibi fabrikadan daha küçük ölçekli işletmeler olarak tanımlandığı görülmektedir. Devlet kurumlarının yanı sıra ticari hayatı canlı tutan fabrikaların varlığından hareketle Birecik kazasının canlı bir ticari hayata sahip olduğunu göstermektedir.

Son olarak Suruç kazasına bakıldığında ise doğu ve güneyinde Urfa merkez kazası, batısında ise Birecik kazası yer almaktaydı (Cuinet, 1891, s. 269). Kaza bir kaymakam ile bir müdür tarafından idare edilmekteydi. Bir nahiye ve 318 köyden oluşmaktaydı. Kazanın toplam nüfusunun 20.488 kişi olduğuna dikkat çekilmiştir. Bunlardan 18.955 kişisi Müslüman ve 1.533 kişisi ise Hristiyanlardan oluşmaktaydı. Müslümanlar genel olarak Türk, Kürt ve diğer milletlerden oluşurken, Hristiyanlar ise Süryani ile Yakubilerden oluşmaktaydı. Suruç kazasının merkezinde Suruç kasabası bulunmaktaydı. Kasaba Urfa'nın 54 kilometre güneybatısında yer almaktaydı. Bu kasabada bulunan 1.500 kişilik nüfusun tamamı Müslüman Kürtlerden oluşmaktaydı. Kasabada yaşayan ahalinin tek geçim kapısı tahıl yetiştirmek ve hayvan beslemektir. Kazada yetiştirilen ürünler Urfa pazarında satışa sunulmaktaydı (Cuinet, 1891, s. 270; Üner, 2017, s. 21). Suruç bölgesinin tarihî önemine de değinen Cuinet; kentin antik bir kent olduğuna dikkat çekmiştir. Asurlular tarafından yapılmış sert ve siyah bazalttan yontulmuş iki aslan figürünün varlığından bahsetmiştir. Kırım Savaşı sırasında Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlayacak olan demiryolu projesinin bölgeden geçmesinden dolayı keşif için bölgeye gelen İngiliz Albay Chesney tarafından bu aslan figürlerinin özel olarak incelendiğini belirtmiştir (Cuinet, 1891, s. 270-271). Yukarıda verilen bilgilerden hareketle Suruç kazasının Birecik'in aksine ticari faaliyetlerle değil de tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle ön plana çıktığı çıkarımı yapılabilir.

Cuinet'ye Göre Urfa Sancağının Demografik Yapısı

Cuinet, Urfa kazası nüfusunun 55.000 kişi olduğunu belirtmiştir. Buna göre 40.835 kişi Müslüman, 13.843 kişi Hristiyan ve 322 kişi ise Yahudilerden oluşmaktaydı. Müslüman nüfusun ağırlığı Türkler ve Kürtlerden oluşurken Arap ve diğer milletlerden de yaşayan insanların varlığının azımsanmayacak kadar çok olduğuna dikkat çekmiştir. Hristiyan nüfusu ise Rum, Ermeni, Süryani ve diğer milletlerden oluşmaktaydı (Cuinet, 1891, s. 261). Fransız gezgin, Urfa kazasıyla birlikte sancağının toplam nüfusuna dair bilgiler de aktarılmıştır. Bu nüfusa dair veriler kayıt altına alınırken cinsiyet, etnik ve dinî yapıları da dikkate alınmıştır. Buna dair veriler tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Urfa Sancağının Nüfusu

Mezhep	Topluluk	Erkek	Kadın	Toplam
Müslüman	Türk	37.806	36.908	74.714
	Kürt	20.536	20.140	40.676
	Diğerleri	3.743	3.532	7.275
Hristiyan-Katolikler	Rumlar	760	740	1.500

	Ermeni Katolikler	1.317	1.120	2.437
	Keldani Katolikler	420	418	838
	Latinler	380	20	400
Hristiyan-Diğer Mezhepler	Rum Ortodokslar	2.560	2.500	5.060
	Gregoryen Ermeniler	1.150	850	2.000
	Yakubî Süryaniler	3.200	3.018	6.218
	Protestanlar	1.075	925	2.000
Yahudiler	-	189	178	367
Toplam	-	73.136	70.349	143.485

Kaynak: Cuinet, 1891, s. 249.

Tablodaki veriler incelendiğinde sancak dahilinde Müslüman Türk nüfusunun 37.806 kişisi erkekken 36.908 kişisi ise kadınlardan oluşmak üzere toplamda 74.714 Türk bulunmaktaydı. Müslüman Kürt nüfusunun toplamı ise 40.676 kişiydi. Bunlardan 29.536 kişisi erkek, 20.140 kişisi ise kadınlardan oluşmaktaydı. Diğer milletlerden oluşan Müslüman nüfus ise 7.275 kişiden oluşmaktaydı. Bu nüfustan 3.743'ü erkek, 3.532'si ise kadınlardan oluşmaktaydı. Bu verilerden hareketle Urfa nüfusunun çoğunluğunun Türk ve Kürtlerden oluştuğu söylenebilir. Hristiyan-Katolik mezhebinin nüfusuna bakıldığında ise Rumların nüfusu 1.500 kişiydi. Bunlardan 760'ı erkek, 740'ı ise kadınlardan oluşmaktaydı. Ermeni Katoliklerin toplam nüfusu 2.437 kişiydi. Bunlardan 1.1317 kişisi erkek, 1.120 kişisi ise kadınlardan oluşmaktaydı. Keldani Katoliklerin nüfusu ise 838 kişiydi. Bu nüfusun 420 kişisi erkek, 418 kişisi ise kadınlardan oluşmaktaydı. Latinler ise 380'i erkek, 20'si kadın olmak üzere toplamda 400 kişilik nüfus mevcuttu. Rum Ortodoksları ise 2.560'ı erkek, 2.500'ü kadın olmak üzere 5.060 kişiden oluşmaktaydı. Gregoryen Ermenilerin toplam nüfusu 2.000'di. Bunlardan 1.150'si erkek, 850'si ise kadınlardan oluşmaktaydı. Yakubî Süryanilerin mevcudu 3.200 erkek ile 3.018 kadın olmak üzere toplamda 6.218 kişiydi. Protestanların toplam nüfusu ise 2.000 kişiydi. Bunlardan 1.075 kişisi erkek, 925 kişisi ise kadındı. Son olarak sancakta yaşayan Yahudilerin toplam nüfusu 367 kişiydi. Bunlardan 189 kişisi erkek, 178 kişisi ise kadınlardan oluşmaktaydı. Bu verilerden hareketle Urfa sancağında yaşanan toplam nüfusun 143.485 kişi olduğu bunlardan 122.665'i Müslüman, 20.453 kişisi Hristiyan ve 367 kişisi ise Yahudilerden oluşmaktaydı. Müslüman ve Hristiyanların yanı sıra Yahudilerin de bölgede bulunmuş olması sancağın kozmopolit bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir.

Cuinet'ye Göre Urfa Sancağının Eğitim Yapısı

Gezgin, Urfa sancak merkezinde eğitim-öğretime devam eden toplam öğrenci sayısını 2.464 kişi olarak belirtilmiştir. Bu öğrencilerin eğitim gördüğü okul sayısı ise 81 olarak ifade edilmiştir. Eğitim-öğretim faaliyetlerinin Müslüman ve Hristiyan olarak iki ana gruba ayrıldığı görülmektedir. Buna göre sancak merkezinde Müslümanlara eğitim vermek üzere bulunan medrese sayısı 18'di. Burada kayıtlı olan 500 öğrenci genel olarak dinî ilimler ve hukuk alanında eğitim tahsil etmişlerdi. 74 öğrencisi ise Rüştüye Mektebi'nde eğitim görmüştü. Son olarak Cuinet, Müslüman çocukların eğitim gördüğü Sıbyan Mektebi'nden²² 44 eğitim kurumunun bulunduğuna dikkat çekmiştir. Burada okuyan öğrenci sayısı ise 756 kişiydi (Cuinet, 1891, s. 261). Bu verilerden hareketle Urfa'da Müslüman aile çocuklarının eğitim gördüğü eğitim kurumu 63, eğitim gören toplam öğrenci ise 1.330 olarak ifade edilebilir.

²² Urfa bölgesinde Sıbyan Mektebi'nin varlığına dair en eski kayıtlardan biri 1646 yılında Urfa'yı ziyaret eden seyyah Evliya Çelebi'ye aittir. Bu kayıtlarda toplamda 30 mektebin olduğu notu düşülmüştür (Ekinci, Asoğlu, 2018, s. 335-336).

Müslüman öğrencilerin yanı sıra Hristiyan ailelerin çocuklarının da eğitim gördüğüne dair bilgiler kayıt altına alınmıştır. Şöyle ki Latin ailelerin çocuklarının ilköğretimini aldığı 2 okulun mevcut olduğu ve bu okullarda toplamda 90 öğrencinin okumakta olduğu ifade edilmiştir. Ermeni Katolik ailelerin çocuklarını ilköğretimde okuttukları eğitim kurum sayısı ise 6'ydı. Bu okullarda eğitim tahsil eden öğrenci sayısı 344 kişiydi. Gregoryen Ermeni ailelerin çocuklarının ilköğretim eğitimi tahsil ettirdiği kurum sayısı 1'di. Bu okulda kayıtlı olan öğrenci sayısı ise 190'dı. Son olarak Yakubî Süryani ailelerin çocuklarına ilköğretim eğitimi tahsil ettirdiği okul sayısı 1'di. Bu okulda aktif kayıtlı olan öğrenci sayısı ise 50 kişiydi. Hristiyan ailelerin çocukları için eğitim veren toplamda 18 okul ve 1.134 öğrenci mevcuttu (Cuinet, 1891, s. 261). Bu verilerden hareketle Müslümanlar için eğitim-öğretim faaliyetlerini yürüten toplamda 63 kurum varken, Hristiyanlar için ise 18 okul kurulmuştu. Buna karşın Müslüman öğrenci sayısı 1.330 kişiyken (Palalı, 2021, s. 91), Hristiyan öğrenci sayısı ise 1.134 kişiydi. Okullaşma oranına göre Hristiyan öğrencilerin kalabalık sınıflarda eğitim gördükleri söylenebilir. Nüfusa göre kıyaslama yapılacak olunursa eğitim-öğretim faaliyetlerine Müslüman aileler tarafından pek de ilgi gösterilmediği, Hristiyan ailelerin eğitime önem verdiği değerlendirilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Urfa sancağında da şehir merkezinde ve kazalarda eğitim-öğretim faaliyetlerini yürüten Müslüman eğitim kurumları devlet eliyle inşa edilmekteydi. Yine bu kurumlarda görev yapan idareci ile eğitimciler devlet tarafından atandığı gibi devlet makamları tarafından da idare edilmekteydi. Hristiyan okullarına gelindiğinde ise biri Fransız diğer ise İtalyan olan iki misyoner hayır kurumu tarafından iki eğitim kurumu açılmıştı. Bu eğitim kurumlarında eğitim veren misyoner eğitimciler, millet ve din ayrımı yapmaksızın 50 öğrenciye Fransızca ve Arapça dillerinde ücretsiz eğitim vermişlerdi. Bu eğitim kurumlarında kız öğrencilerine de Fransızca ve Arapça eğitim verildiği tespit edilmiştir. Buna göre 40 kız öğrencisine biri yerel Araplardan diğer ikisi ise Fransız olan üç eğitimci tarafından eğitim verilmekteydi. Diğer Katolik okulları ise Ermeni cemaatine aitti. Bu okullar kiliselere yapılan yardım ve sadakalardan elde edilen gelire inşa edilmişti. İdareleri cemaatin ruhani liderleri tarafından yapıldığı gibi her türlü ihtiyaç ve masrafları da bu Ermeni cemaati liderlerinden karşılanmaktaydı. Ermeni cemaatinin denetiminde olan bu eğitim kurumlarında kendi milletlerinden olan din adamları tarafından Ermenice ve Türkçe dersler verilmekteydi. Gregoryen Ermenileri de benzer şekilde bölgede 6 erkek ve 2 kız okulu inşa etmişlerdi. Bu okullarda da Ermenice ve Türkçe dersler verilmekteydi. Tamamen Türkçe eğitim veren okullar ise Süryani Yakubi cemaati tarafından idare edilmekteydi. Bu okulların masrafları ise hayır kurumları ve öğrenci velilerinden toplanan bağışlardan karşılanmaktaydı. Bu okullar Almanya'da olan bir misyoner tarafından idare edilmekteydi. Bu okullarda da Ermenice ve Türkçe dersleri verilmekteydi (Cuinet, 1891, s. 261-262). Cuinet'nin aktarmış olduğu bu bilgilerden hareketle Urfa bölgesinde yabancı okulların inşasında ve eğitimde devamlılığın sağlanmasında yerel halk ve cemaat liderleri dışında Fransız Alman ve İtalyan hayır kurumları ile misyonerlerin aktif rol aldığı çıkarılabilir.

Cuinet, sancak merkezinin yanı sıra Rumkale kazasında 1 Rüştüye Mektebi'nin ve 1 Sıbyan Mektebi'nin bulunduğunu aktarmıştır. Rüştüye Mektebi'nde 41 öğrenci, Sıbyan Mektebi'nde ise 26 öğrenci olmak üzere toplamda 67 öğrenci eğitim tahsil etmek için bu eğitim müesseselerine kayıtlarını yapmışlardı. Gezgin, bu okulların bölgede bulunan Müslüman öğrencilerin eğitim gördüğü kurumlar olmakla birlikte kazaya bağlı olan köylerde ise eğitim kurumlarının bulunmadığını ifade etmiştir (Cuinet, 1891, s. 264). Fransız gezginin Rumkale kazasının eğitimine dair vermiş olduğu bu bilgilerden hareketle kazada Müslüman eğitim kurumları dışında Gayrimüslim çocuklara eğitim vermek için eğitim müesseselerinin

bulunmamış olması bölgedeki nüfus dağılımından kaynaklanan bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Gezgin, Birecik kazasında 21 eğitim-öğretim kurumunun faaliyette olduğunu ve burada 553 öğrencinin kayıtlı olduğunu belirtmiştir. Birecik kazasında Müslüman ailelerin çocukları için eğitim veren 7 Medrese, 1 Rüştüye Mektebi ve 10 Sıbyan Mektebi bulunmaktaydı. Medresede 100 öğrenci, Rüştüye Mektebi'nde 87 öğrenci ve Sıbyan Mektebi'nde 234 öğrenci eğitim tahsil etmekteydi. Hristiyan ailelerin çocukları için ise 1 Gregoryen Ermeni Erkek İlkokulu, 1 Gregoryen Ermeni Kız İlkokulu ve 1 Ermeni Katolik Erkek İlkokulu mevcuttu. Gregoryen Ermeni Erkek İlkokulu'nda 43 öğrenci, Gregoryen Ermeni Kız İlkokulu'nda 42, Ermeni Katolik Erkek İlkokulu'nda 47 öğrenci eğitim tahsil etmekteydi (Cuinet, 1891, s. 266-267). Netice olarak kazada Müslüman öğrenciler için 18 okul, Gayrimüslim öğrenciler için ise 3 okul mevcuttu. Bu okullarda eğitim gören Müslüman öğrenci sayısı 421, Hristiyan öğrenci sayısı ise 132'di. Böylece kaza genelinde eğitim veren eğitim kurumu olarak 21 okul mevcutken, eğitim tahsil eden öğrenci sayısı ise 553 kişiydi. Kazada erkek öğrenciler Ermenice, Türkçe ve Arapça alanında aritmetik ve coğrafya dersleri tahsil etmekteydiler. Kız öğrenciler ise Ermenice, hat ve nakış eğitimi almaktaydılar. Birecik kazasına bağlı olan köylerde ise eğitim kurumu bulunmamaktaydı. Merkez sancağın yanı sıra Rumkale ve Birecik kazalarının aksine Suruç kazasında eğitim-öğretim faaliyetleri yürüten okulun bulunmadığı gezgin tarafından ifade edilmiştir (Cuinet, 1891, s. 270).

Yukarıda Cuinet tarafından Urfa sancağının eğitim yapısına dair detaylı şekilde verilen bilgilerden hareketle sancakta toplamda 3.084 öğrencinin 104 okulda eğitim gördüğü çıkarımı yapılabilir. Bunlardan Müslüman ailelerin çocuklarının eğitim gördüğü medrese sayısı 25, burada eğitim gören öğrenci sayısı ise 600'dü. Rüştüye Mektebi sayısı 3, burada eğitim gören öğrenci sayısı ise 202'di. Son olarak bölgede bulunan Sıbyan Mektebi adedi 53, burada eğitim tahsil eden öğrenci sayısı ise 1.016'dı (Cuinet, 1891, s. 249). Böylece Müslüman ailelerden toplamda 1.818 öğrencinin eğitim gördüğü okul sayısı 81'di. Gayrimüslim ailelerin çocuklarını göndermiş olduğu 23 ilkokul bulunmaktaydı. Bu okullarda eğitim tahsil eden öğrenci sayısı ise 1.266 kişiydi. Genel olarak bakıldığında 104 eğitim-öğretim kurumunda toplamda 3.084 öğrenci eğitim tahsil etmiştir.

Cuinet'ye Göre Urfa Sancağında Tarım ve Hayvancılık

Vital Cuinet'nin Urfa sancağındaki izlenimleri neticesinde hakkında detaylı bilgi verdiği bir diğer konu bölgedeki tarım olmuştur. Bu çerçevede bölgenin iklim yapısı, dağları, ormanları ve nehirleri hakkında bilgi vermiştir. Buna göre Urfa, birkaç yer dışında, genellikle sıcak bir iklim yapısına sahiptir. Bölge sıcak olsa da sağlıklı bir ortama sahiptir. Bölge genelde düz ovalardan oluşmakla birlikte verimli ve geniş arazi yapısına sahiptir. Ayrıca geniş otlaklar da bulunmaktaydı. Rumkale ve Birecik kazalarının yanı sıra Urfa merkez kazasının bazı noktaları dışında diğer tüm bölgeler düzlük alanlardan oluşmaktadır (Cuinet, 1891, s. 250). Fransız gezginin sancağın iklim ve arazi yapısına dair yukarıda vermiş olduğu bilgilerden hareketle geniş ova ve verimli arazilerin varlığı bölgede tarımın gelişmiş olduğu çıkarımı yapılabilir.

Sancağın dağlık alanlarına bakıldığında ise sancak merkezinde tek dağ olarak bilinen Topdağı veya Karadağ olarak isimlendirilen bölge dağlıktır. Urfa kasabası bu dağ üzerinde kurulmuştur. Bu dağ üzerinde özellikle zeytin ve ceviz ağaçları ekilmekteydi. Bu ağaçlardan oldukça yüksek oranda verim elde edilmekteydi. Sancak sınırları içerisinde bulunan diğer dağlar Rumkale ve Birecik kazalarında yer almaktaydı. Bu dağlar üzerinde de insanların yaşamakta olduğu ve çeşitli mahsuller ürettikleri bilinmekteydi. Rumkale kazasında Karadağ bulunmaktadır. Fransız gezgin Birecik ve Rumkale kazalarında bulunan dağların Torosların

küçük kolları olduğunu ifade etmiştir (Cuinet, 1891, s. 254). Urfa sancağında az miktarda bulunan dağlar üzerinde insanların yaşamakta olduğu ve üretim yapma imkânlarının olmasından hareketle dağların pek de yüksek dik yamaçlara sahip olmadığı söylenebilir.

Gezgin, neredeyse tamamı oviden oluşan bu sancağın sınırları içerisinde ormanlık alanların çok az miktarda olduğuna dikkat çekmiştir. Ormanlık alanlar genel olarak dağlık alanlarda ve Birecik kazasında yer almaktaydı. Genel olarak bu ormanlık alanları zeytin ağaçları, dut ağaçları, fıstık ağaçları ve her türden meyve ağaçlarından oluşmaktaydı. Bu tür ağaçların yanı sıra üzüm bağları da bulunmaktaydı. Bu ağaç türlerinin yanı sıra çam, selvi, çınar, meşe ve ceviz ağaçları da yok denecek kadar azdı (Cuinet, 1891, s. 253). Cuinet'nin ormanlık alanlarla ilgili vermiş bilgiler çerçevesinde Birecik'te ormanlık alanların diğer bölgelere oranla fazla olmasının temel nedeni Fırat Nehri'nden dolayı bölgenin su olanaklarının mevcudiyeti olarak gösterilebilir.

Sancaktaki nehirlere bakıldığında ise birkaç nehrin bölgeden geçtiği bilinmektedir. Bunlardan Fırat Nehri en önemlileridir. Fırat Nehri, Diyarbakır vilayetinden Rumkale üzerinden güney tarafa ilerleyerek Birecik kazasından geçmektedir. Oradan da Halep merkez sancağına bağlı olan Menbiç kazasına girerek Rakka kazasına kadar uzanmaktadır. Birecik kazasından geçen Fırat Nehri'nin üzerinde sallar ve kayıklarla taşıma işlemleri yapılmaktadır. Bu sal ve kayıklar aracılığı ile buğdaylar kıyıları arasında taşınmaktaydı. Fırat Nehri'nin yanı sıra bir diğer önemli nehir de Bêlik Nehri'dir. Bêlik Nehri'nin iki çıkış kaynağı mevcuttur. Bu kaynaklardan ilki Suruç kazasında doğmaktadır. Kaynak kuzeyden doğuya doğru akmaktadır. İkinci kaynak ise Urfa sancak merkezinin 16 saat güneydoğusunda bulunan Türkmen-Cülap bölgesinde doğmaktadır. Bu kaynak noktasına Ain-Arouss (Gelin Kaynağı) adı verilmiştir. Bunun nedeni ise Hz. İbrahim ile Hz. Sara'nın burada evlenmesi olarak ifade edilmiştir. Bêlik Nehri'nin bu iki kolu birleşip Fırat Nehri'ne dökülmeden önce Rakka kazasına girmeden sancağın tüm orta ve güney ovalarını sulamaktaydı. Son olarak üçüncü nehir ise Habur Nehri'ydi. Bu nehir sancağın kuzey doğusunda birkaç nehrin Karacadağ bölgesinden akarak Ceylanpınar bölgesinde birleşmesiyle oluşmaktadır. Fırat Nehri'nin bir kolu olarak bilinen Habur Nehri, sancağın doğu sınırı boyunca kuzeyden güneye doğru akmaktadır. Asıl kaynağını ise Suriye sınırı içerisinde yer alan Ras-el-Aîn (Resûlayn) bölgesinden almaktadır. Cuinet, bu üç nehrin yanı sıra isimleri bilinmeyen birçok çayın da olduğundan bahsetmiştir (Cuinet, 1891, s. 253-254). Fransız gezgin tarafından sancağın su kaynaklarına dair verilen bilgilerden hareketle her ne kadar bölgede nehir açısından yaygın akar su ağı görülmesi de Fırat Nehri'nin bölgenin su ihtiyacını karşılamak için önemli bir kaynak olduğu söylenebilir.

Cuinet'nin, sancağın tarım üretimine dair not etmiş olduğu bilgilere bakıldığında ise başlıca tarım ürünlerinin tahıl çeşitleri olduğu görülmektedir. Sadece buğdayın bölgedeki yıllık hasılatının 960.000 (158.400.000 kilogram)²³ kile olduğunu belirtmiştir.²⁴ Buğdayın yanı sıra Birecik ve Rumkale kazalarında şarap ve konyak üretilirken, çekirdeksiz kuru üzümler ve zeytin ağaçları yetiştirilmekteydi. Bilhassa Nizip bölgesinin ünlü yağlarının da üretimi oldukça önemliydi. Bunun yanı sıra üretimi yaygın olarak yapılan bir diğer tarım ürünü de pamuk olmuştur. Tütün²⁵ tarımı da yapılmaktadır. Ancak gezgin, tütünün kalite açısından düşük

²³ Cuinet, Urfa bölgesinde bir kilenin 165kilogram olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle 960.000 kilenin 158.400.000 kilograma tekabül ettiğini notlarında belirtmektedir Bkz. (Cuinet, 1891, s. 255).

²⁴ Kile, Osmanlı'da hububat ölçülerinde yaygın olarak kullanılan ve bölgelere göre farklılık gösteren ölçü birimidir. Cuinet'nin her bir kileyi 165kilogram olarak vermesine karşın, Zafer Toprak bu rakamı Urfa bölgesi için 174,352 kilogram olarak ifade etmektedir (Kallek, 2022, s. 567-570; Taşkın, 2005, s. 69).

²⁵ Bu tarihlerde Urfa tütününü çokuluslu yabancı sermaye tarafından 27 Mayıs 1883 tarihinde kurulan Reji Şirketi'ne

olmasından dolayı pek de ilgi görmediğini ifade etmiştir. Yaygın ekim alanı olmasına rağmen pek de ilgi gösterilmeyen bir diğer tarım ürünü de fıstık olmuştur. Halep ve çevresinde yetiştirilen fıstıklara oranla sancakta çok az miktarda üretim yapılmaktaydı. Sancakta yetiştirilen diğer tarım ürünleri arasında dut, afyon, incir, kenevir, mısır ve buğday yer almaktadır. Mısır ve buğday bilhassa Türkmen-Cülap bölgesinde yüksek oranda ekilmektedir. Yine bölgede üretimi yapılan ve önemli ihraç ürünleri arasında yer alan bir diğer tarım ürünü de susam olmuştur (Cuinet, 1891, s. 250). Bu denli geniş ve verim açısından zengin topraklara sahip olan sancakta 1890 yılında tarımsal üretimden elde edilen miktarlara dair veriler tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Urfa Sancağının Kazalara Göre Tarımsal Üretimi

Ürünlerin Niteliği	Urfa Merkez ve Kazalar				Türlerin Toplamı
	Urfa Kile	Birecik Kile	Rumkale Kile	Suruç Kile	
Buğday	570.000	130.000	70.000	190.000	960.000
Arpa	460.000	86.000	45.000	100.000	691.000
Yulaf	5.000	-	-	-	5.000
Burçak	32.000	3.000	-	4.000	39.000
Darı	85.000	3.500	30.000	3.000	121.500
Susam	7.000	1.800	500	1.500	10.800
Pirinç	-	500	1.500	-	2.000
Yeşil Fasulye	1.000	500	-	-	1.500
Kuru Fasulye	1.200	300	-	-	1.500
Nohut	15.000	-	1.600	-	16.600
Mercimek	18.000	140	2.200	-	20.340
Toplam	1.194.200	225.740	150.800	298.500	1.869.240
Ürünlerin Niteliği	Urfa Merkez ve Kazalar				Türlerin Toplamı
	Urfa Okka ²⁶	Birecik Okka	Rumkale Okka	Suruç Okka	
Kenevir	55.000	130.000	-	-	185.000
Yer Elması	-	-	-	50.000	50.000
Pamuk	50.000	3.000	40.000	-	93.000
Tütün	6.045	4.252	2.475	492	13.264
Meyan Kökü	-	275.000	-	-	275.000
Meşe	-	-	700	-	700
İncir	2.250	5.000	6.000	-	13.250
Fındık	15.000	1.500	9.000	-	25.500
Antep Fıstığı	-	1.000	150.000	-	151.000
Nar	80.000	25.000	20.000	-	125.000
Karpuz, Kavun	300.000	135.000	11.550	7.000	453.550
Elma, Armut, Kaysı	80.000	2.800	4.000	-	86.800
Soğan	35.000	25.000	20.000	3.000	83.000
Sarımsak	12.000	1.500	200	200	13.900
Zeytin	7.500	400.000	34.000	22.000	463.500
Üzüm	635.000	450.000	250.000	65.000	1.400.000
Sumak	-	550	-	-	550

bağlı olan Urfa Reji Müdürlüğü tarafından idare edilmekteydi (Tanık, Dağ, 2023, s. 373; Dağ, 2022, s. 673).

²⁶ Okka Osmanlı coğrafyasında genel olarak 400 dirheme tekabül etmektedir. Dirhem değerlerinin farklı algılanmasından dolayı ufak da olsa okka miktarında farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar Faroqhi 1,028, Sahillioğlu 1,228, el-Mouelhy 1,248, Mantran 1,280 ve Galanti 1,225 kilogram olarak açıklamıştır. (Tanış, 2005, s. 96-97).

Kimyon	1.800	5.100	-	-	6.900
Toplam	1.279.595	1.464.702	517.925	147.692	9.439.914

Kaynak: Cuinet, 1891, s. 251.

Tabloda verilen veriler incelendiğinde Urfa sancağında kile ile ölçümü mümkün olan buğday, arpa, yulaf, burçak, darı, susam, pirinç, yeşil fasulye, kuru fasulye, nohut ve mercimek gibi ürünlerden verim elde edildiği görülmektedir. Bu verimlere dair istatistiki bilgiler ise Urfa merkezde toplam, 1.194.200 kile, Birecik kazasında 225.740 kile, Rumkale kazasında 150.800 kile ve Suruç kazasında ise 298.500 kile ürünün elde edildiği görülmektedir. Bu ürünlerden toplamda elde edilen verim ise 1.869.240 kile olduğu tespit edilmiştir. Her bir kilenin 165 kilogram olduğu bilgisinden hareketle 308.424.600 kilogram tahıl elde edilmiş olduğu söylenebilir. Okka bazında ölçülebilen ürünler arasından ise sancakta kenevir, yer elması, pamuk, tütün, meyan kökü, meşe, incir, fındık, Antep fıstığı, nar, karpuz, kavun, elma, armut, kaysı, soğan, sarımsak, zeytin, üzüm, sumak ve kimyon gibi ürünlerden verim elde edilmiştir. Bu ürünlerin dağılımına bakıldığında ise Urfa merkezinde 1.279.595 okka, Birecik kazasında 1.464.702 okka, Rumkale kazasında 517.925 okka ve son olarak Suruç kazasında ise 147.692 okka üretim elde edilmiştir. Bu üretimin toplamı ise 9.439.912 okkadır. Her bir okka 1,280 kilogram olmasından hareketle 12.083.087 kilo 4 gram üretime tekabül ettiği söylenebilir.

Cuinet'nin yukarıda tarım ürünlerine dair aktarmış olduğu bilgilerin yanı sıra üzerinde durduğu bir diğer önemli nokta ise sancağa bağlı olan kazaların ün kazanmış oldukları tarım ürünleridir. Buna göre Rumkale kazasında bulunan çarşıda iyi kırmızı şarap, yerel halkın kullanımı için rakı, zeytin, Antep fıstığı ve incirin yoğun olarak satılmakta olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca bu tür ürünlerin kazada üretilerek yerli ahalinin tüketimine sunulduğu gibi ihraç edilmekteydi. Bu durum da bu ürünlerin kaza ekonomisine ciddi katkılarının olduğunu göstermektedir. Zeytinyağı ise kazanın önemli üretim ürünlerinden biriydi (Cuinet, 1891, s. 265). Birecik kazasıyla ilgili gezgin tarafından verilen bilgilere bakıldığında ise bölgenin çok verimli arazilere sahip olduğu görülmektedir. Özellikle tahıl, susam ve üzüm olmak üzere birçok üründen yüksek oranda verim elde edildiğine dikkat çekmiştir. Birecik çevresinde zeytin ağaçlarının oldukça fazla olduğunu belirtmiştir. Halep bölgesinde üretilen en iyi meyve olan Nizip meyvesinden aşu alınarak Birecik kazasındaki ağaçlara uygulandığını not düşmüştür. Böylece Birecik'te de bölgenin en ünlü meyveleri yetiştirilmekteydi. Kazada üretimi yoğun olarak yapılan bir diğer ürünün üzüm olduğunu ifade etmiştir. Nitekim bölgede üzümün üretilen şarap oldukça büyük bir üne sahipti. Kazada üretimi yapılan diğer ürünler ise pamuk, afyon, Antep fıstığı, nar, tütün ve diğer meyve türleriydi. Tütün bölgede her ne kadar yetiştirilse de kalitesi düşük olduğundan dolayı oldukça ilgi görmeyen bir tarım ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Cuinet, 1891, s. 268-269). Gezgin, Suruç kazasında tarım üretiminin yapıldığı geniş bir ovanın mevcudiyetinden bahsetmektedir. Bu ova 371 köyden oluşmakla birlikte Suruç ovası olarak isimlendirilmiştir. Bu arazilerin verimliliği orta çağdan itibaren bilinmekteydi. Bu ovada yetiştirilen tarım ürünleri sallar ve teknelerle Fırat Nehri üzerinden taşınarak Zor bölgesine sevk edilmekteydi. Bu ürünlerin sevk edildiği bir diğer bölge de Antep, Halep ve diğer çevre bölgeler olmuştur (Cuinet, 1891, s. 270-271). Cuinet tarafından Suruç kazası ile ilgili verilen bilgiler bize kazada üretilen tarım ürünlerinin Zor, Halep, Antep ve diğer çevre bölgelere yapılan ticaretin önemli ürünleri arasında olduğunu göstermektedir.

Urfa sancağında tarım üretiminin yanı sıra hayvancılığın da yaygın olarak yapılmakta olduğu Fransız gezgin Vital Cuinet tarafından kayıt altına alınmıştır. Özellikle Urfa sancağının merkezi ile Suruç kazasından hayvancılığın yaygın olarak yapılmakta olduğuna dikkat çekmiştir. Gezginin aktarmış olduğu bilgilere göre bu bölgelerde iyi cinste çok sayıda koyun, sığır ve at beslenmekteydi. Cuinet, bu sürülerden elde edilen yün, keçi derisi, tereyağı, süt ve peynir gibi yan ürünlerin kalitesinden dolayı yüksek oranda gelir sağlayan kalemler olduğuna

dikkat çekmiştir. Bilhassa tereyağı ve oldukça değerli olan yün ihracatın önemli ürünleri arasında yer almaktaydı. Fransız gezginin 1890 yılında Urfa sancağında beslenen hayvanların tür ve cinslerine dair aktarmış olduğu verilere dair ayrıntılı istatistiki bilgiler tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Urfa Sancağı Hayvan Türleri

Türler	Urfa Merkez Sancağı ve Kazaları				Türler Bazında Toplam
	Urfa	Birecik	Suruç	Rumkale	
Koyun	191.378	13.684	151.625	24.831	381.518
Keçi	119.876	26.864	63.609	42.643	252.992
Ankara Keçisi	164	-	2.498	123	2.785
Öküz	8.700	3.780	5.200	3.800	21.480
Sığır	-	-	-	-	-
Boğa	360	150	310	190	1.010
İnek	4.500	2.200	3.000	3.200	12.900
Dişi İnek	3.800	1.600	2.200	2.400	10.000
Domuz	-	-	-	-	-
At ve Kısarak	3.700	1.250	3.500	630	9.080
Katır	120	30	6	50	206
Merkep	4.600	1.300	4.000	3.000	12.900
Yerlilerin Elllerinde Olan Deve	4.200	200	1.033	250	5.683
Göçebelerin Elllerinde Olan Deve	10.500	3.000	12.500	2.000	28.000
Tavuk	39.000	9.000	3.500	5.300	56.800
Hindi ve Ördek	1.250	180	-	150	1.580
Arı Kovanları	3.500	1.800	2.756	6.500	14.556
Toplam	395.648	65.038	255.737	95.067	811.990

Kaynak: Cuinet, 1891, s. 252.

Tablodaki verilere bakıldığında Urfa sancağında koyun, keçi, Ankara keçisi, öküz, sığır, boğa, inek, dişi inek, domuz, at, kısarak, katır, merkep, deve, tavuk, hindi, ördek ve arı gibi hayvan türleri beslendiği görülmektedir. Bu türlerden Urfa merkez sancağında sadece sığır ve domuzun olmamasıyla birlikte toplamda 395.648 baş hayvan beslendiği görülmektedir. Yine Birecik kazasında da sığır ve domuzun beslenmediği, 65.038 baş hayvanın mevcut olduğu söylenebilir. Suruç kazasında ise sığır ve domuz bulunmadığı gibi toplamda 255.737 baş hayvan kayıtlara yansımıştır. Son olarak Rumkale kazasında ise sığır ve domuz gibi hayvanın olmadığı gibi kazada toplamda 95.067 baş hayvanın beslendiği görülmektedir. Hayvan türlerin dağılımına bakıldığında ise 381.518 baş koyun, 252.992 baş keçi, 2.785 baş Ankara keçisi, 21.480 baş öküz, 1.010 baş boğa, 12.900 baş inek, 10.000 baş dişi inek, 9.080 baş at ve kısarak, 206 baş katır, 12.900 baş merkep, 5.683 baş yerlilerin kullanmış olduğu deve, 28.000 baş göçebe toplulukların kullanmış olduğu deve, 56.800 baş tavuk, 1.4580 baş hindi ve ördek ile 14.556 adet arı kovanının mevcut olduğu kayıtlara işlenmiştir. Netice olarak Urfa sancağında sığır ve domuzun beslendiğine dair kaydın olmaması ve toplamda 811.990 baş hayvanın mevcut olduğu çıkarımı yapılabilir.

Yukarıda verilen bilgilerin yanı sıra Cuinet, arıcılığın bölgede özellikle Birecik ve Rumkale kazalarına bağlı olan köylerin tamamında yaygın olarak yapıldığını belirtmiştir. Bu bölgelerde kovanlardan elde edilen mahsulün ise oldukça bol olduğuna dikkat çekmiştir (Cuinet, 1891, s. 252). Notlarında tütüne de değinen gezgin, tütünün üretim alanının oldukça yaygın olmasına rağmen düşük kaliteli olmasından dolayı pek de ilgi görmediğini ifade etmiştir. Bu nedenle bölge halkının tütün üretimine pek de rağbet göstermediğini aktarmıştır. Vital Cuinet'nin Urfa ile ilgili tutmuş olduğu kayıtlarda madenlerle ilgili herhangi bir bilginin mevcut olmadığı notunu düşmüştür (Cuinet, 1891, s. 253). Ancak Balkız bölgesinde yapılan kazılar neticesinde yerel halk tarafından sık sık antik döneme ait altın ve gümüş gibi değerli sikkeler

bulduğuna dikkat çekmiştir (Cuinet, 1891, s. 269). Maden suları hakkında da bilgi aktaran gezgin bölgede bulunan maden sularının sağlığa iyi geldiğinden dolayı bölge halkı tarafından ilgi gördüklerini belirtmiştir (Cuinet, 1891, s. 253). Bu kazaların yanı sıra Birecik kazasına bağlı olan Nizip bölgesinin de tarım üretimi açısından son derece elverişli arazi yapısına sahip olduğunu ifade etmiştir. Şöyle ki Birecik kazasının 11 kilometre batısında yer alan Nizip, 3.000 nüfusa sahip küçük bir kasabaydı. Buna rağmen kasabada zeytin ağaçlarının bolluğuna dikkat çekmiştir. Gezginin göre bu zeytin ağaçlarından üretilmekte olan yağ son derece kaliteli olmakla birlikte Antep bölgesine ihraç edilmekteydi. Nizip bölgesinde üretilip Antep'e sevk edilen bir diğer ürünün de şarap olduğunu aktarmıştır (Cuinet, 1891, s. 269). Urfa sancağı genelinde yeraltı maden kaynaklarının olmayışı bölge halkının genelini tarım ve hayvancılıkla uğraşarak geçimini sağlamaya sevk ettiği söylenebilir.

Cuinet'ye Göre Urfa Sancağında Sanayi ve Ticaret

Fransız gezginin üretim ve getiri sağlayan teftiş yerleri arasında Urfa'nın sanayi sektörü bulunuyordu. Buna göre sancağın başlıca sanayi dalları boyacılık, kuyumculuk, sabunculuk ve tüm zanaat meslekleri olmuştur. Kuyumculuk dışında diğer tüm sanayi dallarını oluşturan mesleklerin geneli aktif caddeler üzerinde kurularak faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Yine hâlâ kalıntılara rastlanılan daha önceki dönemlerde işlek olan bir demiryolu ağının olduğuna değinilmiştir. Bu demir ağının ise İskenderun, Halep ve Urfa arasındaki ticareti canlı tutmak için inşa edildiği kayıt altına alınmıştır (Cuinet, 1891, s. 254-255). Vital'in aktarmış olduğu bilgilerden hareketle sancakta sanayi sektörünün pek de gelişme göstermediği yorumunda bulunulabilir. Sanayi sektörünü teşkil eden dallara bakıldığında ise bölge halkının ihtiyaçlarını karşılamak için faaliyet gösteren iş dalları olduğu söylenebilir.

Cuinet'nin, sancağın ticari faaliyetlerine yönelik aktarmış olduğu bilgilere bakıldığında üretilen tahıl çeşitliliği gibi elde edilen verim miktarının fazla olmasına rağmen ihracatın aynı oranda yüksek olmadığı söylenebilir. Buna rağmen bölgede üretilip ihracatı en fazla gerçekleştirilen ürün buğday olmuştur. Buna göre Urfa sancağında yıllık buğday üretimi 158.400.000 kilogramdı. Üretilen bu miktardan Urfa merkezden Halep ve İskenderun'a, Suruç ve Birecik'ten Zor Mutasarrıflığına sevk edilen buğday miktarı ise 13.200.000 kilogram civarındaydı. Geriye kalan buğday miktarı ise 145.200.000 kilogramdı. Bu nedenle Cuinet, 1890 yılında yıl boyunca buğday üzerinden yapılan ihracattan elde edilen toplam gelirin 110.000 Türk lirası olduğunu belirtmişti. Bu miktarın çok az kısmını susam oluşturmaktaydı (Cuinet, 1891, s. 255-256).

Cuinet'ye göre bu tür ürünlerin ihraç edilememesine neden olan bir diğer gerçekliğin ise sevkiyat işlemlerinde kullanılacak olan araçların yetersizliği idi. Gezgin, buna rağmen buğdayın yanı sıra Urfa'dan ihraç edilen ürünler arasında 6.000 balya yün, 5.000 kantar pamuk, 3.000 kantar tereyağı, 30.000 keçi derisi, bir miktar öküz derisi, büyük miktarda kenevir ve 35.000 binek hayvanının Urfalı tüccarlar tarafından Diyarbakir, Musul, Van ve Erzurum gibi bölgelere ihraç edilmekte olduğunu aktarmıştır. Bu bölgelere genel olarak hayvansal ürünler ve hayvan türleri ihraç edilmekteydi. Bu tür ihraç ürünlerinin sevk edildiği ticaret güzergahı hakkında da notlar düşen Cuinet, bu güzergahın Birecik'te bulunan Fırat Nehri üzerinden geçerek Halep, Şam, Suriye ve Mısır bölgesine kadar uzandığını ifade etmiştir. Gezgin, yukarıda belirtilen ana ihraç maddelerine ek olarak 1890 yılında ihraç edilen diğer ürünler arasında sabun, yağ, şarap, beyaz ve kırmızı boyalı pamuk kumaşları, baskılı pamuklu kumaşlar, şallar, halıların yanı sıra Rumkale'den gelen kuyumcu eşyaları gibi bir dizi sanayi ürünlerinin de yer aldığını ifade etmiştir. Genel olarak sürü hayvanları hariç Urfa sancağından ihraç edilen ürünlerin yıllık toplam gelirin 230.000 Türk lirası civarında olduğunu not etmiştir. Fransız gezginin aktarmış olduğu bilgilerde hareketle Urfa sancağında üretimin fazla olmasına rağmen ihracatın çok az olduğunu ve buna bağlı olarak elde edilen gelirlerin son

derece düşük olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu durumun önüne geçmek ve bölgede üretilen tütünlerin ihraç piyasasına daha fazla dahil edilebilmesi için hızlı ulaşım yollarının oluşturulması gerektiği hususunda gezgin Vital Cuinet öneride bulunmuştur. Böylece 1890 yılında Urfa sancağında yapılan ihracattan elde edilen gelirlerin üç katına çıkarılacağını ifade etmiştir (Cuinet, 1891, s. 255-256). Bu öneriden hareketle Urfa sancağının ihracat hususunda geri kalmasının temel nedeninin ticari ulaşım ağlarının yetersiz olması ve bu ürünleri sevk etmede birtakım sorunların yaşanmış olması çıkarımında bulunulabilmektedir.

İhracat bu durumdayken ithalata bakıldığında ise gezginin aktarmış olduğu bilgilerde şeker, kahve, patiska, kumaş, çarşaf, demir, ilaç maddeleri, hırdavat, çeşitli mamul ürünleri ve petrol gibi kalemlerden oluşan bir ihracat listesinin olduğu söylenebilir. Cuinet'ye göre bu ürünlerden şeker, kahve ve patiskalar İngiltere ve Fransa'dan, kumaş, çarşaf ve demir ürünleri Hindistan'dan, ilaç maddeleri ve hırdavat Avusturya ile Almanya'dan, çeşitli mamul ürünler İsviçre'den ve son olarak petrol ürünleri ise Rusya'dan ihraç edilmekteydi. Gezginin notlarına göre Rusya'dan 1890 yılında ihraç edilen petrol miktarı 10.000 varil civarındaydı. Tüm bu ithal ürünlerin 1890 yılındaki tahmini maliyetinin 15.000 Türk lirası olduğunu belirtmiştir (Cuinet, 1891, s. 256-257). Yukarıda verilen bilgilerden hareketle 1890 yılında Urfa sancağında gerçekleştirilmiş olan ihracat ile ithalat verileri kıyaslandığında 230.000 Türk lirası değerinde ihracata karşılık 15.000 Türk lirası değerinde ithalatın yapıldığı görülmektedir. İhracat ile ithalat arasındaki fark ise 215.000 Türk lirasıydı. Bu durum da Urfa sancağının ihracatının ithalatından fazla olduğunu göstermektedir.

Cuinet son olarak 1890 yılında sancak dahilinde toplanan vergilere temas eder. Buna göre alınan vergi türleri arasında arazi vergisi, asker muafiyet vergisi, temettü vergisi, öşür vergisi, ağnam vergisi, satış vergisi, maden ve orman vergisinin olduğunu kaydetmiştir. Bu vergi gelirlerinin yanı sıra mahkeme gelirleri ve kayıtlardan elde edilen gelirler de devlet bütçesine dahil edilen diğer gelir türleri arasında yer almıştır. Bu çerçevede Cuinet, 1890 yılında arazi üzerinden alınan vergi miktarının 1.830.850 kuruş, askerden muaf olmak isteyenlerden alınan vergi miktarının 263.222 kuruş, temettü gelirlerinin miktarından 917.000 kuruş, hububat üzerinden alınan öşür vergi miktarının 4.275.540 kuruş, hayvancılık üzerinden alınan ağnam vergi miktarının 2.275.222 kuruş, çeşitli vergiler üzerinde tahsil edilen miktarının 160.410 kuruş, ticaret işlemleri sırasında satış vergisi olarak tahsil edilen vergi miktarının 19.110 kuruş, maden ve ormanlar için alınan vergi miktarının 11.140 kuruş, çeşitli faaliyetler üzerinden tahsil edilen vergi miktarının 265.730 kuruş, mahkeme gelirlerinin vergi miktarının 167.530 kuruş ve kayıt işlemleri sırasında ahaliden tahsil edilmiş olan vergi miktarının ise 802.000 kuruş olduğunu not etmiştir. Bu gelirlerin toplam miktarı ise 10.987.754 kuruş olarak hesaplanmıştır (Cuinet, 1891, s. 257). Urfa Mutasarrıflığının vergiler üzerinden 1890 yılında tahsil etmiş olduğu miktara bakıldığında en yüksek gelirin 4.275.540 kuruşla hububat üzerinden alınan öşür vergisi olduğu görülmektedir. Bu durum da bölgede hububat alanında önemli bir üretimin yapıldığını göstermektedir. En düşük gelirin sağlandığı alan ise 11.140 kuruş ile maden ve orman vergisi olduğu tespit edilmiştir. En düşük vergi miktarının maden ve ormanlar üzerinden tahsil edilmiş olması sancakta maden ve orman oranının çok düşük olduğunu göstermektedir. Nitekim gezginin daha önce de belirttiği gibi maden kaynağının hiç olmadığını ve ormanlık alanların yok denecek kadar az olduğuna değinmişti.

Sonuç

Vital Cuinet'nin, 1890 yılında Urfa sancağına dair tutmuş olduğu notlarda, sancağın tarihi, idari ve demografik yapısı, eğitim durumu, tarım ve hayvancılığı ile sanayi ve madenciliğiyle ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Ayrıca bu notlar şehrin ticari faaliyetlerine dair bilgiler içeren önemli kaynak niteliğindedir. Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin 1880 ile 1892 yılları arasında genel sekreterliğini yapan Vital Cuinet'nin Urfa sancağıyla ilgili tutmuş olduğu

notlar genel itibarıyla 1889 yılı Halep Vilayet Salnamesinden ve Urfa sancağıyla ilgili tutulan kaynaklardan istifade edilerek hazırlanmıştır. Cuinet, salname dışında bölgede yapmış olduğu araştırmalar, gerçekleştirmiş olduğu görüşmeler ve edinmiş olduğu izlenimler neticesinde bilgiler toplamıştır. Cuinet'nin bölgeyle ilgili tutmuş olduğu bu kayıtlar sadece bir kültürel faaliyet olarak değerlendirilmemelidir. Zira notların hazırlanmasından sonra kitap olarak bastırılması sürecinde aktif rol üstlenen Fransa'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryollarından madencilğe kadar birçok alanda yatırımları bulunmakla birlikte nüfuz alanını daha fazla genişletme ve yeni yatırım alanlarını keşfederek bu alanlarda yapılacak yatırımlara bağlı olarak gelirlerini arttırma gayretinde olduğu söylenebilir. Ancak Cuinet'nin gözlem ve tespitleri neticesinde toplamış olduğu bilgileri kayda alırken ideolojik ve siyasi etkilerden uzak durmaya çalıştığı söylenebilir. Ayrıca bu bilgileri toplarken görevi olduğu üzere, ele aldığı her konuyu ayrıntılarıyla aktarmış, tablolar eşliğinde istatistiki bilgiler vermiş ve haritalar ekleyerek görselliği betimlemeye çalışmıştır.

Gezginin, notları oluşturma biçimi belirli bir düzen içinde gerçekleştirmiştir. Buna göre öncelikle sancağın tarihi ve coğrafi konumu hakkında bilgi aktarmıştır. Daha sonra nüfus verilerine dair istatistiki bilgiler aktararak demografik yapı hakkında notlar tutmuştur. Akabinde sancağın eğitim durumuna, tarımsal faaliyetlere, hayvancılık sektörüne, ticari gelişmelere, sancağın ulaşım olanaklarına ve yer altı kaynaklarla maden rezervlerine dair bilgileri ayrıntılı şekilde aktarmıştır. Bilgilerin bu şekilde alt başlıklar altında düzenli ve ayrıntılı şekilde aktarılması ve tablolarla istatistiki verilerin belirtilmiş olması kaynağın kullanımını açısından araştırmacılara büyük kolaylık sağlamaktadır. Burada notlardan istifade edecek olan araştırmacıların dikkat etmeleri gereken husus verilen bilgilerin güvenilirliği ve geçerliliği konusu olmalıdır. Zira her ne kadar dönemin salnamelerinden yer yer istifade edilmiş olursa da resmî kaynaklara başvurulmadan bir gezgin tarafından hazırlanmış olan bu notların nesnellikten uzak olmasına yol açmıştır. Nitekim gezgincilerin tutmuş olduğu notların tarih yazıcılığında ana kaynakları besleyen yardımcı veya ikincil kaynak gerçekliği bu düşüneyi destekler niteliktedir.

Bu bilinçle gezginin Urfa sancağına dair tutmuş olduğu notların incelenmesi neticesinde bölgeyle ilgili olan kayıtlarda geçen bazı bilgi ve istatistiki verilerin 1889 veya 1890 yılına ait salnamelerdeki bilgilerle çeliştiği söylenebilir. Bu nedenle bu tutarsızlığın en aza indirilebilmesi adına sıklıkla dönemin salname ve araştırma-inceleme eserlerine başvurularak bilgilerin karşılaştırılması yapılmaya çalışılmıştır. Bilhassa Urfa tarihi ile ilgili aktarılan bilgilerde ciddi bir eksiklik ve az da olsa yanlış bilgilerin mevcudiyetinden söz edilebilir. Yine bölgenin tarihine dair gezginin vermiş olduğu bilgilerin son derece kısıtlı olduğu çıkarımı yapılabilir. Şöyle ki Selekos İmparatorluğu ile Osrhoene Krallığı'nın Urfa ve çevresindeki hâkimiyetlerine dair bilgiler vermiş olmasına rağmen daha sonra Urfa ve çevresine hâkim olan Roma İmparatorluğu ile Bizans İmparatorluğu'nun yanı sıra Müslümanların faaliyetlerine dair bilgiler aktarmamıştır. Bilhassa bölge Müslümanların hâkimiyeti altındayken Emevilerin, Abbasilerin, Hamdanilerin, Numeyrilerin ve Selçukluların idaresine dair pek ayrıntı sunmamıştır. Timur İmparatorluğu'nun bölgedeki saldırılarına ve yağmalarından bahsetmiş olsa da daha önceleri 1244 yılında Moğollara bağlı olan Tatarların bölgeyi yağmalamasına dair verileri kayıt altına almamıştır. Urfa Haçlı Kontluğunun kuruluş tarihini 1092 yılı olarak belirtmiş olsa da literatürde yer alan birçok kaynakta bu tarih 10 Mart 1098 olarak geçmektedir. Haçlı Kontluğundan sonra sırasıyla bölgeye hâkim olan Zengiler ile Eyyübilerden bahsetmemiştir. Urfa ve çevresinin 1517 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Memluk Devleti'nden alındığına dair tespitlerine rağmen bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce Karakoyunluların ve Akkoyunluların idaresi altında olduğuna dair verilere yer vermemiştir. Bu durum da verdiği bilgilerin daha çok genel geçer bilgiler olduğu yorumu yapmamıza olanak tanımaktadır.

Sancağın tarihi geçmişine yönelik vermiş olduğu bilgilerin aksine coğrafi konumu, idari yapısı, yerleşim alanı, demografik yapısı, eğitim durumu, tarım ve hayvancılık sektörü, ulaşım olanları ile yer altı kaynakları ve maden rezervlerine dair aktarmış olduğu bilgilerin genel olarak dönemi ele alan kaynaklarla benzer olduğu görülmektedir. Bu nedenle 1890 yılına dair Urfa sancağı konusunda yapılacak çalışmalar için önemli bir kaynak olma özelliğini taşıyan bu notlar, ele aldığı konu başlıklarının çeşitliliği ve ayrıntılı bilgiler içermesi açısından değerlidir. Bu nedenle Cuinet'nin notları yakınçağ Osmanlı tarihi ve özellikle yerel tarih çalışmaları için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Cuinet'nin vazifelendirilmiş olduğu misyon çerçevesinde hareket ettiğine dair izlenimleri, tutmuş olduğu notlarda açıkça tespit edebilmek mümkündür. Şöyle ki Halep ile Urfa arasında yoğun bir ticari etkileşimin olduğuna dikkat çekerek bir demiryolu hattının inşa edilmesi hâlinde ticaret üzerinden elde edilen gelirlerin üç katı arttırılabileceği önerisinde bulunmuştur. Bu doğrultudaki notlarından hareketle Cuinet'nin sadece mevcut olan durumu ele almadığını, bölgenin ticari gelişimi açısından bazı öneri ve fikirleri sürerek ticari canlılığın nasıl sağlanacağına dair tespitlerde bulunduğu söylenebilir. Bu durum ise gezginin üstlenmiş olduğu misyon çerçevesinde hareket ederek idarenin yatırım yapacağı alanları belirlemeye çalıştığını göstermektedir. Teftiş amacıyla gelen gezginin idarenin yatırım alanlarını belirlemesi için bilgi toplayarak önerilerde bulunduğu bir diğer önemli alan da tarım ve hayvancılık sektörü olmuştur. Tutmuş olduğu notlarda geniş ve verimlilik açısından zengin arazi yapısına sahip olunmasından dolayı bölgenin tarım ve hayvancılık sektörü açısından son derece gelişmiş olduğunu ve yapılacak doğru yatırım hamleleri ile tarım ürünlerinde yüksek oranda verim elde edilebileceğini belirtmiştir. Ancak aynı düşünceleri bölgenin yer altı ve maden kaynakları için dile getirmemiştir. Çünkü bölgenin yer altı kaynakları ve maden rezervleri açısından son derece fakir olduğuna dikkat çekerek bu olanda yapılacak yatırımların hiç de doğru hamleler olmayacağına işaret etmiştir. Tespit ve önerilerde bulunduğu bir diğer alan sanayi sektörü olmuştur. Ticari faaliyetlerinin gelişmemesinin temel sebebini ulaşım ağının gelişmemiş olmasına bağlamıştır. Bu çerçevede bir demiryolu ağının inşa edilmesi hâlinde bölgede üretilen birçok tarımsal ürünün ticareti üzerinden önemli gelir sağlanabileceğine dikkat çekmiştir. Ayrıca bölgenin düzlük alandan oluşmasından dolayı inşa edilecek olan bu demiryolu ağının da maliyet açısından son derece düşük bir bütçe ile inşa edilebileceğini kaydetmiştir.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezâreti-İdare (HR. İD): 290/50.

Yıldız Hususi Maruzat (Y. A. HUS): 167/5, 175/62.

Yıldız Resmî Maruzat (Y. A. RES): 4/70.

Sadaret Mukavelenameler (A.) DVN. MKL): 18/9.

Hariciye Nezâreti-Londra Sefareti (HR. SFR. 3): 16/12.

Salnâmeler

Salnâme-i Vilayet-i Halep, Hicri 1306.

Salnâme-i Vilayet-i Halep, Hicri 1307.

Araştırma-İnceleme Eserler

Adiloğlu, B. ve Yücel, G. (2021). Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi. *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 21, 67-78.

Anbar, Â. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla finansal entegrasyonu: 1800-1914. *Journal of Finance Letters*, 23(84), 17-37.

Arı, B. (2002). Osmanlı maliyesinin iflas ve 1854 istikrazı. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 4(17), 45-56.

- Aslanoğlu, M. (1999). II. Abdülhamid'in iktisadi ve mali politikalar üzerindeki etkisi. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 63, 25-32.
- Asoğlu, İ. (2018). Osmanlı son döneminde Urfa'da bir Ermeni yerleşkesi: Telfutur mahallesi ve sakinleri. *Turkish Studies History*, 13(24), 17-32.
- Atam, Ş. (2020). Vital Cuinet'e göre XIX. yüzyıl sonlarında Balıkesir'in idari, demografik ve sos-ekonomik yapısı. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 369-392.
- Badem, C. (2009). Kırım savaşı esnasında Namık Paşa'nın Avrupa'da borç arayışı (1853-54). *Toplumsal Tarih Dergisi*, 186, 68-75.
- Başkutlu, S. (2021). Vital Cuinet ve Şemseddin Sâmî'nin çalışmalarında dersim sancağı. Dıvrak, U. (Ed.) *Dersin/Tunceli Tarihi Araştırmaları*. (1. Baskı, s. 267-298), Ankara: Kalan Yayınları.
- Belin, M. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi tarihi*. (Ceylan, O. Çev). Ankara: Gündoğdu Yayınları.
- Birvural, A. (2019). Osmanlı Devleti'nde 1854-1874 borçlanmalarına genel bir bakış ve moratoryum. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(23), 115-122.
- Can, T. (1978). Dış borçlarımız ve Düyunu Umumiye deneyimi. *İktisat Dergisi*, XXIII(173), 12-15.
- Cuinet, V. (1892). *La Turquie D'Asie Geographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province De L'Aise-Mineure*. Paris: Ernest Leroux Editeur.
- Çakmak, Y. (2020). Şemseddin Sâmî ve Vital Cuinet'in çalışmalarında Erzincan. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (MÜSBİD)*, 9(1), 22-37.
- Çetin, E. C. (2018). Düyun-u Umumiye ve Osmanlı dış borç tarihi genel bir bakış. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 134-249.
- Çetin, M. (2020). İngiliz konsül raporlarına göre 19. yüzyılın sonunda Osmanlı limanlarında ticari hayatın belirleyenleri. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(21), 315-346.
- Dağ, M. (2022). Osmanlı taşrasında yabancı sermaye yatırımı: Siverek Düyûn-ı Umûmîyye Müdürlüğü ile Reji Memurluğu (1881-1925). *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 2(8), 132-159.
- Dağ, M. (2022). Urfa Reji müdürlüğü ve tütün kaçakçılığıyla mücadeledeki rolüne dair bir inceleme. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 673-696.
- Dağ, M. (2023). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Adana ve Erzurum Reji İdaresi (1883-1925)*. (Yayımlanmamış Doktora tezi). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Dağ, M., Tanık, İ. H. (2023). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir kurumun işleyişi: Reji İdaresi şartnameleri (1883-1914), *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 371-392.
- Demirkent, I. (1898). Urfa Haçlı Kontluğu tarihine bir bakış (1098-1146). *Belleten Dergisi*, 53(206), 167-174.
- Ekinci, A. (2018). *İki tepeli şehir: Urfa mahalleleri*. Ekinci, A. (Ed.). *Osmanlı Urfası I*, (1. Baskı, s. 99-121). Şanlıurfa: Urfa Okulu Yayınları.
- Ekinci, A. (2011). Urfa'da Yahudilik ve Hristiyanlık. Keskin, Y. Z. (Ed.). *Geçmişten günümüze Şanlıurfa'da dini hayat*. (1. Baskı, s. 71-80). Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ekinci, A. ve Asoğlu, İ. (2018). *Osmanlı'da Sıbyân mektepleri ve Urfa örneği*. Ekinci, A. (Ed.). *Osmanlı Urfası I*, (1. Baskı, s. 333-344). Şanlıurfa: Urfa Okulu Yayınları.
- Ekinci, A. (2008). *Harran mitolojisi ve tarihi*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

- Ekinci, A. (2006). *Müze şehir Urfa (arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları ışığında Urfa)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ekinci, A. ve Paydaş, K. (2018). *Kuruluşundan Osmanlı hakimiyetine: Urfa siyasi tarihi*. Ekinci, A. (Ed.). *Osmanlı Urfası I*, (1. Baskı, s. 6-31). Şanlıurfa: Urfa Okulu Yayınları.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve mütareke yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Erdoğan, A. (2014). *Düyun- u Umumiye'nin kurulmasının siyasi yönü ve Reji İdaresiyle ilişkisi*. Mercimek, H. V. ve Akçiçek, İ. E. (Ed.). *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*. (1. Baskı, s. 193-216). İstanbul: Tarihçi Kitapevi, 2014.
- Ergüder, B. (2020). Düyun-u Umumiye İdaresi'nin borç yönetiminden bir kesit: ikramiyeli tahviller. *Tarih & Gelecek Dergisi*, 6(2), 470-485.
- Eroğlu, O. (2010). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kamu maliyesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, 57-89.
- Ezer, F. (2012). 1929 dünya ekonomik krizi öncesi Atatürk dönemi Türk ekonomisi (1923-1929). *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 100(199), 31-40.
- Genç, M. Özvar, E. (2021). *Osmanlı ekonomisine dair konuşmalar I*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Geyikdağı, V. N. (2008). *Osmanlı Devleti'nde yabancı sermaye (1854-1914)*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Güler, B. A. (2006). Yönetimde özerklik sorunu: Duyunu Umumiye Osmanlı Meclisi İdaresi 1881-1948. *Memleket Siyaset-Yönetim Dergisi*, 1, 99-122.
- Güler, M. N. (2017) Urfa'nın (er-Ruhâ) Haçlı Fransıza karşı 1144'deki ilk kuruluşundan fukahânın mücadelesi. Şulul, K. ve Sabuncu, Ö. (Ed.). *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa I*, (1. Baskı, s. 163-180). Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2017.
- Güner Sayar, A. (2021). *Osmanlı iktisat düşüncesinin çağdaşlaşması (klasik dönem'den II. Abdülhamd'e)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kapaklı, K. (2013). *Halep vilayet salnâmelerinde Urfa sancağı 1303-1326 (1886-1908)*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları.
- Karakaş, M. (2011). *Urfa'nın kültür ve inançlar serüveni*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği Yayınları.
- Karaman, K. ve Pamuk, Ş. (2009). Avrupa Devletleriyle bir karşılaştırma Osmanlı bütçeleri ve mali yapının evrimi. *Toplumsal Tarih Dergisi*, (191), 26-33.
- Kartopu, S. (2012). Düyun-u Umumiye İdaresi ve idareyle ilgili görüşler. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 32-40.
- Kallek, C. (2022). Kile. *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 25: 567-570. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Kaygalak, S. (2008). *Kapitalizmin taşrası-16. yüzyıldan 19. yüzyıla Bursa'da toplumsal süreçler ve mekânsal değişim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kazgan, G. (2002). *Tanzimattan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keçeligil, H. T. (2019). Başlangıçtan günümüze Türkiye'nin borçları ve kırılğan beşli. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 103-129.
- Kılınçkaya, M. D. (2005). 1920 yılının yazında egemenlik ve mali kaynakların denetimi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(61), 305-321.
- Kıray, E. (2015). *Osmanlı'da ekonomik yapı ve dış borçlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koç, İ. C. (2010). İzmir İktisat Kongresi'nin Türk ekonomisinin Oluşumuna etkileri. *Atatürk Dergisi*, 3(1), 145-167.
- Kopra, M. ve Yolun, M. (2012). 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı borçlar tarihine bir bakış. *History Studies International Journal Of History*, 4(1), 335-358.

- Korkmaz, E. (2020). Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde karaborsa. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (66), 241-279.
- Küçük, A. (1996). Gregoryen Ermeni kilisesinin oluşması ve konsil kararları karşısındaki tutumu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35(1-4), 117-154.
- Merçil, E. (1990). Sultan Salâhaddin Eyyûbî'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle münasebetleri. *Belleten Dergisi*, 54(209), 417-426.
- Müderisoğlu, A. (2013) *Kurtuluş Savaşı'nın mali kaynakları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Noviçen, A. D. (1979). *Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı sömürgeleşmesi*. (Dinçer, N. Çev). Ankara: Onur Yayınları.
- Özme, A. (2006). Günümüze ulaşmayıp yayın ve arşiv kaynaklarından saptanan Ruha (Urfa) hanları üzerine bir bakış. *Sanat Tarihi Dergisi*, XV(I), 97-111.
- Öztürk, C. (2007). *Millî Mücadele döneminde Reji sorunu*. Gürsoy Naskali, E. (Ed.). *Tütün Kitabı*. (1. Baskı, s. 107-118). İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Palalı, İ. (2021). Osmanlı Devleti'nde İlköğretimde yenileşme ve Urfa ilk mektepleri, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 127(250), 83-102.
- Pamuk, Ş. (1999). En büyük tağşiş ve 1844 tarihli tashih-i sikke işlemi. *Toplumsal Tarih Dergisi*, (13), 12-15.
- Pamuk, Ş. (1984). *Osmanlı ekonomisi ve dünya kapitalizmi (1820-1913)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme (1820-1913)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2019). *Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2019). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sarı Güven, M. (2020). Vital Cuinet'e göre 19. yüzyıl'ın son çeyreğinde Kastamonu vilayeti'nde ulaşım ve ticaret. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, (35), 67-85.
- Sönmez, M. E. ve Akgün, V. (2013). Şanlıurfa şehrinin alansal gelişiminin tarihi yapıların konumları ve uydu görüntüleri ile belirlenmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (61), 45-62.
- Subaşı, E. (2014). *O bir Osmanlı Ermenisi*. İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Şahin, H. (2017). Ahmed Zühdü Paşa ve Osmanlı maliyesi üzerine bir lâyiha. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 1-29.
- Şeker, M. (2007). Osmanlı Devleti'nde mali bunalım ve ilk dış borçlanma. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 115-134.
- Tabakoğlu, A. (2015). *Türkiye iktisat tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Taçalan, N. (1970). *Ege'de kurtuluş savaşı başlarken*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Taşkın, Ü. (2005). *Osmanlı Devleti'nde kullanılan ölçü ve tartı birimleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Tokdemir, E. (1985). *Türkiye ekonomisinin tarihsel temeli*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Matbaası.
- Tokgöz, E. (2018). Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomisinde değişen dengeler. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 7-28.
- Tokuş, Ö. (2017). Moğol hakimiyetinde Anadolu ve Anadolu'da Moğol Noyanlarının isyanları. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 117(230), 177-208.
- Toprak, Z. (2016). Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine mali egemenlik sorunu (1876- 1945). *Toplumsal Tarih Dergisi*, (276), 56-71.

- Toruk, F. (2009). Fransız gezgin Vital Cuinet'in gözüyle Çankırı. *Bellekten Dergisi*, 73(268), 721-740.
- Törel, T. (2020). Düyun-ı Umumiye genel sekreteri Vital Cuinet'in 1891'de Malatya Sancağı üzerine tespitleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 763-769.
- Tunçel, A. K. ve Yıldırım, M. (2014). 1854-1875 döneminde Osmanlı Devleti'nin dış borçlanması: kaç milyar dolar Osmanlı Devleti'nin iflasına neden oldu?. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 1-26.
- Turan, M. N. (2010). Şanlıurfa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (38), Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uğur, A. ve Karabulut, R. (2018). Osmanlı dış borçları için çıkarılan tahvil ihraçlarının analizi. Sağlam, M. (Ed.). *VII. Uluslararası Sempozyum İdealden Gerçeğe Toplum, Siyaset ve Ekonomi Sempozyumu*, (s. 40-51), Malatya: BİLSAM Yayınları.
- Uysal, Y. (2020). Vital Cuinet'in gözlem ve değerlendirmelerinde Hacı Bektaş-ı Veli tekkesi. *Turkish Studies-Language and Literature*, 15(2), 907-916.
- Ünal, M. A. (2012). *Osmanlı sosyal ve ekonomi tarihi*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Üner, M. A. (2017). *Halep Salnâmelerinde Suruç*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Yavuz, E. (2017). *Türk iktisat tarihinde Erzincan (1923-1960)*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Yıldız, A. (2007). Osmanlı İmparatorluğunun borçlanmasında yabancı sermayenin etkisi. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (37), 113-125.
- Yılmaz Gündüz, A. (2012). Osmanlı Devleti'nin ekonomi ve dış borç politikası. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 1-18.
- Yılmaz, F. (2007). *Cumhuriyet döneminde Osmanlı dış borçları (Düyun-u Umumiye)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yılmaz, F. (2003). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e dış borçlar (Düyun-u Umumiye)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yılmaz, F. (2011). *Osmanlı'nın borç batağı-Düyun-u Umumiyye*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Quataert, D. (2000). Düyun-ı Umumiye'nin istihdam politikaları (1881-1909). Fethi A. (Çev.). *Toplumsal Tarih Dergisi*, (79), 15-19.
- Quataert, D. (2020). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. (Bertay, A. Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Covid-19 Döneminde Sosyal Devlet Harcamaları: Millî Bir Model Önerisi

Social State Expenditures in the Covid-19 Period: A National Model Proposal

Zekayi KAYA^{a*}

^a Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Çankırı / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2998-4675

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Eylül 2023

Kabul tarihi: 26 Aralık 2023

Anahtar Kelimeler:

Sosyal devlet,
Sosyal devlet harcamaları,
Millî ekonomi,
Covid-19.
JEL Kodları: E62, H50, H53

ÖZ

2007 Küresel Krizi ve sonrasında Covid-19 döneminde devletlerin harcamalarının ve dolayısıyla ekonomide rolünün arttığı görülmüştür. Maliye politikası araçlarına ve özellikle sosyal devlet harcamalarını oluşturan harcama kalemlerine ekonomideki dengesizliklerin ve istikrarsızlıkların giderilmesinde son dönemde daha yoğun olarak başvurulmuştur. Küresel kriz döneminde ve çalışmanın kapsamını oluşturan Covid-19 döneminde talep ve arzı etkileyen olumsuzlukların aşılması için devletler sosyal devlet harcamalarını artırarak ekonomiye müdahale etmişlerdir. Sosyal devlet harcamalarının artırılması ekonomide talep yetersizliği ve arz tıkanıklığı sorunlarının çözümünde etkili olmuştur. Covid-19 dönemi ve diğer dönemlerde ekonomide yaşanan istikrarsızlık sorunları devletlerin düzenleyici ve destekleyici gücünün sürekli bir şekilde olması gerektiğini göstermektedir. Bu büyümenin ve istihdamın sürekliliği için gereklidir. Devletler sosyal devlet harcamaları vasıtasıyla ekonomide tüketici ve üreticiyi destekleyici harcamalar yapmalıdır. Bu çalışmada Covid-19 dönemini oluşturan 2020-2021 yıllarında yapılan sosyal devlet harcamaları diğer yıllar göz önünde tutularak ve Covid-19'un etkili olduğu bazı ülkeler bazında incelenmiştir. Bu dönemde sosyal devlet harcaması olarak; sosyal koruma harcamaları, işsizlik sigortası, kısa çalışma uygulamaları, ihtiyaç sahiplerine yapılan sosyal yardım harcamaları, sağlık harcamaları, evrensel temel gelir, vatandaşlık geliri (maaşı) uygulamaları gibi harcamaların değişik ülkelere uygulamaya koyulduğu görülmüştür. Çalışmada, sosyal devlet harcamaları kapsamında, her ülke için sürdürülebilir büyüme ve istihdamı sağlayacak her durumda uygulanabilir millî bir model önerisi yapılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 30, 2023

Accepted: December 26, 2023

Key Words:

Social state,
Social state expenditures,
National economy,
Covid-19.
JEL Codes: E62, H50, H53

ABSTRACT

During the 2007 Global Crisis and the subsequent Covid-19 period, it was observed that the expenditures of states and therefore their role in the economy increased. Fiscal policy tools, and especially the expenditure items that constitute social state expenditures, have been used more intensively in recent years to eliminate imbalances and instabilities in the economy. During the global crisis and the Covid-19 period, which constitutes the scope of the study, states intervened in the economy by increasing social state expenditures in order to overcome the negativities affecting demand and supply. Increasing social state expenditures has been effective in solving the problems of insufficient demand and supply congestion in the economy. The instability problems experienced in the economy during the Covid-19 period and other periods show that the regulatory and supportive power of states must be constantly present. This is necessary for the continuity of growth and employment. States should make expenditures that support consumers and producers in the economy through social state expenditures. In this study, social state expenditures made in 2020-2021, which constitute the Covid-19 period, were examined by taking into account other years and on the basis of some countries where Covid-19 was effective. In this period, as social state expenditures; it has been observed that expenditures such as social protection expenditures, unemployment insurance, short-time working practices, social assistance expenditures for those in need, health expenditures, universal basic income, and citizenship income (salary) applications have been put into practice by different countries. In the study, a national model that can be applied in every situation that will provide sustainable growth and employment for every country has been proposed within the scope of social expenditures.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: zkaya@karatekin.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Social state refers to the state intervening in the economy with a positive state approach that is interventionist, regulatory and entrepreneurial in order to maximize the welfare of the society by ensuring a minimum standard of living in areas such as education, health, nutrition, etc. State intervention in economic life occurs in different ways. State; as a requirement of being a social state, makes social state expenditures and intervenes in the economy when it establishes State Economic Enterprises (SOEs) by making investment expenditures in order to regulate prices and production quantities, to increase employment, to ensure growth and development of underdeveloped regions and therefore to improve income distribution, and also when it makes social aid expenditures in addition to these expenditures in order to fight against poverty. We can list the aims of the social state intervention in the economy through social state expenditures as follows: to eliminate the failures and inadequacies of the market economy; while ensuring economic growth and development, ensuring justice in income distribution and combating poverty simultaneously; to protect the impoverished, the weak, the needy, and children in need of care by reorganizing the income distribution using public revenues and public expenditures; by using fiscal policy to regulate economic and social life, it aims to eliminate unemployment, ensure full employment and provide the necessary conditions for people to get a job. Policies to be implemented by the social state and expenditures to be made includes expenditures in a wide range of areas such as; social protection expenditures, social service expenditures, social aid expenditures for those in need, education, health and housing expenditures. During the Covid-19 epidemic, states intervened in social and economic life in order to prevent instabilities that may arise by using various policy tools under the responsibility of being a social state.

Countries around the world have taken different types of measures against the negative effects of the Covid-19 virus, which negatively affected the countries of the world socially and economically in 2020 and 2021. These measures consist of health-related restrictions to prevent the spread of Covid-19 and economic measures to reduce or eliminate the negative effects of job and income losses caused by these restrictions. Covid-19 is different from other crises in that it is a crisis in which the demand problem due to the decrease in consumption expenditures and the decrease in investment expenditures resulting from the pessimistic expectations of companies, as well as the supply problem caused by the decrease in production. Therefore, states had to take precautions through social state expenditures against the unemployment problem that emerged with the contraction in economies. In order to overcome the negativities affecting demand and supply during the Covid-19 period, states intervened in the economy by increasing social state expenditures. Increasing social state expenditures has been effective in solving the problems of insufficient demand and supply congestion in the economy. The instability problems experienced in the economy during the Covid-19 period and other periods show that the regulatory and supportive power of states must be constantly present. This is necessary for the continuity of growth and employment. States should make expenditures that support consumers and producers in the economy through social state expenditures.

Neoliberal policies that caused erosion in the understanding of the social state in the pre-Covid-19 period, especially before the 2007-2009 Global Financial Crisis, has begun to be questioned again because it cannot ensure a fair distribution of income, causes poverty to increase, and leaves the responsibility of protecting disadvantaged people to the conscience of the market. The increase in social state expenditures, which started with the 2007-2009 Global Financial Crisis, continued to increase during the Covid-19 period and led to the understanding of the importance of the state in the economy. In response to the recession and financial collapse that may arise after the Covid-19 epidemic, states have changed their social policies by further increasing their expenditures on health services, production and employment, and social assistance expenditures for disadvantaged segments. Disadvantaged segments include young, old, disabled, women, poor and immigrants, minorities and people who are negatively affected by the Covid-19 epidemic, especially children who cannot benefit from the economic and social opportunities provided by the country sufficiently or at all. States have focused on expenditures for financing health services and for providing income support for those economically affected by the epidemic.

As a requirement of being a social state, countries spend for different purposes, which we can describe as social state expenditures, not only in normal times, but also in periods when the economy is in crisis and during long-lasting epidemics such as Covid-19.

In this study, it is aimed to evaluate the social expenditures of states such as unemployment insurance, short-time working practices, and health expenditures implemented during the Covid-19 Pandemic period, and to present a model for discussion that can be applied in every situation and will provide sustainable growth and employment for every country within the scope of social state expenditures. Social state expenditures made in 2020-2021, which constitute the Covid-19 period, were examined with a descriptive narrative method, taking into account other years and on the basis of some countries where Covid-19 was effective. In this period, it has been observed that expenditures such as social protection expenditures, unemployment insurance, short-time working practices, social aid expenditures for the needy, health expenditures, universal basic income, citizenship income (salary) practices have been put into practice by different countries as social state expenditures. In order to ensure continuity of growth and employment, social state expenditures must be made continuously and in a way that does not disrupt the stability of the economy. In this regard, social state expenditures to be made through Social State Projects included in the implementation of Baş (2005)'s National Economy Model have been proposed as a national model. In the study, the differences of this proposal from other theory and applications are stated.

Giriş

2019 yılının sonunda Çin'den dünyaya yayılan Covid-19 virüsü dünya ülkelerini sosyal ve ekonomik açıdan olumsuz yönde etkilemiştir. Ülkeler Covid-19'un oluşturduğu olumsuz etkilere karşı değişik türde önlemler almıştır. Bu önlemlerden bazıları sağlık ile ilgili idari kısıtlamalardan oluşurken bazıları da hem Covid-19'un doğrudan yol açtığı hem de kısıtlamalardan dolayı oluşan iş ve gelir kayıplarının olumsuz etkilerini azaltmaya ya da gidermeye yönelik olmuştur. Bütün bu önlemler, işverenlerin işyerlerini kapatmalarına, işgücünün de işini kaybetmesine veya çalışma sürelerinin kısaltılmasına neden olan bu sürecin olumsuz etkilerinin tamamen giderilmesinde yeterli olmamıştır.

Diğer taraftan Covid-19, dünya çapında birçok sektörü etkileyen ve uzun süren üretimdeki düşmelere bağlı bir olumsuz arz şoku olmasının yanında firmaların kötümser beklentilerinden kaynaklanan yatırım harcamalarındaki düşüş ve tüketim harcamalarındaki azalmaya bağlı talep şokunun birlikte gerçekleştiği bir kriz olması nedeniyle diğer krizlerden farklıdır. Bundan dolayı da ekonomilerdeki küçülmeye birlikte işsizliğin artışının oluşturacağı istikrarsızlık büyük ve uzun süreli olması beklenmektedir (Sarıkaya ve Çeviş, 2020, s. 18).

Covid-19 öncesi dönemde özellikle de 2007-2009 Küresel Finansal Krizi öncesinde sosyal devlet anlayışında aşınmaya neden olan neoliberal politikalar; gelirin adil dağılımını sağlayamaması, yoksulluğun artmasına neden olması ve dezavantajlı kişileri koruma sorumluluğunun piyasanın vicdanına bırakmasından dolayı yeniden sorgulanmaya başlanmıştır. Covid-19 salgını sonrası dönemde ortaya çıkabilecek durgunluk ve finansal çöküş durumuna karşı devletler sağlık hizmetleri, üretim ve istihdama yönelik harcamalarını ve dezavantajlı kesimlere yönelik sosyal yardım harcamalarını daha fazla artırarak sosyal politikalarını değiştirmişlerdir. Dezavantajlı kesimleri ise ülkenin sağladığı ekonomik ve sosyal imkânlardan yeterince ya da hiç yararlanamayan çocuklar başta olmak üzere genç, yaşlı, engelli, kadın, yoksul ve göçmen, azınlıklar ve Covid-19 salgınından olumsuz etkilenen kişiler oluşturmuştur. Devletler, harcamalar içinde sağlık hizmetlerinin finansmanına ve salgının ekonomik olarak etkilediği kesimler için gelir desteği sağlamaya yönelik harcamalarına ağırlık vermişlerdir (Yavuz ve Es, 2021, ss. 109-114; Çimen, 2021, s. 20).

Sosyal devlet olmanın gereği olarak ülkeler Covid-19 döneminde harcamalarını artırmışlardır. Sadece normal zamanlarda değil aynı zamanda afet ve uzun süren bu tür salgın dönemlerinde sosyal devlet olarak ülkeler değişik amaçlarla harcama yapmaktadırlar. Sosyal devlet harcamaları diye niteleyebileceğimiz bu harcamalar çalışmanın ilerleyen kısımlarında da işleneceği gibi sadece sosyal yardım harcamalarını içermemektedir.

Bu çalışmada, devletlerin Covid-19 Pandemi döneminde uyguladığı işsizlik sigortası, kısa çalışma uygulamaları, sağlık harcamaları gibi sosyal harcamaları değerlendirilmektedir. Pandemi öncesi ve pandemi sürecindeki rakamlar yorumlanmak suretiyle, ülkelerin söz konusu harcamalarının etkileri ortaya konmakta ve ülkeler arası karşılaştırma yapma olanağı elde edilmektedir. Büyümenin ve istihdamın sürekliliği açısından sosyal devlet harcamalarının sürekli ve ekonomide istikrarı bozmayacak şekilde yapılması gereklidir. Bu konuda Baş (2005)'ın Millî Ekonomi Modeli'nin uygulamasında yer alan Sosyal Devlet Projeleri aracılığıyla yapılacak sosyal devlet harcamaları millî bir model olarak önerilmiştir. Çalışmada bu önerinin diğer teori ve uygulamalardan farkları belirtilmiştir.

Sosyal Devlet ve Sosyal Devlet Harcamaları

Sosyal devlet, eğitim, sağlık, beslenme vb. gibi alanlarda asgari bir yaşam standardını sağlayan devlet olarak bilinmektedir (Yavuz ve Es, 2021, s. 106). Sosyal devlet, toplumun refahını maksimize etmek amacıyla müdahaleci, düzenleyici, girişimci nitelikte pozitif bir

devlet anlayışıyla devletin ekonomiye müdahalelerde bulunmasını ifade eder. Sosyal devlet niteliğine sahip olan ülkeler değişik amaçlarla harcamalar yaparlar. Sosyal devlet harcamaları vasıtasıyla sosyal devletin ekonomiye müdahalesinin amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz: piyasa ekonomisinin başarısızlıklarını ve yetersizliklerini gidermek; ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlarken aynı zamanda gelir dağılımında adaleti sağlamak, yoksullukla mücadele etmek; kamu gelirleri ve kamu harcamalarını kullanarak gelir dağılımını yeniden düzenlemek suretiyle yoksul düşen kişileri, güçsüzleri, düşkünleri, bakıma muhtaç çocukları korumak; ekonomik ve sosyal hayatı düzenlemek amacıyla maliye politikasını kullanarak işsizliği ortadan kaldırıp tam istihdamı sağlamak ve istihdamın oluşması için gerekli şartları sağlamaktır (Çimen, 2021, s. 18).

Devletin ekonomik hayata müdahalesi değişik şekillerde gerçekleşmektedir. Devlet; fiyat ve üretim miktarını düzenlemek, istihdamı artırmak, büyümeyi ve geri kalmış bölgelerin kalkınmasını sağlamak ve dolayısıyla gelir dağılımını düzeltmek amacıyla yatırım harcamaları yaparak Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) kurduğunda da yoksullukla mücadele amacıyla bu harcamalarına ilave olarak sosyal yardım harcamaları yaptığında da sosyal devlet olmanın gereği olarak sosyal devlet harcamaları yapmış ve ekonomiye müdahale etmiş olmaktadır.

Sosyal devletin uygulayacağı politikalar ve yapacağı harcamalar; sosyal koruma harcamaları, sosyal hizmet harcamaları, ihtiyaç sahiplerine yapılan sosyal yardım harcamaları, eğitim, sağlık, konut harcamaları gibi çok geniş bir alandaki harcamaları içermektedir. Devletler, Covid-19 salgını döneminde sosyal devlet olmanın sorumluluğunda çeşitli politika araçlarını kullanarak ortaya çıkabilecek istikrarsızlıkların önlenmesi amacıyla sosyal ve ekonomik hayata müdahale etmişlerdir (Çimen, 2021, s. 17).

Tablo 1: GSYİH'nin Yüzdesi Olarak Kamu Sosyal Harcamaları, 2018 -2022

	2018	2019	2020	2021	2022
Fransa	30.989	30.739	34.876	32.661	31.633
Almanya	25.296	25.590	27.938	27.639	26.722
İtalya	27.516	27.732	32.628	30.732	30.059
Portekiz	22.457	22.341	25.113	24.798	24.639
İspanya	24.034	24.647	31.184	29.538	28.086
İsviçre	15.969	16.145	19.315	18.030	17.038
Türkiye	11.767	12.429	12.900	11.300 (1)	
Birleşik Krallık	19.724	19.513	22.488	22.100	
ABD	18.235	18.262	23.942	22.700	

(1) Gerçekleşme tahmini

Kaynak: <https://data.oecd.org/social-exp/social-spending.htm> (Erişim Tarihi: 19.08.2023)

Türkiye'nin 2020 ve 2021 verilerinin hesaplanması için kullanılan kaynak: <https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Kamu-Kesimi-Sosyal-Harcama-%C4%B0statistikleri.pdf>

Yukarıdaki tabloda gelişmiş ülkelerin GSYİH'lerinin Türkiye'ye göre çok daha yüksek oranda bir kısmını kamu sosyal harcamaları için kullandığı gözlenmektedir. Bunun yanında

Türkiye dışındaki ülkelerde 2020 ve 2021 yıllarında harcamalarda Covid-19 döneminde kayda değer bir artış olduğu görülmektedir. Türkiye’de ise 2020 yılında artışın daha sınırlı kaldığı 2021 yılında düşüşün beklendiği kaydedilmektedir.

Covid-19 Döneminde Dünyada ve Türkiye’de Sosyal Koruma Harcamaları

Sosyal koruma kavramı, uluslararası kuruluşlar tarafından artan ekonomik krizler ve yoksunluklara karşı sosyal politika uygulamaları olarak tanımlanmaktadır. Sosyal koruma, insan onuruna saygı, sosyal adalet ve sosyal dayanışma değerleri kapsamında gelirden yoksun kalma durumlarının önlenmesi ve insan onuruna yaraşır yaşam koşullarının sağlanması amacıyla oluşan gelir ve hizmetlerden oluşan bir insan hakkıdır. Yaşam şartlarının kötüleşmesi ve temel gereksinimlerin karşılanmasının yetersizliğinden kaynaklanan düşük yaşam koşullarına karşı koruma sağlamak için kamusal ve toplumsal önlemler vasıtasıyla birey, aile ve topluma yönelik yardımlar da sosyal koruma kapsamında yer almaktadır (Alsancak ve Balcı, 2021, s. 115).

Pandemi sürecine kadar G-7 ülkeleri ve Türkiye’nin yapmış oldukları sosyal yardımlar aşağıda tablo ve grafik hâlinde Dünya Bankası’nın verilerinden derlenmiştir. Sosyal katkılar başlığı altında, çalışanlar, işverenler ve serbest meslek sahipleri tarafından yapılan sosyal güvenlik katkıları ile kaynağı belirlenemeyen diğer katkıları içeren bu veriler, hükümetler tarafından işletilen sosyal sigorta programlarına yapılan fiili veya tahakkuk eden katkıları da içerir. G-7 ülkelerinden Japonya’nın veri tabanında bilgilerinin olmaması sebebiyle 6 ülke ile Türkiye’nin 2008’den sonraki verileri mevcuttur.

Tablo 2: Pandemi öncesi Sosyal Yardımlar (Milyar Yerel Para Birimi)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Fransa	350.946	358.438	372.629	383.4853	395.139	404.959
Kanada	64.667	64.969	67.728	72.389	76.823	79.628
İtalya	211.018	212.491	215.119	214.637	214.144	213.216
ABD	950.663	970.903	903.206	937.959	1091.78	1140.055
İngiltere	116.095	119.432	123.587	126.411	129.375	133.103
Almanya	392.099	402.316	417.942	429.995	440.49	456.875
Türkiye	78.86701	85.60714	95.46275	109.1982	129.4201	151.129

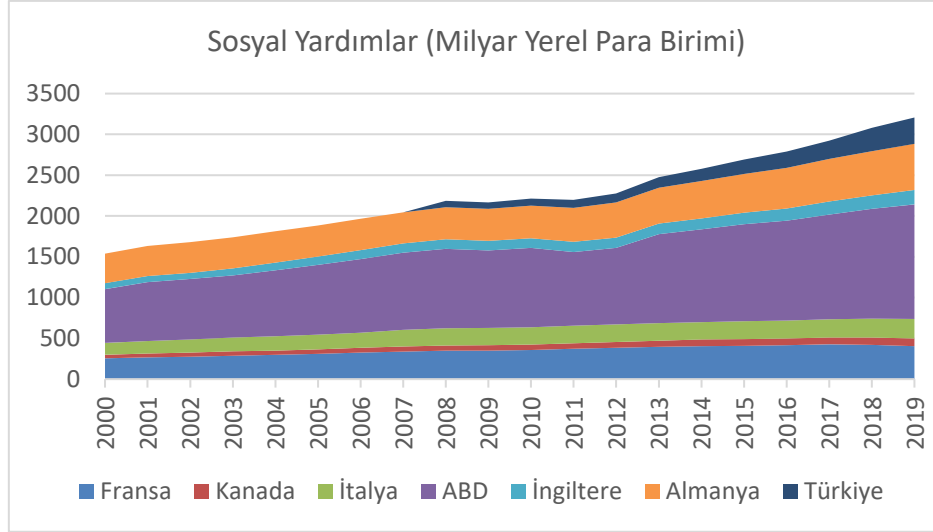
Kaynak: Dünya Bankası, (Erişim tarihi: 15.09.2021)

Tablo 2 (Devamı): Pandemi öncesi Sosyal Yardımlar (Milyar Yerel Para Birimi)

	2015	2016	2017	2018	2019
Fransa	409.112	414.467	426.406	421.069	404.503
Kanada	82.853	84.187	84.29	88.005	93.607
İtalya	217.893	219.494	224.365	233.243	240.721
ABD	1190.781	1224.603	1283.672	1344.612	1402.228
İngiltere	140.074	149.053	158.164	163.624	177.392

Almanya	475.201	497.421	521.708	543.905	567.386
Türkiye	177.7262	201.3975	225.1369	284.3458	321.1695

Kaynak: Dünya Bankası, (Erişim tarihi: 15.09.2021)

Grafik 1: Pandemi öncesi Sosyal Yardımlar (Milyar Yerel Para Birimi)

Kaynak: Dünya Bankası, (Erişim tarihi: 15.09.2021).

Dünya bankası verilerine göre Türkiye, sosyal sigorta programları kapsamında, yaşlılık katkı paylı emekli maaşları (hayatta kalanlar ve maluliyet dahil) ve sosyal güvenlik ve sağlık sigortası yardımları (mesleki yaralanma yardımları, ücretli hastalık izni, analık ve diğer sosyal sigortalar dahil) sağlayan programlara destekler veriyordu. 2019 yılı verilerine göre Türkiye nüfusunun %37.82'sine söz konusu destekleri ulaştırmıştı. Ancak bu rakam nakit transferlerine ve son çare programlarına, primsiz sosyal emekliliğe, diğer nakit transfer programlarına (çocuk, aile ve yetim ödenekleri, doğum ve ölüm ödenekleri, sakatlık ödenekleri ve diğer ödeneklere) geldiğinde %15.53'e düşmektedir. Burada nakit transferleri, aynı gıda transferleri (gıda ve gıda kuponları, erzak, ek beslenme ve acil gıda dağıtımı), okul beslenmesi, diğer sosyal yardım programları (konut ödenekleri, burslar, ücret muafiyetleri, sağlık sübvansiyonları ve diğer sosyal yardımlar) ve bayındırlık işleri programlarını kapsamaktadır. Rusya'nın sosyal programlara katkısı 2017'de nüfusunun %56.38'i, Romanya'nın 2016'da %43.44'ü, Polonya'nın 2015'de %43.92'si bu desteklerden faydalanıyordu. Nakit transferleri kapsamında Rusya nüfusunun 2017'de %65.83'üne bu yardımlardan sağlarken, Romanya 2016'da %58.58'ine, Polonya'nın 2015'de %31.35'ine, Ukrayna'nın ise %34.74'üne 2016'da bu destekleri sağlayabiliyordu (Dünya Bankası, 2021).

Tablo 3: Pandemi Öncesi Ülkelerin Gelirlerinden Sosyal Katkıları Ayırdıkları Pay

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Fransa	43.75	41.88	42.50	42.26	41.99	42.27	42.02	42.07	41.63	40.26	38.37
Kanada	23.24	23.02	22.49	23.22	23.75	23.45	23.26	23.20	21.81	21.20	21.51
İtalya	33.93	33.85	33.83	32.95	32.79	32.61	32.59	31.97	32.19	32.94	33.01
ABD	41.88	39.30	34.80	34.44	34.46	34.33	34.23	35.02	33.69	37.30	37.47

İngiltere	22.44	21.68	21.43	21.17	20.77	20.90	21.19	21.39	21.53	21.57	22.62
Almanya	55.28	55.54	54.31	54.41	54.44	54.35	54.68	55.32	55.49	55.42	55.63
Türkiye	24.75	23.24	22.15	22.36	22.93	24.09	24.71	24.66	24.29	24.61	24.06

Kaynak: Dünya Bankası, Erişim tarihi: 15.09.2021

Salgının olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla ülkeler yardım programlarının düzeyinin artırılması, kapsamının genişletilmesi, yardımlara erişimin kolaylaştırılması, yardım hizmetlerinin iyileştirilmesi ve hak kazanma şartlarının esnetilmesini hedefleyen sosyal koruma politika tedbirlerini uygulamaya koymuşlardır.

Tablo 4: Pandeminin Başında Ülkeler Tarafından Açıklanan Ekonomik Tedbir Paketleri

Ülkeler	Mali Tedbir Büyüklüğü	GSYİH (%)	Konusu
ABD	2 trilyon dolar	10	Alınan tedbirler için
Almanya	756 milyar avro	18	Köklü kurumları korumak ve sosyal yardımlar için
İngiltere	350 bin GBP	11,8	Alınan tedbirler için
Kanada	107 bin Kanada doları	6,2	Alınan tedbirler için
Çek Cum.	100 bin CZK	1,8	Alınan tedbirler için
İtalya	400 milyar avro	15	İç piyasa ve ihracata yönelik destekler
Rusya	1.4 tn RUB	1,8	Alınan tedbirler için
Türkiye	100 milyar Lira	185	Artan krediler, daha düşük vergiler, ertelenmiş ödemeler
İspanya	200 milyar avro	20	Kamu ve özel sektöre destek
Japonya	1 trilyon dolar	20	Kamu ve özel sektöre destek

Kaynak: Duran ve Acar, 2020: 63.

ILO'nun 2020 yılı Sosyal Koruma İzleme Sistemine göre ülkelerin salgına karşı aldığı tedbirleri; sağlık hizmetlerine erişim, işsizlik koruması, hastalık yardımları, aile izni ve bakımı politikaları, yaşlılık, dul-yetim ve engellilik yardımları, işletmeler için sosyal güvenlik primleri ve vergi ödemelerinin geçici olarak değiştirilmesi, sosyal yardım, nakit transferi kapsamında ele aldıkları görülmektedir (Alsancak ve Balcı, 2021, s. 116). Bu bağlamda, sosyal koruma harcamalarını; sağlık için yapılan harcamalar, üreticiyi ve istihdamı korumaya yönelik harcamalar, ailevi yükümlülükler kapsamında çocuklar için yapılan harcamalar, karşılıksız ya da karşılıklı sosyal yardımlar şeklinde sınıflandırabiliriz (Aslan, 2020, s. 273).

ILO verileri ışığında nüfus grubuna göre etkili sosyal koruma programlarının kapsamı, 2020 veya mevcut en son yıla göre küresel ve bölgesel bazda aşağıdaki tabloya yansımıştır.

Tablo 5: Pandemi Sırasında Uygulanan Sosyal Koruma Kapsamı (Nüfus Grubunun Yüzde Oranına Göre)

	Dünya	Afrika Ülkeleri	Amerika Ülkeleri	Arap Ülkeleri	Asya ve Pasifik Ülkeleri	Avrupa ve Merkezi Asya Ülkeleri
En az bir sosyal koruma yardımı kapsamındaki nüfus	46.9	17.4	64.3	40.0	44.1	83.9
Çocuklar	26.4	12.6	57.4	15.4	18.0	82.3
Yeni doğan bebekler	44.9	14.9	51.9	12.2	45.9	83.6
Ağır engelli kişiler	33.5	9.3	71.8	7.2	21.6	86.0
İş kazası durumunda işçiler	35.4	18.4	57.4	63.5	24.8	75.5
İşsizler	18.6	5.3	16.4	8.7	14.0	51.3
Yaşlı kişiler	77.5	27.1	88.1	24.0	73.5	96.7
Sosyal yardım kapsamındaki hassas kişiler	28.9	9.3	36.7	32.2	25.3	64.4

Kaynak: ILO, 2020:20

Sağlık İçin Yapılan Harcamalar

Covid-19 döneminde sosyal devlet harcamaları içerisinde önemli bir yere sahip olan sosyal koruma harcamalarından sağlık için yapılan harcamalarda bir artış olmuştur. Salgın bir hastalığa karşı alınan tedbirlerin artması ve nüfusun giderek daha büyük bir bölümünü kapsamıyla harcamalar artmıştır.

Covid-19 salgınıyla birlikte küreselleşmenin değişime uğrattığı devletin rolü yeniden sorgulanmaya başlanmıştır. Gelişmiş ülkelerin çoğunda sağlık sisteminin yetersiz kalması, bazı ülkelerde çökmesi, özel sağlık hizmetlerinden yararlanamayanların ciddi sıkıntılar yaşaması kamunun sağlık alanında bulunmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Cengiz ve Manga, 2020, s. 817).

Covid-19 döneminin başlarında G7 ülkeleri maliye bakanları ve merkez bankaları 3 Mart 2020'de yayınladıkları deklarasyonda ekonomik büyümenin sürdürülmesi için alınacak tedbirlerden ilkinin Covid'le mücadelede sağlık sistemlerinin güçlendirilmesi amacıyla yapılacak harcamalar olacağı belirtilmiştir. Bu anlamda ABD, 18 Mart 2020 de Müdahale Yasası ile ücretli hastalık izni ve ücretsiz Covid-19 testi sağlayan yasayı uygulamaya koymuştur. Almanya da sağlık ekipmanı, hastane kapasitesi ve aşı geliştirmeye yönelik Ar-Ge için önemli harcamalar yapmıştır (Eroğlu, 2020, ss. 225-227).

Tablo 6: GSYİH'nın Yüzdesi Olarak Sağlık Harcamaları ve Finansmanı

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Fransa	11,4	11,5	11,4	11,2	11,1	12,1	12,3	11,9
Almanya	11,2	11,2	11,3	11,5	11,7	12,7	12,9	12,7
İtalya	8,9	8,7	8,7	8,7	8,7	9,6	9,4	9,0

Portekiz	9,3	9,4	9,3	9,4	9,5	10,5	11,1	10,6
İspanya	9,1	8,9	8,9	9,0	9,1	10,7	10,7	10,5
İsviçre	10,8	11,0	11,0	10,8	11,1	11,7	11,8	11,3
Türkiye	4,1	4,3	4,2	4,1	4,4	4,6	4,6	4,3
Birleşik Krallık	9,8	9,7	9,6	9,7	10,0	12,2	12,4	11,3
ABD	16,5	16,8	16,8	16,6	16,7	18,8	17,4	16,6
Brezilya	8,9	9,2	9,5	9,5	9,6	10,1
Çin	5,0	5,0	5,0	5,1	5,4	5,7
Hindistan	3,6	3,5	2,9	2,9	2,9	3,0

Kaynak: <https://stats.oecd.org/> (Erişim Tarihi: 19.08.2023)

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi sağlık harcamalarına Türkiye GSYH'nın %4'ünü ayırırken, Fransa, ABD ve Almanya %10'un üzerinde pay ayırarak en çok sağlık harcaması yapan ülkeler olmuşlardır. Tabloda Covid 19 dönemini kapsayan 2020 ve 2021 yıllarında sağlık harcamalarında belirgin bir artışın olduğu görülmektedir.

Üreticiyi ve İstihdamı Korumaya Yönelik Harcamalar

Covid-19 döneminde işlerini kaybedenlere ve firmalara yönelik transfer harcamaları devletin en çok başvurduğu harcama türü olmuştur. Devletler salgının olumsuz etkilerini azaltmak ve ekonomiyi canlandırmak amacıyla çeşitli teşvik ve kredi kolaylığı gibi uygulamalara başvurmuşlardır (Cengiz ve Manga, 2020, s. 817). Sosyal güvenlik primlerinden özellikle işverenin payına düşen kısmın ödenmesinin faizsiz-düşük faizli ve cezasız şekilde ertelenmesi, prim oranlarının düşürülmesi ve doğrudan ücret desteği politikaları bunlar arasındadır. Ayrıca işsizlik ödeneğinden faydalanmada asgari prim ödeme gün sayısı düşürülmesi gibi başvuru şartlarının kolaylaştırılması ve işsizlik sigortasının kapsamının işçilerden kendi hesabına çalışanlara doğru genişletilmesi ile ilgili önlemler de uygulanmıştır (Aslan, 2020, ss. 276-279).

Covid-19'un istihdam ve firmalar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik bir başka uygulama kısa çalışma ödeneği olmuştur. İşverenlerin işyerini feshetmeden önce son çare olarak başvurduğu kısa çalışma ödeneği, günlük brüt kazancın %60'ının üç aydan fazla olmamak şartıyla sigortalılara çalışmadıkları dönem için İşsizlik Sigortası Fonu'ndan ödendiği finansal bir destek programıdır (Çimen, 2021, s. 30).

ABD, istihdamı korumak amacıyla 27 Mart 2020'de Covid-19'dan doğrudan ya da dolaylı etkilenenlere destekleri içeren 6201 sayılı yasa (CARES) ile 2.3 trilyon dolar tutarında "Koronavirüs Yardım, Yardım ve Ekonomi Güvenlik Yasası'nı (CARES Yasası)" yürürlüğe koymuştur. Yasa ile geliri 75.000 doların altında olan yetişkinlere veya 150.000 dolardan az çiftlere 1200 dolar verilmesi kararlaştırılmıştır (Eroğlu, 2020, s. 227). Yasa kapsamında eyaletlere işsizlik sigortasında kullanılmak üzere 1 milyar dolarlık acil yardım gönderilmiştir. CARES Yasası ile işsizlik ödeneğinin bağlanması 13 haftalık ek süre verilerek kolaylaştırılmaktadır. Yasa ile kendi hesabına çalışanlar da sosyal güvenlik ağına dâhil edilerek 4 aya kadar kendi hesabına gelir elde edenlere işsizlik sigortasından alacakları 600 dolara ek

olarak 2020 yılı sonuna kadar haftalık 800-900 dolar devlet yardımı sağlanması kararlaştırılmıştır (Aslan, 2020, s. 276). ABD'nin CARES yasası ile uygulamaya koyduğu yardım paketinin içeriğini; hane halklarının %90'ına nakit ödeme, gıda yardımı, genişletilmiş işsizlik yardımları, sıkıntılı sektörlerdeki firmalara destek, vergi ertelemeleri ve KOBİ'ler için maaş koruması önlemleri oluşturmaktadır (Durmuş ve Şahin, 2020, s. 933).

Covid-19'la mücadelede Almanya ve İspanya'nın aldığı ekonomik tedbirler ABD ile birlikte ön sıralarda yer almaktadır. Almanya, işverenlerin ve çalışanların gelirlerini korumak amacıyla kısa vadeli işe daha fazla erişim sübvansiyonu, düşük gelirliler ve serbest meslek sahipleri için temel gelir desteğine daha kolay erişim, Covid-19 salgınından olumsuz etkilenen küçük işletme sahiplerine ve serbest meslek sahiplerine 50 milyar Avro hibenin yanında faizsiz vergi ertelemeleri, yeni işe başlayanlar için 2 milyar Avro risk sermayesi fonu gibi en büyük bütçeyi oluşturan ülkelerin başında gelmiştir. İspanya'nın uygulamaya koyduğu 39 milyar Avroluk ekonomik tedbirlerin büyük kısmı düşük gelir gruplarına, işsizlere ve istihdam piyasalarına yönelik olmuştur (Eroğlu, 2020, s. 227). Japonya, salgının başından itibaren üretimi ve istihdamı korumaya yönelik salgından etkilenen hane halkı ve firmalara transferler, vergi ödemelerinin ertelenmesi, sosyal güvenlik katkılarını içeren teşvik paketini uygularken İngiltere, işten çıkarılan işçilerin ücretlerinin %80'inin ödenmesi gibi destekleri içeren teşvik paketini uygulamıştır. Çin ise ülke genelinde sübvansiyonlar ve vergi indirimleri sağlamıştır (Durmuş ve Şahin, 2020, s. 934).

Pandemi öncesi Dünya Bankası verilerine bakıldığında 2019'da Türkiye'nin nüfusunun %1,45'ine işsizlik yardımlarından ve aktif işgücü piyasası programlarından yararlanmaktadır. Bu programlarının kapsamı, işgücü piyasası nedenlerinden dolayı işsizlik tazminatı, kıdem tazminatı ve erken emekliliğe katılan nüfusun yüzdesini, işgücü piyasası hizmetleri (aracılık), eğitim (mesleki, yaşam becerileri ve eğitim için nakit), iş rotasyonu ve iş paylaşımı, istihdam teşvikleri ve ücret sübvansiyonları, destekli istihdam ve rehabilitasyon ve engelliler için istihdam önlemlerini içermektedir. Aynı oran Rusya'da 2017'de nüfusunun %2,56'sına, Romanya'da 2016'da nüfusunun %0,96'sına, Polonya'da 2015'de nüfusunun %1,79'una, Ukrayna'da ise 2016'da nüfusunun %4,074'üne tekabül etmektedir (Dünya Bankası, 2021).

Tablo 7: GSYİH'nın Yüzdesi Olarak İş Piyasaları İçin Kamu Harcamaları

	2016	2017	2018	2019	2020
Fransa	3.020	2.870	2.670	2.580	3.970
Almanya	1.450	1.410	1.380	1.310	1.930
İtalya	-	-	1.560	1.560	2.920
Portekiz	1.750	1.500	1.360	1.250	2.110
İspanya	2.300	2.210	2.160	2.220	4.540
İsviçre	1.260	1.230	1.120	1.090	2.790
ABD	0.260	0.240	0.250	3.430	2.340
Türkiye (1)	0.31	0.28	0.28	0.36	0.88

Kaynak: <https://data.oecd.org/social-exp/public-spending-on-labour-markets.htm> (Erişim Tarihi: 19.08.2023).

Türkiye'nin verilerinin hesaplanması için kullanılan kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sosyal-Koruma-Istatistikleri-2021-45744> (Erişim Tarihi: 19.08.2023).

Tablodan 2019 yılında başlayan Covid-19 pandemisinin etkisinin 2020 yılında görüldüğü ve 2020 yılında istihdamı korumaya yönelik kamu harcamalarının arttığı görülmektedir.

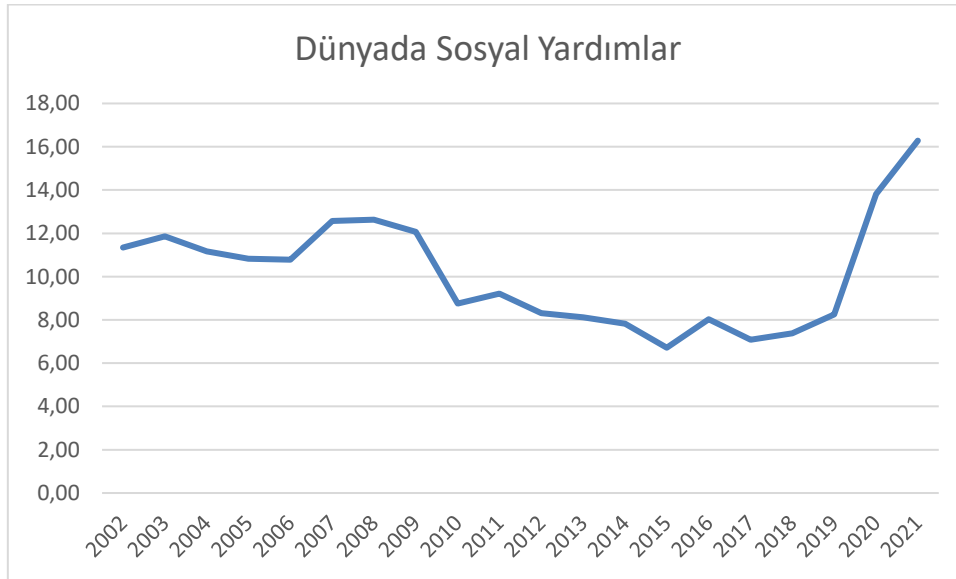
Ailevi Yükümlülükler Kapsamında Çocuklar İçin Yapılan Harcamalar

Covid-19 sürecinde bazı ülkeler aileleri sosyal koruma tedbirleri kapsamında çocuk bakım hizmet harcamaları başta olmak üzere şartlı ve şartsız şekilde nakdi yardımlarla desteklemiştir. Bu amaç için yapılan harcamalar oldukça yüksek düzeydedir (Aslan, 2020, s. 282). ABD’de CARES Yasası ile 17 yaşın altında olan her çocuğa 500 dolar verilmesi kararlaştırılmıştır. Almanya da ise işsizlik sigortasının süresi uzatılmış ve ebeveyn izni yardımları yapılmıştır (Eroğlu, 2020, s. 227). Almanya’nın salgına karşı uyguladığı mali paketin içeriğini kısa vadeli iş yardımının yanında genişletilmiş çocuk bakımı ve yardımları oluşturmuştur (Durmuş ve Şahin, 2020, s. 934).

Karşılıksız ya da Karşılıklı Sosyal Yardımlar

Sosyal devlet olmanın bir gereği olarak devletlerin ekonomik açıdan bağımlı ve güçsüz kişileri oluşturan dezavantajlı kesimlerin korunma altına alınması ve yoksulluğun giderilmesi amacıyla sosyal denge ve adaleti sağlamada kullandığı en önemli sosyal politika aracı sosyal yardımlardır. Sosyal yardımlar; yaş, iş veya statüye bakılmaksızın belirli bir gelir düzeyinin altında olan herkese verilen genel nitelikli ya da belli bir gelirin altında olan kesimlere verilen özel nitelikli nakdi yardım olabilir. Sosyal yardımlar; konut, istihdam eğitimi veya okul öğle yemeği gibi parasal olmayan şartlı veya parasal olmayan aynı yardımlar da olabilir (Çimen, 2021, s. 20-21).

Covid-19 süreci dünyada sosyal yardımlar bakımından bir farkındalığa da sebep olmuştur. Dünya genelinde yapılan sosyal yardımların gelirden aldığı pay 2019 yılından önce çok düşük kalmıştır. Pandemi öncesi, ekonomik açıdan bağımlı ve güçsüz kişiler olan dezavantajlı yoksul kesimlere yapılan yardımların payı dünya ekonomik gelirinin %7-8’i kadardır. 2019 pandemi ile birlikte bu oran artmaya başlamış 2020’de 13.81 ve 2021’de 16.28 ile neredeyse üç katına çıkmıştır. Dünya Bankası’nın 2022 oranlarını daha yayınlamadığı Grafik-2’de dünya genelinde yapılan sosyal yardımların dünya gelirden aldığı payın seyri izlenmektedir.

Grafik 2: Dünyada sosyal yardımlar

Kaynak: Dünya Bankası, (Erişim Tarihi:15.07.2023).

Covid-19 sürecinde bazı ülkeler insanlarına satın alma güçlerinin düşmemesi harcamalarının devamı ya da asgari düzeyde devam etmesi amacıyla karşılıksız ya da kredi şeklinde karşılıklı nakdi destek sağlamışlardır. Karşılıksız sosyal yardımlar ya evrensel bir temel gelir olarak ya da vatandaşlık bağına, yaş ve/veya muhtaç olma şartına bağlı olarak verilmiştir. Burada dünyada en çok tartışılan evrensel temel gelir ve vatandaşlık gelirini inceleyeceğiz. Bu yardımlar tek seferlik yapılabildiği gibi belli bir dönem boyunca ya da sürekli de yapılabilmektedir (Aslan, 2020, s. 283).

Evrensel temel gelir

İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmiş ülkelerde güçlenen refah devleti (sosyal devlet) uygulamalarının ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde oluşturulan sosyal güvenlik sistemlerinin sahip olduğu çalışabilecek durumdaki bütün erkeklerin iş bulabilecekleri varsayımı günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Küresel rekabet, teknolojik gelişme, tarımın gerilemesi, aile yapısındaki değişimler, kadınların çalışma hayatına yoğun katılımı, yaşlanan nüfus gibi yapısal nitelikteki gelişmeler sosyal politikanın yeni bir yaklaşımla ele alınmasını gerektirmektedir. Dünya ekonomisinin hızla büyümesine rağmen işsizliğin ve yoksulluğun artması, bütün ülkelerde çalışan yoksul bir kesimin oluşması önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu durum, büyümeyle istihdam, istihdam ile geçim arasındaki değişen ilişkinin yeni bir sosyal politika anlayışıyla birlikte yeniden ele alınması gerektiğini göstermektedir (Buğra ve Keyder, 2007, s. 10).

Evrensel temel gelir (temel gelir), çağımızın refah devleti niteliğine sahip ülkelerin işsizlik, yüksek ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması gibi sorunların aşılmasında yetersiz kalmaları, yeterli ve etkin çözüm önerileri sunamamaları neticesinde bir politika aracı olarak tartışılmaya başlanmıştır. Küresel salgının etkilerinin azaltılması için de düşünülmüştür. Evrensel temel gelir uygulaması, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde yer alan herkesin kendisi ve ailesinin sağlığı ve refahı için belirli bir yaşam standardına, sosyal güvenlik, çalışma ve düzgün işe erişim hakkına sahip olması gerekliliğini vurgulayan ekonomik ve sosyal hakların sağlanması açısından önemlidir. Gelir eşitsizliği, yoksulluk ve değişik nedenlere bağlı oluşan işsizlik ve işgücü piyasasındaki değişimi yönetmek gibi konularda birey ve devletin sınırlarını ve sorumluluklarını düzenlemede bir politika aracı olarak kullanılmaktadır (Beken, 2020, ss. 180-181). Evrensel temel gelir, toplumun orta ve üst sınıfının aksine en savunmasız kesim için daha faydalı olduğu için genellikle kitlesel yoksulluğu veya finansal zorluğu (örneğin toplu işsizlik) hafifletme ile ilişkilendirilir. ABD gibi zengin ülkelerde bile büyük bir salgın veya iş kaybı birçok orta sınıf aile için finansal çöküntüye yol açması zengin ülkeler için de evrensel temel gelirin uygulanmasına bir argüman oluşturur (Johnson ve Roberto, 2020, s. 232).

Evrensel temel gelir (UBI) programı, yoksulluğu azaltmak, ekonomik büyümeyi teşvik etmek, girişimcilik faaliyeti oluşturmak ve teknolojik yeniliklerden dolayı kaybedilen işleri yerine koymak amacıyla temel bir gelir sağlamak için hükümetler tarafından vatandaşlara yapılan ödemelerden oluşur. UBI programları şu üç kritere sahip olmalıdır: (1) bireylere dağıtılır, (2) araçları test edilmez (3) ödemeyi almak için ek bir gereklilik (işe girmek, okula gitmek gibi) yoktur. UBI programları için dikkate alınması gereken iki husus yapılan ödemeler için düzenli aralıkların olması ve paranın nasıl kullanılacağını seçme özgürlüğünün bulunmasıdır (Johnson ve Roberto, 2020, s. 232).

İsviçre, Kenya, Hindistan, Brezilya (Johnson ve Roberto, 2020, s. 232), ABD'nin Alaska eyaleti, Finlandiya, İran ve Kanada'nın Ontario eyaleti gibi gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede pilot uygulamalarla ekonomik sorunların çözümüne yönelik bir politika aracı olarak kullanılmıştır (Beken, 2020, ss. 180-181). Alaska eyaleti 1980'lerden beri petrol geliri ile desteklenen en uzun süreli evrensel temel gelir uygulamasıyla özellikle çocuk ve yaşlılar

için kayda değer ilerlemeyle birlikte yerel halk arasında yoksulluk oranını azaltıcı etki oluşturmuştur. Ortadoğu’da bazı petrol zengini ülkeler benzer programlara sahiptir (Johnson ve Roberto, 2020, s. 232). Evrensel temel gelir uygulayan ülkeler giderek artmaktadır. Covid-19 salgın döneminde İtalya ve İspanya’da da evrensel temel gelirin uygulanması yönünde çalışmalar yapılmıştır (Beken, 2020, ss. 180-181). Ülke çapında temel gelir denemesi ilk defa 2017 yılında, rastgele seçilen 2000 işsize aylık 560 Avronun ödendiği Finlandiya’da başladı (Patel ve Kariel, 2021, s. 1). İran’da 2011’de yakıt sübvansiyonlarının kaldırılması karşısında halkın tepkisini ve sosyal huzursuzluğu azaltmak için başlatılan nakit transferi uygulaması maksimum altı kişilik hane için hesaplanması ve ödemenin her bir haneden bir kişiye yapılmasından dolayı evrensel temel gelirden farklı olmuştur (UN, 2020, s. 29). İspanya’da da ihtiyacı en çok olan 850.000 haneye aylık 1015 Avro ödenmesi şeklinde uygulanmıştır. ABD’deki uygulama ise yıllık kazancı 99.000 doların altında olan her bir yetişkine 1200 dolar ödenmesi şeklinde olmuştur (Patel ve Kariel, 2021, s. 1). Aslında evrensel temel gelirin tanımına uygun olan ABD’deki uygulamadır.

Evrensel temel gelir, diğer sosyal devlet ödemeleri gibi ihtiyaca veya çalışma koşuluna bağlı olmaksızın sürekli ve aynı zamanda aylık ya da haftalık şeklinde düzenli sürelerle ulus devlet niteliğine sahip ülkeler tarafından yapılan nakit gelir ödemesini ifade etmektedir. Bu ödeme gelir düzeyindeki farklılıklara, geçmişte ya da mevcut durumda çalışıp çalışmama durumuna ve herhangi bir koşula bakmaksızın zengin ve fakir herkese geri ödenmeyecek şekilde yapılmaktadır (Beken, 2020, s. 182). Temel gelir, toplumda yaşayan insanların her birine sadece o topluma dahil olmaları nedeniyle sağlanan düzenli bir nakit geliri ifade eder. Kapitalist değerler sistemini sorgulayan bir yaklaşımı yansıtan temel gelir kavramı emeğe verilen değer yerine insana ve insan haklarına verilen değeri koymaktadır (Buğra ve Keyder, 2007, s. 8). Çalışma çağındakilerin de yararlandığı bu transfer ödemesi diğer hane halkı ödemelerinin aksine bir hane tarafından elde edilen transfer ödemesi hanenin büyüklüğüne uyarlanmaktadır. Bundan başka, temel gelir ödemesi sadece bir aile üyesine ödenen ve aile bireyleri arasında eşit paylaşılmayabilecek olan hane ödemelerinden farklı olarak her bir yetişkin bireyin transfer ödemesi almasını ve gelirleri üzerinde özerkliğe sahip olmalarını sağlamaktadır (UN, 2020, s. 29). Evrensel temel gelirin en önemli özelliği, bürokratik işlemlerin diğer sosyal harcamalardan faydalanılması sırasındaki işlemlere göre azalması, bireye geliri istediği gibi kullanma imkânı sağlaması ve asgari bir hayat standardını garanti etmesidir. Bu şekilde sosyal adaleti ve gerçek anlamda özgürlüğü sağlayan bir araç olmaktadır (Beken, 2020, s. 182).

Evrensel temel gelir uygulamadaki geleneksel sosyal koruma sistemlerinden farklı olarak sadece çalışma yaşında olanlar için değildir ve sadece işsizlik ve yaşlılık gibi belirli risk durumunda gelirin sağlanması söz konusu değildir. Herkesin temel gelirden faydalanması suretiyle asgari bir yaşam kalitesine ulaşması ve yoksulluktan kurtulması söz konusudur. Hâlbuki ABD de geleneksel sosyal koruma harcamaları kapsamında yoksulluk ve refah programı ile ihtiyaca bağlı olarak 2013 yılında 2,7 trilyon dolar gibi yüksek düzeyde sosyal devlet harcaması yapılmasına rağmen yoksulluğun azalmadığı aksine arttığı görülmüştür (Beken, 2020, s. 184). Ancak, evrensel temel gelir ile ilgili Latin Amerika’daki altı denemeden beşi yoksullukta kısa dönemde kayda değer bir azalmanın olduğunu göstermektedir. Brezilya’da Mart 2020’den itibaren nüfusun dörtte birine yapılan aylık 110 dolarlık nakit ödemeleri yoksulluğu kırk yılın en düşük seviyesine düşürmüştür (Patel ve Kariel, 2021, s. 1).

Temel gelir, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, teknolojinin hızla değişmesinin yanında küreselleşme akımı sonucu ortaya çıkan yüksek miktardaki işsizliğin oluşturduğu beklenmedik iş kaybı ve finansal güvencesizliğe karşı koruma sağlaması açısından ekonomik olarak etkili olduğu görüşü geçerlidir. Devletin temel gelir sağlanması için yapacağı harcamayı

eğitim, sağlık ve istihdam garantileri için yapılacak sosyal devlet harcamalarından ayrı tutmak gerekir (Beken, 2020, ss. 186-192). Temel gelir sayesinde insanlar çalışabilmek, sorumlu olabilmek, ehliyetlerini ve yapılabirliklerini geliştirebilmek için aynı temel güvenceye sahip olmaktadır. Bu temel güvence insanların çalışıp üretmelerini sağlamaktadır (Standing, 2007, s. 19).

Covid-19 döneminde salgının etkileriyle mücadele amacıyla oluşturulan harcama paketleri ve parasal genişleme programlarının yanında evrensel temel gelir de düşünülmüştür. Salgının yol açtığı gelir ve iş kayıplarını telafi etmesi, gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulları geçici süreyle salgının etkilerinden korunması hedeflenmektedir (Beken, 2020, s. 192).

Vatandaşlık geliri (Vatandaşlık maaşı)

Sivil, siyasi ve sosyal hakların tamamına içeren bir vatandaşlık statüsüne sahip herkesin asgari bir gelire sahip olmasını vatandaşlık hakkı olarak tanımlayan temel gelir vatandaşlık geliri şeklinde nitelendirilmektedir (Buğra ve Keyder, 2007, s. 8). Evrensel temel gelir vatandaşlık bağına bakılmaksızın ülkede yaşayan bütün insanlara sağlanırken vatandaşlık geliri sadece ülke vatandaşı olanlara sağlanmaktadır. Burada temel gelirin elde edilmesi vatandaşlık bağının olması esasına bağlıdır.

Baş'ın (2005; 2018) vatandaşlık maaşı şeklinde nitelendirdiği bu gelirin doğrudan tüketimde kullanılacak olmasından dolayı tüketime ve piyasanın canlanması söz konusudur. Tüketime artması üretimin artmasını sağlayacaktır. Baş'ın (2018) vatandaşlık maaşı uygulaması, devletin vergi ve diğer yollarla vatandaştan elde ettiği kaynaktan sağladığı geliri değil de devletin sahip olduğu senyoraaj gelirini, yer altı ve yer üstü kaynaklarının işletilmesinden elde edilecek geliri vatandaşlık maaşı olarak vatandaşına vermesi şeklinde olmasından dolayı diğer uygulamalardan farklıdır. Vatandaşlık maaşının vergi ve diğer yollarla elde edilen kaynaktan verilmesi demek vergilerin artırılması anlamına geleceğinden başta dar gelirli vatandaşlar olmak üzere hane halklarının alım gücünün daralması, geçiminin zorlaşması anlamına gelecektir (Baş, 2018, s. 725). Vatandaşlık maaşının ekonomide oluşturacağı genişletici etki, vergilerin daraltıcı etkisi ile büyük ölçüde azalacak ve çok az genişletici etkisi olacaktır.

Vatandaşlık maaşının verilmesinin ülkeye sağlayacağı bir diğer fayda da farklı etnik kökene sahip vatandaşların o ülkeye aidiyet duygularını sağlamlaştırmasıdır. Bu uygulama ülkenin yetişmiş beyin gücünün ülke dışına göçünün önlenmesinde ve vatandaşların devlete sahip çıkmasında ayrı bir fonksiyona sahip olacaktır (Baş, 2018, s. 725).

Covid-19 Döneminde Diğer Sosyal Devlet Harcamaları

1970'lerden sonra neoliberal anlayışın etkisiyle daralan devletin ekonomideki rolü ve sosyal devlet politikaları Covid-19 salgını ile beraber çok hızlı bir şekilde genişledi. Neoliberal anlayışla devletin ekonomik hayata müdahalesi daraltılmış ve devletin küçültülmesi savunulmuştu. Salgın sonrası ise yeniden müdahaleci devlet yani güçlü devlet anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Covid-19 sonrası sosyal politikalara olan ihtiyaç artmış ve değişmiştir. Devlet sosyal devlet sorumluluğuyla toplumsal ve ekonomik hayata daha fazla müdahale etmeye başlamıştır (Yavuz ve Es, 2021, ss. 115-116). Devletin eğitim ve konut yapımı gibi alanlardaki yatırımları devam etmiştir. Ayrıca devletler iş ve istihdamı korumak ve artırmak amacıyla yeni işletmeler kurmaya, salgın nedeniyle zor duruma düşen işletmelere finansal destek sağlama gibi harcamalar yapmaya devam etmiştir.

Covid-19 Döneminde Sosyal Devlet Harcamaları ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Kamu harcamaları içinde yer alan sosyal devlet harcamalarının harcamanın türü ve niteliğine göre üretim, istihdam, fiyatlar genel seviyesi ve gelir dağılımını etkilemek suretiyle ekonomi üzerinde etkileri vardır. Kamunun yaptığı yatırım harcamalarının üretim ve büyüme üzerinde doğrudan ve en büyük etkiye sahipken cari harcamalar ve transfer harcamaları toplam talebi artırmak suretiyle üretim ve büyüme üzerinde etkili olmaktadır. Transfer harcamalarının bir kısmı tasarruf edilebildiği için tamamı talep artışına neden olmayabilmektedir. Sosyal yardımların içinde yer alan transfer harcamaları vergilerin varlıklı kesimlerden kamu harcaması yoluyla düşük gelir gruplarına aktarılması yoluyla gelir dağılımının düzeltilmesinde kısa yoldan etkili olabilmektedir. Bütün bu harcamalar önce çarpan etkisiyle ve ardından talep artışının yeni yatırım harcamalarına neden olması suretiyle hızlandıran etkisinin ilave olmasıyla birlikte kendisinden kat kat fazla millî gelir artışını yani ekonomik büyümeyi sağlar.

Modern iktisat teorilerinden Keynesyen teori durgunluk şeklindeki ekonomik istikrarsızlıklara karşı, vergi indirimleri, kamu tüketim ve yatırım harcamaları ve transfer harcamaları gibi kamu harcamalarının artışından oluşan genişletici maliye politikası uygulanmasını önermektedir. Bu politika toplam talebi artırarak talep sorununu çözmekte ve ekonomide büyümeyi sağlayabilmektedir. Ekonominin eksik istihdamda olduğu bir durumda talep artışı üretimin artmasına arz sorununun çözümüne yardımcı olmaktadır. Ancak gelişmiş ülkelerde faiz oranlarının tarihin en düşük düzeylerinde bulunmasının para politikasının etkinliğini azaltması, tedarik zincirindeki sıkıntıların toplam arz/talebi olumsuz etkilemesi gibi faktörlerden dolayı Covid-19 kriz dönemi önceki kriz dönemleriyle benzeşmemektedir. Bu yüzden toplam arz ve talebi her ikisini birlikte canlandıracak yeni bir formüle ihtiyaç vardır. Birbirini etkileyen sektörel bazdaki sorunların da eklenmesiyle önceki kriz dönemlerindeki uygulanan politikaların tam anlamıyla işlememesi para ve maliye politikalarının uyumlu bir biçimde dizayn edilerek uygulandığı yeni bir politika modelini gerektirmektedir (Ustaoglu, 2020, ss. 40-42). Böyle bir model içinde kamu harcamaları ve sosyal devlet harcamalarının da bir plan dâhilinde uygulanmasını gerekli kılmaktadır.

Covid-19 salgını sonrası oluşması beklenen küresel durgunluğun derinliği ve ne kadar süreceği; alınan önlemlerin başarısına, KOBİ'lerin likidite sorunlarının hafifletilmesine, mali sıkıntı altındaki ailelerin desteklenmesine ve iş güvenliğini sağlamaya yönelik hükümet politikalarının etkilerine bağlıdır. Covid-19 salgınıyla birlikte ortaya çıkan arz ve talep şoklarının çözümü yönünde değişik politikalar uygulanmıştır. İşten çıkartmaların yasaklanması, ücretsiz izinli işçilere kısa çalışma ödeneği sağlanması ve değişik mali destek paketlerinin oluşturulması bazı örnek uygulamalardır. Bu tedbirler kısa vadede arz ve talep üzerinde etkili olarak salgının olumsuz etkisini azaltsa da işveren ve işçi istihdamına yönelik destekler kaldırıldığı ya da azaltıldığı zaman tedbirlerin olumlu etkisi kalkacağı için kalıcı ve de kısa vadede sonuç verebilecek politikaların uygulanması gereklidir. Bu bağlamda para ve maliye politikaları birbirlerini destekleyici şekilde kullanılabilir. Tüketicilerin tüketim harcamalarını artırmak amacıyla maliye politikasında bütçe açığı oluşturacak şekilde kamu harcamaları artırılırken merkez bankası da böyle kriz dönemlerinde para basımı yoluyla para arzını artırarak bütçe açıklarını finanse edebilir. Kamu harcamaları yoluyla hane halklarına verilen paralar tüketimi artırmak yoluyla üretimi ve büyümeyi de artırabilir. Milton Friedman helikopter para¹ olarak nitelendirdiği bu uygulamaya, harcamaların artırılması talep artışı ile enflasyonu artırsa da ekonominin canlandırılması için enflasyonun çok düşük olduğu ya da

¹ Bknz. Altay, Helikopter Para "Mevcut Parasal Genişleme Programları ile Kıyaslama", ss. 1-7.

durgunluğa bağı deflasyonist bir ortamın geçerli olduğı bir ekonomik konjonktürde geçici olarak başvurulabileceğini ifade etmiştir. Böyle bir uygulamada talep artışı devamında arzın artışını olumlu etkiler. Arzın artması da işsizliğin azalmasını ya da daha az oranda artmasını sağlar. Talep artışının enflasyonda artışa neden olmaması ya da daha az artışı doğurabilmesi için sadece talep yönlü maliye politikaları değil aynı zamanda üretimi artıran KOBİ'lere verilecek karşılıksız destekler, iflasları ve üretimin düşmesini önleyecek destekler gibi arz yönlü politikalar da uygulanmalıdır. Nitekim Covid-19 salgınından etkilenen bütün ülkeler imkânları ölçüsünde parasal genişlemelerle desteklenen ekonomik politika tedbirlerini uygulamaya koymuşlardır (Eryüzlü, 2020, ss. 15-17).

Sosyal Devlet Harcamaları Nasıl Olmalı: Millî Bir Model Önerisi

Covid-19 Küresel salgınının oluşturduğu etkileri 2007-2009 Küresel Finans Krizi ve öncesi krizlerle karşılaştırmak mümkün değildir. Çünkü, dünya ülkeleri birbiriyle daha bağı ve entegre hâle geldiği için arz ve talep şoku şeklinde ortaya çıkan ve tedarik zincirleri boyunca yayılan Covid-19 küresel bir salgın olarak bütün dünyayı etkilemiştir (Cinel, 2020, s. 128). Gelişmekte olan ülkelerde tedarik zincirinin bozulması üretimin düşmesine ve işsizliğin artmasına neden olması söz konusudur.

Gelişmiş ülkelerde enflasyon sabit kalırken ve faiz oranları tarihin en düşük düzeyindeyken ekonomiler durgunluk riski ile karşı karşıya bulunmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ise döviz kuru ve buna bağı olarak ihracattaki ithal girdi kullanımına (Arslan ve Bayar, 2020, s. 90; Cinel, 2020, s. 128) ve faiz oranlarının yüksekliğine bağı yüksek enflasyon sorunlarına sahiptir. Ülkeler Covid-19 salgınının yayılması ile birlikte ortaya çıkan ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri engellemek için para politikası alanında faizleri düşürmek suretiyle piyasaya likidite sağlama yoluna gitmiş ve maliye politikası alanında önceki kriz dönemlerinden daha fazla kamu harcamalarını artırmışlardır (Arslan ve Bayar, 2020, s. 94). Bu genişletici maliye politikası uygulamalarının da istenen sonuçları verdiği söylenememektedir. Uygulanan bütün para ve maliye politikası araçlarına rağmen Covid-19'un neden olduğu ekonomilerdeki daralma ve işsizlik sorunu aşılabilmiş değildir.

Gelecekte ekonomilerin durgunluk gibi ciddi bir istikrarsızlıkla karşılaşabileceğini gösteren Covid-19 süreci, ülkelerin ve insanların bir daha böyle bir krizle karşılaşmaması için belirli bir dönem ve şartlara bağı kalmaksızın her zaman ve ülkeye uygun düşen, krizleri önleyebilecek makro iktisadi politikaları içeren millî bir model/mekanizmaya ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir (Arslan ve Bayar, 2020, s. 90). Böyle bir model bir yandan arz ve talep dengesini sağlaması diğer yandan ekonomilerin enflasyon, işsizlik sorunlarını aşmasını, sürdürülebilir büyüme ve kalkınmayı sağlaması gerekir. Burada bu nasıl olmalı sorusunun cevabı aranmalıdır.

Baş (2005) tarafından kaleme alınan Millî Ekonomi Modeli (MEM) ile bu anlamda millî bir çözüm önerisi ortaya koymaktadır. MEM, insanın sınırlı ihtiyaçlarının sınırsız kaynaklarla karşılanmasını; ülkelerin gerektiğinde her türlü mal ve hizmeti üretebilme gücüne sahip olmasını; bütçe harcamaları ve ithalat gibi ülke dışına yapılacak harcamaların borçlanma ile finansmanı yerine ülkelerin kendi yer altı ve yer üstü kaynakları ve senyoraj geliri ile finansmanının yapılmasını savunan bir modeldir (Baş, 2018, s. 45).

Baş'ın (2005) Millî Ekonomi Modeli'nde aşağıdaki tabloda örneklerini sıraladığımız ve Sosyal Devlet Projesi diye nitelendirebileceğimiz değişik projeler² kapsamında devletin

² Bknz. Baş, Milli Ekonomi Modeli, Sosyal Devlet Politikası, ss. 233-234.

yapacağı sosyal harcamalarla, halkın özellikle dar gelirli kesimini destekleyerek eksik olan talebi artırırken aynı zamanda üretici kesim de desteklenerek arz ivmelenmektedir. Eksik olan talebin devreye konması üretici için gerekli pazarın oluşmasını ve sürekli büyümeyi sağlamaktadır (Baş, 2005, s. 234-235). Sosyal devlet, sadece belli bir kesimin çıkarlarını değil, toplumun her kesiminin çıkarlarını gözetmesi gerekir. Bu çerçevede, dezavantajlı gruplardan ev hanımlarına ve mikro ölçekli firmalardan çiftçisine kadar tüm kesimin satın alma gücünün yükseltilmesini amaçlamaktadır (Baş, 2018, s. 45).

Tablo 8: Sosyal Devlet Harcamaları İçin Sosyal Devlet Projeleri

	Sosyal Devlet Projeleri
1.	Ev hanımları işçi statüsüne kavuşturularak maaş bağlanması ve emeklilik hakkı verilmesi
2.	İstihdam vergileri ve emekli maaşlarından vergi ve kesintilerin alınmaması ve maaşlarına ilave edilmesi
3.	Gençlere faizsiz uzun vadeli kredi verilmesi
4.	Doğum yapan her anneye ortalama bir memur maaşı kadar doğum yardımı yapılması Her doğan çocuk için iş sahibi olana kadar ortalama bir memur maaşının beşte biri kadar çocuk yardımı yapılması
5.	Kimsesiz yaşlılara maaş bağlanması. Geçimlerinin devlet garantisinde olması.
6.	Şehit yakınları, dul, yetim ve özürlülere devletin sahip çıkması
7.	Lise mezunlarının sınavsız üniversiteye alınması
8.	Üniversite harçlarının kaldırılması
9.	Evi olmayan vatandaşların 15-20 yıl vadeli, faizsiz kredi ile konut sahibi olmalarının sağlanması
10.	Yıllık belirli bir geliri olan kesimden vergi alınmaması
11.	Çiftçiden vergi alınmaması ve emeklilik hakkı tanınması
12.	KOBİ'lere ve esnaf kesimine uzun vadeli faizsiz kredi verilmesi
13.	Tarım kesimine, ürününe karşılık daha ürününü tarlaya atmadan ürününün yarı bedelinin faizsiz bir şekilde avans olarak verilmesi
14.	Nakliyecilere, otobüs, taksi taşıma araçlarına araçların yenilenmesi için faizsiz uzun vadeli kredi verilmesi
15.	Sanayiciye proje mukabili faizsiz uzun vadeli kredi verilmesi

Kaynak: Baş, H. (2005). Milli Ekonomi Modeli, Sosyal Devlet Politikası, ss. 233-234.

Sosyal Devlet Projesi kapsamındaki projeler kanalıyla yapılacak sosyal devlet harcamaları maliyetsiz (faiz vb. maliyetlerden yoksun) para arzı artışı ile desteklenerek dar gelirli kesime aktarılacak, para tamamıyla tüketim için kullanılacak, tasarruf edilmeyecektir. Ekonomiye sosyal devlet harcamaları yoluyla giren para yılda 16 kez el değiştirerek kendisinden kat kat daha yüksek bir katma değer üretmektedir. Bunun anlamı üretimin artarak büyümenin sağlanmasıyla üretimin parasal karşılığının artması ve devletin halkına verdiğiinden daha fazlasını vergi olarak üreticilerden alması demektir. Sosyal Devlet Projesi ile yapılacak harcamalar ekonomilerin eksik yönünü tamamlayarak ekonominin dengeli bir şekilde işlenmesini sağlamaktadır (Baş, 2005, s. 235).

Sosyal Devlet Projesi kapsamında projeler için devlet tarafından yapılacak harcamalar ile eş anlı olarak önce talep desteklenmekte, oluşan talep miktarını karşılayacak arz sağlanmakta, daha sonra üretim desteklenmekte oluşan arz miktarı tüketimin desteklenmesi ile denkleştirilmektedir. Bu da sürekli büyümeyi sağlamaktadır (Baş, 2005, s. 325).

Keynesyen teori gibi modern makroekonomi teorilerinde kamu harcamaları için kullanılacak paranın borçlanma yoluyla karşılanması söz konusu olabilmektedir. Bundan dolayı ülkeler enflasyon ve borç sarmalına neden olmaktadır. Borç olarak alınan paranın faiziyle birlikte geriye ödenmesi için vergiler artırılmaktadır. Vergi yükünün artması cari ve sosyal harcamaların kısılmasına neden olmasının yanında üretim maliyetlerinin yükselmesine, talebin daralmasına, kamu harcamalarının kısılmasına neden olmaktadır. Sonuçta ekonomilerde maliyet enflasyonu ile birlikte talebin azalmasına bağlı durgunluğun bir arada görülmesiyle stagflasyon sorunu ortaya çıkmaktadır. Böyle bir istikrarsızlık ile karşılaşmamak için sosyal devlet harcamalarının da dahil olduğu kamu harcamaları devletin egemenlik hakkına bağlı olarak belli ölçülerde (devletin sahip olduğu varlıklar ve GSMH karşılığı olarak) genişlettiği emisyon artışı ile desteklenmelidir. Devletlerin Covid-19 döneminde de başvurduğu parasal genişleme politikası uygulanmalı emisyon artışı yoluyla Sosyal Devlet Projeleri kanalıyla ekonomiye enjekte edilmelidir. Bu yolla hem talep artışı ile ekonomi canlandırılarak istikrarsızlıklar önlenmekte hem de dar gelirli kesim desteklediği için gelir dağılımındaki dengesizlik ortadan kalkmaktadır (Baş, 2005, s. 325).

Sonuç

Her dönemde devlet vatandaşlarının refahını sağlamak için kamu harcamaları yapmaktadır. Ancak 2007-2009 Finansal Krizi ile birlikte devletin yaptığı harcamalar ve ekonomideki ağırlığında artış olmuştur. Devletler ekonomide değişik türde kamu harcamalarını artırarak ya da yine kamu harcaması niteliğinde özel sektöre yönelik destekler vererek ekonomide daha çok yer almaya başladı. Covid-19 salgını devletlerin yaptığı harcamaların daha da artmasına neden oldu. Bu dönemde sosyal devlet olmanın gerektirdiği kamu harcamaları daha çok arttı. Sosyal devlet harcamaları diye nitelendirdiğimiz bu harcamaların artması Covid-19 vb. sebeplerle ortaya çıkan ekonomideki darboğazların aşılmasındaki ve ekonomide büyümenin sürekliliğinin sağlanmasındaki sosyal devlet harcamalarının önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

Bu çalışmada Covid-19 dönemi kapsamında kamu harcamalarının ve özellikle de sosyal devlet harcamalarının pandemi öncesi ve pandemi sürecindeki rakamları yorumlamak suretiyle, ülkelerin ekonomilerinde söz konusu yardımlarının olumlu etkileri incelenmiştir. Dünyadaki ve Türkiye'deki uygulamalar göz önünde tutularak devletlerin Covid-19 Pandemi döneminde uyguladığı işsizlik sigortası, kısa çalışma uygulamaları, sağlık harcamaları gibi sosyal devlet harcamaları kapsamında her ülke için sürdürülebilir büyüme ve istihdamı sağlayacak her durumda uygulanabilir bir modelin nasıl olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu konuda Baş'ın (2005) yazdığı Millî Ekonomi Modeli'nde yer alan sosyal devlet projeleri vasıtasıyla yapılacak sosyal devlet harcamaları çözüm olarak ileri sürülmüştür. Millî bir model olma niteliğine sahip bu öneri kapsamındaki sosyal devlet harcamaları mevcut uygulamadaki sosyal devlet harcamalarından farklı özelliklere sahiptir. Bunun nedeni harcamaların finansmanının borçlanma yerine ülkelerin kendi yer altı ve yer üstü kaynaklarının işletilmesi ile oluşan geliri ifade eden GSYİH ve bunun karşılığında elde edilen senyöraj geliri ile finansmanının yapılmasından kaynaklanmaktadır. Millî Ekonomi Modeli'nin dayandığı ülkelerin çıkarını, verimliliği, arz ve talep dengesini gözetken millî nitelikteki para ve maliye politikaları diğer ekonomik sistemlerdekinden çok daha farklı ve olumlu etkiler doğurmaktadır. Bu da büyümenin sürekliliğini ve yüksek büyüme oranlarının devamını sağlamaktadır. Baş'ın (2005) modelinde yer alan Sosyal Devlet Projeleri vasıtasıyla maliyetsiz (faiz vb. maliyetlerden

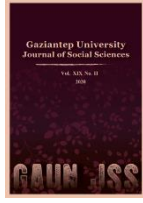
yoksun) para arzı artışıyla finanse edilen ve özellikle sabit ve düşük gelirli kesimlere yönelik olarak yapılan sosyal devlet harcamaları ekonomi üzerinde kendisinden çok daha fazla katma değer oluşturarak tüketimin artmasını sağlamaktadır. Sosyal devlet uygulamaları kapsamında bu dar gelirli vatandaşlardan alınan vergilerin kaldırılması da vergi yükünün hafiflemesine ve bu kesimlerin tüketimlerinin artmasına etki eden diğer önemli bir unsurdur. Para politikası araçları ile maliye politikası araçları birlikte kullanılarak düşük gelirli vatandaşın alım gücü ve dolayısıyla tüketimleri artırılmaktadır. Tüketimin artması karşısında eşzamanlı olarak üretimin artması ve üretimin artması için de kamu harcamaları kapsamında çeşitli teşvik politikaları uygulanarak ekonominin büyümesi amaçlanmaktadır.

Devletler ekonominin paydaşları arasındaki uyumsuzlukların giderilmesinde sosyal devlet harcamalarını kullanmışlardır. Sosyal devlet harcamaları yıllarca iktisatçıların avantaj ve dezavantajlarını tartıştıkları konuların başında olmuştur. Bu harcamalar, 2007 Küresel Krizi ve sonrasında özellikle Covid-19 döneminde ekonomiye olan artıları ve eksileri ile ekonomide uyumsuzlukların giderilmesinde devletlerin kullanabileceği en önemli araç ve önemli bir unsur olduğunu bir kez daha göstermiştir. Yine ekonomide yaşanan son bunalımlar devletlerin sosyal devlet harcamaları yapmaya, bu harcamaları gerektiği zaman artırmaya, gerektiği zaman da azaltmaya her zaman hazırlıklı olması gerektiğini ve bu harcamaları ekonominin ve sosyal yaşamın dengesini bozmayacak şekilde yapması gerektiğini göstermiştir. Bundan dolayı, Millî Ekonomi Modeli'nde olduğu gibi para politikaları, vergi politikaları, sosyal devlet projeleri ve nice tüketim ve üretim dengesini bozmayacak yeni fikirler üretilmeli ve uygulanmalıdır. Sürdürülebilir büyüme ve istihdamı sağlayacak şekilde ülkenin kaynaklarının değerlendirildiği, üretim ve tüketim dengesinin sağlandığı ve insanımızın refahını artırmaya yönelik millî bir niteliğe sahip olmalıdır.

Kaynakça

- Alsancak, F. ve Balcı E. (2021). Pandemi sürecinde refah rejimlerine sosyal koruma politikaları açısından bir bakış. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Ağustos, Cilt. 7 (2), 111-122.
- Altay, F. (2016). Helikopter para “Mevcut parasal genişleme programları ile kıyaslama”. *Araştırma Raporu*, Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü, Konya Ticaret Odası, Konya, Aralık.
- Arslan, İ. & Bayar, İ. (2020). Covid-19 salgını, ekonomik etkileri ve küresel ekonominin geleceği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2020 Special Issue, 87-104
- Aslan, H. (2020). Covid-19 pandemisine yönelik hazırlanan erken dönem sosyal koruma tedbirlerinin karşılaştırmalı bir analizi. *Yönetim ve Çalışma Dergisi*, 4(2), 266-291.
- Baş, H. (2005). Millî ekonomi modeli. 1.b., Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi.
- Baş, H. (2018). *Millî ekonomi modeli sosyal devlet millî devlet*. 1b., İstanbul: İcmal Yayıncılık, Şubat.
- Beken, H. G. (2020). 21. yüzyılda (evrensel) temel gelir tartışmaları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 42, Sayı: 2, Aralık 2020, ISSN: 2587-2672, Ss/Pp. 180-201
- Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2007). *Bir temel hak olarak vatandaşlık gelirine doğru*. 1.b., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cengiz O., Manga M. (2020). Küreselleşme ve kamu harcamaları bileşenleri arasındaki ilişki: AB ülkeleri örneği. *Alanya Akademik Bakış*, 4(3), Sayfa No. 807-819.
- Cinel E.A. (2020), Covid-19'un küresel makroekonomik etkileri ve beklentiler. *Politik Ekonomik Kuram*, Cilt 4(1), 124-140.

- Çimen, H. (2021). Dünyayı sarsan pandemi (Covid-19) sürecinde Türkiye’de sosyal yardımların önemini yeniden düşünmek. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 15-38.
- Duran, M.S. & Acar, M. (2020). Bir virüsün dünyaya ettikleri: Covid-19 pandemisinin makroekonomik etkileri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 10(1), 54-67. <https://ijses.org/index.php/ijes/article/view/262>
- Durmuş, S. & Şahin, D. (2020). Covid-19 küresel salgında dünyada ve Türkiye’de uygulanan ekonomi politikaları üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies*, 15(4), 923-943.
- Dünya Bankası (2021). <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, (Erişim tarihi: 15/07/2023).
- Eroğlu, E. (2020). Covid-19’un ekonomik etkilerinin ve pandemiyle mücadele sürecinde alınan ekonomik tedbirlerin değerlendirilmesi. *International Journal of Public Finance*, 5(2), 211-236.
- Eryüzlü, H. (2020). Covid-19 ekonomik etkileri ve tedbirler: Türkiye’de “helikopter para” uygulaması. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1), 10-19.
- International Labour Organization (2020). Covid-19 and the world of work: impact and policy responses. 1-15. https://www.ilo.org/vcm5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/vcms_738753.pdf (Erişim Tarihi: 26.04.2020)
- Johnson, A.F. ve Roberto, K.J. (2020). The covid-19 pandemic: Time for a universal basic income?. *Public Admin Dev.*, 40: 232-235, wileyonlinelibrary.com/journal/pad DOI:10.1002/pad.1891
- Patel, S.B. ve Kariel, J. (2021). Universal basic income and covid-19 pandemic. *the bmj/BMJ*, 372:n193/ doi: 10.1136/ bmj.n193, 26 January.
- Sarıkaya, F. ve Çeviş, İ., (2020). *Koronovirüs (Covid-19) ve ekonomik devrim*. Pakdemirli, B., Bayraktar, Z., Ünalı, A. N., Takmaz S. (Ed.). *Pandemi ekseninde küresel değişim ve yeni ekonomik düzen*. 1. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, Yayın No.1620.
- Standing, G. (2007). *Temel gelir: Küreselleşen dünyada yoksullukla bir mücadele yöntemi. Bir temel hak olarak vatandaşlık gelirine doğru*. 1.b., İstanbul: İletişim Yayınları.
- UNDP, (2020). Addressing the Covid-19 economic crisis in asia through social protection, Prep. by Stephen Kidd, Diloa Athias and AnhTran, May.
- Ustaoglu, M. (2020). *Covid-19 küresel salgını ve maliye politikalarının etkinliği*. Demirbaş, D., Bozkurt, V., Yorgun, S. (Ed.). Covid-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri. İstanbul Üniversitesi Yayın No: 5264 İktisat Fakültesi Yayın No: 657, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, Temmuz.
- Yavuz, K. ve Es, M. (2021). Covid 19 sonrasında devletin refah hizmetlerindeki değişen rolü. Tuncay Güloğlu ve Eyüp Sabri Kala (Ed.). *Değişen dünyada sosyal politika* (ss. 103-122). Bursa: Ekin Yayınevi.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

İnsani Yardım Lojistiğine Ayrıntılı Bir Bakış ve Bibliyometrik Analiz

A Detailed Overview and Bibliometric Analysis of Humanitarian Aid Logistics

Funda MERMERTAŞ^{a,*}

^a Dr., Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6361-0349

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Kasım 2023

Kabul tarihi: 8 Ocak 2024

Anahtar Kelimeler:

İnsani Lojistik,
İnsani Yardım Lojistiği,
Afet Lojistiği,
Bibliyometrik Analiz.

ÖZ

Dünya, zaman zaman doğal afetler, salgın hastalıklar, savaşlar ve diğer acil durumlara karşı karşıya kalmaktadır. Bu durumlar insanların yaşamlarını ve toplulukları önemli şekilde tehdit edebilir. Bu tür zorluklarla baş edebilmek ve hayatta kalanlara yardım sağlayabilmek için insani yardım lojistiği hayati bir rol oynamaktadır. İnsani yardım lojistiği kişi, kurum ve devletler tarafından afet ve acil durum yaşamış insanların acılarını hafifletmek ya da engellemek amacı ile sağlanan ulusal ve uluslararası yardım çabalarıdır. Bu bağlamda insanlığın çeşitli zorluklara karşı mücadelesinde insani yardım lojistiği önemli rol üstlenmektedir. Dolayısıyla insani yardım lojistiğinin önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Yapılan bu çalışmada, insani yardım lojistiği ile ilgili sistemli bir yazın incelemesinin yapılması amaçlanmıştır. Gerçekleştirilmiş olan yazılı (akademik) çalışmaların incelenmesinin hem insani yardım lojistiği alanındaki gelişim düzeyinin tespit edilmesi hem de ağırlıklı olarak hangi konular üzerinde yoğunluk olduğunun belirlenmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu amaçla Web of Science ve Scopus endekslerinde taranan "Humanitarian Logistics" anahtar kelimesini içeren bilimsel çalışmalar içerik analizine tabi tutulmuştur. Analiz sayesinde insani yardım lojistiği alanındaki araştırma eğilimlerinin belirlenmesi, insani yardım lojistiği alanındaki araştırmaların farklı yönlerinin de tanınması ve aynı zamanda literatürdeki boşlukların belirlenerek gelecekte yapılması planlanan çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 2023 yılı Kasım ayında çalışma verileri toplanılarak analiz edilmiştir. Analiz neticesinde insani yardım lojistiğine olan ilginin son yıllarda arttığı görülmüştür. İnsani yardım lojistiği alanında yayın yapan ülkelerin başında ABD, İngiltere, Hollanda ve Çin'in yer aldığı belirlenmiştir. Çalışmada en verimli/üretken yazarlar arasında hem WoS hem de Scopus'ta ilk sıralarda Kahn, M. ve Kovacs, G.'nin yer aldığı tespit edilmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: November 14, 2023

Accepted: January 8, 2024

Key Words:

Humanitarian Logistics,
Humanitarian Logistics Services,
Disaster Logistics,
Bibliometric Analysis.

ABSTRACT

The world faces natural disasters, epidemics, wars and other emergencies from time to time. These situations can significantly threaten people's lives and communities. Humanitarian logistics plays a vital role in meeting such challenges and assisting survivors. Humanitarian logistics are national and international relief efforts provided by individuals, organizations, and governments to alleviate or prevent the suffering of people who have experienced disasters and emergencies. Therefore, the importance of humanitarian aid logistics is increasing day by day. This study aims to conduct a systematic literature review on humanitarian aid logistics. Examining the written studies is important in determining the level of development in humanitarian aid logistics and determining which topics are predominantly focused on. Scientific studies containing the keyword "Humanitarian Logistics" scanned in WoS and Scopus indexes were subjected to content analysis. The analysis aims to determine the research trends in humanitarian logistics, to recognize the different aspects of research in humanitarian logistics, and at the same time to contribute to future studies by identifying gaps in the literature. For this purpose, the study data were collected and analyzed in November 2023. As a result of the analysis, it has been observed that the interest in humanitarian aid logistics has increased in recent years. It has been determined that the USA, the UK, the Netherlands and China are the leading countries publishing in humanitarian aid logistics. Kahn, M and Kovacs, G. were among the most productive authors in WoS and Scopus.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: famermertas@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Humanitarian logistics is a system that provides fast and effective assistance in crises such as disasters, wars, epidemics, famines, terrorist attacks and emergencies. The processes in humanitarian aid logistics include collecting, storing, transporting and distributing aid materials. Please coordinate these processes effectively to make it easier for aid supplies to reach the targeted locations and save time. Therefore, fast and effective execution of logistics processes is very important. The increase in the number of disasters experienced worldwide has further increased the importance of humanitarian aid logistics. However, in the literature review, the number of studies on this field, which is becoming increasingly important daily, is limited. In this context, in this study, bibliometric analysis has been conducted to provide a holistic view of the progress of research in humanitarian aid logistics.

Bibliometric analysis is a quantitative method to evaluate publications and citations related to a specific topic. This method investigates scientific production and productivity over time to understand the development and growth of a scientific field. The study covers the years 2013-2023. It compares bibliometric data from Web of Science (WoS) and Scopus databases in a systematic way. "humanitarian logistics" was used as a keyword, but other keywords such as "humanitarian supply chain," "humanitarian operation," "disaster relief," "humanitarian supply network," "emergency" were not included in the study. The search was conducted on November 6-7, 2023. The publications included in the study were all in English, and publications other than English were not considered.

The headings used in the analysis include the authors, titles, abstracts, countries where the studies were conducted, and the number of citations. This analysis was conducted to provide an overview of the scientific literature on humanitarian logistics and consists of five steps.

1) The subject of humanitarian logistics is defined. 2) The importance of humanitarian aid logistics and recent studies in Turkey are analyzed. 3) Search criteria were determined and applied within the scope of the study. 4) Bibliometric data were taken from WoS and Scopus databases and listed. 5) The results are analyzed.

According to the results of the analysis of Web Of Science and Scopus databases within the scope of the study, 101 studies were conducted in WoS, and 113 studies were conducted in Scopus in 2013-2023. Rejeb et al. (2022) also reported in their study that humanitarian aid publications related to logistics had increased significantly and steadily between 2014 and 2020 emphasizing that it has increased significantly. It was determined that the publications in both databases have been increasing in recent years. It was observed that the most publications were made in 2021. However, it was determined that citations were concentrated in 2016-2017. This result was in parallel with the study conducted by Erturgut and Yılmaz (2020). Erturgut and Yılmaz (2020) also stated in their study that citations intensified in 2016-2018. Kahn, M.M. and Kovacs, G. ranked first in both WoS and Scopus on the list of the most productive authors in humanitarian logistics. However, the author with the highest number of citations per publication is Alborez, P (30,25 in WoS - 37, 25 in Scopus). Tatham, P. is also among the most productive authors. As a result of the analysis made to determine the field of studies related to humanitarian logistics, it was determined that the most studied fields in humanitarian logistics are business, management, accounting, engineering, and operations.

Among the leading countries in humanitarian logistics, the UK and the USA are among the top three countries in WoS and Scopus. The keywords in the studies on humanitarian logistics in both WoS and Scopus databases were analyzed through VOSviewer software. As a result of the analysis, the most commonly used keywords in Scopus include supply chain, disaster management, natural disaster, coordination and logistics. In contrast, supply chains, natural disasters, and COVID-19 are found in WoS. Within the scope of the study, the ten most influential articles in WoS and Scopus were also evaluated. As a result of the evaluation, it was seen that the study titled "Humanitarian Logistics Network Design under mixed Uncertainty" by Tofighi, S; Torabi, SA; Mansouri, SA 2016 ranked first in both databases with the highest number of citations.

This study aims to provide an overview of humanitarian logistics studies and help readers understand different application areas. The main limitation of this study is that it is based only on Web of Science and Scopus databases. Therefore, the generalisability of the study could be improved. Future researchers can utilize Emerald, Science Direct, Springer, Taylor and other sources to enrich the study's findings. Another limitation is that the study covers the period 2013-2023 November. In addition, more in-depth analyses can be made by expanding the methodology in future studies.

Giriş

Son yıllarda dünyanın birçok bölgesinde doğal ve insan kaynaklı felaketlerin sayısında artış yaşandığı, bu felaketlerin binlerce insanın ölümüne ve milyonlarca insanın zararına yol açtığı görülmüştür. Bu afetler insani yardım lojistiğinin gelişmesinde de etkili olmuştur. İnsani yardım lojistiği; acil durum koşullarından etkilenen insanların acil ihtiyaçlarını karşılamak için mal, bilgi ve hizmet akışının yönetimine odaklanır (Kovács and Spens, 2007). Tomasini ve Wassenhove'ye göre (2009) insani yardım lojistiği, "savunmasız kişilerin acılarını hafifletmek amacıyla ihtiyaç duyulan malzemelerin ve ilgili bilgilerin başlangıç noktasından tüketim noktasına kadar verimli ve uygun maliyetli akışının planlanmasını ve kontrolünü kapsayan bir süreçtir (Tomasini ve Wassenhove, 2009; Thomas and Kopczak, 2005). Bu süreç hazırlık, planlama, satın alma, taşıma, depolama, izleme ve gümrükleme dâhil olmak üzere bir dizi lojistik faaliyeti kapsamaktadır (Thomas, 2004).

Lojistik faaliyetler afet ve acil durum sırasında gerçekleştirilen yardım faaliyetlerinde önemli bir rol oynamaktadır (Kovacs ve Tatham, 2010, s. 32). Afet olayları insanların yaşamını kesintiye uğratan durumlardır. Bu durumlarda insani yardım lojistiği insanlara yardım etmek ve hayat kurtarmak için önemli bir bileşendir. Bu bağlamda insani yardım lojistiğinin insanların acılarını hafifletmek ve hayatlarını kurtarmak için doğru bir biçimde planlanması ve yönetilmesi oldukça önemlidir.

İnsani yardım lojistiği ile ilgili yapılan literatür taramasında son yıllarda ilgili çalışmaların yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada da insani yardım lojistiği ile ilgili yoğunlaşan literatür incelenerek nicel hâle getirilmiş ve bu alandaki eğilimlerin belirlenmesi amacı ile bibliyometrik bir çalışma yapılmıştır.

Bibliyometri, matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin yayınların üzerine uygulanması olarak tanımlanmaktadır (Pritchard, 1969:348). Bibliyometrik analiz ise belgelerin ve yayınların yayımlandığı yayın bilgisi, konu bilgisi, yazar sayısı vb. özellikler bakımından incelenmesidir (Öztürkel, 2021). Bibliyometrik araştırmalarda, belgelerin veya yayınların muayyen özellikleri analiz edilerek bilimsel iletişime ilişkin çeşitli bulgular elde edilmektedir (Al ve Coştur, 2007, s. 3). Yılmaz'a (2017) göre bibliyometrik çalışmalar sonucunda elde edilen bulgular, ilgili alanda gelişimin ne yönde olduğunun belirlenmesine, hataların ve noksanlıkların tespit edilmesine ve hatta yapılması gereken düzeltmelerin veya önerilerin tartışılmasına imkân vermektedir.

İnsani yardım lojistiği ile ilgili 2013-2023 yıllarını kapsayan bu çalışma hem kapsadığı dönem ve araştırma soruları bakımından hem de yararlanılan veri tabanları bakımından literatürde yer alan diğer çalışmalardan (Erturgut ve Yılmaz, 2020; Pekşen, 2023) farklılık göstermektedir. Dolayısıyla yapılan bu çalışmanın özgün olduğu ifade edilebilir.

İnsani yardım lojistiğinin bibliyometrik analizinin yapıldığı bu çalışmada;

- ✓ İnsani yardım lojistiğinin ayrıntılı bibliyometrik analizi için en yaygın kullanılan veritabanlarından Web of Science (WoS) ve Scopus kullanılmıştır.
- ✓ İnsani yardım lojistiği araştırmalarının yıllar içerisindeki gelişimi izlenmiştir.
- ✓ Etkili ve verimli yazarlar, en çok alıntı yapılan çalışmalar, bu alanda en fazla yayının yapıldığı ülkeler ve kurumlar sıralanmıştır.
- ✓ Çalışmalarda en fazla kullanılan anahtar kelimeler için VOSviewer programından yararlanılarak ağ modeli oluşturularak görselleştirilmiştir.

Yapılan bu çalışmanın insani yardım lojistiğinin gelişimini ortaya koyması ve daha sonraki çalışmalar için yol haritası oluşturması açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

İnsani Yardım Lojistiği

Son yıllarda deprem, sel, tsunami gibi doğal afetler, bulaşıcı hastalıklar, terör saldırıları, yoksulluk gibi afetlerin sayısında önemli bir artış söz konusudur (Çelik vd., 2012). 2004 yılında Hint okyanusunda yaşanan tsunami, 2005'te Katrina kasırgası, 2010'da Haiti ve Şili'de art arda gelen depremler, 2011 yılında Japonya'da yaşanan felaketler (Deprem, ardından tsunami ardından nükleer acil durum), 2020'de Covid-19 salgını, 2023'te Kahramanmaraş merkezli deprem felaketlerin ne kadar büyük olabileceğinin ve milyonlarca kişiyi etkileyebileceğinin örnekleridir. Sadece 2020 yılında, doğal afetlerden kaynaklanan afet olayları yaklaşık olarak 100 milyon kişiyi etkilemiş, 15.082 kişinin ölümü ile sonuçlanmıştır. Ayrıca tahmini olarak 190 milyar ABD doları tutarında küresel ekonomik kayba neden olmuştur (Jones, 2022).

Dünya çapında yaşanan bu afet olaylarına yardım çabalarının yaklaşık olarak %80'i lojistik faaliyetlerle ilgilidir. Lojistik faaliyetlerinin etkili ve verimli bir şekilde yürütülmesi insani yardım operasyonlarının performansını belirlemektedir (Trunick, 2005).

İnsani yardım lojistiği, ticari lojistik operasyonlarından farklılık arz eden önemli bir alandır, çünkü amacı ve öncelikleri açısından belirgin ayrımlar içermektedir. Çelik ve diğerleri (2012) tarafından ifade edildiği üzere, insani yardım lojistiğinin temel hedefi, acil durumların etkilediği insanların ihtiyaçlarına odaklanmaktadır. Diğer taraftan, ticari lojistik operasyonları, ürün veya hizmet tedarikçisinin hedeflerine odaklanarak doğru ürünü, doğru miktarda, doğru zamanda, doğru yerde, doğru fiyatta ve doğru durumda doğru müşteriye sunmayı amaçlamaktadır.

Öte yandan, insani yardım lojistiği ile ticari lojistik arasındaki önemli bir fark, lojistiğin temel prensiplerinden biri olan "doğru maliyet" ilkesinin insani yardım lojistiğinde geçerli olmamasıdır. Tanyaş ve diğerleri (2013) tarafından belirtildiği üzere, insani yardım kuruluşları, ticari kâr amacı gütmek yerine, tedarik zincirlerinde hız ile maliyet arasında bir denge kurmayı hedefler. Tomasini ve Van Wassenhove'un (2009) vurguladığı gibi insani yardım lojistiği, acil durumlara müdahale ederken etkili ve hızlı bir şekilde hareket etmeyi amaçlar, bu nedenle doğru maliyet prensibi ticari lojistikten farklı bir öncelik taşır.

İnsani yardım lojistiğinin ana hedefleri arasında; kesintiye uğrayan yaşam akışını normale çevirmek, hayat kurtarmak, halk sağlığını korumak, müdahale çalışmalarını planlı ve etkin bir biçimde yürütmek, çevreyi ve kültürel mirası korumak da yer almaktadır (Yılmaz, 2017). İnsani yardım lojistiği evrensel bir kavram olup, dil, din, mezhep, ırk ayrımı yapılmaksızın herkese eşit bir şekilde yaklaşım göstermektedir. (Öztürkel, 2021).

İnsani Yardım Lojistiğinin Önemi ve Türkiye'de Son 10 Yılda Yapılan İnsani Yardım Lojistiği Çalışmaları

İnsani yardım lojistiği acil durumlarda etkilenen nüfusun acil ihtiyaçlarına yanıt vermek için mal, bilgi ve hizmet akışının etkin yönetimine odaklanır (Sheu, 2007). Doğal ya da insani felaketlerden zarar gören ülkelere, bölgelere ve insanlara en hızlı şekilde yapılan bu yardımlar ihtiyaç sahipleri için tıbbi destek, barınacak yer ve gıda desteği sağlar. Felaketlerden etkilenen insanların hayatlarını kurtarmayı ve şartlarını iyileştirmeyi amaçlar (Margesson, 2013). Etkili ve verimli tedarik zinciri yönetimi ile sınırlı finansman kısıtlaması altında mevcut malzemeleri mümkün olan en kısa sürede en yüksek öncelikli ihtiyaçlarla eşleştirerek insani yardım kuruluşlarının kaynaklardan en iyi şekilde yararlanmasını sağlar (Kunz ve Reiner, 2012).

İnsani yardım lojistiğinin tarafsız olma, ayrımcılık yapmama, insanîyet ve bağımsızlık gibi prensipleri vardır (Stockholm Toplantısı Bildirisi, 2003; Senir, 2021, s. 301). İnsanîyet prensibi; insan hayatını nerede olursa olsun kurtarmayı ve acıyı hafifletmeyi temsil eder. Ayrımcılık yapmama prensibi; yardımı din, dil, ırk, mezhep ayrımı yapmadan yalnızca

ihtiyacın karşılanmasını belirtir. Yardımlar vasıtası ile çatışan kişi ya da grupların hiçbirine avantaj sağlamama tarafsızlık prensibini, insani yardım faaliyetlerinin uygulandığı alanlarda askerî, ekonomik ve siyasi amaçlara hizmet etmeme ise bağımsızlık prensibini ifade eder (Köseoğlu ve Çevikel, 2014).

İnsani yardım lojistiğine olan ilgi dünya çapında meydana gelen felaketlerin çoğalması nedeniyle artmıştır. İnsani yardım lojistiği bilim insanlarınca da oldukça büyük bir ilgi görmüş (Aghajani ve Torabi, 2019; Sedeh vd., 2020), araştırmacılar tarafından bu kavramın tanımı ve önemi hakkında çalışmalar yapılmıştır. Türkiye’de yapılan çalışmalardan bazıları aşağıdaki Tablo 1 ve Tablo 2’de gösterilmiştir. Tablo da yer alan çalışmalar Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi ve Google Scholar veri tabanlarından faydalanılarak toplanmıştır.

Tablo 1: Türkiye’de Yapılan İnsani Yardım Lojistiği Çalışmaları (Doktora ve Yüksek Lisans Tezi)

Yıl	Yazar	Konu Başlığı	Kaynak	Alan	
1	2023	Eylül Sümer	İnsani yardım lojistiği: Ankara'nın Çankaya ilçesindeki mahallelere COVID-19 aşısının dağıtılması	Yüksek Lisans Tezi	İşletme
2	2023	İsmail Nurullah Mutlu	İnsani Yardım Lojistiğinde Şehir İçi Dağıtım Planlama	Yüksek Lisans Tezi	İşletme
3	2022	İsmail Karayün	İnsani yardım lojistiğinde gıda ve beslenme ürünlerine yönelik yapay sinir ağları temelli dinamik malzeme ihtiyaç planlaması	Doktora	İşletme
4	2022	Hala M.A Agha	The contribution of skills of humanitarian logistics workers to logistics performance in disaster relief	Yüksek Lisans Tezi	İşletme
5	2022	Aslıhan Fatma Kula	Afet öncesi zarar azaltma faaliyetlerinin insani yardım lojistiğindeki etkisinin en iyileme kullanılarak incelenmesi	Yüksek Lisans Tezi	Endüstri Mühendisliği
6	2021	Hafize Yılmaz	İnsani yardım lojistiğinde dağıtım merkezi yer seçimi ve İstanbul uygulaması	Doktora	Endüstri Mühendisliği
7	2021	Gülşah Ayvazoğlu	İnsani yardım lojistiği planlama süreci için bir model ve takip sistemi önerisi: Hatay ili örneği	Doktora	Kamu Yönetimi
8	2021	Sedanur Temiz	İnsani yardım lojistiğinde tesis yer seçimi ve rotalama	Yüksek Lisans Tezi	İşletme

			problemi için bir matematiksel model önerisi		
9	2021	Mustafa Öztürkel	Afet yönetimi, afet lojistiği ve insani yardım lojistiği alanında yapılan tez çalışmalarının bibliyometrik analizi	Yüksek Lisans Tezi	İşletme
10	2019	Niyazi Çetinkaya	A novel model for humanitarian logistics: hot meal delivery aftermath of an earthquake in Istanbul	Yüksek Lisans Tezi	Endüstri Mühendisliği
11	2019	Nazlıcan Dindarık	Mültecilerin yaşadıkları bölgelere yönelik Kızılay'ın gıda ve insani yardım lojistiği: Suriyeliler örneği	Yüksek Lisans Tezi	Lojistik
12	2019	Semih Çaylak	İnsani yardım lojistiğinde sivil-asker işbirliği performansı kapsamındaki lojistik becerilerin değerlendirilmesi	Yüksek Lisans Tezi	Kamu Yönetimi
13	2017	Uğur Becerikliler	Afet ve insani yardım lojistiği	Yüksek Lisans Tezi	Kamu Yönetimi
14	2016	Hasan Kavlak	Intermodal freight transportation in humanitarian logistics	Yüksek Lisans Tezi	Endüstri Mühendisliği
15	2016	Ayşenur Uslu	Afet sonrası insani yardım lojistiğinde stokastik talepli çok depolu araç rotalama problemi: Ankara ili örneği	Yüksek Lisans Tezi	Endüstri Mühendisliği
16	2015	Dilsu Binnaz Özkapıcı	An intermodal humanitarian logistics model based on maritime transportation for relief item distribution in Istanbul	Yüksek Lisans Tezi	Endüstri Mühendisliği
17	2015	Serhat Başkaya	Prepositioning of relief items in humanitarian logistics considering lateral transshipment opportunities	Yüksek Lisans Tezi	Endüstri Mühendisliği
18	2014	Ayşenur Şahin Arslan	Using containers as astorage facilities in humanitarian logistics	Yüksek Lisans Tezi	Endüstri Mühendisliği
19	2014	Ayşe Sinem Konu	Humanitarian logistics: Pre-positioning of relief items in Istanbul	Yüksek Lisans Tezi	Endüstri Mühendisliği

Tablo 1’de Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezinde “İnsani Yardım Lojistiği” ve “Humanitarian Logistics” anahtar kelimesi ile yapılan arama sonucunda elde edilen çalışmalar gösterilmiştir. Tabloda da görüleceği üzere insani yardım lojistiği ile ilgili çalışmaların

sayısının son yıllarda arttığı belirlenmiştir. En fazla çalışma ise 2021 yılında yapılmıştır. Benzer şekilde WoS ve Scopus'ta da insani yardım lojistiği alanında en fazla yayın 2021 yılında yapılmıştır. Yapılan çalışmaların endüstri mühendisliği, kamu yönetimi ve işletme alanında olduğu belirlenmiştir.

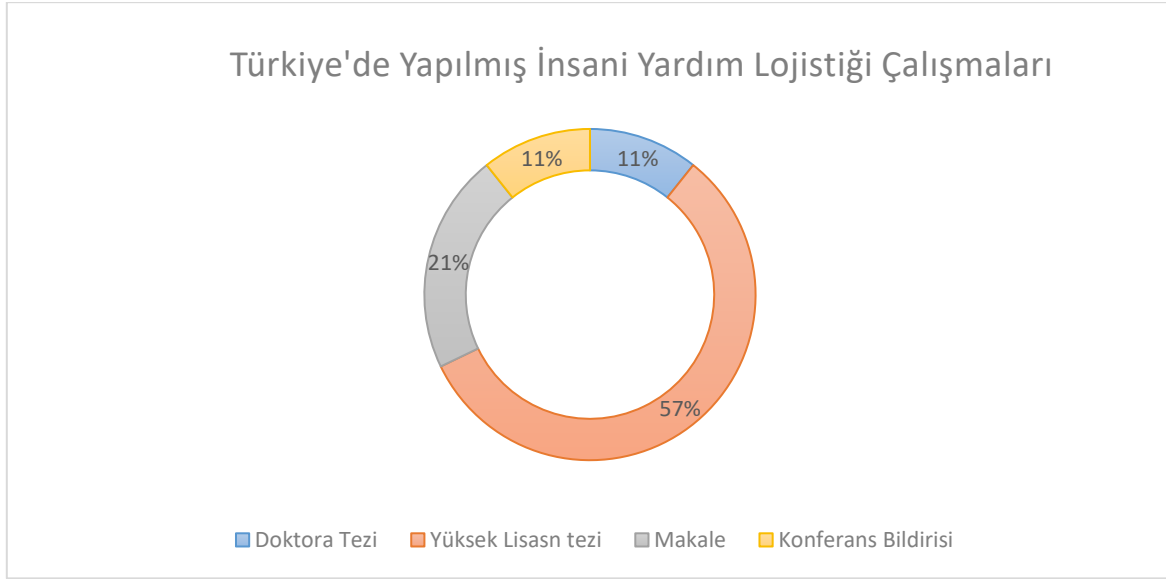
Türkiye’de yapılmış insani yardım lojistiği ile ilgili makale ve bildiri çalışmalarının detaylı çerçevesini ortaya koymak amacı ile Google Scholar veri tabanından faydalanılmıştır. Ulaşılan çalışmalar aşağıdaki tablo da gösterilmiştir.

Tablo 2: Türkiye’ de Yapılmış İnsani Yardım Lojistiği Çalışmaları (Konferans Bildirisi ve Makaleler)

Yazar(lar)	Konu Başlığı	Yıl	Kaynak
1 Senir, G.	COVID-19 salgınında insani yardım lojistiğinin ve tedarik zinciri yönetiminin önemi	2021	Makale
2 Erturgut, R.,ve Yılmaz, B	Afet Ve İnsani Yardım Lojistiği Alanında Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi.	2020	Makale
3 Dindarık, N., ve Fidan, Y.	Türkiye’de mültecilerin yaşadıkları bölgelere yönelik insani yardım lojistiği: Kızılay örneği.	2020	Makale
4 Yılmaz, Ü.	İnsani Yardım Lojistiği Faaliyetlerinde İnsansız Hava Araçlarının Kullanım Alanları.	2019	Makale
5 Ertem, M. A., ve Şahin Arslan, A.	İnsani Yardım Lojistiği için Konteyner Deposu Tasarımı.	2019	Konferans Bildirisi
6 Uslu, A.ve İşleyen S.K.	Afet Sonrası İnsani Yardım Lojistiğinde Araç Rotalama Problemi	2015	Konferans Bildirisi
7 Arslan, A. Ş.,ve Ertem, M. A	İnsani Yardım Lojistiğinde Konteyner Kullanımında Talep Ağırlıklı Mesafe Ve Maliyet Modelleri I	2015	Konferans Bildirisi
8 Kuşçuoğlu, M.ve Çağlar, B.	İnsani yardım ve lojistik yönetimi.	2013	Makale

Tablo 2’de görüldüğü üzere alanyazında insani yardım lojistiği ile ilgili makale ve bildiri türünde çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların 2015 yılı ve sonraki yıllarda yoğunlaştığı, ağırlıklı olarak makale türünde çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Ayrıca, bu çalışmaların, insani yardım lojistiği ve tedarik zinciri yönetimi konularını kapsayan geniş bir yelpazede odaklandığı görülmektedir. COVID-19 salgını bağlamında yapılan bir çalışma, salgının insani yardım operasyonları ve tedarik zinciri yönetimi üzerindeki etkilerini değerlendirmekte, acil durum lojistiğindeki zorlukları ele almaktadır. Bir diğer çalışma, afet ve insani yardım lojistiği alanında yapılan genel çalışmaların bibliyometrik analizini sunarak bu alandaki akademik eğilimleri ortaya koymaktadır. Türkiye’de mültecilere yönelik insani yardım lojistiği üzerine odaklanan bir çalışma, özellikle Kızılay örneği üzerinden bu operasyonların nasıl yürütüldüğünü incelemekte ve mülteci krizleri bağlamında stratejik yaklaşımları ele almaktadır. Diğer çalışmalar arasında insansız hava araçlarının insani yardım lojistiği faaliyetlerinde kullanım alanları, konteyner depo tasarımı, araç rota planlaması, konteyner kullanımında talep ağırlıklı mesafe ve maliyet modelleri gibi spesifik konular yer almaktadır. Ayrıca, genel

anlamda insani yardım ve lojistik yönetimi üzerine yapılan bir çalışma, bu alanın temel ilkelerine odaklanmaktadır. Bu çeşitlilik, insani yardım operasyonlarına ve lojistik yönetimine ilişkin geniş bir bilgi yelpazesi sunmaktadır.

Şekil 1: Türkiye’de Yapılmış İnsani Yardım Lojistiği Çalışmalarının Grafikselsel Dağılımı (s=27).

Şekil 1’de veri tabanlarında bulunan 28 adet insani yardım lojistiği çalışmaları incelendiğinde, en fazla çalışmaların yüksek lisans tezi (%57), makale (%21), konferans bildirimleri (%11) ve doktora tezi (%11) çalışmaları olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yardım lojistiği çalışmalarının daha çok yüksek lisans tezlerinde konu edildiği göze çarpmaktadır.

Metodoloji

Bu çalışma, son yıllarda insani yardım lojistiği alanında yapılan bilimsel makalelerin bibliyometrik analizini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bibliyometrik analiz, belirli bir konuyla ilgili yayınları ve atıfları değerlendirmek için kullanılan nicel bir yöntemdir. Bu yöntem, bilimsel bir alanın gelişimini ve büyümesini anlamak için zaman içindeki bilimsel üretimi ve üretkenliği araştırır. Ayrıca, geleneksel literatür incelemelerine kıyasla daha objektif ve önyargısız bir yaklaşım sunar (Raughuram vd., 2010).

Çalışma, 2013-2023 yıllarını kapsamakta olup Web of Science (WoS) ve Scopus veri tabanlarından alınan bibliyometrik verileri sistematik bir şekilde karşılaştırmaktadır. Anahtar kelime olarak "humanitarian logistics" kullanılmış, ancak "humanitarian supply chain", "humanitarian operation", "disaster relief", "humanitarian supply network", "emergency" gibi diğer anahtar kelimeler çalışma kapsamına dâhil edilmemiştir. Arama, 6-7 Kasım 2023 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya dâhil edilen yayınlar tamamıyla İngilizce olup İngilizce dışındaki yayınlar dikkate alınmamıştır.

Çalışma kapsamında ele alınan araştırma soruları şu şekildedir;

As₁: İnsani yardım lojistiği ile ilgili 2013-2023 yılları arasında yayımlanan çalışmaların yıllara göre (WoS ve Scopus’taki) dağılımı nasıldır?

As₂: İnsani yardım lojistiği ile ilgili 2013-2023 yılları arasında yayımlanan çalışmalar (WoS ve Scopus’ta) niceliksel açıdan nasıl bir trend izlemiştir?

As₃: İnsani yardım lojistiği ile ilgili 2013-2023 yılları arasında yayımlanan çalışmalara (WoS ve Scopus’ta) yapılan atıfların yıllara göre dağılımı nasıldır?

As4: İnsani yardım lojistiği ile ilgili (WoS ve Scopus'ta) 2013-2023 yılları arasında yayımlanan çalışmalarda en üretken yazarlar hangileridir?

As5: İnsani yardım lojistiği ile ilgili 2013-2023 yılları arasında yayımlanan çalışmalar (WoS ve Scopus'ta) ağırlıklı olarak hangi bilim alanlarında yapılmıştır?

As6: İnsani yardım lojistiği ile ilgili 2013-2023 yılları arasında yayımlanan çalışmalar ağırlıklı olarak hangi ülkelerde yapılmıştır?

As7: İnsani yardım lojistiği ile ilgili 2013-2023 yılları arasında yayımlanan çalışmalar ağırlıklı olarak hangi kurumlar tarafından yapılmıştır?

As8: İnsani yardım lojistiği alanında 2013-2023 yılları arasında yayımlanan çalışmalarda en sık tekrar edilen kavramlar hangileridir?

As9: İnsani yardım lojistiği alanında 2013-2023 yılları arasında yayımlanan çalışmalarda atıf açısından en etkili makaleler hangileridir?

Analiz ve Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde çeşitli performans parametreleri ile araştırmanın gelişimi, en verimli ve en çok alıntı yapılan yazarlar, araştırmanın en çok yayımlandığı dergi, araştırmaların yapıldığı kurumlar, araştırmanın yapıldığı ülke ve insani yardım lojistiğinde WoS ve Scopus'ta en çok etkili çalışmalar ele alınarak verimli bir şekilde yorumlanması ve analiz yapılması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle WoS ve Scopus veri tabanındaki çalışmalar incelenmiştir. Tablo 3'de çalışmaların WoS ve Scopus'daki dağılımı gösterilmiştir.

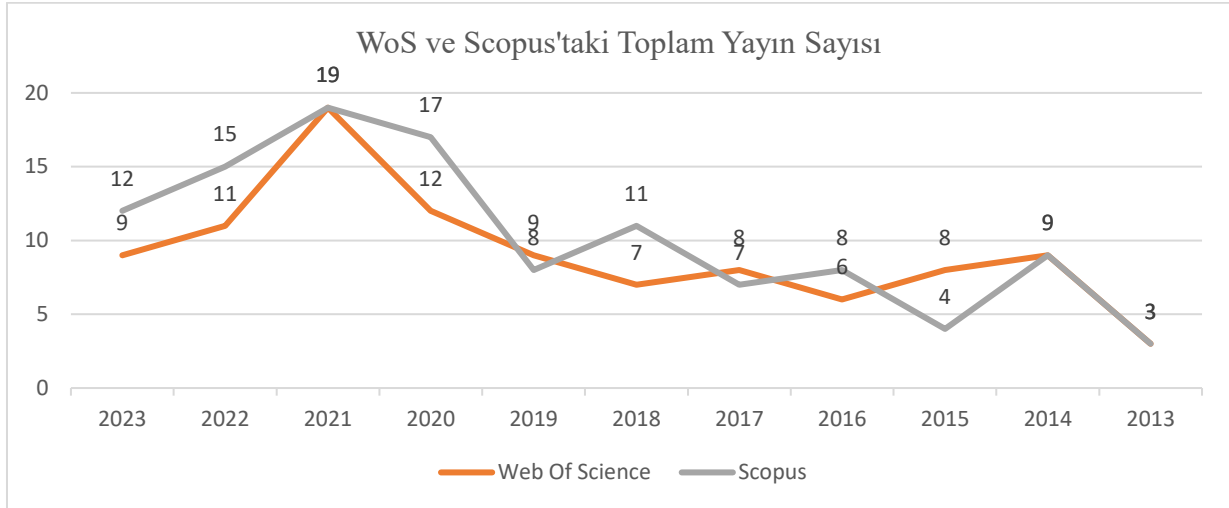
Tablo 3: WoS ve Scopus'taki İnsani Yardım Lojistiği ile İlgili Çalışmaların Dağılımı

WoS (101)			SCOPUS (113)		
Doküman Tipi	Toplam Sayı	Pay %	Doküman Tipi	Toplam Sayı	Pay %
Makale	78	77,2	Makale	77	66,7
Bildiri	16	15,8	Bildiri/Konferans	22	23
Dergi/Eleştiri	1	0,99	Dergi/Eleştiri	8	8,0
Kitap ve Kitap Bölümü	6	6	Kitap ve Kitap Bölümü	6	2,3

Araştırma kapsamında Web of Science (WoS)'da 101 çalışma yer alırken, Scopus'ta 113 tane çalışmanın yer aldığı tespit edilmiştir. WoS'daki çalışmalarda; 78 tane makale, 16 tane bildiri, 1 tane dergi/eleştiri, 6 tane kitap/kitap bölümü bulunmaktadır. Scopus'taki çalışmalarda ise 77 tane makale, 22 tane konferans bildirisi, 8 tane dergi/eleştiri ve 6 tane kitap/ kitap bölümü yer almaktadır.

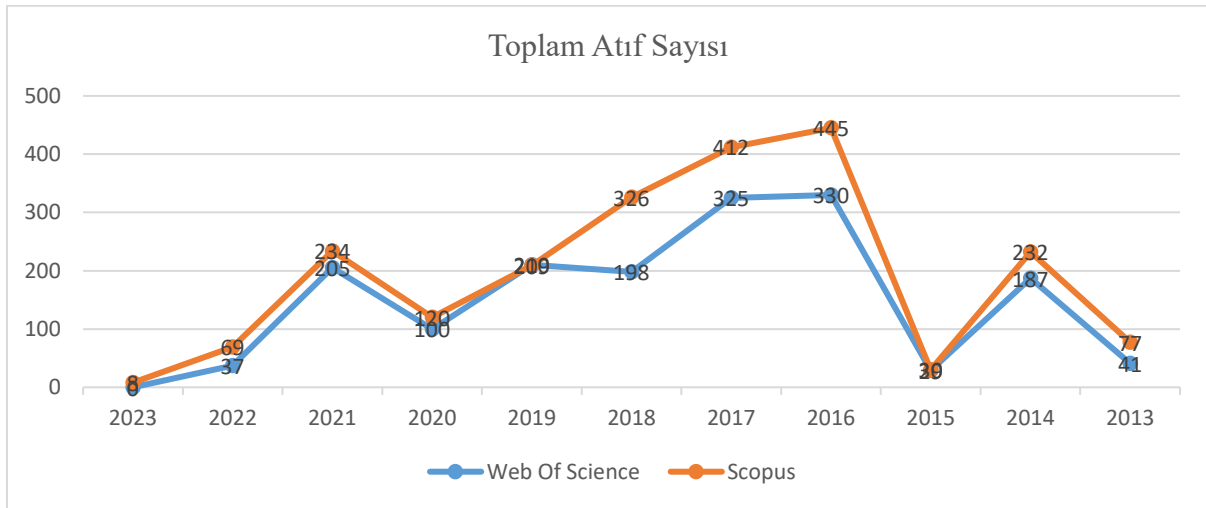
Araştırmanın Gelişimi

İnsani Yardım Lojistiği son yıllarda hızlı bir gelişme göstermiştir. Şekil 2 WoS ve Scopus'taki toplam yayın sayısını göstermektedir. Şekilde de görüldüğü üzere son yıllarda konuya ilgi artmaya devam etmektedir. Konu ile ilgili çalışmalar özellikle 2021 yılında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu tarihte toplam çalışma sayısı 38 olmuştur. WoS ve Scopus'taki toplam atıf sayısı da Şekil 3'de gösterilmiştir.

Şekil 2: WoS ve Scopus'taki Toplam Yayın Sayısı

İnsani Yardım Lojistiği ile ilgili çalışmalar dalgalı bir seyir izlemiştir. Hem WoS hem de Scopus'ta 2021 yılı en fazla yayının yapıldığı yıl olmuştur. Şekilde de görüldüğü üzere son yıllar da konuya ilgi artmaya devam etmektedir.

Şekil 3: WoS ve Scopus'taki Toplam Atıf Sayısı

Şekil 3'de görüldüğü üzere en fazla atıf 2016 ve 2017 yıllarında yapılmıştır. Hem WoS'da hem de Scopus'ta 2015 yılında atıfların sayısında ciddi oranda düşüş görülmüştür. WoS'da 2013 yılında 41 atıf, 2014 yılında 187 atıf yapılmıştır. 2015 yılında atıf sayısı ise 29'a düşmüştür. Scopus'ta benzer şekilde 2015 yılında atıf sayısı 30'a düşmüştür.

En Verimli/Üretken Yazarlar

Çalışmada bibliyometrik analiz için çeşitli performans göstergeleri ele alınmıştır. Toplam Yayın (TY) yapılan toplam yayın sayısını, toplam alıntı (TA) alınan toplam atıf sayısını ve toplam alınan atıfların sayısının toplam yayın sayısına bölünmesi ile (TA/TY) elde edilen atıf sayısı (YBA) yayın başına atıftır. Tablo 4'te WoS ve Scopus veri tabanından en etkili yazarlar, yayın sayısına göre sıralanmıştır.

Tablo 4: En Verimli/Üretken 10 Yazar

Yazar	WOS			Yazar	SCOPUS		
	Toplam Yayın Sayısı (TY)	Toplam Alıntı Sayısı (TA)	YBA		Toplam Yayın Sayısı (TY)	Toplam Alıntı Sayısı (TA)	YBA
Khan, M.	5	63	12,6	Kovacs, G	6	123	20,5
Kovacs, G	5	98	19,6	Spens, K.	4	44	11
Rodriquez G.S.	4	121	30,25	Khan, M.	4	47	11,75
Alborez,P.	4	121	30,25	Alborez,P.	4	149	37,25
Parvaiz, G.S.	3	35	11,6	Tatham, P.	3	72	24
Klump, M.	3	35	11,6	Rodriquez G.S.	3	132	44
Altay, N.	3	8	2,66	Parvaiz, G.S.	3	43	14,3
Tatham, P.	3	38	12,6	Masudin, J.	3	28	9,3
De Leeuw	3	88	29,3	Luo, W.	3	16	5,3
Nurmala,N	2	88	44	Comes, T.	3	16	5,3

Scopus veri tanında en yüksek katkı yapan kişi Kovacs, G. olup 6 yayını bulunmaktadır. Ancak Alborez, P.'nin 4 yayını olmasına rağmen YBA sayısı en yüksek araştırmacıdır. WoS'ta ise Kovacs, G ve Khan, M'nin 5 yayınları olup en yüksek katkı yapan kişilerdir. Rodriquez G.S. ve Alborez,P. de 4 yayını ile katkı sağlamışlardır. Rodriquez G.S ve Alborez,P. 'nin YBA sayısı 30,25 dir.

Araştırmaların Yapıldığı Bilim Dalları

Bibliyometrik analizin bu aşamasında insani yardım lojistiği ile ilgili WoS ve Scopus'ta bulunan çalışmalar, çalışmanın yapıldığı alanlara göre sıralanmıştır. Aşağıdaki Tablo 5'te bu alandaki çalışmaların yapıldığı ilk on çalışmanın alansal dağılımı listelenmiştir.

Tablo 5: İnsani Yardım Lojistiği Çalışmalarının Alansal Dağılımı

Disiplin	WOS		Disiplin	SCOPUS	
	TY	%		TY	%
İşletme ve Ekonomi	38	28	İşletme, Yönetim ve Muhasebe	39	19,6
Mühendislik	26	19,1	Mühendislik	39	19,6
Yöneylem Araştırması ve Yönetim Bilimi	21	15,4	Karar Bilimleri	34	17,1
Bilim Teknoloji ve Diğer Konular	12	8,8	Sosyal Bilimler	30	15,1
Çevre Bilimleri Ekoloji	10	7,3	Bilgisayar Bilimi	19	9,5

Bilgisayar Bilimi	9	6,6	Dünya ve Gezegen Bilimleri	10	5,0
Kamu Çevre ve İş Sağlığı	8	5,9	Çevre Bilimi	9	4,5
Ulaştırma	5	3,7	Matematik	8	4
Sosyal Bilimler ve Diğer Konular	4	3	Ekonomi, Ekonometri ve Finans	6	3
Matematik	3	2,2	Malzeme Bilimi	5	2,5

Yukarıdaki Tablo 5'te görüldüğü gibi insani yardım lojistiği oldukça geniş kapsamlıdır ve aynı zamanda konu ile ilgili birçok farklı alanda mühendislik, matematik, bilgisayar, enerji, yönetim ve çevre bilimi gibi bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. İlgili tabloda da görüleceği üzere insani yardım lojistiği ile ilgili çalışma alanlarının her iki veri tabanındaki sıralamaları farklılık gösterse de ortak alanlar bulunmaktadır.

WoS'ta en fazla yayın işletme ve ekonomi (%28), mühendislik (%19,1) yöneylem araştırması (15,4) bölümünde iken, en az yayının ise matematik (%2,2) alanında yapıldığı belirlenmiştir. Scopus'taki çalışmalar ise en fazla işletme, yönetim, muhasebe (%19,6) ile mühendislik (%19,6) alanında yapılmıştır.

İnsani Yardım Lojistiği ile İlgili En Fazla Çalışmanın Yapıldığı Ülkeler

İnsani yardım lojistiği ile ilgili farklı araştırmacılar tarafından farklı ülkelerde çalışmalar yapılmıştır. Tablo 6'da WoS ve Scopus'ta insani yardım lojistiği ile ilgili 2013-2023 yıllarında yayın sayısı bakımından en verimli 10 ülke gösterilmiştir.

Tablo 6: WoS Ve Scopus'ta İnsani Yardım Lojistiği İle İlgili En Fazla Çalışmaların Yapıldığı İlk 10 Ülke

Ülke	WOS			Ülke	SCOPUS		
	Toplam Yayın Sayısı (TY)	Toplam Alıntı Sayısı (TA)	YBA		Toplam Yayın Sayısı (TY)	Toplam Alıntı Sayısı (TA)	YBA
İngiltere	17	653	38,4	İngiltere	18	797	44,2
ABD	13	112	8,6	Çin	13	109	8,4
Hollanda	12	296	24,7	ABD	13	236	18,2
Çin Halk Cumhuriyeti	11	70	6,4	Hollanda	12	390	32,5
Brezilya	7	121	17,3	Brezilya	11	160	14,5
Finlandiya	7	114	16,3	Fransa	9	163	18,1
Fransa	7	145	21	Finlandiya	8	74	9,3
Almanya	7	25	3,6	Meksika	7	47	6,7
Avustralya	6	131	21,9	Endonezya	7	155	22,1
Güney Kore	6	78	13	Avustralya	7	182	26

Tablo 6'da insani yardım lojistiği alanında en fazla yayınların yapıldığı ilk on ülke sıralamasında hem WoS hem de Scopus'ta ilk sırada İngiltere'nin yer aldığı görülmektedir.

İngiltere'nin YBA sayısı diğer ülkelerin YBA sayısına göre daha yüksektir. Bu bağlamda İngiltere'de yapılan araştırmaların genel kalitesinin oldukça yüksek olduğu söylenilebilir. İngiltere WoS'da 17 yayın 653 atıf ile Scopus'ta 18 yayın 797 atıf ile yer almaktadır. WoS'ta İngiltere'yi 13 yayın 112 atıf ile ABD ve 12 yayın 296 atıf ile Hollanda takip etmektedir. Scopus'ta ise İngiltere'yi 13 yayın 236 atıf ile ABD ve 13 yayın 109 atıf ile Çin takip etmektedir. Yine tabloda görüleceği üzere her iki veri tabanında da insani yardım lojistiği ile ilgili en fazla alıntı yapılan yayın İngiltere'ye aittir.

İnsani Yardım Lojistiği ile İlgili Çalışmaların Yapıldığı Kurumlar

Bibliyometrik analizin bu aşamasında insani yardım lojistiği alanında en fazla yayın yapan kurumlar araştırılmıştır. Bu alanda her iki veri tabanında da (WoS ve Scopus) en fazla yayının yapıldığı kurumların listesi Tablo 7'deki gibidir.

Tablo 7: İnsani Yardım Lojistiği ile İlgili Yayınlarda Önde Yer Alan Kurumlar

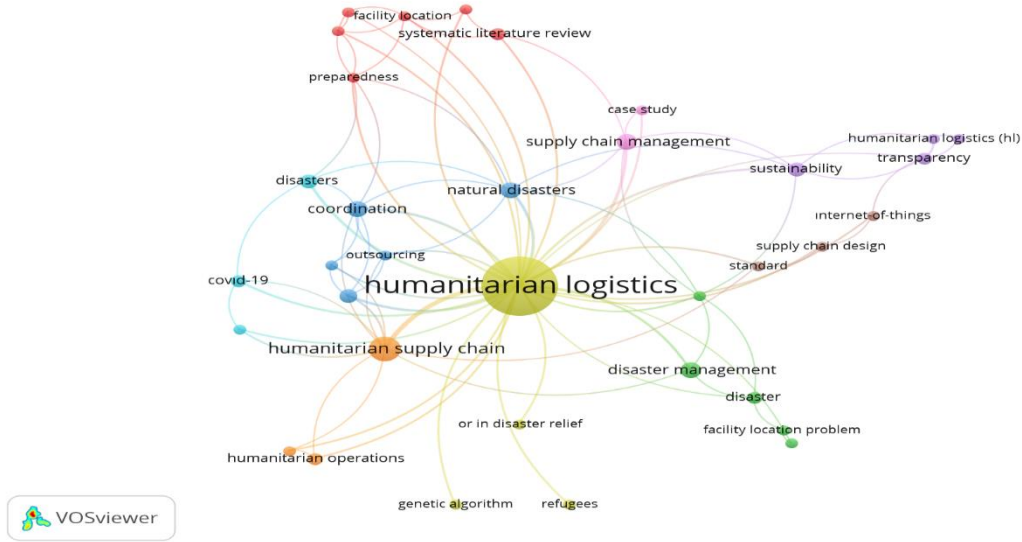
WOS			SCOPUS		
Kurum	TY	TA	Kurum	TY	TA
Hanken Ekonomi Okulu	7	114	Hanken - Svenska handelshögskolan	8	74
Aston Üniversitesi	4	121	Tahran Üniversitesi	4	368
Nottingham Trent Üniversitesi	4	187	Abdul Wali Khan Üniversitesi Mardan	4	47
Vrije Üniversitesi Amsterdam	4	138	Aston Üniversitesi	4	149
Yeungnam Üniversitesi	4	59	Yeungnam Üniversitesi	3	43
Abdul Valı Khan Mardan Üniversitesi	3	30	Kyoto Üniversitesi	3	87
Brunel Üniversitesi	3	275	Federal de Santa Catarina Üniversitesi	3	99
Galway Mayo Institute of Technology	3	19	London Brunel Üniversitesi	3	336
University Of North Carolina	3	6	Shanghai Maritime Üniversitesi	3	16
Griffith Üniversitesi	3	53	Nottingham Business School	3	206

WoS'ta ilk sırada Hanken Ekonomi Okulu 7 yayın ve 114 atıf ile yer alırken, Aston Üniversitesi 4 yayın, Nottingham Trent Üniversitesi 4 yayın, Vrije Üniversitesi Amsterdam 4 yayın ile Hanken Ekonomi Okulu'nu takip etmektedir. WoS'da en fazla alıntı yapılan çalışmalar Brunel Üniversitesi (275 atıf) ve Nottingham Trent Üniversitesi'ne (187 atıf) aittir.

Scopus'ta ise 8 yayın ve 74 alıntı ile Hanken-Svenska handelshögskolan ilk sırada yer almaktadır. Tahran Üniversitesi 4 yayın 368 alıntı ile 2. sıra da Abdul Wali Khan Üniversitesi Mardan 4 yayın ve 47 alıntı ile 3.sıra da Aston Business School 4 yayın 149 alıntı ile 4.sıra da yer almaktadır. Scopus'ta ise en fazla alıntı yapılan çalışmalar Tahran Üniversitesi (368 atıf) ve Brunel Üniversitesi London'a (336 atıf) aittir.

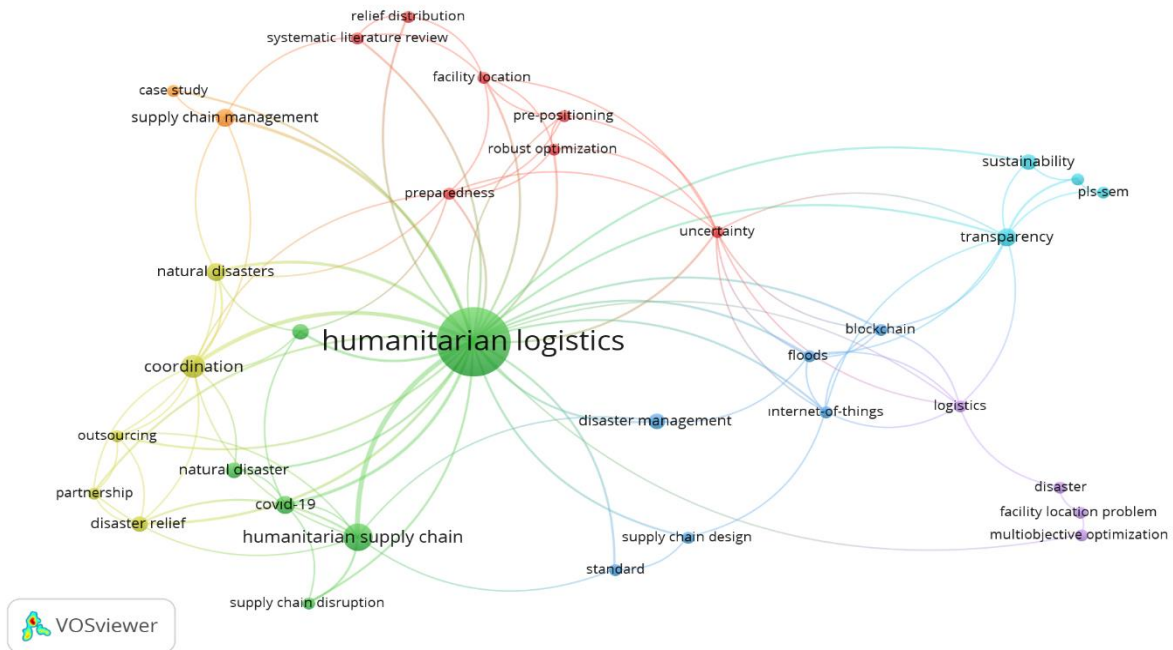
İnsani Yardım Lojistiği ile İlgili Anahtar Kelimeler

İnsani yardım lojistiği ile ilgili hem WoS hem de Scopus veri tabanındaki çalışmalarda yer alan anahtar kelimeler VOSviewer programı aracılığı ile analiz edilmiştir. Analiz sonucundaki ağ modeli aşağıdaki Şekil 4 ve Şekil 5'te gösterilmiştir.

Şekil 4: Scopus'ta Yayınlanan Makalelerde Yer Alan En Popüler Anahtar Kelimeler

Şekil 4'te Scopus'ta yer alan çalışmalarda anahtar kelimeler için VOSviewer programı ile ağ modeli oluşturulmuştur. Şekilde de görüleceği üzere insani yardım lojistiği ile birlikte en fazla kullanılan anahtar kelimeler arasında tedarik zinciri, afet yönetimi, doğal afet, koordinasyon ve lojistik kelimeleri bulunmaktadır.

Şekil 5: WoS'ta Yayınlanan Makalelerde Yer Alan En Popüler Anahtar Kelimeler

Şekil 5'te WoS'taki yer alan çalışmalardaki anahtar kelimeler için VOSviewer programı ile ağ modeli oluşturulmuştur. Şekilde de görüleceği üzere insani yardım lojistiği ile birlikte en fazla kullanılan anahtar kelimeler arasında tedarik zinciri, doğal afet, Covid-19 bulunmaktadır.

İnsani Yardım Lojistiğinde En Etkili 10 Makale

Çalışmanın bu bölümünde WOS ve Scopus'ta toplam atıf sayısı en fazla olan başka bir deyişle bu alanda en etkili on makale incelenmiştir. Bu makalelerin başlığı, yayımlanma yılı ve yayımlandığı dergi ile yazarı ele alınarak çıkarımlarda bulunulmuştur. Tablo 8'de WoS'ta en çok alıntı yapılan on makale gösterilmiştir.

Tablo 8: Web Of Science'de İnsani Yardım Lojistiği ile ilgili En çok Alıntı Yapılan 10 Makale

Yıl	Yazar	Başlık	Kaynağın Başlığı	(TA)
2016	Tofighi, S ;Torabi, SA; Mansouri, SA	Humanitarian logistics network design under mixed uncertainty	European Journal Of Operational Research	248
2017	Boonmee, Chawis; Arimura, Mikiharu; Asada, Takumi	Facility location optimization model for emergency humanitarian logistics	International Journal Of Disaster Risk Reduction	217
2018	Rodriguez-Espindola, Oscar; Albores, Pavel; Brewster, Christopher	Disaster preparedness in humanitarian logistics: A collaborative approach for resource management in floods	European Journal Of Operational Research	109
2019	Jabbour, Charbel Jose Chiappetta; Sobreiro, Vinicius Amorim; Jabbour, Ana Beatriz Lopes de Sousa; de Souza Campos, Lucila Maria; Mariano, Enzo Barberio; Renwick, Douglas William Scott	An analysis of the literature on humanitarian logistics and supply chain management: paving the way for future studies	Annals Of Operations Research	99
2017	Nurmala, N; de Leeuw, Sander; Dullaert, Wout	Humanitarian-business partnerships in managing humanitarian logistics	Supply Chain Management-International Journal	61
2014	Holguin-Veras, Jose; Taniguchi, Eiichi; Jaller, Miguel; Aros-Vera, Felipe; Ferreira, Frederico; Thompson, Russell G	The Tohoku Disasters: Chief Lessons Concerning The Post Disaster Humanitarian Logistics Response And Policy Implications	Transportation Research Part A- Policy And Practice	55

2016	van der Laan, Erwin; van Dalen, Jan; Rohrmoser, Michael; Simpson, Rob	Demand forecasting and order planning for humanitarian logistics: An empirical assessment	Journal Of Operations Management	52
2013	Sheppard, Allan; Tatham, Peter; Fisher, Ron; Gapp, Rodney	Humanitarian logistics: enhancing the engagement of local populations	Humanitarian logistics: enhancing the engagement of local populations	37
2014	(Schiffing, Sarah d; Piecyk, Maja	Performance measurement in humanitarian logistics: a customer-oriented approach	Journal Of Humanitarian Logistics And Supply Chain Management	33
2014	M. Safeer; S.P. Anbuudayasankar; Karti k Balkumar K. Ganesh	Analyzing transportation and distribution in emergency humanitarian logistics	12th Global Congress On Manufacturing And Management	31

Tablo 8 incelendiğinde Tofighi, S, vd.'nin 2016 yılındaki "Humanitarian logistics network design under mixed uncertainty" başlıklı çalışmaları en fazla atıf sayısına sahip çalışma olduğu görülmektedir. İlgili tabloda en etkili makale listesinde 2. sırada Boonmee, C. vd.'nin 2017 yılında yapmış oldukları "Facility location optimization model for emergency humanitarian logistics" çalışmaları 217 atıf ile yer almaktadır. En fazla atıf'ın yapıldığı üç çalışmanın içeriği şu şekildedir; ilk sırada yer alan Tofighi vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada; bir afet olayı meydana gelmeden önce ya da afet meydana geldikten sonraki aşamalarda temel lojistik sorunlarıyla başa çıkabilmek için ve olası depremlere hazırlık amacıyla yardım ağının oluşturulması amaçlanmıştır. Çalışmada deprem sonrası ulaşım ağı güzergahlarının kullanılabilirlik düzeyi de dikkate alınmış ve yardım dağıtım planı geliştirilmiştir. Boonmee vd. (2017) ise yapmış oldukları çalışmada 1950'li yıllardan beri katlanarak artan doğal ve insan kaynaklı afetlerin öneminden bahsetmiş ve insani yardım lojistiği ile ilgili tesis konumu sorunları üzerine araştırmalar yapmışlardır. Ayrıca makalede tesislerin konumu (dağıtım merkezleri, depolar, barınaklar, enkaz kaldırma sahaları ve tıp merkezleri) ile ilgili hem afet öncesi hem de afet sonrası durumlar incelenmiştir. Rodríguez-Espíndola vd. (2018) de çalışmalarında 2013 yılında Meksika'da yaşanan sel felaketinde herhangi bir kuruluşun durumu bağımsız bir şekilde yönetme yeteneğinin olmadığını ve o dönemde öyle büyüklükteki bir felaketi yönetecek yeterli kaynağın bulunmadığını belirtmiştir.

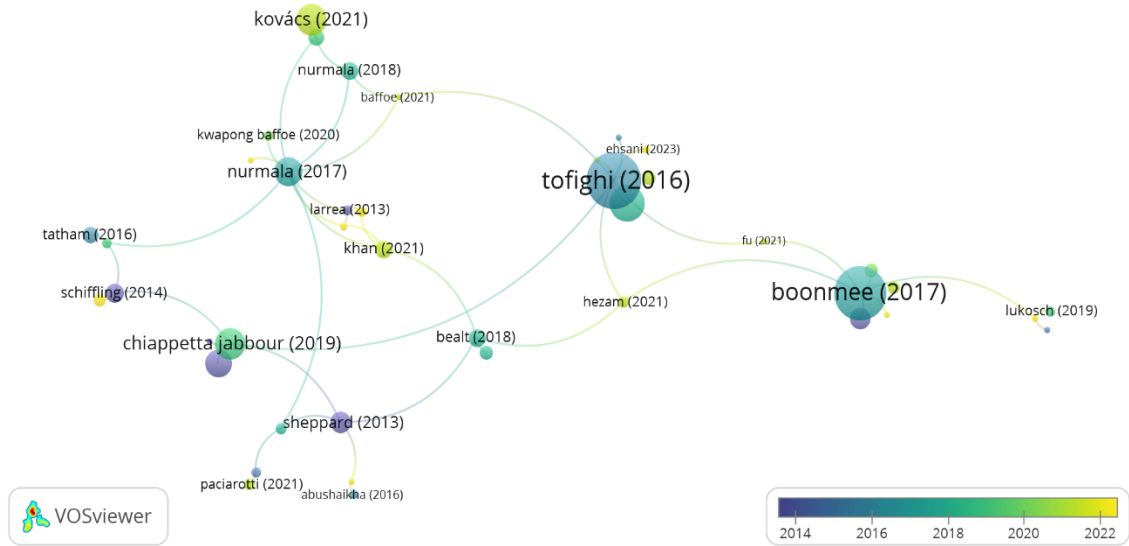
Tablo 9'da Scopus'ta insani yardım lojistiği alanında en çok alıntı yapılan makalelerin başlığı, yayımlandığı yılı ve yayımlandığı dergi ile makalenin yazarı listelenmiştir.

Tablo 9: Scopus'ta İnsani Yardım Lojistiği İle İlgili En Çok Alıntı Yapılan 10 Makale

Yıl	Yazar	Başlık	Kaynağın Başlığı	(TA)
2016	Tofighi, S ;Torabi, SA; Mansouri, SA	Humanitarian logistics network design under mixed uncertainty	European Journal Of Operational Research	303
2017	Boonmee, Chawis; Arimura, Mikiharu; Asada, Takumi	Facility location optimization model for emergency humanitarian logistics	International Journal Of Disaster Risk Reduction	275
2018	Rodriguez-Espindola, Oscar; Albores, Pavel; Brewster, Christopher	Disaster preparedness in humanitarian logistics: A collaborative approach for resource management in floods	European Journal Of Operational Research	132
2019	Jabbour, Charbel Jose Chiappetta; Sobreiro, Vinicius Amorim; Jabbour, Ana Beatriz Lopes de Sousa; de Souza Campos, Lucila Maria; Mariano, Enzo Barberio; Renwick, Douglas William Scott	An analysis of the literature on humanitarian logistics and supply chain management: paving the way for future studies	Annals Of Operations Research	95
2021	Kovács, Gyöngyi;Falagara Sigala, Ioanna	Lessons learned from humanitarian logistics to manage supply chain disruptions	Journal of Supply Chain Management	93
2017	Nurmala, N; de Leeuw, Sander; Dullaert, Wout	Humanitarian-business partnerships in managing humanitarian logistics	Supply Cham Management-An International Journal	80
2014	Holguín-Veras, osé;Taniguchi, Eiichi;Jaller, figuel;Aros-Vera, elipe;Ferreira, Frederico;Thompson, Russell G; Save all to author list	The Tohoku disasters: Chief lessons concerning the post disaster humanitarian logistics response and policy implications	Transportation Research Part A: Policy and Practice	75
2016	van der Laan, Erwin; van Dalen, Jan; Rohrmoser, Michael; Simpson, Rob	Demand Forecasting And Order Planning For Humanitarian Logistics: An Empirical Assessment	Journal Of Operations Management	73

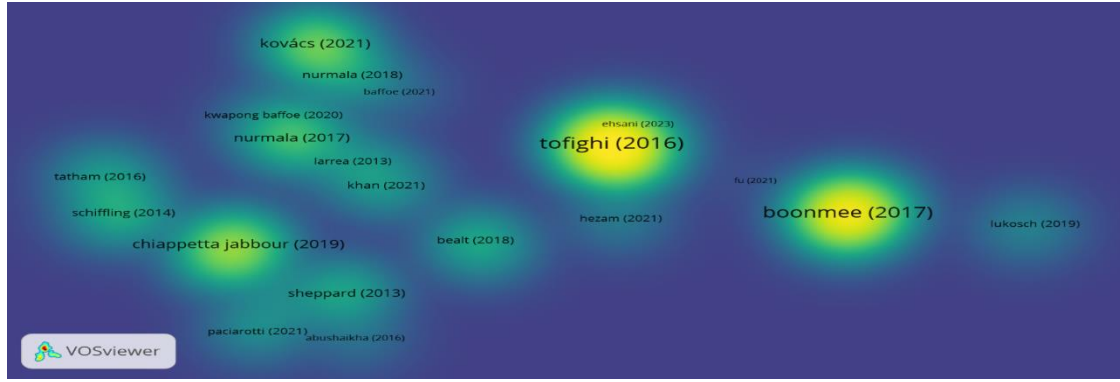
2018	Nikkhoo, Fatemeh;Bozorgi-Amiri, Ali;Heydari, Jafar	Coordination of relief items procurement in humanitarian logistic based on quantity flexibility contract	International Journal of Disaster Risk Reduction	57
2014	Safeer M. ^a ; Anbudayasankar S.P.;Balkumar, Kartik ^c ;Ganesh K. ^b	Analyzing transportation and distribution in emergency humanitarian logistics	Congress on Manufacturing and Management, GCMM 2014	46

Tablo 9’da Scopus veri tabanında insani yardım lojistiği ile ilgili en etkili makaleler listesi verilmiştir. İlgili tabloda da görüleceği üzere bu alan araştırmacılar tarafından farklı yönlerden incelenmiştir. Bunlar arasında gelecek araştırmacılara yol çizmesi amacı ile insani lojistik ve tedarik zinciri yönetimi üzerine literatür analizinin yapıldığı çalışmalardan tedarik zinciri aksaklıklarının yönetilmesi gibi etki oranı yüksek makaleler yer almıştır. Aşağıda Şekil 6’da en çok alıntı yapılan makalelerin yazarlarını gösteren katman haritası verilmiştir.

Şekil 6: En Etkili Makalelerin Yazarlarını Gösteren Katman Haritası

Şekil 6’da yer alan en etkili makalelerin yazarları açısından katman haritası sonuçlarına göre yeşil renk ile belirtilen “Tofighi vd., 2016 Humanitarian logistics network design under mixed uncertainty” ve “Boonmee vd., 2017 Facility location optimization model for emergency humanitarian logistics” başlıklı çalışmaların en güncel çalışmalar olduğu ifade edilebilir. Aşağıda Şekil 7’de en çok alıntı yapılan makalelerin yazarlarını gösteren yoğunluk haritası verilmiştir.

Şekil 7: En Etkili Makalelerin Yazarlarını Gösteren Yoğunluk Haritası

Şekil 7 incelendiğinde en fazla atıf alan makalelerin yazarları sarı renk ile belirtilmiş olan “Tofighi vd., 2016- Humanitarian logistics network design under mixed uncertainty” ve “Boonmee vd., 2017- Facility location optimization model for emergency humanitarian logistics” olduğu ve yüksek düzeyde bir yoğunluğa sahip olduğu görülmektedir.

Sonuç

İnsani yardım lojistiği; felaketler, savaşlar, salgın hastalıklar, kıtlıklar, terör saldırıları ve acil durumlar gibi kriz durumlarında hızlı ve etkili bir şekilde yardım sağlanması amacı ile tasarlanan bir sistemdir. İnsani yardım lojistiği alanındaki süreçler, yardım malzemelerinin toplanmasını, depolanmasını, taşınmasını ve dağıtılmasını kapsar. Bu süreçlerin etkili bir şekilde koordine edilmemesi, yardım malzemelerinin hedeflenen yerlere ulaşmasını zorlaştırabilir ve zaman kaybına sebep olabilir. Bu nedenle lojistik süreçlerin hızlı ve etkili şekilde yürütülmesi oldukça önemlidir. Nitekim dünya genelinde yaşanan afetlerin sayısındaki artışta insani yardım lojistiğinin önemini daha da arttırmıştır. Ancak yapılan literatür taramasında her geçen gün önemi daha da artan bu alanla ilgili çalışmaların sayısının oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, yapılan bu çalışma da insani yardım lojistiği alanındaki araştırmaların ilerlemesine bütünsel bakış sunulması amacıyla bibliyometrik analiz yapılmıştır. Bibliyometrik analiz, bu alandaki yapılan çalışmaları ve gelişmeleri takip etmeye yardımcı olur.

Yapılan bu çalışmada 2013-2023 yılları arasındaki insani yardım lojistiği çalışmalarının gelişimi izlenmiştir. İlk olarak Türkiye’de bu alanda yapılmış olan tezler, bilimsel makaleler ve kongre bildirileri incelenmiştir. İnceleme sonucunda Türkiye’de bu alanda en fazla yüksek lisans tezi (%57) ve makale (%21) çalışmalarının yapıldığı belirlenmiştir.

Ardından bibliyometrik analizlerde sıklıkla kullanılan Web of Science ve Scopus veri tabanı kullanılarak 214 çalışma analiz edilmiştir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre; 2013-2023 yıllarında WoS’ta 101, Scopus’ta 113 çalışma yapılmıştır. Her iki veri tabanında da yapılan yayınların son yıllarda artış eğiliminde olduğu belirlenmiştir. Rejeb vd. (2022) de çalışmalarında insani yardım lojistiği ile ilgili yayınların 2014 ile 2020 yıllarında önemli ve istikrarlı ölçüde arttığını vurgulamıştır.

Çalışmada WoS ve Scopus’ta en fazla yayının 2021 yılında yapıldığı görülmüştür. Ancak atıfların 2016-2017 yıllarında yoğunlaştığı görülmüştür. Bu sonuç Erturgut ve Yılmaz (2020) tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarıyla paralellik göstermiştir. Nitekim Erturgut ve Yılmaz da (2020) çalışmalarında 2016-2018 yıllarında atıfların yoğunlaştığını belirtmiştir.

İnsani yardım lojistiği alanında en verimli/üretken yazarlar listesinde hem WoS hem de Scopus’ta ilk sıralarda Kahn, M ve Kovacs, G. yer almıştır. Ancak yayın başına atıf sayısı en

yüksek yazar Alborez, P. (WoS'ta 30,25-Scopus'ta 37, 25)'dir. Yine en verimli/üretken yazarların arasında Tatham, P. de yer almaktadır. Rejeb, vd. (2022) yapmış oldukları bibliyometrik analizleri neticesinde insani yardım lojistiği alanında en fazla yayına sahip bilim insanları sıralamasında ilk sıralarda Van Wassenhove L. N., Tatham P. ve Kovacs, G.'nin yer aldığı görülmüştür. Benzer şekilde Tisott vd. (2018) tarafından yapılan bibliyometrik analizde de en etkili yazarlar listesinde ilk sırada Kovacs, G, yer alırken, Tatham, P.'nin de öncü yazarlardan biri olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla yapılan bu çalışmaların sonucu elde ettiğimiz sonucu destekler niteliktedir.

Yapılan analiz neticesinde insani lojistik alanında en çok çalışılan alanların işletme, yönetim, muhasebe, mühendislik, yöneylem alanları olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç insani yardım lojistiğinin multidisipliner bir yapıya sahip olduğu yönündeki geçmiş araştırma bulgularını desteklemektedir. Aynı zamanda Erturgut ve Yılmaz (2020)'in çalışmalarıyla da örtüşmektedir.

İnsani lojistik alanındaki çalışmalarda önde gelen ülkeler arasında hem WoS'ta hem de Scopus'ta ilk üç ülke içerisinde İngiltere ve ABD yer almaktadır. Bu sonuç ise hem Khan vd. (2022)'nin hem de Rejeb vd. (2022)'nin çalışma sonuçları ile paralellik göstermiştir. Yine bu alanda yapılan çalışmaların eğitim kurumlarına göre yayın sayısına bakıldığında WoS'ta 8 Scopus'ta 7 yayın ilk sırada Finlandiya'da bulunan Hanken-Svenska handelshögskolan'ın yer aldığı belirlenmiştir. Bu sonuç da Ceballos Parra (2015), Tisott vd. (2018), Erturgut ve Yılmaz (2020) ile Khan vd. (2022)'nin çalışmalarının sonuçları ile paralellik göstermiştir.

İnsani yardım lojistiği ile ilgili hem WoS hem de Scopus veri tabanındaki çalışmalarda yer alan anahtar kelimeler VOSviewer programı aracılığı ile analiz edilmiştir. Analiz neticesinde Scopus'ta en fazla kullanılan anahtar kelimeler arasında tedarik zinciri, afet yönetimi, doğal afet, koordinasyon ve lojistik kelimeleri yer alırken; WoS'ta da tedarik zinciri, doğal afet, Covid-19 bulunmaktadır.

Çalışma kapsamında WoS'ta ve Scopus'ta en etkili on makale de değerlendirilmiştir. Değerlendirme neticesinde her iki veri tabanında da Tofighi, S; Torabi, S. A.; Mansouri, S. A. tarafından 2016 yılında yapılan "Humanitarian logistics network design under mixed uncertainty" başlıklı çalışma en fazla atıf olarak ilk sırada yer almıştır.

Yapılan bu çalışma ile insani yardım lojistiğinin de yapılan çalışmalara genel bir bakış sağlamak ve okuyucunun farklı uygulama alanları ile de ilgili bilgi edinmesine yardımcı olmak amaçlanmıştır. Bu çalışmadaki temel kısıt; çalışmanın sadece Web of Science ve Scopus veri tabanlarına dayalı olarak yapılmış olmasıdır. Dolayısıyla çalışmanın genelleştirilme yeteneği sınırlandırılmıştır. Gelecekteki araştırmacılar çalışmanın bulgularını zenginleştirmek amacı ile Emerald, Science Direct, Springer, Taylor ve diğer kaynaklardan faydalanabilirler. Diğer bir kısıt ise çalışmanın 2013-2023 Kasım ayını kapsamasıdır. Ayrıca bundan sonraki çalışmalarda metodoloji genişletilerek daha derinlemesine analiz yapılabilir.

Kaynakça

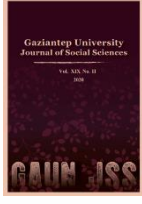
- Agha, H. M. A (2022). *The contribution of skills of humanitarian logistics workers to logistics performance in disaster relief*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İbni Haldun Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Al, U. ve Coştur, R. (2007). Türk Psikoloji Dergisi'nin bibliyometrik profili, *Türk Kütüphaneciliği*, 21(2): 142-163.
- Arslan, A. Ş. (2014). *Using containers as storage facilities in humanitarian logistics* (Yüksek Lisans Tezi). Çankaya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri Mühendisliği Ana Bilim Dalı.

- Ayvazoğlu, G. (2021). *İnsani yardım lojistiği planlama süreci için bir model ve takip sistemi önerisi: Hatay ili örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gümüşhane Üniversitesi. Afet Yönetimi. Ana Bilim Dalı.
- Başkaya, S. (2015). *Prepositioning of relief items in humanitarian logistics considering lateral transshipment opportunities*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Becerikliler, U. (2017). *Afet ve insani yardım lojistiği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Boonmee, C., Arimura, M., ve Asada, T. (2017). Facility location optimization model for emergency humanitarian logistics. *International Journal Of Disaster Risk Reduction*, 24, 485-498.
- Ceballos Parra, P. J. (2015). *Aproximación al estado de investigación en logística humanitaria: un enfoque bibliométrico* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Universidad Nacional de Colombia sede Manizales.
- Chiappetta Jabbour, C. J., Sobreiro, V. A., Lopes De Sousa Jabbour, A. B., De Souza Campos, L. M., Mariano, E. B., ve Renwick, D. W. S. (2019). An analysis of the literature on humanitarian logistics and supply chain management: paving the way for future studies. *Annals Of Operations Research*, 283, 289-307.
- Çaylak, S. (2019). *İnsani yardım lojistiğinde sivil-asker işbirliği performansı kapsamındaki lojistik becerilerin değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Deniz Bilimler ve Teknolojisi Enstitüsü.
- Çelik, M., Ergun, Ö., Johnson, B., Keskinocak, P., Lorca, Á., Pekkün, P., ve Swann, J. (2012). Humanitarian logistics. In new directions in informatics, optimization, *Logistics, and Production*, 18-49
- Çetinkaya, N. (2019). *A novel model for humanitarian logistics: Hot meal delivery aftermath of an earthquake*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Galatasaray Üniversitesi. Fen Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Dindarık, N., ve Fidan, Y. (2020). Türkiye’de mültecilerin yaşadıkları bölgelere yönelik insani yardım lojistiği: Kızılay örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 135-154.
- Ertem, M. A., ve Şahin Arslan, A. (2019). İnsani yardım lojistiği için konteyner deposu tasarımı. Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği Ulusal Kongresi, İstanbul.
- Erturgut, R., ve Yılmaz, B. (2020). Afet ve insani yardım lojistiği alanında yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 105-123.
- Goffnett, S. P., Helferich, O. K., ve Buschlen, E. (2013). Integrating service-learning and humanitarian logistics education. *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, 3(2), 161–186.
- Holguín-Veras, J., Taniguchi, E., Jaller, M., Aros-Vera, F., Ferreira, F., ve Thompson, R. G. (2014). The tohoku disasters: chief lessons concerning the post disaster humanitarian logistics response and policy implications. *Transportation Research Part A: Policy And Practice*, 69, 86-104.
- Jones, R. L., Guha-Sapir, D., ve Tubeuf, S. (2022). Human and economic impacts of natural disasters: Can we trust the global data?. *Scientific Data*, 9(1), 572.
- Karayün, İ. (2022). *İnsani yardım lojistiğinde gıda ve beslenme ürünlerine yönelik yapay sinir ağları temelli dinamik malzeme ihtiyaç planlaması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Maltepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

- Kavlak, H. (2016). *Intermodal freight transportation in humanitarian logistics*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çankaya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Khan, M., Parvaiz, G. S., Tohirovich Dedahanov, A., Iqbal, M., ve Junghan, B. (2022). Research trends in humanitarian logistics and sustainable development: A bibliometric analysis. *Cogent Business & Management*, 9(1), 2143071.
- Konu, A.S. (2014). *Humanitarian logistics: pre-positioning of relief items in istanbul*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi. Endüstri Mühendisliği. İstanbul.
- Kovács, G., ve Falagara Sigala, I. (2021). Lessons learned from humanitarian logistics to manage supply chain disruptions. *Journal of Supply Chain Management*, 57(1), 41-49.
- Kovács, G., ve Tatham, P. (2010). What is special about a humanitarian logistician? A survey of logistic skills and performance. Supply chain forum. *An International Journal*, 11(3), 32-41.
- Kovacs, G., Spens, K., (2009). Identifying challenges in humanitarian logistics. *International Journal Of Physical Distribution & Logistics Management*, 39(6): 506-528.
- Kovács, G., ve Spens, K. M. (2007). Humanitarian logistics in disaster relief operations. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 37, 99–114. Doi:10.1108/09600030710734820
- Köseoğlu, A. M., ve Çevikel, G. (2014). Yumuşak güç: İnsani yardım operasyonları ve Türkiye'deki Suriyeli mülteciler. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (43)1, 56-78.
- Kula, A.F. (2022). *Afet öncesi zarar azaltma faaliyetlerinin insani yardım lojistiğindeki etkisinin en iyileme kullanılarak incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya Teknik Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü. Konya.
- Kunz, N., ve Reiner, G. (2012). A meta-analysis of humanitarian logistics research. *Journal Of Humanitarian Logistics And Supply Chain Management*, 2(2), 116-147.
- Kuşçuoğlu, M., ve Çağlar, B. (2013). İnsani yardım ve lojistik yönetimi. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (29), 45-52.
- M. Aghajani And S. A. Torabi (2019). A mixed procurement model for humanitarian relief chains, *J. Humanit logistic. Supply Chain Management.*, 10(1), 45-74.
- M. Lauras, J. Vargas, L. Dupont ve A. Charles, (2014). A location-allocation model for more consistent humanitarian supply chains, in information systems for crisis response and management in mediterranean countries, *Cham*, 20(1) 1–12
- M. Sharifi-Sedeh, A. Ardalan, S.-A. Torabi, And D. Khorasani-Zavareh (2020). Factors behind the prepositioning of relief items in Iran: A qualitative study, *Injury*, 51(4), 906–912,
- Margesson, R. (2013). International crises and disasters: U.S. Humanitarian assistance response mechanisms. *Congressional Research Service Report*.
- Mutlu, İ. N. (2023) *insani yardım lojistiğinde şehir içi dağıtım planlama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Nikkhoo, F., Bozorgi-Amiri, A., ve Heydari, J. (2018). Coordination of relief items procurement in humanitarian logistic based on quantity flexibility contract. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 31, 331-340.
- Nurmala, N., De Leeuw, S., ve Dullaert, W. (2017). Humanitarian–business partnerships in managing humanitarian logistics. *Supply Chain Management: An International Journal*, 22(1), 82-94.
- Özkapıcı, D. B. (2015). *An intermodal humanitarian logistics model based on maritime transportation for relief item distribution in Istanbul*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çankaya Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.

- Öztürkel, M. (2021). *Afet yönetimi, afet lojistiği ve insani yardım lojistiği alanında yapılan tez çalışmalarının bibliometrik analizi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tarsus Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Mersin
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics, *Journal of Documentation*, 25, 348-349.
- Raghuram, S., Tuertscher, P. ve Garud, R. (2010). Research note—mapping the field of virtual work: A cocitation analysis. *Information Systems Research*, 21(4), 983-999.
- Rejeb, A., Rejeb, K., ve Keogh, J. G. (2022). A bibliometric analysis of humanitarian logistics. *Acta Technica Jaurinensis*, 15(2), 74-90.
- Rodríguez-Espíndola, O., Albores, P. ve Brewster, C. (2018). Disaster preparedness in humanitarian logistics: a collaborative approach for resource management in floods. *European Journal Of Operational Research*, 264(3), 978-993.
- Safeer, M., Anbuudayasankar, S. P., Balkumar, K., ve Ganesh, K. (2014). Analyzing transportation and distribution in emergency humanitarian logistics. *Procedia Engineering*, 97, 2248-2258.
- Schiffing, S., ve Piecyk, M. (2014). Performance measurement in humanitarian logistics: a customer-oriented approach. *Journal Of Humanitarian Logistics And Supply Chain Management*, 4(2), 198-221.
- Senir, G. (2021). Covid-19 salgınında insani yardım lojistiğinin ve tedarik zinciri yönetiminin önemi. *Fiscaoeconomia*, 5(1), 296-308.
- Sheppard, A., Tatham, P., Fisher, R., ve Gapp, R. (2013). Humanitarian Logistics: Enhancing The Engagement Of Local Populations. *Journal Of Humanitarian Logistics And Supply Chain Management*, 3(1), 22-36.
- Sheu, J.-B. (2007). Challenges of emergency logistics management. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 43(6), 655-659.
- Stockholm Declaration (2003). Children and Residential Care <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/stockholm-declaration-children-and-residential-care-12-15-may-2003/> Erişim tarihi: 13.11.2023.
- Sümer, E. (2023) *İnsani yardım lojistiği: Ankara'nın Çankaya ilçesindeki mahallelere Covid-19 aşısının dağıtılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Şahin, A., Alp Ertem, M., ve Emür, E. (2014). Using containers as storage facilities in humanitarian logistics. *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, 4(2), 286-307.
- Şahin, A. Ş. (2014). *Using containers as astorage facilities in humanitarian logistics*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çankaya Üniversitesi. Endüstri Mühendisliği Ana Bilim Dalı.
- Tanyaş, M., Günalay, Y., Aksoy, L., ve Küçük, B. (2013). İstanbul ili afet lojistik planı kılavuzu. İstanbul Kalkınma Ajansı.
- Temiz, S. (2021). *İnsani yardım lojistiğinde tesis yer seçimi ve rotalama problemi için bir matematiksel model önerisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Tisott, P. B., Tondolo, V. A. G., Longaray, A. A., Camargo, M. E., ve Tondolo, R. D. R. P. (2018). A bibliometric analysis regarding humanitarian operations and critical situations. *Revista GEINTEC-Gestão, Inovação e Tecnologias*, 8(3), 4508-4521.
- Thomas, A. ve Kopezak, L. (2005). From logistics to supply chain management: The path forward in the humanitarian sector, 15(1), 1–15. *Technical Report, Fritz Institute, San Francisco*.

-
- Thomas, A., 2004. Leveraging private expertise for humanitarian supply chains. *Forced Migration Review*. 21, 144–122.
- Tofghi, S., Torabi, S. A., ve Mansouri, S. A. (2016). Humanitarian logistics network design under mixed uncertainty. *European Journal Of Operational Research*, 250(1), 239-250.
- Tomasini, R. M., Wassenhove, L. N. V., (2009). From preparedness to partnerships: case study research on humanitarian logistics. *International Transactions In Operational Research*, 16(5): 549-559
- Uslu, A. (2016). *Afet sonrası insani yardım lojistiğinde stokastik talepli çok depolu araç rotalama problemi: Ankara ili örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü
- Van Der Laan, E., Van Dalen, J., Rohrmoser, M., ve Simpson, R. (2016). Demand forecasting and order planning for humanitarian logistics: an empirical assessment. *Journal Of Operations Management*, 45, 114-122.
- Yılmaz, G. (2017). Restoranlarda bahşiş ile ilgili yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14 (2), 65-79
- Yılmaz, H. (2021) *İnsani yardım lojistiğinde dağıtım merkezi yer seçimi ve İstanbul uygulaması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi. Endüstri Mühendisliği.
- Yılmaz, Ü. (2019). İnsani yardım lojistiği faaliyetlerinde insansız hava araçlarının kullanım alanları. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 43-54.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Organizational Cultures and Internalization of Green Practices: A Comparative Research in Foreign Subsidiaries¹

Örgüt Kültürü ve Yeşil Uygulamaların İçselleştirilmesi: Yabancı Alt Kuruluşlarda Karşılaştırmalı Bir Araştırma

Aysima KURMAN^{a*} Mustafa ÖZSEVEN^b

^a Income Assistant Specialist, Ministry of Treasury and Finance, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-6531-0881

^b Assoc. Prof. Dr., Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Faculty of Business, Adana / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-3720-646X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21 Haziran 2023

Kabul tarihi: 7 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Örgüt kültürü,

Yeşil uygulamalar,

Eyfel kulesi örgüt kültürü,

Aile-tipi örgüt kültürü.

ÖZ

Bu çalışmada, yeşil uygulamaların içselleştirilmesinde örgüt kültürünün etkisi olup olmadığı ortaya konulmak istenmektedir. Bu minvalde, bu çalışmanın amacı örgüt kültüründen kaynaklanan yapısal uygulamaların, örgüt düzeyinde gelişen çevreci uygulamalara nasıl yansımaları göstermektedir. Araştırma amacı doğrultusunda Türkiye bağlamında yatırım yapmış 3 alt kuruluş üzerinde çoklu vaka analizi yapılmıştır. 3 farklı işletmenin ne tür örgüt kültürüne sahip oldukları, yeşil uygulamaların hangi seviyede içselleştirildiğine yönelik verilerin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme formu takip edilerek sekiz görüşme yapılmıştır. Devamında, toplanan veriler içerik analizine tabi tutulmuş ve bu şekilde araştırma bulgularına ulaşılmıştır. Araştırmaya dahil edilen işletmelerin eyfel kulesi ve/veya aile tipi örgüt kültürüne sahip oldukları gözlemlenmiştir. Eyfel Kulesi kültürüne sahip Şirket 1’de, yeşil uygulamaların düşük-orta derecede benimsendiği gözlemlenmiştir. Eyfel kulesi kültürü ve aile tipi kültür öğelerini barındıran Şirket 2’de yeşil uygulamaların yüksek düzeyde içselleştirildiği görülürken, Şirket 2 ile aynı tip örgüt kültürünü benimsemiş Şirket 3’te yeşil uygulamaların düşük-orta derecede içselleştirildiği görülmüştür. Araştırma bulguları, yeşil uygulamaların ve örgüt kültürünün benimsenmesinde tam bir örüntü olmadığını gösterse de bulgular örgütlerde yeşil uygulamaların içselleştirilmesinde, örgüt kültürü unsurlarının zorunluluk veya gönüllülük bağlamında nasıl olması gerektiğine de ışık tutmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 21, 2023

Accepted: October 7, 2023

Keywords:

Organizational culture,

Green practices,

Eiffel tower organizational culture,

Family-type organizational culture.

ABSTRACT

This study aims to reveal whether organizational culture has an impact on the internalization of green practices. In this respect, the aim of this study is to show how structural practices arising from organizational culture are reflected in environmental practices developing at the organizational level. In line with the research purpose, a multiple case analysis was conducted on 3 subsidiaries that invested in the context of Türkiye. Eight interviews were conducted by following a semi-structured interview form to collect data on what kind of organizational culture three companies have and to what extent green practices are internalized. Subsequently, the collected data has been subjected to content analysis and research findings were obtained in this way. It was observed that the companies included in the research had an Eiffel tower and/or family type organizational culture. In the Company 1, which has an Eiffel tower culture, it was observed that green practices were adopted at a low-medium level. While it was observed that green practices were internalized at a high level in the Company 2, which incorporated eiffel tower culture and family-type culture elements, it was observed that green practices were internalized at a low-medium level in the Company 3, which adopted the same type of organizational culture as Company 3. Although the research findings show that there is no identical pattern in the adoption of green practices and organizational culture, the findings also shed light on how the elements of organizational culture should be in the context of required or volunteerism in the internalization of green practices in organizations.

¹ This study is based on Aysima Kurman’s Master Thesis (*Effects of Green Fit on Organizational Identification: A Comparison in The Different Organizational Cultures*) which was conducted in Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University Graduate School of Social Sciences under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Mustafa Özseven.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: aysima_kurman@hotmail.com

Introduction

In the last decade, it is remarkable that there are many efforts to understand the role of green human resource in the business practices and place of green practices at how the businesses provide contribution to sustainability (see. El Dessouky & Alquaiti, 2020; Hossen, Ashadullah & Islam, 2018; Kılıç & Vatansever, 2017; Norton, Parker, Zacher & Ashkanasy, 2015; Masri & Jaaron, 2017; Opatha & Arulrajah, 2014; Öselmiş, 2020; Renwick, Redman & Maguire, 2013; Yusoff, Othman, Fernando, Amran, Surienty & Ramayah, 2015; Yusoff, Ramayah & Othman, 2015). It can also be considered that green human resource, which has the potential to contribute to the development of an environmentally friendly organizational climate, can offer a perspective to address macro-level sustainability concerns (George, Howard-Grenville, Joshi, & Tihanyi, 2016, p. 1881; Yusoff et al., 2015; Yusoff, Ramayah & Othman, 2015). Green human resource is about development of green attitudes and behavior through the human resource practices such as recruitment, incentive, compensation, training, green policies (Opatha & Arulrajah, 2014, p. 105-106; Yusoff et al., 2015). On the one hand, green human resource is regarded as a dynamic in the internalization of environmental practices at the meso level (Ahmad, 2015; Opatha & Arulrajah, 2014; Pallavi & Bhanu, 2016; Shah, 2019), on the other hand, it is intended to show how green behavior can be internalized at the micro level (Norton et al., 2015; Ramus & Steger, 2000). So much so that when other studies in the literature are carefully examined, it is seen that there is a concern to understand how green practices can be internalized at the organizational and employee levels (See Bissing-Olson, Iyer, Fieldings & Zacher, 2013; Norton et al., 2015, p. 105, 112; Scherbaum, Popovich, & Finlinson, 2008). It arouses curiosity how the coercive practices, norms and rules imposed by the organization can differ at the organizational level, especially in the internalization of green practices (Bissing-Olson et al, 2013; Norton et al., 2015, p. 105, p. 115). On the other hand, studies had been performed to reveal the relationship between human resource practices and organizational cultures (e.g. Fernández et al., 2003; Jabbour, 2011). Considering that one important dimension of differentiation in terms of practices, norms, values and rules at the organizational level is organizational culture (E. H. Schein & P. Schein, 2017, p. 3-5), one wonders about the role of effective organizational culture in shaping green practices. Accordingly, the question of the research is: Does organizational culture have an effect on the internalization of green practices? In other words, is there a difference between different organizational cultures and the internalization of green human resource practices? In the light of all this information, this research will reveal the connection between structural elements at the organizational level and the internalization of green practices. In this way, the moderating factors in the internalization of green practices will be understood more clearly. As the organizational climate, espoused values, formal philosophy, shared meanings and root metaphors are the characteristics of organizational culture (E. H. Schein & P. Schein, 2017, p. 3-5), organizational culture has been selected to regard the organizational factor. It should be noted that organizational cultures were considered as Eiffel Tower, Family, Incubator and Guided Missile cultures (Trompenaars & Asser, 2010), in this research. Green human resources practices (Shah, 2019), and other organizational practices were considered as green practices. The study keeps on with theoretical framework and method. Then, findings are reported and discussion has been presented. Study is concluded with recommendations for future research and constraints of the research.

Theoretical Framework

Organizational Culture

Organizational culture is a phenomenon consisting of values, norms, practices, rituals and symbols that are common in a particular organization (Danışman & Özgen, 2008, p. 279;

Hofstede, 2001; Rousseau, 1990; Schein, 1992), and it paves way for adapting the changing environmental dynamics and producing structural elements to cope with the problems at the organizational level (Schein, 1984, p. 3). E. H. Schein and P. Schein (2017, p. 3-5) listed the organizational culture characteristics as follows:

behavioral regulations observed in interaction with people, organizational climate, formal rituals and celebrations, espoused values, formal philosophy, group norms, rules of the game, identity and images of the self, embedded skills, habits of thinking, mental models, or linguistic paradigms, shared meanings, root metaphors or integrating skills.

Organizational culture has been considered with different perspectives by different authors in the literature (Cameron & Quinn, 2006; Daft, 2015; Denison & Mishra, 1995; Kızıloğlu & Bayrak Kök, 2017). Cameron and Quinn (2006, p. 37-43) defined four types of organizational culture as hierarchical, market, clan and adhocracy. Hierarchical culture develops based on the following principles: rules, specialization, hierarchy, accountability, meritocracy, impersonality, and separate ownership (Cameron & Quinn, 2006, p. 37; Erdem, Adıgüzel & Kaya, 2010, p. 77; Yücel & Koçak, 2014, p. 49). Establishment cooperation with the market actors in shaping the business processes (such as buying some inputs and raw materials from the market or contracting any business practice to market actor) is considered as market type organizational culture (Cameron & Quinn, 2006, p. 39). However, involving the employees in decision-making processes as to increasing the level of employees' commitment to the organization is the main idea in the clan culture (Cameron & Quinn, 2006, p. 41). When the developing new products in a short time period and giving quick response to the market demands, adhocracy type organizational culture provides necessary conditions where it is required to be innovative and dynamic (Cameron & Quinn, 2006).

Beside from that guided missile, eiffel tower, family and incubator are the four main types of organizational culture so as to classify the organizational cultures in the international context (Trompenaars & Asser, 2010). In guided missile-type organizational culture, there is a low level of centralization but a high level of formalization and it is a business-oriented organization type where knowledge and specialization are the determining factors in the organization and commitment to work becomes evident (Trompenaars & Asser, 2010, p. 61). In the family-type organizational culture, there is a high level of centralization, but a low level of formalization is observed, while trust, power and personal relationships are determinative (Trompenaars & Asser, 2010, p. 62). In the family-type organizational culture, the father figure comes to the fore and this figure represents power and authority (Trompenaars, 1994; Trompenaars & Asser, 2010). In the eiffel tower organizational culture type, both centralization and formalization levels are high, while rules and procedures, expertise, and task-oriented features come to the fore (Trompenaars & Asser, 2010, p. 63). In this type of eiffel tower organizational culture in which professionalization comes to the fore, each actor in the structure is aware of his/her own task responsibilities (Trompenaars & Asser, 2010, p. 64). In the eiffel tower culture, power and authority are attributed to roles and positions (Trompenaars, 1994). Trompenaars and Asser (2010, p. 92), empowering the employee is evident in order to be successful in a business with incubator culture.

Green Practices in Organizations

As increasing anxiety for climate change, decreasing level of clean water and forest area, there is a call to scholars of organizational studies as to developing solutions for grand challenges (Gehman, Etzion & Ferraro, 2022; Gümüşay et al., 2020). It is seen that the grand challenges that appear in the organizational area under these headings have certain characteristics. These properties are complexity, uncertainty, over-existence, joint effort and macro-level position (Gehman et al., 2022; Gümüşay et al., 2020). While it is understood from complexity that grand challenges lead to the development of various events with different

factors, uncertainty means that it is not known exactly when and how they will happen (Gehman et al., 2022; Gümüşay et al., 2020). In the joint effect, it is mentioned that different actors should take action to solve the problem (Gehman et al., 2022; Gümüşay et al., 2020). It is understood that there are concrete steps that business can do against the grand challenges that are expected to be solved at different levels by developing green human resource practices (see. Opatha & Arulrajah, 2014; Yusoff, et al., 2015) and employee green behavior (see Norton et al., 2015). Norton et al. (2015, p. 110-113), classified the effective factors in the internalization of employee green behavior as follows: institutional (Marshall, Cordano, & Silverman, 2005), organizational (Ramus & Steger, 2000), leader (Robertson & Barling, 2013), team (Lingard, Gilbert, & Graham, 2001), and employee (Greaves, Zibarras, & Stride, 2013). It can be considered that green human resource can also be effective in developing employee green behavior at the organizational level (Norton et al., 2015; Pallavi & Bhanu, 2016, p. 16; Shah, 2019). Green human resources practices can be listed as follows (Shah, 2019): *green compensation management; green health and safety; green job analysis and design; green labor relations; green performance management; green recruitment and selection; green training and development*. Organizations allocate resources to engage in environmental activities to reduce work-related diseases in green health and safety (Shah, 2019, p. 4), however, employees are encouraged for environmental activities with rewards and compensation in green compensation management (Ahmad, 2015, p. 7). Organizations consider environmental issues in developing job descriptions and take the initiative to protect the environment in green job analysis (Shah, 2019, p. 2). Green recruitment processes are about hiring people with environmental and sustainable policies (Pallavi & Bhanu, 2016, p. 16). Green performance management comprises the company's environmental responsibilities and environmental policies during the process of performance appraisal (Ahmad, 2015, p. 6; Epstein & Roy, 1997). Green training and development gives environmental awareness to employees and encourages them to solve environmental problems (Ahmad, 2015, p. 7).

This increasing attention on green practices paves way for the motivation to perform an empirical study to reveal the consideration of factors organizational climate (Handfield et al., 2001; Norton et al., 2015, p. 115; Paille et al. 2014). As told before, organizational culture has taken a key point to see the organizational context as inclusive factor (E. H. Schein & P. Schein, 2017; Schein, 1992). In particular, as stated by Norton et al. (2015), it is noteworthy that the effect of organizational culture on the internalization of green practices at the organizational level should be revealed. In this study, it is focused on determining at what level internationally operating companies internalize green human resource practices in order to see the impact of different organizational cultures on the internalization of green practices. In order to see green practices clearly, green human resource practices were determined as the focal point of the research and compared in the different companies. In this direction, there has been performed a comparative research by taking consideration three international investments of different three companies in Türkiye.

Research Method

As the research question requires the comparison of the organizational culture and internalization green human resource practices, the multi-case analysis method was selected to see different cases (Eisenhardt, 1989; Eisenhardt & Graebner, 2007). Three companies of Turkish and foreign origin were selected and included in the research, which have the potential to have different type organizational culture, are industrial organization. At first, randomly determined companies in different sectors were contacted and invited to participate in the research, and the research question was tried to be solved through 3 companies that agreed to participate in the research. One of the companies operates in the production of building materials and the other two in the production of electrical energy. Interview method was

performed within the framework of multiple case methodology (Eisenhardt, 1989; Eisenhardt & Graebner, 2007). Here, too, the origin of countries of foreign companies will not be written in order not to disclose the companies. Semi-structured interview form has been used during the interviews, which was approved by the ethics committee. Some of the questions were asked as follows: “Has an environmental policy been developed in your company?” “Are your employees rewarded for green performance?”; “Do job descriptions include environmentalism?”; “What kind of environmental training is provided to employees?”; “Are the environmental practices of the employee included in the performance evaluations?”; “Is the candidate's green environmental personality considered during the recruitment process?”. “What is the level of centralization and hierarchy in terms of business culture?”; “Is there a business-oriented or people-oriented orientation in terms of decision-making?”; “Are subordinates involved in the process development phase?”; “How is the distribution of authority distributed proportionally and evenly among the subordinate relationship?” Although these questions were asked to the interviewees based on the study of Shah (2019), which was adapted into Turkish by Öselmiş (2020), new questions were asked that developed the dimensions according to the course of the interview.

Table 1: Data Collection by Interviews

The Company Where the datas collected about	Interviewee (Int.) /Duration	Company 1	Company 2	Company 3
Interviews	Int. 1 / 25 minutes	Position: Sustainability Expert		
	Int. 2 / 25 minutes	Position: Foreign Trade Officer		
	Int. 3 / 30 minutes		Position: Planning Manager	
	Int. 4 / 35 minutes			Position:OHS Regional Manager
	Int. 5 / 35 minutes			Position: Environmental Engineer
	Int. 6 / 35 minutes			Position:Environmental Engineer
	Int. 7 / 30 minutes		Position: Assistant Sales Manager	
	Int. 8 / 40 minutes		Position: Environment &Sustainability Directorate	

Detailed information about data collection can be seen in Table 1. As seen in Table 1, the total interview took 245 minutes and they were recorded and resolved within 48 hours. Preliminary information was given to the participants that the interview was recorded and their consent was taken orally. Attention was paid to ensure that the interviewees were people who could answer the research question and familiar with green practices in the companies. As can be seen in Table 1, care was taken to ensure that at least one interviewee from each company included in the research was responsible for environmental and sustainability issues. The resolved interviews lasted for 4136 words and 16 pages in Times New Roman Punto with 1.5 line spacing. After the data collection, the interview notes were subjected to content analyzes in line with the research question. During the content analysis, researchers analyzed the interviewee notes separately by opening coding line by line (Charmaz, 2006; Corbin & Strauss, 1990, p. 12-13). This open coding phase helped to determine the sub-dimensions of the dimensions in the research (the company's internalization of environmental practices and the

dimensions of the organizational culture) in analyzing the data. During the analysis of the research data, what green practices could be and the dimensions in which organizational culture could be measured were determined by looking at theory and interviewee statements. Particularly in the process of determining organizational culture dimensions, attention was drawn to the points emphasized by Trompenaars and Asser (2010). The dimensions obtained as a result of the analysis can be seen in Table 2 and Table 3. After the determination of dimensions, researchers independently coded the dimensions as low, medium and high.

In the first codings, the interrater reliability between coders was below 30 percent level, which was made by using the computer package program. Since the level of reliability is very low, the coders came together to review the points where they were separated and then re-coded. This process continued until the coders were sure that they had reached the truth. As a result, the Krippendorff Alpha level increased to a reliable rate of 79,86 percent, which is so close to 80 that indicates to the alpha level introduced by Krippendorff (Krippendorff, 2004), (Krippendorff, 2004). The Krippendorff Alpha was chosen because it is the preferred reliability scale to indicate agreement between different coders working on the same theme (Krippendorff, 2004). Sample codings were made as follows: "... For example, we have a target to reduce direct and indirect emissions in carbon emissions by 33% by 2030... (Int 1)" is coded as high. "... Paper waste has been prevented by purchasing software to serve that department, including the quality system, human resources and even purchasing. (Int. 7)" is coded as high, as well. The internalization level of green practices of company dimension was examined in terms of the company's green human resources practices (Shah, 2019). If the company is trying to follow environmentalist policies to employees in training and job descriptions, and if it provides mechanisms to support the environmental practices of employees in remuneration and reward, the level of internalization is coded as high. During determining the organizational cultures, the statements of Trompenaars and Asser (2010) were taken into account. Accordingly, in the case of the company included in the research, if the importance of task, hierarchy and power is given at a high level, decisions are taken from the center, the level of subordinates to take initiative is medium or low, the practices are highly standardized and subordinates are closely observed, it is concluded that the eiffel tower organizational culture is dominant. It is concluded that an organizational culture in which both eiffel tower and family-type organizational culture are present together, when the importance is given to people rather than task, but hierarchy and power are also given relative importance, the influence of the center in making decisions remains in place, the initiative of subordinates is partially low and close supervision of employees is moderate.

Findings

Coding results indicate that Company 1 and Company 3 show consistency about the level of internalization of green practices, however Company 2 has different level in internalization of green practices (See Table 2).

Table 2: The Internalization Level of Green Practices of Company

Dimension	Company 1	Company 2	Company 3
The company's being environmentally friendly in solid waste management	High	High	High
The company is environmentally friendly in water consumption and water waste management	High	High	High
The company's emphasis on practices that will reduce emissions (reducing electricity consumption, etc.)	High	High	High
Involving environmental practices in the company's social responsibility projects	Moderate	High	Low

Paying attention to environmental/green issues in organizational practices	High	High	Moderate-High
Providing training to employees on environmentalism	High	High	Moderate-High
Clearly defining environmental targets	High	High	Moderate
Being an environmentalist is a criterion in recruitment	Moderate	Low	Low
The company has an environmental policy	High	High	Moderate
Considering environmentalism in performance management	Moderate	High	Moderate
Human resource practices that will reduce carbon emissions (eg, electronic processes)	Moderate	High	Moderate
Including environmentalism in job descriptions	Low-Moderate	High	Moderate
The company's environmental practices away from commercial concerns	Low	High	Low
The company's environmental practices wholeheartedly (really for the environment)	Low-Moderate	High	Low
Reflecting environmental practices in pricing	Low-Moderate	High	Low
Totally The Internalization Level of Green Practices of Company	Higher than low and lower than moderate	High	Higher than low and lower than moderate

In Table 2, it can be seen how these internalization levels are realized in the companies, in terms of the dimensions. The codings indicate that Company 2 internalizes green practices at a high level, however Company 1 and Company 3 internalize green practices at higher than low and lower than moderate levels. It is understood that Company 2 took nearly high score except one dimension (being an environmentalist is a criterion in recruitment). Company 1 highly internalizes practices about water and solid waste and reducing emission, training employees on environmentalism, setting environmental policy and targets, same as Company 3. However, Company 1 took moderate score about being an environmentalist is a criterion in recruitment, environmental practices in the company's social responsibility projects, considering environmentalism in performance management, and human resource practices that will reduce carbon emissions. Beside from that Company 1 has low score about having have environmental practices away from commercial concerns. Lastly, low-moderate score has been ascribed to the Company 1 about including environmentalism in job descriptions, and the company's environmental practices wholeheartedly (really for the environment), and reflecting environmental practices in pricing. Company 3 took low score about involving environmental practices in the company's social responsibility projects, being an environmentalist is a criterion in recruitment, having have environmental practices away from commercial concerns and environmental practices wholeheartedly (really for the environment), and reflecting environmental practices in pricing. However, moderate-high score has been ascribed to Company 3 about paying attention to environmental/green issues in organizational practices and providing training to employees on environmentalism. Finally, Company 3 took moderate score in clearly defining environmental targets, having have an environmental policy and human resource practices that will reduce carbon emissions, considering environmentalism in performance management and including environmentalism in job descriptions.

Internalization of Green Practices in Company 1

It has been observed that Company 1 attaches great importance to solid and liquid waste management and practices that will reduce emissions. The following interviewee statements support this:

We are a global group company. Our company has signed the Paris Climate Agreement and pledged to be carbon neutral by 2050. We have a culture of sustainability in our company with both social and

economic dimensions from the past. In this context, we have targets such as water reduction, waste reduction, recycling issues, carbon emission reduction that we set with a concrete, calculated percentage. For example, we have a target to reduce direct and indirect emissions by 33% by 2030. In addition, we have targets such as trainings and small activities on increasing the environmental awareness of employees. In order to direct the market within the country, we have goals such as lobbying activities and cooperation with such NGOs. As a company, we have made plans to reduce our environmental footprint (Int. 1).

As pointed out previous, consistency can't be seen about the score of green human resource practices of Company 1. One of the fact that of this condition might be that the company has just started these sustainability practices. In this way, it can be said that the company has not yet completed its applications. The following interviewee statements support this:

We started setting those goals just last year. We plan to collect our first concrete targets by the end of this year. So we haven't given any feedback to our employees yet. In the coming year, we will transfer the results such as how much of our goals we have achieved and how we are doing to our employees. There is a control mechanism within our company to which we send all our calculations. When announcing this to the outside, we always proceed with third party verification in order not to be greenwashed. Controlling and sharing our outputs is also one of our goals (Int. 1).

It is also seen that employees are trained periodically about learning practices of sustainability, gaining awareness about sustainability, and what the course of sustainability practices in the world is. So much so that in these trainings, development is made not only in the office environment but also in how to exhibit more environmentally friendly behavior in daily lives.

They are trying to create an awareness about recycling. Apart from this, we try to provide training regularly by identifying certain specific topics. For example, the contribution of minimal living to sustainability. In recent months, we've given a general tutorial and we wanted to start from the most basic place, which is what sustainability is. We have given a training covering what is known about this subject, what is being done in the world about this issue, which countries are doing what kind of things, what is being done about this issue in Türkiye and what can be our part individually. Afterwards, we had an interactive gamified training on individual awareness on our own internal platform. We have implemented training on several topics such as sustainability on the street, sustainability in the office and sustainability in our home. We apply award-winning trainings (Int.1).

It can be understood from the following statements that environmental practices are newly developed in Company 1 and that the participation of employees is tried to be ensured in order to internalize it:

... I don't think the environmental culture in the company is very high, but rather we are trying to increase this culture. There are people who are very conscious, as well as people who are not interested at all. Collecting ideas from employees and putting their ideas into practice is one of the processes we operate, but we are progressing more minimally in this regard (Int. 1)...

The tellings of the interviewees show that Company 1 is at the starting point for green human resource and green practices in the company's context because of the the level of implementation and institutionalization of them.

Internalization of Green Practices in Company 2

It is seen that internalization of green practices are high in almost every dimension in Company 2. In parallel with this, it can be said that the company has a high level of solid and liquid waste management, emission reduction, environmental practices in social responsibility projects, the importance given to being environmentalist in organizational practices and environmentalist policy. This can be understood from the following interviewee statements:

...However, as long as you are able to act responsibly and manage and control the rules with the support of the management, you will reach a result in time. We have studies on energy efficiency and resource use in our business, and I think we are a brand in waste management. We have recycled 92% of the waste

we have produced throughout history. Therefore, we have trainings on this subject where we share tips on what can be done in people's homes, from annual and periodic trainings (Int. 8) ...

It has been observed that Company 2 sets environmental targets on the basis of each division. As we move from departments to individuals, it is understood that these goals are set and observed individually, as well. The following interviewee's statement supports this:

... On our scale, the effect of individuals on a plant-wide yield or inefficiency is not measurable. However, all relevant departments have process objectives and the environment is definitely among these targets. Therefore, we expect them to directly monitor the performance of the departments. We inspect them 2 or 3 times a year. When you go towards individuals, unlike the departments, we set personal performance targets for whatever is a priority for that year that we set with human resources. There is definitely an environment in these. For example, the operations department definitely has a target related to emissions (Int. 8)...

Since the environmental behaviors at the individual level are also taken into account in the evaluation of employees' performance, it is understood that environmental practices are internalized at a high level in the Company 2. The following interviewee statements support this claim:

... There are also questions about the environmental performance of the employee in the annual performance interviews. We are waiting for the supervisor to answer those questions. We contribute externally. For example, if a department is warned several times during the year by a single staff member (Int. 8)...

Similar to Company 1, we can understand from the following statements that environmental trainings are provided for employees in Company 2.

... Training is provided at least twice a year. In these trainings, first of all, they are approached with a global education logic. It starts with what being an environmentalist will bring to the world, not to the company. From the pollution that a drop of oil can create, to where the world can go if the world is not environmentalist, it is then transformed into company-based targets. Trainings are given by visually supporting the things that the person needs to do with short films, animations or flow charts (Int. 7)...

Another point that draws attention in Company 2 is that even if the employee does not have environmentalist features in the recruitment, an additional effort is made to gain these characteristics in the process of socialization within the company.

If there's something about that in your resume, of course we'd like to hear about it, but it's not something that comes up with much. We tend to take more raw people and add something about the environment (Int. 8)...

Results of coding show that Company 2 carries out environmental practices with the concern of being an environmentally friendly company. This course of internalization differs from the Company 1 as of implementation of these practices arised from the internal policy of company not dictation of external institution or another factor. In general, it can be said that Company 2 has internalized environmental practices at a high level.

Internalization of Green Practices in Company 3

Company 3 strive to bring in green concern in the company policies and practices with increasing environmental awareness of employees, identifying certain goals per month and clarifying performance target at the beginning of the year, and reduction of fuel consumption. These struggles produced the clear results in green practices of employees in their daily business activities. Especially in the practices carried out in the external environment, Company 3 aims at not polluting the environment. This can be understood from the following interviewee statements:

In field applications, we first try to increase the environmental awareness of employees. Within the scope of the 14001 environmental policy, we explain the management system and inform the employees about what is hazardous waste, what is household waste, what is recyclable waste. Every time we go out on the

field, we have certain goals per month, such as controlling to reach a certain number of teams and supervising them. Part of the supervision is also about the environment. For example, whether employees leave the materials they use to the environment or if there is a material left to the environment from the team working before, we observe whether the team that works later removes this material from there and as a result, we inform about the environment. We make observations about whether the wastes are contaminated on the ground (Int.6).

With the reduction of fuel consumption, we have started to look at the applications in the field with different eyes. There have been demands from the employees themselves, such as collecting plastic seals attached to the meters and taking them to recycling areas. (such as where we will store these wastes and where we will collect them). As occupational safety experts, when we set a performance target at the beginning of the year, the environmental target is among these targets (Int.5).

Another point that draws attention in Company 3 is that employees take individual rewards in order to increase the level of internalization of their environmental practices.

Yes, we do. For example, one of our employees was deemed worthy of an award as a result of a proposal about the environment. We have competitions on World Environment Day (Int.6).

It is understood that on the basis of transferring environmental practices to employees in Company 3, activities are also performed through announcement (for example, with *various digital applications used*).

Our priority is to transfer directly, it can be transferred through various digital applications used within the company, on websites, in OHS announcement boards in workplaces (Int.5).

In general, it can be said that environmental practices are still developing in this company. The following interviewee statement supports this.

.. It is difficult to qualify as advanced, but it would be more accurate to call it developing (Int. 5).

The basic dynamic underlying being an environmentalist in this company is that being environmentalist is an important criterion in the evaluation of the company in accessing green bonds. We can understand this from the following interviewee's statement.

The EBRD (European Bank for Reconstruction and Development) had bought 20% of the Istanbul Stock Exchange. Later, when the negotiations between the government and the European Union could not pass a certain point, the bank gave up on this investment. EBRD has decided to support environmental investment in reliable institutions. Therefore, the EBRD loan is the loan with the lowest interest rate and the longest term among the loans for environmental improvement. We use 100 million dollars from this loan. Therefore, the environment has become an indispensable financial resource for the company. This is the case for most of the big companies. Since companies do not have the luxury of giving up this resource, they happily fulfill these obligations and competencies. From reducing the carbon footprint, fashionable environmental concepts have all become preferred by companies due to monetary requirements (Int.4)...

This point leads to a low perception of volunteering in the company's environmental culture as of development of company's environmental policy with coercively not the cognitive.

Organizational Cultures of Companies

The codings indicated that Company 2 and Company 3 had dimensions of eiffel tower and family type culture, while Company 1 had only dimensions of eiffel tower culture. The coding results can be found in Table 3 below.

Table 3: Organizational Culture of Companies

Dimension	Company 1	Company 2	Company 3
Level of importance to task	High	Moderate	Moderate
Given importance to hierarchy	High	Moderate	Moderate
Emphasis on power	Moderate	Moderate	Moderate
Decision taken from the center	Moderate	Moderate	Moderate
Flexibility for subordinates in decision making	Moderate	Moderate	Moderate
Emphasis on equality in the distribution of authority	Low-Moderate	High	Moderate
Standardization in practices	High	Moderate-High	High
Close surveillance of the actions of subordinates in practices	High	High	High
Type of Organizational Culture	Eiffel Tower	Eiffel Tower-Family Culture	Eiffel Tower-Family Culture

A high level of emphasis on task, hierarchy, standardization, and close oversight of the actions of subordinates is dominant in the Company 1. However, there is a moderate level of emphasis on power, centralization of decisions, and flexibility of subordinates in the Company 1. Lastly, dimension of distribution of authority takes low-moderate score in the Company 1. The following interviewee statements support them:

Since we are a group company, there is a commitment to the group, a decision-making mechanism according to the group directives. The board of directors meets every week for the general operation. Regular reports are made to the group headquarters in Paris and regular audits are carried out by the group. In the internal functioning, there is an approval system from the subordinate to the top. For example, any personnel can open any purchase request. However, if there is an interim manager, if the top manager approves it, it will be processed (Int. 1).

At every stage, subordinates have the right to speak, ideas/suggestions can be made on every issue, but the approval of the superior is observed. Things work entirely through corporate processes. Each unit has a written procedure for its operation, and employees must comply with it. For example, there is a process that includes the approval and information of 3-4 units for 1 package of sample product to go to the customer. Initiative cannot be used in processes determined by procedures (Int. 1).

Our business is committed to the values of employee focus, respect for the environment, sustainability and being innovative in the sector (Int. 1).

In Company 2, it was seen that the importance given to task, hierarchy and power is at moderate level. And taking the decisions from the center, the standardization in the applications and giving flexibility to subordinates were at the moderate level, as well. The equality in the distribution of authority and the close supervision of the actions of the subordinates in the practices were at a high level. Lastly, moderate-high score is given about standardization in practices. These findings indicate that both eiffel tower and family type cultures are seen in this company. The following interviewee statements support this claim:

This company has a people-oriented approach to everything. We have a slogan called "People First" that has been used by the administration for years. First, the person needs to work in a happy, safe and healthy way. When it comes to the decision-making part of the business, all kinds of decisions are not taken together with the subordinates. There is a production level where every decision is made according to its strategic level. But after these decisions are taken, they are shared with the subordinates. However, in some cases, subordinates are also involved in decision-making processes. As with any company, there are details that vary according to the specificity of the decision taken (Int. 7)...

It's about work habits and work culture. When you're too people-oriented, I see a tendency to get lost in unnecessary detail. You start listening to why a job should not be done instead of how a job should be done. Our turnover in employees is quite low... As long as we are people-oriented, as we try to incorporate people's ideas into the decision-making mechanism, I think it becomes more difficult to make decisions (Int. 8).

No supervisor gets his criticism there. But there is a side in new friends who question what to buy without showing what to give. Therefore, we get the questions of when I will progress and when I will get a title from our new friends (Int.8).

The basic mindset of this company is based on the slogan "People First". Rather than production figures or other figures, agents are used that will cause minimal harm to the chemicals we use so that people can come to their jobs with confidence, healthy, without any injuries. Maximum equipment is provided to ensure occupational safety. The motto of the people here in terms of work is to keep our order at the highest level and to make efforts in this way (Int.7).

Company 3, which has the same culture as Company 2, has shown a moderate level of emphasis on business, hierarchy and power. It was seen that decisions were taken from the center and subordinates were given moderate level flexibility in making decisions. It was observed that the equality of distribution of authority was at a moderate level, and the standardization of practices and close supervision of the actions of subordinates were at high level. So, it can be said that Company 3 owns both eiffel tower and family type culture together.

We are business-oriented and employee-oriented. In a hierarchical way, I said, they are not in our company, long discussions are definitely held. Since we are listed on the stock market at a rate of 20%, we are far from situations like a family company when making decisions. Our company, which is an international partner, has a serious know-how and it goes in parallel with this when decisions are made. Employee involvement is also sought. Serious negotiations are taking place. There is also a sincere atmosphere. When the CEO comes, you don't stand up and stand in the main stance like in the government office, you can call him by his very comfortable name (Int. 4).

... We have a suggestion system that we call the piggy bank of ideas open to everyone. You express your ideas in terms of job security, environmental sense or in different areas with all your freedom. These go through an evaluation mechanism. If deemed appropriate, these ideas are put into practice. When we set our performance targets, we do not set targets that we cannot achieve. We are trying to achieve our goals by reaching mutual agreement (Int. 5).

There is a code of ethics, a very well-functioning ethics committee, and serious filters on internal auditing (Int. 4).

Results of the codings indicate that the relationship between the internalization level of green practices and organizational cultures doesn't show identical pattern. The comparison of the research results with the findings of previous studies will help to clarify this argument.

Discussion

In this study, it was indicated that the organizational culture, which determines the organizational climate, formal rituals, habits of thinking, and shared meanings (E. H. Schein and P. Schein, 2017, p. 3-5), has no clear effect on the internalization of green practices. As shown above, Company 2, which internalizes all of the green organizational practices nearly at a high level, took moderate level score about importance given to task, hierarchy, emphasis on power and decision taken from the center. These are expected to be high level in eiffel tower culture (Trompenaars & Asser, 2010, p. 63). Besides that in Company 2 emphasis on equality in the distribution of authority was high, which is especially seen in family type cultures (Trompenaars & Asser, 2010, p. 62). Except for the dimension of emphasis on equality in the distribution of authority, the same level of internalization was observed in Company 3 in particular for these dimensions. It can be said that eiffel tower and family-type culture are effective together in both Company 2 and Company 3. It is seen that Company 2 and Company 3 differ in terms of internalizing green practices. Totally, the internalization level of green practices of Company 2 was high, it was higher than low and lower than moderate in Company 3. It can be said that Company 2 has internalized green practices more than Company 3. In fact, it can be also said that Company 3 is closer to the eiffel tower culture and farther from the family-type culture. It is seen that emphasis on equality in the distribution of authority and standardization in practices differs with Company 2 about these dimensions. In the Company

1, which converged to the eiffel tower culture in all dimensions of the organizational culture, similar levels have been observed with Company 3 in terms of internalizing green practices. In what organizational context do employees acquire opportunity to having have green practices? In Opatha and Arulrajah (2014, p. 106) they stated that empirical studies should be conducted to answer this question. It can be said that employees in companies with family-type organizational culture have the opportunity to internalize green practices at high level (e.g. Company 2). In eiffel tower cultures, with more emphasis on task and higher standardization, the effort for employees to adopt green practices may be relatively lower. With these findings, this study partially answers the question of what type of organizational culture should be in order to internalize green practices more. These findings also shed light on the debate on whether environmental behavior can be gained through rules and procedures or voluntarily (Bissing-Olson et al., 2013; Borman & Motowidlo, 1993; Norton et al., 2015; Ones & Dilchert, 2012; Organ, 1997). It is seen that in Company 2, where family-type organizational culture is more dominant and high internalization is observed in almost all dimensions of green practices, the dimension of “*including environmentalism in job descriptions*” is higher than the other two Companies. Company 2 has higher level in factors of “*the company's environmental practices away from commercial concerns*” and “*the company's environmental practices wholeheartedly (really for the environment)*”. These findings also indicate that green practices can be adopted more voluntarily (Borman & Motowidlo, 1993; Organ, 1997) in the family-type culture, where more emphasis is placed on human than task. In support of this, Subramanian et al. (2016, p. 155), showed that ‘mild’ persuasion may be more effective in the adaptation of green practices than strict organizational policy and regulatory demands. In this study, findings were found to support these arguments. Giving more space to green practices in job descriptions or other human resources practices, high authority and centralization can increase the obligation in adopting green practices. However, it can be expected that level of importance to task should be lower and they should keep the standardization in practices lower so that businesses can voluntarily adapt green practices to their employees (Norton et al., 2015, p. 105). Only in the Company 1, where the eiffel tower culture dominates, it is seen that the level of importance to task and given importance to hierarchy are higher than the other two companies. Thus, it can be argued that the eiffel tower culture is more dominant in the Company 1, leading to lower levels of green practices compared to Company 2. As Paille et al. (2014, p. 454) stated, and Daily et al. (2007, p. 104), showed that environmental performance will increase as employees are given more freedom in workplace practices. Future studies may test this argument by investigating to what extent green practices can be adapted in organizations where the hierarchical structure is more dominant and business-oriented.

Conclusion

In this study, which was conducted on three different foreign investment subsidiaries with local partnerships in Türkiye, it was examined whether there was a pattern between the type of organizational culture and adoption of green practices. In the examinations made on 3 different companies that invested in Türkiye, it has been seen that Companies with eiffel tower and family type organizational cultures (Company 2 and Company 3) internalized green human resource practices at different levels (Company 2: high, Company 3: higher than low lower than moderate). It has been observed that companies that adopt green human resource at the same level have different organizational cultures (Company 1: eiffel tower, Company 3: eiffel tower and family type organizational culture). The striking point of this study is that in order to better understand the reason for this differentiation, it is necessary to focus on the sub-dimensions of organizational culture. So much so that research findings indicate that green practices can be internalized more in organizational cultures where more emphasis is placed on humans, where equality is higher in the distribution of authority, but where centralization is seen at a moderate

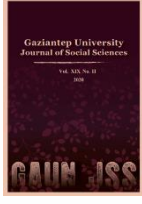
level and where standardization is high. In the future, studies on samples where guided missile and incubator cultures are included in the research and the distinction between eiffel tower culture and family-type culture can be seen more clearly can help to promote findings of this study.

References

- Ahmad, S. (2015). Green human resource management: policies and practices. *Cogent Business & Management*, 2(1), 1030817.
- Bissing-Olson, M. J., Iyer, A., Fielding, K. S., & Zacher, H. (2013). Relationships between daily affect and pro-environmental behavior at work: The moderating role of pro-environmental attitude. *Journal of Organizational Behavior*, 34(2), 156-175.
- Borman, W. C., & Motowidlo, S. J. (1993). Expanding the criterion domain to include elements of contextual performance. In N. Schmitt, & W. C. Borman (Eds.), *Personnel selection in organizations* (pp. 71–98). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Cameron, K. S., & Quinn, R. E. (2006). *Diagnosing and changing organizational culture*. (Revised Edition). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. SAGE Publications Ltd.
- Corbin, J., & Strauss, A. (1990). Grounded theory research: Procedures, canons, and evaluative criteria. *Qualitative Sociology*, 13(1), 3-21.
- Daft, R. L. (2015). *Understanding the theory and design of organizations* (Tenth Edition). (Ö.N. Timurcanday Özmen, Trans. Edi.). Türkiye, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- Daily, B. F., Bishop, J. W., & Steiner, R. (2007). The mediating role of EMS teamwork as it pertains to HR factors and perceived environmental performance. *Journal of Applied Business Research*, 23(1), 95-110.
- Danışman, A., & Özgen, H. (2008). Örgütsel alt kültürler ve kaynakları: Bir sanayi firmasında görgül bir araştırma, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 35(Aralık), 277-304.
- Denison, D. R., & Mishra, A. K. (1995). Toward a theory of organizational culture and effectiveness. *Organization Science*, 6(2), 204-223.
- El Dessouky, N. F., & Alquaiti, H. O. (2020, November). Impact of green human resource management (GHRM) practices on organizational performance. In 2020 Second International Sustainability and Resilience Conference: Technology and Innovation in Building Designs (51154) (pp. 1-4). IEEE.
- Eisenhardt, K. M. (1989). Building theories from case study research. *The Academy of Management Review*, 14(4), 532-550.
- Eisenhardt, K. M., & Graebner, M. E. (2007). Theory building from cases: Opportunities and challenges. *Academy of Management Journal*, 50(1), 25-32.
- Epstein, M., & Roy, M. (1997). Using ISO 14000 for improved organizational learning and environmental management. *Environmental Quality Management*, 7, 21–30.
- Erdem, R., Adıgüzel, O., & Kaya A. (2010). Akademik personelin kurumlarına ilişkin algıladıkları ve tercih ettikleri örgüt kültürü tipleri, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36, 73-88.
- Fernández, E., Junquera, B., & Ordiz, M. (2003). Organizational culture and human resources in the environmental issue: A review of the literature. *International Journal of Human Resource Management*, 14(4), 634-656.
- George, G., Howard-Grenville, J., Joshi, A., & Tihanyi, L. (2016). Understanding and tackling societal grand challenges through management research. *Academy of Management Journal*, 59(6), 1880-1895.

- Gehman, J., Etzion, D., & Ferraro, F. (2022). Robust action: Advancing a distinctive approach to grand challenges. Organizing for societal grand challenges. *Research in the Sociology of Organizations*, 79, 259-278. Emerald Publishing Limited.
- Greaves, M., Zibarras, L. D., & Stride, C. (2013). Using the theory of planned behavior to explore environmental behavioral intentions in the workplace. *Journal of Environmental Psychology*, 34, 109-120.
- Gümüşay, A. A., Claus, L., & Amis, J. (2020). Engaging with grand challenges: An institutional logics perspectives. *Organization Theory*, 1, 1-20.
- Handfield, R. B., Melnyk, S. A., Calantone, R. J., & Curkovic, S. (2001). Integrating environmental concerns into the design process: The gap between theory and practice. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 48(2), 189-208.
- Hofstede, G. (2001). Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations (2nd Edition). Thousand Oaks: CA: Sage.
- Hossen, M. M., Ashadullah, M., & Islam, M. R. (2018). Green human resource management practices in Bangladesh: A study on the banking sector. *The Jahangirnagar Journal of Business Studies*, 7(1), 81-98.
- Jabbour, C. J. C. (2011). How green are HRM practices, organizational culture, learning and teamwork? A Brazilian Study. *Industrial and Commercial Training*, 43(2), 98 - 105.
- Kılıç, N., & Vatansever, Ç. (2017). Çalışanların “yeşil” tutum ve davranışları ile yaşam değerleri ilişkisi. Değerli insana “değer” li çalışmalar, 1-37. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kızıloğlu, M., & Bayrak Kök, S. (2017). Denison örgüt kültürü modeli üzerine bir araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(11), 141-159.
- Krippendorff, K. (2004). Content analysis: An introduction to its methodology. Thousand Oaks, California: SAGE Publications.
- Lingard, H., Gilbert, G. & Graham, P. (2001). Improving solid waste reduction and recycling performance using goal setting and feedback. *Construction Management and Economics*, 19, 809-817.
- Marshall, R. S., Cordano, M., & Silverman, M. (2005). Exploring individual and institutional drivers of proactive environmentalism in the US wine industry. *Business Strategy and the Environment*, 14, 92-109.
- Masri H.A., & Jaaron A.A.M. (2017). Assessing green human resources management practices in Palestinian manufacturing context: An empirical study. *Journal of Cleaner Production*, 143, 474-489.
- Norton, T. A., Parker, S. L., Zacher, H., & Ashkanasy, N. M. (2015). Employee green behavior: A theoretical framework, multilevel review, and future research agenda. *Organization & Environment*, 28(1), 103-125.
- Opatha, H. H. D. N. P., & Arulrajah, A. A. (2014). Green human resource management: A simplified general reflections. *International Business Research*, 7(8), 101-112.
- Ones, D. S., & Dilchert, S. (2012). Environmental sustainability at work: A call to action. *Industrial and Organizational Psychology: Perspectives on Science and Practice*, 5, 444-466.
- Organ, D. W. (1997). Organizational citizenship behavior: It's construct clean-up time. *Human Performance*, 10, 85-97.
- Öselmiş, M. (2020). Yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamaları: Literatür taraması ve bir ölçek uyarlama çalışması (Unpublished Master's Thesis, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Paillé, P., Chen, Y., Boiral, O., & Jin, J. (2014). The impact of human resource management on environmental performance: An employee-level study. *Journal of Business Ethics*, 121(3), 451-466.

-
- Pallavi, E. V. P. A. S., & Bhanu, M. (2016). Green HRM: A way for corporate sustainability. *International Journal of Human Resource Management and Research (IJHRMR)*, 6(2), 13-20.
- Ramus, C. A., & Steger, U. (2000). The roles of supervisory support behaviors and environmental policy in employee “ecoinitiatives” at leading-edge European companies. *Academy of Management Journal*, 43, 605-626.
- Renwick, D. W. S., Redman, T., & Maguire, S. (2013). Green human resource management: A review and research agenda. *International Journal of Management Reviews*, 15, 1-14.
- Robertson, J. L., & Barling, J. (2013). Greening organizations through leaders’ influence on employees’ pro-environmental behaviors. *Journal of Organizational Behavior*, 34, 176-194.
- Rousseau, D. M. (1990). Assessing organizational culture: The case for multiple methods. B. Schneider (ed.). *Organizational Climate and Culture*: Jossey– Bass Publisher.
- Schein, E. H. (1984). Coming to a new awareness of organizational culture. *Sloan Management Review*, 25(2), 3-16.
- Schein, E. H. (1992). *Organizational culture and leadership* (2nd Edition). San Francisco: Jossey-Bass.
- Schein E. H., & Schein P. (2017). *Organizational culture and leadership* (5th Edition.). New Jersey: Wiley.
- Scherbaum, C., Popovich, P. M., & Finlinson, S. (2008). Exploring individual-level factors related to employee energy-conservation behaviors at work. *Journal of Applied Social Psychology*, 38, 818-835.
- Shah, M. (2019). Green human resource management: Development of a valid measurement scale. *Business Strategy Environment*, 28, 771– 785.
- Subramanian, N., Abdulrahman, M. D., Wu, L. & Nath, P. (2016). Green competence framework: Evidence from China. *The International Journal of Human Resource Management*, 27(2), 151-172.
- Trompenaars, F. (1994). *Riding the waves of culture: Understanding diversity in global business*. Burr Ridge, IL: Irwin.
- Trompenaars, F., & Asser, N. M. (2010). *The global M&A tango: How to reconcile cultural differences in mergers, acquisitions and strategic partnerships*, Oxford: Infinite Ideas Limited.
- Yusoff, Y. M., Othman, N. Z., Fernando, Y., Amran, Z., Surienty, L., & Ramayah, T. (2015). Conceptualization of green human resource management: An exploratory study from malaysian-based multinational companies. *International Journal of Business Management and Economic Research*, 6(3), 158-166.
- Yusoff, Y. M., Ramayah, T., & Othman, N-Z. (2015). Why examining adoption factors, HR role and attitude towards using E-HRM is the start-off in determining the successfulness of green HRM?” *Journal of Advanced Management Science*, 3(4), 337–343.
- Yücel, İ., & Koçak, D. (2014). Örgüt kültürü ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 45-64.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Otomobil Tercihlerinin Markov Analizi ile İncelenmesi: Kilis İli Örneği

Examination of Automobile Preferences Using Markov Analysis: A Case Study of Kilis Province

Yadigar POLAT^{a*} Seval SÜZÜLMÜŞ^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Kilis / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-5603-2149

^b Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye Meslek Yüksekokulu, Osmaniye / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-8519-3187

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 5 Mayıs 2023

Kabul tarihi: 4 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Markov Analizi,

Otomobil,

Marka,

Vites türü,

Yakıt türü.

ÖZ

Günümüzde otomobil markalarındaki değişim ve gelişme oldukça hızlı olduğundan otomobil marka ve özelliklerinin seçiminde tüketici tercihleri önem kazanmıştır. Çalışmada 2022 yılında Kilis ilinde ikamet eden 571 otomobil kullanıcısı ile gerçekleştirilen anket çalışmasından elde edilen anket verileri markov analizi ile değerlendirilerek kadın ve erkek; düşük, orta ve yüksek gelirli; genç, orta ve ileri yaştaki bireyler olarak nitelendirilen otomobil kullanıcıların gelecekte otomobil markası, yakıt türü ve vites türü tercih olasılıkları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Markov analizi yardımı ile geçişlerin frekans matrisi, geçişlerin olasılık matrisi ve uzun dönem denge durumu matrisi belirlenmiştir. Uzun dönem denge durumu matrislerine bakıldığında gelecekte düşük gelirli katılımcıların Tofaş, orta gelir grubundakilerin Toyota, yüksek gelir grubundakilerin ise Audi markasını tercih edecekleri belirlenmiştir. Ayrıca düşük ve orta gelirli bireylerin LPG yakıt türünü ve manuel vitesi, yüksek gelirli grubun ise motorin yakıt türünü ve otomatik vitesi en çok tercih edecekleri tespit edilmiştir. Genç kişilerin Volkswagen; orta yaş ve ileri yaştaki bireylerin ise Toyota markasını, gençlerin LPG, orta yaşlıların motorin, LPG ve ileri yaştaki bireylerin ise motorin yakıt türünü gelecekte tercih edecekleri tahmin edilmiştir. Gelecekte en çok gençlerin manuel, orta yaşlıların manuel, otomatik; ileri yaştaki bireylerin ise otomatik vitesi, ayrıca kadın sürücülerin Volkswagen, erkek sürücülerin ise Toyota markasını, vites ve yakıt türlerinde ise kadın sürücülerin otomatik, benzinli; erkek sürücülerin ise manuel, motorin ve LPG özelliğe sahip otomobilleri tercih edecekleri sonucuna ulaşılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 5, 2023

Accepted: October 4, 2023

Key Words:

Markov Analysis,

Automobile,

Brand,

Transmission type,

Fuel type.

ABSTRACT

In today's world, due to the rapid changes and developments in automobile brands, consumer preferences have become crucial in selecting car brands and features. In this study, survey data obtained from 571 car users residing in Kilis Province in 2022 were evaluated using Markov analysis to predict the future car brand, fuel type, and gear preferences of car users categorized as women and men driver; low, middle, and high-income participants; young, middle-aged, and elderly individuals. Through the markov analysis, the frequency matrix of transitions, the probability matrix of transitions, and the long-term equilibrium state matrix were determined. By looking at the long-term equilibrium state matrices, it was found that low-income participants will mostly prefer Tofaş, middle-income participants will prefer Toyota, and high-income participants will prefer Audi in the future. Low and middle-income participants will mostly prefer LPG fuel type and manual transmission, while high-income participants will prefer diesel fuel type and automatic transmission. Young individuals are predicted to mostly prefer Volkswagen, middle-aged individuals and elderly individuals will mostly prefer Toyota brand in the long term. Young individuals will prefer LPG, middle-aged individuals will prefer diesel and LPG, and elderly individuals will prefer diesel fuel type. In the future, young individuals will mostly prefer manual transmission, middle-aged individuals will prefer manual and automatic transmission, and elderly individuals will prefer automatic transmission. Furthermore, women driver will prefer Volkswagen and automatic, gasoline cars, while men driver will prefer Toyota, manual, diesel and LPG cars in terms of brand, gear and fuel type.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: yadigarpolat@kilis.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Humans use cars not only to meet their basic daily transportation needs, but also for social and psychological needs such as travel, entertainment, and relaxation (Süzülmüş and Kıral, 2019, p. 1).

Markov analysis is a method that calculates the probability of future events in a system based solely on the current probabilities, regardless of past events (Alp and Öz, 2009, s. 39, Ross, 2014, s.183; Öztürk, 2016, s.741). As the change and development in car brands is happening rapidly these days, car brand and features preferences have become increasingly important. However, there have been few studies on car preferences using markov analysis. This study aims to demonstrate that markov analysis can be applied to car preferences.

Kilis province is surrounded by Gaziantep-Islahiye to the west and northwest, Gaziantep-Sahinbey to the north and northeast, Gaziantep-Oğuzeli to the east, and the Turkey-Syria border to the South (Süzülmüş and Polat, 2022, p. 9). As there has not been a study of this nature conducted previously in this province, this study's contribution to the literature is significant.

For this purpose, a survey was conducted between March-July 2022, using the random sampling method to select at least one car owner from among 571 randomly selected car owners living in Kilis province. Participants were asked about their past and present car brands. By finding the frequency matrix and probability matrix of transitions, and by multiplying the probability matrix of transitions with itself, a steady-state matrix was obtained. Using this matrix, predictions were made regarding the future car brand, fuel and gear preferences of car users in Kilis province who were classified as women and men driver; low, middle and high-income participants and young, middle-aged and elderly individuals, using markov analysis.

As a result of the survey, the following conclusions were reached:

Of the 571 participants, 235 were women driver and 336 were men driver. Women driver were predicted to be most likely to choose Volkswagen (13%), followed by Ford (12%), Toyota (11%), Renault (11%), Hyundai (10%), and Opel (8%) in the future. Men driver were most likely to choose Toyota (15%), followed by Volkswagen (14%), Ford (13%), Renault (10%), and Hyundai (8%). It was concluded that in the future, women driver were predicted to prefer gasoline (31%), diesel (20%), LPG (15%), and electric (14%) hybrid fuel types. Men driver were predicted to prefer diesel (30%), LPG (20%), and gasoline (10%) hybrid and electric fuel types in the future. In the future, women driver were predicted to prefer automatic (52%), semi-automatic (29%), and manual (19%) gear types. Men driver were predicted to prefer manual (50%), automatic (30%), and semi-automatic (20%) gear types.

Of the participants, 228 had a monthly income of 0TL-10000TL and were classified as low-income, 187 had an income of 10001TL-25000TL and were classified as middle-income, and 156 had an income of 25001 TL or above and were classified as high-income participants. It was predicted that low-income participants would be most likely to choose Tofaş (16%), Renault (15%), Hyundai (12%), Fiat (11%), Opel (10%), and Dacia (9%) car brands. Middle-income participants were predicted to choose Toyota (15%), Volkswagen and Ford (14%), Renault (13%), Hyundai (9%), and Opel (7%) car brands. High-income participants were predicted to choose Audi (15%), Volkswagen and BMW (14%), Mercedes (14%), Toyota (9%), and Ford (7%) car brands in the future. According to this survey of future car preferences, individuals with lower incomes are expected to choose LPG as their fuel type by 83%, followed by diesel at 12%, and gasoline at 5%. Hybrid and electric vehicles are expected to have a 0% preference rate. Middle-income participants are expected to favor LPG at 54%, diesel at 30%, gasoline at 10%, hybrid vehicles at 4%, and electric vehicles at 2%. Meanwhile, high-income earners are predicted to have a preference rate of 37% for diesel, 34% for gasoline, 14% for hybrid and electric vehicles, and just 1% for LPG. Regarding gear types, lower-income earners are anticipated to prefer manual by 67%, followed by automatic at 19%, and semi-automatic at 14%. For middle-income participants, manual is expected to have the highest preference rate at 60%, followed by automatic at 21%, and semi-automatic at 19%. Finally, high-income participants are expected to prefer automatic at 60%, manual at 28%, and semi-automatic at 12%.

In terms of brand preferences by age group, the survey found that young people (ages 18-39) are expected to have a preference rate of 13% for Volkswagen, 12% for Toyota, and 9% for Ford, Honda, and Renault. Hyundai and Opel are tied at 8%. Middle-aged individuals (ages 40-59) are anticipated to have a preference rate of 13% for Toyota, 12% for Volkswagen, and 10% for Ford, Renault, and Hyundai. Honda is expected to have a preference rate of 9%, and Opel at 7%. Finally, the survey found that elderly individuals (ages 60 and above) are expected to mostly prefer Toyota, Volkswagen, and Ford at 15%, followed by Renault at 9%. Opel, Mercedes, and BMW are tied at 5%. In the future, it is anticipated that young individuals will prefer LPG at a rate of 41%, followed by gasoline at 22%, diesel at 21%, and hybrid and electric vehicles at 8%. Middle-aged individuals are expected to prefer diesel and LPG at a rate of 28%, gasoline at 24%, and hybrid and electric vehicles at 10%. Elderly individuals are anticipated to prefer diesel at 38%, gasoline at 21%, LPG at 19%, and hybrid and electric vehicles at 11%. Regarding gear types, the survey found that young individuals are expected to prefer manual at a rate of 61%, followed by automatic at 28%, and semi-automatic at 11%. Middle-aged individuals are anticipated to be split evenly between manual and automatic, with a 40% preference rate for each, and a 20% preference rate for semi-automatic. Meanwhile, elderly individuals are expected to prefer automatic at a rate of 42%, semi-automatic at 40%, and manual at 18%.

Giriş

Otomobil, tüketicilere sağladığı güvenli ulaşım, konfor, teknolojik imkânlar gibi özellikleri ile sadece bir ulaşım aracı olmaktan çıkarak kullanıcılar için tutku ve yaşam biçimi şekline gelmiştir (Yayar, Çoban ve Tekin, 2015; s. 604). Kişiler otomobil ile temel gereksinimlerinden biri olan ulaşımını sağlamalarının yanı sıra dinlenmek, eğlenmek ve gezmek gibi psikolojik ve sosyal gereksinimlerini de karşılamaktadırlar (Süzülmüş ve Kırıl, 2019, s. 1). Üretici firmalar çeşitli özellikte otomobil üretmektedir. Gün geçtikçe hızla büyüyen ve ölçek olarak uluslararası yatırımların yapıldığı sektörlerden biri olan otomobil sektörü yüzyılı aşkın süredir ülkemizde tarihî bir geçmişe sahiptir (Bişkin, 2010, s. 413; Köksal ve Türedi, 2014, s. 106).

Günümüzde küresel seviyede pazar ve rekabet koşulları hızla değişmektedir. Bu durum ülkemizde bulunan otomobil firmalarının da büyüme ve gelişimini doğrudan etkilemekte olup otomobil sektörünün gelişim ve büyümesinin devamlılığı için üretim, verimlilik, pazarlama ve ihracat gibi pek çok yönünü güçlü tutmasını gerektirir (Görener ve Görener, 2008, s. 1214; Köksal ve Türedi, 2014, s. 107).

Otomobil satın alırken kişisel olarak büyük harcama yapılmakta olup satın almadan önce otomobil hakkında çok fazla bilgi toplanarak zaman harcanmaktadır. Bu nedenle otomobil tercihinde en doğru kararı vermek oldukça önemli bir konudur (Güngör ve İşler, 2005, s. 22; Kotler ve Armstrong, 2006; Köksal ve Türedi, 2014: s. 107). Otomobil markalarındaki değişim ve gelişmenin çok hızlı olduğu günümüzde marka ve özelliklerinin tercihleri önem kazanmıştır.

Literatüre bakıldığında otomobil tercihinde markov analizi ile yapılmış olan çalışmalar oldukça az olduğundan bu çalışmada Kilis ilinde otomobil kullanıcıların gelecekte marka, yakıt ve vites türü tercihlerinin tahmini için markov analizinin uygulanabileceği gösterilmiştir.

Kilis ili; batı ve kuzey batıda Gaziantep-İslahiye, güneyden Türkiye-Suriye sınırı, kuzey ve kuzeydoğudan Gaziantep-Şahinbey, doğudan ise Gaziantep-Oğuzeli ilçeleriyle çevrili olup yüzölçümü olarak Türkiye'nin en küçük ikinci ilidir (Süzülmüş ve Polat, 2022, s. 9). Bu ilde daha önce markov analizini uygulayarak yapılmış bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu nedenle çalışmanın literatüre sağlayacağı katkı ilk olmasından dolayı önemlidir. Ayrıca çalışmadan elde edilecek sonuçların otomobil üreticilerine üretecekleri ürünlerin özelliklerini belirlemede rehber olacağı düşünülmektedir.

Literatür Taraması

Literatür taraması sonucunda otomobil tercihleri ile ilgili olarak markov analizi ile yapılmış çalışmaların oldukça az olduğu görülmüştür. Bu çalışmalar şu şekildedir: Arıtan ve Akyüz (2015); Gümüşhane İli merkezinde yaşayan 4765 otomobil sahibi ile gerçekleştirdikleri anket çalışmasından elde ettikleri verilere markov analizini uyguladıkları çalışma sonucunda; en yüksek marka bağımlılığının Audi, Mercedes ve Opel, uzun vadede bayanların Volkswagen, Renault ve Peugeot, erkeklerin Tofaş, Fiat, Renault ve Ford, düşük gelirliilerin Tofaş ve Renault, orta gelirliilerin Tofaş, Fiat, Renault ve Ford, üst gelirliilerin ise Volkswagen, Toyota, Skoda, Opel, Nissan, Honda ve Citroen markalarını tercih ettiklerini belirlemişlerdir. Li, Sun, Li ve Xuan (2014); en çok tercih edilen beş otomobil markasının pazar paylarını tahmin etmek amacıyla Çin'in altı eyaletinde gerçekleştirdikleri çalışma sonucunda, otomobil pazar paylarını tahmin etmek için markov analizinin çok uygun bir analiz olduğunu ifade etmişlerdir. Ritonga, Siahaan ve Suginam (2017); beş markanın otomobil satışlarında belirli bir dönemde elde edilen verilerden firmaların performanslarını değerlendirmede markov analizinin eksikliklerine rağmen, çok uygun bir analiz olduğunu vurgulamışlardır. Süzülmüş ve Kırıl (2019); 2019 yılında Adana ilinde yaşayan araba sahibi 1600 kişiye anket uygulayarak kullanıcılarının

gelecekteki tercih edecekleri marka, yakıt ve vites türünü markov analizi ile tahmin etmişlerdir. Buna göre 536 kadın kullanıcıların gelecekte en çok tercih edecekleri araba markaları sırasıyla Volkswagen, Toyota, Ford, Mercedes, Audi, Hyundai ve BMW; 1064 erkek kullanıcıların ise gelecekte en çok tercih edecekleri araba markaları sırasıyla Volkswagen, Ford, Toyota, Honda, Mercedes, Audi ve BMW olarak tahmin edilmiştir. Vites ve yakıt türlerinde ise gelecekte en çok kadınların otomatik ve benzinli, erkeklerin ise manuel ve motorin özelliğe sahip arabaları tercih edecekleri sonucuna varılmıştır.

Literatürde markov analizi ile yapılmış farklı çalışmalardan bazıları da şu şekilde özetlenebilir: Alp ve Öz (2009); taşınabilir bilgisayar marka tercihleri için markov analizini uygulayarak geçiş olasılıkları matrisini oluşturarak uzun dönem denge vektörlerinin hesaplanmasına yönelik bir çalışma yapmışlardır. Datong (2011); şebeke kapsama gücü, ücretsiz SMS, tarife, müşteri hizmetleri ve bağlantı kalitesi değişkenlerinin telekomünikasyon firması için en önemli pazarlama stratejileri değişkenleri olduğunu belirterek çalışmada markov zincirlerinin kullanılabilirliğini göstermiştir. Gupta ve Dhingra (2012); havayolu şirketleri hisse senetleri fiyatlarının gelecekteki tahminini gizli markov modeliyle yapmışlardır. Özdağoğlu, Özdağoğlu ve Gümüş (2012); altın fiyatlarındaki değişimi markov zincirleri ile analiz etmişlerdir. Özel ve Solmaz (2012); Kandilli Rasathanesi kayıtlarından 108 yıllık deprem verisini kullanarak markov analizini uygulamışlar ve deprem büyüklüklerinin ve tekrarlanma yıllarının tahminini yapmışlardır. Özdemir ve Demireli (2014); BIST’de işlem gören hisse senetlerinin fiyat verilerini 02.05.2012-30.04.2013 zaman aralığındaki 252 iş günü için inceleyerek hisse senedinin uzun dönemli beklenen getirilerini markov zincirleri analizi ile hesaplamışlardır. Adam (2015); 2000-2011 yılları arasındaki lisansüstü öğrenci sayıları verilerini kullanarak markov zinciri analizi ile gelecekteki öğrenci sayısını tahmin etmiştir. Bairagi ve Kakaty (2015); Hindistan Devlet Bankasının 1035 günlük hisse senedi fiyatlarındaki değişimi kullanarak fiyat davranışını menkul kıymetler piyasasında markov analiziyle incelemişlerdir. Çetin ve Alp (2016); 503 cep telefonu kullanıcılarına anket uygulayarak cep telefonu markası tercihlerini markov analiziyle incelemişlerdir. Markalar arası geçiş oranları ve marka bağımlılıklarını bularak kullanıcıların marka tercihlerini genel olarak değerlendirmişlerdir. Bu analizleri kadın ve erkekler için ayrı ayrı bularak kadın ve erkek cep telefonu kullanıcıların farklı davranış gösterdiklerini belirtmişlerdir. Mavruk ve Kırıl (2016); Gelir İdaresi Başkanlığı 2000-2014 brüt yıllık verilerini kullanarak, örnek verinin davranışını tanımlamak ve bir adımlı stokastik modeli ile vergi gelirleri kalemlerinin gerçekleşme oranlarını tahmin etmek amacıyla dört ayrı markov modeli oluşturarak bu modellerden en iyi markov modelini hata karelerinin ortalamasının hesaplanmasıyla bulmuşlar ve sonuçları yorumlamışlardır. Şentürk ve Alp (2016); İstanbul’da ikamet eden 790 hem mobil abone ve hem de sabit internet kullanıcısı olan üniversite öğrencileri ve ailelerinin mobil operatör, internet servis sağlayıcısı tercihlerini ve marka bağımlılıklarını analiz etmek amacıyla markov analizini uygulamışlardır. Geçiş olasılıkları matrisi ve uzun dönem denge vektörleri hesaplanarak geçiş oranları ve marka bağımlılıkları bilgilerine ulaşılmış, elde edilen sonuçlardan mevcut pazar paylarını karşılaştırmışlardır. Özel (2019); Ankara Bahçelievler istasyonunun 2017 yılına ait günlük hava kirlleticilerinin değerleriyle meteorolojik faktörlerin değerleri arasındaki ilişkiyi inceleyerek markov analizi ile uzun döneme ait hava kirliliği değerlerinin tahminini yaparak sonuçları yorumlamıştır. Bağcı (2020); Türkiye’deki işsizlik oranını GM (1,1) modeli ve Gri markov modeli ile tahmin etmiştir. İki yöntemden elde edilen tahmin sonuçları karşılaştırılarak Gri Markov Modelinin yüksek doğruluk değerleri ile tahmin değerleri ürettiğini vurgulamıştır. Şenol (2021); 2010-2019 zaman aralığındaki ABD Doları (\$) / Türk Lirası (£) döviz kuru verilerini kullanarak döviz kuru oynaklığını markov rejim değişim yöntemi ile analiz etmiştir. Yıldız, İçellioglu ve Tuna (2022); Türkiye’deki

dolarizasyonu 2013-2021 dönemine ait döviz kuru değişkenlerini kullanarak dinamik markov rejim değişim modeliyle analiz etmişlerdir.

Materyal ve Metod

Çalışmanın uygulanabilmesi için Kilis 7 Aralık Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 24.05.2022 tarihli, 2022/12 sayılı ve 05 nolu karar ile araştırmanın etik kurulu izni alınmıştır.

Araştırmada kullanılan veriler, Mayıs–Temmuz 2022 tarihleri arasında koşullu örnekleme yöntemi ile seçilen Kilis ilinde ikamet eden en az bir otomobil sahibi kişilere anket uygulanarak toplanmıştır. Katılımcılara demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri ile ilgili 7 soru, geçmişte ve şu anda kullandıkları otomobil markası, yakıt ve vites türü tercihlerine yönelik 8 soru olmak üzere toplam 15 soru yöneltilmiştir. Elde edilen veriler markov analizi ile değerlendirilerek katılımcıların gelecekteki otomobil marka, yakıt ve vites türü tercihlerinin ne olacağı tahmin edilmiştir. Çalışma evreni Kilis ilinde otomobil sürücüleri, örneklem ise koşullu örnekleme yöntemi ile seçilen 571 otomobil sürücüsü olmuştur.

Evreni temsil eden örneklem büyüklüğü;

$$n = \frac{\chi^2 Npq}{d^2 (N - 1) + \chi^2 pq}$$

eşitliğinden yararlanılarak hesaplanmıştır. Burada n örneklem büyüklüğünü, χ^2 tablo değerini, N kitle büyüklüğünü, p kitle oranını ve d doğruluk derecesi veya hata payını göstermektedir (Özer, 2004). Buradan örneklem büyüklüğü

$$n = \frac{3.841(145826)(0.5)(0.5)}{(0.05)^2(145826 - 1) + 3.841(0.5)(0.5)} \approx 384$$

384 kişi olarak hesaplanmış, araştırmanın güvenilir olması açısından bu sayı fazla tutularak anket çalışması 571 kişi ile gerçekleştirilmiştir.

Ankete katılan kişilere geçmiş yıllarda ve şu anda kullandıkları otomobil markaları sorularak geçişlerin frekans matrisi ve geçişlerin olasılık matrisi bulunarak geçişlerin olasılıkları matrisinin kendisiyle çarpımından denge durumu matrisi elde edilmiş, bu matris yardımı ile Kilis ilinde yaşayan otomobil sahibi katılımcıların gelecek yıllarda otomobil markaları, yakıt ve vites türü tercih olasılıkları markov analizi kullanılarak tahmin edilmiştir. Çalışmada kullanılan yöntem olan markov analizi hakkında aşağıda kısaca bilgi verilmiştir:

$\forall n \geq 0$ ve S sayılabilir kümesindeki $\forall i, j \in S$ için aşağıdaki iki koşulu sağlayan bir $X = \{X_n : n \geq 0\}$ stokastik sürecine markov analizi denir.

$$P\{X_{n+1} = j | X_0, X_1, \dots, X_n\} = P\{X_{n+1} = j | X_n\} \quad (1)$$

$$P\{X_{n+1} = j | X_n = i\} = p_{ij} . \quad (2)$$

Burada; p_{ij} , geçişlerin olasılık matrisi olup, i durumundan j durumuna geçme olasılığını göstermektedir ve $\forall i, j \in S$ için $\sum p_{ij} = 1$ koşulunu sağlamaktadır. Geçişlerin olasılık matrisi elemanlarını hesaplayan formül:

$$p_{ij} = \frac{n_{ij}}{\sum n_{ij}} \quad (3)$$

şeklinde olup burada n_{ij} frekans değerlerini göstermektedir. $n = 0, 1, 2, 3, \dots$ olmak üzere bir sonraki dönemin olasılık dağılım matrisi

$$Q_{n+1} = Q_n P \quad (4)$$

formülü ile bulunur. Burada Q_{n+1} denge durumu matrisini göstermektedir (Grimshaw ve Alexander, 2011, s. 268; Farg ve Khalil, 2014, s.184, Ross, 2014, s. 185; Öztürk, 2016, s. 742).

Bulgular

Tablo 1: Otomobil Sürücülerinin Bazı Demografik ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri

		Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	235	41.2
	Erkek	336	58.8
	Toplam	571	100.00
Medeni Durum	Evli	326	57.1
	Bekar	245	42.9
	Toplam	571	100.00
Yaş	18-39	272	47.6
	40-59	225	39.4
	60<	74	13.0
	Toplam	571	100.00
Öğrenim Durumu	İlköğretim	65	11.4
	Lise	237	41.5
	Üniversite	154	27.0
	Lisansüstü	115	20.1
	Toplam	571	100.00
Meslek	İşçi	68	11.9
	Esnaf	170	29.8
	Memur	191	33.4
	Öğrenci	142	24.9
	Toplam	571	100.00
Ailedeki Birey Sayısı	1	27	4.7
	2-4	282	49.4
	5-7	226	39.6
	8-+	36	6.3
	Toplam	571	100.00
Gelir Durumu	<10000	228	40.0
	1000-25000	187	32.7
	>25000	156	27.3
	Toplam	571	100.00

Tablo 1’de görüldüğü gibi ankete katılanların %41.2’sinin kadın, %58.8’inin erkek olduğu, %57.1’inin evli, %42.9’unun bekar olduğu, %47.6’sının 18-39, %39.4’ü 40-59, %13.0’ü ise 60 yaş ve üzerinde olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında, %11.4’ünün ilköğretim mezunu, %41.5’inin lise mezunu, %27.0’sinin üniversite mezunu ve %20.1’inin lisansüstü mezunu olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların %11.9’u işçi, %29.8’i esnaf, %33.4’ü memur ve %24.9’unun öğrenci olduğu belirlenmiştir. Ankete katılanların hanelerindeki birey sayısı dört kategoride değerlendirilmiştir. Katılımcıların %4.7’si yalnız yaşıyor, %49.4’ü 2 veya 4 bireyden, %39.6’sı 5 veya 7 bireyden, %6.3’ü ise 8 ve daha fazla bireyden oluşmaktadır. Katılımcıların %40’ı düşük, %32.7’si orta ve %27.3’ü ise yüksek gelir

gurubunda yer almıştır.

Uygulamaya dahil edilen otomobil marka ve kodları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Otomobil Marka ve Kodları

Kod	Marka	Kod	Marka	Kod	Marka
1	Tofaş	9	Dacia	17	Hyundai
2	Fiat	10	Nissan	18	Citroen
3	BMW	11	Peugeot	19	Skoda
4	Mercedes	12	Honda	20	Seat
5	Ford	13	Audi	21	Volvo
6	Volkswagen	14	Opel	22	Mitsubishi
7	Toyota	15	Kia	23	Diğer
8	Renault	16	Chevrolet		

Kadın Sürücülerin Otomobil Marka Türü Tercihleri

Kilis ilinde ikamet eden otomobil sahibi 571 kişiyle gerçekleştirilen anket çalışmasında; ankete katılan 571 kişinin 235’i kadın sürücü olup tercih ettikleri otomobil markaları için geçişlerin frekans matrisi Tablo 3’de, 16. adımda denge durumuna ulaşılarak tercihlerin olasılıkları ise büyükten küçüğe doğru sıralanarak Tablo4’te verilmiştir.

Tablo 3: Kadın Sürücülerin Otomobil Markaları İçin Geçişlerin Frekans Matrisi

Marka Kodu	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	Toplam	
1	11	9	0	0	2	0	0	45	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	67
2	2	12	0	0	5	2	0	25	1	1	0	4	0	3	0	0	7	0	0	0	0	0	0	0	62
3	1	0	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	3	1	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	11
4	0	0	2	1	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6
5	0	1	3	1	41	23	55	0	0	0	0	2	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	129
6	0	1	3	1	9	19	10	2	0	0	0	0	5	3	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	55
7	0	1	3	1	7	35	15	5	0	0	0	1	1	5	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	76
8	5	23	1	0	15	0	1	14	1	2	5	3	0	6	0	0	19	1	5	7	0	0	0	0	108
9	0	9	1	0	1	0	0	0	5	3	1	4	0	1	0	0	18	0	2	2	0	0	0	0	47
10	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
11	0	5	0	0	8	1	0	6	2	0	0	8	1	1	0	0	1	0	2	2	0	0	0	0	37
12	0	2	0	0	3	0	2	1	1	1	1	10	1	16	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	40
13	0	0	1	4	0	0	0	3	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10
14	0	0	1	0	3	1	4	0	0	0	1	5	0	14	3	0	3	2	1	0	2	0	0	0	40
15	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	2	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	7
16	10	12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	4	0	0	0	0	0	0	0	27
17	0	4	0	0	2	2	2	14	2	0	8	0	0	2	0	0	55	2	0	0	1	0	0	0	94
18	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	3	0	1	0	0	0	6
19	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	4
20	5	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	3	1	0	0	0	11
21	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
22	5	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	16
23	0	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	6

Tablo 4: Kadın Sürücülerin Denge Durumunda Otomobil Markası Tercih Olasılıkları

Kod	Marka	Olasılık	Kod	Marka	Olasılık	Kod	Marka	Olasılık
6	Volkswagen	0,13	20	Seat	0,04	21	Volvo	0,01
5	Ford	0,12	1	Tofaş	0,04	10	Nissan	0,01
7	Toyota	0,11	13	Audi	0,03	9	Dacia	0,01
8	Renault	0,11	3	BMW	0,03	18	Citroen	0,01
17	Hyundai	0,10	4	Mercedes-	0,02	22	Mitsubishi	0,00
14	Opel	0,08	19	Skoda	0,02	16	Chevrolet	0,00
2	Fiat	0,06	11	Peugeot	0,02	23	Diğer	0,00
12	Honda	0,04	15	Kia	0,01			

Tablo 4'te görüldüğü gibi kadın sürücülerin gelecekte en çok tercih edecekleri ilk altı marka sırasıyla; %13 olasılıkla Volkswagen, %12 olasılıkla Ford, %11 olasılıkla Toyota, Renault, %10 olasılıkla Hyundai ve %8 olasılıkla Opel olacağı tahmin edilmiştir.

Kadın Sürücülerin Otomobil Yakıt Türü Tercihleri

Kadın sürücülerin tercih ettikleri otomobil yakıt türü için geçişlerin frekans matrisi Tablo 5'te, 22. adımda denge durumuna ulaşılarak tercih olasılıkları ise sırasıyla Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 5: Kadın Sürücülerin Tercih Ettikleri Otomobil Yakıt Türü İçin Geçişlerin Frekans Matrisi							Tablo 6: Kadın Sürücülerin Denge Durumunda Otomobil Yakıt Türü Tercih Olasılıkları	
	Benzin	Motorin	LPG	Hybrit	Elektrik	Toplam	Yakıt Türü	Olasılık
Benzin	360	48	63	24	10	505	Benzin	0,31
Motorin	47	131	19	12	6	215	Motorin	0,20
LPG	32	35	121	8	2	198	LPG	0,20
Hybrit	4	3	5	8	16	36	Elektrik	0,15
Elektrik	0	0	0	1	1	2	Hybrit	0,14

Tablo 6'dan kadın sürücülerin gelecekte %31 olasılıkla benzin, %20 olasılıkla motorin, LPG, %15 olasılıkla elektrik ve %14 olasılıkla hybrit yakıt türünü tercih edecekleri anlaşılmaktadır.

Kadın Sürücülerin Otomobil Vites Türü Tercihleri

Kadın sürücülerin otomobil vites türü için geçişlerin frekans matrisi Tablo 7'de, 16. adımda denge durumuna ulaşılarak kadın sürücülerin otomobil vites türü tercih olasılıkları ise sırasıyla Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 7: Kadın Sürücülerin Tercih Ettikleri Otomobil Vites Türü İçin Geçişlerin Frekans Matrisi					Tablo 8: Kadın Sürücülerin Denge Durumunda Otomobil Vites Türü Tercih Olasılıkları	
	Manuel	Otomatik	Yarı Otomatik	Toplam	Vites Türü	Olasılık
Manuel	400	51	104	555	Otomatik	0,52
Otomatik	19	215	42	276	Yarı Otomatik	0,29
Yarı Otomatik	15	84	151	250	Manuel	0,19

Tablo 8'de denge durumunda kadın sürücülerin otomobil vites türü tercih olasılıkları %52 olasılıkla otomatik, %29 olasılıkla yarı otomatik ve %19 olasılıkla manuel vites olacağı tahmin edilmiştir.

Erkek Sürücülerin Otomobil Marka Türü Tercihleri

Ankete katılan 571 kişinin 336'sı erkek sürücü olup tercih ettikleri otomobil markaları için geçişlerin frekans matrisi Tablo 9'da, 16. adımda denge durumuna ulaşılarak tercihlerin olasılıkları ise sırasıyla Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 9 Erkek Sürücülerin Otomobil Markaları İçin Geçişlerin Frekans Matrisi

Marka Kodu	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	Toplam
1	15	16	2	1	1	1	2	115	1	1	3	3	0	2	2	0	3	2	0	0	0	0	0	170
2	9	40	4	1	18	1	2	26	13	2	8	4	0	1	2	0	33	0	0	1	0	0	0	165
3	1	0	8	4	1	1	0	0	0	0	0	0	11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	27
4	1	0	2	2	2	1	0	1	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12
5	1	2	6	1	56	49	65	7	0	1	0	2	0	0	1	0	2	0	0	0	0	0	1	194
6	1	1	3	1	14	36	48	8	0	2	1	8	4	6	1	0	1	1	1	0	0	0	1	138
7	1	1	3	1	9	50	38	7	1	1	1	2	5	1	1	0	1	0	0	0	0	0	1	124
8	5	43	2	0	6	0	6	85	27	2	1	10	0	1	2	0	23	1	3	0	0	0	0	217
9	10	35	0	0	2	1	1	12	8	6	9	11	0	0	1	0	25	0	0	0	0	0	0	121
10	0	0	1	0	1	0	1	1	0	4	2	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	13
11	2	2	0	0	27	4	4	7	3	0	10	33	0	3	0	0	9	0	0	0	0	0	0	104
12	0	1	0	0	13	0	4	0	1	0	0	12	0	35	0	0	1	0	0	0	1	0	0	68
13	0	0	5	18	0	2	0	0	0	0	0	0	4	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	30
14	0	0	3	0	21	1	0	0	0	1	0	3	0	5	1	0	1	0	1	1	1	0	0	39
15	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1	1	5	0	0	0	1	0	0	0	0	10
16	2	0	0	0	0	0	2	3	0	0	0	1	0	1	1	0	1	4	1	0	0	0	0	16
17	0	14	0	0	6	0	1	6	3	0	1	9	0	4	1	0	55	5	1	0	2	0	0	108
18	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	2	0	2	0	0	9
19	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	6	0	0	0	9
20	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0	5
21	0	0	0	0	6	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	10
22	0	0	0	0	4	0	1	5	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	6	0	0	19
23	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	3

Tablo 10: Erkek Sürücülerin Denge Durumunda Otomobil Markası Tercih Olasılıkları

Kod	Marka	Olasılık	Kod	Marka	Olasılık	Kod	Marka	Olasılık
7	Toyota	0,15	3	BMW	0,04	19	Skoda	0,01
6	Volkswagen	0,14	13	Audi	0,04	20	Seat	0,01
5	Ford	0,13	4	Mercedes	0,04	21	Volvo	0,01
8	Renault	0,10	1	Tofaş	0,02	15	Kia	0,01
17	Hyundai	0,08	9	Dacia	0,02	23	Diğer	0,01
2	Fiat	0,06	18	Citroen	0,01	22	Mitsubishi	0,00
14	Opel	0,05	10	Nissant	0,01	16	Chevrolet	0,00
12	Honda	0,05	11	Peugeot	0,01			

Tablo 10'da erkek sürücülerin gelecekte en çok %15 olasılıkla Toyota, %14 olasılıkla Volkswagen, %13 olasılıkla Ford, %10 olasılıkla Renault ve %8 olasılıkla Hyundai tercih edecekleri ilk 5 otomobil markası olacağı anlaşılmıştır.

Erkek Sürücülerin Otomobil Yakıt Türü Tercihleri

Erkek sürücülerin tercih ettikleri otomobil yakıt türü için geçişlerin frekans matrisi Tablo 11'de, 16. adımda denge durumuna ulaşılarak tercihlerin olasılıkları ise sırasıyla Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Erkek Sürücülerin Tercih Ettikleri Otomobil Yakıt Türü İçin Geçişlerin Frekans Matrisi							Tablo 12: Erkek Sürücülerin Denge Durumunda Otomobil Yakıt Türü Tercih Olasılıkları	
	Benzin	Motorin	LPG	Hybrit	Elektrik	Toplam	Yakıt Türü	Olasılık
Benzin	258	98	52	29	9	446	Motorin	0,30
Motorin	44	414	96	68	27	649	LPG	0,30
LPG	31	123	390	15	1	560	Benzin	0,20
Hybrit	0	0	2	4	3	9	Hybrit	0,10
Elektrik	1	0	0	0	1	2	Elektrik	0,10

Tablo 12'den anlaşıldığı gibi erkek sürücüler gelecekte %30 olasılıkla motorin, LPG, %20 olasılıkla benzin ve %10 olasılıkla hybrit ve elektrik otomobil yakıt türünü tercih edecekleri görülmüştür.

Erkek Sürücülerin Otomobil Vites Türü Tercihleri

Otomobil vites türü için geçişlerin frekans matrisi Tablo 13'de, 16. adımda denge durumuna ulaşarak erkek sürücülerin otomobil vites türü tercih olasılıkları ise sıralanarak Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 13: Erkek Sürücülerin Tercih Ettikleri Otomobil Vites Türü İçin Geçişlerin Frekans Matrisi					Tablo 14: Erkek Sürücülerin Denge Durumunda Otomobil Vites Türü Tercih Olasılıkları	
	Manuel	Otomatik	Yarı Otomatik	Toplam	Vites Türü	Olasılık
Manuel	934	51	128	1113	Manuel	0,50
Otomatik	66	221	25	312	Otomatik	0,30
Yarı Otomatik	26	97	175	298	Yarı Otomatik	0,20

Tablo 14'te görüldüğü gibi gelecekte erkek sürücülerin %50 olasılıkla manuel, %30 olasılıkla otomatik ve %20 olasılıkla yarı otomatik vitesi tercih edecekleri anlaşılmaktadır.

Düşük Gelirli Kişilerin Otomobil Marka Türü Tercihleri

Aylık ortalama gelir miktarı 10000TL'den az olan otomobil sahibi 228 kişi düşük gelirli olarak nitelendirilerek, bu kişilerin tercih ettikleri otomobil markaları için denge durumuna 16. adımda ulaşarak, geçişlerin frekans matrisi Tablo 15'te, otomobil markaları tercih olasılıkları ise büyüken küçüğe doğru sıralanarak Tablo 16'da verilmiştir.

Tablo 15: Düşük Gelirli Kişilerin Otomobil Markası İçin Geçişlerin Frekans Matrisi

Marka Kodu	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	Toplam
1	55	8	0	0	0	0	0	51	0	0	0	1	0	2	0	1	0	0	0	0	0	1	0	119
2	10	21	1	0	0	0	0	9	23	1	10	1	0	2	0	0	12	0	0	0	0	0	0	90
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
5	2	2	0	0	5	3	3	5	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	1	0	24
6	2	0	0	1	2	2	3	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12
7	2	2	1	0	5	1	2	2	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	17
8	21	41	0	0	0	3	3	35	32	0	8	0	0	1	1	11	0	0	0	0	0	0	0	156
9	26	19	0	0	2	1	0	9	21	5	7	2	0	6	1	1	19	0	0	0	0	0	0	119
10	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	4	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	7
11	3	1	0	0	3	1	0	0	3	0	9	13	0	5	0	0	4	0	0	0	0	0	0	42

12	0	1	0	0	1	0	0	0	2	0	0	3	0	12	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	22
13	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
14	3	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	8	3	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	20	
15	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	2	1	3	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	10	
16	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	4	
17	6	10	0	0	0	3	1	6	6	0	10	2	0	5	1	0	39	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	91	
18	0	0	0	0	0	0	1	8	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	6	0	2	0	0	0	0	0	0	18	
19	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	1	3	0	0	0	0	0	11	
20	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	3	0	0	0	0	0	6	
21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	6	
22	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	1	0	3	0	0	0	0	0	0	8	
23	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	4	

Tablo 16: Düşük Gelirli Kişilerin Denge Durumunda Otomobil Markası Tercih Olasılıkları

Kod	Marka	Olasılık	Kod	Marka	Olasılık	Kod	Marka	Olasılık
1	Tofaş	0,16	3	Ford	0,03	20	Seat	0,01
8	Renault	0,15	7	Toyota	0,02	21	Volvo	0,01
17	Hyundai	0,12	6	Volkswagen	0,02	10	Nissan	0,01
2	Fiat	0,11	15	Kia	0,02	3	BMW	0,00
14	Opel	0,10	16	Chevrolet	0,02	4	Mercedes	0,00
9	Dacia	0,09	22	Mitsubishi	0,01	13	Audi	0,00
11	Peugeot	0,06	18	Citroen	0,01	23	Diğer	0,00
12	Honda	0,04	19	Skoda	0,01			

Tablo 16’da görüldüğü gibi düşük gelirlilerin gelecekte en çok tercih edebilecekleri ilk altı otomobil markası sırasıyla; %16 olasılıkla Tofaş, %15 olasılıkla Renault, %12 olasılıkla Hyundai, %11 olasılıkla Fiat, %10 olasılıkla Opel ve %9 olasılıkla Dacia olacağı belirlenmiştir.

Düşük Gelirli Kişilerin Otomobil Yakıt Türü Tercihleri

Düşük gelirlilerin tercih ettikleri otomobil yakıt türü için geçişlerin frekans matrisi Tablo 17’de, 16. adımda denge durumuna ulaşılarak tercihlerin olasılıkları ise sırasıyla Tablo18’de verilmiştir.

Tablo 17: Düşük Gelirli Kişilerin Tercih Ettikleri Otomobil Yakıt Türü İçin Geçişlerin Frekans Matrisi							Tablo 18: Düşük Gelirli Kişilerin Denge Durumunda Otomobil Yakıt Türü Tercih Olasılıkları	
	Benzin	Motorin	LPG	Hybrit	Elektrik	Toplam	Yakıt Türü	Olasılık
Benzin	159	49	55	1	0	264	LPG	0,83
Motorin	6	132	108	0	0	246	Motorin	0,12
LPG	11	31	519	0	0	561	Benzin	0,05
Hybrit	0	0	1	2	0	3	Hybrit	0,00
Elektrik	0	0	1	0	1	2	Elektrik	0,00

Tablo 18’de görüldüğü gibi gelecekte düşük gelirlilerin %83 olasılıkla LPG, %12 olasılıkla motorin, %5 olasılıkla benzin ve %0 olasılıkla hybrit ve elektrik otomobil yakıt türünü tercih edecekleri anlaşılmaktadır.

Düşük Gelirli Kişilerin Otomobil Vites Türü Tercihleri

Otomobil vites türü için geçişlerin frekans matrisi Tablo 19’da, 16. adımda denge durumuna ulaşılarak düşük gelirli kişilerin otomobil vites türü tercih olasılıkları ise sırasıyla Tablo 20’de verilmiştir.

Tablo 22: Orta Gelirli Kişilerin Denge Durumunda Otomobil Markası Tercih Olasılıkları

Kod	Marka	Olasılık	Kod	Marka	Olasılık	Kod	Marka	Olasılık
7	Toyota	0,15	2	Fiat	0,03	21	Volvo	0,01
6	Volkswagen	0,14	9	Dacia	0,03	3	BMW	0,01
5	Ford	0,14	11	Peugeot	0,03	4	Mercedes	0,01
8	Renault	0,13	10	Nissan	0,02	3	Audi	0,01
17	Hyundai	0,09	19	Skoda	0,01	16	Chevrolet	0,00
14	Opel	0,07	20	Seat	0,01	22	Mitsubishi	0,00
12	Honda	0,05	18	Citroen	0,01	23	Diğer	0,00
1	Tofaş	0,04	15	Kia	0,01			

Tablo 22’de görüldüğü gibi orta gelirli insanların gelecekte en çok tercih edecekleri ilk altı otomobil markası; %15 olasılıkla Toyota, %14 olasılıkla Volkswagen, Ford, %13 olasılıkla Renault, %9 olasılıkla Hyundai ve %7 olasılıkla Opel markaları olacağı tahmin edilmiştir.

Orta Gelirli Kişilerin Otomobil Yakıt Türü Tercihleri

Orta gelirli insanların tercih ettikleri otomobil yakıt türü için geçişlerin frekans matrisi Tablo 23’te, 19. adımda denge durumuna ulaşarak tercihlerin olasılıkları ise sırasıyla Tablo 24’te gösterilmiştir.

Tablo 23: Orta Gelirli Kişilerin Tercih Ettikleri Otomobil Yakıt Türü İçin Geçişlerin Frekans Matrisi							Tablo 24: Orta Gelirli Kişilerin Denge Durumunda Otomobil Yakıt Türü Tercih Olasılıkları	
	Benzin	Motorin	LPG	Hybrit	Elektrik	Toplam	Yakıt Türü	Olasılık
Benzin	155	37	61	2	1	256	LPG	0,54
Motorin	12	170	80	13	2	277	Motorin	0,30
LPG	12	59	265	3	1	340	Benzin	0,10
Hybrit	1	1	1	1	1	5	Hybrit	0,04
Elektrik	0	0	0	1	1	2	Elektrik	0,02

Tablo 24’te görüldüğü gibi gelecekte orta gelirli insanların %54 olasılıkla LPG, %30 olasılıkla motorin, %10 olasılıkla benzin, %4 olasılıkla hybrit ve %2 olasılıkla elektrik yakıt türünü tercih edecekleri görülmektedir.

Orta Gelirli Kişilerin Otomobil Vites Türü Tercihleri

Orta gelirli insanların otomobil vites türü için geçişlerin frekans matrisi Tablo 25’te, 19. adımda denge durumuna ulaşarak otomobil vites türü tercih olasılıkları ise sırasıyla Tablo 26’da verilmiştir.

Tablo 25: Orta Gelirli Kişilerin Tercih Ettikleri Otomobil Vites Türü İçin Geçişlerin Frekans Matrisi					Tablo 26: Orta Gelirli Kişilerin Denge Durumunda Otomobil Vites Türü Tercih Olasılıkları	
	Manuel	Otomatik	Yarı Otomatik	Toplam	Vites Türü	Olasılık
Manuel	658	24	38	720	Manuel	0,60
Otomatik	16	71	8	95	Otomatik	0,21
Yarı Otomatik	11	21	92	124	Yarı Otomatik	0,19

Tablo 26’da görüldüğü gibi gelecekte orta gelirli insanlar %60 olasılıkla manuel, %21 olasılıkla otomatik ve %19 olasılıkla yarı otomatik vitesi tercih edecekleri anlaşılmaktadır.

Yüksek Gelirli Kişilerin Otomobil Marka Türü Tercihleri

Aylık ortalama gelir miktarı 25000TL üzeri olan otomobil sahibi 156 kişi yüksek gelirli olarak nitelendirilerek, bu kişilerin tercih ettikleri otomobil markaları için geçişlerin frekans

matrisi Tablo 27’de, 18. adımda denge durumuna ulaşarak tercih olasılıkları ise sırasıyla Tablo 28’de sunulmuştur.

Tablo 27: Yüksek Gelirli Kişilerin Otomobil Markası İçin Geçişlerin Frekans Matrisi

Marka Kodu	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	Toplam
1	5	0	0	0	0	0	1	25	0	0	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	36
2	0	5	0	1	0	4	8	4	1	0	1	4	2	2	0	0	3	0	0	0	7	0	0	42
3	0	0	12	4	0	3	0	0	0	0	0	0	30	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	50
4	0	0	4	3	0	0	3	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12
5	0	0	13	2	35	38	1	0	0	1	0	21	11	2	3	0	1	2	0	2	19	0	1	152
6	1	1	17	4	30	41	9	1	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	1	0	16	0	0	124
7	0	0	17	1	11	65	10	0	0	1	1	8	12	2	0	0	0	2	0	2	22	0	0	154
8	0	11	1	1	3	8	9	2	6	0	7	4	1	0	1	0	10	1	0	0	5	0	0	70
9	0	2	0	0	0	2	1	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8
10	0	0	2	2	0	12	0	0	0	0	0	8	5	0	2	0	0	1	1	0	11	0	0	44
11	0	0	1	2	2	4	4	1	1	0	0	13	2	3	1	1	0	2	2	0	5	0	0	44
12	0	0	0	0	3	0	12	0	0	0	1	5	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	22
13	0	0	8	29	0	2	2	0	0	0	0	0	10	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	52
14	0	0	1	0	2	8	1	0	0	0	0	12	2	0	2	2	0	1	5	1	3	0	0	40
15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
16	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	1	5
17	0	4	0	0	1	1	1	0	0	0	4	3	0	2	0	1	1	1	0	0	0	0	0	19
18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0	1	0	2	6
19	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	3
20	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0	5
21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
22	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	1	0	4
23	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2	4

Tablo 28: Yüksek Gelirli Kişilerin Denge Durumunda Otomobil Markası Tercih Olasılıkları

Kod	Marka	Olasılık	Kod	Marka	Olasılık	Kod	Marka	Olasılık
13	Audi	0,15	12	Honda	0,05	23	Diğer	0,01
4	Mercedes	0,14	14	Opel	0,01	15	Kia	0,01
3	BMW	0,14	19	Skoda	0,01	2	Fiat	0,01
6	Volkswagen	0,14	17	Hyundai	0,01	16	Chevrolet	0,00
7	Toyota	0,09	8	Renault	0,01	9	Dacia	0,00
5	Ford	0,07	18	Citroen	0,01	22	Mitsubishi	0,00
21	Volvo	0,06	11	Peugeot	0,01	1	Tofaş	0,00
10	Nissan	0,06	20	Seat	0,01			

Tablo 28’de görüldüğü gibi denge durumunda yüksek gelirli kişilerin gelecekte en çok tercih edecekleri ilk altı otomobil markası sırasıyla; %15 olasılıkla Audi; %14 olasılıkla Mercedes, BMW, Volkswagen; %9 olasılıkla Toyota ve %7 olasılıkla Ford olacağı tahmin edilmiştir.

Yüksek Gelirli Kişilerin Otomobil Yakıt Türü Tercihleri

Yüksek gelirli kişilerin tercih ettikleri otomobil yakıt türü için geçişlerin frekans matrisi Tablo 29’da, 16. adımda denge durumuna ulaşarak tercihlerin olasılıkları ise sırasıyla Tablo 30’da verilmiştir.

Tablo 29: Yüksek Gelirli Kişilerin Tercih Ettikleri Otomobil Yakıt Türü İçin Geçişlerin Frekans Matrisi							Tablo 30: Yüksek Gelirli Kişilerin Denge Durumunda Otomobil Yakıt Türü Tercih Olasılıkları	
	Benzin	Motorin	LPG	Hybrit	Elektrik	Toplam	Yakıt Türü	Olasılık
Benzin	268	46	6	14	10	344	Motorin	0,37
Motorin	36	219	3	21	11	290	Benzin	0,34
LPG	11	41	30	7	3	92	Hybrit	0,14
Hybrit	3	6	0	22	8	39	Elektrik	0,14
Elektrik	1	1	0	1	5	8	LPG	0,01

Tablo 30’da görüldüğü gibi gelecekte yüksek gelirli kişilerin %37 olasılıkla motorin, %34 olasılıkla benzin, %14 olasılıkla hybrit, elektrik ve %1 olasılıkla LPG otomobil yakıt türünü tercih edecekleri tahmin edilmiştir

Yüksek Gelirli Kişilerin Otomobil Vites Türü Tercihleri

Yüksek gelirli kişilerin otomobil vites türü için geçişlerin frekans matrisi Tablo 31’de, 17. adımda denge durumuna ulaşılarak otomobil vites türü tercih olasılıkları ise sırasıyla Tablo 32’de sunulmuştur.

Tablo 31: Yüksek Gelirli Kişilerin Tercih Ettikleri Otomobil Vites Türü İçin Geçişlerin Frekans Matrisi					Tablo 32: Yüksek Gelirli Kişilerin Denge Durumunda Otomobil Vites Türü Tercih Olasılıkları	
	Manuel	Otomatik	Yarı Otomatik	Toplam	Vites Türü	Olasılık
Manuel	395	35	61	491	Otomatik	0,60
Otomatik	20	226	10	256	Manuel	0,28
Yarı Otomatik	10	69	89	168	Yarı Otomatik	0,12

Tablo 32’de görüldüğü üzere gelecekte yüksek gelirli kişiler %60 olasılıkla otomatik, %28 olasılıkla manuel ve %12 olasılıkla yarı otomatik vitesi tercih edecekleri tahmin edilmiştir.

Genç Kişilerin Otomobil Marka Türü Tercihleri

Anket gerçekleştirilen 18-39 yaş aralığında otomobil sahibi 272 kişi genç kabul edilerek, bu kişilerin tercih ettikleri otomobil markaları için geçişlerin frekans matrisi Tablo 33’te, 19. adımda denge durumuna ulaşılarak otomobil marka türü tercih olasılıkları ise sırasıyla Tablo 34’te sunulmuştur.

Tablo 33: Genç Kişilerin Otomobil Markası İçin Geçişlerin Frekans Matrisi

Marka Kodu	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	Toplam	
1	1	1	2	3	10	11	7	107	3	2	1	22	3	12	0	1	1	0	1	3	1	1	0	193	
2	0	0	5	7	21	17	10	9	5	9	3	23	4	19	0	1	7	0	1	3	3	0	0	147	
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	
4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
5	0	0	0	0	11	10	8	5	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	37	
6	0	0	0	1	2	8	6	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	19
7	0	0	1	0	4	4	8	2	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	21	
8	3	25	2	2	5	9	6	60	44	0	8	13	1	2	0	0	16	0	0	0	0	1	0	197	
9	0	0	8	9	9	8	7	11	1	10	3	28	7	3	1	2	19	0	6	6	5	1	0	144	
10	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	4	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	7	
11	0	0	3	4	3	3	0	0	1	0	3	21	1	1	0	0	6	0	1	6	3	0	0	56	
12	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	8	0	12	1	0	2	0	0	0	0	0	0	26	

13	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
14	3	0	0	0	3	0	1	0	0	0	1	6	1	2	3	0	5	1	1	0	0	1	1	29	
15	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	1	5	0	1	0	12	
16	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	6	1	0	0	0	0	0	9	
17	0	7	2	2	0	4	1	7	6	0	10	4	3	2	1	0	33	1	0	0	0	0	0	83	
18	0	0	4	6	0	3	0	5	0	5	0	9	1	0	0	0	3	0	12	4	6	0	1	59	
19	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	9	
20	0	0	3	3	0	4	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	16	
21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	2	0	0	4	
22	0	0	1	1	1	2	0	1	0	0	0	5	2	0	1	0	0	0	2	4	4	0	0	24	
23	0	0	1	1	3	1	1	9	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	18	

Tablo 34: Genç Kişilerin Denge Durumunda Otomobil Markası Tercih Olasılıkları

Kod	Marka	Olasılık	Kod	Marka	Olasılık	Kod	Marka	Olasılık
6	Volkswagen	0,13	3	BMW	0,03	2	Fiat	0,02
7	Toyota	0,12	20	Seat	0,03	10	Nissan	0,01
5	Ford	0,09	18	Citroen	0,03	15	Kia	0,01
12	Honda	0,09	9	Dacia	0,03	22	Mitsubishi	0,01
8	Renault	0,09	4	Mercedes	0,02	1	Tofaş	0,01
17	Hyundai	0,08	21	Volvo	0,02	23	Diğer	0,01
14	Opel	0,08	19	Skoda	0,02	16	Chevrolet	0,00
13	Audi	0,05	11	Peugeot	0,02			

Tablo 34'te görüldüğü gibi genç kişilerin gelecekte en çok tercih edecekleri ilk 7 otomobil markası sırasıyla; %13 olasılıkla Volkswagen, %12 olasılıkla Toyota, %9 olasılıkla Ford, Honda, Renault ve %8 olasılıkla Hyundai ve Opel olacağı tahmin edilmiştir.

Genç Kişilerin Otomobil Yakıt Türü Tercihleri

Genç kişilerin tercih ettikleri otomobil yakıt türü için geçişlerin frekans matrisi Tablo 35'te, denge durumuna 20. adımda ulaşılarak otomobil yakıt türü tercihlerinin olasılıkları ise sırasıyla Tablo36'da sunulmuştur.

Tablo 35: Genç Kişilerin Tercih Ettikleri Otomobil Yakıt Türü İçin Geçişlerin Frekans Matrisi							Tablo 36: Genç Kişilerin Denge Durumunda Otomobil Yakıt Türü Tercih Olasılıkları	
	Benzin	Motorin	LPG	Hybrit	Elektrik	Toplam	Yakıt Türü	Olasılık
Benzin	200	41	30	9	6	286	LPG	0,41
Motorin	12	162	70	14	7	265	Benzin	0,22
LPG	14	43	280	8	2	347	Motorin	0,21
Hybrit	0	0	0	15	8	23	Hybrit	0,08
Elektrik	1	0	0	0	1	2	Elektrik	0,08

Tablo 36'da görüldüğü gibi gelecekte genç kişilerin %41 olasılıkla LPG, %22 olasılıkla benzin, %21 olasılıkla motorin ve %8 olasılıkla hybrit, elektrik otomobil yakıt türünü tercih edecekleri tahmin edilmiştir.

Genç Kişilerin Otomobil Vites Türü Tercihleri

Genç kişilerin otomobil vites türü için geçişlerin frekans matrisi Tablo 37'de, denge durumuna 16. adımda ulaşılarak otomobil vites türü tercih olasılıkları ise sırasıyla Tablo 38'de gösterilmiştir.

Tablo 37: Genç Kişilerin Tercih Ettikleri Otomobil Vites Türü İçin Geçişlerin Frekans Matrisi					Tablo 38: Genç Kişilerin Denge Durumunda Otomobil Vites Türü Tercih Olasılıkları	
	Manuel	Otomatik	Yarı Otomatik	Toplam	Vites Türü	Olasılık
Manuel	705	36	50	791	Manuel	0,61
Otomatik	25	104	1	130	Otomatik	0,28
Yarı Otomatik	13	29	70	112	Yarı Otomatik	0,11

Tablo 38’de görüldüğü üzere gelecekte gençlerin %61 olasılıkla manuel, %28 olasılıkla otomatik ve %11 olasılıkla yarı otomatik otomobil vitesini tercih edecekleri tahmin edilmiştir.

Orta Yaşlı Kişilerin Otomobil Marka Türü Tercihleri

40-59 yaş aralığında olan otomobil sahibi 225 kişi orta yaşlı olarak değerlendirilerek tercih ettikleri otomobil markaları için geçişlerin frekans matrisi Tablo 39’da, 17. adımda denge durumuna ulaşarak otomobil marka türü tercih olasılıkları ise sırasıyla Tablo 40’ta sunulmuştur.

Tablo 39: Orta Yaşlı Kişilerin Otomobil Markası İçin Geçişlerin Frekans Matrisi

Marka Kodu	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	Toplam
1	15	9	0	0	10	9	10	107	3	2	1	10	0	11	0	1	1	1	0	0	0	1	0	191
2	3	2	1	0	21	15	14	9	5	9	3	21	0	18	0	0	10	0	0	0	0	0	0	131
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
5	0	0	0	0	11	10	8	5	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	1	38
6	0	0	0	1	2	8	6	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	19
7	0	0	1	0	4	4	8	2	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	21
8	9	37	0	0	6	5	5	60	44	0	8	8	1	0	1	1	16	0	0	0	0	0	0	201
9	6	8	0	0	5	5	7	9	11	8	4	21	2	3	1	1	19	0	0	0	0	0	0	110
10	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	4	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	7
11	2	5	0	0	3	1	0	0	6	0	11	18	0	1	0	0	6	0	0	0	0	0	0	53
12	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	8	0	12	1	0	2	0	0	0	0	0	0	26
13	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
14	3	0	0	0	3	0	1	0	0	0	1	6	1	2	3	1	5	1	1	0	0	0	1	29
15	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	1	3	0	1	1	0	0	0	0	9
16	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	4	1	0	0	0	0	7
17	0	15	0	0	0	3	1	7	6	0	10	2	0	2	1	0	33	1	0	0	0	0	0	81
18	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2	0	0	0	0	3	0	7	0	2	0	1	16
19	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	6	0	3	12
20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	3
21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	2	1	0	5
22	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	5	0	0	1	0	0	0	1	0	3	0	1	13
23	0	0	1	1	3	1	1	9	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	18

Tablo 40: Orta Yaşlı Kişilerin Denge Durumunda Otomobil Markası Tercih Olasılıkları

Kod	Marka	Olasılık	Kod	Marka	Olasılık	Kod	Marka	Olasılık
7	Toyota	0,13	9	Dacia	0,04	20	Seat	0,01
6	Volkswagen	0,12	11	Peugeot	0,03	10	Nissan	0,01
5	Ford	0,10	1	Tofaş	0,02	21	Volvo	0,01

8	Renault	0,10	15	Kia	0,02	4	Mercedes	0,01
17	Hyundai	0,10	22	Mitsubishi	0,02	3	BMW	0,01
12	Honda	0,09	18	Citroen	0,02	13	Audi	0,01
14	Opel	0,07	19	Skoda	0,02	23	Diğer	0,01
2	Fiat	0,04	16	Chevrolet	0,01			

Tablo 40'ta görüldüğü gibi orta yaşlı kişilerin denge durumunda gelecekte en çok tercih edecekleri ilk 7 otomobil markası sırasıyla; %13 olasılıkla Toyota, %12 olasılıkla Volkswagen, %10 olasılıkla Ford, Renault, Hyundai, %9 olasılıkla Honda ve %7 olasılıkla Opel olacağı tahmin edilmiştir.

Orta Yaşlı Kişilerin Otomobil Yakıt Türü Tercihleri

Orta yaşlı kişilerin tercih ettikleri otomobil yakıt türü için geçişlerin frekans matrisi Tablo 41'de, denge durumuna 24. adımda ulaşılarak otomobil yakıt türü tercihlerinin olasılıkları ise sırasıyla Tablo 42'de gösterilmiştir.

Tablo 41: Orta Yaşlı Kişilerin Tercih Ettikleri Otomobil Yakıt Türü İçin Geçişlerin Frekans Matrisi							Tablo 42: Orta Yaşlı Kişilerin Denge Durumunda Otomobil Yakıt Türü Tercih Olasılıkları	
	Benzin	Motorin	LPG	Hybrit	Elektrik	Toplam	Yakıt Türü	Olasılık
Benzin	326	60	50	14	13	463	Motorin	0,28
Motorin	35	265	60	11	10	381	LPG	0,28
LPG	15	65	253	3	1	337	Benzin	0,24
Hybrit	1	0	0	1	1	3	Hybrit	0,10
Elektrik	0	0	0	1	1	2	Elektrik	0,10

Tablo 42'de görüldüğü gibi gelecekte orta yaşlı kişilerin %28 olasılıkla motorin, LPG; %24 olasılıkla benzin ve %10 olasılıkla hybrit ve elektrik otomobil yakıt türünü tercih edecekleri görülmektedir.

Orta Yaşlı Kişilerin Otomobil Vites Türü Tercihleri

Orta yaşlı kişilerin otomobil vites türü için geçişlerin frekans matrisi Tablo 43'te, 17. adımda denge durumuna ulaşılarak tercih olasılıkları ise sırasıyla Tablo 44'te verilmiştir.

Tablo 43: Orta Yaşlı Kişilerin Tercih Ettikleri Otomobil Vites Türü İçin Geçişlerin Frekans Matrisi					Tablo 44: Orta Yaşlı Kişilerin Denge Durumunda Otomobil Vites Türü Tercih Olasılıkları	
	Manuel	Otomatik	Yarı Otomatik	Toplam	Vites Türü	Olasılık
Manuel	670	34	90	794	Manuel	0,40
Otomatik	39	234	19	292	Otomatik	0,40
Yarı Otomatik	11	69	145	225	Yarı Otomatik	0,20

Tablo 44'ten gelecekte orta yaşlı kişilerin %40 olasılıkla manuel, otomatik ve %20 olasılıkla yarı otomatik otomobil vitesini tercih edecekleri görülmektedir.

İleri Yaştaki Bireylerin Otomobil Marka Türü Tercihleri

60 yaş ve üzeri otomobil sahibi 74 kişi ileri yaştaki bireyler olarak değerlendirilerek tercih ettikleri otomobil markalarının, geçişlerin frekans matrisi Tablo 45'te, denge durumuna 16. adımda ulaşılarak otomobil marka türü tercih olasılıkları ise sırasıyla Tablo 46'da sunulmuştur.

Tablo 45: İleri Yaştaki Bireylerin Otomobil Markası İçin Geçişlerin Frekans Matrisi

Marka Kodu	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	Toplam
1	7	2	0	0	2	0	9	43	0	0	0	3	0	13	0	0	15	0	10	0	0	1	0	105
2	0	4	0	0	4	2	4	5	6	0	1	3	1	11	0	0	11	0	8	1	0	0	0	61
3	0	0	2	3	1	1	3	0	0	0	0	0	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	21
4	0	0	0	3	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
5	0	1	3	0	20	10	10	2	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	51
6	3	1	7	0	10	13	11	2	0	2	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	52
7	0	0	0	0	3	15	14	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	34
8	0	11	1	0	6	1	0	18	4	2	0	0	0	4	1	0	3	1	0	0	0	0	0	52
9	4	3	0	0	6	0	10	9	2	1	2	2	0	0	0	0	8	0	0	0	0	0	0	47
10	0	0	1	0	0	2	0	1	0	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8
11	6	0	0	0	7	0	7	9	1	0	0	6	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	38
12	1	0	0	1	3	0	0	0	0	1	3	2	1	7	0	0	1	0	0	0	1	0	0	21
13	1	0	2	3	0	0	0	1	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10
14	0	0	0	0	4	1	0	0	0	0	6	3	1	3	0	0	1	0	0	0	0	0	0	19
15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	4
16	3	0	0	0	2	0	1	3	0	0	0	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	12
17	0	1	0	0	1	0	0	0	1	0	1	2	0	1	1	2	4	0	1	0	0	0	0	15
18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0	1	0	0	4
19	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2	0	1	0	6
20	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	1	0	5
21	0	0	0	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	0	6
22	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	2	1	1	9
23	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	2	7

Tablo 46: İleri Yaştaki Bireylerin Denge Durumunda Otomobil Markası Tercih Olasılıkları

Kod	Marka	Olasılık	Kod	Marka	Olasılık	Kod	Marka	Olasılık
7	Toyota	0,15	17	Hyundai	0,04	18	Citroen	0,01
6	Volkswagen	0,15	12	Honda	0,03	9	Dacia	0,01
5	Ford	0,15	11	Peugeot	0,03	15	Kia	0,01
8	Renault	0,09	2	Fiat	0,03	16	Chevrolet	0,01
14	Opel	0,05	19	Skoda	0,02	22	Mitsubishi	0,01
4	Mercedes	0,05	10	Nissan	0,02	21	Volvo	0,01
3	BMW	0,05	1	Tofaş	0,02	23	Diğer	0,01
13	Audi	0,04	20	Seat	0,01			

Tablo 46’da görüldüğü gibi ileri yaştaki bireylerin gelecekte en çok tercih edecekleri ilk yedi otomobil markası; %15 olasılıkla Toyota, Volkswagen, Ford; %9 olasılıkla Renault ve %5 olasılıkla Opel, Mercedes ve BMW olacağı tahmin edilmiştir.

İleri Yaştaki Bireylerin Otomobil Yakıt Türü Tercihleri

İleri yaştaki bireylerin tercih ettikleri otomobil yakıt türü için geçişlerin frekans matrisi Tablo 47’de, 19. adımda denge durumuna ulaşılarak tercihlerin olasılıkları ise sırasıyla Tablo 48’de belirtilmiştir.

Tablo 47: İleri Yaştaki Bireylerin Tercih Ettikleri Otomobil Yakıt Türü İçin Geçişlerin Frekans Matrisi							Tablo 48: İleri Yaştaki Bireylerin Denge Durumunda Otomobil Yakıt Türü Tercih Olasılıkları	
	Benzin	Motorin	LPG	Hybrit	Elektrik	Toplam	Yakıt Türü	Olasılık
Benzin	81	33	22	5	10	151	Motorin	0,38
Motorin	13	143	20	3	7	186	Benzin	0,21
LPG	13	28	75	3	3	122	LPG	0,19
Hybrit	1	0	0	4	3	8	Hybrit	0,11
Elektrik	1	0	0	1	1	3	Elektrik	0,11

Tablo 48’de görüldüğü gibi gelecekte ileri yaştaki bireylerin %38 olasılıkla motorin, %21 olasılıkla benzin, %19 olasılıkla LPG ve %11 olasılıkla hybrit, elektrik otomobil yakıt türünü tercih edecekleri tahmin edilmiştir.

İleri Yaştaki Bireylerin Otomobil Vites Türü Tercihleri

İleri yaştaki bireylerin otomobil vites türü için geçişlerin frekans matrisi Tablo 49’da, 16. adımda denge durumuna ulaşılarak otomobil vites türü tercih olasılıkları ise sırasıyla Tablo 50’de verilmiştir.

Tablo 49: İleri Yaştaki Bireylerin Tercih Ettikleri Otomobil Vites Türü İçin Geçişlerin Frekans Matrisi					Tablo 50: İleri Yaştaki Bireylerin Denge Durumunda Otomobil Vites Türü Tercih Olasılıkları	
	Manuel	Otomatik	Yarı Otomatik	Toplam	Vites Türü	Olasılık
Manuel	219	14	58	291	Otomatik	0,42
Otomatik	11	81	32	124	Yarı Otomatik	0,40
Yarı Otomatik	2	35	65	102	Manuel	0,18

Tablo 50’de görüldüğü üzere gelecekte ileri yaştaki bireylerin %42 olasılıkla otomatik, %40 olasılıkla yarı otomatik ve %18 olasılıkla manuel otomobil vitesini tercih edecekleri tahmin edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Otomobil, kişilerin temel ihtiyaçlarından biri olan ulaşımını karşılamakla birlikte zenginlik, üstünlük, gençlik, zevk, emniyet, cinsel çekicilik gibi imajlarını ve mesajlarını da içeren bir üründür. İnsanlar kullandıkları otomobil ile kendilerini ifade etmek, kişiliklerini yansıtmak ve yaşam çevreleri arasında bir iletişim kurmak isteyebilirler. Dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de otomobil üreticileri rekabette başarılı olabilmek için tüketicilerin seçtikleri otomobil markalarını, ileride seçebilecekleri marka ve özellikleri ile ilgili yapılmış çalışmalara önem vererek tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına uygun özellikte ürünler üretmelidirler.

Çalışmada kullanılan veriler, 2022 yılında Kilis ilinde yaşayan 571 otomobil sürücüne uygulanan anket çalışmasından elde edilerek kadın ve erkek, düşük, orta ve yüksek gelirliler, genç, orta ve ileri yaştaki bireyler olarak nitelendirilen otomobil kullanıcılarının gelecekte otomobil markası, vites ve yakıt türü tercihleri Kilis ili için markov analizi ile tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Ankete katılan 571 kişinin 235’i kadın, 336’sı erkek olup, kadın sürücülerin %13 olasılıkla Volkswagen, %12 olasılıkla Ford, %11 olasılıkla Toyota, Renault, %10 olasılıkla Hyundai ve %8 olasılıkla Opel, erkek katılımcıların ise %15 olasılıkla Toyota, %14 olasılıkla Volkswagen, %13 olasılıkla Ford, %10 olasılıkla Renault ve %8 olasılıkla Hyundai gelecekte en çok tercih edecekleri araba markaları olacağı tahmin edilmiştir. Gelecekte kadın sürücülerin

%31 olasılıkla benzin, %20 olasılıkla motorin, LPG; %15 olasılıkla elektrik, %14 olasılıkla hibrit; erkek sürücülerin ise %30 olasılıkla motorin, LPG; %20 olasılıkla benzin, %10 olasılıkla hibrit ve elektrik yakıt türünü tercih edecekleri sonucuna varılmıştır. Gelecekte kadın sürücülerin %52 olasılıkla otomatik, %29 olasılıkla yarı otomatik, %19 olasılıkla manuel; erkek sürücülerin ise %50 olasılıkla manuel, %30 olasılıkla otomatik, %20 olasılıkla yarı otomatik vites türünü tercih edecekleri bulunmuştur.

Ankete katılan aylık ortalama gelir miktarı 10000TL'den az olan 228 kişi düşük, 10000TL-25000TL olan 187 kişi orta, 25000 TL üzeri olan 156 kişi yüksek gelirli katılımcı olarak nitelendirilmiştir. Düşük gelirli olanların %16 olasılıkla Tofaş, %15 olasılıkla Renault, %12 olasılıkla Hyundai, %11 olasılıkla Fiat, %10 olasılıkla Opel, %9 olasılıkla Dacia, orta gelirli olanların %15 olasılıkla Toyota, %14 olasılıkla Volkswagen, Ford, %13 olasılıkla Renault, %9 olasılıkla Hyundai ve %7 olasılıkla Opel, yüksek gelirli katılımcıların ise %15 olasılıkla Audi, %14 olasılıkla Mercedes, BMW, Volkswagen, %9 olasılıkla Toyota ve %7 olasılıkla Ford markalarını gelecekte en çok tercih edecekleri tahmin edilmiştir. Gelecekte düşük gelirli olanların %83 olasılıkla LPG, %12 olasılıkla motorin, %5 olasılıkla benzin, %0 olasılıkla hibrit ve elektrik, orta gelirli olanların %54 olasılıkla LPG, %30 olasılıkla motorin, %10 olasılıkla benzin, %4 olasılıkla hibrit, %2 olasılıkla elektrik, yüksek gelirli katılımcıların ise %37 olasılıkla motorin, %34 olasılıkla benzin, %14 olasılıkla hibrit, elektrik ve %1 olasılıkla LPG yakıt türünü tercih edecekleri görülmüştür. Gelecekte düşük gelirli olanların %67 olasılıkla manuel, %19 olasılıkla otomatik, %14 olasılıkla yarı otomatik, orta gelirli olanların %60 olasılıkla manuel, %21 olasılıkla otomatik, %19 olasılıkla yarı otomatik, yüksek gelirli katılımcıların ise %60 olasılıkla otomatik, %28 olasılıkla manuel ve %12 olasılıkla yarı otomatik vites türünü tercih edecekleri sonucuna varılmıştır.

Ankete katılan otomobil sahibi 18-39 yaş aralığında olan 272 kişi genç, 40-59 yaş aralığında olan 225 kişi orta, 60 yaş ve üzeri olan 74 kişi ise ileri yaştaki bireyler olarak değerlendirilmiştir. Gençlerin %13 olasılıkla Volkswagen, %12 olasılıkla Toyota, %9 olasılıkla Ford, Honda, Renault ve %8 olasılıkla Hyundai ve Opel, orta yaşlıların %13 olasılıkla Toyota, %12 olasılıkla Volkswagen, %10 olasılıkla Ford, Renault, Hyundai, %9 olasılıkla Honda ve %7 olasılıkla Opel, ileri yaştaki bireylerin ise %15 olasılıkla Toyota, Volkswagen, Ford, %9 olasılıkla Renault ve %5 olasılıkla Opel, Mercedes ve BMW markalarını gelecekte en çok tercih edecekleri tahmin edilmiştir. Gelecekte genç kişilerin %41 olasılıkla LPG, %22 olasılıkla benzin, %21 olasılıkla motorin ve %8 olasılıkla hibrit ve elektrik, orta yaşlı kişilerin %28 olasılıkla motorin, LPG, %24 olasılıkla benzin, %10 olasılıkla hibrit ve elektrik, ileri yaştaki bireylerin ise %38 olasılıkla motorin, %21 olasılıkla benzin, %19 olasılıkla LPG ve %11 olasılıkla hibrit ve elektrik yakıt türünü tercih edecekleri görülmüştür. Gelecekte gençlerin %61 olasılıkla manuel, %28 olasılıkla otomatik ve %11 olasılıkla yarı otomatik, orta yaşlıların %40 olasılıkla manuel, otomatik ve %20 olasılıkla yarı otomatik, ileri yaştaki bireylerin ise %42 olasılıkla otomatik, %40 olasılıkla yarı otomatik ve %18 olasılıkla manuel vites türünü tercih edecekleri sonucuna varılmıştır.

Literatür incelendiğinde otomobil tercihinde markov analizi ile yapılmış olan çalışmalar oldukça az olduğundan bu çalışmada Kilis ilinde otomobil kullanıcıların gelecekte marka, yakıt ve vites türü tercihlerinin tahmini için markov analizinin uygulanabileceği gösterilmiştir. Kilis ilinde daha önce buna benzer bir çalışmaya rastlanılmadığından çalışmanın literatüre sağlayacağı katkı önemlidir.

Tüketicilerin kullandıkları otomobillerden beklediği fiyat, güvenlik, kalite, konfor, dayanıklılık, performans gibi özellikler vardır. Üreticilerin tüketicilerin bu beklentilerini dikkate alarak otomobilleri üretmeleri gerekir. İleride otomobillerle ilgili Markov Analizini kullanarak araştırma yapacak kişiler bu söz edilen özellikleri de araştırma sorularına dahil

ederek farklı illerde ya da Türkiye genelinde çalışma yaparak tüketicilerin isteklerini belirleyip otomobil üreticilerine üretecekleri ürün için yol gösterebilirler.

Kaynakça

- Adam, R. Y. (2015). An application of markov modeling to the student flow in higher education in Sudan. *International Journal of Science and Research*, 4(2), 49-54.
- Alp, S. ve Öz, E. (2009). Markov zinciri yöntemi ile taşınabilir bilgisayar tercihlerinin analizi. *Akademik İncelemeler*, 4(2), 37-54.
- Arıtan, T. ve Akyüz, A. M. (2015). Tüketicilerin otomobil markalarına yönelik marka sadakatleri ve tercihleri üzerine bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(26), 195-220.
- Bağcı, B. (2020). Gri markov modeli ile Türkiye’de işsizlik oranı tahmini. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 10(2), 259-272.
- Bairagi, A. and Kakaty S. C. H. (2015). Analysis of stock market price behaviour: A markov chain approach. *International Journal of Recent Scientific Research*, 6(10), 7061-7066.
- Bişkin, F. (2010). Markanın pazarlama açısından önemi ve tüketici tercihleri-memnuniyeti çerçevesinde otomobil sahipleri üzerinde bir araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 411-434.
- Çetin, N.G. ve Alp, S. (2016). Cep telefonu marka tercihlerinin markov zincirleri ile analizi. *Erzincan University Journal of Science and Technology*, 9(3), 126-138.
- Datong, G.M. (2011). A Markov chain model analysis of GSM network service providers marketing mix. *International Journal of Engineering & Technology*, 11(4), 49-57.
- Farg, M. H. M. and Khalil, F. M. H. (2014). Statistical analysis of academic level of student in quantitative methods courses by using chi-square test and markov chains-case study of faculty of sciences and humanities, . *Transition*, 12(12), 182-186.
- Görener, A. ve Görener, Ö. (2008). Türk otomotiv sektörünün ülke ekonomisine katkıları ve geleceğe yönelik sektörel beklentiler. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(10), 1213-1232.
- Grimshaw, S. D. and Alexander, W. P. (2011). Markov chain models for delinquency: Transition matrix estimation and forecasting. *Applied Stochastic Models in Business and Industry*, 27(3), 267-279.
- Gupta, A. and Dhingra, B. (2012, March). *Stock market prediction using hidden markov models*. In 2012 Students Conference on Engineering and Systems (pp. 1-4). IEEE.
- Güngör, İ. ve İşler, D. B. (2004). Analitik hiyerarşi yaklaşımı ile otomobil seçimi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 1(2), 21-33.
- Kotler P. and Armstrong G. (2006). *Principles of marketing*. New Jersey: Pearson Education.
- Köksal, Y. ve Türedi, M. K. (2014). Tüketici otomobil tercihinde etkili olan bilgi ve iletişim kanalları üzerine bir inceleme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(32), 105-125.
- Li, L., Sun, J., Li, Y. and Xuan, H. (2014). Mathematical model based on the product sales market forecast of markov forecasting and application. *Journal of Chemical and Pharmaceutical Research*, 6(6), 1359-1365.
- Mavruk, C. ve Kırıl, E. (2016). Prediction of central government budget tax revenues using markov model. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(2), 41-56.
- Özdağoğlu, A., Özdağoğlu, G. ve Gümüş, G.K. (2012). Altın fiyatındaki dağılımların markov zinciri ile analizi: Uzun Erimli Olasılıklar. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (40), 119-142.
- Özdemir, A. ve Demireli, E. (2014). Hisse senedi fiyat verimliliğinin markov zincirleri ile analizi BIST teknoloji endeksi hisse senedi fiyatları üzerine bir uygulama. *Verimlilik Dergisi*, (1), 41-60.

- Özel, G. (2019). Markov zinciri kullanarak Ankara ili için hava kirliliği tahmini. *Bilge International Journal of Science and Technology Research*, 3(2), 144-151.
- Özel, K. G. ve Solmaz, A. (2012). Türkiye’de deprem tekrarlanma zamanının tahmini ve neotektonik bölgelere göre deprenselliğin markov zinciri ile incelenmesi. *Çankaya University Journal of Science and Engineering*, 9(2), 125-138.
- Özer, H. (2004). *Nitel değişkenli ekonometrik modeller. Teori ve bir uygulama*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Öztürk A. (2016). *Yöneylem araştırması*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Ritonga, H.M., Siahaan, A.P.U. and Suginam,(2017). Marketing strategy through markov optimization to predict sales on specific periods. *International Journal for Innovative Research in Multidisciplinary Field*, 3(8), 184-190.
- Ross, S. M. (2014). *Introduction to probability models*. USA: Academic press.
- Süzülmüş, S. ve Polat, Y. (2022). *Çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak sığır işletmelerinin hayvan refahına göre sıralaması*. Ankara: İksad Yayınevi. <https://iksadyayinevi.com/wp-content/uploads/2022/02/COK-KRITERLI-KARAR-VERME-YONTEMLERI-KULLANILARAK-SIGIR-ISLETMELERININ-HAYVAN-REFAHINA-GORE-SIRALAMASI-.pdf>
- Süzülmüş, S. ve Kırıl, G. (2019). *Adana’da otomobil tercihlerinin istatistiksel analizi*. Ankara: Akademisyen Yayınevi, 1-16.
- Şenol, Z. (2021). Döviz kuru oynaklığının markov rejim değişim yöntemiyle analizi: Türkiye örneği. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(25), 732-745.
- Şentürk, S. ve Alp, S. (2016). Mobil operatör ve internet servis sağlayıcı tercihlerinin markov zinciri yöntemi ile analizi. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, (13), 133-151.
- Yayar, R., Çoban, M. N. ve Tekin, B. (2015). Otomobil sahipliğini etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Tokat ili kentsel alanda bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(2), 603-617.
- Yıldız, Ç. N., İçelloğlu, Ş.C. ve Tuna E. 2022). Türkiye’de dolarizasyonun dinamik markov rejim değişim modeli ile analizi. *Mali Cozum Dergisi/Financial Analysis*, 32(172) 171-197.

İnternet Kaynakları:

<http://www.kilis.gov.tr/cografi-yapi> (erişim tarihi: 28.04.2023)

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Çalışanların Örgütsel Bağlılık ile Örgütsel Özdeşleşme Davranışının Yeşil Örgütsel Davranış Üzerindeki Etkisinde Çevre Tutkusunun Aracı Rolü¹

The Mediating Role of Environmental Passion in The Effect of Employees' Organizational Commitment and Organizational Identification on Green Organizational Behavior

Habibe REŞAT CİCA^{a*} Ahu Tuğba KARABULUT^b

^a Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7016-8085

^b Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6414-8029

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Haziran 2023

Kabul tarihi: 22 Eylül 2023

Anahtar Kelimeler:

Örgütsel bağlılık,
Örgütsel özdeşleşme,
Çevre tutkusu,
Yeşil örgütsel davranış.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, çalışanların örgütsel bağlılık ile örgütsel özdeşleşme davranışının yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde çevre tutkusunun aracı rolünü araştırmaktır. Çalışmadaki araştırmanın örnekleme İstanbul'da Çevre Yönetim Belgesine (ISO 14001) sahip üç kamu kurumunda görev yapan 780 kişidir. Katılımcılardan demografik sorular, örgütsel bağlılık, örgütsel özdeşleşme, çevre tutkusu ve yeşil örgütsel davranış ölçeklerini içeren anket soruları ile veriler toplanmıştır. Verilerin analizleri SPSS 24, AMOS 24 ve PROCESS programları ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada yarısal örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkileri ve aracılık rolünü incelemek için Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, örgütsel bağlılığın yeşil örgütsel davranış üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu, örgütsel bağlılığın çalışanların çevre tutkusu üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu, çalışanların çevre tutkusunun yeşil örgütsel davranış üzerindeki anlamlı etkisinin bulunduğu, örgütsel özdeşleşmenin yeşil örgütsel davranış üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu, örgütsel özdeşleşmenin çalışanların çevre tutkusu üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca örgütsel bağlılığın yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde çalışanların çevre tutkusunun kısmi aracı rolünün, örgütsel özdeşleşmenin yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde çalışanların çevre tutkusunun tam aracı etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma, örgütsel davranış literatüründe yeni olan yeşil örgütsel davranış kavramının ele alındığı az sayıda çalışmalardan birisi olduğu için bulgularının çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil örgüt kavramlarını inceleyen literatüre özgün katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 11, 2023

Accepted: September 22, 2023

Key Words:

Organizational commitment,
Organizational identification,
Environmental passion,
Green organizational behavior.

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the mediating role of environmental passion of employees in the effect of organizational commitment and organizational identification on green organizational behavior. The sample of the research consists of 780 employees in three public institutions with Environmental Management Certificate (ISO 14001) in Istanbul. The data was collected from the employees through the questionnaire including demographic questions and scales. The collected data was analyzed through the SPSS 24, AMOS 24 and PROCESS programs. Judgmental sampling method was used in the study. Structural Equation Modeling was used to examine the relationships and mediation role among variables. As a result of the research, it was determined that there was a positive and significant relationships among the organizational commitment, green organizational behavior, organizational identification and environmental passion of employees. In addition, it was concluded that there was a partial mediating role of environmental passion of employees in the effect of organizational commitment on green organizational behavior. It was also determined that environmental passion of employees has a full mediating role in the effect of organizational identification on green organizational behavior. This study is one of the few studies on green organizational behavior which is a new concept in the literature. The findings of the research will make a unique contribution to the organizational behavior literature examining the concepts of environmental sustainability and green organization.

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Ahu Tuğba KARABULUT danışmanlığında Habibe REŞAT CİCA tarafından hazırlanan “Çalışanların Örgütsel Bağlılık İle Örgütsel Özdeşleşme Davranışının Yeşil Örgütsel Davranış Üzerindeki Etkisinde Çevre Tutkusunun Aracı Rolü” başlıklı doktora tezinden yararlanarak hazırlanmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Today, ecological degradation such as climate change, deterioration of ecological balance, loss of purity of natural resources, extinction of living species has made organizations environmentally sensitive as well as employees who are willing to take responsibility for the environment. It is important for environmentally conscious organizations to survive in rapidly changing conditions. In order to gain competitive advantage, it is also important for sustainability that employees at all levels take responsibility by improving their environmental behavior.

The concept of green organizational behavior has been an important research topic in the business literature in recent years. In this context, environmentally responsible and sensitive behaviors of employees in organizations support the environmental sustainability of the organization. Therefore, it has recently become the focus of researchers' attention. Green organizational behavior is the environmentally responsible green orientations exhibited by environmentally sensitive employees in achieving of the environmental sustainability goals of organizations. In the research, green organizational behavior was examined with the organizational commitment and organizational identification, which have been extensively researched in the literature, and the environmental passion. It is aimed to contribute to new concepts by creating awareness about the relationship among the concepts. In this context, the purpose of this study is to investigate the mediating role of environmental passion in the effect of employees' organizational commitment and organizational identification on green organizational behavior.

The sample of the research consists of 780 employees in three public institutions that have Environmental Management Certificate (ISO 14001) in Istanbul. Judgmental sampling method was applied in sample selection. The data was collected from the participants through the questionnaire including demographic questions, organizational commitment, organizational identification, environmental passion and green organizational behavior scales. The collected data was analyzed through the SPSS 24, AMOS 24 and PROCESS programs. Structural Equation Modeling was used to examine the relationships and mediation role among variables.

According to the findings obtained from the research, there was a positive and significant relationship among the organizational commitment, green organizational behavior, organizational identification and environmental passion. In addition, it was concluded that there was a partial mediating role of environmental passion of employees in the effect of organizational commitment on green organizational behavior. Moreover, it was detected that environmental passion of employees had a full mediating role in the effect of organizational identification on green organizational behavior.

The findings of the research will make a unique contribution to the organizational behavior literature examining the concepts of environmental sustainability and green organization. In the literature research, it was determined that the studies on employees green organizational behavior in organizations were generally conducted in the private sector. In this research, the study was conducted for public institution employees. It is envisaged to be informative and provide important perspectives in preventing waste of public resources, ensuring energy efficiency and improving the environmental awareness of employees through environmental management system studies in organizations.

In addition, it will be useful to prepare training programs based on the environmental management system in order to develop environmental consciousness and awareness of employees working at all levels in the organization. By providing regular training to employees, environmentally friendly values will become widespread in the organization. Employees' suggestions about the environment can be encouraging and motivating in the development of their decision-making skills. It is predicted that by increasing the tendency of employees at all levels of the organization to exhibit green organizational behavior, the environmental performance of organizations will be increased by improving or protecting the natural environment.

Moreover, in order to strengthen the effect of employees' organizational commitment and organizational identification behaviors on green organizational behavior, the participation and integration of all organizational members should be increased through environmentally friendly activities (planting trees, plant watering, etc.). In this way, it is envisaged that organizational ties can be strengthened, environmental goals and values can be shared, thus ensuring the continuity of membership by feeling a sense of belonging to the organization.

The management of the organization should determine and monitor environmental goals and strategies so as to guide the improvement and development of the organization's environmental performance. Within the scope of environmentally friendly activities, brainstorming groups should be formed by employees and new practices should be developed. Thus, it will ensure that employees are willing and motivated to participate in activities. In addition, manager support and reward system will also be encouraging to increase employees' display of green organizational behavior.

Although the research provides important insights especially for the public sector, it has some limitations such as being limited to three public institutions in Istanbul, time and cost. In future studies, the concept of green organizational behavior can be repeated in different sectors, cities and countries and the results can be compared. Thus, it is thought that more contributions can be made to the literature.

Giriş

Günümüzde yaşanan iklim değişiklikleri, ekolojik dengenin bozulması, doğal kaynakların saflığını yitirmesi, canlı türlerinin neslinin tükenmesi gibi ekolojik sorunlar başlıca gündemi oluşturmaktadır. Dünyayı koruyarak gelecek nesillere aktarmak örgütleri çevre dostu tedbirler almaya yönelik amaçlar belirleyerek stratejiler geliştirmeye yönlendirmektedir.

Çevresel bilince sahip örgütlerin hızla değişen koşullarda varlıklarını sürdürebilmek, rekabet üstünlüğü sağlayabilmek için de her kademedeki çalışanlarının çevresel davranışlarını geliştirerek sorumluluklar alması sürdürülebilirlik için önemlidir. İşletme literatüründe son yıllarda yeşil örgütsel davranış kavramı önemli bir araştırma konusudur. Yeşil örgütsel davranış, örgütlerin çevresel sürdürülebilirlik amaçlarının gerçekleştirilmesinde çevre bilincine sahip çalışanların sergiledikleri, çevrenin korumasını sağlayan çevreye karşı sorumlu yeşil yönelimleridir.

Örgütsel bağlılığı olan çalışanlar, örgüte psikolojik olarak yakınlık hisseden, bu yönde örgütsel amaçları benimseyerek onlara ulaşmak için gayret gösteren ve kendilerini geliştiren kişilerdir. Çalışanların örgütsel bağlılığı arttıkça yeşil örgütsel davranış sergileme eğilimlerinin de artması beklenmektedir.

Örgütleriyle özdeşleşen çalışanların, örgütün kimliğiyle uyumlaşarak bütünleştiği, rollerine olan bağlılıklarının arttığı, örgütsel aidiyet hissettikleri ve örgüte duygusal bağlılıklarının olduğu gözlenmektedir. Bu çalışanlar örgüt için yararlı davranışların kendilerine de yarar sağlayacağına inandıklarında örgüt için daha çok çaba göstereceklerdir.

Çevre tutkusu çalışanların örgütte çevre dostu davranışlar sergilemesinde enerji kaynağı olup onlara fark yaratma konusunda ilham vermektedir. Çevre tutkulu çalışanlar, örgütte çevre dostu davranışların sergilenmesinde ve diğer çalışanları yeşil davranışa yönlendirmede arabolucu rol oynamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, çalışanların örgütsel bağlılık ile örgütsel özdeşleşme davranışının yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde çevre tutkusunun aracı rolünü araştırmaktır. Çalışmadaki araştırmanın örneklemini İstanbul'da Çevre Yönetim Belgesine (ISO 14001) sahip üç kamu kurumunda görev yapan 780 kişidir. Araştırmada öncelikle kavramsal çerçeve ile ilgili değişkenler kuramsal olarak incelenmiş, ardından araştırmanın yöntemi ile bulgularına yer verilmiş, son olarak sonuç ve öneriler sunulmuştur.

Kavramsal Çerçeve

Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, çalışanların örgütsel amaçları ve değerleri benimsemelerinde, psikolojik olarak örgütle bütünleşmelerinde, örgüte devamlılık için güçlü istek duymalarında, motivasyonlarının ve verimliliklerinin artmasında önemli rolünün bulunması nedeniyle son yıllarda yönetim teorisyenlerinin ilgi odağı hâline gelmiştir (Allen ve Meyer, 1990, s. 1; Drummond, 2000, s. 70; Demirkol, 2014, s. 2).

Porter vd.'in (1974) araştırmaları örgütsel bağlılığın örgütsel davranış literatüründe yaygın olarak ele alınmasında rol oynamıştır. Kraut (1970) ile Atchison ve Lefferts'e (1972) göre, örgütsel bağlılık tanımlarında; çalışanların örgütün amaçlarını ve değerlerini inanarak benimsemeleri, örgütte dikkate değer çaba göstermek istemeleri ve örgüte üye olmaya devam etmeyi istemeleri kavramın önemli öğeleri olarak belirtilmiştir (Porter vd., 1974, s. 605).

Huczynski ve Buhanan (2001) örgütsel bağlılığı, çalışanların inançları ve değerleri ile davranışları ve performansları arasındaki uyumu sağlayan duygusal ve motive edici durum olarak tanımlamışlardır (Kaya ve Selçuk, 2007, s. 179). Diğer bir ifade ile Robbins ve Coulter'

e (2007) göre örgütsel bağlılık, çalışanların örgütsel amaçlarla bütünleşmesi, örgüte katılım açısından oryantasyonu ve örgüte devamlılık arzusu olarak ifade edilmiştir (Demirkol, 2014, s. 2).

Örgütsel bağlılık kavramı 1956'da Whyte tarafından incelenmesinin ardından, kavramın örgütsel önemi nedeniyle boyutları ve diğer kavramlarla ilişkileri, örgütsel özelliklere göre durumu, kavramı etkileyen faktörler Porter, Allen, Meyer, Mowday, Becker ve diğer araştırmacılar tarafından incelenmiş, kavram kapsamlı olarak ele alınmıştır (Gül, 2002, s. 37).

Kanter (1968), örgütsel bağlılığı sosyal ilişkilerin bir parçası olarak ele alarak devam, uyum ve kontrol bağlılığı boyutlarıyla sınıflandırmıştır. Porter vd. (1974) tarafından yapılan çalışmada örgütsel bağlılık, duygusal bağlılık ve devam bağlılığı olarak iki boyutta incelenmiştir. Salancik ve Staw (1977) örgütsel bağlılığı, tutumsal ve davranışsal olmak üzere iki boyutta sınıflandırmışlardır. Mathieu ve Zajac (1990) çalışmalarında kavramın diğer kavramlarla ilişkilerini, öncüllerini ve sonuçlarını incelemişler, kavramı tutumsal ve devam (hesapçı) bağlılığı olarak iki boyutta sınıflandırmışlardır (Yağcı, 2007, ss. 116-117).

Diğer araştırmalardan farklı olarak Allen ve Meyer (1990) örgütsel bağlılığın belirleyicisi olarak çalışanların psikolojik durumunu ele almıştır (Allen ve Meyer, 1990; Meyer ve Allen, 1991, s. 63; Wasti, 2002, s. 526). Örgütsel bağlılık; duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif (zorunlu) bağlılık olmak üzere üç boyutlu incelenmiştir (Allen ve Meyer, 1990, ss. 3-4).

Duygusal Bağlılık: Meyer vd. (1998), Shore vd. (1995) ve Wiener'e (1982) göre, duygusal bağlılığı olan çalışanın örgütte çalışmaya devam etmesinin nedenleri, örgütüne duygusal olarak bağlılığı ve örgütünün amaçlarıyla özdeşleşmesidir. Duygusal bağlılığı fazla olan çalışanlar, çalışmaya ihtiyaç duydukları için değil, bunu istedikleri için örgütlerinde çalışmaya devam ederler (Balay, 2014, s. 27). Buchanan'a (1974) göre, duygusal bağlılık, bireylerin örgütlerinin amaçlarına ve değerlerine karşı duydukları güçlü bağlılıktır (Allen ve Meyer, 1990, s. 2).

Devam Bağlılığı: Sager ve Johnston'a (1989) göre, devam bağlılığı bireyin örgütte çalışırken yaptığı yatırımları kaybetme korkusuna dayalı bağlılıktır. Allen ve Meyer'e (1990) göre, bu yatırımlar bireyin çalışma süresi boyunca edindiği statü, kariyer, beceriler, emeklilik imkânları olarak sayılabilir. Ayrıca, birey benzer işi başka bir örgütte bulamayacağını da düşünebilir, kısacası devam bağlılığı iş değiştirmenin maliyetlerine dayalıdır (Obeng ve Ugboro, 2003, s. 84). Farrell ve Rusbult (1981), Rusbult ve Farrell (1983)'e göre, bu bağlılıkta bireyin işi bırakmasının maliyeti yüksek olduğu için birey örgütte çalışmaya devam etmektedir (Allen ve Meyer, 1990, s. 4).

Normatif Bağlılık: Çalışanların örgütte çalışmaya devam etmelerinin nedeni örgüte karşı sorumluluk, yükümlülük ve sadakat duyduklarından çalışmak zorunda olduklarını hissetmeleridir (Allen ve Meyer, 1990, s. 4; Wasti, 2002, s. 526). Weiner ve Vardi'ye (1980) göre, normatif bağlılıkta yapılacak doğru şey olmasından dolayı örgütte kalmanın zorunlu hissedilmesidir (Wasti, 2002, s. 526). Bu bağlılıkta çalışanlar, örgüte bağlılıklarının ahlaki ve doğru olduğunu düşünmektedirler (Obeng ve Ugboro, 2003, s. 84).

Bu üç bağlılık türünde ortak nokta, çalışan ile örgüt arasında, çalışanın örgüte devamlılığını artıran bir bağ olmasıdır. Çalışanların bağlılıkları farklı nedenlerle ve düzeylerde olabilir. Güçlü duygusal bağlılıkta örgüt üyeliğine devamlılık isteğe, devam bağlılığında gereksinime ve normatif bağlılıkta ise zorunluluğa dayanmaktadır (Allen ve Meyer, 1990, s. 3).

Örgütsel Özdeşleşme

Sigmund Freud (1922) tarafından, “bireyin başka bir bireye duygusal bağı” olarak belirtilen özdeşleşme kavramı (Gautam, Van Dick ve Wagner, 2004, s. 302), örgütsel davranış literatüründe Edward Tolman (1943) tarafından, “çalışanın, bağlılık hissettiği örgütünü amaçlarının daha fazla bütünleştiği süreç” olarak tanımlanmıştır (Hall, Schneider ve Nygren, 1970, ss. 176-177). Kavramın ilk modellenmesi, çok düzeyli yapısı, öncülleri ve ardıllarının çalışması March ve Simon (1958) tarafından yapılarak yönetim literatürüne dahil edilmiştir (Ashforth, Harrison ve Corley, 2008, s. 326).

Örgütsel özdeşleşme; çalışanların örgüte aidiyet duygusunu, başarılı ve başarısız olduklarında örgütle bütünlük algılarını, bireysel ve örgütsel amaçların artan uyumunu, birey ile örgütün kimliklerinin bütünleşme sürecini ifade etmektedir (Hall, Schneider ve Nygren, 1970, ss. 176-177; Ashforth ve Mael, 1989, s. 34; Li vd. 2002, s. 323). Bu uyum ve bütünleşme arttığında, çalışanlar örgütsel amaçları ve değerleri benimsemekte, örgütsel rollerine yönelik faaliyetleri özümsemekte, örgütlerine bağlılıkları artmaktadır (Buchanan II, 1974, s. 533). Çalışan örgütünü kendisinin aynı olduğunu düşünerek örgütünün başarılı olmasını kendi başarısı, başarısız olmasını ise kendi başarısızlığı olarak algılamaktadır (Koçel, 2018, s. 471).

Çalışanlar örgütleriyle özdeşleştiklerinde, örgütleri için yararlı olacak davranışların kendileri için de yararlı olacaklarına inandıkları için (Dukerich, Golden ve Shortell, 2002, s. 511), Dutton, Dukerich ve Harquail’e (1994) göre, örgütlerinin bakış açısıyla daha fazla düşünecek, örgütleri için daha fazla çaba göstereceklerdir (Christ, Van Dick, Wagner ve Stellmacher, 2003, s. 331). İşcan’a (2006, s. 161) göre, çalışanlar örgütleriyle özdeşleştiklerinde, istedikleri için örgütlerini destekleyen davranışlar gerçekleştirecek, örgütlerinin yararı için gönüllü olarak çaba göstereceklerdir.

Çalışanlar örgütleriyle özdeşleştiklerinde, örgütlerinin bir üyesi oldukları için örgütlerine bağlı olacak ve bundan gurur duyacak, örgütlerini destekleyecek, örgütsel amaçları ve değerleri paylaşacak, örgütsel amaçlardan heyecan duyacaklardır (Miller vd., 2000, s. 629). Tajfel ve Turner (1985) tarafından geliştirilen örgütsel özdeşleşme kavramı, Ashforth ve Mael’in (1989) sosyal kimlik teorisiyle başka bir boyuta taşınmıştır (Ashforth ve Mael, 1989, ss. 20-21); sosyal kimlik ve benlik sınıflandırma kuramları örgütsel özdeşleşme kavramının teorik temellerini oluşturmuşlardır (Van Dick, 2001, s. 271).

Çevre Tutkusu

Tutku, insanların sevdikleri, önemli buldukları, enerji ve zaman ayırdıkları faaliyetlere yönelik gösterdikleri olumlu güçlü eğilimdir (Vallerand vd., 2003, s. 757). Faaliyete katılan birey, onu sevdiğinde, faaliyetle duygusal bağ oluşturduğunda, ona değer verdiğinde, onu benliğinin önemli parçası olarak benimsediğinde, onu motivasyon gösterdiği diğer faaliyetlerden ayırarak ona değer kattığında (Mageau vd., 2009, ss. 602-604), enerji ve zaman ayırdığında, o faaliyet bireyde tutkuya dönüşmektedir (Vallerand vd., 2003, s. 757).

Tutku çalışmalarının temeli, davranışın içsel ve dışsal motivasyonun sağlanabileceğini savunan Özerklik Teorisine ve kişiliğe dayanmaktadır. Çünkü kişiler ilişki kurma ihtiyacını gidermek, özerklik ve psikolojik gereksinimleri gereği sosyal sistemde etkileşim hâlinde bulunmaktadır (Vallerand vd., 2007, ss. 506-507).

Çevre tutkusu hisseden çalışan, çevre tutkusu pozitif bir duygu olduğu için örgütünü çevreyi koruyacak faaliyetler yapmaya yönlendirir (Fineman, 1996; Russell, 2010), çünkü bu tutku enerji verici olup çalışana fark yaratması için ilham verir (Cardon vd., 2009; Vallerand vd., 2003), çalışmanı çevreyi koruyacak faaliyet gerçekleştirmesi için motive eder (Vallerand vd., 2007; Robertson ve Barling, 2013, s. 181).

Çalışanların yaşadıkları olumlu duygusal deneyimlerde, doğal çevrede farklılık yaratmak, örgütün amaçladığı çevresel faaliyete katılmak, onları devam ettirmek için ilham alırlar ve bu yönde motive olurlar (Vallerand vd., 2007; Robertson ve Barling, 2013, ss. 180-181).

Çalışanın çevresel faaliyetler için tutkulu olmasını, kendini tamamen faaliyetlere adanmasını, önüne çıkabilecek engelleri aşmak için direnmesini ve bunun sonucunda amacına erişmesini sağlamaktadır (Vallerand vd., 2007, s. 506). Ayrıca çevre tutkusu ahlaki davranışı temel alarak çevreyi koruyacak davranışlara yönelmeyi sağlar (Stern, 2000, s. 413, Afsar vd., 2016, s. 82).

Finenam'a (1996) göre, çevre tutkusunun amacı, bireyin olumlu çevreyi koruma duygusunu ve ilhamını çevreyi koruyacak faaliyetlere dönüştürmek ve diğerlerine çevreyi korumaları için ilham vermektir (Yin vd., 2021, s. 4). Çevreye duyulan tutku, çevrenin korunmasına yardımcı olan faaliyetler gerçekleştirilmesini sağlayarak örgütte büyük fark yaratabilir (Robertson ve Barling, 2013, s. 181; Afsar vd., 2016, s. 82; Sembiring vd., 2020, s. 1284). Çevre tutkusu, örgütlerin çevre konularına aktif katılmalarını sağlayarak değişim amaçlarını gerçekleştirmelerinin ve bu konuda taahhütlerinin temelini oluşturur (Afsar vd., 2016, s. 82).

Ayrıca, çevre tutkusu, çalışanların çevre dostu davranışlar benimsemelerini teşvik etmek için aracı rol oynayabilir (Robertson ve Barling, 2013, s. 181). Çalışanlar, örgütlerinin faaliyetlerini etkileyerek çevreyi etkileyebilirler (Stern, 2000, s. 410). Bandura (1977) da, sosyal psikoloji literatüründe bireylerin diğerlerinin davranışlarını izleyerek öğrendiklerini, daha sonra da benzer davranışları kendilerinin başlatarak sürdürdüklerini ortaya koymuştur (Robertson ve Barling, 2013, s. 180).

Yeşil Örgütsel Davranış

Örgütlerde çevresel sürdürülebilirlik konusunun öneminin artmasıyla, çalışanlarının bu konuda faaliyetler yapmaya yönlendirilmelerinin çevrenin korunmasına katkı sağlayacağı öne sürülerek (Ones ve Dilchert, 2012a, s. 87), çalışanların örgütte sergiledikleri çevreyi koruyan davranışları araştırılmaya başlanmıştır (McCounnaughy, 2014, s. 1).

Yeşil örgütsel davranış, çalışanların katılım sağladığı, örgütün çevre ile ilgili amaçlarının gerçekleşmesine katkıda bulunan davranışlar ve faaliyetlerdir (Ones ve Dilchert, 2012b, s. 456). Yeşil örgütsel davranış, çevreye en az zarar veren, fayda sağlayan davranışlardır (Steg ve Vlek, 2009, s. 309). Ciocirlan (2017, s. 56), yeşil örgütsel davranış, örgütün tüm kademelerinde görev yapan çalışanların sergilediği, doğal çevreyi koruyan veya geliştiren, örgüte değer yaratan veya yaratmayan iş davranışları olarak tanımlamıştır.

Literatürde çalışanların örgütlerinde gerçekleştirdikleri çevresel davranışlar için farklı kavramlar kullanılmıştır; çalışanların yeşil davranışı (Ones ve Dilchert, 2012a; Norton vd., 2014, 2015), çalışanların çevre yanlısı davranışı (Robertson ve Barling, 2013; Afsar vd., 2016; Sembiring vd., 2020) ve yeşil örgütsel davranış (McCounnaughy, 2014; Erbaşı, 2019; Sönmez, 2020; Erbaşı ve Özalp, 2016) olarak ifade edilmiştir (Coşkun, 2022, s. 2). Kavram; Hofmann, Griffin ve Gavin (2000) ile Kozlowski ve Klein'nin (2000) başlattıkları çalışmalardan sonra örgütsel davranış literatüründe yaygın olarak ele alınmıştır (Norton vd., 2015, s. 104).

Örgütsel sürdürülebilirlik teorisyenleri (Stern, 2000; Ramus ve Killmer, 2007; Young vd., 2013) çalışanların çevre yanlısı davranışlarının nedenlerini ve nasıl gerçekleştiğini açıklamaya çalışmışlardır. Bu kavram normatif, davranışsal, motivasyonel ve değişim odaklı olarak incelenebilir (Norton vd., 2015, s. 105). Stern araştırmalarında; çalışanların çevreyi korumaya yönelik davranışlarını çevresel aktivizm, kamusal çevre politikasını destekleyen

örgüt dışı aktivist olmayan eylemler ve iş dışında bireysel çevreci faaliyetler olarak ele almıştır (Stern, 2000, s. 409). Çevreyi koruyan davranışlar, işte (Ramus ve Steger, 2000; Paillé ve Boiral, 2013) ve evde (Steg ve Vlek, 2009) yapılan gönüllü davranışlar olarak ele alınmıştır (Norton vd., 2015, s. 104).

Örgütsel davranış alanındaki araştırmacılar, örgütte gerçekleştirilen yeşil çalışan davranışlarının sadece gönüllü eylemler olmadığını belirtmişlerdir (Ones ve Dilchert, 2012b, s. 455). Sonra yapılan çalışmalarda yeşil örgütsel davranış, zorunlu davranış (çalışanın rolünün parçası) ve gönüllü davranış ayrımı yapılarak incelenmiş, yapılan araştırmalar da bu ayrımı desteklemiştir (Bissing-Olson vd., 2012, s. 157; Norton vd., 2014, s. 49).

Yeşil örgütsel davranışı; işin sürdürülebilirliği, kaynakları koruma, başkalarını etkileme, inisiyatif alma ve zarar vermektan kaçınma üzere beş boyutta incelemiştir (Ones ve Dilchert, 2012a, ss. 90-100). Belirtilen beş boyut, yeşil örgütsel davranışa yönelik yapılacak çalışmalarda davranışsal içeriğin tanımlanmasını sağlamıştır (McCounnaughy, 2014, s. 2; Wiernick, Dilchert ve Ones, 2016, s. 4; Weerarathna vd., 2017, s. 1098).

Manika vd. (2013) ise yeşil örgütsel davranışı şu üç boyutta incelemiştir: Geri dönüşüm faaliyetleri (cam, plastik, kâğıt vb. malzemelerin yeniden kullanımı), enerji tasarruf faaliyetleri (enerji tüketimini azaltan faaliyetler, bilgisayarları kullanılmadıklarında kapatmak, ısıtma ve soğutma için pencereyi açma ve kapatma) ve yazıcı çıktıları azaltan faaliyetler (Manika vd., 2015, s. 664).

Türkiye'deki literatürde Erbaş (2019, s. 15), yeşil davranış ölçeği geliştirmek için yaptığı çalışmada, kavramı çevresel duyarlılık, çevresel katılım, ekonomik duyarlılık, yeşil satın alma ve teknolojik duyarlılık üzere beş boyut ile incelemiştir.

İşletmelerde yeşil örgütsel davranış gösterilmesinin nedenleri olarak sosyal sorumluluklarını yerine getirmek istemeleri, tüketici baskıları ve örgütlerin çevre üzerindeki etkilerini inceleyen ve çeşitli yükümlülükler getiren çevre ile ilgili yönetmelikler sayılabilir (Sönmez, 2020, ss.1110-1111).

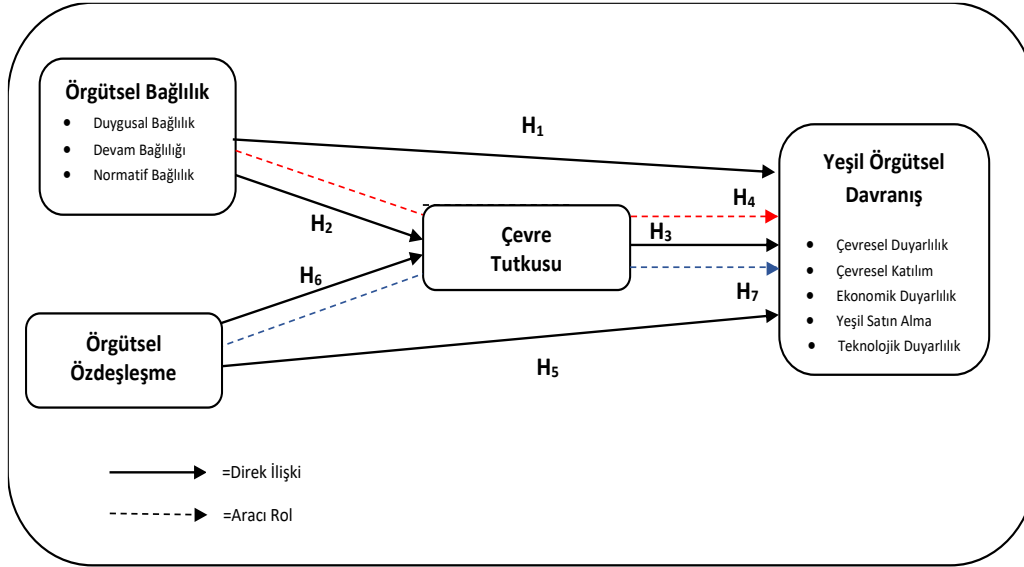
Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, çalışanların örgütsel bağlılık ile örgütsel özdeşleşme davranışının yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde çevre tutkusunun aracı rolünü araştırmaktır. Bu çalışma, örgütsel davranış literatüründe yeni olan yeşil örgütsel davranış kavramının ele alındığı ilk çalışmalardan birisi olduğu için bulgularının çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil örgüt kavramlarını inceleyen literatüre özgün katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Araştırma Modeli ve Yöntemi

Araştırmanın modeli ve hipotezleri aşağıda yer almaktadır:

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

H1: Örgütsel bağlılık yeşil örgütsel davranışı etkilemektedir.

H2: Örgütsel bağlılık çalışanların çevre tutkusunu etkilemektedir.

H3: Çalışanların çevre tutkusu yeşil örgütsel davranışı etkilemektedir.

H4: Örgütsel bağlılığın yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde çalışanların çevre tutkusunun aracı rolü bulunmaktadır.

H5: Örgütsel özdeşleşme yeşil örgütsel davranışı etkilemektedir.

H6: Örgütsel özdeşleşme çalışanların çevre tutkusunu etkilemektedir.

H7: Örgütsel özdeşleşmenin yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde çalışanların çevre tutkusunun aracı rolü bulunmaktadır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmanın evreni, Türkiye'de hizmet sektöründe faaliyet gösteren Çevre Yönetim Belgesine (ISO 14001) sahip üç kamu kurumunun yaklaşık 518 bin çalışanlarıdır. Araştırmanın örnekleme ise, İstanbul'da Çevre Yönetim Belgesine (ISO 14001) sahip hizmet sektöründeki üç kamu kurumunda görev yapan 780 kişidir. Araştırmada tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden yargısal örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Örneklemin tespitinde anakütle 100 bin kişi ve daha fazla, p değeri 0,05 olduğunda, 383 kişilik örneklemin yeterli olduğu gözlenmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2007, s.72). Bu yönde, en az 383 kişiden veri toplanması uygundur. Araştırmada her bir kurumdan 260 kişi, toplamda 780 kişiye ulaşılarak veri toplanmış, 8 kişiden toplanan verinin eksik olması nedeniyle, 772 kişiden toplanan veri analiz edilmiştir.

Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi ve Ölçekleri

Katılımcılardan demografik sorular, örgütsel bağlılık, örgütsel özdeşleşme, çevre tutkusu ve yeşil örgütsel davranış ölçeklerini içeren anket soruları ile veriler toplanmıştır. Katılımcılara anketler yüz yüze ve online uygulanmıştır. Araştırmanın anketinde katılımcıların kişisel bilgilerine yönelik demografik sorular ve değişkenlere yönelik ölçek soruları yer almaktadır.

Örgütsel bağlılığın ölçümünde, Allen ve Meyer (1990) tarafından geliştirilen, Yıldırım (2002, s. 60) tarafından Türkçe'ye çevrilen, 24 sorudan, duygusal, devam ve normatif bağlılık olarak 3 boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır. Çevre tutkusunun ölçümünde, Robertson ve Barling (2013) tarafından geliştirilen, Akandere (2019, s. 392) tarafından Türkçe'ye çevrilen, 10 sorudan ve tek boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır. Örgütsel özdeşleşmenin ölçümünde, Mael ve Ashforth (1992, s. 122) tarafından geliştirilen, Arıkoğlu (2019, s. 50) tarafından Türkçe'ye çevrilen, 6 soru ve tek boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır. Yeşil örgütsel davranışın ölçümünde ise Erbaşı (2019) tarafından geliştirilen, 27 sorudan, çevresel duyarlılık, çevresel katılım, ekonomik duyarlılık, yeşil satın alma, teknolojik duyarlılık olarak 5 boyuttan oluşan orijinal ölçek kullanılmıştır. Ankette bulunan örgütsel bağlılık, örgütsel özdeşleşme ve çevre tutkusu ölçekleri "1. Kesinlikle katılmıyorum" ... " 5. Kesinlikle katılıyorum" arasında değer alan 5'li Likert ölçeği; Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği ise, "1. Hiçbir zaman" ... " 5. Her zaman" arasında değer alan 5'li Likert ölçeğidir.

Veri Analizi

Verilerin analizleri SPSS 24, AMOS 24 ve PROCESS programları ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma verilerine frekans dağılım analizi, güvenilirlik analizi, açıklayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi, korelasyon analizi ve yapısal eşitlik analizi uygulanmıştır. Kavramlar arasındaki ilişkiler ve aracılık rolünün incelenmesinde Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılmıştır. SPSS 24 programı, verilerin tanımlayıcı istatistiklerinin, ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik değerlerinin, faktör yapısının açıklayıcı faktör analiziyle (AFA) hesaplanmasında, AMOS 24 programı ölçek faktör yapısının doğrulanmasında (DFA), Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) verilerinin değerlendirilmesinde, araştırma modelinin analizinde ve PROCESS programı aracı değişken rolünün tespit edilmesinde kullanılmıştır.

Verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri incelenerek normal dağılıma uygunlukları sınanmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerleri -2 ve +2 arasında olduğu için verilerin normal dağılıma uygun olduğu gözlenmiştir (Kim, 2013, s. 53). Örneklemin 30'dan fazla olması ($n>30$) durumunda merkezi limit teoremi gereğince, verilerin normal dağıldığı öngörüldüğü için verilere parametrik testler yapılmıştır. İstatistiksel analizlerde ise, $p<0,05$ değeri anlamlılık düzeyi olarak alınmıştır.

Bulgular

Demografik Bulgular

Tablo 1'de katılımcıların demografik özelliklerinin frekans dağılımlarına ait bulgular yer almaktadır.

Tablo 1. Demografik Değişkenlere ait Frekans Dağılımları

Cinsiyet	Frekans	Yüzde(%)	Kurumda Çalışma Süresi	Frekans	Yüzde(%)
Kadın	303	39,8	0-5 yıl	87	11,3
Erkek	469	60,2	6-10 yıl	161	20,8
Toplam	772	100,0	11-15 yıl	248	32,1
Medeni Durum	Frekans	Yüzde(%)	16 yıldan fazla	Frekans	Yüzde(%)
Bekar	222	28,8	Toplam	772	100,0
Evli	550	71,2			
Toplam	772	100,0	Toplam Çalışma Süresi	Frekans	Yüzde(%)
Yaş	Frekans	Yüzde(%)	0-5 yıl	70	9,1
25 ve altı	53	6,9	6-10 yıl	142	18,4
26-35	213	27,6	11-15 yıl	238	30,8
36-45	395	51,2	16 yıldan fazla	322	41,7
46 ve üzeri	111	14,3	Toplam	772	100,0
Toplam	772	100,0			
Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde(%)	Kurumdaki Pozisyonunuz	Frekans	Yüzde(%)
Lise	132	17,1	İşçi	201	26,0
Ön Lisans	179	23,2	Memur	377	48,8
Lisans	410	53,1	Yönetici	140	18,2
Yüksek Lisans	47	6,1	Diğer	54	7,0
Doktora	4	0,5	Toplam	772	100,0
Toplam	772	100,0			

Tablo 1’de belirtildiği üzere katılımcıların %60,2’si erkek, %71,2’si evli, %65,5’si 36 yaş ve üzeri, %59,7’si en az lisans mezunu, %67,9’u 11 yıl ve üzerinde ilgili kurumda çalışma süresi olan, %26’sı işçi, %48,8’i memur, %18,2’si yönetici ve %7’si diğer çalışan kişilerdir.

Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Araştırmanın ölçeklerinin güvenilirliğinin tespit edilmesinde Cronbach’s Alpha (α) katsayısı, örneklem büyüklüğünün yeterliliğinin belirlenmesi için ise Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerleri incelenmiştir. Açıklayıcı faktör analizi yapılırken faktör yük değeri 0,30’dan küçük olan ölçek maddeleri analize dahil edilmemiştir. Aşağıdaki Tablo 2’de değişkenlerin ölçeklerinin KMO, Bartlett, Cronbach’s Alpha (α) değerleri sunulmaktadır.

Tablo 2: Açıklayıcı Faktör Analizi

Ölçekler	Madde Sayısı	KMO	Bartlett	sd	p	Varyans Açıklama Oranı	α
Örgütsel Bağlılık	16	0,823	4167,36	120	<0,001	53,793	0,700
Örgütsel Özdeşleşme	5	0,791	1470,92	10	<0,001	59,193	0,810
Çevre Tutkusu	8	0,867	2525,00	28	<0,001	52,353	0,851
Yeşil Örgütsel Davranış	21	0,925	7473,56	210	<0,001	63,660	0,917

Açıklayıcı faktör analizinde, Bartlett testinde tüm ölçekler için istatistiki olarak anlamlı değerler hesaplanarak verilerin faktör analizi yapılmasının uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Örgütsel bağlılık ölçeğindeki 5., 17., 19., 24. maddelerin faktör yükleri 0,30’dan küçük olduğu, 9. ve 14. maddeler binişik oldukları, 15. ve 16. maddeler anlamlı ilişki bulunmadığı için analizden çıkartılmıştır. Kalan 16 madde tekrar analiz edildiğinde, ilgili maddelerin orijinal ölçekteki gibi üç boyuta dağıldığı (duygusal, devam ve normatif bağlılık), toplam açıklanan varyansın 53,793 olduğu gözlenmiştir. Örgütsel özdeşleşme ölçeğindeki 1. maddenin

çıkartılması ile ölçeğin yapı geçerliliği sağlanmış, kalan 5 madde tekrar analiz edildiğinde, ilgili maddelerin orijinal ölçekteki gibi tek boyuta toplandığı, toplam açıklanan varyansın 59,193 olduğu gözlenmiştir.

Çevre tutkusu ölçeğindeki 8. madde anlamlı ilişki bulunmadığı ($sg > 0,05$), 9. madde binişik olduğu için analizden çıkartılmıştır. Kalan 8 madde tekrar analiz edildiğinde, ilgili maddelerin orijinal ölçekteki gibi tek boyuta toplandığı, toplam açıklanan varyansın 52,353 olduğu gözlenmiştir. Yeşil örgütsel davranış ölçeğindeki 10., 11., 16., 20. ve 21. maddeler binişik oldukları için analizden çıkartılmıştır. Kalan 21 madde tekrar analiz edildiğinde, ilgili maddelerin orijinal ölçekteki gibi 5 boyuta dağıldığı (çevresel duyarlılık, çevresel katılım, ekonomik duyarlılık, yeşil satın alma ve teknolojik duyarlılık), toplam açıklanan varyansın 63,660 olduğu gözlenmiştir.

Ölçeklerin güvenilirlikleri incelendiğinde Cronbach's Alpha (α) değerleri şu şekilde bulunmuştur: örgütsel bağlılık ölçeği 0,700, örgütsel özdeşleşme ölçeği 0,810, çevre tutku ölçeği 0,851, yeşil örgütsel davranış ölçeği 0,917. Ölçeklerin örneklem yeterliliğinin, verilerin temel bileşen analizi için uygun ve güvenilir olduğu gözlenmiştir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Açıklayıcı faktör analizi ile belirlenen ölçek faktör yapısının uygunluğu, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile uyum iyiliği değerleri incelenerek yapılmıştır. Uyum iyiliği değer aralıkları ve verilerden elde edilen değerler aşağıdaki Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3: Doğrulayıcı Faktör Analizleri Uyum İndeks Değerleri

Değişkenler	X ² /df	GFI	AGFI	CFI	NFI	TLI/NNFI	RMSEA
Örgütsel Bağlılık	4,541	0,932	0,904	0,917	0,901	0,901	0,068
Çevre Tutkusu	4,282	0,991	0,967	0,991	0,988	0,978	0,065
Örgütsel Özdeşleşme	4,634	0,979	0,950	0,978	0,972	0,961	0,069
Yeşil Örgütsel Davranış	4,756	0,906	0,878	0,913	0,901	0,903	0,070
Uyum Derecesi	X ² /df	GFI	AGFI	CFI	NFI	TLI/NNFI	RMSEA
İyi	≤ 3	≥ 0,90	≥ 0,90	≥ 0,97	≥ 0,95	≥ 0,95	≤ 0,05
Kabul Edilebilir	≤ 5	≥ 0,85	≥ 0,85	≥ 0,90	≥ 0,90	≥ 0,90	≤ 0,08

Kaynak: (Meydan ve Şeşen, 2011, s. 37).

Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeklerin faktör yapılarının uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir aralıkta olduğu için ölçek faktör yapılarının uygun olduğu gözlenmiştir.

Ölçek Güvenilirlik ve Geçerlilik Test Sonuçları

Değişkenlerin faktör yapılarının içsel tutarlılığını gösteren Cronbach alfa (α) katsayısı ile güvenilirlik değerleri (Hair vd., 2006, ss. 161-162), birleşim (CR) ve ortalama açıklanan varyans (AVE) değerleri ile ölçek geçerlilik değerleri incelenmektedir (İyigün vd., 2020, s. 792). Veriler analiz edildiğinde, birleşim geçerlilik (CR) değeri 0,70'den fazla, ortalama açıklanan varyans (AVE) geçerlilik değeri 0,50'den fazla olmalıdır (Fornell ve Larcker, 1981, s. 46). Güvenilirlik değeri olan Cronbach alfa (α) da 0,70'den fazla değer almalıdır (Hair vd., 2006, s. 161).

Araştırmadaki ölçeklerin benzeşme geçerlilik analizi (AVE), birleşik güvenilirlik analizi (CR) ve Cronbach's Alpha (α) güvenilirlik değerleri Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4: Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Test Sonuçları

Değişkenler	AVE	CR	Cronbach Alfa (α)
Örgütsel Bağlılık			
Duygusal Bağlılık	0,601	0,857	0,795
Devam Bağlılığı	0,572	0,841	0,766
Normatif Bağlılık	0,516	0,847	0,802
Çevre Tutkusu	0,592	0,878	0,810
Örgütsel Özdeşleşme	0,521	0,883	0,851
Yeşil Örgütsel Davranış			
Çevresel Duyarlılık	0,524	0,868	0,880
Çevresel Katılım	0,589	0,816	0,809
Ekonomik Duyarlılık	0,570	0,725	0,612
Yeşil Satmalma	0,521	0,707	0,762
Teknolojik Duyarlılık	0,504	0,792	0,800
CR: Composite Reliability, AVE: Average Variance Extracted			

Araştırmanın ölçek boyutlarının geçerlilik ve güvenilirlik değerlerinin geçerli aralıkta olduğu gözlemlendiği için ölçeklerin faktör yapılarının geçerlilikleri ve güvenilirlikleri sağlanmıştır.

Korelasyon Test Sonuçları

Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişki korelasyon (r) analizi yapılarak incelenmiştir. Korelasyon katsayısı (r) -1 ve +1 aralığındadır (Şahin, 2017, s. 151). Korelasyon katsayısının 0 ve $\pm 0,30$ aralığında olması değişkenler arasında düşük düzeydeki ilişkiyi, 0,31 ve $\pm 0,70$ aralığında olması orta düzeydeki ilişkiyi, 0,71 ve $\pm 1,0$ aralığında olması ise yüksek düzeydeki ilişkiyi göstermektedir (Çokluk, 2016, s. 35).

Değişkenler arasındaki ilişkilerin korelasyon katsayıları (r) ve güvenilirlik değerleri aşağıdaki Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5: Değişkenlerin Güvenilirlik ve Korelasyon Katsayıları Analizi

	N	\bar{X}	S.s		Örgütsel Bağlılık	Çevre Tutkusu	Örgütsel Özdeşleşme	Yeşil Örgütsel Davranış
Örgütsel Bağlılık	772	3,474	0,398	r	(0,700)			
				p				
Çevre Tutkusu	772	4,385	0,425	r	0,172**	(0,869)		
				p	0,000			
Örgütsel Özdeşleşme	772	4,252	0,582	r	0,416**	0,326**	(0,810)	
				p	0,000	0,000		
Yeşil Örgütsel Davranış	772	4,199	0,48	r	0,329**	0,444**	0,315**	(0,913)
				p	0,000	0,000	0,000	

**p<0,01, *p<0,05

NOT: Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları parantez içinde verilmiştir.

Tablo 5'deki sonuçlar incelendiğinde, örgütsel bağlılık ölçeği güvenilirlik değerinin (Cronbach's Alpha) 0,700; örgütsel özdeşleşme ölçeği güvenilirlik değerinin 0,810, çevre tutkusu ölçeği güvenilirlik değerinin 0,869 ve yeşil örgütsel davranış ölçeği güvenilirlik değerinin ise 0,913 olduğu tespit edildiğinden, ölçeklerin güvenilirliğin yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Ayrıca, örgütsel bağlılık (3,474±0,398) ile örgütsel özdeşleşme (4,252±0,582) arasındaki ilişkinin $r=0,416$ pozitif yönlü ve orta düzeyli ($0,31 \leq \alpha \leq 0,70$) olduğu, örgütsel bağlılık (3,474±0,398) ile çevre tutkusu (4,385±0,425) arasındaki ilişkinin $r= 0,172$ pozitif yönlü ve düşük düzeyli ($0,00 \leq \alpha \leq 0,30$) olduğu, örgütsel bağlılık (3,474±0,398) ile yeşil örgütsel davranış (4,199±0,48) arasındaki ilişkinin $r= 0,329$ pozitif yönlü orta düzeyli ($0,31 \leq \alpha \leq 0,70$) olduğu, çevre tutkusu (4,385±0,425) ile örgütsel özdeşleşme (4,252±0,582) arasındaki ilişkinin $r= 0,326$ pozitif yönlü ve orta düzeyli ($0,31 \leq \alpha \leq 0,70$) olduğu, çevre tutkusu (4,385±0,425) ile yeşil örgütsel davranış (4,199±0,48) arasındaki ilişkinin $r= 0,444$ pozitif yönlü ve orta düzeyli ($0,31 \leq \alpha \leq 0,70$) olduğu, örgütsel özdeşleşme (4,252±0,582) ile yeşil örgütsel davranış (4,199±0,48) arasındaki ilişkinin $r=0,315$ pozitif yönlü ve orta düzeyli ilişki ($0,31 \leq \alpha \leq 0,70$) olduğu ve tüm değişkenler arasında anlamlı ilişkinin ($p<0,01$) bulunduğu görülmüştür.

Aracı Değişken Analizi

Araştırmada ele alınan kavramların aracı rolünün incelenmesinde Baron ve Kenny (1986) yaklaşımı kullanılmaktadır. Bu yaklaşımda değişkenlerin aracı rolünün belirlenmesinde; öncelikle bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı etkisinin bulunması, bağımsız değişkenin aracı değişken üzerinde anlamlı etkisinin bulunması, aracı değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı etkisinin bulunması gerekmektedir. Ayrıca bağımsız ve aracı değişkenler birlikte ele alındıklarında, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin anlamsızlaşması veya azalması gerekmektedir (Baron ve Kenny, 1986, s. 1176; Gürbüz, 2019, s. 47).

Belirtilen dört koşul sağlandığında aracı değişkenin bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinde rol oynadığı söylenebilir. Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkindeki azalma kısmi aracı rol, bu etkinin anlamsız hâle gelmesi tam aracı rol olarak değerlendirilmektedir (Baron ve Kenny, 1986).

Modelde belirlenen aracı değişken koşulları Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile Tablo 6'da değerlendirilmiştir.

Tablo 6: Aracı Değişken Analizinin Sonuçları

İlişkiler	Model 1	Model2	Model3
Örgütsel Bağlılık-> Yeşil Örgütsel Davranış	0,33**		0,32**
Örgütsel Özdeşleşme-> Yeşil Örgütsel Davranış	0,27**		0,07
Örgütsel Bağlılık-> Çevre Tutkusu		0,10*	
Örgütsel Özdeşleşme-> Çevre Tutkusu		0,36**	
Çevre Tutkusu->			0,36**

Yeşil Örgütsel Davranış			
R2	0,186	0,135	0,359
Model uyum indeksleri	CMIN/DF(3,507)	CMIN/DF(3,762)	CMIN/DF(2,944)
	RMSEA(0,057)	RMSEA(0,060)	RMSEA(0,050)
	RMR(0,070)	RMR(0,084)	RMR(0,043)
	AGFI(0,836)	AGFI(0,873)	AGFI(0,835)
	GFI(0,855)	GFI(0,895)	GFI(0,852)
	CFI(0,860)	CFI(0,886)	CFI(0,872)
	TLI(0,848)	TLI(0,872)	TLI(0,863)

**p<0,01, *p<0,05

Not: Regresyon katsayıları standardize değerlerdir.

Tablo 6 incelendiğinde, örgütsel bağlılık ve örgütsel özdeşleşmenin (bağımsız değişkenler), yeşil örgütsel davranış (bağımlı değişken) üzerindeki anlamlı etkisi tespit edilmiştir (p<0,01). Örgütsel bağlılık ve örgütsel özdeşleşmenin (bağımsız değişkenler), çevre tutkusu (aracı değişken) üzerinde anlamlı etkisi gözlenmiştir (p<0,05). Çevre tutkusunun (aracı değişken), yeşil örgütsel davranış (bağımlı değişken) üzerindeki anlamlı etkisi tespit edilmiştir (p<0,01). Bu sonuç doğrultusunda Baron ve Kenny'nin aracı etki analizinin 3 koşulu sağlanmıştır.

Model 1 test sonucunda; örgütsel bağlılık ve örgütsel özdeşleşmenin yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde modelin uyum indeks değerlerinden; AGFI(0,836), TLI(0,848), CFI(0,860), NFI(0,815)'nin kötü uyumu bulunurken, CMIN/DF(3,507), RMSEA(0,057), RMR(0,070), GFI(0,855) kabul edilir uyum sınırlarında olduğundan model geçerliliği sağlanmıştır.

Model 2 test sonucunda; örgütsel bağlılık ve örgütsel özdeşleşmenin çevre tutkusu üzerindeki etkisinde modelin uyum indeks değerlerinden; CFI(0,886), TLI(0,872), NFI(0,851)'nin kötü uyumu bulunurken, CMIN/DF(3,762), RMSEA(0,060), RMR(0,084), AGFI(0,873), GFI(0,895) kabul edilir uyum sınırlarında olduğundan model geçerliliği sağlanmıştır.

Model 3 test sonucunda; modele çevre tutkusu dahil edildiğinde örgütsel bağlılığın, yeşil örgütsel davranış üzerinde anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir (p<0,01). Örgütsel bağlılığın (bağımsız değişken), yeşil örgütsel davranış (bağımlı değişken) üzerindeki etkisinin 0,33'den 0,32'ye azalmasıyla çevre tutkusunun (aracı değişken) bu ilişkide kısmi aracı rolünün bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, modele çevre tutkusu dahil edildiğinde örgütsel özdeşleşmenin yeşil örgütsel davranış üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı tespit edilmiştir (p>0,05). Örgütsel özdeşleşmenin (bağımsız değişken), yeşil örgütsel davranış (bağımlı değişken) üzerindeki etkisinin 0,27'den 0,07'ye azalması ve aralarındaki etkinin anlamsızlaşması nedeniyle çevre tutkusunun (aracı değişken) bu ilişkide tam aracı rolünün bulunduğu söylenebilir.

Model 3'ün uyum indeks değerleri; AGFI(0,835), TLI(0,863), CFI(0,872), NFI(0,819) kötü uyumu bulunurken, CMIN/DF(2,944), RMSEA(0,050), RMR(0,043), GFI(0,852) kabul edilir uyum sınırlarında olduğundan model geçerliliği sağlanmıştır.

Yapısal Eşitlik Modeli Analizi Sonuçları ve Hipotez Testleri

Araştırmanın modeline yönelik geliştirilen hipotezlerin testleri Yapısal Eşitlik Modellemesi ile Tablo 7’de incelenmiştir.

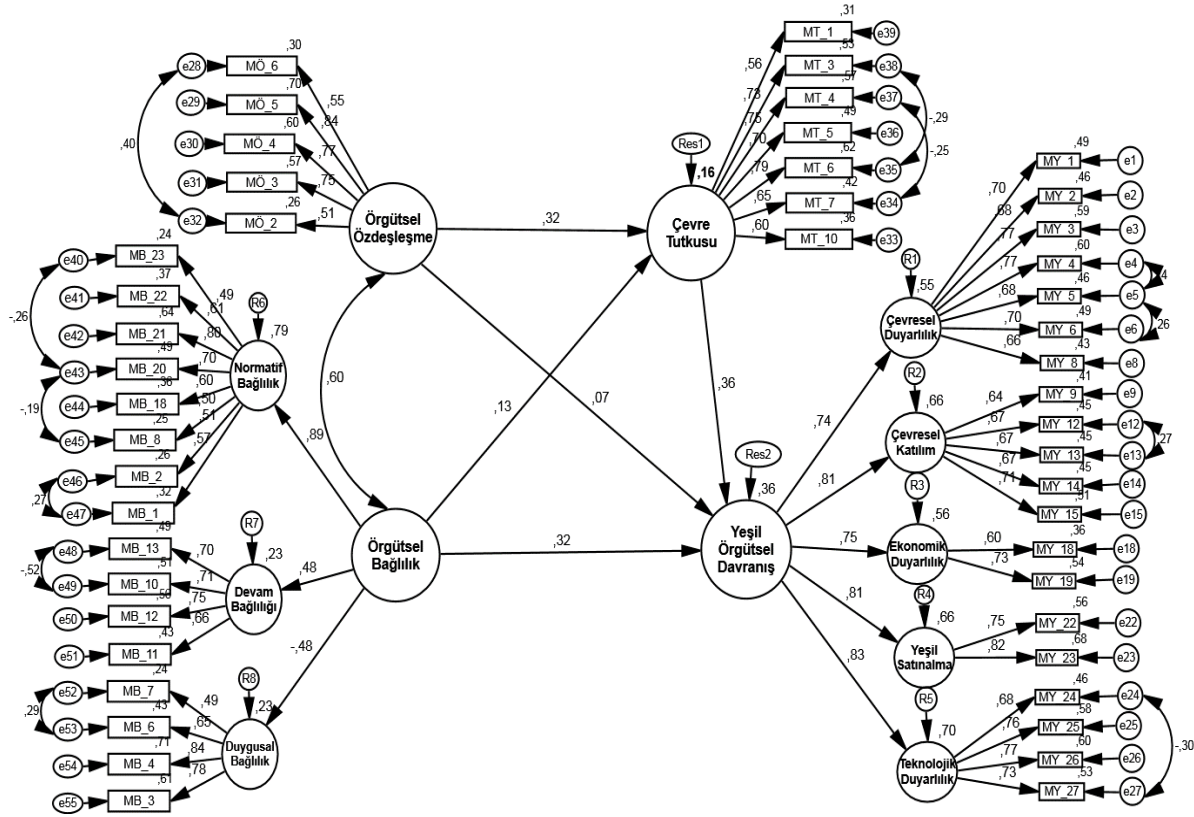
Tablo 7: Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) Analizi Sonuçları

Yol	B	Standardize B	Standart Hata	t	p	R2
Örgütsel Bağlılık-> Çevre Tutkusu	0,038	0,125	0,018	2,134	0,033**	0,164
Örgütsel Özdeşleşme-> Çevre Tutkusu	0,203	0,317	0,039	5,221	0,000**	
Örgütsel Bağlılık-> Yeşil Örgütsel Davranış	0,121	0,321	0,023	5,255	0,000**	0,359
Örgütsel Özdeşleşme-> Yeşil Örgütsel Davranış	0,054	0,069	0,044	1,230	0,219	
Çevre Tutkusu-> Yeşil Örgütsel Davranış	0,445	0,363	0,060	7,399	0,000**	
Dolaylı Etki (Örgütsel Bağlılık-> Çevre Tutkusu-> Yeşil Örgütsel Davranış)	0,017	0,045	0,035	8,291	0,000**	
Dolaylı Etki (Örgütsel Özdeşleşme-> Çevre Tutkusu-> Yeşil Örgütsel Davranış)	0,090	0,115	0,028	5,704	0,000**	
**p<0,01, *p<0,05						

Örgütsel bağlılığın çevre tutkusu üzerinde etkisinin anlamlı olduğu, örgütsel bağlılığın yeşil örgütsel davranış üzerinde etkisinin anlamlı olduğu, çevre tutkusunun yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, örgütsel bağlılık ve yeşil örgütsel davranış arasındaki ilişkide, çevre tutkusunun dolaylı etkinin anlamlı olduğu ve çevre tutkusunun iki değişken arasında aracı rolünün bulunduğu görülmüştür ($p<0,05$). Örgütsel bağlılıktaki değişim yeşil örgütsel davranışta %32,1, çevre tutkusundaki değişim yeşil örgütsel davranışta %36,3 artışa neden olmaktadır. Çevre tutkusu yeşil örgütsel davranışı %35,9 oranında açıklamaktadır. Çevre tutkusu, örgütsel bağlılık ve yeşil örgütsel davranış arasındaki ilişkiye dahil edildiğinde, ilişki derecesinin katsayısı düştüğü için çevre tutkusunun kısmi aracı rolünün bulunduğu gözlemlenmektedir.

Bunun yanı sıra örgütsel özdeşleşmenin çevre tutkusu üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu ($p<0,01$), örgütsel özdeşleşmenin yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığı ($p>0,05$), çevre tutkusunun yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel özdeşleşme ve yeşil örgütsel davranış arasındaki ilişkide çevre tutkusunun dolaylı etkisinin anlamlı olduğu ve çevre tutkusunun iki değişken arasında aracı rolünün bulunduğu görülmüştür ($p<0,01$). Çevre tutkusu, örgütsel özdeşleşme ve yeşil örgütsel davranış arasındaki ilişkiye dahil edildiğinde, ilişki derecesi anlamsızlaştığı için çevre tutkusunun tam aracı rolünün bulunduğu gözlemlenmektedir.

Araştırmanın modeline yönelik Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: Yapısal Eşitlik Modeli

Yapısal Eşitlik Modellemesi sonucunda belirlenen çevre tutkusu değişkeninin aracı rolünün doğrulanması Tablo 8'de yer alan Sobel, Aroian ve Goodman testleri ile yapılmıştır.

Tablo 8: Modelin Sobel, Aroian ve Goodman Testi Analizi

Yol	Aracı Etki	Standart Hata	t	p
Örgütsel Özdeşleşme ->	Sobel	0,0210	4,244	0,0000219**
Çevre Tutkusu ->	Aroian	0,0211	4,218	0,0000245**
Yeşil Örgütsel Davranış	Goodman	0,0209	4,271	0,0000194**
Örgütsel Bağlılık ->	Sobel	0,0083	2,030	0,0423101*
Çevre Tutkusu ->	Aroian	0,0083	2,013	0,0440519*
Yeşil Örgütsel Davranış	Goodman	0,0082	2,047	0,0405846*

**p<0,01,*p<0,05

Tablo 8'deki veriler yönünde, örgütsel özdeşleşmenin yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde çevre tutkusunun tam aracılık rolünün anlamlı ($p<0,05$) olduğu, örgütsel bağlılığın yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde çevre tutkusunun kısmi aracılık rolünün anlamlı ($p<0,05$) olduğu Sobel, Aroian ve Goodman testleri ile doğrulanmıştır.

Hipotez Test Sonuçları

Araştırmanın hipotezlerinin test edilmesi için Tablo 9’da yer alan p değerleri incelenmiş, tüm hipotezlerin kabul edildiği tespit edilmiştir.

Tablo 9: Araştırmanın Hipotezlerinin Testi

Araştırma Hipotezleri	p	Kabul	Ret
H1: Örgütsel bağlılık yeşil örgütsel davranışı etkilemektedir.	0,000	✓	
H2: Örgütsel bağlılık çalışanların çevre tutkusunu etkilemektedir.	0,000	✓	
H3: Çalışanların çevre tutkusu yeşil örgütsel davranışı etkilemektedir.	0,000	✓	
H4: Örgütsel bağlılığın yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde çalışanların çevre tutkusunun aracı rolü bulunmaktadır.	0,000	✓	
H5: Örgütsel özdeşleşme yeşil örgütsel davranışı etkilemektedir.	0,000	✓	
H6: Örgütsel özdeşleşme çalışanların çevre tutkusunu etkilemektedir.	0,000	✓	
H7: Örgütsel özdeşleşmenin yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde çalışanların çevre tutkusunun aracı rolü bulunmaktadır.	0,000	✓	

H1 hipotezi, örgütsel bağlılık yeşil örgütsel davranışı etkilemektedir. Örgütsel bağlılık değişkeninin yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu gözlemlenmiş ($p<0,01$) ve H1 hipotezi kabul edilmiştir. Örgütsel bağlılık değişkenindeki değişim yeşil örgütsel davranışı %32,1 artırmaktadır. Örgütsel bağlılık değişkeni yeşil örgütsel davranış değişkenini %35,9 açıklamaktadır. Kavramlarla ilgili literatürdeki önceden yapılan araştırmalarla benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Ciocirlan (2017), Afsar vd. (2016) ile Erbaş ve Özalp (2016) tarafından yapılan çalışmalarda örgütsel bağlılık ile yeşil örgütsel davranış arasında anlamlı ve pozitif ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

H2 hipotezi, örgütsel bağlılık çalışanların çevre tutkusunu etkilemektedir. Örgütsel bağlılığın çalışanların çevre tutkusu üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu gözlemlenmiş ($p<0,01$) ve H2 hipotezi kabul edilmiştir. Örgütsel bağlılık değişkenindeki değişim çevre tutkusunu %12,5 artırmaktadır. Örgütsel bağlılık çevre tutkusu %16,4 açıklamaktadır. Literatürde Erbaş ve Özalp’ın (2016) yaptıkları araştırmada kavramlar arasında düşük anlamlı ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

H3 hipotezi, çalışanların çevre tutkusu yeşil örgütsel davranışı etkilemektedir. Çevre tutkusunun yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu gözlemlenmiş ($p<0,01$) ve H3 hipotezi kabul edilmiştir. Çalışanların çevre tutkusundaki değişim yeşil örgütsel davranışı %36,3 artırmaktadır. Literatürde Afsar vd. (2016), Sembiring vd. (2020), Akandere (2019) ve Coşkun (2022) tarafından yapılan çalışmalarda çevre tutkusunun yeşil örgütsel davranışı pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu çalışmalar, araştırmanın sonuçlarını desteklemektedir.

H4 hipotezi, örgütsel bağlılığın yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde çalışanların çevre tutkusunun aracı rolü bulunmaktadır. Model 1’de örgütsel bağlılığın yeşil örgütsel davranış üzerindeki doğrudan etkisi ($\beta=0,334^{**}$) anlamlı iken, çevre tutkusunun modele dahil olması ile örgütsel bağlılığın yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisi ($\beta=0,321^{**}$) azaldığı için örgütsel bağlılığın yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde çalışanların çevre tutkusunun kısmi aracı rolü olduğu sonucuna ulaşılmış ($p<0,01$) ve H4 hipotezi kabul edilmiştir.

H5 hipotezi, örgütsel özdeşleşme yeşil örgütsel davranışı etkilemektedir. Örgütsel özdeşleşmenin yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu gözlemlenmiş ($p<0,01$) ve H3 hipotezi kabul edilmiştir. Örgütsel özdeşleşme değişkenindeki değişim yeşil örgütsel davranışı %6,9 artırmaktadır. Kavramlarla ilgili literatürde daha önce yapılan araştırmalarla benzer sonuçlara ulaşılmıştır. De Roeck ve Farooq (2018), Afsar vd. (2018), May vd. (2021), Ribeiro vd. (2022) tarafından yapılan çalışmalarda da kavramlar arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki belirlenmiştir.

H6 hipotezi, örgütsel özdeşleşme çalışanların çevre tutkusunu etkilemektedir. Örgütsel özdeşleşmenin çalışanların çevre tutkusu üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu gözlemlenmiş ($p<0,01$) ve H6 hipotezi kabul edilmiştir. Örgütsel özdeşleşme değişkenindeki değişim çevre tutkusunu %31,7 artırmaktadır. Literatürde Vallerand vd. (2007), Mageau vd. (2009) örgütleriyle daha fazla özdeşleşen çalışanların, çevre tutkularının da fazla olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmanın sonuçları, onların çalışmalarını desteklemektedir.

H7 hipotezi, örgütsel özdeşleşmenin yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde çalışanların çevre tutkusunun aracı rolü bulunmaktadır. Model 1'de örgütsel özdeşleşmenin yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisi ($\beta=0,27^{**}$) anlamlı iken, çalışanların çevre tutkusunun modele dahil olması ile örgütsel özdeşleşme değişkeninin yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisi ($\beta=0,07$) anlamsız olduğu için örgütsel özdeşleşmenin yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde çalışanların çevre tutkusunun tam aracı rolü olduğu sonucuna ulaşılmış ($p<0,01$) ve H7 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç

Günümüzde ortaya çıkan ekolojik bozulmalar, çevreye duyarlı örgütlerin yanı sıra çevresel konularda sorumluluk almaya gönüllü çalışanları da önemli hâle getirmiştir. Bu açıdan örgütlerde çalışanların çevreye karşı sorumlu ve duyarlı olarak sergiledikleri bireysel davranışları örgütün çevresel sürdürülebilirliğine destek sağladığı için son zamanlarda araştırmacıların ilgi odağı hâline gelmiştir. Örgütsel bağlılık ve örgütsel özdeşleşme ile ilgili alan yazında çok sayıda araştırma bulunmasına rağmen; çevre tutkusu ve yeşil örgütsel davranış yönetim alanında son yıllarda incelenmeye başlanan yeni alanlar olmaları nedeniyle sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu araştırmanın, örgütlerde çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli kavramlarla ilgili yapılan ilk çalışmalardan birisi olması nedeniyle özgün olduğu düşünülmekte, bu açıdan literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Araştırma sonucunda, örgütsel bağlılığın yeşil örgütsel davranış üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu, örgütsel bağlılığın çalışanların çevre tutkusu üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu, çalışanların çevre tutkusunun yeşil örgütsel davranış üzerindeki anlamlı etkisinin bulunduğu, örgütsel özdeşleşmenin yeşil örgütsel davranış üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu, örgütsel özdeşleşmenin çalışanların çevre tutkusu üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların çevre tutkusu modele ilave edildiğinde, örgütsel bağlılığın yeşil örgütsel davranış üzerinde azalan yönde anlamlı etkisi bulunması nedeniyle çalışanların çevre tutkusunun kısmi aracı etkisinin bulunduğu; örgütsel özdeşleşmenin yeşil örgütsel davranış üzerinde anlamlı etkisi bulunmadığından çalışanların çevre tutkusunun tam aracı etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Elde edilen sonuçlar neticesinde, örgüte personel seçiminde çevre bilincine ve tutkusuna sahip kişilerin tercih edilmesi örgütlerin çevresel hedeflerinin gerçekleştirilmesi, çevresel faaliyetlerinin sürdürülmesi, diğer çalışanların yönlendirilmesi ve çevre dostu faaliyetlere çalışan katılımının artırılması konusunda etkili olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca örgütte her kademedeki çalışan personelin çevre bilinci ve farkındalığının geliştirilmesi için de planlama yapılarak çevre yönetim sistemi temelinde eğitim programları geliştirilerek düzenli biçimde

eğitim verilmesi ile örgütte çevre dostu değerlerin yaygın hâle gelmesi sağlanacak, çalışanların çevresel öneriler sunarak karar alma yeteneklerinin gelişmesinde teşvik edici olabilecektir.

Bunun yanı sıra örgüt çalışanlarının örgütsel bağlılık ile örgütsel özdeşleşme davranışlarının yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinin kuvvetlendirilmesi için tüm örgüt üyelerinin çevre dostu faaliyetler (ağaç dikmek vb.) yoluyla katılım ve bütünleşmesinin artırılarak örgütsel bağlarının güçlendirilebileceği, çevresel amaç ve değerlerinin paylaşılabileceği böylece örgüte aidiyet hissederek üyeliğinin devamlılığının sağlanacağı öngörülmektedir.

Örgütsel yönetim tarafından çevresel hedeflerin ve stratejilerin belirlenmesi ve izlenmesi, örgütün çevre performansının iyileştirilmesine ve geliştirilmesine rehberlik edecektir. Çevre dostu faaliyetler kapsamında çalışanlar tarafından beyin fırtınası grupları oluşturularak yeni uygulamalar geliştirmek, çalışanların faaliyetlere katılım konusunda istekli ve motive olmasını sağlamak, ödüllendirme sistemi oluşturmak önem arz etmektedir. Ayrıca örgütsel kaynakların belirlenerek düzenlenmesinin, örgütte enerji verimliliğinin artırılması, kaynak israfının önlenmesi açısından önemli bakış açısı sunacağı düşünülmektedir.

Yeşil çevre faaliyetlerini geliştirmek isteyen örgütlerin ise, çalışanların örgütsel bağlılık, örgütsel özdeşleşme davranışları, çevre tutkusu ve yeşil örgütsel davranışı arasındaki ilişki göz önünde bulundurulduğunda, çevresel sürdürülebilirliklerinin sağlanması sürecinde Çevre Yönetim Belgesi (ISO 14001) gibi güncel yaklaşımlardan faydalanması, örgüt tarafından belirlenen çevresel hedef ve stratejilere çalışanların katılmasının sağlanması önemli hususlardır. Çalışanların yeşil örgütsel davranış sergilemesini artırmak ve geliştirmek üzere yönetici desteğiyle birlikte örgütsel politika ve prosedürlerin uygulanması, ödüllendirme sistemi ile teşvik edici olacaktır.

Araştırma özellikle kamu sektörü için önemli açılımlar sunmakla birlikte, analiz düzeyinin İstanbul'da faaliyet gösteren üç kamu kurumunda gerçekleştirilmesi ile sınırlı olması, zaman ve maliyet gibi bazı kısıtları bulunmaktadır. Bu çalışma, örgütsel davranış literatüründe yeni olan yeşil örgütsel davranış kavramının ele alındığı ilk çalışmalardan birisi olduğu için bulgularının çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil örgüt kavramlarını inceleyen literatüre özgün katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda, araştırma farklı sektörlerde, şehirlerde, ülkelerde tekrarlanabilir ve sonuçları karşılaştırılabilir. Böylece, literatüre daha çok katkıda bulunulabilir.

Kaynakça

- Afsar, B., Badir, Y. ve Kiani, U. S. (2016). Linking spiritual leadership and employee pro-environmental behavior: The influence of workplace spirituality, intrinsic motivation, and environmental passion. *Journal of Environmental Psychology*, 45, 79-88.
- Afsar, B., Cheema, S. ve Javed, F. (2018). Activating employee's pro-environmental behaviors: The role of CSR, organizational identification, and environmentally specific servant leadership. *Corporate Social Responsibility*, 25(5), 904-911.
- Akandere, G. (2019). Çalışanların çevresel tutkusunun yeşil davranışları üzerindeki etkisi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 387-404.
- Allen, N. J. ve Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63(1), 1-18.
- Arıkoğlu, E. (2019). *Çalışanların iş tatmini örgütsel bağlılık, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı açısından değerlendirilmesi: Finans sektöründe bir araştırma.* (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)

- Ashforth, B. E. ve Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. *Academy of Management Review*, 14(1), 20-39.
- Ashforth, B. E., Harrison, S. H. ve Corley, K. G. (2008). Identification in organizations: An examination of four fundamental questions. *Journal of Management*, 34(3), 325-374.
- Balay, R. (2014). *Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık*. 2. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Bissing-Olson, M. J., Iyer, A., Fielding, K. S. ve Zacher, H. (2012). Relationships between daily affect and pro-environmental behavior at work: The moderating role of pro-environmental attitude. *Journal of Organizational Behavior*, 34(2), 156-175.
- Buchanan II, B. (1974). Building organizational commitment: The socialization of managers in work organizations. *Administrative Science Quarterly*, 19, 533-546.
- Cardon, M. S., Wincent, J., Singh, J. ve Drnovesk, M. (2009). The nature and experience of entrepreneurial passion. *Academy of Management Review*, 34, 511–532.
- Christ, O., Van Dick, R., Wagner, U. ve Stellmacher, J. (2003). When teachers go the extra mile: Foci of organisational identification as determinants of different forms of organizational citizenship behaviour among school teachers. *British Journal of Educational Psychology*, 73, 329-341.
- Ciocirlan, C. (2017). Environmental workplace behaviors: definition matters. *Organization and Environment*, 30(1), 51-70.
- Coşkun, Ö. F. (2022). Çevre tutkusunun, yeşil dönüştürücü liderliğin ve yeşil örgüt ikliminin çevreci çalışan davranışları üzerine etkisi. *Journal of Politics, Economy and Management*, 5(1), 1-16.
- Çokluk, Ö. S., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, S. (2016) *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları*. 4.Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- De Roeck, K.ve Farooq, O. (2018). Corporate social responsibility and ethical leadership: investigating their interactive effect on employees' socially responsible behaviors. *Journal of Business Ethics*, 151(4), 923-939.
- Demirkol, A. Y. (2014). Eğitim kurumlarında örgütsel bağlılık: Meslek yüksekokulları üzerine bir araştırma. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-15.
- Drummond, H. (2000). *Introduction to Organizational Behavior*. UK: Oxford University Press.
- Dukerich, J. M., Golden, B. R. ve Shortell, S. M. (2002). Beauty is in the eye of the beholder: The impact of organizational identification, identity, and image in the cooperative behaviors of physicians. *Administrative Science Quarterly*, 47, 507-533.
- Erbaşı, A. (2019). Yeşil örgütsel davranış ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Istanbul Management Journal*, 86, 1-23.
- Erbaşı, A.ve Özalp, Ö. (2016). Çevre tutkusu ve yeşil örgütsel davranışın örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi. *Eurasian Business and Economics Journal*, 2, 297-306.
- Fornell, C. ve Larcker F. D. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18, 39-50.
- Gautam, T., Van Dick, R.ve Wagner, U. (2004). Organizational identification and organizational commitment: Distinct aspects of two related concepts. *Asian Journal of Social Psychology*, 7, 301-315.
- Gül, H. (2002). Örgütsel bağlılık yaklaşımlarının mukayesesi ve değerlendirmesi. *Ege Akademik Bakış*, 2(1), 37-55.
- Gürbüz, S. (2019). *Sosyal bilimlerde aracı, düzenleyici ve durumsal etki analizleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Hair Jr. F. J., Black C. W., Babin J. B., Anderson E. R. ve Tatham L.R. (2006). *Multivariate data analysis*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall Inc.
- Hall, D. T., Schneider, B. ve Nygren, H. T. (1970). Personal factors in organizational identification. *Administrative Science Quarterly*, 15(2), 176-190.
- İşcan, Ö. F. (2006). Dönüştürücü/etkileşimci liderlik algısı ve örgütsel özdeşleşme ilişkisinde bireysel farklılıkların rolü. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 11, 160-177.
- İyigün, N. Ö., Reşat Cica, H., Güvendi, K. ve Şensoy Büyükaslan, B. Çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışının yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı rolü. 28. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi* (s.784-799). Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Kaya, N. ve Selçuk, S. (2007). Bireysel başarı güdüsü organizasyonel bağlılığı nasıl etkiler? *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(2), 175-190.
- Kim, H.Y. (2013). Statistical notes for clinical researchers: assessing normal distribution (2) using skewness and kurtosis. *Restorative Dentistry & Endodontics*, 37(44), 52-54.
- Koçel, T. (2018). *İşletme yöneticiliği* (17. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Li, J., Xin, K. ve Pillutla, M. (2002). Multi cultural leadership teams and organizational identification in international joint ventures. *International Journal of Human Resource Management*, 13 (2), 320-337.
- Mael, F. ve Ashforth, B. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 13(2), 103-123.
- Mageau, G. A., Vallerand, R. J., Charest, J., Salvy, S.-J., Lacaille, N., Bouffard, T. ve Koestner, R. (2009). On the development of harmonious and obsessive passion: The role of autonomy support, activity specialization, and identification with the activity. *Journal of Personality*, 77(3), 601-646.
- Manika, D., Wells, V., Smith, D. ve Gentry, M. (2015). The impact of individual attitudinal and organizational variables on workplace environmentally friendly behaviors. *Journal of Business Ethics*, 126(4), 663-684.
- May, A. Y. C., Hao, G. S. ve Steve, C. (2021). Intertwining corporate social responsibility, employee green behavior, and environmental sustainability: the mediation effect of organizational trust and organizational identity. *Economics, Management & Financial Markets*, 16(2), 32-61.
- McCounnaughy, J. C. (2014). *Development of an employee green behavior descriptive norms scale*. (Master Thesis). California State University, San Bernardino.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89.
- Miller, V. D., Allen, M., Casey, M. K. ve Johnson, J. R. (2000). Reconsidering the organizational identification questionnaire. *Management Communication Quarterly*, 13(4), 626-658.
- Norton, T. A., Parker, S. L., Zacher, H. ve Ashkanasy, N. M. (2015). Employee green behavior: A theoretical framework, multilevel review and future research agenda. *Organization and Environment*, 28, 103-125.
- Norton, T. A., Zacher, H. ve Ashkanasy, N. M. (2014). Organisational sustainability policies and employee green behavior: The mediating role of work climate perceptions. *Journal of Environmental Psychology*, 38, 49-54.
- Obeng, K. ve Ugboro, I. (2003), organizational commitment among public transit employees: An assessment study. *Journal of The Transportation Research Forum*, 57 (2), 83-98.

- Ones, D. S. ve Dilchert, S. (2012a). Employee green behaviors. In S. E. Jackson, D. Ones & S. Dilchert (Eds.), *Managing human resources for environmental sustainability* (85-116). San Francisco: Jossey-Bass.
- Ones, D. S. ve Dilchert, S. (2012b). Environmental sustainability at work: A call to action. *Industrial and Organizational Psychology: Perspectives on Science and Practice*, 5, 447-469.
- Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T. ve Boulian, P. V. (1974). Organizational commitment, job satisfaction and turnover among psychiatric technicians. *Journal of Applied Psychology*, 59(5), 603-609.
- Ribeiro, N., Gomes, D., Ortega, E., Gomes, G. ve Semedo, A. (2022). The impact of green HRM on employees' eco-friendly behavior: The mediator role of organizational identification. *Sustainability*, 14(5), 1-13.
- Robertson, J. L. ve Barling, J. (2013). Greening organizations through leaders' influence on employees' pro-environmental behaviors. *Journal of Organizational Behavior*, 34(2), 176-194.
- Sembing, M., Eliyana, A. ve Ningrum, L. (2020). Effect of workplace spirituality on pro-environmental behaviour mediated by environmental passion. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11(11), 1282-1290.
- Sönmez, R. V. (2020). Okul yöneticilerinin yeşil örgütsel davranışlarını belirlemeye yönelik bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), 1107-1119.
- Steg, L. ve Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behaviour: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology*, 29, 309-317.
- Stern, P. C. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issue*, 56(3), 407-424.
- Şahin, T. (2017). *Örgütsel değişimin çalışanların güven ve bağlılık düzeyleri üzerindeki etkisi ve bir uygulama*. (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vallerand, R. J., Blanchard, C. M., Mageau, G. A., Koestner, R., Ratelle, C., Leonard, M., Gagne, M., ve Marsolais, J. (2003). Les passions de l'âme: On obsessive and harmonious passion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(4), 756-767.
- Vallerand, R. J., Salvy, S. J., Mageau, G. A., Elliot, A. J., Denis, P. I., Grouzet, F. M. ve Blanchard, C. (2007). On the role of passion in performance. *Journal of Personality*, 75(3), 505-533.
- Van Dick, R. (2001). Identification in organizational contexts: Linking theory and research from social and organizational psychology. *International Journal of Management Reviews*, 3(4), 265-283.
- Wasti, S. A. (2002), Affective and continuance commitment to the organization: Test of an integrated model in the Turkish context. *International Journal of Intercultural Relations*, 26, 525-550.
- Weerarathna, R. S., Jayarathna, D. Y. ve Pintoe, A. (2017). Employee green behavior: A case in manufacturing & service sector in Sri Lanka. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7(12), 1095-1106.
- Wiernick, B., Dilchert, S. ve Ones, D. (2016). Age and employee green behaviors: A meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, 7(194), 1-15.
- Yağcı, K. (2007). Meyer-Allen örgütsel bağlılık modeli yaklaşımıyla otel işletmeleri işgörenlerinin örgütsel bağlılık düzeylerinin ölçülmesine yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 114-129.

-
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2007). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. 2.Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldırım, F. (2002). *Çalışma yaşamında örgüte bağlılık ve örgütsel adalet ilişkisi*. (Doktora tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi.(<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)
- Yin, C., Ma, H., Gong, Y., Chen, Q. ve Zhang, Y. (2021). Environmental CSR and environmental citizenship behavior: The role of employees' environmental passion and empathy. *Journal of Cleaner Production*, 320, 1-13.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Unravelling the Nexus Between Export Performance and Business Performance

İhracat Performansı ile İşletme Performansı Arasındaki İlişkinin Çözümlemesi

Ahmed Yusuf SARIHAN^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Uluslararası Ticaret Ana Bilim Dalı, Balıkesir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7119-9852

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21 Temmuz 2023

Kabul tarihi: 7 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

İşletme performansı,
İhracat performansı,
İhracat yönetimi.

ÖZ

Küresel rekabette ülkeleri temsil eden ihracatçı işletmeler değerli bir araştırma alanı oluşturmakta ve üzerlerinde araştırma yapma fırsatı doğurmaktadır. İhracatçı işletmeler kazandıracakları döviz gelirleri ile özellikle gelişmekte olan ülkelerin refahında kritik bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla hem iş dünyası açısından hem de bilimsel açıdan ihracatçı işletmelerin pek çok farklı yönünün incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren 192 ihracatçının işletme performansları ile ihracat performansları arasındaki ilişki karşılıklı bir şekilde anlaşılmasına çalışılmıştır. Araştırmada işletmelerin ihracat performansı ve işletme performanslarına yönelik ölçekler aracılığıyla veriler toplanmış, faktör analizleri sonucunda performans çıktıları ortaya konulmuştur. Sonrasında gerek işletme performansı yüksek ve düşük olan şirketlerin ihracat performanslarında anlamlı farklılık olmadığına gerekse de ihracat performansı yüksek ve düşük olan şirketlerin işletme performanslarında anlamlı farklılık olup olmadığına bakılmıştır. T- testlerinin sonuçlarına göre hem işletme performansı yüksek olan şirketlerin ihracat performansında hem de ihracat performansı yüksek olan şirketlerin işletme performanslarında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın ortaya koyduğu bu bulgular ihracatçı işletmelerin özellikle finansal açıdan işletme imkanlarının ihracat performansı üzerinde etkisi olabileceğine işaret ederken benzer şekilde ihracatçı iyi olan şirketlerin de güçlü bir finansal çıktıya ulaşabileceğine yönelik ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda işletmelere çift yönlü bir bakış açısı ile performans çıktılarına odaklanmaları yönünde öneriler sunulmuş ve ihracatçı işletmelerin tek odak noktasının ihracat olarak kalmaması gerekliliği ortaya konulmuştur.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 21, 2023

Accepted: October 7, 2023

Key Words:

Business performance,
Export performance,
Export management.

ABSTRACT

Exporting enterprises representing countries in global competition constitute a valuable research area and create the opportunity to conduct research on them. Exporting enterprises have a crucial place in the welfare of developing countries, especially with the foreign exchange revenues they will bring. Therefore, many different aspects of exporting enterprises need to be examined both from a business and scientific point of view. This study aimed to comprehend the mutual relationship between business performance and export performance among 192 exporters in Turkey. In the study, data were collected through scales for export performance and business performance of enterprises, and performance outputs were revealed as a result of factor analysis. Afterwards, it was examined whether there is a significant difference in the export performance of companies with high and low business performance and whether there is a significant difference in the business performance of companies with high and low export performance. Achieved t-test findings, show that significant differences existed in both the export performance of companies with high business performance and the business performance of companies with high export performance. These findings of the study indicate that exporting companies' financial business opportunities may have an impact on export performance, and similarly, companies with good export performance can also achieve a strong financial output. In this context, it has been suggested that businesses should focus on performance outputs with a two-way perspective and that exporting businesses should not only focus on exports.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: asarihan@bandirma.edu.tr

Introduction

In a highly competitive global business environment, businesses have to respond very quickly to the changes that occur. It has become a standard process for businesses to continuously analyze their business environment and update the internal processes of their businesses in order to play the game according to the changing rules. In this way, they can respond to the flow of global competition and maintain or increase their share in international markets. These steps they take to be successful in the international arena actually change the structure of businesses from top to bottom and update the overall performance of the business. On the other hand, there are some triggers that drive businesses to change according to these global market conditions. Today's economic conditions and the international monetary system have become globally integrated. International trade is one of the most important parts of this integration. Global cooperation, which increased after the Second World War, has reached its peak today. There is almost no country that can be called closed and all countries have become a party to international trade. In this situation, it is no longer possible for businesses to ignore international conditions. Because even if they refuse to enter international markets, international investors and sellers will not hesitate to enter the markets of their own country. All these conditions in fact necessarily bring about an internationalization or globalization effect that shapes the performance of businesses.

Leaving aside the effects of inevitable globalization, on the other hand, one can also see that there are businesses that will want to benefit from the course of globalization and voluntarily aim for internationalization. These businesses are no longer satisfied with their share of local trade and focus on sending their goods and services across borders. This internationalization process, which usually starts with the export step, can now become investment-based when it reaches very advanced levels, and businesses might even establish production facilities in different countries and take their market dominance to different dimensions. The main focus of this study is to turn to exporting enterprises without moving to these advanced points of internationalization. Because export revenues are of great importance, especially for developing countries, and exporting enterprises are in a very valuable position in creating these revenues. In developing countries, where the value of being an exporter is recognized, some businesses may bypass local markets and directly target international markets. These globally born companies directly overcome international borders and barriers and channel all their resources to export. Export outputs resulting from the efforts of exporters to be competitive in global markets often constitute Export Performance (EP). Being successful in terms of EP and being competitive in the global context are often seen as related. As a matter of fact, this EP can be expected to have an impact on business processes and performance.

In the light of this information, it is seen that globalization and internationalization are two intertwined issues and affect business life at many different points, from the functioning of businesses to the types of businesses. Therefore, it would be normal to expect research on the processes of businesses and internationalization to continue. In this study, the relationship between Business Performance (BP), which can be shaped by many different variables in terms of today's businesses, and EP, which can be considered as the beginning of internationalization, is approached from a different perspective. The study was born as an original research idea to examine whether the relationship between the two performances differs according to the levels. In the following parts of the research, before the quantitative analysis, the theoretical foundations are discussed and literature review is included.

Theoretical Framework, Literature Review and Hypothesis Development

Considering the performance indicators discussed in this study, it can be said that it is possible to base the research on a few theoretical foundations. On the other hand, it is worth emphasizing that the theoretical foundations explain the formation of performance in the research process. However, in the study, the factors that cause this performance were not mentioned, only the relationship between the two performances was examined. In this context, while the theoretical foundations shed light on the formation of performances, quantitative analyzes will examine the relationship between the two performances. Before outlining the theoretical framework of the research, it is beneficial to mention some facts. According to the reports of the Turkish Exporters Assembly (TİM, 2023), the presence of companies within the top thousand exporters in Turkey explaining negative profitability is noteworthy. When looking at these companies, even among the top ten companies, despite the significant amount of exports, it can be observed that negative situations may arise in terms of profitability, or in other words, in terms of business performance. In this context, it would be useful to emphasize that Turkish exporters actually present an original research opportunity for the academic world before drawing the theoretical framework of the research. When the theoretical approach will be discussed in terms of BP, it is believed that it will be right to turn to a theoretical approach, primarily based on the focal points of research examining BP. While some studies measure BP with financial indicators (financial performance), in some studies non-financial indicators are accepted as output for BP (non-financial performance). Considering the variables discussed in the context of financial BP, concepts such as increase in sales, return on assets, return on new products (Rosenzweig et. al., 2003), sales performance (Wu et. al., 2003), growth in income, growth in production, financial situation (Riberio et. al., 2021), total revenues (Raffoni et. al., 2017), cash flow, costs, profit (Morgan, 2012) draw attention. In the context of non-financial BP, factors such as marketing performance (Kafetzopoulos et. al., 2019), customer satisfaction (Rosenzweig et. al., 2003), customer retention, and relationship development (Wu et. al., 2003) come to the fore. When both financial performance indicators and non-financial performance indicators are considered, it can be easily thought that businesses should put some efforts in order to create all these factors.

Considering the above-discussed contexts of BP, two theories become noteworthy. The first of these is the structure-conduct-performance (SCP) paradigm and the second is the dynamic capabilities (DC) theory. It has been argued that SCP theory has been at the center of research in the context of BP for many years (Ferguson, and Ferguson, 1994). According to the theory, the structure of the markets, the conduct of the businesses and the performance of the businesses in those markets are in a mutual causality relationship (Morgan, 2012). Furthermore, according to the understanding at the core of SCP theory, BP is basically shaped by the flow of competition in the markets (McGahan and Porter, 1997). When considered in this context, it will be possible to say that SCP theory provides a convenient basis for explaining the relationship between the two variables discussed in this study. Likewise, according to Porter (1980, 1985), in order for the firm's performance to reach the highest level, it is necessary to first invest in the markets with low competition level, and then take advantage of the deficiencies in these markets and gain position advantages. For exporting enterprises, this means that they need to analyze the competition in the markets they export to, and it is also remarkable in terms of target market planning. It is possible under the assumption of SCP theory that there will be positive contributions to BP as a result of correct target market analysis.

But can a correct analysis of the competition in the markets provide an adequate input? It should not be forgotten that markets have a dynamic structure and businesses in the markets are quite different from each other. DC theory understands this heterogeneity and mobility and makes scientific sense at the same time. Capron and Hulland (1999) expressed the approach in

DC theory as resources and processes to access resources. According to this approach, resources include some intangible (such as knowledge and reputation) and tangible (such as production opportunities) accumulations of the enterprise, while capabilities express the power of accessing such resources and the ability to transform them into more valuable assets. Collis (1995) also emphasizes that such business capabilities are closely related to BP.

In terms of EP, the resource-based view (RBV) becomes directly remarkable. Barney (1991) has emphasized that the achievement of competitive advantages actually stems from the nature of the business itself, and this is only related to how unique the resources of the business are. In fact, this view has emerged with a more precise explanation of the view put forward by Wernerfelt (1984), which argues that resources and products are two different aspects of the business. Although these two researchers are not the only ones who have the view that resources affect products and BP, as Penrose (1959) stated in previous years, some accumulations, both physical and human, can be seen as resources that lead businesses to success. Also, it is possible to see that many EP studies are based on RBV (Katsikeas et al., 2000; Cadogan, et. al., 2009; Sousa and Bradley, 2009; Sousa and Lengler, 2009). It is also possible to say that RBV and DC theory are similar to each other. With RBV's focus on unique resources where DC theory focuses on resources and their management, the two approaches are consistent in explaining BP and EP. At the point where the theoretical framework has come, it is possible to say that BPs and EPs will emerge together with the structure of the markets they are involved in (from the SCP perspective) as a result of the businesses being able to manage their unique resources (with RBV perspective) in the best way (with DC perspective). And it would not be wrong to assume that these performances can be related to each other.

In the literature review part of this study, it is aimed to reveal what BP and EP are associated with and with which concepts they are tried to be measured. First of all, it is useful to look at the research on BP. Some studies focus on the measurement of SMEs' BP. Rekartı and Doktoralina (2017) proposed a model for improving SMEs' BP and evaluated BP through financial indicators. Besides, Blackburn et al. (2013), while investigating the factors affecting the BP of SMEs, considered revenue, employment growth and profitability as indicators of BP.

In some studies, it is possible to see the effects of technological applications and innovations which are trigger of globalization on BP. For example, Riberio-Navarrate et al. (2021) used financial ratios as determinants of BP while investigating the impact of digitalization on BP. Wu et al. (2003) used indicators such as productivity, sales performance, customer satisfaction to measure BP while examining the affect of electronic business adaptation on performance of businesses. Prajogo (2015) examined the relationship between strategic relevance of innovation and BP and used sales, profitability and market share to represent BP. In a study investigating the influence of innovation capabilities on BP, Jin and Choi (2019) employed revenue growth and productivity as indicators of BP. Likewise, Kafetzopoulos et al. (2020) carried out a study to examine the influence of innovation dimensions on BP, differentiating BP into financial and non-financial aspects for assessment. It is also possible to come across different studies on BP. Raffoni et al. (2017) investigated the importance of BP analytic systems in identifying the critical elements that affect BP. In the related study, total revenues were accepted as a BP indicator. Franco-Santos et al. (2007) presented the characteristics of BP measurement systems through a systematic review. Popovic et al. (2016) examined the impact of big data analytics on BP and considered customer satisfaction and operational expenses as BP indicators.

It is also possible to see studies that examine the effects of different processes within the organization on BP. Adebisi (2013) examined the impact of time management practices on BP and equated customer satisfaction with BP. Morgan (2012), while investigating the relationship between marketing and BP, divided BP into two as market performance and

financial performance. Achim et al. (2016), while measuring the impact of corporate governance on BP, accepted financial indicators as BP. Paniagua and Sapena (2014) utilized financial shares, sales, and customer relationship management as indicators of BP when studying the influence of social media on BP, considering its impact on financial, operational, and corporate social aspects. Of course, as one of the most important business functions, it is possible to come across studies that deal with production and BP. Swamidas and Newell (1987), while measuring the effect of production strategy and environmental uncertainties on BP, accepted indicators such as return on sales, sales growth and return on assets as BP. Vickery et. al. (1993) applied financial indicators as BP when measuring the effect of production competence and business strategies on BP.

The literature on EP has been analyzed with a similar approach. First of all, studies focusing on the EP of SMEs will be included in this section. Malca et al. (2019) examined the impact of export incentive programs on the EP of SMEs and measured EP by export satisfaction and the degree of achievement of export targets. Mubarik et al. (2020) examined the impact of human capital on EP in SMEs and considered indicators such as export level, export growth rate, total internationalization rate, and export to sales ratio as EP. Rua et al. (2018) investigated the keys to EP in SMEs and measured EP with export profitability and export growth. Gerschewski et al. (2020) investigated the effect of export readiness on EP in SMEs and considered concepts such as profitability, sales ratio, market share, and export growth as EP.

When we look at other studies examining EP, it is possible to see that the effects of internal or external factors on EP are frequently measured. In one of these studies, the effects of export incentives on EP (Mota et al., 2021) were measured by considering foreign sales as EP. Another study (Haddoud et al. 2018) used the EP scale of Zou et al. (1998) to identify internal and external determinants of EP. It is useful to open a separate parenthesis to this scale. This is because the scale used in the related study has been the measurement method for many different studies and this study also utilizes the related scale. For example, Escandon-Barbosa et al. (2019) examined the effects of international orientation on EP using the scale in questionnaire. It is possible to encounter different examples when we look at the studies examining the relationships between business processes and EP. One can come across studies like; analyzing the relationship between innovation and EP with meta-analysis (Bicakcioglu-Peynirci et al., 2020), looking at the effect of business capabilities on exports to total sales ratio as EP (Krammer et al., 2018), focusing on the impact of resources coming from social media on EP with a new scale (Mahmoud et al., 2020), suggesting a theoretical model for the relationship between dynamic marketing capabilities and EP (Hoque et al., 2021) and examining the relationship between managers' perception of EP and actual EP over the total amount of exports (Madsen and Moen, 2018).

Since this study was conducted on enterprises operating in Turkey, it is believed that it is also useful to examine the current studies on business and EP in Turkey. First of all, a study by Tazıcı and Aktürk (2022) examines the relationship between quality management and BP. In the related study, it is seen that BP is divided into dimensions as financial performance, internal performance and customer performance. Öztürk et al. (2022) examined the effect of production and marketing strategies on BP and analyzed BP with a scale including items such as sales, market share and profitability. In another study examining the interaction between IT competence and BP, Örmeci and Öcal (2023) evaluated BP using a combination of indicators, including employee and customer satisfaction, along with financial measures such as profitability, growth, and market value. Çiçek and Işık (2019) conducted a study examining the correlation between perceived employee performance and BP. In their research, they assessed business performance using a scale that encompassed both financial indicators and satisfaction statements. In his research examining the effects of green warehouse practices on BP, Akandere

(2019) measured BP with dimensions such as economic performance and operational performance.

When it comes to recent EP studies conducted in Turkey, it is noteworthy that the studies mainly examine the relationship between innovation and EP. While some studies have included some provinces in Turkey in their sample (Güven and Demirtaş, 2022; Köseoglu and Tuncer, 2022; Aktepe and Ateş, 2020), some studies have measured the effects of factors such as innovation and technology on EP by taking samples from across the country (Erdil et al., 2018; Kalaycioglu, 2023). Different from these, Öz and Özmen (2022) measured the relationship between product adaptation and EP in international markets, while Çınar (2023) tried to examine the factors that affect EP.

When looking at studies that can provide examples of the relationship between BP or potential business performance indicators and EP, the following research stands out. Czinkota and Johnstone (1983) emphasize the deficiency in management issues concerning companies being effective exporters. Aaby and Slater (1989) have indicated that firm characteristics, including competition, profitability, and management efficiency, are important for export performance. Reid (1983) examined the relationship between profitability and export market expansion, Rabino (1980) explored the relationship between high-tech exports and profitability, Çavuşgil (1984) examined the relationship between export level and profitability, and Axinn (1988) investigated the relationship between export intensity and profitability. These studies demonstrate that while there may not be a direct relationship between a company's performance and export performance, the relationship between a firm's profitability in terms of financial performance and export performance is being examined. When looking at the above-mentioned studies on both export performance and firm performance, it is evident that the relationship and interaction between firm characteristics (abilities, characteristics, etc.) constituting these performances and performances are considered. In this study, both of these variables are performance variables. Therefore, the aim is to group companies on the plane of these performances and examine them in the context of differences, rather than from the cause-effect and interaction aspects of the relationship between the two performances. This approach has resulted in obtaining more important and original results in terms of literature with fewer applications in statistical analysis. Concordantly to the theory and literature, the research hypotheses are formulated as follows:

H₁: Business performance shows a significant difference according to the level of export performance.

H₂: Export performance shows a significant difference according to the level of business performance.

As a result of these current researches observed in the literature and the approaches presented in the theoretical framework, it was found appropriate to proceed to the testing phase of the research hypotheses.

Methodology and Findings

Data Collection

The approval of Ethics Committee was obtained for the application of the scales used in this study before the data collection. In the questionnaire form directed to the participants, it is aimed to measure the BP and EP of the enterprises. Responses to the statements used in the scales were collected using the 5-point Likert method. The study included 192 exporting enterprises from Marmara, Aegean and Central Anatolia, which are the most exporting geographical regions of Turkey. The universe of the research consists of export-oriented enterprises operating Marmara, Aegean and Central Anatoli regions in Turkey. The aim is to

reach foreign trade and logistics officials from these enterprises. In the defined universe for the research, it is understood from the presented reports that different enterprises engage in export activities each year (TMT, 2021). Therefore, the exact size of the universe is unknown. Additionally, precise information regarding the number of exporting enterprises in each region of Turkey is not provided. However, according to the TMT (2021) data, 87,427 enterprises from Turkey engaged in exports in the year 2020. Moreover, as can be estimated from the resources of Turkish Exporters Assembly (not all associations share exact membership numbers; contact was made with TEA via email regarding this matter, but the response from TEA indicated that this information was not disclosed), the number is over 100,000. The reason for not sharing these data explicitly is cited as the Personal Data Protection Law (KVKK). Furthermore, it is observed that the majority of these businesses are members of the Marmara, Aegean, and Central Anatolia Exporters' Associations and operate within these regions.

In the research, using convenience sampling, a non-probability sampling technique, questionnaires were sent via email three times to 29,647 enterprises selected from among these exporting companies. This indicates that a total of 88,941 emails were sent. Out of these emails, an automatic delivery error response was received for 16,067 of them. In other words, 5,356 out of the 29,647 enterprises had not responded to the questionnaires initially. Among those, 192 enterprises that responded to the questionnaires constitute the sample of this study. Unfortunately, the response rate to the questionnaires has fallen significantly below the expected and desired levels. The sample size can be considered as a limitation of the study. However, given that data collection is at the level of businesses, considering the samples in studies in the literature, this situation is quite normal. Also Shirsavar, Gilaninia, and Almani (2012: 456) have indicated that various sample sizes can be sufficient using the following approach, where (n) is the sample number, and (q) represents the number of questions.

$$5q \leq n \leq 15q$$

Based on this approach, considering that there are a total of 11 questions in the scales used in this thesis study, the conclusion can be derived as follows:

$$5(11)=55 \leq n \leq 15(11)=165$$

According to the results obtained from the above-mentioned approach, it can be argued that the sample size for the research could be between 55 and 165. In this context, it is possible to say that the sample consisting of 192 businesses is at more than an acceptable level.

Business performance scale: In the scale used to measure the BP of exporting enterprises, the statements were adapted by taking into account the scales used in previous studies on the evaluation of BP (Rozensweig et al., 2003; Swamidas and Newell, 1987; Vickery et. al., 1993). In addition, Acar and Zehir's (2006) study also states that these scales were brought together and used in Turkish in their study. Finally, it is important to emphasize that an expression has been adapted from a study by Eren (2006) focusing on measuring business performance. The scale consists of 5 items.

Export performance scale: A part of the EP scale developed by Zou et al. (1998) was used to measure EP. This scale has been utilized in previous studies in Turkey (Sarihan & Tepeci, 2017; Kahveci, 2013).

Normality Tests for the Data Set

According to the normality test results, the data are not normally distributed. However, there are other ways to tell if the data is normally distributed. Another way is to look at the skewness and kurtosis values of the expressions. Table 1 shows the normality test results.

Table 1: Results of the Normality Test for Variables

Variable	Kolmogorov-Smirnov ^a		Shapiro-Wilk		Skewness	Kurtosis
	Statistic	Sig.	Statistic	Sig.		
Export Performance	0,116	0,000	0,943	0,000	-0,469	-0,704
Business Performance	0,071	0,020	0,965	0,000	-0,378	-0,460

Hair et al. (2013) proposed that a data set can be considered normally distributed when the skewness and kurtosis values fall within an absolute range of 1. However, Tabachnick and Fidell (2013) suggested a slightly wider range, accepting kurtosis and skewness values between +1.5 and -1.5 as indicative of normal distribution. George and Mallery (2010) set a range of +2 to -2 for skewness and kurtosis values to determine normal distribution in the data set under analysis. As shown in the chart above, the skewness and kurtosis values of the variables in this study exhibit normal distribution.

Construct Validity and Reliability Results

The validity and reliability findings of the factor analyzes performed on the research variables are presented in the Table 2 below.

Table 2: Results of the Factor Analysis and Reliability Results for Variables

Variable(s)	Item	Factor Loadings	Variance Explained	K-M-O Sample Adeq.	Bartlett Test of Sphericity	Cronbach's Alpha
Export Performance (Zou, Taylor & Osland, 1998)	EP1 - Our exports have been very profitable	0,798	77,283	0,887	0,001	0,941
	EP2 - Our exports have generated a high volume of sales	0,870				
	EP3 - Our exports have achieved a rapid growth	0,917				
	EP4 - Our exports have improved our global competitiveness	0,905				
	EP5 - Our exports have strengthened our strategic position	0,885				
	EP6 - Our exports have significantly increased our global market share	0,895				
Business Performance (Rozenzweig et. al., 2003; Swamidas & Newell, 1987; Vickery et. al., 1993; Acar & Zehir, 2006; Eren, 2006)	BP1 - The growth observed in our company's total sales is at satisfactory level	0,864	72,360	0,870	0,001	0,902
	BP2 - The profit obtained from after-tax sales is at satisfactory level	0,815				
	BP3 - The overall performance of our company is at satisfactory level	0,881				
	BP4 - Our company's competitive position is quite good	0,852				
	BP5 - Our company demonstrates a high proficiency in entering new markets.	0,840				

As a result of this analysis, it was determined that the KMO values are higher than 0.87, that is sufficient at a good level. This result also shows that the sample size is sufficient in terms of factor analysis. It is seen that Cronbach's Alpha values are above the 0,90 and internal consistency level suggested by Cronbach and are of sufficient value (Kaya et al., 2020). Based

on these results, it shows that scales used in the research are highly reliable. Confirmatory Factor Analysis was conducted to test and validate the factor structure resulting from the Exploratory Factor Analysis. The validity of the structure proposed in the Exploratory Factor Analysis was confirmed through Confirmatory Factor Analysis. It was observed that the standardized factor loadings of the items were significant, ranging from 0.750 to 0.901. The goodness-of-fit indices for the factors were as follows: $\chi^2/df = 4.145$, $p < 0.000$, RMSEA = 0.128, NFI = 0.907, CFI = 0.928, TLI = 0.908. These values align with the criteria set by Yaşlıoğlu (2017) and indicate a good fit for the model.

Correlation and T-test Analyzes Results Between Variables

Correlation chart showing the relationships between research variables is presented below.

Table 3: Correlations Between Variables

Variable(s)		EP	BP
Export Performance (EP)	<i>r</i>	1	
	<i>p</i>		
Business Performance (BP)	<i>r</i>	0,795	1
	<i>p</i>	0,001	

As can be seen from the Table 3 above, the correlation level between variables indicates a significant correlation ($r=0,795$; $p=0,001$) relationship. Following the establishment of the relationship between the variables, the hypotheses were subjected to testing. Prior to conducting the t-tests, the enterprises were categorized into two groups based on their levels of EP and BP (low and high). Subsequently, the hypotheses were evaluated through two separate t-tests, and the outcomes are presented in the table below.

Table 4: Independent Sample t-test Results

Hypothesis	Variable	Groups	N	Mean	Std. Dev.	t	p	Status
H ₁	Business Performance	1 (Lower EP)	39	2,200	0,780	-11,425	0,001	H ₁ Supported
		2 (Higher EP)	153	3,770	0,767			
H ₂	Export Performance	1 (Lower BP)	32	2,088	0,769	-10,378	0,001	H ₂ Supported
		2 (Higher BP)	60	3,850	0,895			

In Table 4 above, BP first examined whether there is a significant difference between low and high EP. According to the findings of the research, the 2nd group with high EP has a higher significant difference in the mean of BP compared to the 1st group enterprises with low EP ($t=-11,425$; $p=0,001$) which makes H₁ hypothesis supported. When it comes to testing the second hypothesis, it is found that the EP averages of the 2nd group with high BP are higher than the 1st group with low BP ($t=-10,378$; $p=0,001$), which means that the H₂ hypothesis is supported. According to the research findings, both hypotheses of the study are supported.

The BP indicators considered in this study, in line with studies by Kafetzopoulos (2020), Wu et al. (2003), Riberio-Navarrate et al. (2021), Morgan (2012), Achim et al. (2016), are seen to encompass financial elements in a similar manner. The scale used in the context of EP already holds a strong position in export performance research. However, it is still worth mentioning its similarity to studies that involve similar assessments, such as Malca et al. (2019), Mubarik et al. (2020), and Rua et al. (2018), when considering studies that encompass analogous evaluations.

On the other hand, in the context of the findings, it would be accurate to say that research examining the effect of business capabilities on EP, (such as; Bicakcioglu-Peynirci et al., 2020; Krammer et al., 2018; Madsen & Moen, 2018), shows similarity with a limited number of studies. What is important at this point is that these studies show similarity only. In terms of the

findings, there is no parallelism. This is because, in this study, the interaction between EP and BP variables was measured in the context of whether the levels differed or not using a t-test, unlike regression analyses applied in other studies. Therefore, the limited number of studies in the literature has played a supportive role in terms of the unique analysis of these two variables in this study. Nevertheless, interpreting based on the theoretical strength of the RBV perspective, it is possible to suggest that businesses will significantly differentiate their BP levels with the new resources they will obtain from high EP. Similarly, the leverage effect that high BP levels will provide through the RBV perspective can lead to a positive differentiation in EP levels.

Results and Implications

Although the concept of performance is an important concept in many areas of life, it has a much more critical value for businesses. Especially in developing countries, while businesses are expected to continuously improve their performance, even incentives are offered for businesses on the way to internationalization to maximize their performance. In this context, some indicators that allow the explanation of business performance and export performance variables and theories that can explain the scientific basis of these performances are included throughout the study. In addition, studies on the ways in which these variables are tried to be explained in the literature are also presented in the relevant section of the study. It is seen that the original idea of the research makes a theoretical sense and points to a relationship that is lacking in the literature. Therefore, the value of the sample discussed in the study and the findings obtained from them increases even more.

The findings obtained during the research process show that; as the export performance of the enterprises increases, their business performance differs significantly, and as the business performance increases, their export performance differs significantly. Also there is a significant good level of correlation between variables meaning the relationship between variables is strong. This means a finding of great importance for exporters operating in developing countries. Considering the expressions used in the scales used in the research process, it is possible to say that good levels of indicators such as total sales, after-tax profit rates, general performances and competitive positions of enterprises will create a meaningful change in terms of export performance. In other words, it may not be a hundred percent correct move for exporting companies operating in Türkiye to focus only on exports. On the other hand, in the context of export performance, it is possible to say that factors such as profitable exports, high export sales, rapid growth in exports, and increase in global market share can positively affect business performance if the export performance increases.

Furthermore, within the theoretical framework of the research, businesses are strongly encouraged to implement measures aimed at enhancing export performance, based on the assumption that export performance correlates with market structure according to SCP theory. On the other hand, according to RBV, if business performance is considered as a source for export performance, it is recommended that businesses focus on their total business performance meticulously in order to generate high export performance and increase foreign exchange revenues. It is presented as the basic suggestion of the research that business managers should understand the interrelationship between two performance variables very well and establish and manage the balance between business performance and export performance.

Looking at the suggestions from the researchers' point of view, it is believed that it is useful to start by emphasizing that the studies on export performance have various difficulties. It is a very difficult and costly task to reach exporting enterprises among thousands of enterprises and to reach managers who have solid knowledge of export processes within these enterprises. Therefore, conducting export research at the level of enterprises can be expressed

as a field with high constraints. Nevertheless, carrying out export research is very valuable in terms of shedding light on the international trade scientific community and especially on exporting enterprises of developing countries such as Turkey. Researchers are advised to conduct studies on which factors affect export performance, especially for businesses in their own regions and countries. Finally, it is emphasized that there may be tendencies towards qualitative studies in order to understand the why and how of export performance.

References

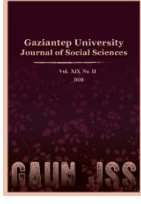
- Aaby, N. E., & Slater, S. F. (1989). Management influences on export performance: A review of the empirical literature 1978-1988. *International Marketing Review*, 6(4).
- Achim, M. V., Borlea, S. N., & Mare, C. (2016). Corporate governance and business performance: Evidence for the Romanian economy. *Journal of Business Economics and Management*, 17(3), 458-474.
- Adebisi, J. F. (2013). Time management practices and its effect on business performance. *Canadian Social Science*, 9(1), 165.
- Akandere, G. (2019). Yeşil depo yönetimi uygulamalarının işletme performansı üzerine etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(3), 737-754.
- Aktepe, C., & Ateş, G. (2020). Teknokentlerde faaliyet gösteren inovatif işletmelerin ihracat performansı üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 3042-3054.
- Axinn, C. N. (1988). Export performance: do managerial perceptions make a difference?. *International Marketing Review*, 5(2), 61-71.
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal Of Management*, 17(1), 99-120
- Bıçakcıoğlu-Peynirci, N., Hizarci-Payne, A. K., Özgen, Ö., & Madran, C. (2020). Innovation and export performance: A meta-analytic review and theoretical integration. *European Journal of Innovation Management*, 23(5), 789-812.
- Blackburn, R. A., Hart, M., & Wainwright, T. (2013). Small business performance: business, strategy and owner-manager characteristics. *Journal Of Small Business and Enterprise Development*, 20(1), 8-27.
- Cadogan, J. W., Sundqvist, S., Puumalainen, K., & Salminen, R. T. (2012). Strategic flexibilities and export performance: The moderating roles of export market-oriented behavior and the export environment. *European Journal of Marketing*, 46(10), 1418-1452.
- Capron, L., & Hulland, J. (1999). Redeployment of brands, sales forces and general marketing management expertise following horizontal acquisitions: A resource-based view. *Journal Of Marketing*, 63(2), 41-54.
- Collis, D. J. (1995). *The Resource-Based View of The Firm and The Importance of Factor Markets*. Working Paper #95-070. Cambridge: Harvard Business School.
- Czinkota, M. R., & Johnston, W. J. (1983). Exporting: does sales volume make a difference?. *Journal Of International Business Studies*, 14, 147-153.
- Çavuşgil, S. T. (1984). Organizational characteristics associated with export activity. *Journal of Management Studies*, 21(1), 3-22.
- Çınar, M. (2023). Bursa'da faaliyet gösteren 81 büyük firmanın ihracat performansı üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi: Dengeli panel veri yaklaşımı. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (33), 1-14.
- Çiçek, B., & Işık, M., (2019). Algılanan çalışan performansı ile işletme performansı arasındaki ilişkide yenilikçi iş davranışının düzenleyicilik etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(3), 699-712.
- Erdil, T. S., Aydoğan, S., Bahadır, A.Y., Güvendik, Ö., Diler, S., & Gusinac, K. (2019). İnovasyon performansının rekabet gücü, firma performansı ve ihracat performansı

- üzerindeki etkisi: birleşme ve satın alma işlemleri üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 40(2), 137-166.
- Eren, M. Ş. (2006). Şirket girişimciliğine etki eden faktörler ve şirket girişimciliği ile işletme performansı ilişkisi üzerine bir saha araştırması [Factors influencing corporate entrepreneurship and the relationship between corporate entrepreneurship and firm performance: A field study]. (Doctoral dissertation). Gebze Institute of Technology, Graduate School of Social Sciences.
- Escandon-Barbosa, D., Rialp-Criado, J., Fuerst, S., Rodriguez-Orejuela, A., & Castro-Aristizabal, G. (2019). Born global: The influence of international orientation on export performance. *Heliyon*, 5(11).
- Ferguson, P. R., & Ferguson, G. J. (1994). *The Structure-Conduct-Performance Paradigm*. In *Industrial Economics* (Pp. 13-37). Palgrave, London.
- Franco-Santos, M., Kennerley, M., Micheli, P., Martinez, V., Mason, S., Marr, B., ... & Neely, A. (2007). Towards a definition of a business performance measurement system. *International Journal of Operations & Production Management*, 27(8), 784-801.
- George, D., Ve Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference*, 17.0 Update (10a Ed.) Boston: Pearson
- Gerschewski, S., Scott-Kennel, J., & Rose, E. L. (2020). Ready to export? The role of export readiness for superior export performance of small and medium-sized enterprises. *The World Economy*, 43(5), 1253-1276.
- Güven, E., & Demirtaş, Ö. (2023). İşletmelerin inovatif performanlarının ihracat performanslarına etkisi: Bir alan çalışması. *Journal Of Organizational Behavior Review*, 5(1), 1-17.
- Haddoud, M. Y., Nowinski, W., Jones, P., & Newbery, R. (2019). Internal and external determinants of export performance: Insights from Algeria. *Thunderbird International Business Review*, 61(1), 43-60.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., Ve Tatham, R. L. (2013). *Multivariate Data Analysis*: Pearson Education Limited.
- Hoque, M. T., Ahammad, M. F., Tzokas, N., & Gabay, G. (2021). Dimensions of dynamic marketing capability and export performance. *Journal Of Knowledge Management*, 25(5), 1219-1240.
- Jin, S. H., & Choi, S. O. (2019). The effect of innovation capability on business performance: A focus on it and business service companies. *Sustainability*, 11(19), 5246.
- Kafetzopoulos, D., Psomas, E., & Skalkos, D. (2020). Innovation dimensions and business performance under environmental uncertainty. *European Journal of Innovation Management*, 23(5), 856-876.
- Kahveci, E. (2013). İhracat performansı ölçütleri ve ihracat performansını etkileyen faktörler. *Verimlilik Dergisi*, (1), 43-74. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/verimlilik/issue/21765/233944>
- Kalaycioglu, O. (2023). Açık inovasyon stratejisinin kobi'lerin inovasyon ve ihracat performansına etkileri: İnovasyon ikliminin düzenleyici rolü. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24(2), 193-219.
- Katsikeas, C. S., Leonidou, L. C., & Morgan, N. A. (2000). Firm-level export performance assessment: Review, evaluation, and development. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28(4), 493-511.
- Kaya, B., Abubakar, A. M., Behraves, E., Yildiz, H., Ve Mert, I. S. (2020). Antecedents of innovative performance: Findings from pls-sem and fuzzy sets (Fsqca). *Journal Of Business Research*, 114, 278-289.

- Köseoğlu, D., & Tuncer, İ. (2022). Bilgi iletişim teknolojileri (bit) kullanımı, proaktif ihracat pazarı geliştirme yetenekleri ve ihracat performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 6(1), 32-52.
- Krammer, S. M., Strange, R., & Lashitew, A. (2018). The export performance of emerging economy firms: The influence of firm capabilities and institutional environments. *International Business Review*, 27(1), 218-230.
- Madsen, T. K., & Moen, Ø. (2018). Managerial assessments of export performance: What do they reflect?. *International Business Review*, 27(2), 380-388.
- Mahmoud, M. A., Adams, M., Abubakari, A., Commey, N. O., & Kastner, A. N. A. (2020). Social media resources and export performance: The role of trust and commitment. *International Marketing Review*, 37(2), 273-297.
- Malca, O., Peña-Vinces, J., & Acedo, F. J. (2020). Export promotion programmes as export performance catalysts for SMEs: Insights from an emerging economy. *Small Business Economics*, 55, 831-851.
- McGahan, A. M., & Porter, M. E. (1997). How much does industry matter, really? *Strategic Management Journal*, 18(1), 15-30.
- Morgan, N. A. (2012). Marketing and business performance. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40, 102-119.
- Mota, J., Moreira, A., & Alves, A. (2021). Impact of export promotion programs on export performance. *Economies*, 9(3), 127.
- Mubarik, M. S., Devadason, E. S., & Govindaraju, C. (2020). Human capital and export performance of small and medium enterprises in Pakistan. *International Journal of Social Economics*, 47(5), 643-662.
- Örmeci, B., & Öcal, H., (2023). Kaynak temelli yaklaşım çerçevesinde bilişim teknolojisi yetkinliği ve işletme performansı arasındaki ilişki. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 127-167.
- Öz, F., & Özmen, A. (2022). Uluslararası pazarlarda ürün adaptasyonunun ihracat performansı üzerindeki ilişkisi: KOBİ'lerde bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, (14), 1-14.
- Öztürk, D., İslam, A., & Güleş, K. (2022). Covid-19 salgın döneminde gıda işletmeleri üretim ve pazarlama stratejilerinin işletme performansı üzerine etkisi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(26), 85-104.
- Paniagua, J., & Sapena, J. (2014). Business performance and social media: Love or hate?. *Business Horizons*, 57(6), 719-728.
- Penrose, E. T. (1959). *The theory of the growth of the firm*. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Popovič, A., Hackney, R., Tassabehji, R., & Castelli, M. (2018). The impact of big data analytics on firms' high value business performance. *Information Systems Frontiers*, 20, 209-222.
- Porter, M. (1980). *Competitive strategy*. New York: Free.
- Porter, M. (1985). *Competitive advantage*. New York: Free.
- Prajogo, D. I. (2016). The strategic fit between innovation strategies and business environment in delivering business performance. *International Journal of Production Economics*, 171, 241-249.
- Rabino, S. (1980). An examination of barriers to exporting encountered by small manufacturing companies. *Management International Review*, 67-73.
- Raffoni, A., Visani, F., Bartolini, M., & Silvi, R. (2018). Business performance analytics: Exploring the potential for performance management systems. *Production Planning & Control*, 29(1), 51-67.
- Reid, S. D. (1983). Managerial and firm influences on export behavior. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 11, 323-332.

- Rekarti, E., & Doktoralina, C. M. (2017). Improving business performance: A proposed model for SMEs. *European Research Studies Journal*, 20(3A), 613-623.
- Ribeiro-Navarrete, S., Botella-Carrubi, D., Palacios-Marqués, D., & Orero-Blat, M. (2021). The effect of digitalization on business performance: An applied study of KIBS. *Journal Of Business Research*, 126, 319-326.
- Rosenzweig, E. D., Roth, A. V., & Dean Jr, J. W. (2003). The influence of an integration strategy on competitive capabilities and business performance: An exploratory study of consumer products manufacturers. *Journal Of Operations Management*, 21(4), 437-456.
- Rua, O., França, A., & Fernández Ortiz, R. (2018). Key drivers of smes export performance: The mediating effect of competitive advantage. *Journal Of Knowledge Management*, 22(2), 257-279.
- Sarihan, A. Y. & Tepeci, M. (2017). Manisa ilindeki ihracatçı firmaların yenilik yeteneklerinin ihracat performanslarına etkileri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, 867-879. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijmeh/issue/54601/744528>
- Shirsavar, H. A., Gilaninia, S., & Almani, A. M. (2012). A study of factors influencing positive word of mouth in the Iranian banking industry. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 11(4), 454-460.
- Sousa, C. M., & Bradley, F. (2009). Effects of export assistance and distributor support on the performance of SMEs: The case of Portuguese export ventures. *International Small Business Journal*, 27(6), 681-701.
- Sousa, C. M., & Lengler, J. (2009). Psychic distance, marketing strategy and performance in export ventures of Brazilian firms. *Journal Of Marketing Management*, 25(5-6), 591-610.
- Swamidass, P. M., & Newell, W. T. (1987). Manufacturing strategy, environmental uncertainty and performance: A path analytic model. *Management Science*, 33(4), 509-524.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (Sixth Ed.) Pearson, Boston.
- Tazıcı, S. K., & Aktürk, E. B. (2022). Toplam kalite ve stratejik kalite yönetimi uygulamaları bağlamında motivasyon araçlarının işletme performansı üzerine etkisinin incelenmesi: İlaç sektöründe bir araştırma. *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(7), 870-896.
- TİM, (2023), *İhracatta ilk 1000*, (Accessed at: <https://tim.org.tr/tr/turkiyenin-ilk-1000-ihracatci-arastirmasi>, Access date: 06.10.2023
- Turkish Ministry of Trade (2021), "İhracatçı ve ithalatçı işletme sayıları", (Accessed at: <https://ticaret.gov.tr/data/5d63d89d13b8762f7c43a738/20-Ihracat%20ve%20Ithalat%20Yapan%20Firma%20Sayilari.pdf> Access date: 15.01.2021).
- Vickery, S. K., Droge, C., & Markland, R. E. (1993). Production competence and business strategy: Do they affect business performance?. *Decision Sciences*, 24(2), 435-456.
- Wernerfelt, B. (1984). A resource-based view of the firm. *Strategic Management Journal*, 5(2), 171- 180.
- Wu, F., Mahajan, V., & Balasubramanian, S. (2003). An analysis of e-business adoption and its impact on business performance. *Journal Of the Academy O-Of Marketing Science*, 31, 425-447.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Zehir, C., & Acar, A. Z. (2006). Organizational capabilities and its impacts on business performance. In *The Proceedings of 2nd International Strategic Management Conference* (Vol. 163, No. 1, pp. 163-172).

Zou, S., Taylor, C. R., & Osland, G. E. (1998). The EXPERF scale: A cross-national generalized export performance measure. *Journal Of International Marketing*, 6(3), 37-58.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Non-Technical Cyber-Attacks and International Cybersecurity: The Case of Social Engineering¹

Teknik Olmayan Siber Saldırıları ve Uluslararası Siber Güvenlik: Sosyal Mühendislik Örneği

Nezir AKYEŞİLMEN^{a*} Amal ALHOSBAN^b

^a Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Konya / TÜRKİYE

ORCID: 00-0001-8184-5280

^b Assoc. Prof., Michigan University, Flint Campus, Computer Science, Ann Arbor / ABD

ORCID: 0009-0006-9267-613X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Ağustos 2023

Kabul tarihi: 10 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Sosyal mühendislik,

Siber Güvenlik,

İnsan hatası,

Uluslararası güvenlik,

Oltalama.

ÖZ

Bu makale, sosyal mühendislik saldırılarına ve bunların ulusal ve uluslararası güvenlik de dahil olmak üzere siber güvenlik üzerindeki etkilerine genel bir bakış sunmayı amaçlamakta, tespit tekniklerini ve karşı önlem için başlıca yöntemleri ortaya koymaktadır. Sosyal mühendislik saldırıları ulusal ve uluslararası güvenliği nasıl etkiler? Peki onlarla baş etmek neden bu kadar zor? Bu soruların yanıtlarını arayan bu makalede, özellikle literatür taraması ve vaka analizi olmak üzere nitel araştırma yöntemleri kullanılmaktadır. Araştırmada ağırlıklı olarak nitel araştırma yöntemleri kullanılmakla birlikte, gerekli görüldüğünde nicel araştırma yöntemlerinden de yararlanılacaktır. Online dolandırıcılık olarak da bilinen sosyal mühendislik saldırıları çoğu zaman az teknik bilgi ya da teknik bilgi gerektirmeyen nitelikte saldırılardır. Kullanıcı siber güvenliğe en zayıf halka olarak kabul edildiğinden, sosyal mühendislik saldırıları bireylerin zaaflarından ve hatalarından faydalanır. Birçok çalışma, dijital dünyadaki başarılı siber saldırıların büyük çoğunluğunun sosyal mühendislik (SE) saldırıları olduğunu, çünkü bunlara karşı koymanın teknik siber saldırılara karşı koymaktan daha zor olduğunu göstermiştir. 2016 ABD Başkanlık seçimlerine müdahale, 2015'te CIA direktörü John Brennan'in hacklenmesi ve 2010'da Stuxnet gibi bazı büyük siber saldırıların analizine dayanan makale, sosyal mühendislik saldırılarının bireysel, kurumsal, toplumsal, ulusal ve uluslararası düzeyde siber güvenlik üzerinde çok büyük etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Sızma testleri ve farkındalığı artırmaya yönelik eğitimler, sosyal mühendislik saldırılarını azaltmanın etkili yöntemlerindedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 19, 2023

Accepted: October 10, 2023

Key Words:

Social engineering,

Cybersecurity,

Human error,

International security,

Phishing.

ABSTRACT

This paper aims to provide an overview of social engineering attacks, and their impacts on cybersecurity, including national and international security, and figures out detection techniques, and major methods for countermeasure. How do social engineering attacks affect national and international security? And why is it so hard to cope with them? Seeking for answers to these questions, this paper applies qualitative research methods particularly literature review and case analysis. While qualitative research methods are predominantly employed, quantitative methods will also be utilized when deemed essential. Social engineering attacks, also referred to as online fraud, are a type of attack that typically necessitates minimal or no technical knowledge. Social engineering attacks, instead benefit from the weaknesses and mistakes of individuals, since the user is accepted as the weakest link in cybersecurity. Many studies have shown that the vast majority of successful cyber-attacks in the digital world are social engineering (SE) because countering them is more difficult than countering technical cyber-attacks. Based on the analysis of some major cyber-attacks such as the intervention in the 2016 US Presidential elections, the hacking of CIA director, John Brennan in 2015, and Stuxnet in 2010, the paper figures out that social engineering attacks have a tremendous impact on cybersecurity on the individual, institutional, societal, national, and international levels. Penetration tests and training for raising awareness are the prolific ways to mitigate social engineering attacks.

¹ This research is supported by Scientific Research Project Office of Selçuk University within the context of Project entitled "Non-Technical Cyber-attacks and Cybersecurity: The Case of Social Engineering" with number of 21409001.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: nezmen@yahoo.com

Introduction

Social engineering (SE) from the security perspective is a collection of dynamic activities including new forms and tactics growing constantly, particularly since it has evolved and developed dramatically in the last two decades. It is similar to a moving target. "Social engineering has existed in many forms throughout history and will continue to exist" (Wang, et.al, 2020, s. 85095). That is one of the causes why it is hard to develop a proper definition for them and likewise to cope with them.

SE is not a novel strategy. In the 1990s, Kevin Mitnick, a well-known hacker, contributed to the idea's widespread dissemination in cybersecurity, however, such tactics had existed since 1184 B.C. Greece-Troy tensions arose when the Trojan horse deception was initially employed. Today, it has become one of the most prevalent cyberattacks in the digital realm. As cybersecurity tools and countermeasures against technology-based assaults like malware have matured, cybercriminals have moved to SE techniques.

The goal of SE is to trick the system users by providing their needs based on human nature. For example, when the customer service employee is trying to help the customer by providing detailed information about his organization. Cyber security is commonly seen as a consequence of technical cyberattacks. Nevertheless, there are non-technical and/or minimally technological cyberattacks known as SE that pose a severe risk to cybersecurity. Social engineering attacks are conducted using tricks to collect the needed information from the system end users. Literature on SE is scarce, particularly literature on the national and international security impacts of SE attacks. Therefore, our study seeks to contribute to the literature in this regard as well. This study seeks to answer questions such as "How do SE attacks impact national and international security?" and "Why is it difficult to combat SE attacks?" as well as "What can be done to lessen their impact on cybersecurity in general and national and international security in particular?"

This research employs a literature review, existing statistics on SE, and a major international case analysis to answer these problems. The literature will provide us with definitions and some methods of detection and mitigation, statistics will outline the effectiveness of SE, and case studies, such as the intervention in the 2016 US Presidential elections, the hacking of CIA director John Brennan in 2015, the South Carolina spam e-mail attack in 2012, and Stuxnet in 2010, will illustrate the impact of SE on cybersecurity, which has become the most important component of both national and international security globally over the last decade.

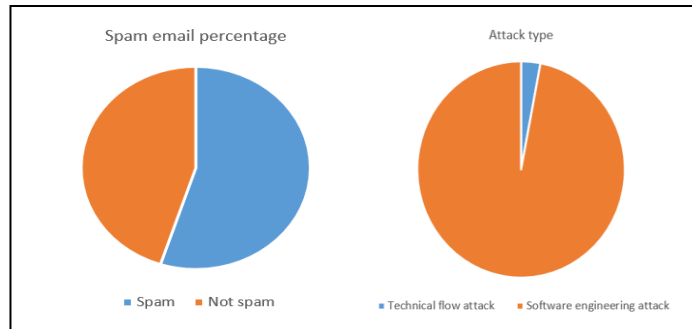
This study focuses on the theoretical and conceptual framework, assesses some of the most significant SE attacks in international relations, and evaluates the existing detection and countermeasures against SE. Before the conclusion, discussions and findings will be further upon.

Theoretical and Conceptual Outline

Whether the data of states, companies, or even individuals is on paper or in information systems, information must always be protected against threats to itself and protected by those who use it. Cyberspace, which is the most frequently used for accessing information, has been the most important source for accessing information concerning personal and national security. The infrastructure systems used to play a critical role, from ensuring the security of the information concerning public security and sharing it among the institutions that provide national security. Changes in areas such as the internet and metaverse in today's world have led to the expansion of cyberspace (Şöhret, 2022, s. 133)

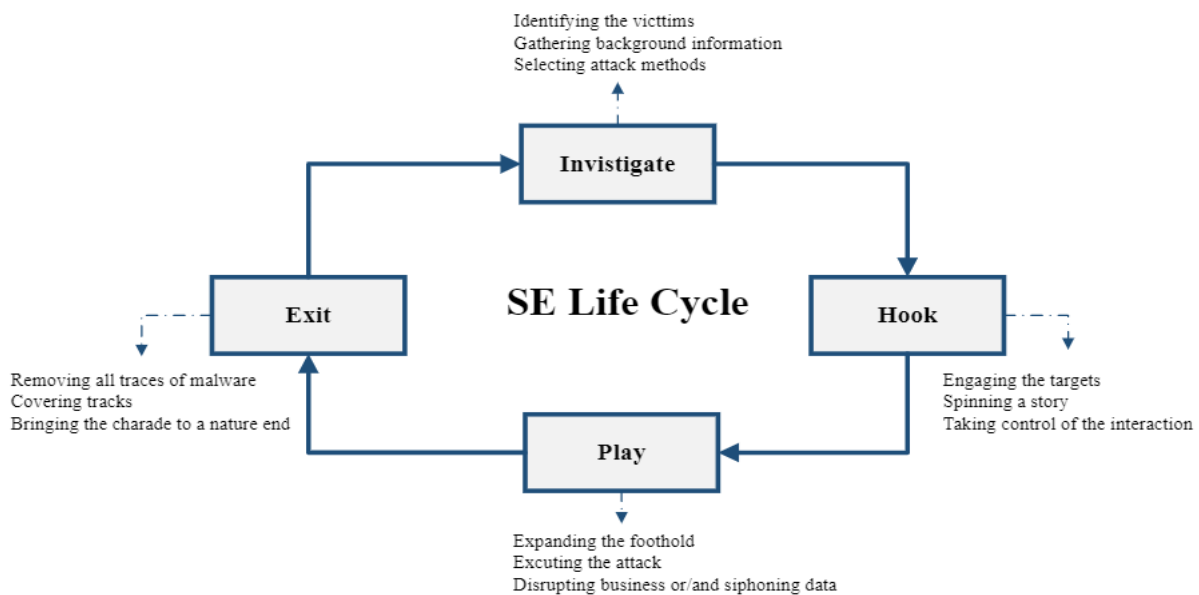
Social engineering attack is a widely known issue in cybersecurity and is one of the most difficult tests faced by all cyberspace stakeholders as it exploits one's trust-based propensity (Jimoh, 2022). SE attacks pose a serious threat to all levels of security from individual to global cybersecurity. 98% of cyber-attacks involve some form of SE and it is used in up to 90% of malicious data breaches (Reed, 2022). Figure 1 demonstrates that just 3% of malware tries to take advantage of a purely technical weakness. Instead, the remaining 97% use SE to target users. 55% of all emails are spam (Sysgroup, 2022). Consider that according to Internetlivestats on average 250 billion e-mails are sent worldwide per day (Internetlivestats, 2022).

Figure 1: Statistics on spam email and general attack types

Social engineering does not usually require a high level of technology knowledge. SE takes advantage of common human characteristics like curiosity, politeness, trust, greed, lack of thought, shyness, and apathy (CERT-UK, 2015, s. 3). Although it requires the least technical knowledge, SE is one of the most fertile, thriving, and conclusive ways of accessing closed systems and acquiring sensitive information. With features full of secrets and unknowns, it has a wide range from phishing e-mails to pretexting, from tailgating to quid pro quo, and more (CERT-UK, 2015, s. 3). Social engineers are masters of their craft because they use the standards of human brain research to build beliefs with users regularly, knowing that the individual may be their "in." It all starts with deciding on a brand and human target(s) (Mitnicksecurity, 2015, s. 3).

Figure 2: Social Engineering Life Cycle

Resource: Duarte, N., Coelho, N., Guarda, T. " SE: The Art of Attacks", In Guarda, T., Portela, F., Santos, M.F. (eds) *Advanced Research in Technologies, Information, Innovation, and Sustainability*. ARTIIS 2021. Communications in Computer and Information Science, vol 1485. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-90241-4_36 [Access date: November 04, 2022].

Figure 2 illustrates the SE life cycle, which includes several steps. According to this scheme, the attacker first conducts a thorough investigation, including identifying the target, gathering background information, and determining the methods to be used. The second step entails communicating with the target, fabricating a story, and exerting control over the interaction. The next step is to identify the target and launch the attack, either by blocking the service or obtaining the desired information. Finally, it is to clear all traces, restore the system to its original state, and exit.

Defining Social Engineering

In the literature, there are too many distinct definitions for the concept, each of which captures different parts of the process. Hadnagy, for instance, proposes a broad, vague, and non-cyberspace-specific definition of cyber environment, arguing that SE refers to any activity that influences an individual to take a course of “action that may or may not be in his or her best interests” (Hadnagy, 2018, s. 7). However, another definition offers a more precise meaning of social security. The act of misleading someone in person, over the phone, or through a computer to breach some level of personal or professional security (Chinta, Alaparthi, and Kodali, 2016, s. 225). Recent definitions in the literature tend to emphasize the concept's non-technological aspects. Kromholz et al. make a compelling case for such claims, defending the position that SE is the act of convincing end users to breach IT systems. Social engineers are a subset of hackers that don't focus on technology but rather on persuading and influencing people in positions of power to commit destructive acts, such as leaking sensitive information or launching attacks. Breda, Barbosa, and Morais on the other hand, focus on cybersecurity aspects of the concept by arguing that “it is primarily used to induce victims towards disclosing confidential data, or to perform actions that breach security protocols, unknowingly infecting systems or releasing classified information” (Breda, Barbora and Morais, 2017). In addition to that SE is a type of attack when a hacker(s) use social interaction to exploit human vulnerabilities to violate cybersecurity through technical and non-technical vulnerabilities (Wang, et.al, 2020, s. 85105). In this context, Oosterloo provides a comprehensive definition, stating that it is the successful or unsuccessful efforts to persuade an individual(s) to disclose details or behave in a way that might cause the illegal disclosure, use, or declassification of a computer system, network, or data (Oosterloo, 2008, s. 3).

Based on the definitions provided above, this paper defines SE as primarily non-technical activities, methods, and processes to get into desired confidential data or information or closed systems by deceiving and using people as pawns by exploiting his or her mistakes, weaknesses, psychological, and moral states. Any definition of SE will be incomplete because it is a constantly evolving cyberattack with new forms emerging every day. That is why, over the last 20 years, it has become such a popular, prolific, and effective method of cyber-attacks. According to Wang et al., such a variety of definitions has resulted in many “conceptual deficiencies (such as inconsistent conceptual intentions, a vague conceptual boundary, confusing instances, overgeneralization and abuse) of the term making serious negative impacts on the understanding, analysis, and defense of social engineering attacks” (Wang, et.al, 2020, s. 85094).

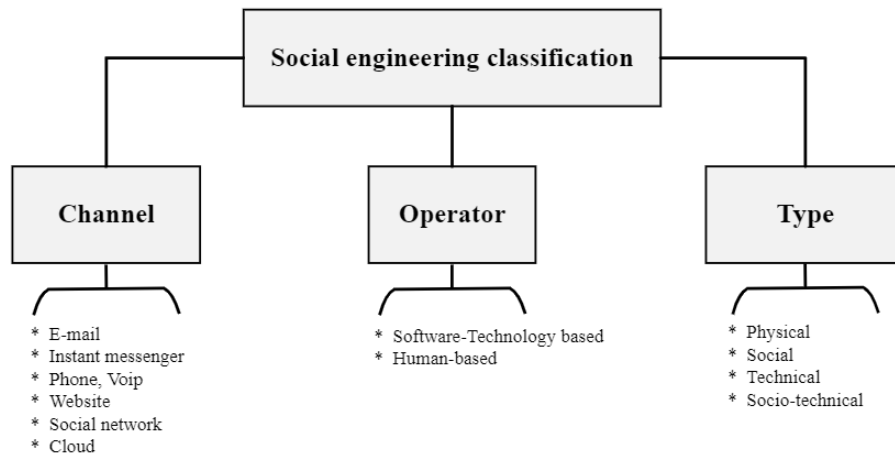
There is a wide variety of resources available to social engineers for use in gaining access to confidential information. These may serve as informational resources, or they may employ manipulative psychological techniques that play on people's vulnerabilities. OSINT and HUMINT are the two most important ones. Other personal resources include strong emotion,

overloading, reciprocation, deceitful relationships, diffusion of responsibility, moral duty, authority, integrity, and consistency.

Classification of Social Engineering Attacks

The internet evolution simplifies information sharing using the social media platforms such as Facebook, Snapchat, WhatsApp, Instagram, and much more. Social engineering assaults, which pose a grave threat to cybersecurity, can be classified on a variety of grounds (see Figure 3). It can be based on operators like software or humans, or it can be based on channels like e-mail, SMS, phone, websites, the physical cloud, or social networks, and it can be based on tactics like technical, social, physical, or socio-technical (Krombholz et al., 2014, s. 5).

Figure 3: Classification of Social Engineering

Classification based on technology and humans will be elaborated and analyzed in this paper. Phishing, baiting, virtual impersonation, watering holes, and whaling are among technology-based SE attacks, while tailgating, dumpster diving, pretexting, and reverse SE are accepted as human-based SE attacks. Human-based attacks involve the attacker physically meeting with the target and engaging in conversation to glean the information they need. As a result, they are restricted in the number of people they can harm. Software-based assaults collect information from their targets via electronic devices like computers and mobile phones (Salahdine, and Kaabouch, 2019, s. 3). Attacks employing SE may incorporate social, human, technical, computer, and physical elements. Phishing, help desk impersonation, dumpster diving, document theft, diversion theft, bogus software, quid pro quo, baiting, pretexting, pop-up windows, tailgating, ransomware, reverse SE, and phone SE are all forms of social engineering. (Salahdine, and Kaabouch, 2019, s. 3).

Table 1: Major Social Engineering Attacks Based on Types of Operator

	Technology-Based Attacks	Human-Based Attacks
1	Phishing	Vishing
2	Impersonation	Baiting
3	Spear Phishing	Pretexting
4	Smishing	Dumpster Diving
5	Whaling	Tailgating

6	Brand Theft / Typosquatting	Quid Quo Pro
7	Watering hole	Scareware
8		Reverse SE

Resource: The table is designed by the authors.

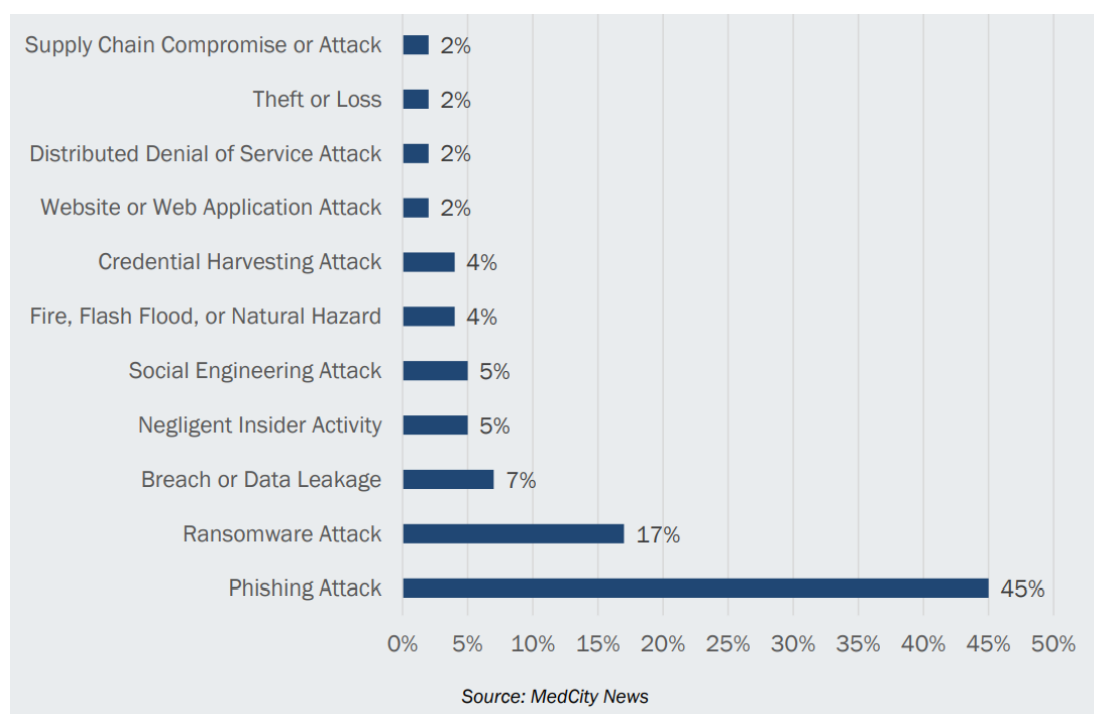
Social engineering is a dynamic process that grows, changes, and transforms considerably more rapidly than countermeasures. Therefore, SE techniques and methods are not restricted to those listed above. They are, however, the most significant and widespread types of SE attacks over the last two decades. All of these strategies, their functions, methodologies, and effects on cybersecurity will be described in this paper in brief.

Technology-Based SE

Some of the SE attacks are performed through technology tools and channels such as emails, SMS, social media, websites, etc. Some of them are phishing, spear phishing, brand theft, watering holes, etc.

Phishing is one of the oldest techniques in the toolbox of the malicious actor (Indzhov, et.al.,2022, s. 13). Phishing (e-mail phishing, smishing, and social phishing) is a type of SE assault used to gain sensitive or personal data from a corporation or institution. By posing as a trustworthy source, an attacker attempts to deceive a victim into opening an email (email phishing or spam-phishing), instant message (smishing), or social media message (social phishing). Phishing is the practice of sending harmful emails purporting to originate from legitimate sources (Hadnagy, 2018, s. 229). Some may request a response to the email, after which they will participate in an exchange of communications to elicit sensitive information (CERT-UK, 2015, s. 4). Phishing attacks can be performed via email, text messages, phone calls, social media, fax, and other modes of communication, including social media (CERT-UK, 2015, s. 3). The victim is then tricked into clicking on a malicious attachment or link, which can result in the installation of Trojan horse into computer or the system.

Phishing, which accounts for an estimated 77% of all social-based attacks, is the most productive form of SE (CERT-UK, 2015, s. 3). A Phishing attack can have disastrous consequences for the target person, institution, organization, or state. The purpose of phishing is to steal personal data such as passwords, usernames, credentials, or credit or social security card information, download information from the system or can be placed to make a larger attack such as an advanced persistent threat (APT) event on an organization or a national critical infrastructure. According to Carahsoft's 2021 HIMSS Healthcare Cybersecurity Study, over 12 months, Figure 4 reveals that phishing attempts were the most common threat, accounting for 45% of security events.

Figure 4: Phishing Attacks Top Threat to Healthcare

Resource: <https://www.hhs.gov/sites/default/files/the-impact-of-social-engineering-on-healthcare.pdf>

Spear phishing is utilized by more advanced attackers who restrict their target group and increase the precision of their messages, thereby enhancing their credibility. Those targeted by a spear phishing assault may be in the same field of work, belong to the same organization, or share some other commonality (CERT-UK, 2015, s. 5). Spear phishing, in all its different forms, is a type of phishing that is very personalized (Hadnagy, 2018, s. 231). A good attacker will learn as much as they can about their target(s) to increase their potential for success. Attempts will be made to learn more about the organization, such as its structure and how to get in touch with it. They will combine this information with what they know about their target using information available online, such as social media accounts. The message will probably include specifics about the recipient, such as using their name instead of a generic greeting that makes it more personal (CERT-UK, 2015, ss. 5-6). Spear-phishing is the first stage of an Advanced Persistent Threat (APT) attack, that is utilized to gain access to a computer system. It's a form of assault that aims at a particular segment of a company's workforce. By combing through websites, blogs of employees, and social profiles tailored phishing is developed. Malware is sometimes hidden within phishing emails, such as Trojan, whose primary purpose is mass surveillance (Aldawood and Skinner, 2019, s. 10).

Whaling is a phishing attack, similar to spear phishing, and usually targets company owners and senior personnel.

Smishing or SMS Phishing SMS phishing is based on the same fundamentals as phishing but uses a different channel, SMS. As suggested by its name, smishing is simply mobile phishing. The origin of the term "smishing" is a combination of "phishing" and "SMS". (Indzhov, O.et.al., 2022, s. 18) This threat should not be ignored because it uses the same psychological factors that make phishing and other SE techniques so effective.

Brand Theft and Typosquatting to automate exploits to incentivize employees. In brand theft, employees are led to believe They are using legitimate platforms and services. These attacks employ typosquatting URL hijacking or the registration of domain names containing minor typographical errors. The misspelled domains are intended to deceive users who do not

closely examine email headers. It leads to copyright violations and a loss of public confidence in institutions (Aldawood and Skinner, 2019, s. 10).

A *watering hole* is an SE attack in which attackers in the digital realm target website users by taking over websites that their targets frequently visit and installing malware on them. Similar to baiting, attackers use trustworthy web pages to cause infection in victims' electronic devices. In addition to requiring technical knowledge in most cases, they are more advanced than other SE methods. A watering hole attack involves compromising a trusted third-party web page to cause harm by transmitting harmful software to the computer of the target person, company, or organization (CERT-UK, 2015, s. 6).

Human-Based Social Engineering Attacks

Among too many ways of conducting SE based on human channels scareware, baiting, tailgating, pretexting, quid quo pro, dumpster diving and reverse SE are the most common ones.

Impersonation is the practice of adopting the identity of another person to obtain or alter information (Ghauri, 2021). It is accepted as one of the most hazardous channels, yet also one of the most lethal for SE attackers to deploy. Consequently, it is the least utilized of the four vectors. Impersonation is the process of dressing up as an employee of a competing company employee or a trusted authority figure, such as law enforcement, a utility worker, etc (Hadnagy, 2018, s. 241). To carry out subsequent hostile acts, such as piggybacking, pretexting, and quid pro quo, the malicious actor takes on a fictitious identity to obtain credibility (Breda, Barbosa, and Morais, 2017).

Pretexting assaults involve the creation of fictitious and persuasive situations to steal identifying information from a victim. Attacks are predicated on making the victim believe and trust the attacker. The attack is carried out by e-mails, physical media, or phone calls (Salahdine and Kaabouch, 2019, s. 5). The heart of this attack is the creation of a realistic situation suitable for engaging the targeted person(s). The attacker tries to breach security procedures by mimicking a legitimate source to steal sensitive data such as passwords and bank account numbers. To avoid suspicion, this strategy necessitates a convincing story, which necessitates extensive research on the target (Breda, Barbosa, and Morais, 2017). The malicious user adopts a fake personality and uses the name of a trusted organization. This persona is used to facilitate interaction with the intended target. Data, finances, passwords, and other information about the target are used to try to take control after a certain amount of time has passed.

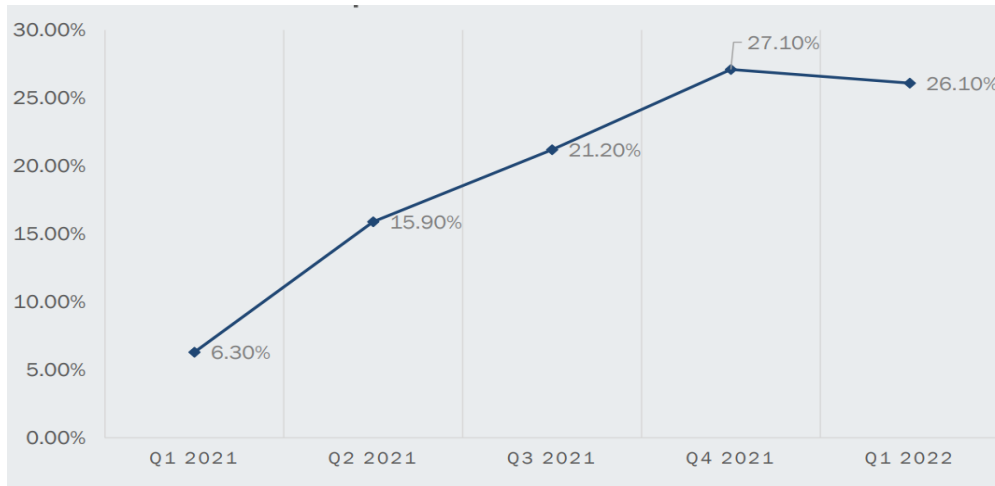
Baiting is a type of SE used to gain access to air-gapped systems or intranet that is inaccessible online. Through baiting cybercriminals exploit the curiosity of target user groups to launch cyberattacks. An opponent can use hardware in an attempt to attract a target or target. Due to its specific nature, this form of SE is typically used by more advanced attackers against a targeted industry, organization, or person. Baiting typically entails leaving discarded digital media (such as a USB flash drive, CD, or DVD) in a place visited often by the target, sometimes with a tempting label (like a car park). Hoping that they will take it and then put it to work on a computer at home or the office, spreading malware. The attacker may be in a position to give away infected USB drives at conferences or other events or to provide extra details on digital media that has been compromised (CERT-UK, 2015, s. 7).

Often referred to as "road apples," baiting attacks are a form of phishing that promises users something of value if they click on a link. They function as trojan horses, attacking targets using easily accessible, unprotected computer materials like storage media or USB drives infected with malware. This USB drive is a real-life Trojan horse that will attack any computer it is plugged into. This form of attack is stealthy, taking place in the background and performing

malicious tasks without the targets' knowledge (Salahdine and Kaabouch,2019:6; Mitnicksecurity, 2022, s. 9).

Vishing (Voice Phishing) "is a mash-up of voice phishing, which is phishing over the phone." (Hadnagy, 2018, s. 233). In such attacks, the user is contacted over the phone and attempts are made to gather information from the user that will complete or facilitate the attack. Sometimes, terrible actors take advantage of the influence of a gentle voice. These are voicemails that tell you to call back right away to do something, and they often use fear to get you to call back (Mitnicksecurity, 2022, s. 8). Based on the data presented in Figure 5, the volume of phishing attacks rose by 6% between Q1 and Q2 of 2022.

Figure 5: Share of Reported Vishing Cases

Resource: <https://www.hhs.gov/sites/default/files/the-impact-of-social-engineering-on-healthcare.pdf>

Scareware is a type of malicious code that an attacker uses to frighten users with worrisome messages, pop-ups, and warnings that their account has been hijacked. The objective of scareware is to coerce the user into performing a repository function. It attempts to convince victims to purchase and download potentially harmful code. People's attention may be grabbed and held with this method and be terrified. All of these characteristics are typical of scareware: difficult-to-close pop-up advertisements, software companies with unfamiliar names, and unauthorized virus scanning (ESET, 2021, s. 19). Thus, Because of this, paid and free cyber security programs that compromise user privacy become widely available (Ghauri, 2021).

Tailgating implies following a human target who has permission to enter a secure area past a closed door without the victim's knowledge. The offender could either have the victim hold the door for him or sneak in right before it closes down (Breda, Barbosa, and Morais, 2017). Assaults committed by "tailgating," "piggybacking," or "physical access" involve following someone who has been granted access to a restricted area or building. They provide trespassers with a means of entering structures illegally. If the assailants forget their ID card or RFID card, they may ask a bystander to hold the door open for them. They can even use someone else's computer or mobile device to harm, like installing malware (Salahdine and Kaabouch,2019, s. 6). In the same way that a driver may hug the back of your car to get a better view of what you're doing, to get entry to a secure area that requires a fob or code, social engineers may follow a worker as they enter the facility. The attackers usually enter a building while following their target, and they do so by using a cunning pretext, like dressing up carrying packages as a deliveryman or as a friendly face bringing some food for the staff (Mitnicksecurity, 2022, s. 9).

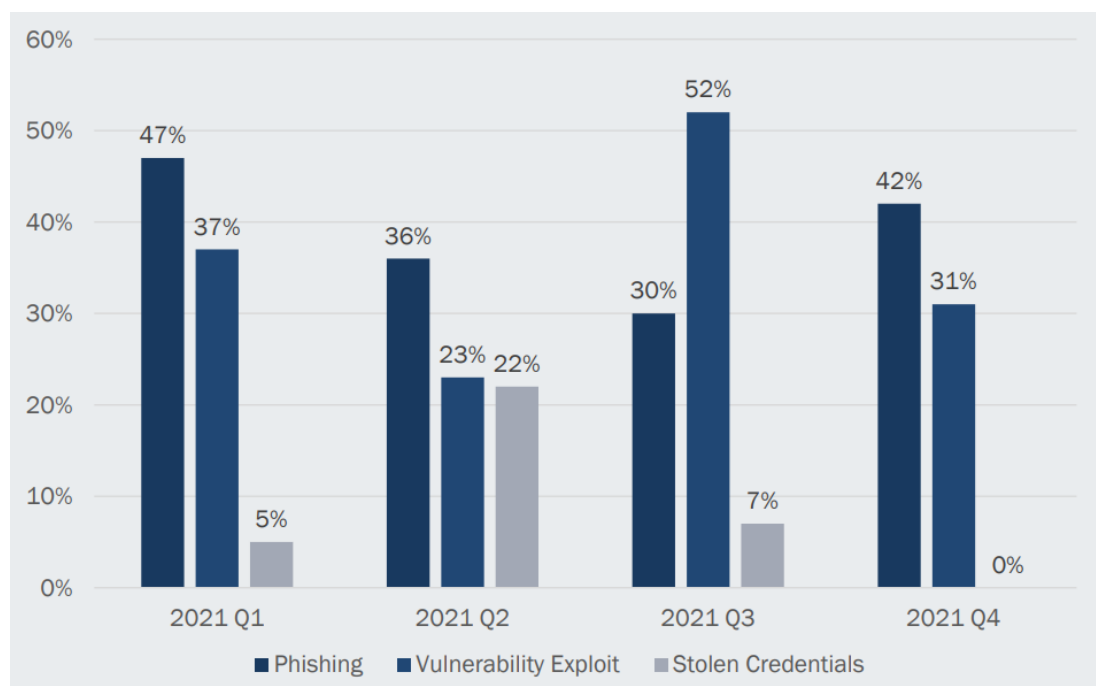
Quid Pro Quo, derived from the Latin phrase "exchange for values or something for something," is a social manipulation approach in which the malicious user promises a benefit in return for information or access (Mitnicksecurity, 2022, s. 9). As a sort of SE and cyber

security "extortion," this assault typically takes the shape of a purported technical service offered to the victim in exchange for the latter's private information. By pretending to be a helpful IT professional, the attacker can infect a victim's system while appearing to help them out with their problems (Breda, Barbosa, and Morais, 2017).

Dumpster diving is a common method among attackers for obtaining sensitive information by simply searching within the garbage. Documents, papers, and even hardware are often improperly discarded by individuals and corporations from which confidential data/information can be recovered (Breda, Barbosa, and Morais, 2017). It is gathering confidential information from company waste or outdated technology (e.g., hard drives, CDs, and DVDs) (Salahdine, F., and Kaabouch, 2019, s. 8).

Reverse Social Engineering, uses techniques to persuade their victim to approach them first, lowering the likelihood that they will raise suspicion. The attacker assumes the role of a trustworthy third party, develops a fictitious problem for the victim, and then indirectly offers a remedy (Breda, Barbosa, and Morais, 2017). In this type of SE assault, the bad guys pose as the ones who can help you with your network's issue. There are essentially three stages involved: (1) producing some sort of difficulty, like a network crash; (2) advertising that only the attacker can cure the problem; and (3) fixing the problem while also obtaining the needed information and then disappearing undetected (Duarte, Coelho and Guarda, 2021; Salahdine and Kaabouch, 2019, s. 6).

Figure 6: Attacks Linked to Social Engineering

Resource: <https://www.hhs.gov/sites/default/files/the-impact-of-social-engineering-on-healthcare.pdf>

SE attacks are not limited to these techniques, but they are the most frequently used and applied. As previously stated, because these attacks are dynamic, new types are constantly emerging. Attacks including social engineering are depicted in Figure 6 below. Quarterly in 2021, the proportion of assaults attributable to phishing, exploiting vulnerabilities, and using stolen credentials.

Major Social Engineering Attacks at the Global Level

An individual, a business, or even a country may be the target of a SE attack. As the case studies below demonstrate, these types of attacks have significant effects on security at the

individual, societal, and international levels. Some of these attacks target vital national infrastructures, while others target national security facilities and political institutions and processes. Below is a list of notable international SE attacks and how they threaten international security.

Russian Spear Phishing Attack on US Presidential Elections of 2016: Digital Cold War?

One of the most prominent examples of SE is the U.S. presidential election of 2016. The triumph of Donald Trump over Hillary Clinton may have been influenced by the leak of thousands of messages and information from the Democratic Party as a result of spear phishing attacks (Gatefy, 2021). Russian hackers allegedly sent spearphishing emails posing as Google warning Democratic National Convention staff of suspicious activity on their Google accounts. After simply clicking the shortened link, the website prompts for new passwords. After victims clicked on the phishing link and entered their login information, cybercriminals got full access to their Google accounts, including Gmail, and deleted thousands of emails with sensitive Hillary Clinton campaign information (Mitnicksecurity, 2020).

Impersonation Attacks on CIA Director

British teen Kane Gamble hacked the e-mail account of CIA director John Brennan, then made phone calls to his home, and even gained control of the iPad of Brennan's wife. The hacks were part of a politically motivated campaign to harass senior U.S. officials. Gamble was only 15 years old when he impersonated a telecoms employee and Brennan to obtain passwords, contact lists, and confidential documents about operations in occupied Iraq and Afghanistan. After Brennan, Gamble launched a series of attacks from his bedroom in Leicestershire against other top security officials. Jeh Johnson, the Secretary of Homeland Security, was one of his victims. He also targeted James Clapper, the director of national intelligence, and the families of Mark Giuliano, the former deputy director of the FBI during the Obama administration. The identities of 1,000 employees and information on the officer who shot Michael Brown in Ferguson were leaked to the public when hacked into an FBI database (Michael, and Cambridge, 2018).

Phishing in the Department of Revenue in South Carolina

The South Carolina Department of Revenue has millions of stolen Social Security numbers and debit and credit card data in 2012. Workers fell for the phishing scam and revealed their passwords to the attackers. Criminals breached the governmental agency's network by stealing user credentials (Gatefy, 2021). According to studies, the intrusions were the greatest cyberattack ever perpetrated against a state government body, leading to the loss of 3.8 million Social Security numbers and 387,000 credit and debit card data. After the incident, computer security firm Mandiant released a report with fresh information. Scammers infiltrated the state agency's network by delivering malicious links in spam emails to state personnel. Mandiant found that when workers visited the link, malicious malware was installed on their computers and stole their login information. Using this, the hackers may pose as tax authorities and gain access to confidential data (Brown, 2012).

Baiting in Stuxnet

Stuxnet is the most well-known, discussed, and studied cyber attack in the world. Stuxnet is the most complex malware ever created by humans, and it is the first known code to physically damage machines in addition to damaging computer programs. It was aimed specifically at a particular centrifuge.[1] In addition to delivering the virus to its intended target, the Iranian engineer reportedly provided intelligence agencies with information about the centrifuges and their installation, allowing allegedly to US developers to write code targeting

the Natanz using Windows operating systems manufactured by Siemens, a German company that produces enriched uranium for nuclear weapons and reactors (Fruhlinger, 2017). The Stuxnet worm demonstrated that infecting computers via USB drives is an effective method for targeting air-gapped (intranets or networks that are not connected to the internet) networks (Baezner, and Robin, 2017, s. 11). Experts believe that an infected USB stick was either given to an Iranian facility operator by SE (the most likely scenario being a baiting attack) or used by a double agent working inside the facility to breach the "air gap" network defense at a facility that used Siemens software but was not connected to the Internet, such as Iran's nuclear program (Tabba, 2020).

Spear Phishing in Snowden Leaking

Edward Snowden, a former CIA and National Security Agency (NSA) employee has provided news sources with findings that the United States digitally monitors its citizens. The NSA is reportedly gathering the phone information of millions of Verizon customers, one of the biggest telecom firms in the United States, by a secret court order. The order, a copy of which was acquired by The Guardian, mandates that Verizon "ongoing, daily" furnish the NSA with data on all calls placed within the United States and between the United States and foreign nations. It reveals for the first time that the Obama administration gathers communication information of millions of American individuals regardless of whether or not they have done anything illegal (Greenwald, 2013).

Some of the sensitive material Snowden disclosed came from a spy base in Hawaii, and He accessed it using credentials supplied to him by his coworkers there. According to research, 20 to 25 intelligence service workers who provided Snowden with access information were tracked down, questioned, and dismissed. Snowden socially engineered these people by claiming he needed their login information to do his job as a systems administrator (Sjouwerman, 2022).

Electricity Hack in Ukraine

SE techniques are never to be underestimated. This became especially apparent on December 23, 2015, when the lights went out in Ivano-Frankivsk, a city in western Ukraine. Several power plants were damaged and rendered inoperable in this area, leaving tens of thousands without power (Kontio, 2016, s. 39). As is typical in cyberattacks, Ukraine's electricity system was first compromised by human error: The attacks known as spear-phishing were used to access to the power-plant (McLellan, 2016) and cyber attacked was realized.

Whaling Attack on Belgian Bank

The Belgian bank Crelan was the target of likely the most successful SE attack in history. Crelan figured out its CEO had been "whaled" after applying internal monitoring (Sjouwerman, 2022) but the perpetrators got away with \$75 million and have never been brought to justice (Zorz, 2016).

The number and scope of SE attacks against critical infrastructures and other sensitive plants that have an impact on national and international security are expanding daily. These attacks typically target individuals as information sources. Since cybercriminals are aware that the user is the most vulnerable component of cyberspace.

Discussions and Findings

Each case examined so far has implications for cybersecurity, national security, and international security. Long before international cybersecurity discussions in international relations, the globalization literature widely acknowledged the interaction and interconnectedness of security at all levels, such as individual, societal, national, and

international. Cyberspace bolstered this case. Not only do the examples above illustrate how SE attacks threaten national and international security, but they also demonstrate the interconnectedness of security at all levels. For instance, an individual's error can jeopardize national security, as in the South Carolina Department of Revenue, impersonation attacks on the CIA director, Stuxnet attack on Iran's nuclear facilities, or the errors of a few can endanger global democracy, as in the 2016 attacks on the US presidential election.

It is known that numerous SE techniques exist. Since people can develop new techniques, it would not be incorrect to assert that their number is theoretically infinite. However, there are a few widely employed and effective strategies. The first of these is phishing, followed by spear phishing and impersonation. It is well known that baiting is a very effective way to get into systems or intranets that are not connected to the outside world.

Russian interference with the US presidential election of 2016 has raised concerns about global democratization and democratic processes. On July 29, 2018, Republican Senator James Lankford told ABC television that Russia will "continue its war with our democracy", claiming that the attacks so far have not been successful, but that Russia has tried every means to interfere in the elections and continues to do so, even today (Scanlan, 2018).

Although all these discussions are focused on the US election, there is a serious fear of interference and discussions about it, especially in the upcoming elections globally, particularly in EU countries (Dorell, 2017). One factor that strengthens this fear is the claim that the intelligence reports published in January 2017 suggest that Russia will try to influence the elections to be held across Europe (Ignatius, 2017). Ignatius argues that Russian interference in the elections is a global threat. If the necessary measures are not taken, this process may be the beginning of the "Post-Western era" as Lavrov claims (Ignatius, 2017). Not only international interventions but also the issue of election security and cyber interventions by internal power centers in the world, especially in countries where authoritarian tendencies are stronger, arouses concern among the public (Akyeşilmen, 2018, s. 242).

Some argue that cyber attacks against the USA and its allies are different from conventional warfare (Singer, 2017) and that it is a kind of cyber cold war (Dolly, 2017). Intelligence reports suggest that Russia undermines American politics with hacks, e-mail leaks, and campaigns such as fake news, and makes the Presidential election the subject of discussion. Considering the series of cyber conflicts in which Russia is involved, the conflicts are drawn into cyberspace and experts agree that this is a digital cold war (Pagliery, 2017).

Stuxnet is the most complicated malware ever produced by human beings, and it is known not only to damage computer programs but also to be the first code that physically damages industrial machines. It specifically targeted a special centrifuge that used the Windows operating system and was manufactured by Siemens, a German company that produces enriched uranium for nuclear weapons and reactors (Fruhlinger, 2017).

Stuxnet was the first cyber weapon because, as the first of its kind, it caused physical destruction. It is also claimed that Stuxnet is the first aggressive cyber tool used by countries to achieve their foreign policy goals (HIIK, 2017, s. 37). Stuxnet, which accomplished what conventional weapons could not and rendered the victim helpless because it self-destructed and its source is unknown, is a watershed moment that profoundly affects the concept of cyberspace, including cyber weapons and cyberwar (Fleming, 2010).

States may wish to improve their cybersecurity to avoid a repeat of the Stuxnet-like incidents. The Stuxnet worm demonstrated that infecting computers via USB drives is an effective method for targeting air-gapped networks. That's why governments must focus on the problem of people utilizing unrecognized USB devices on their computers. To ensure that users

are aware of the risks and the harm that this behavior might create, states can launch targeted efforts to educate those who work in key infrastructures on the issue. This would hopefully encourage a more circumspect approach to this matter (Baezner and Robin, 2017, s. 11).

Snowden case is about individual freedoms, human rights, and the right to protect private life, as well as re-questioning and restructuring citizen-state relations; He brought up the issue of the reliability of companies that store sensitive information (Israel, 2018). NSA Director Keith Alexander claimed that Snowden obtained unauthorized confidential information and documents and obtained the generated digital keys. This event clearly shows that companies and institutions that store personal data, confidential, and sensitive information should develop policies on how to protect their internal mechanisms, how to secure encryption, and how best to provide authorization (Hill, 2018) and be careful against SE attacks.

The energy shutdown in Ukraine in 2015, SE attacks on an Austrian aircraft manufacturer, and whaling on the Belgian Crelan Bank illustrate the vulnerability of cyber technology to SE attacks. The phishing attack on the South Carolina Revenue Department in 2012, the breach of the Ukraine power grid in 2015, and the whaling on Belgian Cleran Bakn in 2016 have illustrated those national critical infrastructures such as finance, energy, transportation, telecommunication, etc. are vulnerable against SE attacks. These sectors are vital for national security and political stability. Therefore, governments, institutions, corporations, and world leaders should develop better techniques and methods against SE attacks to better protect their data and information and prevent leaks. States will have a more difficult time providing genuine network security.

Detecting and Mitigating Social Engineering Attacks

Human-based attacks are far more sophisticated and difficult to detect, necessitating their prevention. To protect against SE assaults and lessen the damage they do by taking advantage of employees' vulnerabilities, organizations should use both technical and human forms of protection. Mitigation techniques for SE attacks aim to lessen the impact of the attacks on individuals, institutions, and national security. There are many different ways to protect against SE, but education, training, and awareness activities; implementing SE penetration tests, and technological measures are among the most common and effective.

The first step should be to train users and raise their awareness. To raise awareness, designers focus on providing instruction on SE attacks, employee training courses, television programs, and/or publications on actual case scenarios. Perhaps the most effective way is to provide all citizens with a comprehensive digital citizenship education, particularly employees in both private and public institutions.

While conducting a penetration test, social engineers zero in on the weak spots in people and procedures. Common social engineering (SE) attacks carried out by an ethical hacker during a pen test include phishing, vishing, smishing, USB drops or baiting, and impersonation. The purpose of this evaluation is to find areas of improvement in an individual, team, or procedure, as well as to pinpoint vulnerabilities that may be easily fixed (Allen, 2022).

Technology-based measures also help detect and mitigate technology-based SE attacks, specifically, the use of technological measures, including spam filters, anti-virus software, and the banning of known phishing/baiting websites, which can aid in the prevention of some phishing assaults. Create measures that lessen the likelihood of a successful phishing attempt (CERT-UK, 2015, s. 8). There have been suggestions for anti-phishing technologies that can blacklist and ban known phishing domains. McAfee anti-phishing filter, Microsoft phishing filter, and Web sensing are examples of these tools (Salahdine and Kaabouch, 2019, s. 9) and "For tailgating attacks, they may be prevented by training employees to never give access to

someone without badge with no exceptions and requiring locks and IDs for all employees" (Salahdine and Kaabouch, 2019, s. 9).

Social engineering attacks pose major security risks, and companies and organizations should address them. Companies should promote employee security awareness. Several techniques exist to detect and prevent these attacks (Salahdine and Kaabouch, 2019, s. 8). Some of the most important techniques are: One, all employees, including management and IT staff, should get consistent cybersecurity training. Two, check for passwords that are too simple and might let an intruder into your company's system. Increase password security by using multi-factor authentication; Third, use technological means to prevent fraud in the form of electronic messages by detecting, quarantining, neutralizing, and erasing spam and phishing messages. Provide security guidelines that staff can follow in the case of a SE and that they can easily comprehend (ESET, 2021, s. 20). 5- Disseminate information about security attacks.;6- Web pages with the authenticated credential should be utilized.; 7-Users must pause before spreading credentials; 8-Must verify the legitimacy of websites before making a payment." (Ghauri,2021). 9- Make sure users are conscious of the warning signs of phishing emails.; 10 - Think about doing user awareness sessions, perhaps as a part of training or induction days, and incorporating a penetration test depicting a successful SE attack against an (anonymous) member of the business.;11- The eleventh piece of advice is to tell your users to double-check any odd requests or communications by phoning the sender at a known number.; 12-Do not disclose your ID or password over the phone; 13- Never leave vital information on your desk unattended.; 14- Shred documents before discarding them to prevent their contents from being read.

To achieve its objectives, SE attacks exploit human errors and psychological vulnerabilities. There is no doubt that SE attacks against individuals and employees will increase in the future. Some phishing attacks can be prevented by employing technological measures, such as spam filters, anti-virus software, and the banning of known phishing/baiting web pages. Disabling CD/DVD drives and restricting access to USB ports can help protect against baiting attacks. A successful social engineer, on the other hand, will try to circumvent these safeguards. As a result, increasing user education and awareness is the best way to prevent SE (CERT-UK, 2015, s. 8).

Conclusion

The proliferation and increasing integration of digitalization in all aspects of everyday life have led to the emergence of novel cyberattack techniques that target consumers in cyberspace. In the face of persistent attacks targeting individuals, companies, and even states, it is noteworthy that social attacks, which exploit human vulnerabilities, represent the prevailing kind of attack. With the advancement of cybersecurity products and measures, there has been a notable shift in the strategies employed by attackers, who have transitioned from technical cyber-attacks to a more targeted approach that capitalizes on individuals' vulnerabilities and shortcomings.

The utilization of social engineering techniques can serve as a means to independently gather sensitive information or as a component inside a broader and intricate attack strategy. In essence, a cyber-attack can be executed exclusively through social engineering tactics, or it can be employed as a constituent or instrument during specific stages of a technological cyber-attack.

Social engineering and other non-technical cyberattacks constitute a substantial danger to international cybersecurity. These attacks are frequently difficult to detect and avoid, and the implications for individuals, businesses, governments, and the international community can be disastrous.

In the instance of social engineering, attackers use human psychology to dupe others into disclosing sensitive information or acting in ways that jeopardize their security. This can be accomplished using a variety of techniques, including phishing emails, vishing phone calls, and luring assaults.

Social engineering assaults are frequently successful because they exploit people's vulnerabilities, such as their confidence in others, desire to help others, or fear of missing out. Furthermore, social engineers are continually developing new strategies to capitalize on the most recent technologies and trends.

To defend against social engineering assaults, it is critical to understand the various types of attacks and the strategies used by attackers. Security methods like secure passwords, multi-factor authentication, and security awareness training are also essential. At the international level, governments and organizations must collaborate to increase awareness of social engineering attacks and establish risk-mitigation techniques. This involves exchanging information about new threats, creating shared training programs, and working with law enforcement on investigations.

The final inferences from the analysis above are: a) User or human being is the weakest link in cybersecurity. b) SE attacks rely on human weaknesses and vulnerabilities. c) SE attacks need less technical or software knowledge. d) Phishing, spear phishing, impersonation, and baiting are widely used attacks. e) SE techniques are the only way to access to air-gapped networks or intranets. f) SE attacks have deep impacts on national and international security along with individual and company security. g) Some very powerful SE attacks have been launched on national and international security in the last decade including attacks on the Iran nuclear facility, intervention in the US Presidential Election of 2016, hacking of the CIA director, and some major attacks on critical infrastructures. h) Awareness training particularly digital citizenship education is the most effective way of preventing and mitigating SE attacks. i) Finally, SE is a dynamic process evolving constantly and thus needs constant measures and development policies.

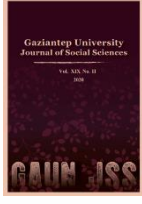
References

- Akyeşilmen, N. (2018). *Siber politika ve siber güvenlik*, Ankara: Orion Kitapevi.
- Aldawood, H. And Skinner, D. (2019). Contemporary cyber security social engineering solutions, measures, policies, tools and applications: A critical appraisal, *International Journal of Security (IJS)*, 10(1), 1-15. <https://f.hubspotusercontent30.net/hubfs/8156085/WhitePaper%20-%20IJS%20-%20Contemporary%20Cyber%20Security%20Social%20Engineering%20Solutions%205B1%205D.pdf> Access date: October 30, 2022.
- Allen, J. (2022). Social engineering penetration testing: Attacks, methods, & steps. <https://purplesec.us/social-engineering-penetration-testing/> Access date: November 13, 2022.
- Baezner, M and Robin, P. (2017). *Hotspot analysis: Stuxnet*, Zürich:Center for Security Studies (CSS). <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-security-studies/pdfs/Cyber-Reports-2017-04.pdf> Access date: November 10, 2022.
- Breda, F., Barbosa, H. and Morais, T. (2017). Social engineering and cybersecurity, conference: International technology, education and development conference. https://www.researchgate.net/publication/315351300_SOCIAL_ENGINEERING_AND_CYBER_SECURITY Access date: October 30, 2022.
- Brown, R. (2012). South Carolina offers details of data theft and warns it could happen elsewhere. <https://www.nytimes.com/2012/11/21/us/more-details-of-south-carolina-hacking-episode.html> Access date: November 10, 2022.

- CERT-UK. (2015). *An introduction to social engineering*, Cert-UK publicaiton, <https://info.publicintelligence.net/UK-CERT-SocialEngineering.pdf> Access date: October 29, 2022.
- Chinta, M., Alaparathi, J. And Kodali, E. (2016). A study on social engineering attacks and defense mechanisms. *International Journal of Computer Science and Information Security (IJCSIS)*, 14 Special issues, 225-231. https://archive.org/stream/IJCSISVol14SpecialIssueICETCSE2016Final/IJCSIS%20Vol%2014%20Special%20Issue%20ICETCSE%202016%20Final_djvu.txt Access date: October 30, 2022.
- Dolly, J. (2017). The cyber cold war: The silent, but persistent threat to nation-states. <https://www.itproportal.com/features/the-cyber-cold-war-the-silent-but-persistent-threat-to-nation-states/> Access date: November 08, 2022.
- Duarte, N., Coelho, N., Guarda, T. (2021). Social engineering: The art of attacks, In Guarda, T., Portela, F., Santos, M.F. (eds) *Advanced Research in Technologies, Information, Innovation, and Sustainability*. ARTIIS 2021. *Communications in Computer and Information Science*, vol.1485. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-90241-4_36 Access date: November 04, 2022.
- ESET. (2021). *Social engineering handbook: How to take the right action*. https://www.eset.com/fileadmin/ESET/INT/Landing/2021/Project_progress/ESET-Social_engineering_handbook.pdf Access date: November 04, 2022.
- Fleming, R. (2010). Bits before bombs: How Stuxnet crippled Iran's nuclear dreams. <https://www.digitaltrends.com/computing/bits-before-bombs-how-stuxnet-crippled-irans-nuclear-dreams/> Access date: November 10, 2022.
- Fruhlinger, J. (2017). What is Stuxnet, who created it and how does it work? <https://www.csoonline.com/article/3218104/malware/what-is-stuxnet-who-created-it-and-how-does-it-work.html> Access date: November 12, 2022.
- Gatefy. (2021). 10 real and famous cases of social engineering attacks. <https://gatefy.com/blog/real-and-famous-cases-social-engineering-attacks/> Access date: November 08, 2022.
- Ghauri, F. A. (2021). Social engineering and its importance. <https://www.researchgate.net/publication/354849736> Access date: November 04, 2022.
- Greenwald, G. (2013). NSA collects phone records of millions of Verizon customers Daily. <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/06/nsa-phone-records-verizon-court-order> Access date: November 10, 2022.
- Hadnagy, C. (2018). *Social engineering: The science of human hacking*, Indianapolis: John Wiley & Sons, Inc.
- Hiik.(2017). *Conflict Barometer-2017*. <https://hiik.de/conflict-barometer/current-version/?lang=en> Access date: November 08, 2022.
- Hill, G. (2018). Lessons learned from Snowden. <https://www.scmagazine.com/lessons-learned-from-snowden/article/541919/> Access date: November 08, 2022.
- Ignatius, D. (2017). Russia's assault on America's elections is just one example of a global threat https://www.washingtonpost.com/opinions/global-opinions/russias-assault-on-americas-elections-is-just-one-example-of-a-global-threat/2017/02/23/3a3dca7e-fa16-11e6-9845-576c69081518_story.html?noredirect=on&utm_term=.179c499b359b Access date: November 12, 2022.
- Indzhov, O. et. al. (2022). Social Engineering Threats Towards Non-IT Students: A Case Study on Mitigation Strategies. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1671049/FULLTEXT01.pdf> Access date: November 04, 2022.

-
- Israel, R. (2018). Lessons Being Learned From Edward Snowden. <http://www.theglobalcitizensinitiative.org/lessons-being-learned-from-edward-snowden/> Accessed date: July 28, 2018.
- Internetlivestats. (2022). Internet live stats. <https://www.internetlivestats.com/> Access date: November 12, 2022.
- Jimoh, A. (2022). Social Engineering Attacks. https://www.researchgate.net/publication/358647625_Social_Engineering_Attacks Access date: October 30, 2022.
- Kontio, M. (2016). *Social Engineering 101*, Bachelor's Thesis, Turku University of Applied Sciences, Business Information Technology | Business Data Communications and Information Security. <https://core.ac.uk/download/pdf/38134896.pdf> Access date: November 08, 2022.
- Krombholz, K, et. al. (2014). Advanced Social Engineering Attacks, Journal of Information Security and Applications. https://www.researchgate.net/publication/267340031_Advanced_social_engineering_attacks Access date: October 30, 2022.
- McLellan, C. (2016). How hackers attacked Ukraine's power grid: Implications for Industrial IoT security. <https://www.zdnet.com/article/how-hackers-attacked-ukraines-power-grid-implications-for-industrial-iot-security/> Access date: November 10, 2022.
- Michael, T. And Cambridge, E. (2018). 'Cyber Terrorist' Caged Brit teen hacker Kane Gamble posed as CIA boss to access secret military files locked up for two years. <https://www.thesun.co.uk/news/6105694/british-teen-hacker-kane-gamble-cia-boss-jailed-two-years/> Access date: November 08, 2022.
- Mitnicksecurity. (2020). The Top 5 Most Famous Social Engineering Attacks of the Last Decade. <https://www.mitnicksecurity.com/blog/the-top-5-most-famous-social-engineering-attacks-of-the-last-decade> Access date: November 08, 2022.
- Mitnicksecurity. (2022). *The History of Social Engineering (And How To Stay Safe Today)*. <https://f.hubspotusercontent20.net/hubfs/3875471/Ebooks/Social-Engineering-History-MitnickSecurity.pdf?hsCtaTracking=b5736792-f5c6-4635-9ab4-072f9edae08f%7C803e6a65-4e3a-46b4-a63c-e799856aa820> Access date: November 4, 2022.
- Oosterloo, B. (2008). *Managing Social Engineering Risk: Making Social Engineering Transparent*, Master Thesis submitted to University of Twente. https://essay.utwente.nl/59233/1/scriptie_B_Oosterloo.pdf Access date: November 1, 2022.
- Pagliery, J. (2017). The emergence of the 'cyber cold war'. <https://money.cnn.com/2017/01/19/technology/cyber-cold-war/index.html> Access date: November 09, 2022.
- Reed, C. (2022). 21 Social Engineering Statistics – 2022, Firewall Times, May 16, 2022. <https://firewalltimes.com/social-engineering-statistics/#:~:text=The%20Average%20Organization%20Is%20Targeted,against%20about%202.7%20per%20day> Access date: November 12, 2022.
- Salahdine, F., and Kaabouch, N. (2019). Social Engineering Attacks: A Survey, Futur Internet, 11(89). https://www.researchgate.net/publication/332151597_Social_Engineering_Attacks_A_Survey Access date: November 04, 2022.
- Scanlan, Q. (2018). Russians still trying to interfere in US elections every 'way they can': Republican senator. <https://abcnews.go.com/Politics/russians-interfere-us-elections-republican-senator/story?id=56889554> Access date: November 12, 2022.
-

-
- Singer, P.W. (2017). How America Can Beat Russia in Cyberwar Despite Trump. <https://www.wired.com/2017/01/america-can-beat-russia-cyber-war-despite-trump/> Access date: November 09, 2022.
- Sjouwerman, S. (2022). Crelan Bank Loses 75.8 Million Dollars In CEO Fraud. <https://blog.knowbe4.com/crelan-bank-loses-75.8-million-dollars-in-ceo-fraud> Access date: November 10, 2022.
- Sjouwerman, S. (2022). Edward Snowden Used Social Engineering To Hack NSA. <https://blog.knowbe4.com/bid/351948/edward-snowden-used-social-engineering-to-hack-nsa> Access date: November 10, 2022.
- Sysgroup. (2022). Statistics You Need to Know About Social Engineering. <https://www.sysgroup.com/resources/blog/statistics-need-to-know-social-engineering> Access date: November 12, 2022.
- Şöhret, M. (2022). *Methods of cyber intelligence gathering*, Yılmaz, C. İ. (Ed.). *İstihbarat araştırmaları*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Tabbaa, B. (2020). Zer0 Days: How Stuxnet Disrupted the Iran Nuclear Program and Transformed Computer Security. <https://medium.com/dataseries/zer0-days-how-stuxnet-disrupted-the-iran-nuclear-program-and-transformed-computer-security-9b9587199f06> Access date: November 10, 2022.
- Trendmicro. (2016). Austrian Aeronautics Company Loses Over €42 Million to BEC Scam. <https://www.trendmicro.com/vinfo/pl/security/news/cybercrime-and-digital-threats/austrian-aeronautics-company-loses-42m-to-bec-scam> Access date: November 10, 2022.
- Wang, Z. (2018). Sun, L. And Zhu, H., Defining Social Engineering in Cybersecurity, Vol.8. <https://www.semanticscholar.org/paper/Defining-Social-Engineering-in-Cybersecurity-Wang-Sun/4f460417fc13a59326c525a9eefc77798947885a> Access date: October 30, 2022.
- Zorz, Z. (2016). Belgian bank Crelan loses €70 million to BEC scammers. <https://www.helpnetsecurity.com/2016/01/26/belgian-bank-crelan-loses-e70-million-to-bec-scammers/> Access date: November 10, 2022.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Belediyelerde Vatandaşların Karar Alma Mekanizmalarına Katılımında Beyaz Masanın Etkinliği: Sakarya Çözüm Masası Örneği

The Effectiveness of the Beyaz Masa in Citizens' Participation in Decision-Making Mechanisms in Municipalities: The Case of Sakarya Çözüm Masa

Yeliz KARADENİZ^{a*}

^a Öğr. Gör., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Akyazı SHMYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Sakarya / TÜRKİYE
Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Sakarya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0594-3054

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Ekim 2023

Kabul tarihi: 10 Ocak 2024

Anahtar Kelimeler:

Belediyeler,

Vatandaş katılımı,

Beyaz Masa.

ÖZ

Yerel düzeyde doğrudan demokrasinin ilk ortaya çıkışı şehir devletlerinin kuruluşuna dayanmaktadır. Bu sebeple bir kentin demokrasi kavramı ile bağının çok güçlü olduğu söylenebilir. Merkezî yönetimle kıyaslandığında yerel yönetimlerde vatandaş katılımının daha kolay olduğu belirtilebilir. Yerel yönetimlerde katılımcı yöntemleri deneyimlemenin bir yolu vatandaşların karar alma süreçlerine aktif katılımından geçmektedir. Vatandaşların kent ile ilgili görüş ve önerileri tüm vatandaşlarla paylaşılmalı ve bunun için kent konseyi, beyaz masa, muhtar toplantıları gibi katılım mekanizmaları her kentte geliştirilmelidir. Bu bağlamda çalışmada vatandaşların istek ve önerilerinin dikkate alınması noktasında kararlara katılım mekanizmalarının ne kadar etkili olduğu gösterilmek istenmiştir. Araştırmada birçok katılımcı mekanizma arasından beyaz masanın seçilme sebebi, vatandaş ile belediye yöneticileri arasında köprü görevi görmesinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada, Beyaz Masaya başvuran vatandaşların yaptığı başvuruların ne kadar dikkate alındığı ve belediye yönetiminin aldığı kararlara vatandaşın katılım düzeyi öğrenilmek istenmiştir. Araştırmanın konusu ise Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin beyaz masa uygulaması sayesinde vatandaşların kararlara katılımının ne düzeyde olduğudur. Bu konudan yola çıkarak çalışmada cevabı aranan başlıca soru "Beyaz Masa aracılığıyla Sakarya'da halkın karar alma mekanizmalarına katılımı nasıldır?" şeklindedir. Bu çalışmada nitel yöntemler arasında bulunan yarı yapılandırılmış mülakat tercih edilmiştir. 13 sorudan oluşan soru formu hazırlanarak 12 Beyaz Masa personeliyle birebir görüşme gerçekleştirilmiştir. Mülakat sonucu veriler, Uluslararası Halk Katılımı Derneğinin hazırladığı 5 aşamadan oluşan katılım aşamalarına göre analize tabi tutulmuştur. Çalışmada Beyaz Masa'nın bilgilendirme, danışma ve dâhil etme aşamalarında başarılı olduğu, iş birliği ve yetki verme aşamalarında ise iyileştirmeye gidilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 27, 2023

Accepted: January 10, 2024

Key Words:

Municipality,

Citizen participation,

Beyaz Masa.

ABSTRACT

The first emergence of direct democracy at the local level dates back to the majority of city-states. In this case, cells where a city's connection with democracy is very strong. When compared to central government, it can be stated that citizen participation is easier in local governments. Experimenting with regime methods in local governments is possible through active participation in the decision-making parts of the distribution of a program. Citizens' opinions and suggestions about the city should be shared with all subscribers, and for this purpose, participation such as city council, beyaz masa and headman meetings should be improved in every city. It can be seen how ignoring the requests and suggestions of this organic matter can affect decision-making. The reason why the beyaz masa was chosen among many participatory mechanisms in the study is that it serves as a bridge between citizens and municipal administrators. In this study, it was aimed to learn how much the applications made by citizens applying to the Beyaz masa were taken into consideration and the level of citizen participation in the decisions taken by the municipal administration. The subject of the research is how citizens participate in decision-making mechanisms through the Sakarya Metropolitan Municipality beyaz masa. Based on this issue, the main question to be answered in the study is "How is the participation of the public in decision-making mechanisms in Sakarya through the Beyaz Masa?" It is in the form. In this study, the interview technique, one of the qualitative research methods, was preferred. A semi-structured interview questionnaire consisting of 13 questions was prepared and one-on-one interviews were held with 12 Beyaz masa personnel. The interview data were analyzed according to the participation model consisting of 5 stages prepared by the International Public Participation Association. As a result of the research, it was seen that the Beyaz masa was successful in the information, consultation and inclusion stages, but the collaboration and authorization stages needed to be improved.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ykaradeniz@subu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Local governments are institutions that provide public services in accordance with the principle of closeness in service to the public due to their mission. Considering that local governments are a tool to provide services to the public, they must be accountable to the people of the region and have a service approach that is sensitive to their wishes and demands. For this reason, especially when it comes to local governments, the first thing that comes to mind is the municipalities, which must carry out the services in harmony with the demands of the citizens.

Citizens who take part in decision-making processes in city management in local governments also fulfill the requirements of participatory democracy by using participation mechanisms. In this regard, local people should be able to actively participate in the decision-making process through various types of participation. In this study, beyaz masa application, one of the participation mechanisms, was preferred. The reason why the Beyaz masa is preferred is that citizens participate in the decision-making and implementation processes through the applications they make to the Beyaz masa.

When the literature is examined, it is understood that beyaz masa application is studied in different dimensions under disciplines such as public administration and local governments. The main purpose of the article is to investigate whether the citizens who come to the Beyaz masa have an impact on the decisions taken in the municipal administration with applications such as requests, suggestions and complaints. Within the framework of this purpose, the main research question of the study is; "What is the level of participation of citizens in decision-making mechanisms in Sakarya through the Beyaz masa?" It can be said that it is in the form of .

The reason why the beyaz masa was chosen among many participatory mechanisms in the study is that it serves as a bridge between citizens and municipal administrators. In this study, it was aimed to learn how much the applications made by citizens applying to the Beyaz masa were taken into consideration and the level of citizen participation in the decisions taken by the municipal administration. The subject of the research is how citizens participate in decision-making mechanisms through the Sakarya beyaz masa. Based on this issue, the main question to be answered in the study is "How is the participation of the public in decision-making mechanisms in Sakarya through the Beyaz masa?" It is in the form.

In this study, the interview technique, one of the qualitative research methods, was preferred. A semi-structured interview questionnaire consisting of 13 questions was prepared and one-on-one interviews were held with 12 Beyaz masa personnel. The interview data were analyzed according to the participation model consisting of 5 stages prepared by the International Public Participation Association. The study consists of three parts. Firstly, the relationship between political participation and local government is discussed. Secondly, the importance of the beyaz masa, which is one of the participation mechanisms in municipalities, was emphasized. In the last section, the research and findings part of the study is included.

When the literature is scanned, some studies related to participation at the local level stand out. Yolçu (2017) tried to measure the confidence of the people of Kocaeli in political decision-making tools and concluded from the data obtained that although the level of interest of the people is high, their participation is low (Yolçu, 2017, p. 56). Checkoway, Allison and Montoya (2005) wanted to measure the level of participation of young people in the public policy process by examining the municipal charter. According to the results of the research, it was determined that young people actively participated through the municipality's commissions (Checkoway, Allison and Montoya, 2005, p. 1159). Lebrument et al. (2021) concluded in his study that public participation in smart city applications increases service satisfaction (Lebrument et al., 2021, p. 1). Simonofski et al. (2021) revealed that digital applications are more effective in the information and consultation process in citizen participation in smart cities (Simonofski et al., 2021, p. 1).

In the study, face-to-face interviews were held with Sakarya Metropolitan Municipality beyaz masa personnel using the semi-structured interview technique, one of the qualitative research methods. In this study, where the level of participation of citizens was investigated, the public participation spectrum presented to the literature by the International Public Participation Association was taken as an example in the analysis of the data obtained as a result of the interviews. In this study, it was aimed to fill the gap in the field by determining the level of participation of citizens by using beyaz masa, one of the participation mechanisms. In the model announced by the association, the scale that determines participation includes steps such as informing, consultation, inclusion, cooperation, delegation and active participation.

The population of the research consists of Sakarya Metropolitan Municipality beyaz masa personnel. Participants were reached using the purposeful sampling method, one of the non-probability sampling methods. In this context, the reason for choosing the sample is; The citizens who come to the Beyaz masa application, which is referred to as the solution desk of Sakarya Metropolitan Municipality, are personnel who are involved in certain parts of the request, suggestion and complaint process from the beginning to the end, and who know the process. The data was analyzed by keeping the identities of these personnel confidential. After the interviews with the participants were recorded, they were transcribed and transcribed. After the data obtained here was deciphered, it was re-analyzed according to some criteria determined by the International Public Participation Association in the participatory model. As a result of the research, it was seen that the Beyaz masa was successful in the information, consultation and inclusion stages, but the collaboration and authorization stages needed to be improved.

Giriş

1980’li yıllardan sonra küreselleşmenin etkisiyle meydana gelen gelişmeler yönetim anlayışını da etkilemiş, yeni kamu yönetimi ve yönetim yaklaşımı gündeme gelmiştir. Özellikle yönetim kavramı, demokrasiye ve katılımcılığa vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda katılımcılığı demokrasi ile bir araya getiren vatandaşa en yakın birim olarak yerel yönetimler ön plana çıkmıştır. Yerel yönetimler, halka hizmette yakınlık ilkesi gereğince halkı bilgilendirme ve demokrasiyi geliştirme işlevini yerine getirmektedir. Yerel yönetimlerin başarısı vatandaşların istek ve beklentilerine uygun hizmet sağlanmasına bağlıdır. Vatandaşların sorunlarını dinleyerek çözüme ulaştırmaya çalışan hizmet anlayışı esas olmalıdır. İşte halkın istek ve beklentilerini, sorunlarını ve önerilerini öğrenebilmenin bir yolu da beyaz masa uygulamalarından geçmektedir.

Bu makalede Beyaz Masaya başvuru yapan halkın talep, öneri ve şikâyetlerle belediyenin yönetimde alacağı kararlara katılıp katılmadığına ilişkin bir çalışma planlanmıştır. Bu bağlamda araştırmada, belediyenin vatandaş ile iletişimi sağlama görevi olan beyaz masa birimi seçilmiştir. Bu amaçtan yola çıkarak çalışmada cevabı aranan başlıca soru “Beyaz Masa aracılığıyla Sakarya’da halkın karar alma mekanizmalarına katılımı nasıldır?” şeklindedir.

Çalışmada 3 bölüm bulunmaktadır. İlk olarak siyasal katılım ve yerel yönetim ilişkisi ele alınmıştır. İkinci olarak belediyelerde katılım mekanizmalarından biri olan beyaz masanın öneminden bahsedilmiştir. Son bölümde de çalışmanın bulguları ortaya konmuştur.

Yerel Yönetimler ve Vatandaş Katılımı

Demokrasi, köken olarak halk anlamına gelen “demos” ile “yönetmek” anlamına gelen “kratos” kelimelerinden oluşmaktadır. Kelime anlamına bakıldığında tüm vatandaşların yönetime sürekli olarak ve doğrudan katılımını ifade ettiği söylenebilir. Bu demokrasi türünün katılımcı demokrasi olduğu ve doğrudan demokrasinin bir boyutu olduğu görülmektedir (Heywood, 2017, s. 272-73). Doğrudan demokraside vatandaş katılımı, iktidarın doğrudan vatandaş tarafından kullanılmasıyla gerçekleşmektedir. Temsilî demokrasi modellerinde ise iktidar sınırlandırılmış olup bazı denetim mekanizmaları bulunmaktadır. Bu sebeple, bu denetimi temsilciye devretmenin daha güvenli olduğu düşünülmektedir. Ancak bu sistem içerisinde de doğrudan vatandaş katılımını sağlamanın mümkün olduğu söylenebilir (Sartori, 1996, s. 303-304).

Demokrasiyi anlama noktasındaki tartışmalarda katılım kavramının önemli bir yeri bulunmaktadır. Yerelde vatandaş katılımından söz edilecek olursa, vatandaşın yerel yöneticilerle ve kurumlarla oluşturduğu etkileşim olduğu söylenebilir (Yolçu, 2017, s. 45). Aynı zamanda katılım, dar anlamda seçimlerde oy kullanma hakkının bulunması olarak da ifade edilmektedir. Geniş açıdan bakıldığında halkın gerek yerel yöneticilere gerekse de iktidarda bulunan kesime doğrudan veya dolaylı olarak baskı yaparak çeşitli mekanizmalarla yönetsel süreçlerde yer alması olarak da tanımlanabilir (Akıncı, 2014, s. 37).

Günümüzde demokrasinin geldiği noktada artık vatandaşlar sadece oy kullanmakla yetinmeyip kamu yöneticilerine herhangi bir hizmet alanıyla ilgili görüş bildirmeye kadar yönetim sürecinde aktif katılım sağlamaktadır. Bu bağlamda vatandaşlar merkezî ve yerel düzeyde alınacak kararlarda, kararların uygulama ve denetleme aşamalarında bulunabilmektedir (Önder, 2013, s. 315). Çalışmanın konusunun yerel yönetimlerde katılım üzerine olduğu düşünüldüğünde yerel ölçekteki katılımın, kentteki aktörlerin kent için gerçekleştirilecek hizmetlerde fikir belirtmesi olarak ifade edilebilir. Yerel katılım ile vatandaşın sadece belediye başkanını seçmesi değil onunla beraber karar alma süreçlerinde bulunması beklenmektedir (Altın ve Şahin, 2019, s.92).

Yerelde aktif vatandaş katılımı, bireylerin yerel topluluklarına etkin bir şekilde dâhil olmasını da ifade etmektedir. Bu, vatandaşların yerel etkinliklere, topluluk projelerine ve karar alma süreçlerine katılımını içerebilir. Yerel topluluklarda aktif rol almak, demokratik süreçlere güç katmakta vatandaşların yönetsel süreçlere daha fazla katkıda bulunmalarını sağlamaktadır. Ayrıca, yerel yönetimlerle düzenli iletişim ve diyalog, vatandaşların ihtiyaçlarını ve beklentilerini daha iyi anlamalarına olanak tanımaktadır. Yerelde aktif vatandaş katılımı aynı zamanda toplulukların dayanışmasını artırmakta, sosyal sorumluluk duygusunu güçlendirmekte ve yerel düzeyde daha adil ve sürdürülebilir bir gelişmeye katkıda bulunmaktadır. Katılımın yerel yönetimlerde başarılı bir şekilde gerçekleşmesi için hesapverebilirlik, şeffaflık, vatandaşa danışma ve yetki verme, bilgilendirme, vatandaşla iş birliği yapma gibi demokratik kriterlere ihtiyaç duyulmaktadır (Aksu ve Kurtuluş, 2011, s. 117). Ayrıca sadece halkın değil aynı zamanda STK'ların da kararlara katılarak yerel yönetimler üzerinde etkili olabilmesi yerel demokrasinin etkinliğinde önemlidir.

Yerel düzeyde katılımı artırmanın yolunu açan önemli bir gelişme Yerel Gündem 21 çalışmalarıdır. Yerel gündemin temel hedefi yerel yönetimlere katılım mekanizmalarını kurma noktasında öncülük edebilmektir (Uslu ve Yılmaz, 2017, s. 115). Yerel yönetimler halkın yönetime katılım sıklığını artırmaya çalışırken, vatandaşlar siyasi katılım mekanizmalarını kullanarak demokrasiyi geliştirmeye devam etmektedir. Bu bağlamda yerel yönetimlerde karar organlarının vatandaşın seçimiyle belirlenmiş olması da yerel hizmetleri demokrasiyle ilişkilendirmeye imkân sağlamıştır (Yaş ve Yaş, 2017, s. 76).

Toplumun tercihlerinin hangi yönde olduğunu tespit edebilmek ve meşru bir zemine oturtabilmek için taleplerin alındığı, bilgi akışının sağlandığı ve müzakere ortamının olduğu katılım mekanizmalarının kilit bir önemi vardır (Aras ve Altınok, 2009, s. 110). Yerel düzeyde siyasal katılma, yerel yönetimlerin faaliyetlerini etkileme amacıyla vatandaş tarafından yapılan her türlü girişim olup bireylerin istek ve taleplerinin yönetsel kararlara dâhil olduğu bir süreçtir (Yaylı ve Pustu, 2008, s. 135). Bireylerin katılma davranışı genellikle sadece bilgi verme aşamasındaki gibi pasif olabilirken karar verme sürecine sürekli katılımıyla aktif şekilde de gerçekleşmektedir (Boztepe, 2018, s.198).

Katılıma ilişkin klasik bir görüşe göre katılımı üç tür basamak bulunmaktadır. İlk basamaklar bireyler yönetsel süreçlere katılmayı tercih etmeyenlerden oluşmakta, orta basamaklar bilgi verme, danışma ve dâhil etme ile vatandaşın taleplerini iletebildiği aşama, son basamaklarda da iş birliği ve yetkilendirme ile karar vermede güçlü bireyler yer almaktadır (Canan, 2017, s. 125).

Literatür taraması yapıldığında yerel düzeyde katılımı ilişkili bazı çalışmalar göze çarpmaktadır. Yolcu (2017), Kocaeli halkının siyasal karar alma araçlarına olan güvenini ölçmeye çalışmış elde ettiği verilerden halkın ilgi düzeyi yüksek olmasına rağmen katılımının az olduğu sonucuna ulaşmıştır (Yolcu, 2017, s. 56). Checkoway, Allison ve Montoya (2005) ise belediye tüzüğünü inceleyerek gençlerin kamu politikası sürecindeki katılım düzeyini ölçmek istemişlerdir. Araştırma sonucuna göre gençlerin belediyenin komisyonları aracılığıyla aktif katılım gösterdiğini tespit etmiştir (Checkoway vd., 2005, s. 1159). Lebrument vd. (2021), çalışmasında akıllı şehir uygulamalarında halkın katılımının hizmet memnuniyetini artırdığı sonucuna ulaşmıştır (Lebrument vd., 2021, s.1). Simonofski vd. (2021) ise akıllı şehirlerde dijital uygulamaları kullanarak bilgilendirme ve danışma sürecinde aktif bir vatandaş katılımının olduğundan söz etmektedir (Simonofski vd., 2021, s. 1). Son olarak Aygün (2023), çalışmasında benzer bir şekilde İstanbul Büyükşehir Belediyesinin beyaz masa personelleriyle görüşerek vatandaş katılım mekanizmalarının artırılabilir nitelikte olduğunu tespit etmiştir (Aygün, 2023, s. 121).

Vatandaşlar; beyaz masa, kent konseyleri, muhtarlarla yapılan mahalle toplantıları gibi mekanizmalarla yerel yönetimle etkileşime geçerek kent yönetiminde karar verme sürecine dâhil olabilmektedir. Birçok araştırmacı tarafından bireylerin bu mekanizmaları kullanarak gerçekleştirdikleri katılım düzeyleri arasında sınıflandırma yapılmaktadır (Ünal, 2018, s. 264).

Örnek vermek gerekirse Verba ve Nie katılım düzeylerini sırasıyla; siyasal süreçle hiç ilgisi olmayanlar, sadece oy kullananlar, oy verip kendileriyle ilgili sorunlarda katılım sağlayanlar, toplumsal sorunlara ilgi duyup siyasal süreci etkilemeye çalışanlar, seçim sürecinde aktif görev üstlenenler ve son olarak siyasal partilerde görev alanlar olmak üzere 6 düzeye ayırmaktadır (Aydın, 2018, s.158).

Dahl'a göre ise bireyin yönetime katılması için öncelikle ilgi duyması gerekmektedir. Siyasal ilgisi gelişen vatandaş, kent yönetiminde alınacak kararlar hakkında bilgi edinmek istemektedir. Daha sonra da katılma faaliyetine geçmekte ve yönetimde söz sahibi olmaktadır (Dahl, 2010, s. 48-52).

Katılımcılıkta önemli bir yeri olan STK'lar, katılımcı mekanizmalara ilgi düzeyini geliştirebilmek amacıyla bazı ilkeler ortaya koymaktadır. Bu STK'lardan biri de Uluslararası Halk Katılımı Derneğidir (Canbaz, Eyidiker ve Poyraz, 2019, s. 2541).

Uluslararası Halk Katılımı Derneği tarafından 2007 yılında ortaya konan ve uluslararası alanda pek çok ülkede halkın katılım düzeyini belirlemede kullanılan ilkeler, Halk Katılımı Spektrumı adıyla literatüre geçmiştir (Canikalp ve Ünlükaplan, 2015, s. 88). Halkın katılımı; bilgi verme, danışma, dâhil etme, iş birliği ve yetkilendirme olmak üzere beş seviyeyi içermektedir. Bunu yerel düzeyde somutlaştırdığımızda ilk seviye olan bilgi verme sürecinde kentle ilgili sorunların çözümleri ve alternatifleri için halka bilgilendirme yapıldığı söylenebilir. İkinci olarak danışma aşamasında belediyeler tarafından uygulanacak hizmetler ve alınacak kararlar için yerel halktan geri bildirim alınmaktadır (Matti vd., 2014, s. 3). Üçüncü düzey olan dâhil etme aşamasında vatandaşın istek ve şikâyetlerinin anlaşılması ve yönetime katılabilmesi için onlarla birlikte çalışmak gereklidir. Dördüncü olarak iş birliği aşamasında belediyeler ile yerel halk arasında iletişimi kolaylaştırıp her süreçte ortak hareket edebilmek önemlidir. Son aşama olan yetkilendirme aşamasında paydaşlardan alınan fikirler, kent yönetiminde uygulamaya sokulmakta, son karar halka bırakılmaktadır (Arnstein, 1969, s. 218-223).

Belediyelerde Beyaz Masa Uygulaması

Yerel yönetimlerde vatandaşın belediyenin kararlarına dâhil olması, vatandaş memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi, dernek, vakıf gibi STK'ların kent yönetimiyle ilgili görüş bildirmesi gibi hususlar yerelde katılım mekanizmalarının geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu katılım mekanizmalarından biri de belediyelerin halkla ilişkiler birimine bağlı kurulmuş beyaz masa uygulamasıdır. Beyaz Masa, yerel halkın bağlı olduğu belediyeye çeşitli kanallarla sözlü ya da yazılı olarak istek, öneri ve şikâyetlerini bildirebildiği bir birimdir. Birimde çalışan personeller, vatandaşın taleplerini ilgili birime aktarmakla ilgili birimde yapılan işlemi de vatandaşa geri bildirmekle görevlidir (Coşkun, 2019, s. 222). Bu uygulama günümüzde çok fazla sayıda belediye tarafından uygulanmaktadır.

Beyaz Masanın bazı faydalarından bahsetmek gerekirse öncelikle böyle bir birimin kurulması sayesinde yöneticilerin iş yükünün azaldığı, bürokrasinin rahatladığı söylenebilir. Yine önemli bir avantajı olarak zaman kaybını önlediğinden bahsedilebilir. Halk bir sorununu dile getirmek için dilekçe yazıp kuruma teslim etmek yerine beyaz masa birimine birçok dijital araçlarla çok hızlı bir şekilde ulaşmaktadır. Beyaz Masa personeli vatandaşla belediye arasında iletişimi sağladığı için başka bir kişi ya da kuruma gerek duyulmamaktadır. Yönetimde şeffaflık ilkesi gereğince de aracı olmadığından rüşvetin önüne geçilebilir (Gürün ve Gezivi, 2018, s.

45). Beyaz masanın olumlu yansımalarından bir diğeri de seçimle başa gelen yerel yöneticilerle halkın ilişkilerini güçlendirmesidir. Yöneticilerin ve belediyenin itibarı halkın memnuniyetine, alınan kararlarda halkın da etkin olmasına bağlıdır (Çelik, 2020, s. 3823).

Beyaz Masa sistemi aynı zamanda vatandaş denetimini de kolaylaştırmaktadır. Kent yönetiminde alınan kararlar şeffaflık ve açıklık ilkesi gereğince vatandaşla paylaşılacak zorundadır. Bu da beyaz masanın halkın denetimi artırabilen bir uygulama olduğunu göstermektedir (Erdoğan, 2019, s. 298).

Beyaz masaya yapılan başvuruların genellikle dijital kanallarla yapıldığı görülmektedir. Bunun için birime ait telefonlar ve hesaplar oluşturulmakta, resmiyet kazandırılmaktadır (Firidin ve Uzun, 2018, s. 188). Bu durum sürecin daha kolay takip edilmesini sağlamaktadır. Belediyeleri başarılı bir yönetime götüren bir husus da vatandaş ile sağlıklı iletişim kurarak gelen başvuruları değerlendirip doğru bilgiyi vermekten geçmektedir (Yılmaz ve Bozkurt, 2005, s. 188). Bununla beraber kamu hizmetlerinde etkinliği ve verimliliği artıran uygulama ile vatandaşla belediye bir araya gelerek yerel demokrasi vatandaş katılımıyla sağlanmaya çalışılmaktadır (Yıldırım ve Yıldırım, 2018, s. 61-62). Bu durumda katılımcı demokrasinin uygulanabilirliği artmaktadır.

Türkiye’de yapılan bir yasal düzenlemeyle büyükşehir belediyesinin sınırları, il sınırına taşınmıştır. Bu da halkın belediye yönetimine katılımı sağlayan beyaz masa uygulamasını desteklemiştir. Bugün neredeyse tüm belediyelerde beyaz masa uygulamalarını görmek mümkündür. Bazı belediyelerde beyaz masa adıyla sadece halkla ilişkiler birimi bulunmaktadır. Bazılarında ise çözüm masası gibi adını almaktadır (Yolcu ve Sezgin, 2016, s. 80-81).

Sakarya Büyükşehir Belediyesi’nin Çözüm Masası Uygulaması

Sakarya Büyükşehir Belediyesi’nde çözüm masası adıyla hizmet veren beyaz masa uygulaması, vatandaşlara her hizmet alanında yardımcı olmayı, belediyenin tüm birimleri ile vatandaşlar arasında köprü görevi görmeyi misyon olarak belirlemiştir. Burada çözüm masası gelen talep, öneri, şikâyet ve istekleri kayıt altına alarak ilgili birime ve dış paydaşlara iletmektedir. Genellikle beyaz masa ismiyle bilinen bu uygulamanın Sakarya’da çözüm masası adını almasına sebep olarak vatandaşın sorunlarını tam olarak ifade edebilmesi, anlık sorunların doğrudan aktarılabilmesi ve halkta bir farkındalık meydana getirerek daha dikkat çekici niteliğe sahip olması gösterilebilir (SBB, 2023).

Çözüm masası, Sakarya’da yeni nesil belediyecilik anlayışıyla zamandan tasarruf etmek, kaliteli bir hizmet sunabilmek, iki yönlü iletişim kurabilmek, sorunlara hızlı çözüm üretebilmek, etkin denetim mekanizmasını çalıştırabilmek, halkın yöneticilerle etkileşimini sağlamak ve katılımı artırmak amacıyla çalışmaktadır. Bu amaçların dışında rehberlik hizmeti isteyen vatandaşlara da yol gösterilmektedir. Çözüm masasına başvuru kanalları olarak Alo 153, kurumsal mail, sosyal medya (Facebook-Twitter-Instagram), web sayfası, açık kapı, CİMER, mobil uygulaması, kurumda yüz yüze görüşme, SEMOS (muhtarlık otomasyon sistemi) gibi birçok yöntem bulunmaktadır. Bu araçlar kullanılarak yapılan başvurulara çözüm masası çalışanları tarafından telefon ile geri bildirim yapılarak vatandaşların talebi hakkında bilgi sahibi olması sağlanmaktadır (SBB, 2023).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Dünya ülkelerinde, yerel yönetimlerde katılımcı yöntemlerin artırılması yönündeki çalışmalar giderek önem kazanmaktadır. Bugün yerel yönetimlerde halkın kararlara katılımı konusunda aktif olarak kullanılan birçok araç bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesinin de beyaz masa uygulamaları olduğundan söz edilebilir. Günümüzde beyaz masa uygulaması, yerel halkın günlük sorunlarını ve taleplerinin gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Teknolojinin

gelişmesiyle beraber, Beyaz masa uygulamasını rahatlıkla kullanan halk belediyelere daha hızlı ulaşabilmekte, belediye yetkilileriyle doğrudan iletişim kurabilmektedir.

Bu çerçevede çalışmada cevabı aranan başlıca soru; “Sakarya’da Beyaz Masa aracılığıyla halkın kararlara katılma durumu ne düzeydedir?” sorusudur. Çalışmanın bu doğrultuda amacı ise Sakarya halkının beyaz masaya yaptığı başvuruların belediyenin aldığı kararlarda etki düzeyini incelemektir. Sakarya Büyükşehir Belediyesi’nin akıllı şehir stratejisi oluşturması ve bu stratejiler arasında yönetim bileşenine önem vererek katılımı ön plana çıkarması çalışmanın önemini göstermektedir.

Araştırmanın Örnekleme

Çalışmanın örneklemini Sakarya Büyükşehir Belediyesi bünyesindeki çözüm masası personelleri oluşturmaktadır. Katılımcılara tesadüfi olmayan örnekleme biçimlerinden amaçlı örnekleme yöntemi uygulanarak ulaşım sağlanmıştır. Toplamda 12 adet beyaz masa personeliyle bire bir görüşme gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Yöntemi ve Kısıtları

Sakarya Büyükşehir Belediyesi beyaz masa personelinden beyaz masanın vatandaş katılımındaki etkisi hususunda derinlemesine bilgi alabilmek için katılımcılarla yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmede sorular aşağıda yer almaktadır.

- Yerel yönetimlerde katılım mekanizmalarından biri olan beyaz masa Sakarya Büyükşehir Belediyesi’nde neden çözüm masası adını almıştır?
- Vatandaşların çözüm masası üzerinden yapmış olduğu başvurular ne düzeydedir?
- Vatandaşlar çözüm masasına başvuru yaptığında, tüm işlem süreci vatandaşa anlatılıyor mu?
- Vatandaştan gelen başvurular en çok hangi hizmet alanlarına ilişkindir ve en çok hangi mekanizmalarla yapılmaktadır?
- Kurum olarak vatandaşı bilgilendirirken en çok hangi araçları kullanırsınız?
- Çözüm masasına gelen başvuruların çözüm ve değerlendirme süreci tüm halkın geneline açıklanıyor mu?
- Talep, öneri, şikâyet ve görüş bildiren vatandaş, bu sorunların çözümünde ne düzeyde bulunmaktadır?
- Talep, öneri, şikâyet ve görüşlerin çözüm ve uygulama aşamasında farklı paydaşlar ne düzeyde yer almaktadır?
- Kurum olarak vatandaşa hangi konularda ve ne düzeyde danışmaktasınız?
- Vatandaşlarla görüş alışverişi yapabilmek için ne tür faaliyetler gerçekleştirmeniz?
- Vatandaştan gelen talep, öneri, şikâyet ve görüşler belediyenin karar organlarının kent yönetiminde vereceği kararlara yansıyor mu?
- Vatandaşlar kent yönetiminde karar verme sürecinde aktif katılım sağlıyor mu?
- Kurum olarak en çok hangi amaçlarla ve konularda vatandaş yönetime dâhil etmek istiyorsunuz?

Araştırma kapsamında görüşmeler 2023 yılı eylül ayında yüz yüze gerçekleştirilmiştir. 12 kişi ile gerçekleştirilen bu görüşmelerde katılımcıların görüşleri ile ilgili kısa notlar alınarak elde edilen veriler katılım ölçeğine göre beş başlık olarak toplanıp betimsel analiz yöntemiyle sunulmuştur.

Bulgular

Bu bölümde, Sakarya’da yaşayan vatandaşların büyükşehir belediyesi bünyesindeki beyaz masa uygulaması ile kent yönetimine katılım düzeyini belirlemeye yönelik görüşme soruları çerçevesinde beyaz masa personellerinin verdiği cevaplarda ortak olanlar düzenlenerek aktarılmıştır. Ayrıca ortak cevapların dışındaki cevaplar varsa bunlar da belirtilmiştir.

Katılımcıların Bilgilendirme Aşamasına İlişkin Görüşleri

Uluslararası Halk Katılımı Derneğinin katılım ölçeğinde belirttiği ilk aşama olan bilgilendirme aşaması kentteki sorunlar ve bunlara ilişkin çözümler gibi hususların halka bildirilmesi olarak ifade edilmektedir. Bilgilendirme sürecinde genellikle ya halktan belediyeye karşı bilgi talebi ya da belediyeden halka karşı bilgi aktarımı şeklinde tek yönlü olmak üzere bilgi akışı sağlanmaktadır (Haktankaçmaz, 2020, s. 75).

Bu doğrultuda katılımcılara; halka yönelik kendiliğinden ya da vatandaş isteği üzerine bilgilendirme çalışmalarının olup olmadığına, vatandaşın bilgi almak amacıyla ve belediyenin halkı bilgilendirme amacıyla en çok hangi mekanizmaları kullandığına ve başvuruların en çok hangi hizmet alanına ilişkin olduğuna, başvurunun alındığı andan itibaren sonuçlanana kadar tüm sürecin halka açık ve şeffaf olarak anlatılıp anlatılmadığına yönelik sorular sorulmuştur. Ayrıca beyaz masaya gelen istek, şikâyet ve önerilerin çözüme kavuşturulduktan sonra tüm yerel halkla paylaşılıp paylaşılmadığı da sorulan sorular arasındadır.

Katılımcıların bu sorulara verdiği yanıtlara göre, vatandaşın beyaz masaya başvuru yaparken telefon (Alo 153 hattı), web sayfası, kurumsal mail, açık kapı, CİMER, sosyal medya, WhatsApp ve şahsen başvuru yollarını kullandığı görülmektedir. Bu araçlar arasından öncelikli üç aracın da telefon (Alo 153 hattı), web sayfası ve sosyal medya olduğu belirtilmiştir. Başvuruların yoğunluk gösterdiği hizmet alanı olarak ise il üç hizmetin ulaşım, su ve kanalizasyon ve sosyal hizmetler olduğu söylenmiştir. Özellikle Covid-19 sürecinden sonra sosyal hizmet alanında yapılan başvuruların artış gösterdiği de ifade edilmiştir.

Katılımcıların tamamı vatandaşa yönelik genel bilgilendirmenin kurumun web sayfası ve sosyal medya aracılığıyla yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca vatandaşın yaptığı başvuruların kayıt altına alınmasıyla bilgilendirme sürecinin başladığı söylenmiştir. Katılımcılar, vatandaşın şikâyetinin veya talebinin alınarak ilgili birime aktarıldığını, kendilerine bir referans numarası verildiğini ve süreci buradan takip edebileceklerini kendilerine detaylı bir şekilde belirttiklerini dile getirmişlerdir. Ayrıca belediyenin doğrudan ilişkili olmadığı hizmetlerde de ilgili birimin iletişim numarasını vererek vatandaşa yardımcı olduklarını belirtmişlerdir. Başvurusu çözüme kavuşturulan bireylere hem telefon ile hem de sms ile bilgi verildiği de eklenmiştir. Bilgilendirmeye ilişkin son olarak belirtilmesi gereken gelen başvuruların çözüm ve değerlendirme aşamasının sonunda sadece ilgili vatandaşa bilgi verildiği kamuoyuna yönelik herhangi bir açıklama yapılmadığı tüm beyaz masa personeli tarafından dile getirilmiştir.

Halkın beyaz masa tarafından bilgilendirilmesi sürecine ilişkin sorulara verilen cevaplar incelendiğinde yasayla güvence altına alınan bilgi edinme hakkını vatandaşların kullanabildiği söylenebilir. Bununla beraber dijital teknolojilerde yaşanan gelişmeler sayesinde vatandaşla belediye arasındaki iletişimde gerek sosyal medyanın gerekse de telefonunun sık sık kullanılıyor olması halkın karar alma sürecine katılmasında hesap verebilirliği ve şeffaflığı sağladığından bahsedilebilir.

Ayrıca başvuruda bulunan vatandaşların süreç boyunca beyaz masa ile temas hâlinde olması, başvuru sonuçlanana kadar geçen zamanda hangi faaliyetlerin gerçekleştirileceğinin bildirilmesi önemlidir. Çünkü burada vatandaş kent için yapılacak faaliyetin başlatıcısı olarak

süreçte aktif rol alabilme fırsatı sağlamaktadır. Yine süreç devam ederken vatandaşa yeniden öneri ve görüş bildirme imkânı da sunulmaktadır.

Özetle Uluslararası Halk Katılımı Derneğinin katılım ölçeğinde ilk sırada yer alan bilgilendirme aşamasıyla çalışmada incelenen veriler paralellik göstermektedir. Yani burada vatandaş katılımının ilk amacı sorun, çözümler ve alternatifler hususunda bilgilendirme yapmaktır. Katılımcılarla yapılan görüşmede bu amaç doğrultusunda bulgulara ulaşılmıştır.

Katılımcıların Danışma Aşamasına İlişkin Görüşleri

Çalışmada esas alınan katılım ölçeğine göre ikinci kısımda danışma aşaması gelmektedir. Danışma aşamasında belediyenin amaçladığı, vatandaşların talep ve önerilerinin incelenmesi için kendilerinden geri bildirim almaktır (İzci ve Sarıtürk, 2019, s. 500). Bu amaç doğrultusunda katılımcılara beyaz masa olarak vatandaşlara ne düzeyde danışıldığına ve görüş alışverişi yapabilmek için ne tür faaliyetler gerçekleştirildiğine dair sorular yöneltilmiştir.

Bu soruya verilen tüm yanıtlar vatandaşlara çeşitli yollarla ve konularda danışıldığı şeklinde olmuştur. Belediye olarak sunulan hizmetlerin yerinde ve etkin olarak gerçekleştirilmesi için halktan geri bildirim aldıklarını da beyan etmişlerdir. Vatandaşın sunulan hizmetlere karşı tutumunu ölçmek amacıyla en sık faaliyet olarak memnuniyet anketlerinin yapıldığı belirtilmiştir. Yine vatandaşın en çok şikâyet ettiği konular analiz edilerek de hangi hizmetlerde eksiklik olduğunun tespitinin yapıldığı dile getirilmiştir.

Katılımcıların çoğu, vatandaşlardan en çok şikâyet başvurusu alınsa bile az da olsa önerilerde bulunmak için başvuran vatandaşların da olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca başvurunun sonucu hakkında vatandaşa bilgilendirme yaparken de herhangi bir önerisinin olup olmadığının sorulduğu da ifade edilmiştir.

Danışma aşaması, bilgilendirme aşamasından sonra katılımı artıracak önemli bir güçtür. Elde edilen verilere göre beyaz masanın, kentsel sorunları çözme sürecinde ve belediye yönetimi tarafından alınan kararlarda halktan geri bildirim aldığı söylenebilir. Dolayısıyla beyaz masa sayesinde bu aşamada vatandaş katılımının sağlandığı görülmektedir.

Katılımcıların beyanına göre danışma aşamasında yapılması gerekenler olarak memnuniyet anketlerinin düzenlendiği gerek telefonla arayarak gerekse de sosyal medya üzerinden farklı önerilerin alındığı ve vatandaşların geri bildirimde bulunabildiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca vatandaşın alınan geri bildirimlerin yeniden işleme konulmasıyla kent yönetiminde aktif vatandaş katılımının sağlandığının göstergesidir denilebilir.

Katılımcıların Vatandaşların Dâhil Edilmesi Aşamasına İlişkin Görüşleri

Çalışmada faydalanılan katılım modeline göre belediyelerin kara alma, uygulama ve değerlendirme süreçlerinde vatandaşın dâhil olmasıyla amaçlanan vatandaşın istek, talep, şikâyet ve önerilerini tam olarak dinleyip onlarla birlikte faaliyet gösterebilmektir. Başarılı bir katılım mekanizmasından bahsedebilmek için bu istek, talep, şikâyet ve önerilerin kent yönetiminde alınacak kararlara yansıtılması gerekmektedir (TEPAV, 2008).

Katılımcı demokrasinin geliştiği kentlerde katılımın temeli vatandaş tercihlerinin belediye yönetimi kararlarına yansıtılmasıyla ifade edilmektedir. Bu sebeple kararlara katılımı vatandaşın dâhil olup olmadığını anlamak amacıyla beyaz masa çalışanlarına vatandaşların ilettiği sorunların çözüm aşamasında söz sahibi olup olmadığı ve yine bu hususların belediyenin aldığı kararlara yansıtılıp yansıtılmadığı sorulmuştur.

Dâhil etme aşamasında önemli olan bir konu da belediyelerin, vatandaşların ve sivil toplum örgütleri gibi katılımcılıkta büyük payı olan diğer paydaşların da koordineli olarak

çalışmasıdır. Bu amaçla katılımcılara “İstek, talep, şikâyet ve önerilerin çözüm ve uygulama sürecinde farklı paydaşlar nerede yer almaktadır?” sorusu da yöneltilmiştir.

Katılımcıların bu sorulara verdiği yanıtların çoğu, vatandaşların yapmış olduğu başvuruların çözüm kısmında yer aldıklarına yönelik olmuştur. Beyaz masanın vatandaşla iletişiminin sürekli devam ettiği, bazen vatandaşlarla fiziki ortamda bazen de dijital teknolojileri kullanarak ilgili başvuru hususunda adres, fotoğraf vb. bilgilerin istendiği belirtilmiştir (İzci ve Sarıtürk, 2019, s. 502).

Vatandaş katılımının temel özelliklerinden birinin vatandaşlarla yerel yönetimlerde karar mercii birimlerinin etkileşim içinde olmasıdır. Bu sebeple vatandaş süreçlere dâhil edebilmek için doğru etkileşim araçlarının kullanılmasıyla talep ve önerilerin doğru anlaşılması gerekmektedir (Yaş ve Yaş, 2017, s. 89). Çalışmada elde edilen verilere göre beyaz masanın bu aşamada vatandaş katılımını sağlamada başarılı olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte yönetime dâhil etme sürecinde STK’ların de önemli bir gücü olduğundan bahsetmek gerekir. Vatandaşların karar alma mekanizmalarına dâhil olmasında bu aktörler itici güce sahiptir. Çünkü bu aktörler kendi hizmet alanına ilişkin konularda toplumun sesi olma işlevine sahiptir (Yılmaz ve Bozkurt, 2005, s. 183).

Sadece vatandaşların değil katılımcılıkta görevi olan aktörlerin de talep, öneri ve şikâyetlerde görüşlerinin alınması ve yönetime dâhil edilmesi katılım kültürünü geliştirmektedir. Bu kapsamda katılımcılara talep, öneri ve şikâyetlerin çözüm ve uygulama sürecinde paydaşların ne düzeyde yer aldığı sorulmuştur. Katılımcıların tamamının verdiği yanıtlar ise özel sektör ve STK gibi kuruluşların paydaş olarak görüşlerinin alınmadığı bunun yerine SBB’nin kendi bünyesindeki Aykome, Ukome gibi birimler, daire başkanlıkları, Valilik, SEDAS, AGDAS ve Türk Telekom gibi kurumlarla istişare edildiği şeklinde ifade edilmiştir. Yine verilen bir yanıtta göre ULAKBEL adı verilen sistem sayesinde ilçe belediyeleriyle koordineli çalışıldığı ve fikir paylaşımı yapıldığı öğrenilmiştir. Özellikle şikâyete ilişkin başvuruları analiz etmek amacıyla belediye bünyesindeki her hizmet alanına ilişkin daire başkanlıklarıyla aylık toplantılar gerçekleştirildiği dile getirilmiştir. Ayrıca sadece şikâyet değil gelen öneriler doğrultusunda da kararlar alındığı ifade edilmiştir.

Son olarak dâhil etme aşamasında önemli olan bir husus da vatandaşların talep ve önerilerinin belediyenin kararlarına yansıyor yansımamasıdır. Bu doğrultuda katılımcılara yöneltilen soruya verilen yanıtlar, başvuruların belli bir sistem içerisinde kaydedilerek ilgili birimlere aktarıldığı ve belediye meclis toplantılarında görüşülerek kararlara yansıtıldığı şeklinde olmuştur. Bu çerçevede Beyaz Masanın aracı bir birim olarak vatandaşın isteklerinin yönetime dâhil edilmesinde etkin olduğu sonucuna varılmıştır.

Katılımcıların Vatandaşlarla İş Birliği Yapılması Aşamasına İlişkin Görüşleri

Katılım ölçeğine göre iş birliği aşaması katılımın son basamağında yer alan süreçlerdendir. Bu aşamada vatandaşlar sadece görüş, öneri ve talepte bulunmakla yetinmeyip sürecin bir parçası olmaktadır. İş birliği seviyesinde hem vatandaşlarla hem de sivil toplum kuruluşlarıyla kent yönetimine ilişkin ortak çalışmalar yapılmaktadır (Erdoğan, 2019, s. 300).

Aygün’ün de çalışmasında belirttiği gibi iş birliğinde temel amaç, sorunların çözüme kavuşturulup yeni önerilerin faaliyete dökülmesi için vatandaşla ve diğer paydaşlarla birlikte hareket etmektir (Aygün, 2023, s. 116). Bu amaçla katılımcılara beyaz masaya vatandaşın gelen şikâyet, talep ve önerilerin çözüm ve uygulama sürecinde vatandaşla iş birliği yapıp yapılmadığı sorulmuştur.

Katılımcıların tamamı, vatandaşlarla bire bir temas kurulmadığını sadece çözüm aşamasında kendilerine bilgi verildiğini aktarmışlardır. Katılımcıların iş birliği aşamasından anladıklarının sorunların çözümünde yapılan görüşmelerden ibaret olduğu söylenebilir. O hâlde katılımcıların beyanlarına göre beyaz masanın vatandaşla iş birliği sürecinde aktif olmadığı sonucuna varılabilir.

Katılımcılara sadece vatandaşlarla değil kentte sorun çözme hususunda aktif olan sivil toplum kuruluşlarıyla olan etkileşim ve iş birliğini öğrenmek amacıyla sorular sorulmuştur. Verilen yanıtlara göre beyaz masanın paydaş olarak gördüğü aktörlerin büyük şehir belediyesine bağlı birimler ile ilçe belediyeleri olduğu anlaşılmıştır. Özel sektör ve STK'larla vatandaş isteklerinin ve önerilerinin gerçekleştirilmesi hususlarında iş birliği yapılmadığı dile getirilmiştir.

Verilen yanıtlara göre vatandaşların karar alma mekanizmalarına katılımında beyaz masanın iş birliği noktasında etkinliği değerlendirildiğinde beyaz masanın ne vatandaşlarla ne de belediye dışındaki diğer paydaşlarla sorun çözme ve yeni hizmetler geliştirme hususlarında iş birliği yapmadığı söylenebilir. Bu durumun beyaz masanın etkin katılım mekanizması olma konusunda zayıf bir yönünü ortaya koyduğundan söz edilebilir.

Katılımcıların Vatandaşları Yetkilendirme Aşamasına İlişkin Görüşleri

Siyasal katılım, demokratik sistemlerle yönetilen yerlerde aktif vatandaş katılımını ifade etmektedir. Demokrasinin pekişmesiyle birlikte yurttaşların yanında özel sektör ve STK'ların da kararlara katılabilmesi siyasal katılımı gerekli görülmeye başlamıştır (Çelik, 2020, s. 3823).

Çalışmanın bu bölümünde ifade edilen yetki verme aşaması kent yönetiminde karar verme yetkisinin vatandaşlarda olması anlamına gelmektedir. Vatandaşa yetki verme sadece oy kullanarak siyasal katılım göstermenin dışında alınacak kararlarda son mercii olmasını ifade etmektedir. Halkın karar alma mekanizmalarına katılımında beyaz masanın etkinliğinin incelendiği bu çalışmada katılım ölçeğinde son olarak yer alan yetki verme aşamasında katılımcılara kurum olarak kent yönetimi için alınacak kararlarda vatandaşlara ne ölçüde yetki verildiğine dair soru yöneltilmiştir.

Burada beyaz masanın büyükşehir belediyesine bağlı bir birim olduğunu ve kendilerinin vatandaşa doğrudan yetki verme haklarının olmadığını belirtmek gerekir. Katılımcıların cevaplarına göre son kararın vatandaşa değil ilgili müdürlüklere ve daire başkanlıklarına ait olduğu söylenebilir. Ancak vatandaşın karar verme yetkisini kullanabilmesi için anket çalışmaları ve saha araştırmaları yaptıklarını belirten katılımcılar da olmuştur. Ayrıca kararlara karşı memnuniyetsiz duyan vatandaşın itiraz hakkının bulunduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla buradan çıkarılan sonuç, Beyaz Masa'nın son kararı vatandaşa bırakma noktasında herhangi bir yetkisinin bulunmadığı ve kurum olarak alınan kararlarda da yine vatandaşın son mercii olmadığıdır.

Sonuç

Bu çalışmanın amacı Beyaz Masa uygulaması sayesinde Sakarya'da vatandaşların karar alma mekanizmalarına katılım düzeyini inceleyebilmektir. Bu doğrultuda beyaz masa çalışanlarıyla yapılan mülakatlar neticesinde ulaşılan sonuçlar, Uluslararası Halk Katılımı Derneğinin belirlediği katılım ölçeğine göre değerlendirilmiştir.

Değerlendirme; bilgi verme, danışma, dâhil etme, iş birliği ve yetkilendirme aşamalarına göre yapılmıştır. Katılım seviyesinde ilk basamakta yer alan bilgilendirme sürecinin beyaz masanın güçlü bir ekipten oluşması, 7-24 erişilebilirliğin bulunması ve

vatandaşlara en kısa sürede geri bildirim yapılması gibi özelliklerinden dolayı başarı gösterdiği ifade edilebilir. Ayrıca vatandaşın başvuru yaptığı anda kendilerine sürecin işleyişini açık bir şekilde aktarmaları da bilgilendirme işlevini yerine getirdiklerini göstermektedir. Ayrıca başvurulardan bağımsız olarak yurttaşların genelini kent yönetimi hakkında bilgilendirmek için de sosyal medya, web sayfası ve sms gibi çeşitli araçları kullanmaları bilgi verme sürecinin etkin çalıştığını ortaya koymaktadır. Tüm bu verilere dayanarak halkın karar alma mekanizmalarına katılımında beyaz masanın katılım ölçeğine göre ilk sırada yer alan bilgilendirme aşamasında başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Katılım ölçeğinde ikinci aşamada olan danışma aşaması için beyaz masa çalışanlarına halka danışma sıklığı hangi konularda danışıldığı sorulmuştur. Verilen yanıtlar ise anketler ve bazı alanlara stantlar kurularak yüz yüze görüşmelerle daha kaliteli hizmet sunumuna ilişkin konularda danışıldığı anlaşılmıştır. Bu verilere göre beyaz masanın danışma aşamasında da başarılı olduğu sonucuna varılmıştır.

Halk katılım modelinin üçüncü basamağında yer alan dâhil etme aşaması, vatandaşlarla sorun çözme ve hizmet sağlama sürecinde beraber çalışmayı ifade etmektedir. Beyaz masanın bu aşamada, gelen başvuruları referans numarasıyla kaydederek ilişkili birime ve bazı paydaşlara ilettiği görülmüştür. Bu süreçte ilgili daire başkanlıkları sürece dâhil olmaktadır. Ancak STK'ların, özel sektörün, meslek gruplarının sürece dâhil edilmemesi burada bir eksiklik olarak belirtilebilir. Bu aşamada beyaz masanın katılım mekanizmalarına katılımında etkinlik konusunda kısmen başarılı olduğu söylenebilir.

Dördüncü aşama olan iş birliği sürecinde amaç, vatandaşlarla başvurunun başlangıcından sürecin sonuna kadar iletişim halinde olmaktır. Sadece fikir vermekle yetinmeyen vatandaşın sürecin bir aktörü de olması gereklidir. Buna yönelik beyaz masaya sorulan sorulardan alınan yanıtlardan vatandaşla iş birliği düzeyinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca sadece vatandaş değil STK'lar ve özel sektör ile de etkileşimde bulunulması önemlidir. Ancak burada yine beyaz masanın bu aktörlerle iş birliğine gitmediği sadece kendi bünyesindeki birimlerle çözüm ürettiği sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda beyaz masanın iş birliği aşamasında başarılı olmadığı sonucuna varılmıştır.

Son aşama ve halkın en yüksek katılım göstermesi beklenen yetkilendirme aşamasında kent yönetimi için son karar vatandaşa bırakılmaktadır. Katılımcıların beyanlarına göre vatandaşa böyle bir yetkinin bırakılmadığı son sözün belediye yöneticilerinde olduğu sonucuna varılmıştır. Bu doğrultuda halk katılım ölçeğinde yetki verme aşamasında beyaz masanın etkin olmadığı söylenebilir.

Son olarak Sakarya'da vatandaşların beyaz masa vasıtasıyla karar alma sürecine katılımını halk katılım modeline göre analiz etmeye çalışılan bu çalışmada bilgi verme, danışma, dâhil etme, iş birliği ve yetkilendirmeye yönelik sorular oluşturulmuştur. Bu sorulara göre verilen cevaplardan anlaşıldığı üzere, belediyelerde vatandaşların karar alma mekanizmalarına katılımında beyaz masanın bilgilendirme, danışma ve dâhil etme aşamalarında başarılı olduğu, iş birliği ve yetki verme aşamalarının geliştirilmesi gerektiği görülmüştür.

Kaynakça

- Akıncı, S. (2014). Siyasal katılım düzeyleri üzerine bir inceleme, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 33-45.
- Aksu, H. ve Kurtuluş, H. (2011). Yerel temsil ve katılım açısından Sivas Belediye Meclisi. *Türk İdare Dergisi*, 470, 113-132.

- Altın, A. ve Şahin, O. (2019). Yerel yönetimlerde alternatif hizmet sunma yöntemi olarak yerel hizmetlere gönüllü katılım, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 89-114.
- Aras, E. ve Altınok, E. (2009). Türkiye’de bilgi edinme hakkı ve uygulama sorunları, *Ankara Barosu Dergisi*, S.1, 107-112.
- Arnstein, S. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, S. 35, 216-224.
- Aydın, A. (2018). Siyasal katılım kademelerinin incelenmesi ve Lerner’in siyasal katılım kademelerinin dönüşümü, *Çukurova Araştırmaları*, 4(2), 156-164.
- Aygün, M. (2023). Yerel Yönetimler ve Siyasal Katılım: İstanbul Beyaz Masa Örneği, *Tesam Akademi Dergisi*, 10 (1), 93-125.
- Boztepe, M. (2018). Yeni kamu yönetimi anlayışı ve geleneksel kamu personel rejimi üzerine etkileri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 191-210.
- Canan Ç. vd. (2017). Yönetişimden E-Yönetişime: Kamu yönetiminde dijital dönüşüm perspektifinde kavramsal/kuramsal bir çerçeve, 15. Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR), Ankara: Detay Yayıncılık, 121-136.
- Canbaz, S., Eyidiker, U. ve Poyraz, E. (2019). Siyasal katılım ve üniversite öğrencilerinin siyasal katılıma bakışı: Babaeski Meslek Yüksekokulu örneği. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(35), 2537-2551.
- Canikalp, E. ve Ünlükaplan, İ. (2015). Yönetişim kalitesi ve yönetişimin ölçülebilirliği. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1). 81-100.
- Checkowaya, B., Allison, T. ve Montoya C. (2005). Youth Participation in public policy at the municipal level, *Children And Youth Services Review*, 27, 1149 -1162
- Coşkun, B. vd. (2019). Türkiye için iyi yönetim ve toplumsal refah ilişkisi üzerine bir inceleme, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 219-231.
- Çelik, V. (2020). Gönüllülük, katılım ve yönetim kültürü ilişkisi, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(25), 3819-3850.
- Dahl, R. (2010). Demokrasi üzerine, (Çev. Betül Uysal). İstanbul: Phoenix Yayınları.
- Erdoğan, O. (2019). Yerel yönetimlerde katılımcı mekanizmalar ve Trabzon Büyükşehir Belediyesi örneği, *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 4(2), 295-310.
- Firidin, E. ve Uzun, A. (2018). İyi yönetim ilkelerinden katılımın uygulanması hususunda teorik bir değerlendirme, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 8(1), 180-97.
- Gürün, F. ve Gezici, Z. (2018). Yerel yönetimlerde şeffaflığın önemi, *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 13(50), 37-84.
- Haktankaçmaz, M. (2020). Türkiye’de 2000’li yıllardan itibaren uygulamaya giren yönetim mekanizmaları ve yönetişimin geleceği. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 9(23), 70-102.
- Heywood, A. (2017). Siyaset teorisine giriş. İstanbul: Küre Yayınları.
- İzci, F. ve Sarıtürk, M. (2019). Demokratik toplumlarda halkın yönetime katılımı: Yönetime katılım ve yönetişim ilişkisi, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(2), 498-517.
- Lebrument, N. (2021). Triggering participation in smart cities: Political efficacy, public administration satisfaction and sense of belonging as drivers of citizens’ intention, *Technological Forecasting And Social Change*, 171.
- Matti, N. vd. (2014). Erişim Tarihi: 07.09.2023, [Http://Blogs.Oii.Ox.Ac.Uk/İppConference/Sites/İpp/Files/Documents](http://Blogs.Oii.Ox.Ac.Uk/İppConference/Sites/İpp/Files/Documents)
- Önder, Ö. (2013). Yerelleşme ve yerel demokrasinin güçlendirilmesi bağlamında yerel katılım. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(18), 311-326.

-
- Sakarya Büyükşehir Belediyesi, (2023). Erişim Tarihi: 07.09.2023, www.sakarya.bel.tr/tr/CozumMasasi/CozumDetay/13
- Sartori, G. (1996). Demokrasi teorisine geri dönüş. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Simonofski, A. (2021). Engaging citizens in the smart city through participation platforms: A framework for public servants and developers, *Computers In Human Behavior*, 124, 1-11.
- TEPAV, (2008). “Yönetişim ve katılım etkili katılım için araçlar, yöntemler, mekanizmalar”. Stratejik Yerel Yönetişim Projesi, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü. Yönetişim ve Katılım Rehberi, Başak Matbaa: Ankara.
- Uslu, İ. A. ve Yılmaz, H. H. (2017). Yerel yönetimlerde katılımcılık: kent konseylerinin rolü ve bir yapılandırma önerisi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 27(1), 113-145.
- Ünal, S. (2018). Düşük maliyetli alternatif siyasal katılım biçimi, 90 sonrası genç kuşağın siyasal kayıtsızlığı mit mi gerçek mi?, *TESAM Akademi Dergisi*, 5(2), 249-296.
- Yaş, H. ve Yaş, S. (2017). Yerel siyasete katılımın belirleyicileri: Edirne kent merkezinde bir model denemesi, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 75-89.
- Yaylı, H. ve Pustu, Y. (2008). Yerel demokrasinin ilkeleri. *Karadeniz Araştırmaları*, 16, 133-153.
- Yılmaz, A. ve Bozkurt, Y. (2005). Belediye vatandaş ilişkileri kapsamında beyaz masa uygulaması ve Kütahya Belediyesi Beyaz Masa örneği, *Türk İdare Dergisi*, 446, 179-193.
- Yolcu, T. ve Sezgin, A. (2016). Belediyelerde yönetime katılımın yeni boyutu üzerine bir tartışma: Halkla ilişkiler uygulamaları örnekleri, *The Journal of Academic Social Sciences*, 26(26), 69-83.
- Yolcu, N. (2017). Siyasal katılım düzeyi ve siyasal toplumsallaşma araçlarına yönelik güven ölçümü: Kocaeli ili üzerine ampirik bir çalışma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(1), 40-58.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Examining the Relationship Among Leisure Satisfaction, Emotional Intelligence, Hedonia and Eudaimonia

Boş Zaman Tatmini, Duygusal Zekâ, Hedonia ve Eudaimonia Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Selin KAMA^a Nurullah Cihan AĞBAY^{b*}

^a Dr. Öğretim Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Kanık Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bitlis / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2707-091X

^b Dr. Öğretim Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Kanık Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bitlis / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9689-4608

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Ağustos 2023

Kabul tarihi: 20 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Boş zaman tatmini,
Duygusal zekâ,
Hedonia ve eudaimonia.

ÖZ

Bu çalışma boş zaman tatmini, duygusal zekâ, hedonia ve eudaimonia arasındaki ilişkileri incelemeyi ve anlamayı amaçlamaktadır. Araştırma verileri, Türkiye'de Bitlis Eren Üniversitesinde görev yapan 222 akademik ve idari personelden, daha önce yapılmış çalışmaların ölçekleri aracılığıyla anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Açıklayıcı faktör analizi yapmak için öncelikle SPSS 23 Programı kullanılmıştır. Sonraki adımda, çalışmanın yapısal eşitlik modelini test etmek için veriler SmartPLS istatistik yazılımı aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışmanın ölçüm modelinin incelenmesi amacıyla Cronbach Alpha, CR ve AVE değerlerinin yanı sıra ayırt edici geçerlilik bulguları değerlendirilmiştir. Yapısal model için ise bootstrapping tekniği kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda çalışmanın üç hipotezi de kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, bulgular, derinlemesine bir bakış açısıyla boş zaman tatmininin duygusal zekâyı etkilediğini, duygusal zekânın ise hedonia ve eudaimoniayı etkilediğini kanıtlamaktadır. Bu sonuçlara bağlı olarak üniversite tarafından boş zaman etkinliklerinin Bitlis geneline yaygınlaştırılması personelin daha iyi performans göstermesi için gerekli görülmektedir. Hem akademik hem de idari personelin verimliliğinin artması, Bitlis Eren Üniversitesi ve Türkiye'deki diğer üniversiteler için daha sağlıklı bir çalışma ortamının yaratılması beklenmektedir. Bu nedenle, başta Bitlis Eren Üniversitesi olmak üzere çeşitli üniversitelerin, çalışanlarını çeşitli etkinliklere katılmaya teşvik etmeleri ve bu etkinliklerin düzenlenmesi için inisiyatif almaları önemlidir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara dayanarak, çeşitli teorik ve pratik katkılar tartışılmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 17, 2023

Accepted: October 20, 2023

Key Words:

Leisure satisfaction,
Emotional intelligence,
Hedonia and eudaimonia.

ABSTRACT

This study aims to examine and understand the relationships between leisure satisfaction, emotional intelligence, hedonia and eudaimonia. The research data were gathered from 222 academic and administrative staff of Bitlis Eren University in Turkey using a questionnaire technique through previous studies measurement scales. Firstly, SPSS 23 Program was used to make an explanatory factor analysis. In the following step, the data were analysed through SmartPLS statistical software to test the structural equation model of the study. In order to examine the measurement model of the study, Cronbach Alpha, CR and AVE values as well as discriminant validity findings were evaluated. Bootstrapping technique was used for the structural model analysis. As a result of the analysis, all three research hypotheses were accepted. Namely, analysis results prove that, from an in-depth perspective, leisure satisfaction affects emotional intelligence, and emotional intelligence affects hedonia and eudaimonia. On these results, promoting and spreading leisure activities throughout Bitlis by the university seems necessary for the staff to perform better. It is expected to increase the productivity of both academic and administrative staff and create a healthier working environment for Bitlis Eren University and other universities in Turkey. Therefore, it is crucial that various universities, especially Bitlis Eren University, encourage their staff to participate in some form of activities and take the initiative to organize these activities. Based on the results of this study, several theoretical and practical contributions are discussed.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ncagbay@beu.edu.tr

Introduction

Contributing to the satisfaction, the pursuit of happiness, and serving as an assistant in the process of "need fulfilment" of individuals (Beard & Ragheb, 1980), leisure has begun to be discussed with its dimensions that refer to different paradigms, reaching a depth that cannot be defined only with the concepts of freedom, free choices, and free time (Aitchison, 2010). Within the context of the satisfaction component, leisure, regardless of outside influences, satisfies physiological and emotional needs through active or passive activities in which the person willingly participates to learn new and different abilities (Kaya, 2016). In this context, researches conducted in different disciplines, different fields and motivations (Brown et al., 1973) focused on antecedents such as leisure satisfaction, age, culture, social status, and stress (Di Bona, 2000; Riddick, 1986; Ngai, 2005; Chun et al., 2012) and its consequences such as emotional intelligence, personality, and well-being are discussed. These studies pave the way for more research into how leisure time affects people's lives (Beard & Ragheb, 1980). These research have accepted that people often seek leisure activities to satisfy their psychological needs for happiness and well-being (Eskiler et al., 2019), and from a mental and psychological point of view, leisure satisfaction is one of the strongest predictors of coping with stress (Chun et al., 2012). In other words, evidence shows that mental health is significantly affected "by the amount of satisfaction an individual receives from leisure activities" (Riddick, 1986). Despite these effects, studies examining the relationships between hedonia and eudaimonia, which are among the dimensions of leisure satisfaction, emotional intelligence and well-being, have not received much attention. Therefore, the aim of this study is to examine the relationships among leisure satisfaction, emotional intelligence, hedonia and eudaimonia within the framework of a structural model.

Emotional intelligence is a construct that has attracted the attention of business management, leadership and organizational development researchers (Stoyanova-Bozhkova et al., 2022; Sü Eröz, 2013) and happiness researchers in recent years (Zacher et al., 2013). In these studies, emotional intelligence is seen as an emotional awareness of oneself and others, which contributes to professional productivity and emotional management, and the discussions are about whether emotional intelligence is a theory of personality, a form of intelligence or a combination of both (Sfetcu, 2020). Some of those studies conducted in this context have analysed the relationship between personality, emotional intelligence and well-being (Salavera et al., 2020), however, the analysis of the relationships between emotional intelligence, hedonia and eudaimonia within the scope of the leisure activities draw little attention. Therefore, emotional intelligence has been viewed as a combination of personality and intelligence in this study as its involvement in the perception of emotions, self-esteem, motivation, and well-being.

Hedonia and eudaimonia concepts are widely studied by researchers in leisure field. These studies are either mentions on experiences or well-being. Both of the concepts needs to be studied together as pursuit of extreme hedonia can backfire without realizing one's potential and living a meaningful life or eudaimonia (Chen & Zeng, 2023). As known from the previous studies, leisure promotes psychological well-being by providing the necessary tools to meet and maintain the needs of individuals (Cho, 2020). However, how leisure affects hedonia and eudaimonia with the contribution to the development of emotional intelligence is seen as an overlooked issue in the literature. Depending on the purpose of this study, it is expected to answer following questions.

- 1- Does leisure satisfaction have any effect on emotional intelligence?
- 2- Does emotional intelligence have any effect on eudaimonia?
- 3- Does emotional intelligence have any effect on hedonia?

There are some reasons that make this study essential for institutions and organizations. Firstly, emotional intelligence, which gains importance within the scope of communication and interaction with the environment in order to stay in a workplace and make progress, is drawing attention of organisations and the idea of investing for people is increasing (Sü Eröz, 2013). The main reason for this situation is that employees with high emotional intelligence understand organizational norms and rules, they can show a high level of sensitivity to behavioural expectations, contribute significantly to performance (Cameli & Josman, 2006; Lam & Kirby, 2002). Secondly, emotional intelligence can provide achieve higher success both in the workplace and in private lives of individuals, thereby a tool for employees to explore the connection between emotions and cognitive task performance (Schutte et al., 2001). Thirdly, participating in leisure activities can create a wider potential area for employees to meet their needs such as realizing the goals they have shaped in their minds, learning new things, and revealing the skills and abilities of the individual, by getting rid of daily troubles (Cevik et al., 2021). When evaluated in terms of academics, leisure activities can contribute to the success and productivity process by affecting the mental health of academicians (Aşkın, 2016). From a similar point of view, Başarangil (2018) points out that participation in leisure time activities will affect the productivity as well as physical and mental health. However, he emphasizes that even academics with high education and income levels cannot participate in a sufficient level and variety of activities. Based on these points, knowing how the satisfaction obtained from leisure choices is related to personal and social harmony, mental health and general happiness (Beard & Ragheb, 1980) is considered beneficial in the sustainable development of various sectors. In this context, the research conducted at Bitlis Eren University is important in terms of increasing the productivity of both academic and administrative staff and creating a healthier working environment. In addition, this study is considered valuable in terms of raising awareness in the management/administrative staff of other universities.

Literature Review

Leisure Satisfaction

The individual's preference and satisfaction with participating in the leisure experience (Mouratidis, 2019; Lee, Shafer & Kang, 2005) is a measure of the comparison of expectations with the actual situation (Francken & Van Raaij, 1981; Engel et al., 1995; Hill et al., 2003), and explains the degree of meeting conscious or unconscious needs (Wang et al., 2008). In general terms, this measure points out the positive perceptions and emotions that participation in various activities evokes in the individual (Kong et al., 2020; Liu & Yu, 2015). Therefore, leisure satisfaction is defined as positive perceptions or emotions that develop by satisfying such needs due to an individual's engagement in leisure activities (Beard & Ragheb, 1980).

Satisfying leisure experiences is essential in establishing life-long leisure patterns within both individual and social contexts (Beggs & Elkins, 2010). Subjective emotions (Shen, 2017) that can vary (Liu & Yu, 2015) as a result of the leisure activity preference process (Beard & Ragheb, 1980) contribute “to the integrity, modernization, recognition and development of the society”, thereby contributing to the individual's happiness, well-being and happiness in collective life, and meet the security needs (Eris, et al., 2018; Cankul & Cankul, 2022). Thus, leisure activities support the development of social skills as opposed to the feeling of isolation in society (Kama & Ağbay, 2023). From an individualistic point of view, leisure, conceptualized as a real state of mind (Lee et al., 1994) which provides a sense of freedom, relaxation and pleasure, relieving stress, increasing “personal performance and restoring physical strength, providing a balance between body and mind” (Chen & Li, 2020). In short, those who participate in leisure activities enhance not only short-term pleasures, but also long-term outcomes such as satisfaction, pleasure, socialization, belonging, and spirituality (Liu & Yu, 2015). Various activities satisfy different needs in this process depending on the individual's inclusion criteria.

According to Di Bona (2000), active activities such as swimming, sports and aerobics can meet more physiological and socialization needs. On the other hand, passive activities such as watching television are expected to meet the need of relaxation (Di Bona, 2000). Eskiler et al. (2019) states that extreme athletes' recreational activities can contribute to discovering special abilities, experiencing feelings of curiosity, struggle and success, and enjoying life. These studies point out that it is necessary to examine the concept of leisure satisfaction within its sub-dimensions such as psychological, physiological, educational, social, relaxation, and aesthetic (Serdar et al., 2022). These dimensions are explained in various studies to uncover the importance of leisure satisfaction (Beard & Ragheb, 1980; Wang et al., 2008; Kaya, 2016). The relaxation dimension reduces anxiety and stress, and the physiological dimension shows how satisfied individuals are with improved health due to their leisure time participation (Choi & Yoo, 2017). Additionally, Beard and Ragheb (1980) emphasize that the educational dimension is related with how much individuals learn about themselves, others' and the environment, while the aesthetic dimension is related to the cleanliness and design of the recreation areas. Within the scope of this study, hedonia and eudaimonia dimensions are included by replacing psychological satisfaction dimension.

Emotional Intelligence and Leisure Satisfaction

Emotional intelligence, one of the core and essential features in human life, includes the capacity to reasoning and direct the emotions that inspire behaviour (Brackett et al., 2004). In other words, emotional intelligence is “subset of social intelligence that involves the ability to monitor one's own and others' feelings and emotions, to discriminate among them and to use this information to guide one's thinking and actions” (Salovey & Mayer, 1990, p. 189). Moreover, the concept of emotional intelligence can be defined by The 360 Emotional Competency Inventory as “the capacity to recognize emotions, motivate ourselves, and manage our and others' emotions” (Quoted in Watkin, 2000, p. 89). Therefore, emotional intelligence combines the emotional and intellectual domains, considering emotions as valuable sources of information that help to understand and navigate the social environment (Salovey & Grewal, 2005). In the context of the skills perspective of perception, integration, understanding, and management of emotions, various topics such as understanding oneself and others, relating to people, adapting to environmental demands, and dealing with them more successfully are discussed (Baron 2002). The verbal and nonverbal evaluation and expression of emotions, the regulation of emotions, and the use of emotions in problem solving tasks are within the scope of emotional intelligence (Mayer & Salovey, 1993). Depending on these definitions and features, emotional intelligence is discussed within the framework of trait and ability models.

It has been argued that the trait model complicates emotional intelligence because all traits cannot be related to emotional intelligence (Mayer et al., 2000). On the other hand, ability models provide a broad framework for elaborating the scope of emotional intelligence. Emotional intelligence, which is considered as a skill within the scope of this research, can be combined with general intelligence, which consists of evaluating and expressing verbal and non-verbal emotions, regulating one's own and others' emotions, and using emotions to solve problems (Mayer & Salovey, 1993). Appraisal theories of this model are directly effective in shaping the emotion and producing an emotion based on the inferences of the facts about personal harm and wounds for personal well-being, without requiring an additional evaluation process (Inmaculada & Hernandez, 1998).

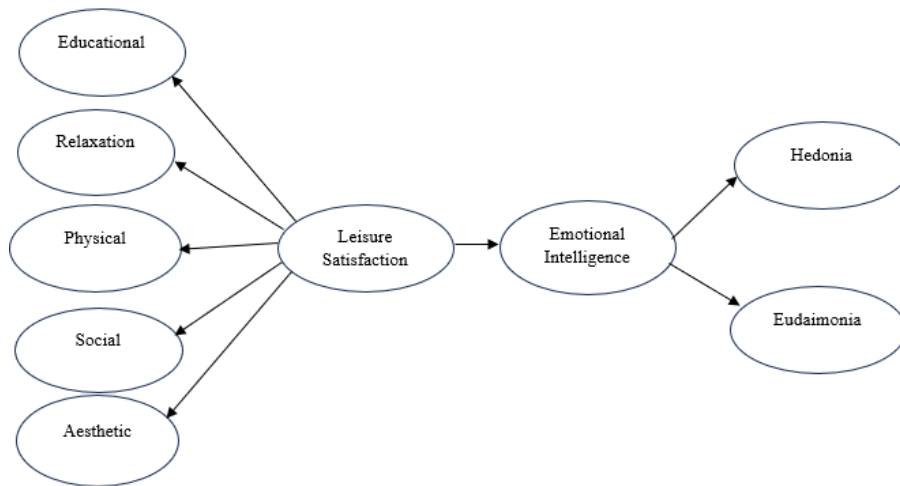
Leisure cannot be defined as just a means of entertainment, as it provides an environment that transforms the human skills required for the labour market and social networks into cultural capital with the ethical principles of caring for oneself and others (Rojek, 2010). Various activities play an essential role in developing mutual interactions and social skills of individuals who are in communication depending on their emotional intelligence

capacity to achieve their goals (Koçyigit et al., 2018). In their research by referring to leisure time, life satisfaction and being aware of one's own and others' emotions, Yıldırım and Latifoğlu (2020) proved that an increase in the level of satisfaction from leisure time causes an increase in emotional intelligence. According to Singh (2017), the level of physical activities that individuals perform in their free time is generally correlates positively with emotional intelligence and subscales such as awareness, motivation, emotional stability and personal development. The fact that leisure activities contain a certain level of emotional intelligence is a requirement for the individual to be able to transfer competence with feelings such as awareness, sensitivity and sentiment towards the environment (Rojek, 2010). The emphasis of Rojek (2010) in his research, that leisure cannot be free and independent of emotion in any way, has been criticized by some researchers. It is stated that many activities and events may not have a relationship with emotional intelligence or there may be a very small relationship between activity and emotions (Atickison, 2010; Godbey, 2010). However, expressing that leisure satisfaction is a variable that significantly predicts emotional intelligence for teachers, Wu (2010) drew attention to the importance of outdoor and indoor recreation, sports activities and cultural activities. Therefore, the first hypothesis of this research is:

H₁: Leisure satisfaction positively affects emotional intelligence of university staff.

Emotional intelligence, Hedonia and Eudaimonia

In general terms, hedonia means maximizing pleasant experiences and minimizing painful ones (Chen & Zeng, 2023), while eudaimonia expresses the combination of social well-being, which includes social adaptation, integration and contribution, and psychological well-being, which includes features such as good relations with others, personal development, and purpose of life (Keyes, 2002; Ryff, 1989). As hedonia focuses on the rewards from the present time and the situation, eudaimonia focuses more on engaging with something important and meaningful (Løvoll, 2019). The relationship between leisure satisfaction and hedonia and eudaimonia has been proven by many studies (Chun et al., 2022; Saragih & Amelia, 2020; Lee & Hwang, 2018). However, it has been observed that the relations between emotional intelligence and hedonia and eudaimonia have received little attention within the scope of leisure research. In general, studies in various disciplines have shown that emotional intelligence has a high correlation with eudaimonia, and it has been seen that it can be an independent and unique predictor of both hedonia and eudaimonia (Extremiera et al., 2011; Bhullar, 2013; Salavera et al., 2020). Salavera and Usan (2022) emphasized that the ability of adolescents to manage emotions or self-regulation develops by time, and eudaimonic well-being develops at the stage of moving from concrete thoughts to abstract thoughts by developing advanced reasoning skills and learning to control emotions better. Similarly, according to Schutte et al. (2002), individuals with high emotional intelligence can be expected to use the ability of understanding and regulating emotions to provide a more positive mood and higher self-esteem. In other words, it is observed that individuals with high emotional intelligence refer to memories, and remember their experiences in order to develop both hedonia and eudaimonia. While ability-based models indicate that there is no relationship between emotional intelligence and hedonia and eudaimonia, trait models indicate that hedonia and meaningful life perception will be affected by emotional intelligence by increasing positive emotion, decreasing negative emotion and life satisfaction dimensions (Di Fabio & Kenny, 2016). Moreover, emotional intelligence mediates between leisure activities and happiness and personal development (Callea et al., 2019).

Figure 1: Model of the study

Based on these points, the following hypotheses have been established.

H₂: Emotional intelligence positively affects hedonia.

H₃: Emotional intelligence positively affects eudaimonia.

Methodology

Measurement of Variables

Data of this study were collected by questionnaire technique through the measurement scales of previous studies. The leisure satisfaction variable was measured with twenty items which were adapted from the study of Beard and Ragheb (1980). Leisure satisfaction consists of physical, aesthetic, social, educational, and relaxation dimensions. Each of these dimensions has four items. Hedonia and eudaimonia variables were measured with 12 items adapted from Lengieza et al. (2019). Lastly, the emotional intelligence scale was adapted from the study of Schutte et al. (1998) with ten items. 43 scale items were adapted from English and translated into Turkish with the “back translation” method to ensure all the items were correctly and clearly understood (Brislin, 1970). To determine the inconsistencies that may occur in the translation process, assistance was obtained from a language expert and from 12 experts of sciences to ensure the items were applicable and representative of the associated dimensions. In this process no problems with wording or measurements were found. The seven-point Likert scale was used in the scale.

Data Collection

The data were gathered from academics and administrative staff of Bitlis Eren University. Improved emotional intelligence through participating in leisure activities helps employees perform better in a working environment with a better understanding of rules, and show higher level of sensitivity to behavioural expectations (Başarangil, 2018; Aşkın, 2016). Therefore, it is expected that studying on university staff will contribute significantly to enhance better performance at universities. Due to the importance of education in nations we explored the pathway model to develop an understanding of the situation. Bitlis Eren University has been selected as the research area because of the time and budget limitations. Permission was obtained from Bitlis Eren University Ethics Committee to collect data for the study (Code 2022/15-23 E.3165 dated 30.12.2022).

The research was conducted between 15 May and June 19, 2023. Within the scope of the study, a preliminary study was first conducted with a sample group of 62 people to determine the comprehensibility of the items used in the scale and how long it took to complete the survey.

The surveys completed during the preliminary study process were effective in determining that the items were suitable for the final study and there were no problems. Within the scope of the study, 246 questionnaires were collected with random sampling technique. The whole name list (email list) of the 511 academic staff, and 368 administrative staff was provided by the university and employees were contacted via email or face-to-face, and 24 of the questionnaires were extracted from the study due to insufficient and invalid responses. As suggested by Hair et al. (2006) the minimum sample size of 10 times is provided by 222 valid questionnaires, which exceeds the number of arrowheads pointing at a latent variable anywhere.

Table 1: Demographic Variables

	n	f		n	f
Gender			Marital Status		
Female	68	30,6	Married	166	74,8
Male	154	69,4	Single	56	25,2
Total	222	100,0	Total	222	100,00
Age			Education		
18-24	9	4,1	Primary	1	,5
25-34	69	31,1	Secondary	19	8,6
35-44	103	46,4	Associate Degree	29	13,1
45-54	34	15,3	Bachelor	49	22,1
55+	7	3,2	Master Degree	52	23,4
			Doctorate	72	32,4
Total	222	100,0	Total	222	100,0
Status			Residency in Bitlis		
Academic Staff	106	47,7	0-9	81	36,5
Administrative Staff	116	52,3	10-19	63	28,4
Total	222	100,00	20-29	27	12,2
			30-39	25	11,3
			40+	26	11,6
			Total	222	100,00

The data were analysed through SmartPLS statistical software to test structural equation model of the study. The SmartPLS was chosen due to the low sample size. The sample characteristics are summarized in Table 1 by age, gender, education, and occupation. As seen in table 1. 115 administrative staff and 106 academic staff participated in the study.

Findings

Measurement model

The measurement model of this study is examined through the composite reliability (CR), Cronbach's alpha values and average variance extracted (AVEs). Since five item from EI, two items from leisure satisfaction and one item from hedonia variables had low factor loadings, these items were deleted. The analysis of the scale with 35 items showed that CR and Cronbach Alpha values exceeded the acceptable threshold level of .70, and .50 for AVEs (Hair et al., 2017). Therefore, the evidence of internal consistency and satisfactory convergent validity has been proved. Furthermore, Hair et al (2006) states that the outer loading value needs to be .708, as seen from Table 2 the outer loadings exceeded the threshold level.

Table 2: Factor loading, Cronbach Alpha, CR and AVE

	Scale Items	Loadings	Cronbach's	CR	AVE
Education			.875	.915	.729
EG1	"My leisure activities increase my knowledge of the things around me."	.889			
EG2	"My leisure activities provide opportunities to try new things."	.864			
EG3	"My leisure activities help me learn about myself."	.875			
EG4	"My leisure activities help me learn about other people."	.784			
Social			.831	.887	.662
S1	"I interact socially with others through my leisure activities."	.819			
S2	"My leisure activities help me develop close relationships with new people."	.837			
S3	"The people I meet in my leisure activities are friendly."	.772			
S4	"In my leisure time, I make friends with people who enjoy doing leisure activities."	.825			
Physiological			.889	.931	.818
P2	"I do leisure time activities that improve my physical fitness."	.908			
P3	"I do leisure activities that heal me physically."	.931			
P4	"My leisure activities help me stay healthy."	.874			
Relaxation			.899	.937	.832
R1	"My leisure activities help me relax."	.920			
R2	"My leisure activities help me reduce stress."	.943			
R3	"My leisure activities contribute to my emotional health."	.873			
Aesthetic			.875	.915	.729

ES1	“The places where I do my leisure activities are spacious and clean.”	.812		
ES2	“The places where I do my leisure activities are well designed.”	.849		
ES3	“The places where I engage in my leisure activity are interesting.”	.839		
ES4	“The areas or places where I do my leisure activities are beautiful.”	.913		
Emotional Intelligence			.913	.932 .697
EI3	“While doing an activity I realise how I feel”	.836		
EI4	“While doing an activity I realise the nonverbal messages (body language, facial expression, etc.) I send to others.”	.834		
EI5	“While doing an activity I usually know why my feelings change.”	.870		
EI6	“While doing an activity I easily recognize my emotions as I experience them.”	.849		
EI9	“While doing an activity I can understand how another person is feeling from the tone of his/her voice.”	.769		
EI11	“While doing an activity I realise non-verbal (body language, facial expression, etc.) messages sent by other people.”	.848		
Eudaimonia			.924	.941 .727
E1	My activities help me to think about my true potential	.827		
E2	“My activities help me mature as an individual.”	.877		
E3	“My activities make me feel like I have a purpose in my life.”	.911		
E4	“I experience times when I can reflect myself in activities.”	.871		
E5	“Doing activities helps me think about the meaning of life.”	.860		
E6	“I can think deeply about the issues that I care about while doing an activity.”	.763		
Hedonia			.834	.883 .604
H1	“I laugh a lot at when I do activities.”	.769		
H2	“My activities are fun.”	.808		
H3	“I am happy when I do activities.”	.859		
H4	“My activities allow me to stay away from negative news on TV, newspaper and internet.”	.728		

H5	“While doing activities, I forget about the problems in the world, even for a short time.”	.713
----	--	------

In another analysis to control the measurement model, discriminant validity was held, and assessed by examining the Fornell-Larcker and HTMT values. As can be seen in Table 3 HTMT values were less than the 0.85 threshold (Henseler et al., 2015) and Fornell-Larcker criteria was acceptable. This result indicates that the correlation between the structures are reliable and well-predicted.

Table 3. Fornell-Larcker and HTMT

	Education	Aesthetic	Eudaimonia	Emotional Intelligence	Physiological	Hedonia	Relaxation	Social
Education	(.854)							
Aesthetic	.505	(.854)						
Eudaimonia	.590	.608	(.853)					
Emotional Intelligence	.495	.515	.586	(.835)				
Physiological	.425	.612	.496	.421	(.905)			
Hedonia	.567	.664	.649	.573	.498	(.777)		
Relaxation	.576	.552	.609	.509	.357	.728	(.912)	
Social	.562	.419	.427	.466	.341	.482	.490	(.814)

Note. Fornell-Larcker in the parenthesis.

Structural Model

The structural model was analysed through bootstrapping R2 values of all the latent variables in the model were above 0.10 (Hair et al. 2017). When the results of the standardized path coefficients are examined path of leisure satisfaction to emotional intelligence ($\beta_{LS \rightarrow EI} = .597$, t value= 9.619), emotional intelligence to eudaimonia ($\beta_{EI \rightarrow EUD} = .548$, t value= 9.780) have significantly positive effect.

Table 5: Structural model

Hypothesis	Relationships	β	t-value	f^2	Decision
H ₁	Leisure satisfaction \rightarrow Emotional intelligence	.597	9.619	.555	Supported
H ₂	Emotional intelligence \rightarrow Eudaimonia	.548	9.780	.430	Supported
H ₃	Emotional intelligence \rightarrow Hedonia	.506	7.301	.344	Supported

Emotional Intelligence $R^2 = .357$, $Q^2 = .240$; *Eudaimonia* $R^2 = .301$, $Q^2 = .211$; *Hedonia* $R^2 = .256$, $Q^2 = .145$

Lastly, the effect of emotional intelligence on hedonia ($\beta_{EI \rightarrow H} = .506$, t value= 7.301) also seem significant. The results of the R2 and Q2 values indicate that the path model has reliable predictive power and predictive relevance. Also, the Cohen f2 values have medium effect size for each scale (Kock, 2014) and h1, h2 and h3 hypothesis found to be acceptable. Therefore, all three hypotheses were accepted.

Discussion and Conclusion

The relationships between leisure satisfaction, emotional intelligence, hedonia and eudaimonia were examined within the framework of a structural model in this study. The results of analysis show positive correlations between the constructs, and all three hypotheses were accepted. The study is among the pioneering studies in the leisure literature in terms of investigating the effects of emotional intelligence on hedonia and eudaimonia. The research results prove that in an in-depth perspective, leisure satisfaction affects emotional intelligence, and emotional intelligence affects hedonia and eudaimonia. Based on these results, there are several theoretical contributions of this study.

The results of this study shows that leisure satisfaction is effective on emotional intelligence. This result is similar to the studies in the literature (Bakar & Yaşartürk, 2023; Wu, 2010). Previous studies show that various activities chosen by individuals have strong effect on their emotional intelligence (Singh, 2017). As stated before (Yıldırım and Latifoğlu, 2020), an increase in the level of satisfaction from leisure time causes an increase in emotional intelligence. Moreover, it must be pointed that leisure activities contain a certain level of emotional intelligence is a requirement for the individual to be able to transfer competence with feelings such as awareness, sensitivity and sentiment towards the environment (Rojek, 2010).

Since emotional intelligence is based on humanism, human relations, and social responsibility, it includes the ability to understand, cooperate and influence other people (Sfetcu, 2020). Therefore, this results from the fact that leisure causes individuals to interact with each other. Individuals improve their ability to adapt to circumstances by effectively regulating their emotions, and applying coping techniques and interpersonal skills to minimize harm and maximize benefit (Bhullar et al., 2013). Emotional intelligence can also lead to many personal and professional successes, from improving the general quality of life to increasing career success (Lam & Kirby, 2002). Therefore, it is suggested that individuals who are not satisfied with their business life to make changes in leisure activities to reverse this situation (Pearson, 1998). Considering the effect of emotional intelligence on the individual's performance, the various activities to be held at universities and the fact that cities offer a wide range of leisure will positively increase the universities' successful ranking.

In leisure time, individuals generally gain feelings of health, entertainment, satisfaction, relief, and happiness while fulfilling their needs without expecting any financial benefit (Kaya, 2016). Also, individuals' leisure preferences may contribute to their self-esteem, a high self-concept, confidence, and an appreciation process (Ragheb & Griffith, 1982). These gaining's result with hedonia and eudaimonia. The results of this study show that emotional intelligence is separately related with both hedonia and eudaimonia. Rafique & Aslam (2020) claim that as a person gets older, their emotional intelligence affects hedonia and eudaimonia positively. Extremera et al. (2011) found that as a skill emotional intelligence was more associated with eudaimonia than hedonia. They provided evidence of the possible effects of emotional intelligence in maintaining a positive mood and a better way of life and improving human functioning. The knowledge of the effect of emotional intelligence on eudaimonia is essential because eudaimonia is positively related to work productivity, negatively related to turnover intention (Turban & Yan, 2016; Zheng, 2015), and highly related to organizational citizenship behaviours (der Kinderen & Khapova, 2020).

Similarly, in this study, the results suggest that emotional intelligence affects hedonia. Individuals with high emotional intelligence experience more self-efficacy and motivation; therefore, they approach their tasks more optimistically (Schutte et al., 2001). Hedonia (Turban & Yan, 2016; Peiró et al., 2019), which is vital for employees' job satisfaction levels and better job performance, has an important place in employees' mental health (Keyes, 2002) and

happiness levels together with eudaimonia. Considering that a happy employee is also an efficient employee (Cropanzano & Wright, 2001), employers or corporate managers need to consider the emotional intelligence that affects these two phenomena. Subjective well-being increases the likelihood of energetic employees to experience positive emotions such as enthusiasm, vigor, and vitality by helping organizations effectively involve their staff to gain a sustainable competitive advantage (Butt et al., 2020).

When this study's theoretical and empirical results are evaluated, it is seen that the satisfaction obtained from activities beyond solely participating in has a significant effect on individuals. Depending on these results, it is important that various universities, especially Bitlis Eren University, encourage their staff to participate in some form of activities and take initiative to organize these activities. In this context, it is helpful to make various suggestions by referring to the results of another research (Kama & Ağbay, 2023) conducted in Bitlis about the need for leisure. In the research, authors have suggested many possible leisure activities in Ahlat the district of Bitlis. Those activities range from activities that can be done around the lake, to nature activities, from indoor activities to educational activities and event venues deemed necessary. Promoting and spreading these activities throughout Bitlis by the university is important for the staff to perform better. From this point of view, sports facilities, malls, theatre, cinema and concert events, festivals, courses need to be established in the city. Moreover, from the simplest view, regular picnics may improve social relations between staff. Institutional agreements can be made to enable staff to access those facilities and engage in different activities.

References

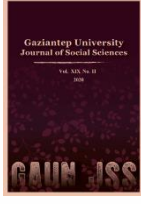
- Aitchison, C. (2010). Labouring the leisure society thesis: A commentary on Rojek's "Leisure and emotional intelligence", *World Leisure Journal*, 52(4), 265-269, <https://doi.org/10.1080/04419057.2010.9674650>
- Aşkın, C. (2016). Öğretmenlerin serbest zaman eğitimi ve rekreasyon (serbest zamanda yapılan aktiviteler) etkinliklerine katılımlarındaki sosyo, ekonomik, kültürel etkenler-Düzce örneği. *Milli Eğitim Dergisi*, 45(209), 160-189. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/milliegitim/issue/36141/406070>
- Bakar, M. & Yaşartürk, F. (2023). Serbest zaman doyumunu ve duygusal zekâ düzeyi arasındaki ilişki. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 18(1), 124-137. <https://doi.org/10.33459/cbubesbd.1206424>
- Başarangel, İ. (2018). Akademisyenlerin boş zaman aktivitelerine katılımı, iş tatmini ve iş verimliliği: Kırklareli Üniversitesi'nde bir araştırma. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(2), 155-170. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/touraj/issue/41158/393328>
- Beard, J. G. & Ragheb, M. G. (1980). Measuring leisure satisfaction. *Journal of Leisure Research*, 12(1), 20-33. <https://doi.org/10.1080/00222216.1980.11969416>
- Beggs, B. A. & Elkins, D. J. (2010). The influence of leisure motivation on leisure satisfaction. *LARNet-The Cyber Journal of Applied Leisure and Recreation Research*, (July). Retrieved from <http://larnet.org/2010-02.html>
- Bhullar, N., Schutte, N. S. & Malouff, J. M. (2013). The nature of well-being: The roles of hedonic and eudaimonic processes and trait emotional intelligence. *The Journal of Psychology*, 147(1), 1-16. <https://doi.org/10.1080/00223980.2012.667016>
- Brackett, M. A., Mayer, J. D. & Warner, R. M. (2004). Emotional intelligence and its relation to everyday behaviour. *Personality and Individual Differences*, 36(6), 1387-1402. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(03\)00236-8](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(03)00236-8)
- Brislin, R. W. (1970). Back-translation for cross-cultural research. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1(3), 185-216. <https://doi.org/10.1177/135910457000100301>

- Brown, P. J., Dyer, A. & Whaley, R. S. (1972). Recreation Research—So What?. *Journal of Leisure Research*, 5(1), 16-24. <https://doi.org/10.1080/00222216.1973.11970108>
- Butt, T. H., Abid, G., Arya, B. & Farooqi, S. (2020). Employee energy and subjective well-being: a moderated mediation model. *The Service Industries Journal*, 40(1-2), 133-157. <https://doi.org/10.1080/02642069.2018.1563072>
- Callea, A., De Rosa, D., Ferri, G., Lipari, F. & Costanzi, M. (2019). Are more intelligent people happier? Emotional intelligence as mediator between need for relatedness, happiness and flourishing. *Sustainability*, 11(4), 1022. <https://doi.org/10.3390/su11041022>
- Cankül, I. & Cankül, D. (2022). Ciddi boş zaman aktivitesi olarak gönüllü sosyal sorumluluk. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 5(1). <https://www.joghat.org/uploads/2022-vol-5-issue-1-full-text-129.pdf>
- Carmeli, A. & Josman, Z. E. (2006). The relationship among emotional intelligence, task performance, and organizational citizenship behaviors. *Human performance*, 19(4), 403-419. https://doi.org/10.1207/s15327043hup1904_5
- Çevik, A., Özmaden, M., Tezcan, E. & Dokuzoğlu, G. (2021). Öğretmenlerin serbest zaman ilgilenimlerinin yaşam doyumları üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(4), 784-790. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1003895>
- Chen, C. J., & Li, W. C. (2020). A study on the hot spring leisure experience and happiness of Generation X and Generation Y in Taiwan. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 25(1), 39-51. <https://doi.org/10.1080/10941665.2019.1592764>
- Chen, H. & Zeng, Z. (2023). Longitudinal well-being through the pursuit of hedonia and eudaimonia: inhibition and enhancement of eudaimonic behavior. *Current Psychology*, 1-10. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-04857-x>
- Cho, H. (2020). Importance of leisure nostalgia on life satisfaction and leisure participation. *The Service Industries Journal*, 40(1-2), 90-109. <https://doi.org/10.1080/02642069.2019.1567714>
- Choi, S. -H. & Yoo, Y. -J. (2017). Leisure attitude and satisfaction with leisure and life: proposing leisure prioritization and justification. *World Leisure Journal*, 59(2), 140-155. <https://doi.org/10.1080/16078055.2016.1216886>
- Chun, S., Lee, S., Heo, J., Ryu, J. & Lee, K. H. (2022). Leisure activity, leisure satisfaction, and hedonic and eudaimonic well-being among older adults with cancer experience. *Psychological Reports*, <https://doi.org/10.1177/00332941221123236>
- Chun, S., Lee, Y., Kim, B. & Heo, J. (2012). The contribution of leisure participation and leisure satisfaction to stress-related growth. *Leisure Sciences*, 34(5), 436-449. <https://doi.org/10.1080/01490400.2012.714704>
- Cropanzano, R. & Wright, T. A. (2001). When a "happy" worker is really a "productive" worker: A review and further refinement of the happy-productive worker thesis. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 53, 182-199. <https://doi.org/10.1037/1061-4087.53.3.182>
- der Kinderen, S. & Khapova, S.N. (2021). Positive psychological well-being at work: The role of Eudaimonia. In: Dhiman, S.K. (eds) *The Palgrave Handbook of Workplace Well-Being*. Cham: Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1007/978-3-030-30025-8_79
- Di Bona, L. (2000). What are the Benefits of Leisure? An Exploration Using the Leisure Satisfaction Scale. *British Journal of Occupational Therapy*, 63(2), 50-58. <https://doi.org/10.1177/030802260006300202>
- Di Fabio, A. & Kenny, M. E. (2016). Promoting well-being: The contribution of emotional intelligence, 7, *Frontiers in psychology*, 1182. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01182>
- Engel, J. F., Blackwell, R. D. & Miniard, Paul W. (1995). *Consumer Behavior*. (8th ed.). The Dryden Press: Texas.

- Eskiler, E., Yıldız, Y. & Ayhan, C. (2019). The effect of leisure benefits on leisure satisfaction: Extreme sports. *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 21(1), 16-20. <https://doi.org/10.15314/tsed.522984>
- Extremera, N., Ruiz-Aranda, D., Pineda-Galán, C. & Salguero, J. M. (2011). Emotional intelligence and its relation with hedonic and eudaimonic well-being: A prospective study. *Personality and individual differences*, 51(1), 11-16. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.02.029>
- Francken, D. A. & Van Raaij, W. F. (1981). Satisfaction with leisure time activities. *Journal of leisure Research*, 13(4), 337-352. <https://doi.org/10.1080/00222216.1981.11969498>
- Godbey, G. (2010). The end of leisure? A commentary on Rojek's "leisure and emotional intelligence". *World Leisure Journal*, 52(4), 270-273. <https://doi.org/10.1080/04419057.2010.9674651>
- Hair Jr, J. F., Matthews, L. M., Matthews, R. L. & Sarstedt, M. (2017). PLS-SEM or CB-SEM: updated guidelines on which method to use. *International Journal of Multivariate Data Analysis*, 1 (2), 107-123. <https://doi.org/10.1504/IJMDA.2017.087624>
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J., Anderson, R.E. & Tatham, R. L. (2006). *Multivariate data analysis*, 6th ed., Upper Saddle River, NJ: Pearson Education International.
- Hill, N. & Brierley, J. (2003). How to measure customer satisfaction (2nd ed). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315253107>
- Kama, S. & Ağbay, N. C. (2023). Leisure activity and place requirement for a better life in slow city Ahlat. *University of South Florida (USF) M3 Publishing*, 16(9781955833097), 9. <https://www.doi.org/10.5038/9781955833097>
- Kaya, S. (2016). The relationship between leisure satisfaction and happiness among college students. *Universal Journal of Educational Research*, 4(3), 622-631.
- Keyes, C. L. M. (2002). The mental health continuum: From languishing to flourishing in life. *Journal of Health and Social Behavior*, 43(2), 207-222. <https://doi.org/10.2307/3090197>
- Kock, N. (2014). Advanced mediating effects tests, multi-group analyses, and measurement model assessments in PLS-based SEM. *International Journal of e-Collaboration (ijec)*, 10(1), 1-13. <https://doi.org/10.4018/ijec.2014010101>
- Koçyiğit, M., Erdoğan, M., Mustafa, U. & Çınar, M. (2018). Üniversite öğrencilerinin rekreatif etkinliklerle sosyalleşme düzeylerinin iletişim becerileri ve duygusal zekâları üzerine etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), 966-988. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.427422>
- Lam, L. T. & Kirby, S. L. (2002). Is emotional intelligence an advantage? An exploration of the impact of emotional and general intelligence on individual performance. *The journal of social Psychology*, 142(1), 133-143. <https://doi.org/10.1080/00224540209603891>
- Lee, B., Shafer, C. S. & Kang, I. (2005). Examining relationships among perceptions of self, episode-specific evaluations, and overall satisfaction with a leisure activity. *Leisure Sciences*, 27(2), 93-109. <https://doi.org/10.1080/01490400590912006>
- Lee, K. J. & Hwang, S. (2018). Serious leisure qualities and subjective well-being. *The Journal of positive psychology*, 13(1), 48-56. <https://doi.org/10.1080/17439760.2017.1374437>
- Lengieza, M. L., Hunt, C. A., & Swim, J. K. (2019). Measuring eudaimonic travel experiences. *Annals of Tourism Research*, 74(C), 195-197. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2018.05.002>
- Leon, I. & Juan A. Hernandez (1998). Testing the role of attribution and appraisal in predicting own and other's emotions, *Cognition & Emotion*, 12(1), 27-44, <https://doi.org/10.1080/026999398379763>

- Liu, H. & Yu, B. (2015). Serious leisure, leisure satisfaction and subjective well-being of Chinese university students. *Social Indicators Research*, 122, 159-174. <https://doi.org/10.1007/s11205-014-0687-6>
- Løvoll, H. S. (2019). The inner feeling of glacier hiking: an exploratory study of “immersion” as it relates to flow, hedonia and eudaimonia. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 19(3), 300-316. <https://doi.org/10.1080/15022250.2019.1581084>
- Mayer, J. D. & Salovey, P. (1993). The intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*, 17(4), 433-442. [https://doi.org/10.1016/0160-2896\(93\)90010-3](https://doi.org/10.1016/0160-2896(93)90010-3)
- Mayer, J. D., Salovey, P. & Caruso, D. R. (2000). Models of emotional intelligence. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of intelligence*, 396–420. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ngai, V. T. (2005). Leisure satisfaction and quality of life in Macao, China. *Leisure Studies*, 24(2), 195-207. <https://doi.org/10.1080/02614360412331313502>
- Pearson, Q. M. (1998). Job satisfaction, leisure satisfaction, and psychological health. *The Career Development Quarterly*, 46(4), 416-426. <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.1998.tb00718.x>
- Peiró, J.M., Kozusznik, M.W. & Soriano, A. (2019). From happiness orientations to work performance: the mediating role of hedonic and eudaimonic experiences. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(24), 1-17. <https://doi.org/10.3390/ijerph16245002>
- Rafique, E. & Aslam, N. (2020). Emotional Intelligence, Eudaimonic and Hedonic Well-Being among Students. *Foundation University Journal of Psychology*, 4(2), 64-74. <https://doi.org/10.33897/fujp.v4i2.72>
- Ragheb, M. G. & Griffith, C. A. (1982). The contribution of leisure participation and leisure satisfaction to life satisfaction of older persons. *Journal of Leisure Research*, 14(4), 295-306. <https://doi.org/10.1080/00222216.1982.11969527>
- Riddick, C. C. (1986). Leisure Satisfaction Precursors. *Journal of Leisure Research*, 18(4), 259-265. <https://doi.org/10.1080/00222216.1986.11969664>
- Rojek, C. (2010). Leisure and emotional intelligence. *World Leisure Journal*, 52(4), 240-252. <https://doi.org/10.1080/04419057.2010.9674646>
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological wellbeing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069-1081. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>
- Salavera, C. & Usán, P. (2022). The relationship between eudaimonic wellbeing, emotional intelligence and affect in early adolescents. *Current Psychology*, 41(10), 6945-6953. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01208-y>
- Salavera, C., Usán, P., Teruel, P. & Antoñanzas, J. L. (2020). Eudaimonic well-being in adolescents: The role of trait emotional intelligence and personality. *Sustainability*, 12(7), 2742. <https://doi.org/10.3390/su12072742>
- Salovey, P. & Grewal, D. (2005). The science of emotional intelligence. *Current directions in psychological science*, 14(6), 281-285. <https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2005.00381.x>
- Salovey, P. & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185-211. <https://doi.org/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG>
- Saragih, H. S. & Amelia, N. (2020). Segmentation of music festival visitors by values of hedonia, life satisfaction and eudaimonia. *International Journal of Event and Festival Management*, 11(4), 453-472. <https://doi.org/10.1108/IJEFM-03-2020-0016>
- Schutte, N. S., Malouff, J. M., Hall, L. E., Haggerty, D. J., Cooper, J. T., Golden, C. J. & Dornheim, L. (1998). Development and validation of a measure of emotional

- intelligence. *Personality and Individual Differences*, 25, 167-177. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(98\)00001-4](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(98)00001-4)
- Schutte, N. S., Malouff, J. M., Simunek, M., McKenley, J. & Hollander, S. (2002). Characteristic emotional intelligence and emotional well-being. *Cognition & Emotion*, 16(6), 769-785. <https://doi.org/10.1080/02699930143000482>
- Schutte, N. S., Schuettelz, E. & Malouff, J. M. (2001). Emotional intelligence and task performance. *Imagination, Cognition and Personality*, 20(4), 347-354. <https://doi.org/10.2190/J0X6-BHTG-KPV6-2UXX>
- Serdar, E., Demirel, M. & Harmandar Demirel, D. (2022). The relationship between the leisure boredom, leisure satisfaction, and smartphone addiction: a study on university students. *International Journal of Technology in Education*, 5(1), 30-42. <https://doi.org/10.46328/ijte.235>
- Sfetcu, N. (2020). *Philosophy of Emotional Intelligence*. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/334593036.pdf>
- Siegenthaler, K. L. & O'Dell, I. (2000). Leisure attitude, leisure satisfaction, and perceived freedom in leisure within family dyads. *Leisure sciences*, 22(4), 281-296. <https://doi.org/10.1080/01490409950202302>
- Singh, H. (2017). Relationship between leisure-time physical activity and emotional intelligence in female university students: a correlational study. *European Journal of Physical Education and Sport Science*. 3(10), 209-216. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1001774>
- Stoyanova-Bozhkova, S., Paskova, T. & Buhalis, D. (2022). Emotional intelligence: a competitive advantage for tourism and hospitality managers. *Tourism Recreation Research*, 47(4), 359-371. <https://doi.org/10.1080/02508281.2020.1841377>
- Sü Eröz, S. (2013). Örgütlerde duygusal zekâ. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (29), 213-242.
- Turban, D. B. & Yan, W. (2016). Relationship of eudaimonia and hedonia with work outcomes, *Journal of Managerial Psychology*, 31(6), 1006-1020. <https://doi.org/10.1108/JMP-07-2015-0271>
- Wang, E. S. T., Chen, L. S. L., Lin, J. Y. C. & Wang, M. C. H. (2008). The relationship between leisure satisfaction and life satisfaction of adolescents concerning online games. *Adolescence*, 43(169), 177-184. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/18447089>
- Watkin, C. (2000). Developing emotional intelligence. *International Journal of Selection and Assessment*, 8(2), 89-92. <https://doi.org/10.1111/1468-2389.00137>
- Wu, Chien Hsin, (2010). The Relationships Among Leisure Participation, Leisure Satisfaction, and Emotional Intelligence Among Elementary School Teachers in Northern Taiwan Theses & Dissertations. 226. Retrieved from: https://athenaeum.uiw.edu/uiw_etds/226
- Yıldırım, B. & Latifoğlu, G. (2020, September). Serbest zaman tatmini ile yaşam doyumunu ve duygusal zekâ arasındaki ilişki. In conference proceeding book, 68-87. *International Conference on Interdisciplinary Educational Reflections*. Near East University.
- Yurcu, G. & Akinci, Z. (2017). Influence of organizational citizenship behavior on hotel employees' job satisfaction and subjective well-being. *Advances in Hospitality and Tourism Research (AHTR)*, 5(1), 57-83. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahtr/issue/32314/359089>
- Zacher, H., McKenna, B. & Rooney, D. (2013). Effects of self-reported wisdom on happiness: Not much more than emotional intelligence? *Journal of Happiness Studies*, 14(6), 1697-1716. <https://doi.org/10.1007/s10902-012-9404-9>

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Spor Köşe Yazılarında 4 Büyük Kulübün Olumlu-Olumsuz Kavramlarla Birlikte Anılma Durumları ve Kulüp İmajı

Statuses of Mentioning 4 Biggest Clubs with Positive-Negative Concepts in Sports Columns and Club Images

Mehmet Fatih KARACA^{a*} Ömer Faruk YAZICI^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Erbaa Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Tokat / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7612-1437

^b Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Bölümü, Tokat / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0598-3862

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 10 Nisan 2023

Kabul tarihi: 18 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Futbol,

Kulüp,

İmaj,

Doğal Dil İşleme,

Köşe yazısı.

ÖZ

Kulüpler hakkındaki köşe yazılarının olumlu veya olumsuz olması, kulüplerin imajı ve geleceği açısından oldukça önemlidir. Bu durumun araştırılması amacıyla bu çalışmada, 4 büyük kulübün spor köşe yazılarında olumlu ve olumsuz kavramlarla birlikte anılma durumları ve bunların kulüp imajına etkileri ortaya konulmuştur. Tirajı en yüksek 5 gazeteden 52 spor köşe yazarına ait 2017-2021 yılları arasındaki yazılardan içeriğinde *Fenerbahçe*, *Galatasaray*, *Beşiktaş* ve *Trabzonspor* geçen 9862 köşe yazısıyla çalışma yürütülmüştür. İşlemlerin tamamında Doğal Dil İşleme teknikleri ve *Visual Studio* ortamında C# dilinde geliştirilen yazılımdan faydalanılmıştır. 42 alt kavrama sahip 19 olumlu üst kavram ile 62 alt kavrama sahip 23 olumsuz üst kavramın köşe yazılarında kulüplerle birlikte anılma durumları, geliştirilen yazılımla belirlenmiştir. Araştırma bulgularında 4 kulüple farklı sıralamalarda olsa da en çok vurgulanan 3 olumlu kavramın "*saygı, dost, adalet*"; en az vurgulananlarınsa bütün kulüplerde aynı sıralamada "*merhamet, şefkat, kibar*" olduğu görülmüştür. Öte yandan en çok/en az vurgulanan 3 olumsuz kavramdaysa kulüpten kulübe farklılık belirlenmiştir. *Fenerbahçe*'yle en çok "*kavga, sinir, düşman*", en az "*vahşi, argo, hile*"; *Galatasaray*'la en çok "*hakaret, kavga, düşman*", en az "*argo, vahşi, kışkırt*"; *Beşiktaş* ve *Trabzonspor*'la en çok "*haksız, kavga, sinir*"; *Beşiktaş*'la en az "*argo, vahşi, hooligan*"; *Trabzonspor*'la en az "*argo, kışkırt, vahşi*" olumsuz kavramları birlikte anılmıştır. Bununla birlikte, köşe yazılarında olumlu kavramlara olumsuz kavramlardan daha fazla yer verildiği tespit edilmiştir. Olumlu kavramlarla daha sık anılan kulüplerin kurumsal imajının ve saygınlığının artabileceği; olumsuz kavramlarla daha çok anılan kulüplerinse zihinlerde olumsuz yer ederek kulüp imajına uzun yıllar zarar verebileceği değerlendirilmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: April 10, 2023

Accepted: October 18, 2023

Key Words:

Football,

Club,

Image,

Natural Language Processing,

Column.

ABSTRACT

It is very important for the club's image and future whether the columns about the clubs are positive or negative. In order to investigate this situation, in this study, the status of being mentioned together with positive and negative concepts in the sports columns of 4 biggest clubs and their effects on the club image were revealed. The study was conducted with 9862 columns retrieved from 52 sports columnists of 5 newspapers with highest circulation, published between 2017-2021, including *Fenerbahçe*, *Galatasaray*, *Beşiktaş* and *Trabzon* within its content. It was used Natural Language Processing techniques and the software developed in C# language in Visual Studio environment in all of processes. The statuses of mentioning 19 positive meta-concepts with 42 sub-concepts and 23 negative meta-concepts with 62 sub-concepts together with the clubs in the columns were determined by developed software. It was seen that the most mentioned 3 positive concepts are "*respect, friend, justice*" with 4 clubs in different order and the least mentioned concepts are "*compassion, kindness, gentle*" in the same order. Conversely, difference was found out in clubs regarding the most and the least mentioned 3 negative concepts. The most and the least mentioned negative concepts with clubs are as follows respectively: *Fenerbahçe* "*fight, anger, enemy*" and "*wild, slang, deception*"; *Galatasaray* "*insult, fight, enemy*" and "*slang, wild, provocation*"; *Beşiktaş* "*unfair, fight, anger*" and "*slang, wild, hooligan*"; *Trabzonspor* "*unfair, fight, anger*" and "*slang, provocation, wild*". However, it was found out that the positive concepts are used more than negative concepts in columns. It was evaluated that the corporate image and respectability of the clubs which are mentioned with positive concepts can increase, and that the clubs which are mostly associated with negative concepts, can damage the club image for many years by having a negative place in the minds.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: mehmetfatih.karaca@gop.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

That the most read section in newspapers is sports pages, besides, football is the most popular sports branch in Turkish culture, have made football a sports branch that is more on the agenda in mass media. Moreover, the effect of media on society is a well-known fact. Especially, the usage and frequencies of positive and negative concepts affect sports managers, sportsmen and spectators positively or negatively in the process of conveying news in the newspapers to readers. Furthermore, the results of the effects of the concepts used on sports clubs must be questioned. It is thought that mentioning the club positively will increase the image of the club and the idea of being a respected club by the society covers an important part of club policies, conversely, mentioning the club with negative concepts will decrease the image of the club and not accepted by society, losing fan support or perception of negative evaluation in the world of sports covers an important part of club policies. For this purpose, answers related to 4 biggest clubs for the following questions were sought in this research: What are the numbers and rates of mentioning teams by years?

- What are the numbers and rates of mentioning positive and negative concepts together with teams?
- What are the most and least emphasized positive and negative concepts?
- What are the effects of positive and negative concepts on sports public opinion?
- What are the effects of being mentioned with positive and negative concepts on the club's image?

Document analysis, one of the qualitative research methods, was used in this study which was prepared in order to reveal the statuses of mentioning the positive and negative concepts included in the columns of *Fenerbahçe*, *Galatasaray*, *Beşiktaş* and *Trabzonspor*, which are called the 4 biggest clubs, and their effects on the club image. First of all, 11793 columns published between 1 January 2017 and 31 December 2021 were obtained by 52 sports columnists from 5 newspapers with the highest circulation in Türkiye. Afterwards, the contents of these articles were questioned with the keywords *Fenerbahçe*, *Galatasaray*, *Beşiktaş* and *Trabzonspor*, and as a result of the query, 9862 columns which are going to be included in the study were determined.

The processes from the collection of the data to the operation and the presentation of the findings were carried out with the software developed in C# language in the *Visual Studio* environment. The statuses of mentioning 19 positive meta-concepts with 42 sub-concepts and 23 negative meta-concepts with 62 sub-concepts together with the clubs in the columns were determined by Natural Language Processing techniques and developed software.

According to the research findings, the most mentioned club in the columns is *Fenerbahçe*, the least *Trabzonspor*; the most frequently together mentioned clubs are *Fenerbahçe* and *Galatasaray*, and the least mentioned are *Beşiktaş* and *Trabzonspor*. In addition, the most mentioned team with the other 3 teams is *Fenerbahçe*, and the least mentioned team is *Trabzonspor*.

The most common pairs of positive concepts in the columns are *respect* and *love*, *friend* and *respect*, *justice* and *respect*. On the other hand, when the columns and the clubs are evaluated together, it has been determined that the clubs are generally mentioned with more positive concepts of *respect*, *friend*, *justice*, *character*, *love*, *law* and *impartial*; they are less mentioned with *compassion*, *kindness*, *gentle*, *honesty*, *gentleman*, *sportsman* and *transparent*. When the positive concepts are examined on a club basis, it was seen that the 3 most emphasized positive concepts are *friend*, *respect*, *justice* with *Fenerbahçe* and *Beşiktaş*, *respect*, *friend*, *justice* with *Galatasaray* and *Trabzonspor*; the least emphasized positive concepts were in the same order in all clubs and were *compassion*, *kindness* and *gentle*. The most common negative concept pairs in the columns are *insult* and *swearing*, *enemy* and *fight*, *insult* and *unfair*. All clubs were generally mentioned with more negative concepts such as *fight*, *unfair*, *insult*, *anger*, *enemy*, *wrath* and *aggressive*; they were less mentioned with *wild*, *slang*, *provocation*, *deception*, *offensive*, *hooligan* and *fight*. When the negative concepts are examined on a club basis, the 3 most emphasized negative concepts in the columns are *fight*, *anger*, *enemy* with *Fenerbahçe*; *insult*, *fight*, *enemy* with *Galatasaray*; *unfair*, *fight*, *anger* with *Beşiktaş* and *Trabzonspor*. The least emphasized negative concepts are *wild*, *slang*, *deception* with *Fenerbahçe*; *slang*, *wild*, *provocation* with *Galatasaray*; *slang*, *wild*, *hooligan* with *Beşiktaş*; *slang*, *provoke*, *wild* with *Trabzonspor*.

In summary, positive concepts were included more than negative concepts in the columns. It is thought that the corporate image of the clubs that are mentioned more frequently with positive concepts can increase and gain the identity of being a respected club. On the other hand, it is evaluated that the clubs, which are mostly associated with negative concepts, can remain negatively in the minds, their image may be damaged so that it is difficult to correct and it may take many years for the negativity to be erased.

Giriş

Spor dünyasında kitlelere aktarılamayan sportif olaylar herhangi bir değer taşımamaktadır. Özellikle sporun toplum dinamikleri üzerinde oluşturduğu etkiler, kitle iletişim araçlarının ilgisini sporun üzerine yoğunlaştırmıştır (Talimciler, 2001, s. 269). Bu durum medyayı sporun tamamlayıcısı ve ayrılmaz bir parçası konumuna getirmiştir. Kitle iletişim araçları içerisinde gazeteler birçok bilgiyi eş zamanlı olarak okuyuculara sunabilen önemli medya araçlarıdır.

Baskı teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle gazetelerin ayrı başlıklar altında farklı birçok bilgiyi ilgileri doğrultusunda okuyucuya doğrusal olmayan şekilde okuma imkânı vermesi, okuyucuların ilgi duydukları bilgiye kolayca ulaşmalarını sağlamıştır. Böylece geçmişten günümüze gazetelerin yaygın şekilde kullanılmasına imkân tanınmıştır (Golovchinsky ve Chignell, 1997).

Gazetelere ek olarak çıkarılan yalnızca spor haber ve yorumlarına yer veren spor gazeteleri yayıma başlamıştır. Bu gazeteler spor kamuoyunu bilgi aktararak aydınlatma ve etkileme sorumluluğunu üstlenmiştir (Alay, 2001). Spor gazetelerinin gündeminde sporla ilgili gelişmeler ve olaylar vardır. Bu gündemde genel olarak güncel müsabaka sonuçları, müsabakalarda meydana gelen pozisyonlar, müsabakalardaki oyuncular, hakemler, antrenörler ve transfer haberlerinin yanı sıra sporcuların özel hayatları da yer alabilmektedir (Evans vd., 2020). Spor gazetelerinde bulunan müsabaka analizleri ve yorumları, yazarların köşe yazıları, sıkça güncellenerek sunulan son dakika haberleri, özgün haberler ve anlık olarak aktarılan sonuçlar ile hiper-metinsellikte beraber internet sitesi aracılığıyla bilgiye erişme imkânı, spor gazetelerini daha çekici hâle getirmektedir (Çevikel, 2007).

1970 ve 1980’li yıllarda spor haberlerine gazetelerin arka sayfalarında yer veriliyorken, 1990’lı yıllardan sonra gazetelerin 4 büyük futbol kulübü olarak adlandırılan *Fenerbahçe*, *Galatasaray*, *Beşiktaş* ve *Trabzonspor*’un haberlerinin yer aldığı “futbol gazetelerine” dönüştüğü görülmektedir (Özsoy, 2011a). Neredeyse tüm spor köşe yazarları derbi maçlarla ilgili analizlerini ve yorumlarını kaleme almaktadırlar. Ayrıca, çok daha geniş oranda okuyucuya/taftara hitap edebilen spor yazarlarının ifadelerini bazı sorumluluklar çerçevesinde sunmaları gerekliliği göz ardı edilmemelidir. Zira köşe yazıları, taraftarların tutumlarını etkileyebilmekte ve karşılaşma anında taraftar tutum ve davranışlarında birtakım farklılıklara neden olabilmektedir (Çalışkan vd., 2018). Özellikle popüler spor dalları alanında yapılan haberlerde kullanılan üslup, spor içerisindeki paydaşlar arasında önemli sonuçlar doğurmaktadır (Gökulu, 2008).

İnsanın tutum ve davranışlarının yönlendirilmesinde önemli derecede rolü olan medyanın toplum üzerinde birtakım olumlu ve olumsuz yönleri bulunmaktadır. Türkiye’de yazılı medyada yer alan spor haberlerindeki manşet ve haber başlıklarında provokatif bir dil kullanıldığı, taraftarlar arası gerginliğin körüklendiği, şiddetin beslendiği ve yaygınlaştırıldığı bilinmektedir. Ancak, futbolun şiddet üzerine tahsis edildiği ve bu branşla ilgili ifadelerin şiddete yönlendiren bir dil üzerinden yürütüldüğü göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur (Ulus, 2013). Ayrıca medyanın tiraj ve reyting uğruna taraftarları şiddet ve saldırganlığa yönlendirdiği; özellikle spor köşe yazarları ve medyasının günümüzde spor ortamında hızla artan holiganizm kavramında en çok etkiye neden olduğu bilinmekle beraber, spor gazetelerinde atılan manşetler, sayfa düzenleri, kullanılan dil ve üslupla müsabakaların birer savaş, var olma ya da kahramanlık mücadelesi gibi yansıtılması taraftarları büyük oranda fanatizme, şiddet ve saldırganlığa yönlendirmektedir (Mil ve Şanlı, 2015). Rekabetin ortaya çıkardığı gerilimi kulüp yöneticileri, oyuncular, taraftarlar, spor yorumcuları ve diğer tüm paydaşlar farklı yollarla ifade etmektedirler. Medya önünde teknik ekip, yöneticiler, oyuncular ve taraftarlar hakkındaki düşünceler aktarılırken kullanılan ifade tarzı spor kamuoyunu

etkilemekte ve nefret içeren söylemlerle spor ortamında yıkıcı bir etki oluşturabilmektedir (Çalışkan vd., 2018).

Kulüp yöneticilerinin yanı sıra spor gazeteciliğinin de şiddet ve saldırganlığın ortaya çıkmasında etkin olduğunu bildiren TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) raporunda kulüp yöneticileri ve medyanın futbol takımlarını “başarıya şartlandığı” ifade edilmiş, “futboldaki şiddetin en önemli kaynağının iyi takım-kötü sonuç çelişkisi” olduğu vurgulanmıştır (TBMM, 2005). Yine TBMM raporunda Ersun Yanal’ın, “Spor programlarında ve gazetelerde yapılan hunharca eleştirilerin tarafları olumsuz yönde etkilediği”, Yılmaz Vural’ın “Basın ve yayın kuruluşlarında çalışıp kulüp temsilcisi gibi davranan kişilerin ve verilen kararların adaletsiz olmasının önemli bir unsur olduğu” ve eski Türkiye Futbol Federasyonu Başkanı Haluk Ulusoy’un “Şiddetin ana kaynağının kültürel yapı olduğu, yönetici, antrenör, futbolcu ve yorumcuların yaptıkları yorumların şiddeti körüklediği” söylemleri dikkatleri üzerine toplamaktadır (TBMM, 2005). Sporda şiddet, haksız rekabet, teşvik primi ve şike gibi iddiaların araştırılması amacıyla kurulan TBMM Araştırma Komisyonu’nun raporunda ise müsabakalardan önce spor medyası tarafından “savaşmak”, “zafer kazanmak”, “parçalamak” ve “ölümüne oynamak” gibi ilgi çekici başlıklar kullanıldığı ve bunların taraftarlarda etki oluşturduğuna vurgu yapılarak “spor gazeteciliği mesleğine ciddiyet, sorumluluk, sahiplenme duygusu aşılması için spor gazetecisi olabilme kriterleri getirilmesi” gerekliliği düşünülmüştür (TBMM, 2005). Küçük (1998), yürüttüğü araştırmasında derbi maçlarla ilgili spor haberleri sunulurken yazılı basında çoğunlukla askerî terim ve ifadelerin kullanıldığını; bundan kaynaklı olarak da bu haftalarda seyirci, sporcu ve yöneticilerin saldırgan davranışlar gösterme eğilimlerinin daha fazla olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde, Özsoy ve Ekşioğlu (2009) tarafından yapılan Türkiye’de spor haberciliğinin etik unsurlarını ve medyada yapılan etik ihlallerin araştırıldığı çalışmada, spor ortamındaki gerilime medyanın neden olduğu, sporda şiddete yönlendirecek yayınların servis edildiği ve bireylerin hakaret içeren ifadelerle fikir ve düşüncelerini ilettikleri belirtilmiştir.

Tüm bu olumsuz etkilerinin yanında medyanın elbette birtakım yadsınamaz olumlu yönleri de bulunmaktadır. Medya aracılığıyla kamuoyunda oluşan şeffaflık, zaman zaman tarafları daha dikkatli olmaya yönlendirebilmekte ve etik anlayışın kazanılması sağlanabilmektedir. Ayrıca medya aracılığıyla kamuoyuna duyurulan olumsuzluklar baskı ile nispeten düzeltilebilmekte, sporla bağlantılı kurum ve kuruluşların görevlerini daha titiz ve hızlı bir şekilde yapmalarına katkı sağlanmaktadır (Mil ve Şanlı, 2015). Ayrıca sporcular, içinde buldukları toplumdan etkilenip destekleyici veya tepki olarak değerlendirilen davranışlarda bulunabilmektedirler. Bu etkilenmeler, sporcunun toplumla ilişkilerini içselleştirdiği anlamına gelmektedir. Spor gazeteleri bu tarz haberlere yer verip sporcuların pozitif kişilik özelliklerine vurgu yapmaktadır. Böylece, sporcuların toplum tarafından benimsenip desteklenmesine, “iyi insan” olarak tanınmasına katkı sağlanmaktadır. Ayrıca, spor haberlerine yer veren gazetelerin sporcunun başarısının yanı sıra kamuoyu tarafından genel kabul görmüş konulardaki olumlu davranışlarını da öne çıkarması, sporcu hakkında olumlu düşünceler oluşmasında pozitif etki oluşturmaktadır (Lewis ve Weaver, 2015).

Bu örneklerden görüldüğü üzere medyanın toplum üzerindeki etkisinin kabul edilmesi kaçınılmazdır. Özellikle gazetelerde ele alınan haberlerin okuyucuya ulaştırılması sürecinde olumlu ve olumsuz kavramların kullanım şekilleri ve yoğunlukları spor yöneticilerini, sporcuları ve izleyicileri olumlu veya olumsuz olarak etkilemektedir. Diğer önemli bir konu da kullanılan kavramların spor kulüpleri üzerinde bırakacağı etkilerin sonuçlarının sorgulanmasıdır. Olumlu olarak anılan bir spor kulübünün kurumsal imajının artacağı ve toplum tarafından saygın bir kulüp olarak görüleceği düşüncesi; olumsuz kavramlarla anılan kulübün ise imajının zayıflayacağı ve toplum tarafından kabul görmeme, taraftar desteğini kaybetme veya spor dünyasında olumsuz değerlendirilme algısı, kulüp politikalarının önemli

bir bölümünü kapsadığı düşünülmektedir. Nitekim, Beccarini ve Ferrand (2006) etkili bir kulüp imajının bilet satışları ve taraftar memnuniyeti üzerinde önemli etkiye sahip olduğunu belirtirlerken; Alves ve Raposo (2010) ise spor kulüplerinin çeşitli gelirler sayesinde kurumsal imajlarının arttığını ifade etmişlerdir. Görüldüğü üzere kulüp imajı ve gelirleri arasında ilişkiler olumlu yöndedir. Taraftarların müsabakalara katılımını arttırmak ve sadık bir taraftar kitlesi elde etmek için kulüp imajı, kulüplerin her zaman üzerinde durması gereken en önemli unsurlar arasında yer almaktadır (Kwak ve Kang, 2008). Sonuç olarak; imajını arttırarak taraftarın memnuniyetini kazanan ve müsabakalara daha fazla taraftarın katılımı neticesinde bilet satışlarında artış sağlayan kulüpler daha fazla gelir elde edilebilecektir. Öte yandan elde edilen gelirlerle de kulüp imajının arttırılması için gerekli harcamalar yapılabilmesine imkân tanınmış olacaktır.

Alan yazında yer alan çalışmalarda kulüp imajı, imajı etkileyen faktörler, imajın taraftar davranışları üzerine etkileri ve kulüplerin imaj çalışmaları konularının ele alındığı görülmüştür. Kulüp imajının farklı açılardan ele alındığı bu çalışmalarda çeşitli sonuçlar ortaya konulmuştur. Örneğin; Yılmaz ve Öcel (2022), saha içinde kazanılan her başarının kulüp imajı ile taraftar sayısını arttıracığını, spor kulüplerinin bu etkenlere önem verecek şekilde stratejiler oluşturmalarının başarıyı kalıcı hâle getirmelerini sağlayacağını, kulüp imajının taraftarların lisanslı ürün satın alma davranışı üzerinde anlamlı etkisinin bulunduğunu ve bu davranışı en çok etkileyenin saha içi performans olduğunu, taraftarların lisanslı ürün satın alarak finansal açıdan takımlarına destek olduklarını ifade etmişlerdir. Han ve Polat (2022), lisanslı ürün satın alma değişkeniyle kulüp imajı arasında düşük ve orta düzeyde pozitif yönlü ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Yılmaz (2021), çalışmasında cinsiyet, eğitim durumu, lisanslı ürün satın alma durumu ve aylık gelirin kulüp imajı üzerinde etkili olmadığını, bekâr katılımcıların kulüp imajına daha çok önem verdiklerini, yaş değişkeniyle kulüp imajı arasında negatif yönde düşük düzey anlamlı ilişki olduğunu tespit etmiştir. Dinçer (2019), cinsiyet ve yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılaşma olmasa dahi erkek taraftarların takımlarına daha fazla duygusal his beslediği, yüksek lisans mezunu olanların takım imajlarının düşük olduğu sonuçlarına ulaşmıştır. Kural ve Eraslan (2023), marka sadakatinin kulüp imajı üzerinde etkisinin olduğunu vurgulamışlardır. Polat vd. (2019), Beşiktaş taraftarlarının takım imajı algılarının Galatasaray ve Fenerbahçe taraftarlarına göre yüksek olduğu, bunda çalışmanın yapıldığı zaman dilimindeki sportif başarının etkisinin olabileceği, marka imajının şirketleşen ve büyümek isteyen kulüplerin dikkat etmesi gereken konular arasında yer aldığı, fakat spor kulüplerinin marka imajı ve sadakatinin arttırılmasında zayıf kaldıkları değerlendirmelerinde bulunmuşlardır. Anşin ve Acar Şentürk (2020), toplumu etkilemek ve taraftar sayısını arttırmak isteyen spor kulüplerinin hayırseverlik faaliyetlerine bütçe ayırdıklarını, hayırseverlik faaliyetlerinin spor kulüplerinin imajı üzerinde güçlü ve pozitif etki oluşturduğunu vurgulamışlardır.

Alan yazında spor köşe yazılarının fonksiyonları ile yazıların okuyucular tarafından nasıl değerlendirildiği de incelenmiştir. Özmaden (2004), spor medyasının futbol seyircilerini saldırganlığa iten başlıca nedenlerden biri olduğunu, seyircilerin futbol paydaşlarını hedef alan kışkırtıcı beyan ve yazılardan daha olumsuz etkilendiklerini, seyirci saldırganlığında medyanın olumsuz etkilerinin basın mensupları tarafından da söylendiğini ve spor medyasının saldırganlık üzerindeki etkilerinin eğitim seviyesine göre farklılaştığını bildirmiştir. Arıkan (2007), çalışmasında futbol sahalarında yaşanan şiddetin başlıca sorumlusu olarak medyanın görüldüğü sonucuna ulaşmıştır. Özsoy (2009), spor medyası hakkında olumsuz görüşlerin ağırlıkta olduğunu, spor medyasının ticari kaygılar nedeniyle futbolla daraltıldığını ve neredeyse futbol medyasına dönüştüğünü, medyanın tarafsız yayın yapmadığını ve inandırıcılığını kaybettiğini, spor medyası imajının günden güne tahrif olduğunu, taraflı olduğunu söylemekten kaçınmayan yazar ve yorumcuların şiddetin körüklenmesi ve hatta çatışmaya varan davranışlar sergilenmesinin nedenlerinden olduğu vurgusunda bulunmuştur.

Özsoy (2011b), spor basınının kendine özgü ve özgür bir ortamının olduğunu, içeriklerde çeşitli söz dizileri, kalıp ile metaforların kullanıldığını, rekabetin düşmanlığa dönüşmesine sebep olacak ve gerginliği arttıracak dil tercih edildiğini, yalnızca renkli bir anlatım uğruna seçilen militarist ve savaş metaforlarının sahalardaki şiddetin meydana gelmesine zihinsel altyapı hazırladığını, bazı gazetecilerin spor medyasının şiddeti özendirilen yayınlarıyla ilgili özeleştirici yaptıklarını hatırlatarak temeli dostluk ve barış olan sporun genç bireylerin zihinlerine olumsuzluklarla yerleşmemesi için spor medyasının önemli sorumluluklarının bulunduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Çalışkan vd. (2018), spordaki rekabet ve sonuç odaklı düşünce nedeniyle sporun barışçıl ve bütünleştirici olumlu fonksiyonlarının unutulduğunu, paydaşların kutuplaştıran davranışları sıklıkla sergilediğini, tarafların çeşitli medya araçları vasıtasıyla oluşan gerilimleri nefret boyutunda dile getirdiklerini, spor köşe yazarlarının söylemlerinde şiddet-nefret içerikli metaforların yer aldığını ve nefret ortamının oluşmasına sebebiyet verecek unsurların sıkça kullanıldığını, spor köşe yazarları daha önceki yıllarda okuyucularına daha çok olumlu mesaj verirken artık köşe yazılarında nefret ve şiddet içerikli ifadelerin daha fazla yer aldığını belirtmiş, sporun pozitiflik ruhuna uygun olarak spor medyasının yeniden tesis edilmesinde tüm paydaşların sorumluluk bilinç ve düşüncesiyle hareket etmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Karaküçük ve Yenel (1999), köşe yazılarında en çok futboldan bahsedildiğini, spor köşe yazarlarının %63.5'inin okuyucularına pozitif, %36.5'ininse negatif mesaj veren yazılar kaleme aldıklarını ve bunun gazetelere göre farklılaştığını, köşe yazılarındaki pozitifliğin okuyucuların şiddeti özendirerek ve meşru gösterecek şekilde yönlendirilmemesine katkı sağladığını, okuyucuların okuduklarından etkilendiklerini, yazıların okuyucuyu etkilemesinin yanında okuyucu tercihlerinin de köşe yazılarını ve hatta gazeteleri etkileyerek şekillendirebildiğini ifade etmiştir.

Çalışmanın Amacı

Köşe yazarları ve yazarların kaleme aldıkları yazılar, gazetelerin en çok takip edilme sebeplerinden biridir. Öyle ki, köşe yazarı gazetesini değiştirirse dahi okuyucu takibi bırakmamakta, yazarın yazılarını düzenli ve sürekli olarak okumayı sürdürmektedir. Okuyucusu ile yazıları aracılığıyla bağ kuran köşe yazarları, yazılarında ele aldıkları konuları kendi perspektiflerinden değerlendirmektedirler. Bu değerlendirmeler bazen olumlu, bazen olumsuz olabilmekte ve bunlar okuyucu üzerinde çeşitli etkiler meydana getirmektedir. Bu etkilenmeler dolayısıyla köşe yazarlarının toplumun yönlendirilmesinde tesirinin olduğu ve köşe yazılarının toplumun düşünce yapısını yansıtan özellikleri bulunduğu ifade edilebilir.

Bu çalışmada, Türkiye'de yayım yapan 5 gazetenin sporla ilgili tüm yazarları ve onların 2017-2021 yılları arasında yayımlanan yazıları ele alınarak bütünü yansıtan bir çalışmanın ortaya konulması amaçlanmıştır. Türkiye'de 4 büyük kulüp olarak adlandırılan *Fenerbahçe*, *Galatasaray*, *Beşiktaş* ve *Trabzonspor*'un hangi kavramlarla birlikte anıldıkları, bu kavramlar arasında kulüpler arası farklılık veya benzerliklerin olup olmadığı incelenmiştir. Ayrıca araştırma kapsamında bu kulüplerle ilgili aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır;

- Yıllara göre takımlardan bahsedilme sayısı ve oranları nedir?
- Olumlu ve olumsuz kavramların takımlarla birlikte bahsedilme sayısı ve oranları nedir?
- Olumlu ve olumsuz kavramlardan en çok ve en az vurgulananlar nelerdir?
- Olumlu ve olumsuz kavramların spor kamuoyuna etkileri nelerdir?
- Olumlu ve olumsuz kavramlarla bahsedilmelerinin kulüp imajına etkileri nelerdir?

Yöntem

4 büyük kulüp olarak bilinen takımların köşe yazılarında olumlu ve olumsuz kavramlarla birlikte anılma durumlarını ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinde doküman incelemesi kullanılmıştır.

Veri Kümesi

Çalışmayı gerçekleştirmek üzere Türkiye’de yayım yapan ve 31.12.2021 itibariyle tirajı en yüksek 5 gazetede yazan tüm köşe yazarlarının 01.01.2017 ile 31.12.2021 tarihleri arasındaki 11793 köşe yazısı elde edilmiştir. 4 büyük kulübün geçtiği yazıları tespit etmek amacıyla yazılar içeriklerine göre *Fenerbahçe*, *Galatasaray*, *Beşiktaş* ve *Trabzonspor* anahtar sözcüklerine göre sorgulanmıştır. Sorgu sonucu 11793 köşe yazısından çalışmanın veri kümesini oluşturan 9862 köşe yazısına ulaşılmıştır.

Gazeteler ile kullanılan yazar ve köşe yazısı sayılarına ilişkin bilgilerin sunulduğu Tablo 1’de görüldüğü üzere 31.12.2021 itibariyle tirajı en yüksek ve en düşük gazeteler Sabah (191195) ve Milliyet’tir (119469). Yazar sayısı en fazla ve düşük olan gazetelerin Milliyet (15) ve Hürriyet (6) olduğu görülmüştür. Ayrıca en çok köşe yazısı bulunan gazete Milliyet (3348), en azsa Sözcü’dür (314). Buna ek olarak ağırlıklı olarak futbol (6709), basketbol (827) ve voleybol (162) spor branşları köşe yazılarında konu edinilmiştir.

Tablo 1: Gazete Adları ve Tiraj Bilgileri, Kullanılan Yazar ve Köşe Yazısı Sayıları

	Sabah	Hürriyet	Sözcü	Türkiye	Milliyet	
Tiraj	191195	188443	174288	128818	119469	802213
Yazar Sayıları	14	6	8	9	15	52
Köşe Yazısı Sayıları	2930	1148	314	2122	3348	9862

Veri Toplama ve İşleme

Çeşitli alt aşamalardan meydana gelen bu çalışmada yürütülen işlemlere ait akış, genel hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir;

- Çalışmada kullanılacak gazeteler belirlenir,
- Çalışmada kullanılacak yazarlar belirlenir,
- Yazarların yazı bilgileri web sitelerinden alınır ve sonrasında içerikleri alınmak üzere veri tabanına kaydedilir,
- Yazı içerikleri web sitelerinden alınır ve sonrasında işlenmek üzere veri tabanına kaydedilir,
- Yazıları oluşturan kelimeler Türkçe Doğal Dil İşleme Kütüphanesi olan Zemberek ile çözümlenir,
- Zemberek tarafından kök/gövdesi tespit edilemeyen kelimeler manuel incelenir,
- Yazımdan kaynaklı olarak kök/gövdesi belirlenemeyen kelimeler manuel düzenlenir,
- Kısaltma veya farklı kullanımlar manuel olarak düzenlenir,
- Kurallar belirlenir ve işletilir,
- Olumlu-olumsuz kavramlarla takımların birlikte geçme durumları tespit edilir.

Çalışma kapsamına alınacak gazetelerin belirlenmesinde tiraj sayıları dikkate alınmıştır. Gazetelerin 31.12.2021 tarihindeki tiraj sayılarına bakılarak Türkiye’de yayım yapan ve en yüksek tiraja sahip 5 gazete ile çalışma gerçekleştirilmiştir. 01.01.2017 ile 31.12.2021 aralığındaki tüm spor yazarlarının tüm yazıları gazetelerin resmî internet sitelerinden geliştirilen yazılımla alınarak çalışmaya dahil edilmiştir.

Veri miktarı göz önünde bulundurularak köşe yazılarının gazetelerin web sitelerinden alınması ve bunların işlenmesi için gerekli zaman, manuel yöntemler yerine çalışmanın bilgisayar bilimini de içine alarak multidisipliner yaklaşımla yürütülmesini zorunlu hâle getirmiştir. Bu sebeple verilerin toplanmasından işletilmesine ve sonuçların elde edilmesine kadar olan işlemler, bu çalışma için *Visual Studio* ortamında ve *C#* dilinde geliştirilen yazılımla gerçekleştirilmiş ve veriler veri tabanında tutulmuştur.

Çalışmada 5 gazete ve buna bağlı olarak 5 farklı web sitesi şablonu bulunduğundan her bir gazete kaynak kodunu ayrı ayrı çözümlenecek kodlama yapılmıştır. Köşe yazarlarının yazı listesi web sayfalarında farklı şekillerde sunulmaktadır. Örneğin Sabah gazetesinde yazarın bütün yazıları tek sayfada verilmekteyken, Hürriyet ve Milliyet'te bir sayfada 8 yazı, Sözcü'de yıl ve aya göre tasnif edilmiş hâlde, Türkiye'de ise sayfa başına 30 yazı formatında ve sayfa sayfa verilmektedir. Köşe yazılarının alınması 2 aşamada gerçekleştirilmiştir; yazı bilgilerinin alınması ve köşe yazılarının alınması. İlk olarak gazetelerdeki yazıları elde etmek için geliştirilen yazılımla her bir yazar için sayfalar tek tek gezilerek köşe yazılarının bilgilerinin alınması süreci tamamlanmıştır ve alınan köşe yazıları bilgileri veri tabanında tutulmuştur. Köşe yazıları bilgilerinde "Köşe Yazısının Başlığı", "Yazı Tarihi" ve "Yazı Linki" bulunmaktayken yazı içeriği yer almamaktadır. Bu sebeple ikinci aşamada yine geliştirilen yazılımla 5 farklı gazetenin köşe yazılarının tek tek gezilerek içerikleri elde edilmiş ve veri tabanına işlenmek üzere kaydedilmiştir.

Verilerin toplanma sürecinden sonra veri tabanında kayıtlı yazı içerikleri Türkçe Doğal Dil İşleme Kütüphanesi olan Zemberek ile çözümlenmiştir (Zemberek, 2015). Zemberek, yalnızca kelime kök/gövdesinin tespitinde ve kelimenin içinde olumsuzluk ekinin bulunmasının kontrolünde kullanılmıştır.

Zemberek'in büyük ölçüde kelimelerin kök/gövdelerini belirleyebildiği tespit edilmiştir. Buna karşın kelimenin kök/gövdesinin belirlenememesi işleminin bazılarının Zemberek'le alakalı olduğunu bazılarının ise yazımdan kaynaklandığını söylemek gerekir. Örneğin Zemberek, "Fenerbahçe" kelimesini çözümlenememiştir. "Fenerbahçe" gibi diğer kelimelerden de kök/gövdesi tespit edilemeyen kelimelerden anlamlı olanların kök/gövdeleri manuel olarak düzenlenmiştir. Diğer bir sorunsuz bazı köşe yazarların bazı takımlar için kısaltma veya farklı kullanım şekilleri tercih etmeleridir. Örneğin "Fenerbahçe" yerine "F.B", "FB", "F. Bahçe", "F.Bahçe", "Fener Bahçe", "FenerBahçe" veya "Fener" kullanıldığı görülmüştür. Bu ve bunun gibi diğer kelimelerde de gerek Zemberek'in kök/gövdesini tespit edemediği gerek yanlış yazım sonucu ortaya çıkan kullanımlar gerekse de diğer farklı şekillerde ortaya çıkan ve kök/gövdesi tespit edilemeyen fakat anlamlı olan kelimelerin tümü manuel düzenlenmiştir.

Çalışma için oluşturulan kurallar yalnızca Tablo 2'de sunulan üst kavramlar için değil alt kavramları için de uygulanmıştır. Bu kurallardan ikisi şöyledir; kelimedenden sonra gelen kelime "değil", "yok", "dışı" ise veya kelimedenden sonraki kelime içerisinde olumsuzluk eki bulunuyorsa ilgili kelimenin nasıl değerlendirileceğinin belirlenmesidir. Buna bir örnek vermek gerekirse "hoşgörü" kelimesi tek başına olumlu kavram grubundayken "hoşgörü yok" veya "hoşgörü bulunmuyor" şeklinde kullanıldığında olumlu kavram olarak değerlendirilmemiştir. Diğer bir kural olan kelimenin kendi içerisinde olumsuz ek bulunduğu nasıl davranılacağı ise şu şekilde örneklendirilebilir; "hoşgörü", olumlu kavramken "hoşgörüsüz" şeklinde kullanıldığında olumlu kavram olarak kabul edilmemiştir. Benzer şekilde "aldatmak", "aldat" üst kavramında yer alan olumsuz kavramken "aldatmaz" veya "aldatmadı" olarak kullanıldığında olumsuz kavram olarak değerlendirilmemiştir. Doğal Dil İşleme teknikleri çerçevesinde işletilmek üzere, olumsuz kelimelerin ve Zemberek ek zincirinde olumsuzluk eklerinin belirlenmesi için oluşturulan kurallara ait kodlamalar geliştirilen yazılımda yapılmıştır.

Köşe yazılarının alınması, çözümlemenin bitmesi, manuel müdahaleler ve kuralların işletilmesinin ardından belirlenen kavramların köşe yazılarında ilgili takımlarla birlikte geçmeleri veri tabanındaki tablolar üzerinde yürütülen SQL (Structured Query Language-Yapılandırılmış Sorgu Dili) ifadeleriyle tespit edilmiş ve çalışmada sunumu yapılan verilerin bulunduğu tablolar ile kelime bulutu elde edilmiştir.

Olumlu ve Olumsuz Kavramlar

Olumlu ve olumsuz olarak 2 gruba ayrılan kavramlar Tablo 2’de sunulmuştur. 19 olumlu üst kavram grubunda 42 alt kavram ve 23 olumsuz üst kavram grubunda 62 alt kavram bulunmaktadır. Alt kavramlar anlam yakınlığı itibariyle üst kavram gruplarında birleştirilmiştir. Örneğin *adil* üst kavramı, *adil* ve *adilane* alt kavramlarına sahiptir. Fakat yalnızca üst kavramların değil alt kavramların da yazı içeriklerinde bulunma durumları dikkate alınmıştır. Buna karşın Tablo 2 incelendiğinde bazı alt kavramların üst kavram listesinde bulunmadığı görülmektedir. Örneğin olumsuz kavramlardaki *hile* üst kavramında *hile* ve *hileli* alt kavramları vardır. Esasında *hile* üst kavramında *hile*, *hilebaz*, *hileci*, *hilekâr* ve *hileli* alt kavramları bulunmasına karşın *hilebaz*, *hileci*, *hilekâr* gibi köşe yazılarında hiç geçmeyen kavramlara tabloda yer verilmemiştir. Ayrıca, alt kavramların belirlenmesinde Türkçede var olan yapım eklerinden faydalanılmıştır. Örneğin olumsuz kavram grubunda yer alan *agresif* üst kavramının alt kavramları isimden fiil ve isimden isim türeten yapım ekleri almış hâllerine oluşmuştur. İsimden fiil türeten yapım eki olarak *agresifleşmek* ve *agresifleştirmek*, isimden isim türeten yapım eki olarak *agresiflik* elde edilmiştir.

Tablo 2: Olumlu ve Olumsuz Kavramlara Ait Bilgiler

Olumlu Kavramlar; 19 Üst Kavram; 42 Alt Kavram	Olumsuz Kavramlar; 23 Üst Kavram; 62 Alt Kavram
<ul style="list-style-type: none"> • Adalet; Adalet, Adaletli • Adil; Adil, Adilane • Ahlak; Ahlak, Ahlaken, Ahlakı, Ahlaklı • Centilmen; Centilmen, Centilmence, Centilmenlik • Doğruluk • Dost; Dost, Dostane, Dostça, Dostluk • Erdem; Erdem, Erdemli • Fair play • Hoşgörü; Hoşgörü, Hoşgörülü • Hukuk • Karakter; Karakter, Karakterli • Kibar; Kibar, Kibarca, Kibarlık • Merhamet; Merhamet, Merhametli • Saygı; Saygı, Saygılı • Sevgi • Sportmen; Sportmen, Sportmence, Sportmenlik • Şeffaf; Şeffaf, Şeffaflaşmak, Şeffaflık • Şefkat; Şefkat, Şefkatli • Tarafsız; Tarafsız, Tarafsızlık 	<ul style="list-style-type: none"> • Adaletsiz; Adaletsiz, Adaletsizlik • Agresif; Agresif, Agresifleşmek, Agresifleştirmek, Agresiflik • Aldat; Aldatıcı, Aldatmak, Aldatmaca • Argo • Dövüş; Dövüş, Dövüşmek • Düşman; Düşman, Düşmanca, Düşmanlık • Fanatik; Fanatik, Fanatiklik, Fanatizm • Hakaret; Hakaret, Hakaretimiz, Hakaretvari • Haksız; Haksız, Haksızca, Haksızlık • Hile; Hile, Hileli • Holigan; Holigan, Holiganizm, Holiganlık • Irkçı; Irkçı, Irkçılık • Kavgacı; Kavgacı, Kavgacı, Kavgalı • Kışkırt; Kışkırtı, Kışkırtıcı, Kışkırtmak • Kin; Kin, Kinci, Kindar • Küfür; Küfür, Küfürbaz, Küfürleşmek, Küfürlü • Nefret • Öfke; Öfke, Öfkeli, Öfkelenmek, Öfkelenmek • Saldırgan; Saldırgan, Saldırganlaşmak, Saldırganlık • Sinir; Sinir, Sinirli, Sinirlendirmek, Sinirlenmek • Şiddet • Şike; Şike, Şikeci • Vahşi; Vahşet, Vahşi, Vahşice

Bir sonraki bölüm olan bulgularda yıllara göre takımların bahsedildiği köşe yazısı sayı ve oranları, olumlu ve olumsuz kavramların yazılarda birlikte geçme durumları, olumlu ve olumsuz kavramlarla takımların birlikte bahsedildiği köşe yazısı sayı ve oranlarına ait veriler ile takımların hangi kavramlarla birlikte daha çok anıldığını daha açık bir şekilde ortaya koyulabilmesini sağlayan kelime bulutu sunulmuştur.

Bulgular

2017’de 1953, 2018’de 1734, 2019’da 1830, 2020’de 1816 ve 2021’de 2529 olmak üzere toplamda 9862 köşe yazısında *Fenerbahçe*, *Galatasaray*, *Beşiktaş* ve *Trabzonspor*’dan bahsedilmiştir. 4 büyük kulübün köşe yazılarında bahsedilme sayısı ve oranlarının sunulduğu Tablo 3 incelendiğinde, köşe yazılarında 2017 ve 2018 yıllarında en çok bahsedilen takımın *Fenerbahçe* (2017; f=1084, %55.50 / 2018; f=1010, %58.25), en az bahsedilen takımınsa *Trabzonspor* (2017; f=457, %23.40 / 2018; f=423 %24.39) olduğu belirlenmiştir. 2019 yılında köşe yazılarında en fazla bahsi geçen takım *Galatasaray* (f=1001, %54.70), en azsa *Trabzonspor* (f=553, %30.22) olmuştur. 2020 yılındaki köşe yazılarında en çok *Fenerbahçe*’ye (f=968, %53.30), en az *Beşiktaş*’a (f=725, %39.92) değinilmiştir. 2021 yılında en çok bahsedilen takımın *Galatasaray* (f=1257, %49.70), en az ise *Trabzonspor*’un (f=786, %31.08) olduğu tespit edilmiştir. Tüm yıllar birlikte değerlendirildiğinde en çok bahsedilen %52.99’luk oranla *Fenerbahçe*, en az bahsedilense %30.24’lük oranla *Trabzonspor* takımındır.

2017-2021 arası yılların tümünde en çok birlikte anılan takımlar *Fenerbahçe* ve *Galatasaray* (f=2662, %26.99) iken en az birlikte anılan takımlar *Beşiktaş* ve *Trabzonspor*’dur (f=1301, %13.19). Ayrıca, diğer 3 takımla en çok anılan takım *Fenerbahçe*, en az anılan takım *Trabzonspor*’dur. Öte yandan takımların köşe yazılarında toplam geçme sayısı *Galatasaray*’ın 26409, *Fenerbahçe*’nin 24310, *Beşiktaş*’ın 18889 ve *Trabzonspor*’un 12383’tür. Her ne kadar *Fenerbahçe*’nin geçtiği köşe yazısı sayısı fazla olsa da *Galatasaray*’ın köşe yazılarında toplam bahsedilme sayısı daha fazladır.

Tablo 3: Yıllara Göre Takımların Bahsedildiği Köşe Yazısı Sayıları ve Oranları

	Fenerbahçe		Galatasaray		Beşiktaş		Trabzonspor	
	f	%	f	%	f	%	f	%
2017	1084	55.50	1002	51.31	968	49.56	457	23.40
2018	1010	58.25	908	52.36	779	44.93	423	24.39
2019	929	50.77	1001	54.70	744	40.66	553	30.22
2020	968	53.30	950	52.31	725	39.92	763	42.02
2021	1235	48.83	1257	49.70	1170	46.26	786	31.08
	5226	52.99	5118	51.90	4386	44.47	2982	30.24

Köşe yazılarında hangi kavramların hangi kavramlarla daha yoğun olarak birlikte geçtiğini ortaya koymak amacıyla kavram birliktelik matrisi oluşturulmuştur. Tablo 4’te sunulan matris incelendiğinde olumlu kavramlardan *saygı* ve *sevgi* (%131.8), *dost* ve *saygı* (%127.8), *adalet* ve *saygı* (%94.3), *dost* ve *sevgi* (%76.0), *adalet* ve *hukuk* (%56.8), *adalet* ve *dost* (%48.7) ve *karakter* ve *saygı* (%46.6) kavramlarının köşe yazılarında en yoğun olarak birlikte geçen kavramlar olduğu gözlenmiştir. Buna karşın olumsuz kavramlardan *hakaret* ve *küfür* (%50.7), *düşman* ve *kavga* (%28.4), *hakaret* ve *haksız* ile *haksız* ve *kavga* (%27.4), *düşman* ve *hakaret* ile *kavga* ve *küfür* (%26.4) üst kavramlarının köşe yazılarında en yoğun olarak beraber kullanılan ikililer oldukları belirlenmiştir.

Yapılan analiz sonucunda 4 büyük kulübün olumlu kavramlarla anılma durumları Tablo 5’te sunulmuştur. Tablo 5 ve Tablo 6’da % olarak verilen oransal değer, frekansın kendi grubuna oranının % olarak karşılığını ifade etmektedir. Örneğin *adalet*, *Fenerbahçe* ile 255 kez anılmıştır ve *Fenerbahçe* ile ilgili toplam 5226 yazı bulunmaktadır. Bu durumda *adalet* kavramının % değeri *Fenerbahçe* için $= 100 * \frac{255}{5226} = 4.88$ olarak hesaplanmıştır.

Tablo 5 incelendiğinde, tüm takımların genelde *saygı*, *dost*, *adalet*, *karakter*, *sevgi*, *hukuk* ve *tarafsız* kavramlarıyla daha çok; *merhamet*, *şefkat*, *kibar*, *doğruluk*, *centilmen*, *sportmen* ve *şeffaf* kavramlarıyla daha az anıldıkları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra takım ve en çok vurgulanan olumlu kavramlar incelendiğinde *saygı* kavramıyla en çok *Galatasaray*’ın (%9.57), en az *Fenerbahçe*’nin (%7.86); *dost* kavramıyla en çok *Beşiktaş*’ın (%9.28), en az *Fenerbahçe*’nin (%8.38); *adalet* kavramıyla en çok *Trabzonspor*’un (%5.87), en az *Beşiktaş*’ın (%4.79); *karakter* kavramıyla en çok *Trabzonspor*’un (%4.19), en az *Galatasaray*’ın (%3.36); *sevgi* kavramıyla en çok *Trabzonspor*’un (%4.06), en az *Fenerbahçe*’nin (%3.50); *hukuk* kavramıyla en çok *Galatasaray*’ın (%3.54), en az *Beşiktaş*’ın (%2.53); *tarafsız* kavramıyla en çok *Trabzonspor*’un (%2.52), en az *Fenerbahçe*’nin (%1.57) birlikte anıldığı görülmüştür.

Tablo 5: Olumlu Kavramlarla Takımların Birlikte Bahsedildiği Köşe Yazısı Sayıları ve Oranları

	Fenerbahçe		Galatasaray		Beşiktaş		Trabzonspor		f	%
	f	%	f	%	f	%	f	%		
Adalet	255	4.88	283	5.53	210	4.79	175	5.87	458	4.64
Adil	72	1.38	57	1.11	54	1.23	37	1.24	135	1.37
Ahlak	60	1.15	79	1.54	45	1.03	32	1.07	111	1.13
Centilmen	82	1.57	103	2.01	95	2.17	75	2.52	69	0.70
Doğruluk	44	0.84	38	0.74	51	1.16	21	0.70	67	0.68
Dost	438	8.38	453	8.85	407	9.28	266	8.92	642	6.51
Erdem	54	1.03	54	1.06	31	0.71	21	0.70	88	0.89
Fair play	98	1.88	108	2.11	77	1.76	63	2.11	146	1.48
Hoşgörü	49	0.94	50	0.98	39	0.89	41	1.37	84	0.85
Hukuk	140	2.68	181	3.54	111	2.53	95	3.19	242	2.45
Karakter	183	3.50	172	3.36	164	3.74	125	4.19	370	3.75
Kibar	25	0.48	27	0.53	15	0.34	11	0.37	38	0.39
Merhamet	3	0.06	4	0.08	1	0.02	2	0.07	6	0.06
Saygı	411	7.86	490	9.57	351	8.00	267	8.95	782	7.93
Sevgi	183	3.50	191	3.73	160	3.65	121	4.06	321	3.25
Sportmen	27	0.52	32	0.63	28	0.64	19	0.64	74	0.75
Şeffaf	45	0.86	58	1.13	32	0.73	24	0.80	75	0.76
Şefkat	7	0.13	8	0.16	8	0.18	7	0.23	14	0.14
Tarafsız	82	1.57	103	2.01	95	2.17	75	2.52	161	1.63

Takımlarının olumsuz kavramlarla anılma frekans ve oranlarının gösterildiği Tablo 6 incelendiğinde tüm takımlar genelde *kavga*, *haksız*, *hakaret*, *sinir*, *düşman*, *öfke* ve *agresif* kavramlarıyla daha çok; *vahşi*, *argo*, *kışkırt*, *hile*, *saldırgan*, *holigan* ve *dövüş* kavramlarıyla daha az anılmışlardır. Bunun yanı sıra en çok vurgulanan olumsuz kavramlar takım bazında incelendiğinde *kavga* kavramıyla en çok *Fenerbahçe*’nin (%3.64), en az *Beşiktaş*’ın (%2.99);

haksız ile en çok *Trabzonspor*'un (%3.35), en az *Fenerbahçe*'nin (%2.74); *hakaret* ile en çok *Galatasaray*'ın (%3.58), en az *Trabzonspor*'un (%2.25); *sinir* ile en çok *Trabzonspor*'un (%3.15), en az *Galatasaray*'ın (%2.81); *düşman* ile en çok *Galatasaray*'ın (%3.22), en az *Beşiktaş*'ın (%2.17); *öfke* ile en çok *Galatasaray*'ın (%3.03), en az *Fenerbahçe*'nin (%2.53); *agresif* kavramıyla en çok *Fenerbahçe*'nin (%2.22), en az *Galatasaray*'ın (%1.52) beraber anıldığı belirlenmiştir.

Tablo 6: Olumsuz Kavramlarla Takımların Birlikte Bahsedildiği Köşe Yazısı Sayıları ve Oranları

	Fenerbahçe		Galatasaray		Beşiktaş		Trabzonspor		f	%
	f	%	f	%	f	%	f	%		
Adaletsiz	52	1.00	48	0.94	35	0.80	37	1.24	76	0.77
Agresif	116	2.22	78	1.52	67	1.53	54	1.81	192	1.95
Aldat	49	0.94	45	0.88	40	0.91	32	1.07	96	0.97
Argo	5	0.10	5	0.10	3	0.07	1	0.03	8	0.08
Dövüş	22	0.42	16	0.31	10	0.23	8	0.27	32	0.32
Düşman	153	2.93	165	3.22	95	2.17	81	2.72	245	2.48
Fanatik	50	0.96	51	1.00	38	0.87	35	1.17	77	0.78
Hakaret	145	2.77	183	3.58	109	2.49	67	2.25	280	2.84
Haksız	143	2.74	154	3.01	132	3.01	100	3.35	298	3.02
Hile	10	0.19	12	0.23	10	0.23	4	0.13	17	0.17
Holigan	12	0.23	15	0.29	9	0.21	5	0.17	20	0.20
Irkçı	27	0.52	31	0.61	28	0.64	18	0.60	46	0.47
Kavga	190	3.64	171	3.34	131	2.99	96	3.22	316	3.20
Kışkırt	13	0.25	11	0.21	13	0.30	3	0.10	11	0.11
Kin	24	0.46	32	0.63	17	0.39	10	0.34	44	0.45
Küfür	120	2.30	136	2.66	99	2.26	52	1.74	190	1.93
Nefret	38	0.73	49	0.96	31	0.71	20	0.67	70	0.71
Öfke	132	2.53	155	3.03	113	2.58	90	3.02	225	2.28
Saldırgan	11	0.21	13	0.25	10	0.23	8	0.27	19	0.19
Sinir	164	3.14	144	2.81	129	2.94	94	3.15	274	2.78
Şiddet	91	1.74	104	2.03	69	1.57	44	1.48	168	1.70
Şike	50	0.96	33	0.64	39	0.89	28	0.94	71	0.72
Vahşi	5	0.10	4	0.08	5	0.11	4	0.13	7	0.07

2017-2021 yılları arasındaki 9862 köşe yazısının analizi sonucu ortaya çıkan olumlu ve olumsuz kavramlardan meydana gelmiş kelime bulutu Şekil 1'de görülmektedir. Kelime bulutu incelendiğinde takımlar arasında farklılıklar olsa da genel itibarıyla birbirlerine yakın sonuçlar elde edildiği söylenebilir. Tüm takımlar için kelime bulutunda en çok göze çarpan başlıca 3 kavram *dost*, *saygı* ve *adalet* iken; en az görünür kavramlar *merhamet*, *vahşi* ve *argodur*. Bununla birlikte, 4 büyük kulüpte de olumlu kavramların olumsuz kavramlardan daha baskın olduğu, sonucunda da olumlu kavramların kelime bulutunda olumsuz kavramlara oranla daha görünür olarak yer aldıkları belirlenmiştir. Kelime bulutunda *Beşiktaş* ve *Trabzonspor* ile *dost*, *saygı*, *adalet*, *karakter* ve *sevgi* kavramlarının en görünür kavramlar olduğu; buna karşın

Fenerbahçe'de *sevginin* yerini *kavganın*, *Galatasaray*'daysa *karakterin* yerini *hakaretin* aldığı görülmektedir.

Şekil 1: Olumlu ve Olumsuz Kavramlardan Oluşan Kelime Bulutu

2016- 2017 ikinci yarısından ve 2021-2022 ilk yarısına kadar oynanan maçlara ilişkin verilerin sunulduğu Tablo 7'ye göre toplam 178 süper lig maçında *Beşiktaş* 349, *Galatasaray* 339, *Trabzonspor* 330 ve *Fenerbahçe* 317 puan toplamıştır. Oynanan bu maçlarda *Beşiktaş* 393, *Fenerbahçe* 389, *Galatasaray* 379 ve *Trabzonspor* 372 sarı kart almıştır. Ayrıca toplam kırmızı kart sayıları sırasıyla *Fenerbahçe* 33, *Galatasaray* 28, *Beşiktaş* 25 ve *Trabzonspor* 23 şeklindedir.

2016- 2017 ikinci yarısından ve 2021-2022 ilk yarısına kadar oynanan maçlara ilişkin verilerin sunulduğu Tablo 7'ye göre toplam 178 süper lig maçında *Beşiktaş* 349, *Galatasaray* 339, *Trabzonspor* 330 ve *Fenerbahçe* 317 puan toplamıştır. Oynanan bu maçlarda *Beşiktaş* 393, *Fenerbahçe* 389, *Galatasaray* 379 ve *Trabzonspor* 372 sarı kart almıştır. Ayrıca toplam kırmızı kart sayıları sırasıyla *Fenerbahçe* 33, *Galatasaray* 28, *Beşiktaş* 25 ve *Trabzonspor* 23 şeklindedir.

Tablo 7: Takımların Genel İstatistikleri

	Fenerbahçe	Galatasaray	Beşiktaş	Trabzonspor
Oynanan maç sayısı	178	178	178	178
Toplam puan	317	339	349	330
Toplam sarı kart	389	379	393	372
Toplam kırmızı kart	33	28	25	23
Maç başına puan	1.78	1.90	1.96	1.85
Maç başına sarı kart	2.19	2.13	2.21	2.09
Maç başına kırmızı kart	0.19	0.16	0.14	0.13

Bir sonraki bölümde çalışma bulgularından yola çıkılarak elde edilen sonuçlar ortaya konmuş, köşe yazılarında en çok birlikte geçen kavram ikilileri, genel ve takımlara göre yazılarda en çok ve en az vurgulanan olumlu ve olumsuz kavramlar ile bunların kulüp imajına etkileri değerlendirilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kitle iletişim araçlarındaki spor kulüpleriyle ilgili görüşlerin futbol kulüplerinin tüm politikaları ve diğer paydaşların satın alma niyetleri, takım sadakati, sponsorluk ve transfer gibi konular üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Tüm bu faktörler, aslında takım imajının kamuoyuna olumlu veya olumsuz yansıtılması ile ilişkilidir. Önceden sadece yazılı olarak yer alan medya, günümüzde dijitalleşmeyle beraber web siteleri aracılığı ile okuyucuya ulaşmaktadır. Böylelikle köşe yazarlarının kulüplerle ve kulüp sporcularıyla ilgili kaleme aldığı köşe yazıları kolayca takip edilebilmektedir. Buradan hareketle bu araştırmada, Türkiye’de yayım yapan 5 gazetenin sporla ilgili tüm yazarları ve onların 2017-2021 yılları arasında yayımlanan yazıları ele alınmış, belirlenen 19 olumlu ve 23 olumsuz kavramın spor köşe yazılarında 4 büyük kulüple (*Fenerbahçe*, *Galatasaray*, *Beşiktaş* ve *Trabzonspor*) birlikte anılma durumları, Doğal Dil İşleme teknikleri ve *Visual Studio* ortamında C# dilinde geliştirilen yazılımla elde edilerek incelenmiş ve konunun geniş bir açıyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca kulüp imajı açısından kitle iletişim araçları tarafından medya ortamlarında olumlu veya olumsuz bahsedilmelerinin takımlar üzerinde ne gibi etkileri olabileceği tartışılmıştır.

Günümüzde medyanın gücü yadsınamaz bir gerçektir. Kitlelere kolaylıkla ulaşabilen ve kitleleri etkisi altına alabilen medyanın bütün organlarının görevi elbette tarafsız haber aktarmaktır. Medyada kötü olarak anılmanın neticesinde futbol takımı, sporcu, taraftar, yönetici ve diğer tüm paydaşlar adına kamuoyunda olumsuz bir durum ve kanaat oluşacak, bu da kulüp imajının zedelenmesini beraberinde getirecektir. Ayrıca sadece ülkemizle sınırlı kalmayıp tüm dünya basınına bu imajın yansımalarının spor kulübüne ve paydaşlarına her anlamda olumsuz etkileri olacaktır.

Çalışma sonucuna göre sırasıyla futbol, basketbol ve voleybol branşlarına köşe yazılarında daha çok yer verilmiştir. Geçmişten günümüze tüm dünyada popülerliğini hâlâ devam ettirmesinden, seyirci kitlesinin diğer spor branşlarına nispeten daha fazla olmasından ve maddi nedenlerden kaynaklı olarak futbola köşe yazılarında daha yoğun yer verildiği söylenebilir.

Olumlu ve olumsuz kavramların köşe yazılarında beraber geçme oranları incelendiğinde *saygı* ve *sevgi* kavramlarının en yoğun birlikte bulunan kavram ikilileri olduğu belirlenmiştir. Bunu *saygı* ve *sevgi*, *dost* ve *saygı*, *adalet* ve *saygı*, *dost* ve *sevgi*, *adalet* ve *hukuk*, *adalet* ve *dost*, *karakter* ve *saygı*, *hakaret* ve *küfür*, *düşman* ve *kavga*, *hakaret* ve *haksız*, *haksız* ve *kavga*, *düşman* ve *hakaret*, *kavga* ve *küfür* ikilileri takip etmiştir.

En çok vurgulanan olumlu kavramlar sırasıyla *saygı, dost, adalet, karakter, sevgi, hukuk* ve *tarafsız* iken; en az vurgulananlar *merhamet, şefkat, kibar, doğruluk, centilmen, sportmen* ve *şeffaftır*. En çok vurgulanan olumsuz kavramlar ise *kavga, haksız, hakaret, sinir, düşman, öfke* ve *agresif*; en az vurgulananlar *vahşi, argo, kışkırt, hile, saldırgan, holigan* ve *dövüştür*. Gerek fiziksel gerekse dijital ortamda köşe yazıları takım taraftarlarının takibi altındadır. Köşe yazılarında olumsuz kavramlara daha çok yer verilmesi, takımlarına koşulsuz şekilde bağlı olan taraftarlar üzerinde daha fazla olumsuz etkiler oluşturabilir. Futbolun kurumsal olarak kuralları içinde olan *saygı, hukuk* ve *tarafsızlık* gibi kavramların köşe yazılarında daha fazla geçmesinin de ötesinde *merhamet, şefkat, kibar, centilmen* ve *şeffaflık* gibi esasında bizzat takım üyelerine atıfta bulunan kavramların köşe yazılarında daha az geçiyor olması, oyuncuların bu duygu ve davranışlarına yönelik vurguların daha fazla yapılması ve bunların öne çıkarılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bir futbol takımı kurumsal olarak kural gereği saygılı, adaletli veya tarafsız olmak zorundadır. Ancak, aynı zamanda takımın her bir üyesinin merhametli, şefkatli, kibar ve centilmen olması da beklenmektedir. Başka bir deyişle, takımın imajını o takımın üyeleri belirler. Günlük ve genel kullanımda merhametli, şefkatli, kibar veya centilmen bir takımdan bahsedilmez; merhametli, şefkatli, kibar ve centilmen kişilerden bahsedilir. Bu anlamda kulüp yöneticilerinin ve antrenörlerin “ne pahasına olursa olsun kazanma” felsefesinin takım üyeleri üzerinde baskı oluşturduğu, olması gereken olumlu kavramlardan sporcuları uzaklaştırdığı ve olumsuz kavramların ortaya çıkmasına sebebiyet verdiği, bunun da takım imajının olumsuz etkileyeceği kanaatine ulaşılabilir. Daha çok kişisel olarak değerlendirilebilecek olumlu kavramların daha az bahse konu olması, takım yöneticilerinin sporcularda olması gereken değerlere yeterince yer vermemelerinden veya öne çıkarmamalarından kaynaklanabilir.

En çok vurgulananlardan *saygı, dost, adalet, karakter, sevgi, hukuk* ve *tarafsız* olumlu kavramlarının en fazla hangi takımla anıldığı incelendiğinde *Galatasaray*'ın *saygı* ve *hukuk* ile, *Beşiktaş*'ın yalnızca *dost* ile, *Trabzonspor*'un *adalet, karakter, sevgi* ve *tarafsız* ile anıldıkları; buna karşın *Fenerbahçe* ile diğer takımlardan daha fazla bahsedilen olumlu kavram olmadığı görülmüştür. En çok vurgulanan olumsuz kavramlardan *kavga, haksız, hakaret, sinir, düşman, öfke* ve *agresif*in en fazla birlikte anıldığı takımlar incelendiğinde ise *Fenerbahçe*'nin *kavga* ve *agresif* ile, *Galatasaray*'ın *hakaret, düşman* ve *öfke* ile, *Trabzonspor*'un *haksız* ve *sinir* ile anılmalarına rağmen *Beşiktaş* ile birlikte daha fazla bahsedilen olumsuz kavram tespit edilmemiştir. 2016- 2017 ikinci yarısından ve 2021-2022 ilk yarısına kadar oynanan toplam 178 süper lig maçında *Fenerbahçe*'nin 33, *Galatasaray*'ın 28, *Beşiktaş*'ın 25 ve *Trabzonspor*'un 23 kırmızı kartı olmasının bu sonucu desteklediği söylenebilir. Ortalama değerler itibariyle gerek takımlar ayrı ayrı gerekse de tüm takımlar birlikte değerlendirildiğinde köşe yazılarında olumlu kavramların olumsuz kavramlardan daha fazla yer aldığı görülmüştür. Ortalamalara takım bazlı bakıldığında olumlu kavramlarla anılma ortalaması en yüksek olan takımın *Trabzonspor*, en düşük olan takımın *Fenerbahçe*; olumsuz kavramlarla bahsedilme ortalaması en yüksek *Galatasaray*'ın ve en düşükse *Beşiktaş*'ın olduğu görülmüştür. Olumsuz kavramlarla anılan takımlar yalnızca marka değerlerinin zarar görmesiyle kalmayıp toplumun diğer üyelerinin dışlamasıyla da karşı karşıya kalabilecekleri söylenebilir. Ayrıca o takımın mensubu olan sporcular sosyal medyada da ırkçılık, tehdit, taciz, küfür, suçlama, iftira ve dedikodulara maruz kalabilmektedir. Öte yandan olumlu olarak anılan takımların ise hem spor kamuoyunda hem de toplumun diğer üyeleri tarafından kabul görmesiyle takım motivasyonunu ve konsantrasyonunu artırabileceği, böylece sporun içerisinde istenmeyen durumlarla anılmayan örnek bir takım olma yolunda ilerleyebilecekleri ifade edilebilir.

Sonuç olarak; spor medyasında bir takımın olumsuz kavramlarla daha çok anılmasıyla birlikte takımla ilgili olumsuz kavramların zihinlere yerleşmesine sebebiyet verilmiş olunacağı, bunun neticesinde takımın uzun yıllar akıllarda olumsuzluklarla özdeşleştirilmiş bir kulüp

olarak kalacağı ve yeni nesillerin taraftarlığında problem meydana getireceği kaçınılmazdır. Nitekim mevcut araştırma sonucunda olumlu kavramlara olumsuz kavramlardan daha fazla değinildiği görülmüştür. Bu sayede sporun birleştirici ve bütünleştirici yapısının ve sporda olması gereken ahlaki değerlerin ortaya konulması sağlanmıştır. Taraftarlar, futbolcular ve yöneticiler üzerindeki olumsuz etkileri açıkça ortada olan spor medyasında bahsi geçen takım ve yöneticileri için asıl olan şu soruya vereceği cevaplardır; “Takımın imajının zedelenmesi mi daha önemlidir yoksa ne pahasına olursa olsun kazanmak mı?”. Bu soruya verilecek cevaplar bu konunun daha fazla aydınlatılmasında yarar sağlayacaktır. Bu anlamda spor yöneticisi ve antrenörlerine önemli görevler düşmektedir. Olumsuzluklarla anılan takımların yöneticilerinin kulüp politikalarını yeniden gözden geçirmeleri ve gerekli önemleri almaları gerekmektedir. Aksi hâlde olumsuz imaj zihinlerde kalmaya devam edecektir. Öte yandan olumlu kavramlarla anılan takımların da mevcut durumunu korumak adına ortaya koyacağı kontrol mekanizmaları önem arz etmektedir.

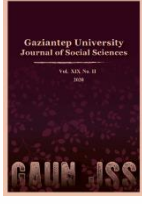
Bu araştırma 2017-2021 yıllarıyla ve Sabah, Hürriyet, Sözcü, Türkiye ve Milliyet gazetesindeki verilerle sınırlıdır. Ayrıca bu araştırmaya konu olan takımların sadece 4 büyük futbol kulübünden oluşması (*Fenerbahçe, Galatasaray, Beşiktaş ve Trabzonspor*) da araştırmanın sınırlılığı olarak değerlendirilebilir. İleride yapılacak araştırmalar için farklı yıllardaki gazete verilerinin ve farklı gazetelerin araştırmaya dahil edilmesiyle daha etraflıca ve çok yönlü bakış açıları oluşturulabilir. Ayrıca farklı spor kulüpleri ve branşlar üzerinde benzer araştırmaların yapılmasıyla bu konu ile ilgili tespitlerin geçerliliği artırılabilir. Son olarak yöntem açısından farklı araştırma yöntemleri kullanılarak benzer araştırmaların yapılması konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Kaynakça

- Alav, O. (2001). *Yerel kitle iletişim araçlarının kamuoyu oluşumuna etkisi (Isparta örneği)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alves, H., & Raposo, M. (2010). The influence of university image on student behaviour. *International Journal of Educational Management*, 24(1), 73–85. <https://doi.org/10.1108/09513541011013060>
- Anşin, Z., & Acar Şentürk, Z. (2020). Spor kulüplerinin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin kulüp imajı ve marka imajına etkisi: Beşiktaş taraftarı üzerinde ampirik araştırma. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 314–328. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/intjcss/issue/55225/743366>
- Arikan, Y. (2007). Futbolda şiddet ve polis. *Polis Bilimleri Dergisi*, 9(1-4), 109–132.
- Beccarini, C., & Ferrand, A. (2007). Factors affecting soccer club season ticket holders' satisfaction: The influence of club image and fans' motives. *European Sport Management Quarterly*, 6(1), 1–22. <https://doi.org/10.1080/16184740600799154>
- Çalışkan, K., Büyükakgöl, Ü. C., Yüce, A., & Katırcı, H. (2018). Futbolda nefretin anatomisi: Türk spor basınında nefret dili. *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism Recreation and Sports Sciences*, 1(1), 1–21. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atrss/issue/40284/480708>
- Çevikel, T. (2007). İnternette spor medyası: Spor siteleri üzerine bir değerlendirme. *XII. Türkiye'de İnternet Konferansı*, Ankara, 39–45. http://inet-tr.org.tr/inetconf12/kitap/inet07_BildiriKitabi.pdf
- Dinçer, R. (2019). *Türkiye'de spor kulüplerinin taraftarlar üzerinde oluşturdukları imajın değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)

- Evans, A. B., Blackwell, J., Dolan, P., Fahlén, J., Hoekman, R., Lenneis, V., McNarry, G., Smith, M., & Wilcock, L. (2020). Sport in the face of the COVID-19 pandemic: Towards an agenda for research in the sociology of sport. *European Journal for Sport and Society*, 17(2), 85–95. <https://doi.org/10.1080/16138171.2020.1765100>
- Golovchinsky, G., & Chignell, M. H. (1997). The newspaper as an information exploration metaphor. *Information Processing & Management*, 33(5), 663–683. [https://doi.org/10.1016/S0306-4573\(97\)00024-1](https://doi.org/10.1016/S0306-4573(97)00024-1)
- Gökulu, G. (2008). Futbol haberlerinin sunumunda şiddet fanatizm ve milliyetçilik. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2(3), 147–164. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/toplumdd/issue/22732/242606>
- Han, M. T., & Polat, E. (2022). Futbolda takım imajı, takım sadakati ve seyirci güdüleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Büyükşehir Belediye Erzurumspor örneği. *Türkiye Spor Bilimleri Dergisi*, 6(1), 24–41. <https://doi.org/10.32706/tusbid.1094841>
- Karaküçük, S., & Yenel, İ. F. (1999). Spor köşe yazarlarının okuyucuya yansıttığı görüşlerin bir analizi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 4(1), 55–62. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gbesbd/issue/27959/298327>
- Kural, S., & Eraslan, A. (2023). Futbol taraftarlarının marka sadakati ile kulüp imajı algılarının incelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 6(1), 91–102. <https://doi.org/10.38021/asbid.1192607>
- Küçük, V. (1998). Kitle iletişim araçlarından yazılı basının kullanmış olduğu üslubun sporcu ve seyirci saldırganlığı açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi, 5. Spor Bilimleri Kongresi*, Ankara, 127.
- Kwak, D. H., & Kang, J. H. (2008). The effect of self/team follower image congruence on spectator sport consumption behavior and team loyalty. *International Journal of Sport and Health Science*, 6, 135–144. <https://doi.org/10.5432/ijshs.IJSHS20070288>
- Lewis, N., & Weaver, A. J. (2015). More than a game: Sports media framing effects on attitudes, intentions, and enjoyment. *Communication & Sport*, 3(2), 219–242. <https://doi.org/10.1177/2167479513508273>
- Mil, H. İ., & Şanlı, S. (2015). Sporda şiddet ve medya etkisi: Bir maçın analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 231–247. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6169/83009>
- Özmaden, M. (2004). *Seyircilere göre futbolda saldırganlığı teşvik eden faktörler üzerine bir araştırma*. (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)
- Özsoy, S. (2011a). Türkiye’de bilişim teknolojisiyle değişen spor gazeteciliği. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 41, 81–102. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifd/issue/22885/244819>
- Özsoy, S. (2011b). Spor gazetelerinin başlıklarında militarist ve şiddet içerikli metaforlar. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1(1), 88–114. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/e-gifder/issue/7474/98418>
- Özsoy, S., & Ekşioğlu, Y. (2009). Türkiye’de spor medyasında etik. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, 9, 45–64. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kilad/issue/69050/1092850>
- Özsoy, S. (2009). Futbol ve medya: Hedef kitleden kaynağa dönütler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (4), 21–43. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed/issue/34713/383751>
- Polat, E., Sönmezoğlu, U., Yıldız, K., & Çoknaz, D. (2019). Futbol taraftarlarının takım imajı, takım sadakati ve takımla özdeşleşme düzeylerinin belirlenmesi. *International Journal*

- of Sport Exercise and Training Sciences - IJSETS*, 5(3), 143–153.
<https://doi.org/10.18826/useeabd.592699>
- Talimciler, A. (2001). Futbol maçlarının yayını ve kulüpler-federasyon-medya ilişkiler: Futbol televizyon evliliğinde yeni dönem. İçinde: D. B. Kejanlıoğlu, S. Çelenk, & G. Adaklı (Eds.), *Medya politikaları*. İmge Kitabevi, Ankara.
- TBMM. (2005). *Türk sporunda şiddet, şike, rüşvet ve haksız rekabet iddialarının araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan (10/63, 113, 138, 179, 228) esas numaralı Meclis Araştırması Komisyonu raporu*.
<https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss956m.htm>
- Ulus, S. (2013). Bir derbi cinayetinin ardından: Futbolda şiddetin Türk basınında temsili üzerine. *Global Media Journal*, 4(7), 187–213.
<https://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/Selma%20ULUS.pdf>
- Yılmaz, B., & Öcel, Y. (2022). Kulüp imajının lisanslı ürün satın alma davranışına etkisi. *Trends in Business and Economics*, 36(1), 63–70.
<https://doi.org/10.54614/TBE.2022.940439>
- Zemberek. (2015, 12 Temmuz). *Açık kaynak kodlu Türkçe doğal dil işleme kütüphanesi*.
<https://code.google.com/archive/p/nzemberek/>
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Further Thoughts and Observations About Silent Arguments in Turkish¹

Türkçedeki Sessiz Temel Üyeler Üzerine Yeni Görüş ve Gözlemler

Jaklin KORNFİLT^{a*}

^a Prof. Dr., Syracuse University, College of Arts and Sciences, Dep. of Languages, Literatures and Linguistics Syracuse, New York / USA
ORCID: 0000-0003-0166-0628

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Kasım 2023

Kabul tarihi: 17 Ocak 2024

Anahtar Kelimeler:

Değişmez kimlik yorumlama,

Değişken kimlik yorumlama,

Adılsıl yorumlama,

Eksilti,

Çalkalama/oynaklık.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: November 13, 2023

Accepted: January 17, 2024

Key Words:

Strict reading,

Sloppy reading,

Pronominal interpretation,

Ellipsis,

Scrambling.

ÖZ

Sessizliğin anadili konuşurları tarafından nasıl yorumlandığı kadar her şeyden önce sessizliğin nasıl mümkün olduğu sorusu sözdizimsel (ve biçim-sözdizimsel) karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarının en temel konularından biridir. Bu çalışmada, bu konu üzerinde daha önce Türkçe veriler ile yapılan çalışmalar ve analizler değerlendirilecektir. Daha spesifik olarak, bu çalışmada Türkçede sessiz adillar ve eksilti üzerine yapılan (az sayıdaki) çalışmalarda öne sürülen bazı iddiaların bazı durumlarda geçersiz kalabileceği göz önüne alındığında, sözü geçen çalışmalardaki genellemelerin biraz zayıflatılması gerektiği önerilmektedir.

ABSTRACT

The question of how silence is interpreted by native speakers, as well as when silence is possible to begin with, is one of the most basic issues with respect to the syntactic (and morpho-syntactic) investigations cross-linguistically. In these brief remarks, I would like to address some data in Turkish and their analysis to be found in this context in prior studies. More specifically, I would like to suggest that some of the claims made in the (scarce) literature on empty pronouns versus ellipsis in Turkish should be weakened somewhat, given that the generalizations proposed can be overridden in some contexts.

¹ I would like to thank Meltem Muşlu for inviting me to submit a paper to this journal, and for her help in formatting the text. I am also grateful to two anonymous reviewers for their useful comments. I am further indebted to nine native speakers of Turkish, for sharing their intuitions about the interpretations of the examples in my questionnaire: Akgül Baylav, Demir Dinç, Melek Erbel, Fatma Erkman, Ahmet Kabakçı, Alp Otman, Sözen Özkan, Mehmet Yanılmaz, and Leyla Zidani Eroğlu. Any mistakes or other shortcomings are my responsibility.

Introduction

The question of how silence is interpreted by native speakers, as well as when silence is possible to begin with, is one of the most basic issues with respect to the syntactic (and morpho-syntactic) investigations cross-linguistically. In these brief remarks, I would like to address some data in Turkish and their analysis to be found in this context in prior studies. More specifically, I would like to suggest that some of the claims made in the (scarce) literature² (mainly, Şener & Takahashi 2010) on empty pronouns versus ellipsis in Turkish should be weakened somewhat, given that the generalizations proposed can be overridden in some contexts.

As an introduction to the main issues, let us begin with contrasts between silent arguments that must be interpreted as pronouns, versus silent arguments that can (also) be interpreted as results of ellipsis.

Let us start with overt pronouns. In English, it is not possible to leave out object pronouns; along with this fact, we observe that overt object pronouns in English can only be interpreted under “strict reference”, as illustrated below. (1) illustrates a dialogue, with (1b) uttered after (1a):

- (1) a. Polly loves her mother.
b. Natasha hates her.

Note that if (1b) is uttered after (1a), the overt pronoun *her* in (1b) is interpreted as Polly’s mother, and not as Natasha’s mother; this interpretation is referred to as the “strict interpretation”, typical of personal pronouns.

This example contrasts with corresponding facts in Japanese, when the direct object corresponding to *her* in (1) is silent:

- (2) a. Taro-wa zibun-no hahaoya-o aisiteiru.
Taro-NOM self-GEN mother-ACC love
Lit.: ‘Taro loves self’s mother.’

- b. Hanako-wa *e*³ nikundeiru.
Hanako-TOP hate
Lit.: ‘Hanako hates *e*.’

(Şener & Takahashi 2010; ex. 1a, b)

Here, when (2b) is uttered after (2a), the silent direct object is ambiguous: Reading 1: A strict reading, just as in the English dialogue in (1), whereby the silent direct object of (2b) is interpreted as Taro’s mother, and Reading 2: A sloppy reading, under which the same silent direct object is interpreted as Hanako’s mother—a reading which is referred to as a “sloppy interpretation”. It is Reading 2 which is not available in English, in dialogs such as (1).

² While there is some work on non-argument as well as verbal ellipsis in Turkish, the only study I am aware of that addresses argument ellipsis in Turkish centrally and in detail is Şener & Takahashi (2010).

³ The italicized *e* stands for “empty category”, i.e. a silent constituent which is assumed to be present in syntax, but is not realized phonologically.

Syntacticians interested in cross-linguistic generalizations concerning such interpretations have tried to predict which languages would allow sloppy readings in similar contexts, and which languages would not, under the assumption that the strict (i.e. the pronominal) reading in such contexts is always available; Şener and Takahashi (2010) is a good example of work that has addressed this question. English obviously does not allow a sloppy interpretation, while Japanese does. At the same time, note that English does not allow silent objects, while Japanese does. Şener and Takahashi (2010), among others, propose that the sloppy reading of the silent direct object in examples such as (2b) is due not to a silent pronoun, but rather to a process of ellipsis; the representation of (2b) under that approach would be as follows:

- (3) Hanako-wa ~~zibun-no hahaoya-o~~ nikundeiru.
 Hanako-NOM self-GEN mother-ACC hate (Şener & Takahashi 2010; ex. 3b)

The full-fledged direct object in such an example would be present in the syntax and the semantics, allowing for the pronoun to be bound by a local antecedent (here, Hanako), thus giving rise to the *sloppy* reading; the ellipsis would take place only with respect to the phonological component of the language, i.e. PF (Phonological Form)⁴, thus accounting for the silent realization of the elided argument. Co-reference with a non-local antecedent, as seen for the *strict* interpretation of the silent direct object, would be available via the fact that the silent direct object can also be a silent pronoun in a language such as Japanese, and thus be bound non-locally.

Şener & Takahashi (2010) further argue that the silent direct object as in (2b) in Japanese cannot be a silent pronoun, at least under the sloppy reading, given that clear-cut silent pronouns, such as subject pronouns in null-subject languages such as Spanish only allow for strict interpretations; sloppy readings are impossible:

- (4) a. María cree que su propuesta será aceptada.
 Maria believes that her proposal will-be accepted
 ‘Maria believes that her proposal will be accepted.’
- b. Juan también cree que *e* será aceptada.
 Juan also believes that (it) will-be accepted
 ‘Juan also believes that it will be accepted.’ (Şener & Takahashi 2010, ex. 4)

Here, the silent subject of the embedded clause in (4b) has only a strict reading, i.e. it can only refer to Maria’s proposal, and not to Juan’s proposal. In other words, the silent subject behaves just like the overt direct object in English, as illustrated in (1b); no sloppy reading is available.

Şener & Takahashi (2010) point out that while Spanish and Japanese have the common property of being a null-subject language (in contrast with English), they differ with respect to scrambling; while Japanese is a scrambling language, Spanish is not. Based on this typological generalization, Şener & Takahashi (2010) propose that only scrambling languages allow for argument ellipsis. They further address this proposal by putting it to the test with respect to

⁴ This view is not shared by all syntacticians who have studied ellipsis phenomena in head-final languages, such as Japanese and Korean; see, for example, Saito & An (2010), where ellipsis is claimed to take place at LF (Logical Form). This issue is tangential to the concerns of the present paper and will not be pursued here.

Turkish, which is both a null-subject language and a scrambling language. They conclude that what plays a role is agreement: based on their data in Turkish, where only subjects and possessors trigger overt agreement on a local predicate or a local head noun, respectively, the authors reach the generalization that the language allows for sloppy readings, and thus for ellipsis, with respect to non-subjects such as direct objects: according to their proposal, agreement blocks argument ellipsis.

Silent arguments in Turkish: Pronominal or elliptical?

Observations and generalizations in the literature

Some of the examples that Şener & Takahashi (2010) bring to bear in support of their proposal are as follows:

- (5) a. Can [pro anne-sin]-i eleştir-di.
Can (his) mother-3SG-ACC criticize-PAST.3SG
'Can criticized his mother.'
- b. Mete-yse *e* öv-dü.
Mete-however (it) praise-PAST.3SG
Lit.: 'Mete, however, praised *e*.' (Adapted from Şener & Takahashi 2010, ex. 16)
- (6) a. Can [[pro öneri-sin]-in kabul ed-il-eceğ-in]-i
Can (his) proposal-3SG-GEN acceptance do-PASS-FUT.NOM-3SG-ACC
düşün-üyor.
think-PRES.PROG.3SG
Lit.: 'Can thinks that his proposal will be accepted.'
- b. Aylin-se [*e* redded-il-eceğ-in]-i düşün-üyor.
Aylin-however (it) refusal.do-PASS-FUT.NOM-3SG-ACC think- PRES.PROG.3SG
Lit.: 'Aylin, however, thinks that (it) will be rejected.' (Adapted from Şener & Takahashi 2010, ex. 22)

Şener and Takahashi (2010) claim that the silent argument (i.e. the direct object) in (5b) can have both a strict and sloppy reading, while the silent argument (i.e. the subject of the embedded clause) in (6b) can only have a strict reading. They further claim that the contrast between (5b) and (6b) with respect to the availability of the sloppy reading in the latter follows from their approach, because the subject – predicate agreement in the embedded clause in (6b) blocks argument ellipsis, and thus a sloppy reading; in (5b), given that direct objects do not trigger (overt) agreement in Turkish, argument ellipsis, and thus a sloppy reading, are *not* blocked.

Questions that arise and further observations

In this short paper, I would like to address a few questions that arise based on Şener and Takahashi (2010), and their conclusions that concern Turkish facts:

1. Is the pronominal/strict reading always possible?

2. The sloppy (ellipsis-based) reading is not always possible, as we have seen. When is it possible, and when is it not? Does agreement really always block ellipsis? Does the absence of agreement ensure the possibility of ellipsis?

3. Does a scrambling language really always allow ellipsis (insofar as other constraints don't block it), and if so, why should this be? Note that Şener and Takahashi (2010) don't address this last question, while stating that scrambling is centrally important for a language in order to make ellipsis possible.

In order to address these questions, I have conducted an informal poll in the form of a brief questionnaire with relevant examples, which I distributed via e-mail⁵. Given the brief nature of the list of examples as well as of the list of participants, my conclusions are only preliminary; however, they are sufficient for questioning the black-or-white nature of Şener and Takahashi's (2010) claims, and for suggesting avenues of further research.

I now turn to each one of the questions listed above.

1. Is the pronominal/strict reading always possible?

This is an assumption that is made in Şener and Takahashi (2010), as well as some other research, based on that work, and on other relevant studies in this area, e.g., Saito (2023).

However, while my informal poll did point in this direction, as well, there were instances where a given example allowed for only the sloppy/ellipsis reading, at least for a majority of the native speakers of Turkish whom I consulted. For a minority of speakers, such examples had the sloppy reading as the favored, much stronger reading:

- (7) Can, öneri-sin-i herkes-le paylaş-tı, Aylin-se e
 Can proposal-POSS.3SG-ACC everyone-with share-PAST.3SG Aylin-however (it)
 kimse-ye oku-t-ma-dı.
 nobody- DAT read-CAUS-NEG-PAST.3SG
 'Can shared his proposal with everybody, but Aylin didn't let anyone read (it).'

In this example, the approach of Şener and Takahashi (2010) predicts ambiguity of the silent direct object in the second sentence. In my informal survey of nine native speakers of Turkish, seven reported that the proposal which Aylin did not let anybody read was her own, and that this was the only reading. Two speakers reported the same reading as the much stronger one, allowing for the reading with Can's proposal being a possible, but weaker interpretation, which might be made possible in certain contexts.

With respect to the question addressed here, we see that the pronominal/strict reading is not always possible; this situation emerges when a competing reading, i.e. a sloppy/elliptical reading is stronger—possibly due to reasons of pragmatics. In (7), the sloppy reading is indeed made stronger, due to the negative predicate of the second sentence and the negative polarity

⁵ Most of the examples in the questionnaire are to be found in this paper; they were taken, in part, from Şener and Takahashi (2010); some additional examples were constructed in parallel to those. All of the examples consisted of dialogues of the type offered in this paper, with the second part of the dialogue containing a silent argument. After each dialogue, there was a question that was intended to trigger the participants' intuitions about the interpretation of the silent argument. For example, in (7), one of the examples added to those taken from the literature, the question (in Turkish) was: "Did Aylin not let anyone read her own proposal, or Can's proposal? Or are both interpretations possible?" All of the participants have at least a college degree; five have doctorates. Seven participants are in their seventies; one is in his fifties, and one is in her thirties.

item *kimse* ‘nobody’, which convey a strong agency reading to Aylin, along with the probability that she has most likely control over her own proposal, rather than over Can’s proposal, with respect to sharing or not sharing it. The strength of this interpretation either eliminates the strict/pronominal reading altogether (for the majority of the native consultants in my survey), or it weakens the strict/pronominal reading considerably (for a minority of my native consultants).

2. When is the sloppy (ellipsis-based) reading possible, and when is it not? Does agreement really always block ellipsis? Does the absence of agreement ensure the possibility of ellipsis?

Let us start with the last sub-question, and with one of Şener and Takahashi’s examples which we have seen earlier:

(5) a. Can [pro anne-sin]-i eleştir-di.
 Can (his) mother-3SG-ACC criticize-PAST.3SG
 ‘Can criticized his mother.’

b. Mete-yse *e* öv-dü.
 Mete-however praise-PAST.3SG
 Lit.: ‘Mete, however, praised *e*.’

As mentioned above, Şener and Takahashi report that the silent direct object in the second part of this dialogue is ambiguous, and, crucially, allows for the sloppy, elliptical reading. This judgment is, indeed, shared by the majority of my consultants: seven out of nine. However, two consultants did not allow for the sloppy reading. This judgment was made particularly clear, via another dialogue, where the silent argument was a subject rather than a direct object:

(8) a. [pro anne-si], Can tarafından eleştir-il-di.
 (his) mother-3SG Can by criticize-PASS-PAST.3SG
 ‘His mother was criticized by Can.’

b. *e* Mete tarafından-sa öv-ül-dü.
 Mete by-however praise-PASS-PAST.3SG
 ‘But *e* was praised by Mete.’

While all consultants disallowed a sloppy reading for (8b), whereby the silent subject would have been interpreted as Mete’s mother, the two consultants who also disallowed such a reading for (5b) did not see any difference between (5b) and (8b) in this regard; the sloppy reading was ruled out, no matter whether the silent argument agreed with the predicate, as in (8b), or did not, as in (5b).

Thus, so far, it appears that for the sloppy reading for a silent argument to be blocked, agreement is a necessary, but not sufficient condition.

However, even this weakened part of Şener and Takahashi’s approach is challenged by some of the results of my survey. In a similar minimal pair, the difference between an agreeing and a non-agreeing silent argument with respect to a sloppy reading is even smaller than that between (5b) and (8b). To see this, (6) is repeated, and it is contrasted with a new example, namely (9):

(6) a. Can [[pro öneri-sin]-in kabul ed-il-eceğ-in]-i
 Can (his) proposal-3SG-GEN acceptance do-PASS-FUT.NOM-3SG-ACC
 düşün-üyor.

think-PRES.PROG.3SG

Lit.: 'Can thinks that his proposal will be accepted.'

b. Aylin-se [e redded-il-eceğ-in]-i düşün-üyor.
 Aylin-however refusal.do-PASS-FUT.NOM-3SG-ACC think-
 PRES.PROG.3SG

Lit.: 'Aylin, however, thinks that (it) will be rejected.'

(9) a. Can [komisyon-un [pro öneri-sin]-i kabul ed-eceğ-in]-i
 Can committee-GEN (his) proposal-3SG-ACC acceptance do-FUT.NOM-3SG-
 ACC

düşün-üyor.

think-PRES.PROG.3SG

Lit.: 'Can thinks that the committee will accept his proposal.'

b. Aylin-se [pro e redded-eceğ-in]-i .
 Aylin-however. (they) (it) refusal.do-FUT.NOM-3SG-ACC
 düşün-üyor

think- PRES.PROG.3SG

Lit.: 'Aylin, however, thinks that (they) will reject (it).'

Out of my nine consultants, four did accept a sloppy reading for the silent subject in (6b), while stating that it was a weaker reading than a strict reading. Two of those four did not perceive a difference between (6b) and (9b) in this regard: for them, the sloppy reading for a silent argument did exist, but was weaker than a strict reading, for both a silent subject (which, of course, agrees with the local predicate in Turkish), and a silent direct object (which does not agree with the predicate in Turkish). Hence, at least for such speakers, agreement does not trigger any blocking effect with respect to argument ellipsis, thus allowing a sloppy reading.

In summary, with respect to the second and third sub-questions of question 2, we have to conclude that agreement does not always block ellipsis, and that the absence of agreement does not always ensure the possibility of ellipsis.

What about the first sub-question? When is ellipsis possible, and when not? It looks like there are no black-or-white answers, but tendencies which are of varying strength for different native speakers. Agreement does play an important role in blocking ellipsis, but not in an absolute fashion; this tendency for ellipsis to be blocked by agreement is presumably due to another strong tendency: when a silent argument is licensed and identified by overt, morphological agreement, that argument tends to be *pro*, i.e., a pronominal. Given the general strength of this tendency, the pronominal, i.e., strict reading weakens a potential elliptical, i.e.,

sloppy reading. These tendencies appear to be integrated into the individual grammars of native speakers in varying strengths.

Let us now turn to the third, and last, question this paper addresses:

3. Does a scrambling language really always allow ellipsis (insofar as other constraints don't block it), and if so, why should this be?

While it is not clear why a *language* which allows scrambling constructions should also allow ellipsis, it is plausible that a scrambling *construction* would allow ellipsis. This is because scrambling is typically applied for purposes of information structure, i.e., of topicalization, which tends to move constituents to the left periphery of a clause, thus leaving a (typically silent-unless it is resumptive and thus overt) variable in its place. The sloppy interpretation of silent arguments is also a variable-like interpretation (see, for example, Kornfilt 2007).

I would therefore like to reformulate the relevant typological generalization proposed in Şener & Takahashi (2010) in terms of scrambling that has actually applied in a particular construction, rather than in terms of a "scrambling language" in general. Some results of my survey are very suggestive in this regard. Two of my nine consultants allowed sloppy readings for silent arguments, when the corresponding overt constituent in the first clause had been topicalized, for two original examples in which they had excluded a sloppy interpretation, i.e., for corresponding examples *without* scrambling. More specifically, these two speakers had excluded a sloppy/elliptical reading for (5b) and (6b). However, they both volunteered their intuition that a sloppy reading would be possible, if the constituent corresponding to the silent argument in these examples had been topicalized:

(5) a'. [pro anne-sin]-i_i Can t_i eleştir-di.⁶
 (his) mother-3SG-ACC Can criticize-PAST.3SG
 Lit. 'His mother, CAN criticized..'

b'. e_i Mete-yse t_i öv-dü.
 Mete-however praise- PAST.3SG
 Lit.: 'Mete, however, praised e.'

(6) a'. [pro öneri-sin]-in_i Can [t_i kabul ed-il-eceğ-in]-i
 (his) proposal-3SG-GEN Can acceptance do-PASS-FUT.NOM-3SG-
 ACC
 düşün-üyor.
 think-PRES.PROG.3SG
 Lit.: 'Can thinks that his proposal will be accepted.'

⁶ I use the symbol *t* for trace, in an informal way, just to make clear where the original position of a scrambled/topicalized constituent is.

- b'. e_i Aylin-se [t_i redded-il-eceğ-in]-i
 Aylin-however refusal.do-PASS-FUT.NOM-3SG-ACC
 düşün-üyor.
 think-PRES.PROG.3SG
 Lit.: 'Aylin, however, thinks that e will be rejected.'

The example in (6b') is particularly instructive, since there, the silent argument is a subject (in the embedded clause) and thus agrees with the local predicate. Agreement is overridden by scrambling/topicalization.

It is possible that the elided constituent is not the subject in these examples, but rather the topic, and that what looks like an elided subject in (6b') is actually a trace rather than an elided argument. I leave the answer to this question for future research.

Conclusions

This paper has addressed generalizations and proposals previously advanced about silent pronouns versus elided arguments in Turkish. Based on an informal, brief survey of nine native speakers of Turkish, we have seen that while previous proposals about the importance of agreement and scrambling for the possibility of argument ellipsis have to be weakened, but not totally rejected. There is some speaker variation, and what had been proposed as absolute conditions (in particular with respect to potential blocking effects of agreement) appear to be strong tendencies that can be overridden by lexical choices about predicates and other contextual variables. The importance of scrambling is supported, but not with respect to scrambling *languages* in general; instead, we have seen that scrambling is important with respect to scrambling/topicalization *constructions*.

Abbreviations

3	Third person
Acc	Accusative
Caus	Causative
Dat	Dative
Fut.Nom	Future Nominalization
Gen	Genitive
Neg	Negative
Nom	Nominative
Pass	Passive
Pres.Prog	Present Progressive
Sg	Singular
Top	Topic marker

References

- Kornfilt, J. (2007). Review of Balkız Öztürk: *Case, referentiality and phrase structure*; Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins, 2005; in *Journal of Linguistics* 43(3); Cambridge University Press; 736-742.
- Saito, M. (2023). Null arguments in East Asian Languages revisited: Ellipsis or pronouns. Plenary talk, *Workshop on Altaic Formal Linguistics (WAFL) 17*, National University of Mongolia.
- Saito, M. & An, D.-H. (2010). A Comparative Syntax of Ellipsis in Japanese and Korean. In: H. Maezawa and A. Yokogoshi (eds); *Proceedings of the 6th Workshop on Altaic Formal Linguistics*; Cambridge, MA: MIT Working Papers in Linguistics 61.

Şener, S. & Takahashi, D. (2010). Argument ellipsis in Japanese and Turkish. In: H. Maezawa and A. Yokogoshi (eds); *Proceedings of the 6th Workshop on Altaic Formal Linguistics*; Cambridge, MA: MIT Working Papers in Linguistics 61; 325-339.
